ASZTALOS MIKLÓS

II. RÁKÓCZI FERENC ÉS KORA

TARTALOM

Első könyv: A fiatal Rákóczi

Első fejezet
POLITIKAI ÉS CSALÁDI HAGYOMÁNYOK
Második fejezet
RÁKÓCZI IFJÚSÁGA
Harmadik fejezet
RÁKÓCZI KIBONTAKOZÁSA

Második könyv: Rákóczi a nemzet élén

I. rész: Az út fölfelé 1703-1707
Első fejezet
A KATONAI ÉS A KÜLPOLITIKAI HELYZET
Második fejezet
A BELPOLITIKAI HELYZET

II. rész: Rákóczi Magyarországa
Első fejezet
A VEZETŐK, A HADSEREG, AZ ORSZÁG
Második fejezet
A SZOCIÁLIS ÉS KÖZGAZDASÁGI VISZONYOK
Harmadik fejezet
TÁRSADALMI ÉLET. MŰVELTSÉGI VISZONYOK

III. rész: Az út lefelé 1707-1711
Első fejezet
A KATONAI ÉS KÜLÜGYI HELYZET
Második fejezet
A BELPOLITIKAI HELYZET. AZ ÖSSZEOMLÁS

Harmadik könyv: A bujdosó Rákóczi

Első fejezet
A BÉKEKÖTÉS. RÁKÓCZI LENGYELORSZÁGBAN
Második fejezet
RÁKÓCZI FRANCIAORSZÁGBAN
Harmadik fejezet
RÁKÓCZI TÖRÖKORSZÁGBAN

IRODALOM

II. RÁKÓCZI FERENC
(Mányoki festménye a Szépművészeti Múzeumban.)

ELSŐ KÖNYV
A FIATAL RÁKÓCZI

ELSŐ FEJEZET
Politikai és családi hagyományok

Mikor a száműzetés fanyar sorsára jutott II. Rákóczi Ferenc fejedelem hozzákezdett az örök Igazságnak ajánlott Emlékiratainak megírásához, a magára maradt ember mélyen önmagába tekintő számot adásával ebben a mondatban foglalta össze történelmet jelentő közszereplését:

„Nem félek őszintén kinyilatkoztatni óh örök igazság, kinek jelen munkámat ajánlám, hogy egyedül a szabadság szeretete és a vágy hazámat felmenteni az idegen járom alól, volt célja minden tettemnek."

Politikai levelezésében és önéletírásában pedig több világos utalást találunk arra nézve, hogy Rákóczi szabadságszeretetét és hazája felszabadítása iránti vágyát őseivel szemben érzett lelki kapcsolata és tőlük származó politikai örökségének tudata táplálta. Tudta és ezt nem egyszer hangsúlyozta is, hogy őseitől olyan politikai kötelezettségek szálltak rá, amelyek elől nemcsak nem térhet ki, de amelyeket egyedül csak ő végezhet el.

Rákóczi tehát három tényezővel magyarázta meg önmaga előtt közszereplését: szabadság-szeretetével, Magyarország elnyomott helyzetével és a családi hagyományok vállalásával. A mai szemlélő több mint két évszázad láthatárt tágító és feltisztult távlatából úgy látja, hogy a fejedelem helyesen fedezte fel azokat a rugókat, amelyek őt szándéka ellenére, mint egy komor sorstragédia elrendelt hősét, a magánélet szűk köréből a közélet porondjára s kis családja és hatalmas gazdaságai éléről a nemzet és a megtépázott ország élére állították.

Ha Rákóczi élete folyását, a vele és körülötte lezajlott eseményeket, a törekvéseket, amelyeket szolgált, a kort, amelyben élt, az eseményeknek felületes visszaidézésén túlmenően akarjuk megismerni, megvilágosító bevezetésül vissza kell mennünk addig, ameddig a Rákóczi-kor eseményeinek és eszméinek gyökerei alászállanak a múltba.

Már Hengelmüller, a Rákóczi-szabadságharc osztrák történetírója, szükségesnek látta, hogy tárgyának megvilágítására bevezetésül előadja 1526-tól a magyar és osztrák viszony történetét. Elgondolása helyes volt, viszont mi úgy látjuk, hogy a magyar történetszemléletnek megfelelően a Rákóczi-kor nacionalizmusának megértéséhez még ennél a dátumnál is előbb kell visszamennünk. Ezen kívül pedig összegeznünk kell a Rákóczi-ősök történelmi szerepét is. Csak így ismerhetjük meg azokat a történelmi erőket és azokat a családi hagyományokat, amelyek Rákóczi életsorsát meghatározták.

Szálljunk tehát vissza a múltba mindaddig, amíg a Rákóczi-kor eszmevilágának gyökereit alámerülni véljük.

*

A Rákóczi által említett szabadságszeretet és a Habsburg-dinasztia elnyomása alól való fel-szabadulás vágya tudattalanul bár, de folyamatosan az ősi, Árpád-kori magyar külpolitikai koncepcióra megy vissza. Arra a külpolitikai elgondolásra, amely előbb hagyományossá, majd nemzetivé vált s amely így történelmünk nagyobb felében tengelye lett a magyar életnek.

A mai értelemben vett nemzettudat és a modern tartalmú nacionalizmus sokkal újabb keletűek annál, semmint azokat akár két évszázadnyira is visszavetíthetnénk. A középkor népeinek egymástól való tudatos elkülönülése és ebből folyó nemzettudata, nemkülönben primitív nacionalizmusa egészen más gyökerekből táplálkozott, mint mai nemzettudatunk és nacionalizmusunk. Kétségtelen, hogy a mai nemzettudat és nacionalizmus sejtésszerű csírái már benne éltek abban a primitív közösségtudatban, amely a magyar nép törzsszövetségét összefogta s

amely egyre összefogóbban továbbélt az Árpád-utódok által nagy politikai bölcsességgel vezetett és fenntartott ország népében. De ezektől a sejtésszerű csiráktól nagyon lassú fejlődés és igen hosszú út vezetett a XVIII. század végén fellángolt nemzettudatig és a XIX. század első felében feltört nacionalizmusig. Még Rákóczi XVIII. századeleji szabadságharcának eszmei hátterében is merőben más nacionalizmus nyilatkozott meg, mint amely egy századdal később irányt szabott a nemzetnek. Viszont a Rákóczi-szabadságharc nemzettudata már minden előbbi fázisnál fejlettebb fokban közelítette meg a modern, osztálykülönbségeken felülemelkedő nemzettudatot. A Rákóczi-kor nemzettudatának és nacionalizmusának tartalmát, lényegét a magyar nemzettudat és nacionalizmus addigi fejlődésének a lehetőségig rövid, szinte sematikusan összefoglaló előadásával világíthatjuk meg csupán. A nemzettudat története párhuzamos a magyar társadalmi tagozódás, a rendiség kialakulásának történetével. A magyar nacionalizmus pedig, miként a magyar szabadságszeretet és a Habsburg-dinasztia alól való felszabadulási vágy is, az ősi s évszázadokon át hagyományos magyar külpolitikára vezethető vissza. Az utat az Árpádok külpolitikájától a Rákóczi-kor nacionalizmusáig, bár előadásunkkal töretlen úton járunk, zökkenő nélküli egyenes vonallal rajzolhatjuk meg s előadásunkba szőhetjük a nemzettudat fejlődésének vázlatát is.

Az a világpolitikai helyzet, amely a magyarokat a Duna-medencében való megjelenésükkor itt fogadta, évszázadokra meghatározta azt a külpolitikát, amely egyedül volt észszerű a magyarság számára. Közvetlen nyugaton a frank-germán császárság respektábilis erőt képviselt, amelynek keletre való továbbterjedésének épp a magyarság itteni államalapítása vetett gátat. Ez a hatalom s ennek további történelmi változatai mindig világuralmi célzatokat tápláltak a feleleventett római birodalom örökségének jogcímén. A közvetlen nyugati szomszéddal szemben az ifjú Magyarország csak az ösztönös védekezés álláspontjára helyezkedhetett.

Kelet felől a magyarság nem zárta le a népvándorlás meg-megújuló néphullámait. Nyomon követte még a besenyők, úzok, kunok, tatárok nyugatra irányuló előretörése, melynek hullámai mindig rajta törtek meg. Kelet felé sem foglalhatott el más álláspontot az Árpádok fiatal királysága, csak az ösztönös védekezését.

Nyugatra és keletre nézőleg tehát a védekezés feladata szabott irányt a magyar külpolitikának. A külpolitikai expanzió útja délre és északra volt nyitva.

A balkáni hatalom reprezentánsa, a bulgár hatalom gyöngülőben és a Tisza-vidékről már visszavonulóban volt akkor, amikor Árpád vezetése alatt a magyar törzsszövetség megszállta a Duna-Tisza táját. A bulgár hatalom hovatovább hanyatlóban maradt. A későbbi balkáni államocskák még nem bontakoztak ki. A bizánci császárság pedig sokkal messzebb volt, semmint huzamosabban veszélyt jelenthetett volna Magyarországra és annak déli irányú terjeszkedésére.

Északon, északkeleten laza szervezetű és kis jelentőségű szláv államok terültek el, tehát miként a déli területek, úgy ezek az északi szomszéd országok is önként kínálkoztak egy feléjük irányuló magyar hódító politika külpolitikai céljaiul. A nyugati és keleti defenzív állásponttal szemben tehát csakhamar tudatos lett egy délre és északra irányuló magyar expanzió. Így bontakozott ki az Árpád-királyok következetes külpolitikája nyomán egy lassan hagyományossá lett és a közvéleménytől is szentesített magyar külpolitikai elgondolás, amely a Duna-Tisza vidékére támaszkodva egyetlen politikai hatalommá igyekezett összefoglalni észak-déli irányban egész Középeurópát: a Balkánt, Magyarországot, Lengyelországot, tehát Európa akkori keleti határzónáját az Égei tengertől a Baltikumig.

Ez a külpolitikai elgondolás irányította az Árpádok hódító és terjeszkedő politikáját és ezt az elgondolást valósították meg az Árpádok hagyományait becsülettel követő Anjouk, amikor Nagy Lajosnak sikerült Magyarország vezető szerepe mellett egy politikai érdekközösségbe összefogni Nápolyt, a nyugati és északi Balkánt, Magyarországot és Lengyelországot.

Mivel a nyugati szomszéd, amellyel szemben Magyarország következetesen védekező állást foglalt el, a németség volt, melyet utóbb egyetlen család, a Habsburg-família testesített meg, a legkorábbi időktől kezdve, ha nem is mindég ellenséges, de tartózkodó volt a viszony a magyarság és a németség, illetve a Habsburgok között. Azt az ösztönszerű védekezést, amelyet a frank-germán hatalommal szemben vett fel annak idején a magyarság, az egymást követő századok a németekkel és a Habsburgokkal szemben való idegenkedéssé alakították át a magyarság lelkében. Így a XIV. századtól kezdve következetes jelenség az, hogy minden olyan törekvés, amely a politikai nemzet szélesebb rétegeire támaszkodik s így az általánosabb közvéleményt jelenti, a lengyelekkel keresi a kapcsolatot, hű marad a dél-északi koncepcióhoz és frontot csinál nyugatra a németség, illetve a Habsburgokkal szemben.

Megbocsáthatatlan tévedés lenne azt hinni, hogy a németséggel és a Habsburgokkal szemben való ösztönszerű védekező idegenkedés egyben elzárkózást is jelentett volna a magyarság számára a művelt Európától. Magyarország ugyan lezárva igyekezett tartani sorompóit a német politikai befolyás előtt, de kaput nyitott a magyar államélet kereteibe beilleszkedni hajlandó bevándorló német vendégeknek. Politikai kapcsolatokat azonban inkább az újlatin népek felé épített ki, Itália, Franciaország és Aragónia felé fordult s kulturális szempontból is inkább a neolatin kultúra kútfejeihez, az olaszokhoz és franciákhoz közeledett évszázadokon át.

Ez már az Árpádok alatt gyakorlat volt s még inkább az maradt az Anjouk alatt.

Ezt a külpolitikát - miként láttuk - tárgyi adottságok szabták meg a magyarság számára. Ennek követése biztosította az ország és a nemzet megerősödését és fennmaradását. Ha történtek ettől az elgondolástól olykor pillanatnyi eltántorodások, mint például a tatároktól űzött IV. Béla alatt, aki a Habsburg-szomszédtól remélt menedéket, vagy például IV. vagy Kun László alatt, aki a keleti pogány cimboraság dőre álmát kergette, mindég szomorú tapasztalatok vezették vissza a királyokat s a politikai nemzet értelmiségét a tárgyi adottságok szabta észak-déli hagyományos elgondoláshoz.

Természetes, hogy az ilyen évszázadokig következetesen gyakorolt s az ország és nemzet fennmaradását és erősödését sikerrel szolgált külpolitika lassanként tradicionálissá válik. Annyira áthatja a nemzet gondolkozó rétegeit, hogy azok sajátjukévá fogadván el, azt nemzeti programmá teszik. Ez volt az eset nálunk. Az évszázados szép sikerű gyakorlat nyomán a politikai jogokkal bíró, lassanként kialakult rendi nemzet előtt a balkáni és lengyel orientáció jelentette a nemzeti érdekek hív szolgálatát s a német, illetve a Habsburg-törekvésekkel való tudatos szembeszállás egészítette ezt ki. Minél jobban veszített tért a török előnyomulás miatt a magyarság a Balkánon, annál inkább kiélesedett a lengyel orientáció nemzeti volta. Emellett elevenen élt tovább a nem német nyugati hatalmakkal való politikai összeköttetés gondolata is az elmékben s az Árpádok és az Anjouk koncepciója támad fel mindannyiszor, amikor a magyarság még a XVII. században is Lengyelország erejét akarja megszerezni magának és nyugati nem német hatalmakkal keresi a politikai barátságot.

A magyar hagyományos külpolitika akkor kezd politikai nemzeti célkitűzéssé válni, amikor a megváltozott külviszony miatt a magyar királyok szakítani kívánnak a régi koncepcióval és Magyarországot egy új, az addigival merőben ellentétes elgondolású külpolitikai elgondolás szolgálatába kívánják állítani. Az időszerűtlennek vélt régi külpolitikai beállítottság ekkor nemzeti célgondolattá válik s amikor az uralkodó új, idegen koncepciók realizálására tör, a

régi külpolitika céljai egy pártnak, a magát nemzetinek tudó s a nemzet érdekeit reprezentálni akaró pártnak lesznek sajátjává. A történetírásban nemzetinek nevezett politikai mozgalom veszi át az 1400-as évek dereka felé az egykori magyar külpolitika hagyományait s ezek a hagyományok a nemzeti királyságért folytatott évszázados politikai küzdelemben, majd a nemzeti gondolatot képviselő Erdélyben eleven hatóerőül jutnak el egész II. Rákóczi Ferenc koráig is. Sőt él ez a koncepció ma is s ezt nevezik egyes, a kérdés genezisét szem elől tévesztő történetírók „kismagyar" partikuláris álláspontnak.

A balkáni erőviszonyok változása kapcsán az 1300-as évek vége felé következett be a törés az addig következetes magyar külpolitikai vonalvezetésben. A török veszedelem elhatalmasodása kapcsán az öregedő Nagy Lajos lett kénytelen szembehelyezkedni saját élete munkájával és a veszélyeztetett déli határok védelmére feladta a nyugati irányú védekező és elzárkózó álláspontot s rokoni kapcsolatok kiépítése útján a német-római császárság erejével kívánta Magyarország védelmi készségét dél felé kiegészíteni.

Ez a külpolitikai irányváltoztatás abba az időbe esik, amikorra a magyar nép társadalmi fejlődése folytán kialakult már a rendi nemzet s minden készen állt arra, hogy az abszolút királyi hatalom gyöngülése esetén a rendi állami-élet új formája vegye át az uralmat. A rendi nemzet nem faji nemzet volt, bár senki nem vonhatja kétségbe, hogy úgyszólván kizárólag magyar volt. A hozzátartozás bizonyos társadalmi rendhez való tartozáson alapult. A honfoglaló magyarság nagy összefogásával szemben, mely a törzseken belül kiépült vérségi, rokoni kapcsolatokon alapult, a rendi nemzet inkább kizáró volt, mint összefogó. A vérségi, rokoni kapcsolatokon felépült összetartozás egykori tudata teljesen veszendőbe ment s a magyarságnak az évszázadok folyamán jobbágysorba került tömegei a rendi nemzet minden jog élvezetét jelentő közösségéből kizárattak. A kilencszázas években még egységesnek tekinthető honfoglaló magyar nemzet tehát akkorra, amidőn a királyi, a központi hatalom gyöngülése folytán a nemzet szót nyert a közügyekben, két rétegre bomlott: a jogokkal bíró és kiváltságokat viselő rendi nemzetre és a jogokból, kiváltságokból kimaradt, terheket viselő jobbágytömegre. Ez az utóbbi lassan minden együttérzését elveszítette az országos és nemzeti ügyekkel szemben. A ránehezedő rendi nemzet nyomása alatt érdektelen tömeggé lett. Csak hosszú évszázadok múltán, épp II. Rákóczi Ferenc szabadságharca alatt találkozik össze ennek a tömegnek szociális nyomora a nemesi nemzet politikai nyomorúságával s történik meg az első lépés a társadalmi fejlődés folyamán oly végzetesen kettészakadt lelkű nemzet, nemes és nem nemes, lelki közeledése és a nem nemes nacionalizmusának felébredése felé.

A Nagy Lajos utolsó napjaiban kezdeményezett nyugati orientáció úgyszólván teljes csődöt mondott utódának, luxemburgi Zsigmondnak uralkodása alatt. Zsigmond számára családi hagyományai és német császársága annak ellenére, hogy hatalmának és erejének forrása mindvégig Magyarország volt, olyan külpolitikát írtak elő, amely korántsem szolgálta Magyarország érdekeit. Alatta a török veszedelem még közelebb férkőzött az ország testéhez s Magyarország addig kétségbe nem vonható európai nagyhatalmi állása is határozottan megingott. Utóda Albert, beházasodás útján jutott a magyar trónra s személyében került először Habsburg fejére a magyar szent korona. A török veszedelem elharapózása és az a tapasztalat, hogy sem Zsigmond, sem Albert német császársága nem volt a török ellen hasznosítható, legfennebb kaput nyitott a mindég félt német befolyásnak, arra késztette a rendi nemzet többségét, amelynek politikai programja az ország területi épségének fenntartása mellett elsősorban az ország függetlenségét is meg kívánta tartani, hogy szembe forduljon a nyugati orientációval. A nemzet többsége tehát politikai zászlójára írta az egykori magyar külpolitika hagyományait s a német orientációval szemben a lengyelek felé fordult. Így került a magyar trónra az utóbb a török ellen elesett I. Ulászló s ezzel a királyválasztással indult meg a magyarság politikai küzdelme az osztrák, illetve a Habsburg befolyás ellen s a magyar nemzeti királyságért.

A köznemesi rendből kiemelkedett Hunyadi János személyében először vette kezébe alulról feltört ember a nemzet sorsának irányítását. Hunyadi hatalmas birtokain kívül elsősorban a köznemesség nagy tömegeire támaszkodott s így alatta ennek a rendnek politikai befolyása nagyon megerősödött. Hunyadi János alatt a magyar katonai erényeknek és sikereknek alig remélt rennaissanceja következett be. A török veszély megfékezése olyan nagy nimbuszt szerzett a Hunyadi névnek, hogy a kibontakozó nacionalizmus első, még primitív szédületében élő magyarság nemzeti király kívánalma egészségesen találkozott azokkal a magasabb politikai erőkkel, amelyek közösen a fiatal Hunyadi Mátyás személyében az Árpádok után másfél évszázaddal ismét nemzeti királyt állítottak a délről és nyugatról is szorongatott ország élére. Mondanunk sem kellene, hogy a Habsburgok trónigénye Magyarországra Albert óta csak fokozódott s a szerencsés házasságok útján Európa szerte ekkor elhatalmasodni induló Habsburg-család politikai nyomása a török veszély mellett sem kerülhette el a régi hagyományokat különben is óvó nemzeti többség figyelmét.

Hunyadi Mátyás azonban határozott egyéniségének megfelelően egyéni utakon járt egész külpolitikai elgondolásában. Bár a Habsburg-nyomást Bécs elfoglalásával alaposan elintézte, nem fordult teljes erejével a török ellen, hogy atyja nyomdokain járva a török veszedelmet végleg megtörje s az ősi elgondolás szerint a magyar hatalmat a Balkánon minél jobban előre tolja. Ehelyett minden rendelkezésre álló eszközt arra használt fel, hogy megszerezze a német császárságot s mint olyan, aki annak erejét is felhasználhatja, kívánt a törökkel leszámolni. Korai halála derékba törte elgondolása sikerét is s a félbenmaradt munka mindig keserű íze maradt utána: a hozott nagy áldozatok és múlóba ment eredmények aránytalanságának érzete.

Előbb céloztam arra, hogy a Hunyadiak korában kezd a primitív nacionalizmus kibontakozása általánosabb lenni. A korábbi nemzettudat és ennek megfelelően a korábbi nacionalizmus nálunk épp úgy, mint egész Európában merőben kezdetleges volt. A törzsszervezetek közösségtudata nagyon rugékony és változó, hisz maguk a törzsszervezetek is igen könnyen szűkülnek és bővülnek. Annak a törzsszervezetnek, amelyből a magyarság kialakult, hasonlóképpen ilyen rugékony közösségtudatának kellett lennie. A törzsi, vérségi szervezet elhomályosulása után az összetartozás érzését és tudatát inkább az az elkülönítési készség fejleszti ki, amellyel egy nép határozottan eldifferenciálja magát a környező népektől azok idegen nyelve, idegen fennhatósága, vagy ellene irányuló célzata miatt. A legprimitívebb nemzettudat a szomszédtól való elkülönülésben jelentkezik s az a nacionalizmus, amelyet ez hordoz, a szomszéd lenézésében, vagy gyűlöletében merül ki. Igen meglassította a nemzettudat és a rajta nyugvó nacionalizmus középkori fejlődését az az államok és nemzetek fölé emelt ökumenisztikus közösségérzet, amely a középkor keresztény közösségét nép- és országhatárok ellenére is összefogta. Ez az ökumenisztikus közösségérzet a XIII.-XV. század folyamán azonban fokozatosan gyöngült, hogy helyet adjon a nemzettudat gazdagodásának s a nacionalizmus tartalmi változásának. Az ökumenisztikus közösségből való felszabadulás kapcsán az egyes nemzetek kezdik értékelni önmagukat és szomszédaikat. Kialakul bizonyos történelmi múlt tudata s az önértékelés a történelmi múlt segítségével rendszerint bizonyos nemzeti önérzetet hoz létre. Ez a magasabbrendűség és elhivatottság hitén felépülő nemzeti önérzet most már gazdagabb tartalmú nacionalizmus hordozója lesz. Nemzeti érdekké válik az ország politikai függetlensége, a nemzeti király, illetve a külső nyomástól független nemzeti választás alapján uralkodó s csak az ország érdekeit szolgáló király kívánalma.

Ez az ökumenisztikus közösségérzetből kibontakozott nemzeti önérzettel rendelkező nemzettudat és az ezen nyugvó nacionalizmus nálunk Hunyadi János nagyszerű hadisikerein és Hunyadi Mátyás fényes országlásának nyomán lesz általános. Ennek éle határozottan a németek, illetve a Habsburgok ellen irányul s a dicső magyar múlt élénk hagyományai nyomán ismét a nyugatellenes és északra támaszkodó koncepcióhoz fordul. Ismét nemzeti óhajt szolgál

ki az újabb lengyel orientáció, amelynek még az a kényelmi értéke is megvan, hogy az új lengyel király, II. Ulászló amellett gyenge kezű uralkodó is, akitől nem lehet tartani, hogy a rendi államot és a rendi nemzetet egy Mátyás-szerű abszolút uralkodó módjára fogja visszaszorítani. Mivel azonban a király maga gyenge, s egyetlen érdeme, hogy nem Habsburg, maga a nemzet igyekszik állást foglalni a Nyugattal szemben.

A Habsburg-ellenes nemzeti párt, amely a Jagellók királyságával kívánta elejét venni a német befolyásnak, nem volt új keletű. Már Albertnek, az első Habsburg magyar királynak megválasztásakor is a nemzet igen csekély töredéke állt Albert mögött s a többség lengyel orientációjú volt. A második Habsburgnak, V. Lászlónak halála után, mint azt egyik manifesztumában épp Habsburg Miksa állapította meg, a Habsburgoktól való ösztönös tartózkodás még általánosabb lett a magyarság körében. A nemzeti eszmének ilyen megnyilatkozása már közel egy évszázados múltra tekintett vissza, amikor a nemzeti akarat a Habsburg Miksával szemben, aki családjának Mátyással kötött 1463-iki megegyezése alapján jelentette be igényét a magyar trónra, a Jagelló-házból való II. Ulászlót emelte a trónra.

II. Ulászló azonban sokkal gyengébb volt annál, mintsem a további Habsburg-aspirációknak elejét tudta volna venni s rögtön uralkodása kezdetén olyan kötelezettséget vállalt a Habsburgok örökösödését illetően magára és az országra a pozsonyi békében, amely arra késztette a nemzet többségét jelentő s a némettől való feltétlen függetlenség ősi tradiciója alapján álló nemzeti pártot, hogy az ország függetlenségének biztosítását maga vegye a kezébe. A köznemesség megdöbbenéssel vette tudomásul, hogy a nagyhatalmúnak hitt Jagelló-család, amely ezidőben Magyarországon és Csehországon kívül Lengyelországban és Litvániában is uralkodott, nem tudta a nemzet és a maga családi érdekeit a félelmetesen feltörekvő Habsburgokkal szemben megvédeni.

A köznemesség az országgyűléseken egyre nagyobb tért hódított s 1498-ban már a nemzeti koalíció a főnemességre is rá tudta kényszeríteni akaratát s kitiltotta a királyválasztó országgyűlésről az idegen jelölteket ajánló követeket. Ugyanebben az évben állt helyre a jó viszony a Jagellók lengyel és magyar ága között s a kibékülést sietett kiaknázni XII. Lajos francia király, aki az európai egyensúly érdekében kívánatosnak tartotta, hogy a Habsburgok elől zárassék le a magyar trón megszerzésének minden lehetősége. A franciák és a Habsburgok egyaránt családjukból akarták Ulászlót megházasítani. A házasságkötésnél azonban a magyar nemzeti párt megelégedésére a francia-lengyel befolyás érvényesült s Ulászló 1502 nyarán a francia Candalei Annát vette nőül.

Ez a házasság ismét feleleventette az Árpádok és Anjouk külpolitikai koncepcióját. Az ország frontot csinált a szomszédos németséggel szemben s északra a lengyelekkel vett fel közvetlenebb kapcsolatot, nyugaton pedig egy neolatin néppel, a franciával lépett kapcsolatba. Sajnos, Ulászlónak semmi képessége sem volt arra, hogy az ország pozícióját a Balkánon is megerősítse s így a török veszély elhárításával az egykori észak-déli irányú nagyhatalmi állású egységet ismét megvalósítsa.

Ulászló tehetetlensége és az a körülmény, hogy első gyereke leány volt, késztette arra a nemzeti pártot, amelynek egy ideig Corvin János, majd a nagy vagyonú és tekintélyű Szapolyai János volt a vezére, hogy az országgyűlésen Habsburg-ellenes konföderációt hozzon létre, amelyben nem csak a németellenes köznemesek, de még a Habsburg-barát főnemesek is részt vettek. A konföderáció célja a nemzeti királyság volt s végzései, mint 1505-ös rákosi végzések ismeretesek. Az ellene irányuló végzéstől felháborodott Miksa csak azért nem támadt az országra, mert közben Ulászlónak fia született s az újszülött trónigényét mind a császár, mind a nemzeti párt már előre elismerte volt. II. Lajos megszületése ugyan ismét a távolabbi jövőbe tolta ki a nemzeti királyság megvalósításának reményét, viszont a rákosi

végzésekben a Jagellók kihalása esetére a Habsburg trónigénnyel szemben a nemzeti pártnak már volt biztosítéka.

Ulászló 1515-ben végzetesen feladta a Jagellók egykori Habsburg ellenes álláspontját s a Bécsben kötött szerződésben fiát eljegyezte Miksa unokájával, Máriával s lánya, Anna kezét pedig Miksa másik unokájának, Ferdinándnak kötötte le. A valamikor éles ellentétben álló Jagellók és Habsburgok így osztoztak meg Magyarországon s a Habsburgok a kétszeri összeházasodás útján mindenképpen biztosították befolyásukat az ország ügyeibe. A Bécsben kötött házassági szerződések bármely család kihalása esetére a másik számára biztosították az örökösödési igényeket. Ulászló végleg elszakadt a nemzet többségétől s a nemzeti pártjának nem maradt más lehetősége hátra, mint az, hogy körömszakadtáig küzdjön a kiskorú II. Lajos gyámságának Habsburg-kézre kerülése ellen.

II. Lajos mellett csakhamar érezhető lett Ferdinándnak, a sógornak befolyása, ami erőteljes ellenhatást váltott ki a nemzeti pártból és ha 1526-ban Mohácsnál nem esik el II. Lajos, kérdéses, hogy nem került volna-e a német kérdés miatt végzetesen szembe a nemzettel. Egy egykorú lengyel forrás úgy emlékszik meg Lajosról, hogy a „magyarok nem bánták volna azt sem, ha Lajos hamarabb pusztult volna el, mert gyűlölték őt, minthogy a németek szokása szerint élt, szerette a németeket, megvetette a magyarokat és csak a németek körében érezte jól magát".

A mohácsi csata után a nemzeti párt sietett biztosítani a nemzeti királyságot s a nemzeti párt országgyűlési vezérét, Szapolyai Jánost megválasztotta magyar, királlyá. Szapolyai már 1505-ben pillanatnyilag közel volt a magyar trón öröklése reményéhez. Közvetlenül a rákosi végzések meghozatala előtt ugyanis az ország Ulászló Habsburg-elkötelezettségei miatt már-már a polgárháború szélén állt, amikor Ulászló öccse, Zsigmond herceg megállapodást hozott létre, mely szerint Ulászló fiává fogadta volna Szapolyai Jánost s hozzá adta volna leányát, Annát; Ulászló öccse, Zsigmond pedig feleségül vette volna Szapolyai húgát. A Jagellók és a Szapolyaiak tervezett házassági kapcsolata a Habsburgok ellen irányult s Zsigmond még lengyel segítséget is ígért a magyaroknak Ausztria és Stíria visszahódítására, ami feleleventette volna Mátyás nemzeti királyságának hagyományait. Zsigmond herceg kibontakozási terve akkor kútba esett. De huszonegy évvel utóbb Szapolyai királlyá választásával mégis testet öltött a nemzeti párt száz éves törekvése.

Szapolyait egyesek már az októberben tartott tokaji gyűlésen meg akarták választani, de sem Szapolyai, sem a higgadtabb jelenlevők nem akarták a királyválasztást oly gyűlésen végrehajtani, amelynek a törvényes kellékei nincsenek meg. Ezért a választás és a koronázás a november 5-ére kitűzött székesfehérvári királyválasztó országgyűlésen ment végbe. Ezen többször hangsúlyozták a rákosi végzést, amely az idegeneket kizárta a magyar trónról. Ez az országgyűlés, ha nem is volt rajta képviselve az egész ország, minden esetre sokkal inkább volt jogszerű királyválasztó országgyűlésnek tekinthető, mint akár az a gyülekezet, amely annak idején az első Habsburgot megválasztotta az ország többsége ellenére, vagy akár az a pártgyűlés, amely kevéssel utóbb Habsburg Ferdinánd megválasztásával pártkirályt kreált a már törvényesen megválasztott és meg is koronázott Szapolyaival szemben.

Habsburg Ferdinánd nem hátrált meg Szapolyai megkoronázásának ténye előtt, hanem nagyrészt ügyes nővérének, Máriának támogatásával s a nemzet többsége által soha el nem ismert családi jellegű szerződések holt betűjére való hivatkozással igyekezett magának pártot szerezni s ennek segítségével egy a Szapolyait megválasztó országgyűlésnél sokkal népteleneb pártgyűlésen királlyá választatta magát. Ezzel a ténnyel, amelyet Ferdinánd fegyveres támadása követett, a már évszázados érdekellentét a nemzet és a Habsburg-ház között katasztrofális méretet öltve kirobbant. Az ősi tradiciókat és a nemzeti függetlenség gondolatát

őrző nemzeti párt vezére, Szapolyai, mint törvényes király fegyverrel állt szemben a fegyveres pártkirállyal, aki családi szerződésekre alapított jogcímmel kívánta megszerezni Magyarországot a Habsburg birtokkomplexum számára.

A nemzeti párt örök tragikuma marad, hogy Szapolyait nagy vagyonán és addig vitt pártvezéri szerepén kívül semmi sem képesítette arra, hogy feleleventse ismét a nemzeti királyságot. Határozatlan egyénisége, emberi qualitásainak gyengesége elégtelen volt arra a feladatra, amelyre rendeltetett. Azonban Ferdinánd sem volt sem szerencsésebb, sem erősebb s így ahelyett, hogy valamelyikük diadallal került volna ki az áldatlan harcból, végül is osztozásra kényszerültek s a testvérharcba vitt ország gyöngeségét a török is kihasználta. Másfél évtized alatt így vetette meg a lábát a török az ország szívében s osztozott meg az országon Szapolyai és Ferdinánd. Ferdinánd megkapta az ország nyugati karéját, mely a Dunántúl egy részét és a Felvidéket foglalta magába. Szapolyai pedig Erdélyt és a Tiszai-részeket tartotta meg. A Ferdinánd kezére jutott karéj a többi Ferdinánd jogara alatt levő területhez képest jelentéktelen volt s így - főleg utódai alatt - a Habsburg-kézre került magyar királyság a Habsburg birodalomhoz viszonyítva egész eljelentéktelenedett és alárendelt szerepet vitt. Az ősi tradiciókat őrző nemzeti párt hagyományait a nemzeti király, Szapolyai, magával vitte Erdélybe és a Tiszai-részekbe s az ebből a területből kialakult önálló erdélyi fejedelemség így vette át az egykori nemzeti hagyományok őrzését a Habsburg magyar királyokkal szemben.

Az egykori tradicionális külpolitika már Szapolyai alatt újra feléledt. Szapolyai ugyanis megtalálta a kapcsolatot a Habsburgok nagy nyugati ellenfelével, a franciákkal s egyéb neolatin közvetítéssel megtalálta az együttműködés alapját a törökkel is. Élete utolsó idejében lengyel házasságával kiépítette a délre felvett kapcsolatokat északra is s így a kialakulóban levő Erdély már a kezdet kezdetén egy Habsburg-ellenes francia-velencei-török-magyar-lengyel koalíció magjává lett.

Szapolyai török orientációját a történetírók egy része szívesen ítéli el s mintegy hazaárulót szeret látni a „nemzete ellenségével" szövetkező Szapolyaiban. Ez a felfogás nagymértékben hamis. Szapolyai bizonnyal épp oly jól tudta, mint azt mi most tudjuk, hogy igenis fennállt egy francia-török érdekközösség, amely nem a magyarság és nem Magyarország ellen irányult sem ekkor, sem később, hanem a Habsburgok ellen. Ebben a koalícióban habozás nélkül részt kellett vennie, amikor arról volt szó, hogy annak segítségével sikerül a nemzeti királyságot s az országnak a németektől való függetlenségét megőrizni.

A két részre szakadt ország egyesítése körül történt kísérletek történetében csak epizód volt a nagyváradi béke, valamint Ferdinánd szomorú emlékű és kétes értékű rövid erdélyi országlása György barát meggyilkoltatása után. A két országrész önálló életre indult. A nyugati részek a Habsburg-jogar alatt, a keletiek pedig nemzeti fejedelmek alatt. A keleti részeket érintő török protektorátus aligha jelentette ennek a résznek nagyobb függését egy külső hatalomtól, mint amennyire függvényévé lett a Habsburg kézen levő nyugati csonka királyság a többi Habsburg-tartomány összérdekének.

A török protektorátusban Erdély részére adva volt az egykori koncepció déli ága. Erdély azonban nem késett kiépíteni az északi érdekeltséget sem s már Báthori Istvánnak sikerült magát lengyel királlyá választatni épp egy Habsburg trónigénylővel szemben. Ez a lengyel királyválasztás igen nagy jelentőségű volt Európa státusquojának több mint egy évszázadig tartó új biztosítása szempontjából, mert ez szabott határt a Habsburg hatalom keleti irányú veszélyes terjeszkedésének s ezzel a keleti irányú német expanziónak.

Erdély és benne a szabad magyar élet nyugodtan élt és fejlődött addig, amíg a török protektorátus mellett és Lengyelország barátságos szomszédságában élt. Báthory Zsigmond szakított ezzel az állapottal és meggondolatlanul Habsburg kézre juttatta ismét Erdélyt, miután

qualitásait messze felül múló terveivel elbukott. Az Erdélyt s ezzel a maradék magyar függetlenséget veszélyeztető zavarokból Bocskai István felkelése vezette ki a magyarságot, aki a török protektorátus hagyományát elfogadva, sikerrel lépett fel a Habsburgokkal szemben is. Bocskaival újra eleven valósággá lett a nyugatra defenzív és délre támaszkodó magyar koncepció. Bocskai nyugati irányú támadása már nemcsak Erdélyt védte meg, hanem megvédte a nyugati csonka magyar királyságot is saját Habsburg királyával szemben. Ezzel Bocskai irányt szabott a XVII. századi magyar történelemnek, amely vele kezdődött és II. Rákóczi Ferenccel zárult le.

Miért kellett a nemzeti hagyományokat és ősi külpolitikai koncepciókat őrző Erdélynek beavatkozni a nyugati csonka királyság ügyeibe? Néhány mondattal meg kell világítanunk azt a folyamatot, amely a Habsburg-királyság területén oda juttatta a dolgokat, hogy a maradék királyság szabadsága és függetlensége árnyékká lőn.

Ferdinánd, aki csak mint pártkirály, nagy nehézségekkel került a maradék-ország trónjára, még élénk tudatában volt Magyarország különállásának s alatta még a régi magyar kormányszervek vezették az országot. Ferdinánd utódai már a Habsburg-érdekekhez alakított apparátussal kormányoztatták a kezükre jutott országrészt, melynek koronája már számukra örökösödés útján is biztosítva volt. Szemükben a maradék Magyarország különállása már nem tűnt fel annyira, mint Ferdinándnak s így Magyarország önállósági és függetlenségi törekvése náluk sokkal kevesebb megértésre számíthatott, mint Szapolyai ellenkirályánál. Egyre kevesebb megértés mutatkozik részükről a XVI. század utolsó negyedétől kezdve a magyar alkotmány iránt. Az idegen befolyás egyre nagyobb méretet öltött. Az országgyűlések hiába küzdöttek a központi kormány visszamagyarosításáért, a század végére állandósult a magyar állam szuverenitásának sérelme, amit a magyarság politikai rétegei nem tudtak megakadályozni. A lelkekben az elkeseredés németgyűlöletté fokozódott s amily mértékben bizalmatlan lett a nemzet az uralkodóhoz, oly mértékben lett bizalmatlan a nemzettel szemben az uralkodó is. Kezdetét vette az az évszázadokra terjedő harc, amelyben azért küzd a magyarság, hogy saját államára befolyást szerezhessen az idegen érdekű uralkodóval szemben.

A XVI. század döntő jelentőségű volt Európaszerte a modern nemzettudat és modern nacionalizmus kialakulása szempontjából. A középkor vallásos ökumenisztikus egységének megtörése után a XV-XVII. század folyamán számos tényező segítette elő a nemzettudat gazdagodását. Ekkor találkozott az irodalmi nyelv a nemzeti nyelvvel, a nép nyelvével s ezzel kezdetét vette az irodalmi s így műveltségi elkülönülés a saját nyelvükön író népcsoportok között. A renaissance megteremtette a világi állam fogalmát s a monarchia mint a nemzeti egység és függetlenség jelképe általános államforma lőn. Az egyházi szakadás elősegítette a nemzeti jellegű vallásos törekvéseket, amelyek újabb elkülönülési alapul szolgáltak. Ehhez járult egyes országokban a merkantil szisztéma bevezetésével a gazdasági élet nemzeti alapra helyezése is. Mindezt összevetve megállapíthatjuk, hogy a vallás, politika, gazdaság és irodalom nacionalizálása révén a XVII. század végére Svédország, Dánia, Hollandia, Franciaország, Spanyolország, Portugália és Anglia valóban nemzetiekké lettek.

Magyarországon a nemzeti öntudatosodást elősegítő tényezők nagy része szintén jelentkezett. A XV. század vége felé megindult az igen intenzív magyar nyelvű kódex-irodalom, amely aztán a könyvnyomtatás elterjedése és a protestantizmus nagy irodalmi propagandája révén a XVI. század második felében igen széles méreteket öltött. Ezzel az irodalom nacionalizálódott s az ezzel kapcsolatos szélesebb körre kiterjedő műveltség eldifferenciálódott a szomszédos népekétől.

Végbe ment az egyházi szakadás is és a protestantizmus különböző ágai igen nagy hódítást végeztek a magyarság lelkében. A század végére az ország túlnyomó része protestáns volt s a protestantizmus a magyarság mellett a németség itt lakó telepeit is áthatotta. Ezzel szemben a Habsburg-tartományok és legelső sorban a dinasztia megmaradtak katolikus egyházuk és hitük mellett s így a nemzet többsége és az uralkodóház a vallás terén is elkülönült egymástól.

Ez a két tényező is elegendő volt ahhoz, hogy a már azelőtt is meglevő sarjadó nemzettudat a magyarságban még fokozódjék és még inkább németellenes orientációt vegyen fel. A magyarság nemzeti fejlődése csak abban nem tudott lépést tartani a boldogabb nyugati országok nemzeteivel, hogy nem volt önálló monarchiája, amelyben a királyt megillető hűség később átvihető lett volna a monarchiából kifejlődött nemzetállamra. A magyarság a csonka királysági területen nem volt önálló és független, emellett szembe is került uralkodójával. A magyar nemzettudat tehát a nyugati fejlődéstől eltérőleg országtalanságra kényszerült. A magyarság a maga nemzeti monarchiáját az önálló állami életre berendezkedett Erdélyben találta meg. Erdélyben ugyan már eleve éltek bizonyos olyan csirák, amelyek alkalmas viszonyok között alapul szolgáltak az önálló fejlődésre és állami létre. Mindazonáltal a nemzeti párti ellenzék hagyománya volt az, amely Erdélyt az önálló állami lét szintjére lendítette. Erdély egyik fészke lőn a magyar nyelvű irodalomnak, állami élete teljesen magyar jellegű és nyelvű volt s belpolitikailag kétségtelenül annyira független volt a töröktől is, hogy valóban monarchiának volt tekinthető. Az erdélyi állam jellege a magyar mellett csakhamar protestáns is lett, sőt valamivel később, Bethlen Gábor alatt, Erdélyben megjelent a merkantil szisztéma is. A magyar élet tehát csak Erdélyben találta meg a maga teljes kibontakozási lehetőségét s csak ott volt a magyarság nemzettudati fejlődése teljes.

A XVI. század végén lábra kapott Európaszerte a rekatolizáló mozgalom. Magyarországon ez a mozgalom a katolikus dinasztia legteljesebb támogatását élvezte. Így tehát a század végére nemcsak az elsikkadt függetlenség és régi alkotmány visszaszerzése szolgált a politikai élet tengelyéül, hanem a vallás szabad gyakorlatáért is síkra szállt a nemzet. A dinasztia alkotmány- és vallásszabadság ellenes törekvései, melyeknek folyamán az idegen kormányzat a nemzet vezéreinek és tehetőseinek illegitim anyagi letörésétől sem riadt vissza, szembekerültek a XVI. század folyamán megerősödött magyar nemzettudattal s mivel ennek a nemzettudatnak Erdély volt a legtökéletesebb kiélési talaja, a nemzeti ellenállás Bocskaitól kezdve vagy Erdélyből indult mindég ki, vagy arra támaszkodott.

Kétségtelen, hogy a XVI. század derekán Erdélyben még az erdélyi öncélúság volt az a kijegecesedési központ, amely alkalmul szolgált az önálló erdélyi állami élet kikristályosodására. Ez a lokálisabb tudat a XVII. század elejére szélesült egyetemes magyar nemzeti öntudattá s így lett a transzilván lélek az integer magyar lélek megtestesülésévé. A XVII. század eleje óta az erdélyi öncélúság gondolata az erdélyi állam politikájában háttérbeszorult. Az egykori magyar nemzeti párti hagyományok feléledtek s ettől kezdve az erdélyi állam hivatalos külpolitikája a magyar szabadság fenntartását célozta, felhasználva a török támogatást és megkeresve azokat a nyugati erőket, amelyek szintén a Habsburg-hatalom megtörésétől várták saját boldogulásuk tökéletesebb megvalósítását.

A XVII. század elejére tehát a Habsburg-kézre jutott csonka magyar királyságban szembe került egymással a nemzet és a dinasztia s kezdetét vette a nemzeti küzdelem a szuverenitás és a szabadság visszaszerzéséért, mely szünet nélkül folyt ettől kezdve, hol a gravamináló országgyűléseken, hol a fegyveres felkelésekben. Erdély pedig kilépett öncélúsága szűk keretéből s mint a nemzeti párt politikai hagyatékának letéteményese, a Habsburg-kézen levő magyar területek szabadságának kérdését építette be külpolitikája tengelyévé.

Bocskaitól Bethlen Gáboron, a két Rákóczi Györgyön, az Erdélyre támaszkodó kurucokon és Thököly Imrén át zökkenő nélküli egyenes út vezet II. Rákóczi Ferenc függetlenségi harcáig. Mindenikük fegyverfogásának alapja a magyar haza szabadsága, az ősi függetlenség és alkotmány védelme, a vallásszabadság biztosításának vágya. Az ellenség mindég a közvetlen nyugati szomszéd, amelynek uralkodója egyben a magyar trón idegen birtokosa is. Az Árpádok óta hagyományos déli-északi irányú koncepció csillan fel állandóan, hogy szembeszálljon az évszázadok óta ellenséges, közvetlen szomszéd, német Nyugattal, viszont a távolabbi Nyugat felé épp úgy baráti kéz után nyújtja ki a kezet az Erdélyre támaszkodó magyarság, mint egykoron az Árpádok és az Anjouk alatt.

Már a legnagyobb koncepciójú Báthori, a lengyel királlyá lett István utat mutatott arra, hogy az erdélyi fejedelemségből a magyar nemzeti királysághoz a lengyel trónon át vezet az út. Az alkotmányt és vallásszabadságot visszaállító bécsi béke kivívása után Bocskai szintén a lengyel korona megszerzésére gondolt s ebben a törekvésében a török támogatásával is találkozott. Az észak-déli koncepció hagyománya tehát benne is elevenen élt. Viszont legalitástól áthatott lényére jellemző, hogy a lengyel trónt csak a törvényes király halála után s az egész nép akaratából kívánta elfoglalni. A váratlan halál azonban derékba törte hirtelenül felfelé ívelt életpályáját. Politikai hagyatéka végrendelete szavai szerint szakított az előző század öncélú Erdélyének gondolatával. Erdély önálló fejedelemségében azt a feltétlenül szükséges ellensúlyt látta, amelyre szükség van mindaddig, amíg a magyar korona és királyság az ellenséges szándékú németnél lesz. De azt hagyta örökül, hogy, ha a magyar korona Magyarországban magyar kézhez kerülne, Erdélynek ismét egyesülnie kell Magyarországgal.

Bocskai halála után a Habsburg-ellenes magyar pártok, a nép többsége, a felvidéki urak és a hajdúk végleg le akartak számolni a dinasztiával s a portával is összeköttetésbe léptek s Homonnai Bálintot akarták megnyerni, hirdetvén, hogy Magyarország csak magyar embert ismerhet el urának. Homonnai azonban félreállt s apósa, Rákóczi Zsigmond is lemondott a fejedelemségről. Báthori Gáborban, az utolsó Báthoriban fel-felcsillant az a törekvés, hogy az oláh vajdaságokat Erdélyhez csatolja s a lengyel trónt is megszerezze, sőt szövetkezett a felsőmagyarországi protestánsokkal is, hogy beavatkozzék a magyarországi dolgokba. Nagy elgondolásait s önmagát is azonban elbuktatták vétkes szenvedélyei, amelyekért életével fizetett. A török segélyhadakkal ellene jövő Bethlen Gábornak, a következő és egyben legnagyobb erdélyi fejedelemnek, már nem volt kivel megütköznie.

Bethlen Gábor azzal a reménnyel indult erdélyi seregei élén a harmincéves háborúba, hogy visszaállíthatja Mátyás magyar és cseh királyságát s mint nemzeti király állíthatja helyre Magyarország egységét. Annyit el is ért, hogy egy formailag törvényes magyar országgyűlés megválasztotta Magyarország királyává, de a távolabbi célokat elérnie nem sikerült. Mikor a nemzeti királyság megvalósításának nehézségeit látta, ő is a lengyel korona felé fordult, hogy az északi-déli front teljes kiépítésével fordulhasson a Nyugat ellen. Nagy tervei munkálása közben szakította el a halál Erdély éléről a Bocskai által világosan körvonalazott feladatok legnagyobb harcosát.

Utóda, I. Rákóczi György, örököse volt Bethlen hagyományainak és élvezője annak a jólétnek, amelyet Erdélyben Bethlen tudatos gazdaságpolitikája teremtett. Szerényebb tehetsége azonban jelentéktelenebb szerepre kárhoztatta. Azonban még így is igen jelentős állomásai fűződnek a magyarság szabadságküzdelmének az ő nevéhez.

Bethlen a cseh szövetség után, a nyugati protestáns országokkal találta meg az összeköttetést. Második támadása előtt Hollandián és Anglián kívül Velence is anyagi támogatást helyezett neki kilátásba. Utóbb a protestáns Brandenburggal lépett házassága révén összeköttetésbe s 1626-ban általa Erdély belépett a Habsburg-ellenes angol-holland-dán szövetségbe. Bethlen

felesége sógornője volt Gusztáv Adolf svéd királynak s a svéd-lengyel ellentét csillogtatta meg Bethlen előtt a lengyel trón reményét. Halála egy svéd-orosz-lengyel-erdélyi szövetség kibontakozó körvonalait semmisítette meg. Rákóczi ilyen előzmények után lépett be 1643-ban a svéd-erdélyi-francia szövetségbe s tette ezzel tradicionálissá Erdélynek a nyugati hatalmakkal való összefogását a Középeurópát reprezentáló Habsburg-hatalom megdöntésére. Rákóczi ugyan csakhamar kilépett a szövetségből, de az 1645-ben létrejött linzi békében olyan szerződést tudott kivívni, amely nemcsak megismételte Bethlen gazdasági sikereit, de politikailag, főleg a vallásszabadság kérdésében, túl is haladta azokat.

A harmincéves háborút három évvel később befejező westphaliai béke megbuktatta a német-római császárságot és nyugaton Franciaországot, északon Svédországot tette vezető hatalommá. A német birodalom tehetetlen államszövetséggé alakult át s a Habsburg-család hatalmának alapja keletre, a Közép-Duna mellé tevődött át. Így Magyarország még közvetlenebb közelségébe került a Habsburg-birodalom súlypontjának. Ennek lett következménye, hogy a XVII. század második felében még inkább fokozódtak azok a tendenciák, amelyek bécsi kezdeményezésre a magyar alkotmányt teljesen fel akarták számoltatni s a vallásszabadságot védő, a század első felében kivívott szerződéseket is papírrongynak tartották. Amíg tehát Nyugat-Európában a század derekára újrarendeződtek a hatalmi viszonyok és véget értek a vallásháborúk, addig Magyarország és dinasztiája között nemhogy csökkent, de még inkább kiélesedett az az ellentét, amely az alkotmány, a függetlenség és a vallásszabadság védelmében a nemzetet a dinasztiával szembe állította.

A lengyel trón megszerzésének délibábja megcsillant még az öregedő Rákóczi György előtt is, hogy aztán teljesen igájába hajtsa annak fiát, II. Rákóczi Györgyöt. II. Rákóczi György kedvező kilátásokkal állt Erdély élére. Nemcsak a magyarországi protestánsok bizalma összegeződött benne, de a magyar főurak többsége is benne látta az eljövendő nemzeti királyt, sőt még Lengyelországban is jelentős pártja volt. A magyarországi közvélemény át és át volt ekkor itatva a nemzeti király sóvárgásától. Zrínyi Miklós is Erdélyből várja a virradást Magyarországra. Nádasdy Ferenc, amikor Nürnbergben a magyar rendeknek ajánlva díszes albumban kiadta a magyar királyok képeit, ékes latin és német versekben figyelmezteti nemzetét, hogy háládatlan lenne a haza, ha nem tisztelné Szapolyai János emlékezetét, aki mégis csak az utolsó magyar király volt!

Rákóczi kezdetben eszélyesnek mutatkozott. Fenntartotta a jó viszonyt a törökkel s a török minden meghódítandó magyar területet Erdélynek ígért. Rákóczi azonban nem tudta bevárni az idők beteljesedését s vakmerő vállalkozásba fogott, hogy megszerezze a lengyel trónt. Rákóczi vállalkozása teljes bukással járt s Erdély a törökkel is szembe került. Rákóczival elbukott a nemzeti királyság visszaállításának lehetősége is.

De a nemzeti királyság gondolata nem bukott el. Ez hozta össze a Wesselényi-féle szövetkezést, melyben Wesselényi Ferenc mellett, Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc, Nádasdi Ferenc, Rákóczi Ferenc (II. R. György fia) és az erdélyi fejedelem minisztere, Teleki Mihály vettek részt. A szövetkezők francia és török támogatást kerestek s ebben is hívek maradtak a tradiciókhoz. Az összeesküvés, a kurucháborúk, Thököly sorsának elbeszélése azonban már belevág könyvünk részletes anyagába, mert hisz a szövetkező Rákóczi Ferenc édesapja, Thököly Imre pedig mostohaapja volt II. Rákóczi Ferencnek, aki mint kis gyerek végig élte a táborban Thököly harcainak egy részét.

Eljutottunk a Rákóczi-kor eszmetörténeti hátterének felderítésénél a vezető gondolat évszázados felfejtésének végére. Kimutattuk az Árpádok által lefektetett külpolitikai nemzeti elgondolás útját a hivatalos külpolitikától, majd a nemzeti párti ellenzéki programtól, a hivatalossá lett erdélyi külpolitikán keresztül egész II. Rákóczi Ferenc gyerekkoráig. Kibo-

goztuk a magyar nemzeti királyság eszményének sorsát s rámutattunk azokra a tényezőkre, amelyek szembe állították a nemzetet és a dinasztiát egymással. Ezeknek tudatában sokkal közelebb fogunk jutni a Rákóczi-féle mozgalom levegőjéhez, szelleméhez s tudni fogjuk, hogy még azokban a jelenségekben is, amelyeket hajlandó lenne bárki a vak véletlen szeszélyének tulajdonítani, a nemzet évszázados múltjába gyökerezett erők működtek. Mert a Rákóczi-féle mozgalmat nem lehet a több évszázados tudatos nemzeti mozgalom egységéből kiszakítani.

A Rákóczi-emlékiratokban említett szabadságszeretet történeti gyökereit tehát felfejtettük. Az idegen járom mértékét, mely alól Rákóczi fel akarta szabadítani nemzetét, az események előadása közben fogjuk megismerni. Hátra volna a harmadik tényező tisztázása. Említettük, hogy Rákóczi életművét a szabadságszereteten és a haza felszabadításának vágyán kívül a családi hagyományok vállalása irányította. Bevezetésül összegezzük most még, mik is voltak azok a családi hagyományok, amelyek Rákóczi életét befolyásolták.

Már az eddig elmondottakban is többször szóltunk olyan Rákóczi-ősökről, akik vezető szerepet játsztak a nemzeti királyságért folyó közvetett, vagy közvetlen törekvésekben. Hogy az elmondandók könnyen áttekinthetők legyenek, bocsássuk előre Rákóczi származásának három nemzedéktábláját: az apai ágét és a két fontos anyai ágét, a Báthoriak és a Zrínyiek nemzedékrendjének idevágó részeit.

II. Rákóczi Ferenc apai ősei.

Rákóczi Zsigmond, aki 1517-ben megszerezte Felsővadászt.
|
Rákóczi János likavai kapitány. Meghalt 1588-ban.
|
Rákóczi Zsigmond (1544-1608), erdélyi fejedelem. Feleségei:
Alaghi Judit, Gerendi Anna, Telegdi Bóra.
|
Rákóczi György I. (Gerendi Annától) 1630-1648 közt erdélyi
fejedelem. Második felesége Lórántffi Zsuzsanna.
|
Rákóczi György II. 1648-1660 közt erdélyi fejedelem.
Felesége somlyói *BÖthori* Zsófia.
|
Rákóczi Ferenc I. Szül. 1646. Megh. 1676. Választott erdélyi
fejedelem. Felesége *Zrãnyi* Ilona.

Rákóczi György	Rákóczi Julianna - Bora	II. Rákóczi Ferenc
megh. 1667.	gr. Aspremontné megh. 1717.	1676-1735.

Megjegyzendő a család súlyának illusztrálására, hogy I. Rákóczi György második fia, az 1652-ben elhunyt Zsigmond, Henrika Pfalz-Rheini hercegnőt vette volt feleségül. I. Rákóczi Ferenc nővére, Erzsébet pedig, gróf Erdődy Györgynek volt a felesége.

Rákóczinak tehát apai ősei négy generáción keresztül vagy választott, vagy tényleges fejedelmei voltak Erdélynek. Rákóczi Zsigmond második házassága Gerendi Annával biztosította a családnak az erdélyi vezető családokkal való rokonságot. I. Rákóczi György felesége, Lórántffi Zsuzsánna kora egyik vezető egyénisége volt. II. Rákóczi György és I. Rákóczi Ferenc házassága a Báthori és Zrínyi családok rokonságát jelentették a Rákóczi-házzal. Mivel a Rákócziakon kívül a XVI-XVII. században a két legjelentősebb szerepvivő magyar család az anyai ágon rokon lett Báthori és Zrínyi-család volt, lássuk a Báthori és Zrínyi anyai ősök származásrendjét is.

Báthori Zsófia, II. Rákóczi Györgyné ősei.

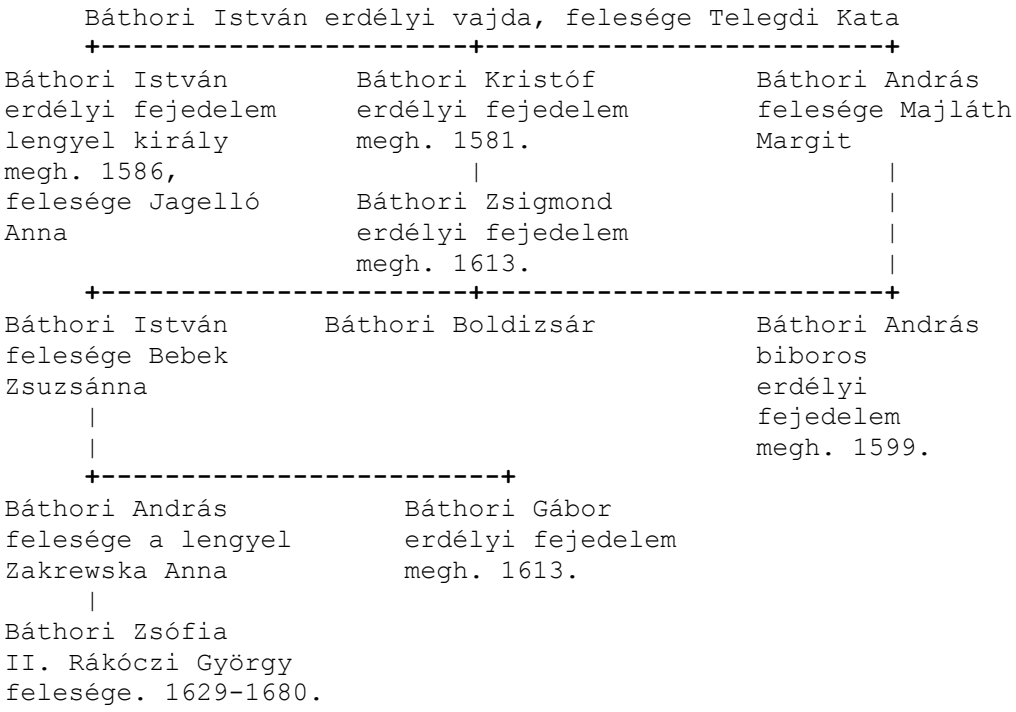

Zrínyi Ilona, I. Rákóczi Ferencné ősei.

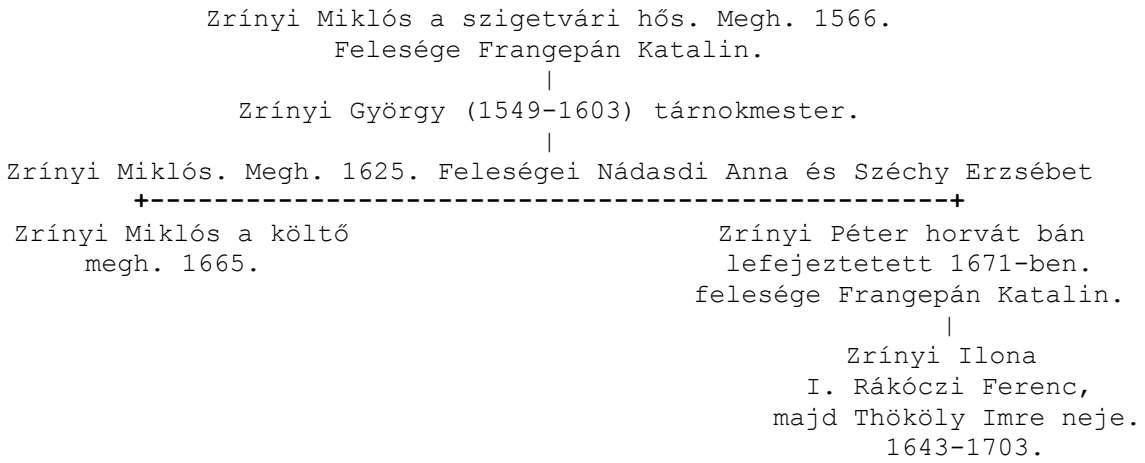

Rákóczi Ferenc édesanyja és nagyanyja révén rokonságban volt az öt erdélyi fejedelem Báthorival s a Báthori-házasságok révén a Majláth és Bebek családokkal. Zrínyivel a szigetvári hőssel, Zrínyivel a költővel és politikai és hadtörténeti íróval, Zrínyivel a Wesselényi-féle szövetkezés lefejezett áldozatával s a Zrínyi-házasságok révén a Frangepán és Nádasdi családokkal. Apai és anyai, nagyanyai ősei és rokonai között a XVI-XVII. századi magyar történelem nemzeti hőseit és az erdélyi fejedelemség történetének egy híján minden irányító szereplőjét megtaláljuk. Rákóczit azonban nem a fényes nevekből álló rokonság párját ritkító galériája s nem a reászállt ősi vagyon puszta ténye befolyásolta tetteiben, hanem az ősök történelmi és politikai szerepének ismerete s a benne ennek ismerete alapján kialakult családi politikai, illetve történelmi hagyaték. Tudatosan hirdette például, hogy dédapja linzi szerződésének érvényesítése érdekében csak ő foghat fegyvert és csak ő fordulhat a nyugati

hatalmakhoz támogatásért. Őseinek és családjának célkitűzései, amikor a közélet terére sodródott s az események elől kitérni többé nem tudott, egyenes folytatóra találtak benne.

Mik voltak ezek az őseitől s családjától rámaradt célkitűzések, amelyek mint családi hagyományok benne életprogrammá sűrűsödtek össze? Erre fognak feleletet adni a következő oldalak.

Bár a Rákócziak csak a XVII. század kezdete óta nyúltak irányítóan a magyar nemzet sorsába, a család már akkor félévezredes múltra tekinthetett vissza. A család a Bogát-Radvány nemzetségből vált ki s egyik őse, Radvány nádor, egyik vezető szereplője volt Salamon király korának. Az Aranybulla korában nevezték először Csépánt, a család tagját Rákóczinak. A család II. Lajos alatt, kevéssel Mohács előtt szerezte meg Felsővadászt s az ekkor élő Zsigmond írta magát először felsővadászinak. A család címerét 1597 május 27-én újította meg I. Rudolf király. A címerben zöld hármas halmon aranykerék s azon kiterjesztett szárnyú sas áll. A címer körirata: „Si Deus pro nobis, quis contra nos", ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?

A Habsburg magyar királyok hűségén levő Rákóczi-család 1604-ben került szembe a dinasztiával. Mint azt már többen igen találóan állapították meg, úgy Rákóczi Zsigmondot, mint Bocskai Istvánt valóban ágyúkkal kergették el a király hűsége mellől. A család szerepe ettől kezdve egyre jelentősebb lett. Már a következő évben Rákóczi Zsigmondra bízta az időközben Magyarország és Erdély fejedelmévé lett Bocskai Erdély kormányát. Rákóczi ennek a feladatnak a legderekasabban megfelelt, nemcsak Bocskai, de a török is a legnagyobb elismeréssel szólt működéséről.

Bocskai halála után az erdélyi rendek Rákóczi Zsigmondot választották meg fejedelemmé. Zsigmond azonban egy évig sem viselte tisztét, 1608 március havában lemondott s Magyarországra, felsővadászi kastélyába vonult vissza, ahol nemsokára el is hunyt. Három fia: György, Zsigmond és Pál közül Györgynek jutott a történelmi szerep.

1630 december 22-én iktatták be Rákóczi Györgyöt Gyulafehérvárott Erdély fejedelmi székébe. Fejedelemsége elejét vette, hogy Erdélyben Bethlen életműve a jelentkező belső zavarok áldozata legyen. Az erdélyiek Brandenburgi Katalin és Bethlen István interregnuma után bizalommal néztek Rákóczi György országlása elé. Rákóczi merész lépésre vállalkozott, amikor mint felső-magyarországi nagybirtokos, mint II. Ferdinánd alattvalója életével játszva, a királynak tett előzetes bejelentés nélkül beindult Erdélybe, hogy kitegye magát egy fejedelemválasztás esélyeinek. György apja hűséges munkatársa volt a magyar nemzeti egység Erdély felől támadt első hősének, Bocskainak. Maga György Bethlen Gábor hasonló célzatú politikájának volt lelkes híve. Egyik előharcosa volt annak a törekvésnek, amely végül is diadalmaskodva, Bethlent magyar királlyá választotta. Nem lehetett tehát alaptalan az a vád, amellyel az erdélyi választás elfogadása után Ferdinánd hívei, első sorban Esterházy Miklós nádor, illették, hogy vágyott a szent koronára. Mint az Erdély által hivatalos programmá emelt magyar nemzeti politika örököse, a magyar korona megszerzésének s így a nemzeti királyság és egység visszaállításának gondolata elől bizonnyal nem hátrált meg. Országlása kezdetén fegyverrel kellett megvédenie magyarországi birtokait az őt lemondásra felszólító Ferdinánd Esterházy által vezetett csapatai ellen. Sikeres fellépése azonban úgy magyarországi birtokaiban, mint fejedelmi székében megerősítette.

Rákóczi György, bár nem volt hétköznapi ember, korántsem volt Bethlen Gábor mértékével mérhető. Meglehetősen aggodalmaskodó, óvatos és főleg nagy gazdasági érzékkel megáldott ember volt. Mindezek ellenére bekapcsolódott a harmincéves háborúba, amikor már a francia és a svéd nyomásnak nem tudott ellent mondani. Ekkor már fiát fejedelemmé választatta s összeházasította Báthori Zsófiával. Ezzel a friggyel egy kézre került a két haza két legtekintélyesebb családi vagyona.

Rákóczi a porta engedélye nélkül szállt harcba a magyar alkotmány és a lelkiismereti szabadság további biztosítására. Ez volt az oka annak, hogy idő előtt kellett kiszállnia a svéd-francia szövetségből, mert a Habsburg-diplomáciának sikerült elérnie Konstantinápolyban, hogy Rákóczi hadviselését onnan lefújják. Így kötött már 1645-ben különbékét Linzben Rákóczi György III. Ferdinánddal s így maradt ki Erdély önállóságának Svájchoz és Hollandiához hasonló garantálása a harmincéves háborút három évvel később lezárt westphaliai békéből.

A linzi békének jelentős területi eredménye volt, mert Erdély hét vármegyével gyarapodott. A lelkiismereti szabadság kérdésében pedig a bécsi és nikolsburgi békét jelentősen felülmúló eredményt ért el Rákóczi azzal, hogy a vallás szabad gyakorlását nemcsak a rendek számára, de a politikai (rendi) nemzeten kívül álló rétegek részére is biztosította. Egy félszázaddal később dédunokája II. Rákóczi Ferenc ebben a békében látta az ország szabadságának megszilárdítóját s annak eltörlése kapcsán magát tartotta egyedül hivatottnak arra, hogy dédapja egykori szövetségeseire apellálva annak helyreállítása érdekében a nemzet élére álljon. A dédunoka több nyilatkozatában dédatyja politikája örökösének vallotta magát.

Mint már említettük: Rákóczi György, kinek felesége, Lórántffi Zsuzsánna, mint a sárospataki református főiskola megalapítója, örökre feledhetetlen nevet vívott ki magának férje mellett, élete utolsó szakaszán a lengyel trón megszerzésének gondolatával foglalkozott. Báthori István óta ez is hagyományos volt az erdélyi fejedelmeknél s az Anjouk és Jagellók lengyel-magyar koalíciójának emlékképére támaszkodott. A lengyel trón megszerzésének gondolata lett fiának, II. Rákóczi Györgynek minden mást, még az észszerűséget is háttérbe szorító rögeszméje, melyért nemcsak fejedelmi székét áldozta fel, de Erdély békéjét és évtizedes belső nyugalomból származó jólétét is. Országlását azért mégis emlékezetessé tette az első erdélyi törvénytár összeállíttatása, amely nevéhez fűződik. Különben is mind atyjának, mind nagyatyjának kitűnő gazdasági érzéke mellett, jelentős érzéke volt a kulturális ügyekhez és közigazgatáshoz is. Az erdélyi törvények kodifikációs összeállítása élénk fényt vet II. Rákóczi György szélsőséges egyénisége mellett is jó közigazgatási és törvénykezési érzékére. Annál fontosabb ezeknek a megállapítása, mert - mint látni fogjuk - az unoka, II. Rákóczi Ferenc is nagy gazdasági és szervező készséggel volt megáldva s kitűnő érzéke volt a közélet legkülönbözőbb vonatkozású jelenségeinek megítéléséhez.

Rákóczi György előbb Moldva és Havasalföld fegyveres rendszabályozásával biztosította magát s csak akkor fogott a végzetes lengyel kalandhoz. Utóbbi vállalkozása, melyet a porta ellenkezése dacára kezdett el, fejedelmi székébe került. 1660-ban fegyverrel kísérelte meg fejedelemsége visszaszerzését, de Gyalu és Kolozsvár között a török elleni ütközetben halálos sebet kapott.

II. Rákóczi György halála után a csak férje kedvéért reformátussá lett s lélekben buzgó katolikusnak megmaradt özvegy, Báthori Zsófia, visszatért a katolikus egyházba. Régi hitéhez való visszatértekor áttérítette fiát, a már 1652-ben erdélyi fejedelemmé választott Rákóczi Ferencet is. Ezzel a fiatal Rákóczi elveszítette erdélyi igényét, mert az erdélyiek már jóval előbb kimondták, hogy abban az esetben, ha katolizálni fog, felmentve fogják érezni magukat hűségesküjük alól. Az özvegy és fia tehát Erdélyt elhagyva a család felduzzadt felső-magyarországi birtokaira tért vissza s bár az özvegy I. Lipót király hűségébe ajánlotta magát s emellett élete végéig ki is tartott, a fiatal Rákóczi Ferenc házassága révén a magyarországi nemzeti párttal került belső kapcsolatba s így folytatója lett a családjában már következetessé és hagyományossá lett Habsburg-ellenes nemzeti politikának.

Báthori Zsófia áttérése a magyar szellemi élet egyik legjelentősebb eseménye volt, mert kezdeményezése mintegy bevezette tizenhárom megyében a katolicizmus újabb térfoglalását. A hitbuzgó, a más vallásúakkal szemben türelmetlen, a saját elgondolása mellett céltudatosan kitartó, határozott karakterű Zsófia asszony igen mély és maradandó nyomot hagyott unokája, II. Rákóczi Ferenc lelkében. Rákóczi önéletírásában meleg szavakkal emlékezik meg őseiről és nagyanyjáról:

„Távol legyen Uram tőlem, - írja - családom történetét megírni és vallomást tevén néked, alázatosságban elmondani Erdély fejedelmeinek, az én őseimnek sorát, amelybe atyám is még nagyatyám életében ki vala választva, de még gyenge korában anyjától Báthori Zsófia fejedelemnőtől a katolikus hitre tanítva, nagyatyámnak a töröktől, az ő ellenségeitől, a gyalui harcban kapott sebei következtében történt halála után a fejedelemségtől inkább meg akart válni, mint szent hitét elhagyni. Magasztal téged az én lelkem, és áld téged én Istenem, hogy őt kegyelmeddel megerősítetted és ezen elhatározásában állhatatossá tetted ami átszállott énreám is… Nagy gondja volt a te gondviselésednek énrám, mert bár atyámat, ki még nem érte el negyvenedik évét, e nyomorult életből magadhoz szólítottad, semmiben az én nevelésemet ezután megfogyatkozni nem engedted. Gyengéden szeretett nagyanyám, a te ájtatos szolgáló leányod, aki emberi vélekedés szerint szent életű vala. Szeretett anyám igazán, anyailag, komoly szeretettel… Nagyanyám halálára csak úgy emlékezem mint valami álomra; mégis irgalmadért könyörgök érte a legnagyobb alázattal."

Bár, mint mondtuk, Báthori Zsófia mereven ragaszkodott a katolicizmusnak védőpajzsot jelentő Habsburg-dinasztiához s fiának s ivadékainak jövőjét is a római birodalmi hercegségen keresztül remélte a lengyel trón és az erdélyi fejedelmi szék felé biztosítani, fia Ferenc házassága révén összeköttetésbe került Magyarország minden elégedetlen vezető főúri családjával.

1666-ban vette nőül Zrínyi Péter horvát bánnak leányát, Ilonát, kinek nevét a magyar történelem nemcsak mint II. Rákóczi Ferenc feledhetetlen emlékű édesanyját őrizte meg, hanem mint a munkácsi vár legendás védőjét és Thököly mellett az asszonyi hűség igazi példaképét. Az elégedetlen főurak az ő lakodalmukon határozták el, hogy élve az aranybulla ismert ellentállási záradékával, megkísértik francia segítséggel helyreállítani az alkotmányos, független magyar királyságot.

A fiatalasszony nagybátyja, a „költő" jelzővel illetett Zrínyi Miklós, egész életén át hirdetője volt, hogy a nemzetnek a maga urává kell lennie, hogy naggyá lehessen s a maga korában mindenkinél világosabban látta nemzete állapotát, sőt a módokat is, amelyekkel azon változtatni lehet. Nagynevű őse, Zrínyi Miklós a szigetvári hős nyitotta meg a családban azoknak a sorát, akik bár összeegyeztették lelkükben nemzetük iránti rajongó szeretetüket a királyuknak tett eskü kötelező erejével, mégis úgyszólván áldozatai lettek az irántuk bizalmatlan uralkodóháznak. Ebben a családban, amelyben a Zrínyiek, Nádasdiak és Frangepánok kerültek össze, a hűség mellett hagyományos volt a nemzet rajongó megbecsülése. De a lelkekben egymással szembekerült a két hűség s a nemzethez tartozással a nemzethez adatott hűség és a királlyal szemben vállalt önkéntes hűség harcában épp akkor lett I. Lipót abszolutisztikus tendenciájú uralkodása kapcsán győztes a nemzethez való hűség, amikor az erdélyi fejedelmek hagyományait viselő Rákóczi Ferenc belejutott ebbe a közösségbe. Az új rokonságnak és saját családi hagyományainak vállalásával nem tehetett mást, minthogy szívvel-lélekkel bekapcsolódott a Wesselényi-féle szövetségbe.

Zrínyi, a költő, negyedszázadon át sürgette a felszabadító háborút, páratlan lelkesedéssel küzdve a nemzeti haderő felállításáért is. Mindezért csak gyanakvás és mellőzés érte Bécsből, ahol inkább méltányolták a tehetségtelen és merőben teoretikus Montecuccolit, mint a nemzet

önerejében hívő és azt életre hívni akaró Zrínyit. Montecuccoli még arra is képtelen volt, hogy véletlen hadi sikereit kiaknázza s tehetetlenségét még betetőzte az, hogy 1664-ben a vasvári békében szégyenletes békét kötött Bécs a törökkel. Ennek a békének eredményeként egy évszázados állandó belső leromlás után, alig két évtizeddel a felszabadító háború előtt, elérte a török hatalmának legnagyobb magyarországi kiterjedését.

A vasvári béke a legnagyobb elkeseredést váltotta ki. Wesselényi Ferenc nádor és a Bécsbe felrendelt urak vonakodtak a szerződést aláírni. Lipót azonban nem hivatott össze országgyűlést s az idegen katonaságot sem vonta ki az országból. Kíméletlenül tört célja felé, hogy Magyarországot beolvassza az összbirodalomba, amihez igen jó eszköznek tartotta az ország tűzzel-vassal való rekatolizálását. A protestánsok megindított kíméletlen üldözésének és az udvar leplezetlen önkényének az lett az eredménye, hogy a néppárti és katolikus főurak is a nemzeti ellenzékhez csatlakoztak. A főurak Zborón, ahol 1666 március 1-én tartotta menyegzőjét Rákóczi Ferenc Zrínyi Ilonával, majd a stubnyai fürdőben, Sárospatakon és Murányban tartottak megbeszéléseket s végül is Wesselényi Ferenc vezetése alatt szövetséget hoztak létre, amelyben Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc, Nádasdi Ferenc, Rákóczi Ferenc és Teleki Mihály, Apafi erdélyi fejedelem minisztere, vettek részt. A szövetkezett főurak török és francia szövetség után néztek. Az volt a tervük, hogy felszólítják Lipótot az alkotmány megtartására s eredménytelenség esetén az aranybullára való hivatkozással fegyverhez nyúlnak. Wesselényinek 1667 márciusában bekövetkezett hirtelen halála azonban irányváltozást okozott a szövetkezésben. Míg ő személyi érdek nélkül kezdeményezte a dolgot, addig már társai személyi érdekeket is fűztek a siker reményéhez. Zrínyi a magyar trónt, Rákóczi ősei erdélyi fejedelmi székét, Nádasdi a nádorságot kereste.

A külpolitikai változások azonban keresztezték a szövetkezők tervét. A franciák ugyanis 1669-ben békét kötöttek a császár-királlyal s a küszöbön álló török-lengyel háború veszélye miatt a porta sem akarta a vasvári békében húsz évre biztosított magyarországi statusquot és békét felborítani. Rákóczi tervei érthetően sértették az erdélyi fejedelmet, Apafit is. Így a szövetség ügye egyre rosszabbul állt, annak ellenére, hogy Lipót kormányzati elgondolásában semmi változás nem állt be s a bécsi, nikolsburgi és linzi békék szelleme felett már rég napirendre tért a dinasztia.

A magát Magyarország felől mindenképpen biztosítani kívánó porta az egész ügyet közölte az udvarral, Zrínyi és Nádasdi pedig kölcsönösen vádolták be egymást. Miután így a dolog idő előtt napfényre került, Zrínyi és Frangepán előbb a fegyveres felkelés segítségéhez kívánt folyamodni. Utóbb azonban hitelt adva a Bécsből jött kegyelmi ígéreteknek, önként mentek Bécsbe, ahol azonnal elfogták őket. Rákóczi is a fegyveres felkelést választotta, azonban a bécsi események hatására s édesanyja idejekorán történt beavatkozására hadait feloszlatta.

Miután a Wesselényi özvegye, Széchi Mária által védelmezett Murány vára is elesett, semmi akadálya nem volt annak, hogy a bécsi udvar utat engedjen mértéktelen bosszúvágyának. A kormány Bécsben törvény ellenére idegen bíróság előtt hűtlenségi perbe fogta és halálra ítélte a kezén levő főurakat. A perben nem kis szerepet játszott a perbefogottak vagyoni állapota, mert a halálítélettel a vagyonelkobzás is velejárt. Nádasdit Bécsben, Zrínyit és Frangepánt Bécsújhelyen, a gráci Tattenbachot pedig Grácban végezték ki. A kivégzettek vagyonának elkobzása semmiben sem különbözött a rablástól. Az udvar a Bécsbe került arany- és ezüstkincseknek legnagyobb részét beolvasztatta, hogy áruló nyoma se maradjon.

A Wesselényi-féle szövetség kitűnő ürügy volt arra, hogy Lipót még az eddiginél is erélyesebben lépjen fel Magyarországgal szemben. A kisebb szereplők még idejekorán Erdélybe menekültek. Bár Erdély helyzete cseppet sem volt biztonságos, Teleki a menekülőket némi huzakodás után befogadta a tiszai részekbe. Nem hiába panaszkodtak a század végén

Habsburg-uralom alá került erdélyiek, hogy minden veszedelem és rossz Magyarországból jött rájuk, mert ettől kezdve a menekültek mélyre hatóan belenyúltak a régi anyagi eszközökkel már nem rendelkező és legyengült Erdély külpolitikájába, hogy magyarországi céljaikat elérjék. Viszont az erdélyi közvélemény, amint Erdély belsőleg gyöngülni kezdett, ismét azonnal öncélú, transzilván lett, mert tudta, hogy egy gyenge Erdély nemcsak nem tud segíteni Magyarországon, de a maga romlását is elősegíti erején felüli vállalkozásaival. A transzilván szellem mindég a gyenge, a magyar nemzeti szellem mindég a megerősödött Erdély sajátsága volt.

II. Rákóczi Ferenc gyerekkorát Lipótnak a lehetőségig fokozott kegyetlen önkényuralma és az Erdélyre támaszkodó menekültek szabadságküzdelmei kísérték.

A minden résztvevőre végzetes kihatással járt Wesselényi-szövetkezésből aránylag Rákóczi Ferenc került ki a legkönnyebben. Édesanyja, a Lipóthoz mindég hű maradt Báthori Zsófia mentette meg fia életét. Rákóczi tevékeny részt vett a tervezett fegyveres ellentállás előkészítésében. Apósa tanácsára visszaadta a protestánsoknak az anyja által elkobzott egyházi és világi javakat, ami pártját erősen növelte. Segélykérő levéllel fordult XIV. Lajos francia királyhoz. 1670 január 24-én összehívta a felső-magyarországi vármegyéket, hogy a fegyveres felkelést megbeszélje, majd újabb gyűlést hívatott össze. A Sárospatakon nála vendégeskedő gr. Starhemberg Rüdiger tokaji várnagyot is meg akarta szerezni az ügynek s amikor az nem állt kötélnek, tisztjeivel együtt elzáratta. Ezután Tokaj ostromához fogott s április közepére már Ónod, Diósgyőr és Kálló őrsége is hűséget esküdött neki. Anyja azonban ellentállt s Munkács vára alól ágyútűzzel zavarta el fiát.

Rákóczi egyéni akciója azonban nem találkozott szélesebb rokonszenvvel, mert a május elsejei tállyai értekezleten többen kemény szemrehányásokkal illették, mondván, hogy a sérelmek orvoslása az egész országra és nem egyesekre tartozik. Amikor pedig híre jött Zrínyiek elfogatásának, saját hívei tanácsolták, hogy engedje el a német rabokat és kérjen magának kegyelmet. Erre már annál is inkább szükség volt, mert I. Lipót már előzőleg, április 21-én hűtlennek nyilvánította Rákóczit. Rákóczi még így is el volt szánva arra, hogy Erdélyre támaszkodva a végletekig ellentáll, de anyja keresztülhúzta szándékát.

Báthori Zsófia, aki már előzőleg fegyvert fogott saját fia ellen, kegyelmet eszközölt ki az udvarnál fia számára. Rákóczi még a császári hadak megérkezte előtt letette a fegyvert és Ecsed, valamint Sárospatak várát önként átadta a németeknek. Ezzel a tettével aztán végleg eljátszotta a nemzet rokonszenvét. A király súlyos követelésekkel lépett fel Rákóczival szemben s az édesanya hősiesen küzdött nemcsak fia életéért, de a feltételek méltányos enyhítéseért is. Végre 1671 április 27-ére megérkezett a királyi kegyelem. Rákóczinak négyszázezer forint váltságot kellett fejéért fizetnie. Rákóczi ötvenezer forintot a trencséni jószágára tábláztatott be, 150.000 forintot járulékokban és élelmiszerekben kívánt törleszteni. A további 200.000 forintot anyjától vette kölcsön, akinek zálogul a munkácsi és ecsedi várat, valamint a borsai kastélyt kötötte le.

Négy nappal a kegyelmi hír megérkezése után apósának és szövetséges társainak fejét hóhérbárd metszette le.

1676 március 27-én született meg harmadik gyereke, II. Rákóczi Ferenc, aki, mint Márki megjegyzi, két vértanúnak volt unokája s akinek atyja is csak drága áron váltotta meg életét a hóhérbárd alól. A messze tekintő tervek után csendes és megalázott életre késztetett apa nem sokkal élte túl fia születését. Még azon év július 8-án elhunyt életének alig harmincegyedik évében. Fia annyira nem emlékezhetett rá, hogy önéletírásában még atyja életkorával sem volt tisztában.

Ükapjának bölcs önmérséklete, dédapjának sikeres linzi békekötése, nagy terveket kergető nagyatyjának hősi halála, édesatyjának szinte tragikus végű vállalkozása lebegett egész életében II. Rákóczi Ferenc előtt. Mind a négy a magyar nemzeti politika híve volt s a maga módján végül is a nemzeti királyság eszméjét szolgálta. Olyan örökség ez, amely kötelez s amely elől nem lehet kitérni…

Az apai ősök mellett vessünk egy pillantást az anyai és a nagyanyai ősökre is. Nagyanyja családjára Rákóczi mindég büszke volt. Önéletrajzában többször tesz erről említést. Megírja, hogy mikor fogságából megszökve Lengyelországba menekült, Krakóban megtekintette Báthori István síremlékét, „akinek a véréből származtam". Kevéssel később pedig ezt írja: „Senki ismerősöm nem volt Lengyelországban, senki barátom, ámbátor nagyanyám Báthori fejedelemnő útján kiváló házakkal álltam rokonságban." A lengyel rokonságnak aztán különös nagy hasznát vette, mint arról az önéletrajz ilyen bejegyzésekkel többször tanúskodik: „Ez a főúr, aki az ősrégi sieniavi Granov nemzetségből származik, a nagyhírű Kostka család útján velem egyazon eredetű, és így a vérszerinti köteléknél fogva is szorosabb barátságba lépett velem".

A Báthoriaknak sűrű lengyel összeköttetése volt. Báthori István nemcsak a lengyel trónt szerezte meg, de házasságával rokonságba jutott a legnagyobb lengyel dinasztiával, a Magyarországnak is három királyt adó Jagellókkal, amely családban az Anjouk közvetítésével az Árpádok véréből is csörgedezett. De a Báthoriak nemcsak Jagelló Anna, Báthori István neje révén kerültek rokonságba a legelső lengyel családokkal. Báthori István nővére Griseldis Zamojski lengyel kancellárhoz ment volt nőül. Sőt Rákóczihoz sokkal közelebb is volt lengyel beházasodás a családba, mert Báthori Zsófia anyja, tehát Rákóczi dédanyja szintén a lengyel Zakrewska Anna volt.

Nem érdektelen megemlíteni, hogy a Báthoriak révén Rákóczi még Bocskai Istvánt is atyafiságába számíthatta, mert Báthori Zsigmond édesanyja Bocskainak nővére volt.

A Báthori-család nemcsak előkelő hazai és külföldi rokonságot jelentett Rákóczinak, hanem nagy történelmi előképeket is. Báthori István a Jagelló-házba való beházasodással egyenes követője lett a szintén Jagelló-házból nősült Szapolyai Jánosnak. A lengyel trón megszerzésével pedig feleleventője lett a régi magyar külpolitikai elképzelésnek és a magyar nemzeti párt hagyományainak. Így a nemzeti párti hagyományokat a Szapolyai fiának elhunyta és Rákóczi Zsigmond fellépése közötti időszakra a Báthori-ősök közvetítették Rákóczi számára.

Szapolyai fiának halálától II. Rákóczi György haláláig, tehát egy évszázadon át, mivel még Bocskai is a rokonságba számítható, csak Rákóczi rokonok ültek az erdélyi fejedelmi székben. Ezt a megszakítatlan folytonosságot, melynek alapján szinte öröklési jogot lehetett volna formálni Erdéllyel szemben, Rákóczi számára a Báthori-rokonság biztosította.

Hármas jelentősége volt tehát Rákóczi számára a Báthori-rokonságnak: kitűnő lengyel és kiterjedt erdélyi rokonságot biztosított számára; Báthori Istvánon keresztül közvetítette a magyar nemzeti pártnak az ősi magyar külpolitikából kisarjadt koncepcióját; s biztosította a Rákóczi-ősök egy évszázadot átfogó erdélyi fejedelemségének folyamatosságát.

Az ősök tisztelete az emberiségnek egyik legősibb és legösztönösebb tulajdonsága. Megfigyelhető ez már a primitív népeknél is, ahol az ősöket vallásos kultusz fonja körül. Különösen fokozódik ez a tisztelet, ha az ős, nem lévén hétköznapi életet élt szürke ember, az emlékezetben határozott személyiségként él tovább. A Rákóczi-ősök mind az apai, mind az anyai és nagyanyai ágon rendkívüli szerepet játszottak s nemcsak a családi emlékezetben, de a köztudatban is mind, mint határozott személyiségek éltek tovább. Az ősök jelentőségét látjuk azokban a középkori krónikákban, amelyek a klasszikus világ embereinek szokásától miben sem térve el, az uralkodó család számára elképzelt ősfa felállításával mitikus őst teremtettek,

aki már felemelkedett az emberek közül s eredetével már-már földöntúli kapcsolatokat érintett. Ez a legendás ősgyártás élénken tovább élt a renaissance alatt s az ősöknek ilyen fokozott kultusza a nagyszabású és rendkívüli iránt nagy érzékkel bíró barokk világ embereiben is megmaradt. Rákóczi benne élt a Magyarországon egyre jobban kibontakozó barokk szellemében s ha magának nem is lett volna különösebb érzéke ősei emlékezetének ápolása iránt, a korszellem is rávezette volna erre.

Különösen nagy érzéke volt a barokk világ embereinek a hőskultuszhoz. Rákóczi a fejedelmi és politikus ősei közt a hősöket édesanyja családjában találja meg. A két Zrínyi Miklós magának foglalta le két évszázadban, az első a XVI-ikban, a másik a XVII-ikben a magyar hős megtestesítőjének szerepét. Zrínyi Miklós szigetvári legendás emlékű várvédelme és emlékezetes kirohanása, hősi halála a költő Zrínyi ékes tollán keresztül a XVII. század utolsó évtizedeiben épp olyan elevenen élt a köztudatban, mint egy évszázaddal előbb, aktualitása idején. A költő Zrínyi Európára szóló katonai sikereitől pedig csak alig néhány évtized választotta el a fiatal Rákóczit.

A két hős emlékéhez hozzáfűződött mindkettő csalódása az idegen királyban, aki az elsőt veszni hagyta, a másodikat pedig háttérbe szorította.

A két nemzeti hős Zrínyi emléke mellett, elevenen élt a nemzet köztudatában Rákóczi anyai nagyapjának, Zrínyi Péternek mártír halála. Ha játszottak is személyes érdekek közre a Wesselényi-féle szövetség résztvevőinek törekvéseiben, az alapindok, a nemzet ősi szabadságának visszavágyása, a köztudatban nem tudott elhomályosulni. Az a törvénytelen eljárás, amely a magyar törvények lábbal tiprásával magyar főnemeseket idegenben, idegen bíróság előtt ítélt el és végeztetett ki, súlyos és el nem felejtett sérelme volt még annak a társadalomnak is, amelyben élve a fiatal Rákóczi lassan felismerte az ország igazi állapotát.

A Zrínyi-rokonság közvetítette a Nádasdiak és a Frangepánok rokonságát is s a törvénytelenül kivégzett szövetkezők között a nagyapán kívül egy Nádasdi és egy Frangepán rokon is volt. Hogy mily elevenen élt ez Rákóczi tudatában, azt megvilágítják önéletírásának azon szavai, amelyeket azzal kapcsolatban jegyzett fel, hogy elfogatása után a császár-király Bécsújhelybe szállíttatta. „Hogy ide rendeltek" írja „szomorú sejtelmeket keltett bennem, mert eszembe jutott a vérpad, amelyet egykor ott anyai nagyapáim, Zrínyi Péter és Frangepán grófok lefejezése végett állítottak fel, kiknek testei is ott vannak eltemetve. Azt hittem tehát, hogy engem is áldozatul hurcolnak oda, Magyarország szabadságáért, amelynek teljes eltörlését a császár elhatározta vala…"

De a Zrínyiek lelkét és hősiességét édesanyjában ismerhette meg legjobban Rákóczi, aki mint minden behatásra fogékony lelkű gyermek szemtanúja volt édesanyja hősies várvédésének.

A magyar nemzeti öncélúság fogalmának első teoretikusa a költő-hadvezér Zrínyi Miklós volt. Viszont az ő irodalmi munkássága csak visszhangja volt kora magyar közvéleményének. Nem tudjuk, Rákóczi hozzájutott-e édesanyja nagybátyjának kéziratihoz, hogy azokból merítsen. Jellemző azonban, hogy amint Rákóczi a közélet homlokterébe lépett, egyik híve, gr. Forgách Simon, sietve kiadta Zrínyinek azóta híressé vált művét, „A török afium ellen való orvosság"-ot s a kis munkát Rákóczi Ferencnek ajánlotta. Mivel az ajánlás mély betekintést nyújt abba, hogy a közvélemény mennyire Rákócziban látta a Zrínyiek, Frangepánok, Báthoriak hagyományainak hivatott őrzőjét, helyénvalónak tartom, hogy ideiktassam a Forgách által írt, Rákóczihoz szóló ajánlás bevezető részét.

„Minémű Irása maradt légyen a' Nagy Vitéz Méltóságu Horvát Országi Bánnak, Néhai Gróf Zrínyi Miklósnak, noha sokan hallották ugyan hírét, de világosságra ezen szép Munka ki nem mehetett. Két okát ennek látom: Első, hogy deficiáltatván (elfogyván) ezen Méltóságos Familia, nem volt azt kinek dedicálni: Másik oka volt, hogy már oly nyomorult sorsra jutott a'

szegény Árva Magyar nemzet, hogy senki a' Hadakozásról, annak módgyáról, és Hadi Disciplináról nem is gondolhatott; sőt arról álmodozni sem merészlett: Magát egészlen idegen Nemzet óltalma alá vetvén, az volt szerentsésebb, a' ki keményebben húzhatta az igát és foghatta az adót hozó földben járó Eke szarvát. De a' mint a' nagy Hatalmú Úr Isten minden dolgaiban hathatós, tsak ebben a' szép munkának ki-adásában is a' felyül irtt két Oknak határát megszabaditotta: Mert ha keresem a' régi hires nevezetes Vitéz nagy Méltóságu Tündöklő Familiákat, néven nevezve, noha nem látom egyenként; de tudok egy Edényt, a kiben succum Familiarum et Heroum (családok és hősök vérét), Zrínyi, Frangyepan, Bathori, etc. mint-egy Quinta essentiáját ezeknek a' Ditsöséges Véreknek meg-láthatni és tapasztalhatni. Quod in multis, hoc in uno (ami az sokakban, ez egyben). Nem-is reménlem, Nagyságod, tudván tiszta igaz szivemet, hizelkedésnek vélje, ha Nagyságodat méltán annak nevezem: Van azért kinek dedicálni, ezen Vitézségre való jó tanátsu Munkát. A' másik Ok-is Nagyságod által fel-szabadult: mert nem tsak fegyverre kelnünk, szabadságunk mellett, lett hatalmunk; de Nagyságod az, a' ki a' Nagy Méltóságu Bánnak Vére lévén, nem tsak igyekezik a' jó Militaris Disciplinát (katonai rendet) bé-hozni, sőt parantsolja, és parantsoltattya már-is."

És álljanak még itt az ajánlás befejező szavai is: „Mivel pedig én Gyermekségemtől fogva a' Disciplinaris Hadakban nevelkedtem, és annak hasznát érezvén benne gyönyörködtem, s tudva tudom Nagyságodnak szent igyekezetit a jó Militaris Disciplinához; azért merészlettem ezen szép Munkát ki-nyomtattatnom, és ezzel Nagyságodnak dedicálnom. Kérvén azon a' Nagy Hatalmú Ur Istent, hogy Nagyságod intencióját secundálván, ezen mi Magyar Nemzetünket a' Pogány módra szokott Hadakozástól el-szoktassa, a' szó-fogadást szivére tapassza, ki által a' Hadi jó Rend és Disciplina helyre állittatik, melly által nem tsak az idegen Nemzet igájától meg-szabadittya; de az ő Vitézkedésre teremtett Virtusi által más Nemzeteknek-is példája, és ditsősége lehessen: és a Nagyságod Hire, Neve, annyival-is inkább terjedhessen e széles Világon."

Íme az ország közvéleménye, mint azt Forgách világosan kifejti, Rákócziban látta összesűrítve a Báthori, Zrínyi, Frangepán ősök és hősök vérét s ez a súlyos családi hagyaték volt az, amely Rákóczit kérlelhetetlenül és kikerülhetetlenül a nemzeti mozgalom élére kényszerítette.

Már a gyermek Rákóczi tudatában volt származásának, önéletírásában meg is jegyzi ezt, amikor elmondja anyjától való elszakítását és a jezsuiták iskolájába való bekényszerítését. „Mostan is még" írja Rákóczi közel harminc évvel később „amikor ezeket a sorokat irom, szinte elfog a szomorúság e történtek emlékétől; mert mi eshetett keservesebben a gyermek-fejedelemnek, mint számkivetésbe menni hazájából, elszakadnia szülőitől, ismeretlen tartományba hurcolva, születéséhez és rangjához nem illő bánásmódban részesülnie és teljességgel idegen erkölcsökkel és szokásokkal bíró emberek közt, nyelvüket sem tudva, magára maradnia…"

Nyomon kísértük a szabadságszeretet és a haza felszabadítása iránti magyar törekvés történetének fonalát Rákóczitól a múltba tekintve egész addig, amíg ennek gyökérszálai oda leszállnak. Összefoglaltuk a Rákóczi-ősök történetéből azokat a momentumokat, amelyek a szabadságszeretet és a haza felszabadítása iránti évszázados törekvéshez hozzátapadtak. Rámutattunk arra is, hogy Rákóczi tudatában volt az ősök hagyatékának s a közvélemény, amelynek az idézett sorokban Forgách hangot adott, Rákócziban látta az egyedüli embert, aki a múlt nemzeti törekvéseit a jövőben továbbviheti. Tisztáztuk ezzel Rákóczi egész közpályájának szellemi hátterét, amely, mint azt bevezető sorainkban Rákóczi szavaiból megállapítottuk, a fenti összetevőknek volt az eredője: a szabadságszeretetnek, a haza felszabadítása iránti vágynak és a családi hagyományok kötelező ereje felismerésének.

Az elmondottak előrebocsátása után hozzáfoghatunk végre Rákóczi Ferenc életének előadásához, gondosan ügyelve arra, hogy ne egy magában álló emberi életsorsot rajzoljunk meg, hanem beágyazzuk azt a korába és azokba az eseményegységekbe, amelyekben része volt. Mert Rákóczi, éppúgy, mint megannyi társa, korának gyermeke volt s hibái és erényei nem egyszer a kor hibái és erényei voltak. S mert Rákóczi életműve annyira összeszövődött nemzete s olykor a szélesebb értelemben vett Európa sorsával, hogy azok élettörténetéből kiszakítva nem lehet róla híven megemlékezni.

Az eddig elmondottakban mindég azt tartottuk szem előtt, amiről Rákóczi tudomást szerezhetett a múltból. Az előadottaknak azonban van még más szempontból is jelentősége. Nem csak abból, hogy mi lehetett tudatos előtte ősei nemzeti küzdelmeiből, hanem abból a szempontból is, hogy mit jelenthetett Rákóczi számára vérségi összetétele biológikusan.

A magyar történettudományban Hóman volt az első, aki figyelmet fordított Nagy Lajos tulajdonságait vizsgálva Nagy Lajos biológiai adottságaira: „A biológia legújabb eredményeit sem hagyhattam figyelmen kívül" okolta meg Hóman eljárását „mert az élettudomány mai iránya és megállapításai módot adnak a történettudomány módszerével megállapítható tények és igazságok más oldalról való ellenőrzésére. Az élettudomány tanítása szerint minden emberi szervezet mélyén különféle értékű, irányú és erejű hajlamosságok, a test, értelem és érzelmek alakulását, fejlődését más-más irányba és változó erővel befolyásoló örökölt jellegek szunnyadnak."

Hogy ezek közül a jellegek közül, fejtegeti tovább Hóman, mik kerülnek felszínre és válnak uralkodóvá, azt külső erőtényezők döntik el. Ezek természeti adottságok, öröklésileg meghatározott állapotok, társadalmi helyzetek. Tehát az ember sorsa, testi és szellemi fejlődése ezek függvényének látszik. Okos házasságpolitika a körülmények kedvező összejátszása esetén fajnemesítést eredményezhet. A fizikai, társadalmi és kulturális környezet pedig, ha okosan van megválasztva, helyes testi és szellemi neveléssel az átörökölt nemes karakterek uralomra jutását és érvényesülését segítheti elő.

Hóman természettudományosan igazolt megállapításai nemcsak Nagy Lajos, de Rákóczi esetében is figyelmen kívül nem hagyható igazságok. A Rákócziak okos házasságpolitikája azt eredményezte, hogy I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona frigyének gyümölcsében örökléstanilag valószínűen együtt lehetett a Rákóczi, Báthori, Zrínyi, Frangepán-ősök minden nemes tulajdonsága s egyedül a helyes testi és szellemi nevelés kérdése volt, hogy az örökölt tulajdonságokból ezek a nemes és ne az alantasabb tulajdonságok kerüljenek felszínre és legyenek karakteralkotók II. Rákóczi Ferencnél.

Hogy Rákóczi karakterének fokozatos megismerésénél felfedezhessük majd a különböző ősöktől örökölt sajátságokat, szükséges volt, hogy családja történetének legfontosabb mozzanatait összegezzük. Ezek után előadásunkban nem találkozhatunk sem eseménytörténetileg, sem Rákóczi karakterét és működését tekintve olyasmivel, aminek előzményeire ez a fejezet felvilágosítással nem szolgálna.

Az Árpádok helyes helyzetfelismerésen alapult külpolitikájának hagyományai talán tudattalanul, de megszakítás nélkül jutottak el a nemzeti királyságért és a magyarság egységéért folytatott küzdelemben Rákóczihoz. Az ebben a küzdelemben résztvevő XVI-XVII. századi vezető családok vérségi és szellemi öröksége hasonlóan páratlan teljességgel szállt reá, aki biológiailag valóban mindezen nemes családok vérének kvintesszenciája volt. Nem a romantikus történetszemlélet, nem a nemzeti hősök magáért való kultusza, nem a liberális világszemlélet szabadságglorifikálása, hanem a tények száraz történelmi és rideg természettudományi vizsgálata vezeti tollunkat akkor, amikor összegezve azokat a történelmi erőket és azokat a családi hagyományokat, vérségi adottságokat, amelyek Rákóczi életsorsát meghatározták,

megállapítjuk, hogy *Rákócziban valóban reincarnálódtak, testet öltöttek a magyar múlt nemzeti törekvései.*

Rákóczi önéletírása utolsó oldalain így fordul hozzánk, kései bírálóihoz: „Bárki légy valamikor e soraim olvasója, a szellem, ne az írás felett elmélkedjél, szeretetben magyarázd, Isten nagyságos dolgait imádd, vétkeimet utáld meg, tudatlanságaimra keress mentséget, ne ítélj meggondolatlanul és értem, ki a legnagyobb vagyok a bűnösök közt, Isten kegyelmére legméltatlanabb, Istenhez könyörögj".

A történet kutatója is annak az Örök Igazságnak a keresője, akihez Rákóczi vallomásait írta. Az Igazság keresése vezet tehát akkor, amikor a holt betűk nem egyszer ellentétes anyagából felidézni kívánjuk a lehető leghívebben az élő Rákóczit. Ebben a felidézésben pedig nem ítélhetünk, csak elmondhatunk, tehát híven eleget tehetünk annak, amire a holt fejedelem kér minket: nem az írást, de a szellemet nézzük, nem ítélünk meggondolatlanul s a minden nagysága mellett is megbotló emberért - halála kétszázadik évében - pedig azzal könyörgünk az Istenhez, ami legtöbbet tehet érte, életművének bemutatásával.

MÁSODIK FEJEZET
Rákóczi ifjúsága

I. Rákóczi Ferenc részvétele a Wesselényi-féle szövetkezésben nemcsak tetemes anyagi áldozatra kényszerítette Rákóczit, de bizonyos mértékben elveszítette azt a szabad kezet is, amellyel addig dolgait intézte. Személye sokkal inkább gyanús maradt, semmint ne kellett volna óvatosan élnie. Ez az azelőttinél bizonyos mértékben zárkózottabb élet azonban korántsem jelentette azt, hogy Rákóczi szerény és visszavonult életre lett volna kényszerítve. Választott fejedelmi címének és hatalmas vagyonának megfelelően nagy házat vitt s váraiban, kastélyaiban dús udvari élet fénye vette körül. Ebből a ragyogásból azonban sokáig hiányzott az örökös jelenlétének bensőséges tüze. Rákóczi és Zrínyi Ilona házasságát ugyan hamar fiúval áldotta meg az ég, de az 1667 októberében született György néhány hónap múlva elhunyt. Az 1672-ben született második gyerek leány volt s a keresztségben a Juliánna Borbála nevet nyerte.

Több mint tízéves házasságuk után végre újabb gyermekáldás érte a Rákóczi családot. 1676 március 27-én, pénteken a Zemplén megyei Borsi kastélyának emeletén megszületett a régtől várva-várt fiú utód, akit atyjáról Ferencnek és a királyról Lipótnak kereszteltek. Rákóczi Ferenc pontos születési dátuma nagyon sokáig vitás volt, ma már azonban Thaly Kálmán kutatásai nyomán kétségtelenül ismerjük a fenti helyes időpontot. A keresztelés körülményeit és időpontját azonban még most sem ismerjük.

A Bodrog melletti Borsi nem tartozott a választott fejedelem kedvenc tartózkodási helyei közé. Ő és udvara leginkább Sárospatakon, Makovicza várában, vagy a zborói kastélyban tartózkodott s Borsiban csak akkor szállt meg, ha Patakról Báthori Zsófia látogatására útban volt Munkácsra. Amint tehát az anya állapota engedte, az udvar az újszülöttel együtt Patakra ment, majd a nyári melegek beálltakor előbb a nagysárosi kastélyba, majd Makovicza várába vonult.

Itt, a Makovicza alatt épült Zborón váratlan mély gyász érte a Rákóczi-házat. Valamilyen hirtelen betegség támadta meg az alig harmincegy éves választott fejedelmet s 1676 július 8-án kioltotta életét. Felesége 11 évi házasság után élete virágjában, harminchárom éves korában maradt özvegyül, megterhelve a hatalmas birtok és vagyon megőrzésének s a négyéves Juliánna és négyhónapos Ferenc felnevelésének gondjával.

A halálát érző választott fejedelem a halálos ágyán levelet intézett I. Lipóthoz s árváit a császár-király különös oltalmába ajánlotta. Hogy a bécsi udvar nem magyarázta ezt olyképpen, hogy az árvák feletti gyámságot s így a vagyon kezelését is magának tartsa fenn, az kizárólag az özvegység nehéz feladatait férfias határozottsággal és körültekintéssel vállaló Zrínyi Ilona érdeme.

Alig helyezték ideiglenes nyughelyére a fejedelmet, az özvegy azonnal megbízta Kazinczi Péter királyi táblabírót, hogy a négyhónapos Ferencnek, mint örökös főispánnak nevében elnököljön Sáros vármegye július 20-iki közgyűlésén. Bécsben az volt a felfogás, hogy a fejedelmi árvák gyámsága a császár-királyt illeti. A bécsi szándékról idejében értesült az elhunyt végakaratát Bécsbe vivő Várady László s azonnal értesítette a tervről Kazinczit. Az elhunyt özvegye és anyja, nemkülönben Várady és Kazinczi is mindent elkövettek, hogy érvényt szerezzenek a Tripartitum idevágó intézkedésének, ennek a világos törvénynek és „megrögzött szokásnak", amely az özvegynek biztosította a kiskorú árvák feletti gyámságot mindaddig, amíg elhalt férje címét és nevét megtartja és nem lép újabb házasságra. Nagy

segítségére volt a két özvegynek néhány igen befolyásos katolikus egyházi férfiú is, akik előtt a vakbuzgó Báthori Zsófia különös tiszteletnek örvendett. Végül is győzött a magyar törvények és szokások álláspontja s augusztus 20-án végre arról értesítette a kancellár Zrínyi Ilonát, hogy a császár beleegyező iratai már készen vannak s „Nagyságod az törvény és természetszerint való tutorsághoz tartván magát, Isten, hirével nevelheti árváit".

A határozott karakterű Báthori Zsófia maga szerette volna az árvákat nevelni s mivel az özvegy az árvákkal Munkács várába anyósához költözött, csakhamar szembe találta magát anyósa bigottságával és zsarnoki hajlamaival. Báthori Zsófia különben is nagyon bigott lélek volt s ezt még fokozta, hogy lassan teljesen a jezsuiták befolyása alá került. Különösen nagy hatással volt rá a nem egészen tiszta kezű és jellemű Kiss Imre jezsuita atyának, valamint nővérének, Báthori Hedvignek a befolyása. Hedvig a lengyel gr. Luptowskyhoz ment nőül, majd elözvegyülve belépett egyik apáca rendbe. Kettőjük hatására Zsófia asszony kiűzte a Rákóczi uradalmakhoz tartozó városokból és falukból a protestáns papokat s ezzel magára vonta az uradalmakban lakó nagy számú protestáns mélységes gyűlöletét. A magyarországi bujdosók, akik a Lipót féle megtorlás elől a Tiszai-részekre vonultak vissza, úgynevezett kuruc csapatokba tömörültek és állandó betörésekkel nyugtalanították a magyarországi területeket. Ezek a protestáns érzelmű kurucok, akik Kassa és Munkács alá is elkalandoztak, nem hagyták megtorlatlanul Zsófia asszony protestánsüldözését. A Rákóczi-uradalmak így állandó támadások színterévé lettek és tetemes kárt szenvedtek.

Az állandó kuruc betörések, rajtaütések miatt késett több mint egy évet az elhunyt fejedelem végső és díszes eltemetése is. Kassa császári parancsnoka ugyanis attól tartott, hogy zavargás, vagy éppen lázadás törhet ki azalatt, amíg a tetemet Zboróról Kassára szállítják. Végül is nemesi felkelést rendelt el az özvegy Sáros megyében s a nemesi csapatok fedezete alatt sikerült 1677 augusztus 18-án Kassán az akkori jezsuita, későbbi premontrei templomban örök nyugovóra helyezni a fiatalon elhunyt fejedelmet.

Az özvegy és az anyós között egyre jobban elhidegült a viszony. Ilona szomorúan látta, hogy anyósa vakbuzgósága miatt milyen súlyos vagyoni kár éri árváit s igyekezett anyósa protestánsüldözéseit mérsékelni. Zsófia asszony azonban vallástalannak és kapzsinak tartotta s azzal vádolta, hogy szabadon akar gazdálkodni árvái vagyonában. Az anyóson kívül Hedvig is igyekezett lehetetlenné tenni Ilona munkácsi tartózkodását, aki végül is, nehogy a viszony közte és egykori férje családja közt nyílt ellenségeskedéssé váljék, 1677 december 15-én elhagyta Munkácsot. Fiacskája már húszhónapos volt. Szépen fejlődött. Anyja Ferkónak, nagyanyja Ferkőnek becézte.

Útjuk Borsin keresztül vezetett Sárospatakra. Itt töltötte az özvegy gyermekei körében a karácsonyi és az újévi ünnepet s január közepe táján tartózkodását az abaúji Regécz várába tette át.

Regécz vára lett a fiatal Ferkó élete első oly eseményének tanúja, amely szélesebb körben érdeklődést keltett. A kis fiú ugyanis a nagy hidegben meghűlt s betegsége már-már halálos lett. A könnyen izguló fantázia azonban nem elégedett meg a meghűlés magyarázatával, a súlyos betegség mellett „kézenfekvőbb" magyarázatot kerestek. Ebben az időben nagyon hajlamosak voltak az emberek arra, hogy a betegségek mögött gonosz emberek bűnös cselekedetét, vagy emberfeletti hatalommal bíró lények boszorkánykodását keressék. Ferkó betegségénél is többen azt vélték, hogy bizonyos, többször is már boszorkánygyanús volt Doleszné babonázta meg a bölcsőjét, mások viszont azt gyanították, köztük az új kancellár, Gubassóczy nyitrai püspök is, hogy a gyermeket megmérgezték. A gyermek, akinek egészségi állapota már-már országos érdeklődés tárgya lett, szerencsésen felgyógyult. Közben Szelepcsényi érsek, aki levélben figyelmeztette az özvegyet, hogy vizsgálja meg a fiúcska

minden étkét és italát s vigyázzon arra, ki kerül a gyermek közelébe, békét közvetített az özvegy és az anyós között. Valószínűleg közrejátszott Ilonánál az idősebb anyósa iránti tisztelet, Zsófiánál pedig az unokák utáni vágy s a kibékülés létrejött. Már előbb, május havában átköltözött a kis család Sárospatakra, ahol az alig két évet betöltött Ferkót a szerencsi tiszttartó alig kecske nagyságú lovacskával lepte meg. A kibékülés megtörténte után az özvegy gyermekeivel június közepén visszatért Munkácsra, ahol ez alkalommal több mint egy évet töltött el egyfolytában.

Együtt szorgoskodott itt az anya és a nagyanya a gyermekek nevelésén. Ferkó ekkor még az asszonyok és dajkák gondozására volt bízva, de anyja felügyelt minden tettére. Már is igyekezett jellemét jó irányban befolyásolni, de nemcsak jellemére ügyelt, hanem testi nevelését sem tévesztette szem előtt. Maga mellett hálatta s így mindég gondját tudta viselni. Rákóczi önéletrajzában feljegyzi, hogy anyja igazán anyailag komoly szeretettel szerette, minden illetlen tettére figyelt. Különben erre a koragyermekségére, mint az természetes is, nem emlékezett vissza.

A Munkácson töltött tizennégy hónapnak Zrínyi Ilona számára komolyabb jelentősége volt. Ekkor került ugyanis összeköttetésbe az Erdélyre támaszkodó kuruc felkelők fiatal, daliás vezérével, gróf Thököly Imrével, akihez utóbb élete sorsát is kapcsolta.

Munkácson ezúttal az özvegy nem maradt támogató nélkül. Meglátogatta testvére, Zrínyi János, aki a császári hadseregben kapitánykodott. János július 1-én érkezett Zboróra, ahol a hűséges Kazinczi Péter fogadta s onnan Nagysáros on, Kassán, Regéczen, Patakon át ment Munkácsra. János nagyon szerette nővérét és gyermekeit, kiket egyik levelében „kedves angyalainak" nevezett.

Már János megérkezése előtt felkeltette Ilona érdeklődését Thököly híre. Thököly apja szintén belekeveredett a Wesselényi szövetkezésből keletkezett 1670-es felkelésbe s ezért vagyonától megfosztatott. Fia ekkor mint siheder-ifjú menekült Erdélybe. Kiváló szellemi tehetsége csakhamar magára irányította a menekültek közfigyelmét és a kurucok 1678. tavaszi támadásában már egy dandár élén vett részt. A még alig gyermek-férfira vonatkozhatnak Zrínyi Ilona udvari káplánjának 1678 jún. 27-én kelt sorai: „azon Erdélyben levő személynek formáját értem… Magas, szőke hajú s bajszú, kerek ábrázatú ifjú". Ezt az érdeklődést kevéssel utóbb személyes kapcsolatok felvétele követte.

Az Erdélybe menekült bujdosók először 1672-ben intéztek támadást a császári Magyarországot megszálló idegen csapatok ellen. Eleinte helyi sikereket értek el ugyan, de utóbb kénytelenek voltak visszavonulni. A császáriak erőszakos térítése lázadásba kergette az árvai evangélikus tótokat, de lázadásukat a császári csapatok leverték. Nagyban folyt a protestáns iskolák és templomok elvétele, a zsarolás, fosztogatás, üldözés. Az egykori alkotmányosságnak most már a látszatát is elvetették Bécsben. A bujdosók első támadására Lipót eltörölte az alkotmányt, megszüntette a nádori méltóságot s az ország élére diktátori hatáskörrel Ampringen Gáspár személyében kormányzót állított. Az idegen hadak formálisan megszállták az országot s nemzeti hadsereg hiányában az ország kísérletet sem tehetett az ellenállásra. Egyedül a kurucoknak nevezett bujdosók évről-évre megismétlődő támadásai nyugtalanították a császári csapatokat. Közben a Pozsonyban felállított vésztörvényszék százával ítélte el a protestáns lelkészeket, 67-et pedig gályarabságra küldött. Ezeket 1676-ban Ruyter hollandi admirális szabadította ki. A bujdosók meg-megismétlődő támadásai közben kegyetlenül és gyűlölettel irtotta és pusztította egymást és egymás vagyonát a kuruc és a németpárti labanc. A magyarság élete a mélypontra jutott.

A bujdosók seregét nagyban erősítette és növelte a végvárak elbocsátott magyar katonasága. De komoly hadsereggé csak a külpolitikai helyzet változása fejlesztette ezt az összeverődött

hadat, amely a tiszai részeken várta a jobb jövőt. Már 1672 óta folyt a háború a franciák és a császár között. Lipót Brandenburgot, Hollandiát, Spanyolországot állította csatasorba XIV. Lajos ellen. Lajos viszont mindent elkövetett, hogy a császár fegyvertársait gyöngítse. Brandenburgot Svédországgal támadtatta meg. A magyar bujdosók pedig kapóra jöttek, hogy bevonja őket is a Habsburg-ellenes kooperációba. A bujdosók végül is az úgynevezett varsói szerződésben megegyeztek a francia udvarral. A török támogatása is biztosítva volt. Tehát 1678-ban Apafi erdélyi fejedelem erélyesebb támadásra határozta el magát. Azonban csakhamar bebizonyosodott, hogy Teleki Mihály amilyen kitűnő diplomata, épp olyan tehetetlen hadvezér s így tőle csakhamar az észrevétlenül kuruc seregek élére fejlődött Thököly vette át a kuruc seregek parancsnokságát. A 21 éves ifjú nagy ügyességgel, kétségtelen katonai és diplomáciai érzékkel indította meg 1678. évi hadjáratát. Megverte Lesliet, Labordeot. Megvívta Putnok, Torna, Murány várait. Megszállta a bányavárosokat. Kassát nyugtalanította. Be-betört Ausztriába és Morvaországba. Visszafoglalta ősi birtokait s a megerősített helyeken kívül hatalmába kerítette egész Felső-Magyarországot. Bár utóbb a császáriak elől visszavonult s XIV. Lajos béketárgyalásának hírére fegyverszünetet is kötött, a következő évben (1679) Szikszó mellett ismét jelentős katonai sikert ért el, minek hatására a bujdosók 1680 január 8-án fővezérükké választották.

1678 nyarán tehát épp felkelőben volt Thököly csillaga s joggal lehetett tőle várni, hogy méltón lép Bocskai, Bethlen és Rákóczi György nyomába.

Gróf Zrínyi János Antal a császári udvar felügyelete alatt nevelkedett fel, majd a császári hadseregbe lépett. Hűséggel és vitézséggel próbálta katonai pályáját megalapozni s ősei vagyonát, atyja javait visszaszerezni. Midőn a kurucok, élükön Thököly-vel a bányavárosok felől visszavonulóban voltak, amint azt Thököly életrajzában Angyal Dávid valószínűsíti, Zrínyi János nénje valamelyik veszélyeztetett várából néhány értékesebb holmit biztosabb helyre kívánván vinni, fedezetet kért Leslie tábornoktól, aki különben barátja is volt s akit nénjéhez jövet Kassán fel is keresett. A tábornok nem tudott kellő fedezetről gondoskodni és azt tanácsolta, hogy hagyja valamivel későbbre a vállalkozást. Zrínyi azonban lebecsülte a kurucok erejét s fedezet nélkül is útra kelt. Útközben egy körülbelül ötszáz főnyi kuruc csapattal találkozott. Talán lestek is rá a kurucok, akiket érdekelt a vértanúhalált halt Zrínyi Péter fia s akiről már előbb is elterjedt a hír, hogy Erdélybe ment. Különben is erősen szem előtt tartották a munkácsi várat, melyben Báthori Zsófia nem csinált titkot féktelen kurucgyűlöletéből s az Erdélyből támadt felkelés helytelenítéséből. A kuruc csapat legyőzte Zrínyi kíséretét, felprédálta a kincseket s Zrínyit is foglyul ejtette. Az eset a Bodrog-közben levő Vékénél történt s egykorú feljegyzések szerint közel négyszáz halottat veszített Zrínyi s csapatából ezeken felül többen vízbefulladtak. Zrínyi Kazinczival együtt került fogságba, ahol azonban legkevésbé sem éreztették császári tiszt voltát. Thököly kivétette a foglyok közül s azóta Zrínyi Thököly, majd Apafi udvarában volt tisztességes vendéglátó őrizet alatt. Bizonnyal számítottak arra, hogy apját megbosszulandó, a vendéglátók közé áll.

Zrínyi János tisztes fogsága és jó sorsa kellemes benyomást keltett Zrínyi Ilonában, aki minden lehetőt megtett, csakhogy testvére sorsán könnyítsen. Többek közt levéllel fordult Thökölyhez is, aki a kezébe esett testvéren keresztül megtalálta az utat az özvegy szívéhez. Ilona egyik levelében, melyet fogoly testvérének írt, megemlékezett a gyerekekről is, írván, hogy Ferkó és Juliánka „most Istennek hála, jó egészségben vannak”.

Az özvegy kérésére Thököly 1679 nyarán szabadon bocsátotta Zrínyi Jánost, aki augusztusban már ismét Munkácson volt nénje és annak kis családja körében. A megszabadulást megelőző levelezés, amely az özvegy és az ifjú Thököly közt folyt le, közel hozta a két szívet egymáshoz. Úgy látszik, arcképet is cseréltek egymással s talán az 1679 elején Erdélybe küldött Hidyvel azt is megizente az özvegy a daliás és az előző évi sikereitől egyszerre európai hírűvé

lett Thökölynek, hogy hajlandó lenne hozzá menni. Ez a frigy különben is titkos óhajtása volt az egész nemzeti közvéleménynek.

A kötendő frigyet ugyan 1679 nyarán erősen veszélyeztette Teleki Mihály terve, aki elözvegyült lányát, Teleki Annát kívánta Thökölynez adni, hogy azt magához és családjához kösse. Thököly azonban, bár kezdetben politikából hajlandóságot mutatott erre, csakhamar visszatért az évek óta táplált tervhez, hogy Zrínyi Ilonát fogja elvenni. A házassági tervnek azonban több akadálya volt. Egyrészt tartani kellett a bécsi udvar nehezményezésétől, másrészt Báthory Zsófiától, aki előtt Ilona alig merte az ügyet előhozni. Az anyós amúgy is az idős és fiatal asszonyok közt magyarázható természetes ellenszenvvel figyelte menyét. Emellett bántotta, hogy fiát menye rokonsága rántotta volt be a szövetkezésbe és a felkelésbe. Nem tudta összeegyeztetni azt, hogy valaki katolikus létére ujjat húzzon a császár-királlyal. Hiába izengettek neki a felkelők, ő ridegen elutasított minden közeledést. „A nagy emlékezetű Báthori-család utolsó sarja lévén, nem akarom magamat állhatatlansággal megjegyeztetni" írta Wesselényinek, Teleki hívének. Másszor azt izente vissza egy üzenetre, hogy ahány házát felégetik, annyi kálvinista prédikátort ölet meg.

Mindazonáltal a dolog csak érlelődött. Ilona és gyermekei már 1679 szeptemberében átmentek Zboróra s a makoviczai várban töltöttek közel egy félévet. Itt látta 1780 február 19-ére Zrínyi Ilona ebédre Thökölyt, aki tisztjeivel kereste fel az özvegyet. Itt találkozott először a leendő pár s Ferkó és mostohaapja.

Thököly ekkor fegyverszünetben volt a császáriakkal, nem kis mértékben azért is, mert így több reménye volt ahhoz, hogy a császártól tartó Zrínyi Ilona nem fog félni hozzámenni nőül s a császár is hozzájárul a házassághoz.

Thököly látogatása igen rossz benyomást keltett Zsófia asszonyban. Már a látogatás előtt, február 3-án rosszalló levelet írt menyének, melyben arról is írt, hogy a szóbeszéd szerint Thököly gróf a „mátkájához" megy Makoviczára. A Thököly látogatását bejelentő tisztek állítólagos bárdolatlan viselkedésére pedig megjegyezte, hogy „ha szegény édes fiam élne, megpökné ezt!" Zrínyi Ilona a látogatás után (február 21-én) méltóságteljes sorokban utasította vissza a vádaskodásokat. Magáról a találkozásról így írt: „Az armistitium (fegyverszünet) publicáltatván, Gróff Thököly Uram ideizent, hogy eljön; ki is feljövén a várban hétfőn, ebéden levén itt, ebéd után mindjárt lement. Én nem mondhattam, hogy ne jöjjön; mint más becsületes embert, úgy kellett ő Kegyelmét is látnom, az mint mások is azt cselekszik, az merre megyen".

Zsófia asszony állapota egyre jobban romlott s Ilona az árvákkal március végén, fia születése napja után a makoviczai várból átment Munkácsra. Zsófia már április 11-én elkészítette végrendeletét, sőt már május 18-án elkészíttettek azok az esküminták is, amelyek szerint a munkácsi vár katonái felesküdtek volna az új gazdáknak „kegyelmes asszony méltóságos Zrínyi Ilona fejedelem őnagyságának" és „mind két ágon levő magzatának, Méltóságos Rákóczi Ferenc és Rákóczi Juliánka őnagyságuknak". A nagyasszony hosszas halálküzdelem után június 14-én hunyta örök álomra szemét. Végrendelete szerint, melyben nagy alapítványt tett a jezsuitáknak is, a munkácsi, ecsedi, borsii és somlyói uradalmakat és az ingóságokat unokáira hagyta. A kis Ferenc azonban egyedül örökölte a szentmiklósi uradalmat. Az uradalmak örökléséért a végrendelet szerint az örökösök 50.000 forintot tartoztak fizetni a kincstárnak. Unokái gyámságára, a menyében úgy látszik nem bízó Zsófia, I. Lipótot kérte meg.

Az alig négy éves Ferkónak alig maradt emlékképe nagyanyjáról, de úgy annak, mint nem is ismert apjának szeretettel őrizte emlékét s a kassai családi templomban 1706 és 1708 között többször felkereste sírjaikat, hogy ott imádkozzék lelki üdvösségükért.

A nagyasszony elhunyta után Munkács őrsége felesküdt Zrínyi Ilonának és „mind két ágon levő magzatainak". Ettől kezdve az özvegy állandóan Munkács várában tartózkodott.

Ebben az időben történt Rákóczival az az emlékezetes eset a kígyóval, amelyet aztán a gyerekségére visszaemlékező férfi szimbolikus jelentőségűnek tartott. Egyik este, mikor már az özvegy lefektette két gyermekét s maga a házi oltára előtt áhítatoskodott, majd lefeküdt, a távolabb fekvő komorna egyszer csak arra lett figyelmes, hogy az asztal alól nagy kígyó csúszik elé s a fejedelemasszony ágyába mászik. Sikoltására Ilona hirtelen felriadva azt hitte, hogy tűz van s leánykáját felkapva kirohant. A megrémült komorna utána rohant s így a kis Ferkó magára maradt a kígyóval.

Ezt az eseményt és az ezzel kapcsolatos riadalmat aztán sokszor hallotta Rákóczi s önéletírásában megjegyezte, hogy kevéssel utóbb a kígyó valóban becsúszott anyja ágyába. Mert szerinte anyja Thökölyvel kötött házasságával „akár véletlenül, akár a Te rendelésed szerint történt a dolog Uram,… anyánk, a te szolgáló leányod, férjének személyében kígyót fogadott ágyába". Nagyanyja erős katolicizmusa annyira megvolt az unokában is, hogy anyjának a luteránus Thokölyvel kötött házasságát mindég súlyos családi szerencsétlenségnek tartotta s önéletírásában nem egyszer adott utólag gyanújának kifejezést, hogy Thököly az ő halálára törekedett: „Hogy engem, házam utolsó sarját, láb alól eltéve és megtartva magának az örökös jogon házamat illető várakat és erősségeket, Magyarországot és a magyar koronát (melyre vágyott), megnyerje és megtarthassa". Ezzel a váddal illette különben mostohaapja lutheránus tanácsosait is.

Munkácsra költözésük után az özvegy érkörösi és sámsondi Kőrösi Györgyöt osztotta be Ferkó mellé. Ez a derék nemes ember lett aztán a gyermek leghívebb gondozója és őrizője, bár Ferkót az asszonyok kezéből csak ötéves korában vette ki teljesen az anyja. Kőrösi mellett, aki inkább a testi nevelést intézte, Badinyi János foglalkozott Ferkóval, amint az az ötödik évét betöltötte. Badinyi Zólyom vármegyei nemes ember volt, aki iskoláit Patakon végezte s valószínűen Thököly ajánlatára került a gyermek mellé. Az elemi ismereteket, a hittant és az ábécét Bárkány János ferencrendi atya tanította. A kegyesrendiek budapesti rendházában ma is őrzik azt az 1674-ben kiadott ábécés könyvet, amelyből Ferkó első ismereteit szerezte. Ebben a könyvecskében maradtak ránk a gyermek első írásgyakorlatai. A könyvben különben a következő igen kedves ajánló sorokat olvashatjuk tanítója tollából: „A bölcsességnek kezdete az Ur félelme. Kitől mindennemű jóknak áldását kivánja Páter Bárkány János a méltóságos és nagyságos nevendék fejedelmi nagy Rákóczi-familiának méltóságos csemetéjére, Rákóczi Ferkére. Kinek az Ur napjait sokakra terjessze, földön, menyben örökösen nagyra nevelje".

Rákóczi élete egyenes út volt első oktatója első igazságának felismerése felé. „A bölcsesség kezdete az Úr félelme". Élete második felét valóban az Úr félelmének szentelé. Első tanítójának képe azonban nem maradhatott meg élénken benne, mert a száműzetésben már nem emlékezett tanítója keresztnevére vissza.

A száműzött Rákóczi már csak nagyon hiányosan emlékezett nevelésének erre a szakára. „Tanitóim képezték ki bennem a rangomhoz illő erkölcsöket és reászoritottak az imádkozásra" írja „feljebbvalóimnak nagyon is engedelmes voltam… amennyire emlékszem, legkevésbbé sem tanúsitottam ellenszegülést a koromhoz mért kegyességi gyakorlatokban… Gyakran mondták nekem, hogy semmi rossz hajlandóságaim nem voltak, mégis gyakran megbüntettek, mivel rest voltam a tanulásban és tulságosan szerettem a fegyvereket s a hadviselés képét ábrázoló gyermeki játékokat… Oh Uram, látod, mily zavaros mindannak a képe és ábrázata, ami velem gyermekségem kezdetétől történt!"

1681 tavaszán mind a két gyermek megbetegedett. De betegségük, bár az özvegyet megijesztette, nem bizonyult súlyosnak. Sokkal nagyobb gondot okozott anyjuknak, hogy ellentálljon gróf Caprara kassai császári tábornok törekvéseinek, aki mindenképpen császári csapatokat akart Munkács várába helyezni. Anyai gondoskodására mi sem jellemzőbb, minthogy már 1681-ben lépéseket tett arra nézve, hogy fia, mint a Rákóczi-ház utolsó sarja, kapja meg a „római szent birodalmi fejedelem" címet. Azonban Klobusiczky Ferenc minden ügyessége, kit ez ügyben Zrínyi Ilona a soproni országgyűlésre küldött, csődöt mondott s Rákóczi Ferenc csak 1697-ben tudta az ügyet dűlőre vinni.

Zrínyi Ilona és Thököly házasságának terve most már a közvéleményt is foglalkoztatta. Már mendemondák is keletkeztek. Maga Rákóczi is feljegyezte, hogy híre járt annak, mintha a császári udvar tanácsa vette volna rá az özvegyet, hogy Thökölyt megnyerendő menjen nőül hozzá. Az özvegyet többen figyelmeztették, hogy fejedelmi férj után mindössze csak egy grófhoz megy nőül. Thökölyék erőteljes protestáns színezetét maga sem kedvelte. Azonban nagyon tetszhetett neki a végül is előkelő családból származó fiatal és eszes ember, akinek szerencsecsillaga egyre fennebb szállt, aki már maga mögött érezhette a porta bizalmát és akiről az egész világ tudta, hogy XIV. Lajos támogatja. 1681 karácsonyakor Thököly munkácsi látogatása kapcsán tisztázták egymás közt az ügyet az özvegy és a nála tizennégy évvel fiatalabb Thököly. Pár nappal később, 1682 január 8-án már maga Zrínyi Ilona fordult az érsekhez és a kancellárhoz, valamint Lipót mindenható miniszteréhez, Kollonicshoz, kérve közbenjárásukat a császárnál az engedély megadásához. Annyi hévvel sürgette a házasságot, írja egyik historikusunk, mintha attól függött volna egész boldogsága.

A házasság terve ellen az udvar már 1680 elején fellépett s Caprara megbízása alapján Zrínyi János lett volna hivatott nővérét a dologról lebeszélni. 1682 áprilisában az udvar újra nénjéhez küldte, de már ekkor nem merték ott sem a tervezett házasságot nyíltan ellenezni. Mindenesetre kellemetlen lehetett Zrínyi János küldetése, mert Thököly mielőbb szabadulni kívánván tőle, úgy intézkedett, hogy Izdenczyvel, Thököly követével, aki többek közt az udvar engedélyét is kérendő volt Thököly tervezett házasságához, térjen vissza Bécsbe.

Thököly már a házasság előtt úgy kezdett intézkedni leendő asszonya városaiban, mintha máris az övéi lettek volna. Sőt nem is várta be, amíg Izdenczy meghozza az engedélyt s a házasságkötés nagy pompával Munkácson már 1682 június 15-én megtörtént. Utána azonnal Thököly katonái szállták meg Munkács, Regécz és Makovicza várát. Két nappal a házasságkötés után jött meg Izdenczy Lipót beleegyezésével, amely azért még mindig fontos volt, mert ezzel Lipót elismerte Thököly nejét a Rákóczi árvák további gyámjának.

A házasságtól mindkét félnek politikai reményei is voltak. Az ifjú férj neje és a Rákóczi-árvák vagyonával és családi tekintélyével alátámasztani vélte nagyra törő terveit, amelyek az erdélyi fejedelemségen át a magyar korona felé törtek. A tizennégy évvel idősebb, boldog új asszony pedig Thökölytől várta, hogy fiát visszasegíti családja erdélyi fejedelemségébe.

A hatéves Rákóczi Ferkó alig emlékezett később vissza erre a menyegzőre, amelyet ő mindég elítélt: „Anyámnak a lutheránus felekezethez tartozó Thököly Imre gróffal kötött második házasságáról is alig tartottam meg emlékezetemben valamit az ünnepi lakomákon kivül, melyeket nemzeti szokás szerint ünnepies szertartással, de mégis nagy evéssel-ivással és pazar fénnyel tartottak meg".

Kevéssel a házasságkötés után Zrínyi János bécsi kezdeményezésből még közvetíteni próbált az udvar és Thököly között, de Thököly bízva fegyvereiben és a török támogatásának sikerében, kitért a béke lehetősége elől, mire a török ünnepélyesen kikiáltotta őt Magyarország királyává. Thököly ugyan visszautasította a királyi címet, de a valóságban kevéssel utóbb egy tényleges új királyságot szakított ki magának Felső-Magyarország területéből.

Thököly 1681 előtti szerepének igen nagy történelmi jelentősége van, mert nagy részben az ő nyomására bukott meg a bécsi abszolutizmus Magyarországon s hívta össze Lipót az 1681. évi soproni országgyűlést, amely az alkotmány visszaállítását jelentette. Ezen kívül Thököly fellépésének volt a következménye az, hogy az ország keleti megyéiben a protestantizmust soha nem érte olyan korlátozás, mint a nyugati részekben. Thököly azonban nem elégedett meg ezekkel az eredményekkel. Érezte, hogy azok az ő, és nem az elgyöngült Erdély sikerei s ez fűtötte. Telekivel és Apafival különben is már előbb halálosan összekülönbözött. A nyugati magyarság az új alkotmányosság fennmaradásának reményében kiegyezett a Habsburgokkal. Egyedüli támogatója a török maradt. Thököly a Lipóttal kötött fegyverszünetben már a Garamig kapta meg Magyarországot. A bányavárosokért havi 3000 forintot fizetett neki a császár. Felső-Magyarország Thököly országa lett. Országgyűlést tartott Kassán s adót szedetett. A török évi 40.000 tallér adófizetésért ismerte el őt királlyá. De mint említém, Thököly csak a fejedelmi címet fogadta el. Pillanatnyilag tehát négy részre oszlott az egykori Magyarország területe: a török hódoltságra, az Apafi alatti Erdélyre, a Lipót kezén maradt magyarországi csonkra és Thököly felső-magyarországi fejedelemségére.

A sikerei tetőfokán levő Thököly mellett vidáman élt a kis család. Az 1682. évi szüretet az asszony és a gyerekek a Hegyalján töltötték. Thököly a karácsonyi ünnepeket töltötte családi körében. A következő év farsangját Kassán töltötte férje mellett az áldott állapotban levő fejedelemasszony s a gyerekek is ott voltak. Majd Lőcsére ment, ahol fia született. Tavasszal tette át a család a szállását Zboróra, de már május végén mindannyian a szerencsi várba mentek át. Mikor pedig Thököly a szultán és a nagyvezér üdvözletére Eszékre ment, Patakot és Regéczet kereste fel az asszony, aki maga is segített előkészíteni a tervezett nagy hadjáratot s szorgos kezekkel készítette az új hadi zászlókat.

A kis Rákóczi életében az esküvő után csak annyi változás állt be, hogy Badinyi most már megkezdte a latin nyelvbe való bevezetését. A nyugodt tanulást azonban csakhamar megzavarta az, hogy mostoha atyja, aki mostohafiát hozzá akarta szoktatni a katonaélethez, az 1683-as nagy hadjáratra magával vitte a táborba. A gyermek már előbb is tett kisebb-nagyobb utakat, így például előző év májusában nagybátyjával, a Bécsből épp lejött Zrínyi Jánossal Munkácsról egész Leleszig eléje ment leendő mostohájának, aki diadalmas kedvvel tért meg Budáról, ahol épp szövetséget kötött a törökkel. De a tábori élet az alig hétéves gyerek számára túlon-túl nagy megpróbáltatást jelentett.

Különben a most említett szövetkezéskor került először máris komoly politikai vonatkozásban szóba a gyerek Rákóczi neve. A török ugyanis szabad választást engedett Thökölynek az erdélyi és magyar fejedelemség közt. Thököly tanácsosai mind a kettőt szerették volna, de ha már ezt nem lehet, az volt a tanácsuk, hogy Thököly válassza Erdélyt. Erdélyből aztán megszerezheti Magyarországot s akkor átengedheti Erdélyt Rákóczi Ferencnek.

Thököly és Zrínyi Ilona házasságából még a tél folyamán fiuk született, miután Kassáról Lőcsére mentek át. De az újszülött, Thököly István mindössze február 20-tól április 3-áig élt s Ilona Zboróra már gyermeke elhunyta után ment át. Thökölyt tehát még nem tölthették el dinasztikus reménységek, amikor 1683 július 22-én feleségétől búcsút véve, Rákóczi Ferencet is magával víve, elindult, hogy a törökkel együtt megvegye Bécs várát.

Thököly szerencséje azonban ekkor már hanyatlásnak indul. A nemrég újra megerősödött török birodalom ép Thököly sikerein felbuzdulva indította el hadait Bécs megvívására. Maga a szultán is elkísérte Nándorfehérvárig a negyedmillió főt számláló sereget s ott Kara Musztafa nagyvezért szeraszkirré nevezte ki és átadta neki a próféta zászlaját. Apafinak minden szabadkozása ellenére szintén sereggel kellett a vállalkozást támogatnia. Kara Musztafa azonban tehetségtelen és részeges ember volt, aki nyomába sem léphetett Köprüli Mohamed és fia,

Köprüli Ahmed tehetségének. Vezetése alatt a seregre nem sok siker várt. Különösen nem azért, mert a pápa a török támadás hírére semlegességre bírta XIV. Lajost. Lipót pedig szövetséget kötött Szobieszky János lengyel királlyal. Esterházy Pál nádor a töröktől való felszabadulás reményében 5000 főnyi sereg kiállítására vállalkozott s a német birodalom egyes választó fejedelmei is segítséget igértek. A török Bécs elleni vállalkozása nem sikerült. Kéthavi meddő ostrom után 1683 szeptember 12-én a Szobieszky János és Lothringeni Károly által vezetett egyesült lengyel, osztrák, szász és bajor seregek döntő győzelemmel felmentették Bécset. A török még Esztergomot is elvesztette. Thököly pedig egymás után ürítette ki Szécsényt, Késmárkot, Kisszebent és Lőcsét. Egyszerre tizenhét megye és tizenkét város tért át Thököly mellől Lipót hűségére. De Thököly mereven ragaszkodott a fejedelmi címhez és a tizenhárom északkeleti megyéhez s így nem kötött békét. Pedig Thököly sorsa most már meg volt pecsételve. Kara Musztafát Nándorfehérváron a szultán parancsára megfojtották. A bécsi diadal megindította az úgynevezett 16 éves felszabadító háborút, amely a törököt kiszorította az országból. Thököly nem vette észre, hogy az alkotmány visszavívásával történelmi feladata beteljesedett s megmaradt a felkelő vezér most már esztelen szerepében, amivel elhomályosította addigi fényes érdemeit. A kétségbeesett török, az állandó térvesztés hatása alatt, 1685-ben, abban a hitben, hogy Thököly elfogatásával kiengeszteli Lipótot, Váradon láncra verette a szerencsétlen Thökölyt. Ennek hírére szétzüllött az egész kurucpárt s elveszett a felkelés számára az egész Felvidék. A török maga alatt vágta el a fát. Hiába próbálta volt híveit még egyszer a maga pártjára vonni, azok a haza felszabadításának reményét hozó, törökverő Lipót mellett maradtak. A következő évben a török pártján már Erdély ellen háborúzott Thököly, ez a megtévedt ember, aki még néhány évvel ezelőtt örökre beírta nevét nemzete sorskönyvébe, az Ausztria nagy megerősödése előtti utolsó percben riasztva vissza az abszolutizmust s ezzel nagyobbat lendítve a magyar sors kerekén, mint szerencsésebb végű és ragyogóbb pályájú elődei. A császári hadak kezére került Felvidéken egyedül Zrínyi Ilona védte közel három hosszú éven át Munkács várát, nem is annyira mint Thököly felesége, hanem mint a Rákóczi-árvák anyja és vagyonuk éber őre.

A diadalmenettel kezdődött és gyászos futással végződött táborozás mély élménynyomokat hagyott a gyerek Rákóczi lelkében. Mikor Pozsonyt lövetni kellett, kamarásával, Kőrösi Györggyel a pozsonyi szőlőhegyekről nézte a város égését. Örökre feledhetetlen, kellemetlen emléke maradt az a látvány, ahogy a török és a tatár Bécs alól rabságra hajtotta a kifosztott keresztény foglyokat. Thököly nem akarta az országot elhagyni s így csak Nagyszombaton, Cseklészen és Királyfalván táborozott.

Ferenc külön sátorban lakott s vele volt kamarása, Kőrösi és tanítója, Badinyi, aki amennyire lehetett, itt is tanította tovább. Thököly nemesapródi szolgálatra tartotta maga mellett a 7-8 éves fiút, aki idősebb korában súlyos megaláztatást vélt ebben is felfedezni. Ferkó már a pozsonyi táborozásnál megbetegedett, de senki sem gyógyította. A vérhas mellett egy szerencsétlen eset is veszélyeztette Ferkó életét. A Bécs alól menekülő törökök-tatárok szeptember 12-ike éjjelén irányt tévesztve nekiszaladtak a bécsi kudarcról még mitsem sejtő cseklészi tábornak. Eszeveszett zűrzavar támadt s Thököly is elvesztette önuralmát. Táborával együtt majdnem negyven kilométerre vonult vissza teljes rendetlenségben, egész a semptei várig, ahol már a férjét mindenhol nyomon követő Ilona asszony napok óta tartózkodott. A nagy zűrzavarban felborultak és legázoltattak a kuruc sátrak. A vaksötétben Rákóczi sátrát is felborította a menekülő török csorda s a veszélyt felismerő Kőrösi csak élete kockáztatásával tudta Ferkót még idejében felkapni fekhelyéről és kirohanni véle az összeomló sátor alól. A kis fiú könnyen arra a sorsra juthatott volna, mint Thököly szolgálatos udvarnoka, akit egy leomló sátorgerenda agyonütött. A tábori élet megpróbáltatásait Semptén, majd Léván és Munkácson anyja mellett pihente ki a gyermek.

Hogy a tábori élet milyen maradandó és milyen nyomott emléket hagyott a gyermek lelkében, azt mindennél jobban elárulják a késői férfikorban lejegyzett erről szóló visszaemlékező sorok:

„Engem valamennyi uton és hadmüveleteken, hőségben és fagyban meghordoztak, noha gyakran szomjúhoztam, még gyakrabban éheztem és fáztam. Mert anyám a leggyengédebben szeretett ugyan, de nyomoruságaimat részint nem tudván, részint nem hivén el, másfelől megváltoztatni nem birván, férjének minden akaratába beleegyezett. Hordoztak… a törökök és tatárok seregei között, akik nagyatyámnak ellenük való hadakozása miatt házamat gyülölték… Uram, de még a legfenyegetőbb bajra is találkozott gyógyító ir: mert te adtál nekem erőt, hogy a fent elmondott nyomorúságokkal dacoljak; te takartál be engemet, amikor fáztam és a földön hóval fedetten feküdtem; te élesztettél fel egy korty vízzel, aki igen gyakran szomjúhoztam és egy darab kenyérrel, amikor éheztem és ezek dacára megmaradt egészségem s gyenge testem megerősödött… Borzadva emlékezem vissza, mint egy álomra, a keresztény népnek a töröktől és tatártól való kifosztására és rabságba hurczolására; mert a bécsi megszállás idején én is ott voltam közöttük a pozsonyi magyar táborban, anyámat a lévai várban hagyva, ámbár a vérhas igen gyötört és minden orvosi segedelem nélkül voltam, mert mostohaatyám orvosait, akik megmentésemen buzgólkodtak, nem akarták hozzám bocsátani; de a te gondviselésed Isten velem volt és meggyógyultam”.

Thököly újabb támadásának a családra nézve súlyos következménye lett. A bécsi udvar Thököly támadására Zrínyi Jánost minden különösebb ok nélkül elfogatta s előbb a tiroli Rottenbergben, majd Grazban fogságban tartotta. Az ifjú elfogatásakor huszonnyolc éves volt s húsz évet töltött a halálnál is gyötrelmesebb fogságban, amelyből 1703 február 18-án váltotta meg a halál…

Thököly az egész telet a táborban ide-oda vonulva töltötte s felesége mindenhová követte, mindég magával víve fiát s olykor leányát is. „A telet is” írja Rákóczi „különböző utakon töltöttük, amelyeken egyáltalán nem voltam hijján a nyomoruságaimnak; de amint megszoktuk, - kevesbbedett napról-napra a szenvedés.” Schultz császári generális egyre jobban szorongatta Thökölyt. „Tőle üldözötten majd pusztákon, majd mocsarakon bolyongtunk által, de miután a sereg napról napra apadt és a várak elestek, munkácsi várunkban kellett menedéket keresnünk.”

Ebben az egyetlen mondatban sűrűsödött össze később Rákócziban közel két esztendő története. Jeléül annak, hogy csak a nyomorúságra emlékezett vissza. 1684 márciusában festették le a nyolcéves kis Rákóczit. A képről egy teltarcú, nyíltszemű fiúcska néz le ránk. Barna haja vállaira göndörödik. Bár még erősen gyermeki vonásokban, de már felismerhetők a képen a későbbi arc jellemző vonásai. A képet, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia őriz, bizonnyal Thököly festtette felesége számára.

Ezt a tavaszt Ferkó anyja mellett békés körülmények közt Eperjesen és Sárospatakon töltötte. De már a nyár ismét a vándorlás ideje volt. Thököly nyomán bejárta anyjával Szádvárt, Krasznahorkát, Tornát, Kassát. Az eperjesi vereség után Regéczen verődött össze a család s onnan vonult Szerencsre, majd ismét Regéczre. Thököly ügye egyre rosszabbodott. A világ figyelme már nem reá, hanem a felszabadító hadjáratra összpontosult. XIV. Lajos is elejtette s a lengyel király sem igért többet a puszta menedéknél. 1685 márciusától májusig a tiszai táborozásra kísérte el Thökölyt neje s talán mostohafia is. Ez a nyár volt az, amelyre fenti mondatban Rákóczi visszaemlékezett s szeptember végére szorultak be a munkácsi várba. Ez a két év a minden benyomásra élénken reagáló korban levő gyermek előtt megismertette a megpróbáltatás, a harcviselés, a fanatikus nemcsüggedés, az asszonyi hőslelkű hűség ezer színét. Ezek az évek bizonnyal eszébe jutottak, amikor húsz évvel később ő és seregei mentek át ezeken a megpróbáltatásokon.

Ez alatt a két év alatt történhetett az a valami, amit a mendemondák nyomán maga Rákóczi jegyzett fel. Ismeretlen tettesek, Rákóczi maga mostohájának lutheránus tanácsnokaira gyanakszik, egy kastélyt és terjedelmes jószágot igértek Kőrösinek, ha a fiút megmérgezi. Kőrösi riadtan utasította vissza az aljas ajánlatot, s azóta önmaga főzött a fiú számára s nem engedett senkit a közelébe jutni. Rákóczi különben azt is feljegyzi, hogy a lutheránus tanácsosok őt, a tapasztalatlan és éretlen gyermeket ravasz próbákra tették, hogy katolikus hitétől eltántorítsák. Sajnos, ma már nincs módunk arra, hogy ezeket a szóbeszédeket ellenőrizzük s megállapítsuk, hogy mi volt mindebből igaz s mit írhatunk a gyermek félénk gyanakvására, aki - úgy látszik - mostohaapjával szemben sohasem tudott felmelegedni.

A rengeteg vándorlás és megpróbáltatás ellenére is állandóan foglalkozott Badinyi a gyerekkel. 1685 május 12-én írja Csató András Regéczből: „Kisurunk ő nagysága igen nagy s friss jóegészségben vagyon s jól is tanul."

A helyzet katasztrofális romlása a munkácsi várba történt beszoruláskor Thökölyt kétségbeesett tervre ragadta. Elhatározta, hogy Váradra megy a törökhöz s erre az útra is magával viszi a kilencéves Rákóczit, akit esetleg túszul is ad Konstantinápolyba, ha a török nem bízna benne. Az elhatározás nagyon megrázta Zrínyi Ilonát. Zokogva kérte férjét, hogy tekintsen el attól, hogy fiát magával vigye. A fiú nem sejtette, hogy mi vár rá. „Az indulás napja itt volt" írja utóbb „s én, a halálra szánt áldozat, lovaglásra vágyva örültem; mert minden podgyászt otthon kellett hagynunk és engem már néhány hónappal előbb lóraültettek."

A tisztán látó Badinyi misét mondatott, csakhogy az Úr mentse ki a fiúcskát ebből a reménytelen helyzetből. Thököly, úgy látszik, végül nem tudott felesége könyörgésének ellentállni, vagy pedig rossz sejtelmei támadtak, de a legutolsó percben lemondott tervéről s a fiút a tőle nehezen búcsút vevő anyánál hagyta. Rákóczi Ferkó ekkor, 1685 szeptember 27-én látta utoljára mostohaapját, akit a török Váradon október 15-én vasra veretett s aki azóta haláláig csak a török kegyelmében és szolgálatában élt, annak teljesen alárendelve. Közel húsz évvel később ismét felvette mostohaapjával a levelezést, aki mintegy internáltként élt Törökországban, miként utóbb maga Rákóczi is.

Thököly melegebben emlékezett meg mostohafiáról, mint az őróla, amint az végrendelete bevezető soraiban olvasható: „Méltóságos Felső-Vadászi Rákóczi Ferenc fejedelemnek, eddig is hozzám való relatiójához képest, amennyiben édesanyját feleségül vévén el, kezem alatt nevekedett egy darab ideig, ebben a bujdosó állapotomban sok jóakaratjával élvén, velem való jótétéjért… minden jussomat ő kegyelmére legálom…" A halálra készült Thököly feljegyzendőnek találta, amit Rákóczi annyira fájlalt, hogy Rákóczi egy darab ideig az ő keze alatt növekedett.

A Thököly-féle mozgalom összeomlása után egyedül Munkács vára állt ellen Zrínyi Ilona hősies védelme alatt közel három hosszú éven át a császári seregeknek. Megacélozta erejét gyermekei iránti áldozatos szeretete, férje iránti olthatatlan hűsége s az az intő példa, amely öccse szomorú fogsága képében figyelmeztette, hogy mi sors várhat a lázadó Thököly hozzátartozóira, különösen akkor, ha azoknak hatalmas elkobozható vagyonuk is van.

Az ostrom három esztendeje a fiúcska számára a tanulás és a komoly katonásdiban való gyönyörködés között telt el. Az ostromot már november elején elkezdte Caraffa tábornok, amit négy hónap után gróf Caprara, majd még utóbb gróf Terzi Guidó vett át tőle. Az ostromlók kétszer is felszólították a vár védőasszonyát a megadásra. Zrínyi Ilona azonban Zrínyi-utódhoz méltóan válaszolt:

„Én mint I. Rákóczi Ferenc fejedelem árváinak anyja vontam meg magam gyermekeimmel ezeknek várában; melyet mint Örökségüket, köteles vagyok számukra megoltalmazni, ha megtámadtatik. Sem én, sem kiskorú ártatlan gyermekeim nem vétettünk semmit a császárnak:

miért foglalják el tehát várainkat egymás után? Én nem ellenségeskedem senkivel, de a bántóknak ellentállok; s ha a császár fegyvereit egy nő és gyönge árvák ellen fogják fordítani: nem hiszem, hogy az ilyetén harc akár Ő Felségének, akár tábornokainak valami nagy dicsőségére válnék! Kéretem tehát a tábornagy urat: szűnjék meg háborgatni Munkácsot; ha pedig e kérelmemre nem hallgat: hát tudja meg, hogy engemet, bár gyönge asszonyt, sem többi várainknak elveszte, sem az ostrom félelme sem képes arra kényszeríteni, hogy megfelejtkezzem arról, amivel gyermekeimnek tartozom."

A többi várak, Kassa, Szádvár, Regécz, Patak, Ungvár már ősszel meghódoltak. Jellemző azonban a Rákóczi-várak katonáinak lelkületére, hogy a várak feladásakor, mint azt például Regéczben is tették, kikötötték, hogy a várak és a hozzátartozó jószágok fenntartassanak „Kegyelmes kis Urunk Rákóczi Ferencz és Ő Nagysága, Kegyelmes Kisasszonyunk Rákóczi Juliánna" számára s a jövedelmek a Kamaránál számukra tétessenek le.

Ezek a kikötések azonban mit sem használtak, mert a várakat nemcsak megszállták a császáriak s nemcsak a királyi kincstárba gyűjtötték be a jövedelmeket, hanem mind a regéczi, mind a pataki családi kincstárat feltörték s az ott talált több milliót érő családi kincseket hivatalból fellajstromozván a királyi kamarába vitték. Az indokolás az volt, hogy ott fogják őrizni az árvák nagykorúságáig, a valóságban azonban ezek a kincsek is a Nádasdy-kincsek ismert sorsára jutottak. Az árvák sohasem kaptak belőlük vissza semmit. „Mig munkácsi várunkban ostrom alatt álltunk" írja önéletírásában erről Rákóczi „zálogául a hűségre való visszatérésünknek, lefoglalták sárospataki és regéczi váraimat, amelyekből házunknak, azon királyi és fejedelmi családok kihalása után, amelyekből én is származtam, reámháramlott s ott talált minden kincsét a császári kincstárba szállították át. Meggazdagodtak abból többen, mert a több milliónyi értékből, amint a jegyzékek mutatják vala, nekem egy fillér értéket sem adtak vissza, a császár nevében adott becsületszó dacára sem."

Az ostromlott Munkácsban az élet korántsem volt veszélytelen. Egyszer Zrínyi Ilona mellett tépte le egy ágyúgolyó egy szolgálólányka fejét. Másszor Juliánna szobájának boltozatát gyújtották fel a tüzes golyók. A fiúcska, aki nagy vonzalmat érzett a katonáskodáshoz, nem riadt meg az ostromtól. Tizedik születésnapján azt a kegyet kérte édesanyjától, hogy aznap a máskor megengedettnél többet lehessen a bástyán. „Megvallom" írta évtizedekkel később Rákóczi „kellemes látvány volt csaknem mindennap látnom a magas hegyről a csatározásokat és a nagyobb s elég merész hadműveleteket is és ezért néha keményebben kellett engemet a humaniorák tanulására szorítaniuk, amelyekkel nem szivesen foglalkoztam."

A fiú oktatása ekkor már eléggé előre haladt. Elvégezte a két alsó gimnáziumi osztályt s már a harmadikba is belefogott. Már elég jól beszélt latinul, de a pataki hagyományok szerint történelmet, földrajzot és számtant csak mellékesen tanult. 1687-ben azzal küldte a fejedelemasszony a már ismert Izdenczy Mártont a lengyel királyhoz, hogy kérje azt meg, nyújtson módot fia magasabb fokú kiképzéséhez. A király szívesen felelt az özvegynek. Valószínűleg Krakóba került volna Rákóczi, ahol főleg a XV-XVI. században annyi jeles magyar tanult s amely város az 1530-as években a magyar nyelvű nyomdászat otthona volt. De Munkács várának 1688 elején bekövetkezett kényszerű feladása a gyermek további nevelésének merőben más irányt szabott.

Az ostrom idejéből különböző feljegyzések néhány poétikus jelenet emlékét őrizték meg. Így, amikor 1686-ban tavasszal a császáriak egy ideig abba hagyták az ostromot, a várbeliek nagy örömmel ülték meg az Ilona-napot. A tízéves Ferkó nagy nyilvánosság előtt szavalta el ekkor azt a köszöntőt, amelyet számára a poétai hajlammal megáldott Badinyi szerkesztett. Idézzünk három szakaszt a kedves versezetből, mert jellemző arra a szellemre, amelyet a gyermek ekkor magába szívott.

„Két pelikán-fiát szárnyával fedezte,
Szempillantás nem volt: szemeivel nézte.
Hogy vagy egyikének ne legyen eleste...
Kevéssé távozván, azonnal kereste.

Munkács-Betulia, mit mondasz ezekre?
Vitéz sok lakóssai szóltok mindenekre:
Hogy Isten tartotta sok szerencsétekre - -
Ilona, nem Judit ment az ellenségre!...

Rabság bilincseit kerülő magyarság:
Egy Munkács várába szorult az szabadság,
Kit egy Zrínyi-szivü tartott meg asszonyság, - -
Hol vagy s hálát nem adsz az egész magyarság?"

Ekkor tartotta élete első beszédét is Rákóczi. Ellovagolt a tisztek sorai előtt s megköszönte azok igaz hűségét és fáradságát. Valószínűleg ebből az időből maradt fenn róla a második festmény. Ez életnagyságban ábrázolja a gyereket, gazdag fürtökkel, aranygombos piros dolmányban, lábán sárga csizmákkal; oldalán karddal, kezében buzogánnyal. Ebből az időből való első fennmaradt levele is, amelyben mostohaapját hívta nagy szívességgel Munkácsra.

Valószínűleg nemcsak a szeretettel túltelített anyai szív íratta le Zrínyi Ilonával ezekben a napokban ezeket a meleg sorokat: „Isten soha ne adjon anyának jobb gyermeket, mint ezek még eddig az ideig voltak; mert soha nem tapasztaltam egyebet bennök az igaz szeretetnél és engedelmességnél hozzám, semminemű változásokban. Egymáshoz igaz atyafi szeretettel voltanak; ha tovább is hozzám és az én édes Uramhoz abban megmaradnak: vesznek jutalmat mitőlünk, az Isten áldását s adnak jó példát a világ fiainak." Bizonnyal volt józan tárgyi alapja is ezeknek az anyához méltó soroknak.

Dacára a vár környékét állandóan nyugtalanító labancoknak, a kis Rákóczi olykor mégis kikilovagolt. Dobay Zsigmondnak Munkácson írt 1686. évi naplójában olvashatjuk ezt az október 10-iki feljegyzést: „Az urfival ő nagyságával sétálni lovakon jártunk". Holott előzőleg hat nappal labancok nyargaltak elő az erdőből s úgy látszik, Rákóczi kilovagolása is feltüzelte a labancokat, mert másnapra „virradatkor valami egynéhány labanc az palánkhoz nyargalózott".

Mivel a lengyel királyné, Szobieszky neje, a Báthoriak révén rokona volt a Rákócziaknak, elég sűrű volt az érintkezés Zrínyi Ilona és a lengyel királyék közt. Állítólag még az is szóba került, hogy a királyi pár legidősebb fia, Constantin herceg elvegye a 14 éves Rákóczi Juliannát. Ezt csak annak illusztrálására jegyezzük meg, hadd lássuk, hogy Zrínyi Ilona milyen körültekintéssel igyekezett mindenkivel fenntartani az érintkezést árvái érdekében.

Thökölyvel is élénk levélváltásban volt s így pontosan értesült róla, hogy mennyire megnehezedett a reménye annak, hogy a férje valaha is felszabadítsa az ostrom alól. A több mint két évi állandó ostrom és körülzárás lassan kimerítette a vár védőinek ellenállását. Ehhez járult Thököly ügyének végleges rosszra fordulása. Így került a sor arra, hogy 1688 elején a hiányos és fizetetlen őrségű Munkács átadása ügyében Thökölyné alkudozást kezdett Caraffával. Hogy a dolog ide fog jutni, hacsak segítséget nem kap, azt már előre, 1687 december 8-án jelezte Béthune lengyelországi francia követnek. Ez a segítség pedig elmaradt. Caraffa figyelmeztette a vár asszonyát, hogy ha tovább is védi a várat, akkor inkább mostohája, mint édesanyja lesz a gyermekeinek. Talán ez a figyelmeztetés is hatott, de a kényszerítő körülmények is belejátsztak, hogy 1688 január 15-én papíron s három nappal később ténylegesen is átadta Zrínyi Ilona a várat a császáriaknak.

Minden időkben megvolt az, hogy az emberek egész természetes dolgok magyarázatára is körmönfont híreszteléseket találnak ki, hogy ezzel mindég ingerre szomjas érdeklődésüket minél jobban kielégítsék. A munkácsi vár feladásával kapcsolatban sem elégedett meg a közvélemény egy része azzal a magyarázattal, hogy feladták, mert tovább tarthatatlan volt, hanem körülményes mesét talált ki, amelyben a vár feladását Absolon kancellár árulásának tüntette fel. Ez a magyarázat jobban tetszett a kíváncsi füleknek. Az viszont a korra jellemző, hogy az állítólagos árulás vezető motívumául a katolikus-lutheránus ellentétet s Thököly állítólagos katolizálási készségét állították be. Rákóczi, aki mint gyermek, nem láthatott a dolgok mélyére, maga is hitelt adott utóbb ennek a mendemondának, annál is inkább, mert Absolon Thököly embere és lutheránus volt, kikben pedig - mint láttuk - nem nagyon bízott.

A vár feladása tisztességes feltételek mellett ment végbe. A megállapodás szerint mindenki, aki Munkácson tartózkodott, úgy személyére, mint vagyonára nézve teljes amnesztiát nyert. A fejedelemasszony és árvái számára lakhelyül Bécs jelöltetett ki, ahol megfelelő kísérettel szabadon lakhatnak rangjuknak megfelelően, csak nem hagyhatják el engedély nélkül a várost. A megállapodás szerint a már előbb a kamara kezére került és a Munkácson levő javak visszaszolgáltatandók a Rákóczi-árváknak. A fejedelemasszonynak az első férjétől lekötött hitbére megfelelő évi járadékképpen biztosíttatik, nemkülönben biztosíttatnak azok az ingóságok, amiket magáénak, illetve gyermekeiének fog vallani. A többit jegyzék szerint fogja Szentiványi László kamarai tanácsosnak átadni, mivel néhai atyjuk „végrendelete" szerint a királyt illeti a gyerekek gyámsága. Thököly javait s a töröktől nyert atnaméját azonban ki kell adni az erre kirendelt királyi biztosnak. Végül mindenki tartozik Lipótnak a hűségesküt letenni.

A tisztességes feltételeket a császár-király azonban a legkevésbé sem tartotta be. Zrínyi Ilonától elszakította a gyermekeit s azokat a világtól elzárva neveltette tovább. A javak visszaszolgáltatása sem történt meg. Bár Caraffa intette a kamarai tisztviselőket, hogy a kincsek jegyzékbevételét becsülettel végezzék el, azért Szentiványi László mégis elsikkasztotta a kincsek egy részét, sőt a várat ostromló de Terzi gróf is jelentős „emléktárgyat" sikkasztott el. Emellett Szentiványi a milliós értéket jelentő vagyont csak 70.477 forintra becsülte, úgy, hogy a vár feladásával a Rákócziak ősi kincsei valósággal megsemmisültek. A fejedelemasszony hamar rájött, hogy rútul kijátsszák s a gyermek Rákóczi is észrevette ezt, mert utóbb feljegyezte, hogy „kevéssel azután anyám panaszkodott a várfeladás pontjainak meg nem tartása miatt".

A hűségeskü letétele már január 23-áig megtörtént. Február elsejére megjött Lipót hozzájárulása is a feladási megállapodásokhoz. Időközben nagyban folyt a várban talált ingóságok osztályozása és jegyzékelése. Ezeket a jegyzékeket a Rákóczi-kor legnagyobb munkássága kutatója, Thaly Kálmán, többször is kiadta s így közkézen forogván, azokból mindenki megállapíthatja, hogy micsoda értékek mentek veszendőbe. Ekkor veszett nyoma két valószínűen érdekes és értékes tárgynak is, amelyeket a jegyzék Attila paizsának és tollas-botjának (buzogányának) említ s amelyek 1627-ig a Széchiek murányi kastélyában őriztettek s onnan kerültek a Rákócziak kezére.

Thököly 12 láda válogatott ötvös-kincsét, ékes buzogányait és fegyvereit, nyeregszerszámait, becses szőnyegeit, díszöltözeteit elkobozták. A sokat keresett atnámét azonban nem találták meg s az utóbb eljutott Törökországba Thökölyhez. A Thököly-kincsek értékesebb darabjai a bécsi udvari kincstárba kerültek. De bőségesen válogatott belőlük Caraffa, de Terzi és a többi német tiszt is. Ami fennmaradt, azt Nagybányára vitték, ahol az aranyat és ezüstöt beolvasztották s pénzzé verték.

A jegyzékelés munkája után, február 10-én került sor a fejedelmi család Bécsbe indulására. A hűséges katonáktól való búcsúvétel már előbb megtörtént. 10-én búcsút vett Zrínyi Ilona Munkácstól, Európára szóló fegyveres sikere színterétől - örökre. A bécsi internáltságot a férje melletti szabadsággal cserélte utóbb fel s így sohasem jutott vissza változatos, sok gonddal s olykor büszke örömmel is gazdag ifjúsága színterére. Huszonnégy éves korában került erre a vidékre, mint az élet örömeinek boldog várományosa s mint negyvenöt éves, az élet minden gondját megpróbált asszony indult el gyermekei kíséretében a nagy bizonytalanság felé, mely kevéssel utóbb a gyermekeit is elvette tőle.

A kis Rákóczi nem nagyon tudta, hogy mit határoztak róla. Az anyja társaságában minden különösebb izgalom nélkül vágott neki az ő számára is új, idegen életet jelentő útnak. Amikor a drága bútorokkal, kiválasztott személyi használatra szolgáló értékekkel s a levéltár kiválogatott részével a nehéz szekerek kigördültek a munkácsi vár kapuján, követve az illő kísérettel ellátott fejedelmi hintót, ki sem gondolt arra, hogy a kis család utolsó napjait tölti együtt.

Az út a Felvidéken át majdnem mindenütt Rákóczi-birtokokon vezetett keresztül. A család hűszívű jobbágyai bizonnyal könnyes megindultsággal tekintettek az urukat vivő hintó után, melynek keréknyomát hamar behavazta a tél. Dobrony, Borsi, Sátoraljaújhely, Regécz, Nagysáros, Zborón át vitt az útjuk. Február 16-án itt időztek. Innen a Thököly birtokokon vitt át a hatlovas batár útja. Stavnik, Likava, Rózsahegy, Lietava után értek a trencsénmegyei Ledniczére, amely ismét Rákóczi-birtok volt s a hozzá tartozó rovnei kastélyban pihentek meg. Itt várták be, hogy tulajdonképpen miként is fog Lipót intézkedni bécsi sorsukról. A téli utazás nem volt kellemes s hogy milyen kalandok színezték, arra még idősebb korában is jól emlékezett az önéletírását író Rákóczi:

„Már a Likava vára alatt levő Rózsahegy városához értünk, a hatalmas hegyláncolattól és a Vág folyó vizétől erősen összeszorított úton haladtunk, melyek a sebes folyó romboló árjától elmosva, iszonyú szakadékokat képeznek, - ami föld van, azt a folytonos ár elragadja és ime váratlanul a nyerges ló alatt az egész part leszakadt, a lovat a szokás szerint rajta ülő kocsissal együtt a mélységbe lerántotta, ennek a sulya pedig természetszerűen az első kerekeket és azután az egész hintót is magával rántotta volna, ha a te láthatatlan jobbod távol lett volna tőlünk, kik veszedelemben forogtunk. Ez volt az, amely abban a pillanatban ugy a többi előlmenő lovat, mint az utánunk jövő kocsit megállította, a cserjékbe kapaszkodó kocsist és a gyeplőn függő lovat sértetlenül megtartotta és nekünk időt engedett a kocsiból való kiugrásra, mig a mindenünnen odasietö cselédség a bajon nem segített.”

A rovnei kastélyban tudta meg a család, hogy Lipót a gyerekek gyámjául legeszesebb és legtekintélyesebb államférfiát, gróf Kollonics Lipót bíbornokot jelölte ki. Kollonics a Macchiavelli-iskola kitűnő tanítványa volt, aki céltudatossága mellett bőséges tehetséggel is megáldatott. Fáradtságot nem ismerő munkása volt a birodalomnak, aki hol büntetőjogi újításokkal foglalkozott, hol közigazgatási reformokon, hol egy egész ország gazdasági életét átalakító gazdasági terveken dolgozott. A nagy államférfi osztatlan népszerűtlenségnek örvendett a magyar körök előtt. Méltán jellemezte egyrészt Kollonics működését, de másrészt a magyarok róla táplált véleményét is az a szájába adott állítólagos kijelentés, amely szerint ő Magyarországot először rabbá, koldussá, majd katolikussá és németté kívánja tenni, amint azt az egységes Habsburg-birodalom elve meg is követelte volna. Az általa inaugurált politikai és kormányzati elvek másfél évszázad múlva is követőkre akadtak s amint azt Márki helyesen ismerte fel, még gyámfia, Rákóczi sem maradt mentes a hatása alól, mert átvette tőle a katolikus egység és a közadózás elvét. Lipót nem bízhatta határozottabb kezekre a veszedelmes családi hagyományokkal terhelt Rákóczi-gyerekeket, hogy az lehetőleg elaltassa bennük a múlt tudatát s kezes bárányokká, ártatlan, egyszerű társadalmi tényezőkké alakítsa őket.

A hír vétele után folytatódott az út Bécs felé. 1688 március 27-én érkeztek Bécs falai alá, Ferenc épp aznap töltötte be tizenkettedik életévét. És ezen a napon érte élete első nagy megaláztatása. A város kapuja zárva volt s órákon át a tömeg gúnyos csipkelődésének kitéve kellett várniok a bebocsáttatásra. „Két vagy három órára terjedő ideig várakoztunk, kitéve látványosságul a bennünket vérig sértegető népnek". A fejedelmi család mellé adott kíséret fénye már megkopott s a kíséret őrséggé lett. A bécsi nép, az utca és a váraljának söpredéke bántatlanul gúnyolhatta a legnemzetibb magyar politikai hagyományok egyetlen, vérségi alapon méltó örökösét. Ez a fogadtatás előrevetette a következő napok drámai gyorsasággal pergő kíméletlen eseménysorozatának árnyát, Vajon rádöbbent-e ekkor a fejedelemasszony, hogy nem rangjához méltóan jött élni a császárvárosba, hanem vezekelni egész eddigi életéért?

A kis családot a Burg mögött, az Ágoston-rendiek kolostorában szállásolták el. Estefelé már meggyőződhetett az anya, hogy milyen bánásmódra számíthatnak gyermekei és ő maga is. Ugyanis beállítván a kolostorba Kollonics, bemutatkozott mint a gyermekek gyámja s azon ürügy alatt, hogy a gyerekeket elviszi a császárhoz bemutatni, mindkét gyereket magával is vitte. A gyerekekkel már a fejedelemasszony előtt ridegen bánt. Mint Rákóczi visszaemlékezett erre a jelenetre, nem nézte rangjukat, csak úgy kezelte őket, mintahogy az ily korúakat szokás, lenézéssel. A kocsi azonban nem a Burgba, hanem az Orsolya-rendi apácák zárdájához ment. Itt Kollonics Juliánnát minden sírása és ellenszegülése ellenére erőszakkal betaszigálta a zárdába. Egy verzió szerint az érsek berugdosta a 16 éves leánykát a zárda kapuján. A kocsi aztán Kollonics jószágigazgatójához vitte Ferencet, kamarásával, Kőrösivel és tanítójával, Bodonyival együtt.

A kis fiút nagyon megrázták a történtek. Anyjától is könny és zokogás között választották el, nővérét is erőszakkal rángatták el mellőle. Három napot töltött szállásán anyja miatti aggódása közben állandó sóhajtozás és panaszkodás között. Negyedik nap közölték vele, hogy elviszik Bécsből, de nem mondták meg, hogy hová. A gyerekből, mint egy egykorú jelentés feljegyzi, akkor már kitört az elkeseredés. „Mi jogon teszik ezt" kérdezte, „nem lázadtam fel a király ellen. Ártatlan lévén, miért alkalmaznak ellenem erőszakot?!"

Az elutazás előtt engedélyt kapott, hogy anyjától és nővérétől búcsút vegyen. Rákóczit először édesanyjához vitték. Bármily szomorú is volt a búcsú és bensőséges a válás, mind kevés lett volna, ha tudják, hogy az életben az anya és a fiú utoljára látják egymást. Pedig csak negyvenhét évvel később haló poraikban találkoztak újra, amikor török földön végső akarata szerint Rákóczi tetemét anyja mellé temették s az anya megmaradt hamvait a fiú koporsójába zárták. „Tizenkét éves korában anyjától elszakíttatott, ám a csodálatos isteni gondviselés rendeléséből börtönön, száműzetésen és az életnek különböző veszélyein át, a halálon keresztül visszaadatott itt nyugovó anyjának" írja a sírirat latin szövege.

Mind a gyermekét vesztett anya, mind az örökre anyátlanná lett fiú, élete utolsó percéig a legnagyobb szeretettel emlékezett vissza a másikra. A fiú mindég úgy emlékezett meg anyjáról, mint az ő „dicső" anyjáról, akit igazán csodálni a munkácsi ostrom idejében tanult meg, azokban az években, amikor az eszmélő gyermek addig ösztönös szeretete megtelik tudatos elemekkel is, anyjára, aki szerető anya volt, irányítani és parancsolni tudó férfi erély is, ha kellett s aki szeretetéből egy kicsivel mindég többet nyújtott fiának, mint lányának. Az anya pedig, akitől az élet ezután minden igazibb örömet megtagadott, élete utolsó percéig úgy őrizte meg a maga Ferkó fiának emlékképét, mint amilyennek megálmodta, amikor először látta lóra ülni, a vitézeknek beszélni s azon a feledhetetlen Ilona-napon őt bátor ügyességgel felköszönteni. A sors még azt is megtagadta tőle, hogy megérje és eljusson a híre hozzá is, hogy fia kitűzte a szabadság zászlaját s fegyvert fogott az ismét elorzott magyar szabadságért, mint apja, dédapja, anyai nagyapja tették. Haldoklása pillanatában is fiára gondolt s férje

titkárának meghagyta: „Tudassák fiammal utolsó anyai áldásomat; ő soha nem szomorított meg engemet…”

Az anyjától nővéréhez az apácazárda rácsához vitték búcsúzni Rákóczit, akitől szintén heves sírások közepette vált meg. Másnap, április elsején Kollonics érsek misére vitte a fiút, majd egy bizonyos prépposttal és Badinyival egy eléggé rongyos bérkocsiba ültette, amely elé két lovacska volt fogva s elindultak az ismeretlen felé. Csak a második napon mondták meg Ferkónak, hogy Csehországba viszik. Kőrösitől már előbb meg kellett válnia. Kőrösit utóbb Klobusiczky Ferenc, a Kollonics által kinevezett jószágkormányzó sárospataki várnagy gyanánt alkalmazta s Kőrösi nagy gondossággal őrizte ura hazatértéig azt a néhány ingó értéket, amit Munkácsról az árvák tulajdonából átszállítottak Patakra. Badinyi amennyire tudta, vigasztalta fiatal urát és tanítványát s amíg tudta, rejtegette szomorúságát és azzal biztatta, hogy ő mellette marad. Rákóczi előtt pedig, mint írja, mivel sem a nyelvvel, sem a szokásokkal nem volt ismerős, minden újnak tűnt fel s minden egyes tárgy felújította fájdalmát, melynek oka anyjától és nővérétől való elszakíttatása volt. A több napi megszakítás nélküli utazásból csak lelke állandó szomorúságának emléke maradt meg.

A császárvárosban, úgy látszik, híre ment annak a méltatlan bánásmódnak, amelyben császári jóváhagyással, vagy éppen akaratból, Kollonics érsek bánt a félrevezetett anyával és a két ártatlan gyerekkel. Mert, amikor a Ferencet vivő rozoga kocsi a város kapuja felé döcögött, a városban időző magyar uraknak valóságos bandériuma várta a kapu előtt, hogy megadják a fejedelmi gyereknek az őt megillető tiszteletet. Azonban az uralkodói parancs visszarendelte őket.

A kocsi a csehországi Neuhausba vitte Ferkót és két kísérőjét. A jezsuita rendházban szeretettel és nagy tiszteletadással fogadták a gyereket. Átöltözködése után templomba vezették, ahova méltósága tudatában és látható dísszel, fényes öltözetben, kezében fejedelmi buzogánnyal vonult be. Ugyanígy jelent meg az iskolai színjátékon és a lakomán is, amit tiszteletére rendeztek. Az ünnepség után a prépost azonban tudatta Ferkóval, hogy ott fog maradni és a kollégiumban fog tovább tanulni s egyben közölte a szomorú hírt is, hogy parancs szerint Bodonyit másnap reggel vissza kell küldenie, tehát ha akar az anyjának izenni, akkor az izenetet bízza rá.

„Hiába volt minden panaszom” hogy átadjuk a szót ezen napok majdnem egyedüli forrásának, az önéletírásnak „hivatkozásom az érsek azon igéreteire, hogy emlitett tanitóm még néhány hónapig vélem fog maradni: nem inditották meg sem kéréseim, sem könnyeim, sem jajgatásom, melyek közt a lakásomul rendelt szobába vezettek… amikor e sorokat irom, szinte elfog a szomorúság e történtek emlékétől; mert mi eshetett keservesebben a gyermek-fejedelemnek, mint számkivetésbe mennie hazájából, elszakadnia szülőjitől, ismeretlen tartományba hurcolva, születéséhez és rangjához nem méltó bánásmódban részesülnie és teljességgel idegen erkölcsökkel és szokásokkal biró emberek közt, nyelvüket sem tudva, magára maradnia…”

Ferkó azzal a tudattal feküdt le, hogy reggel még találkozik régi tanítójával, de azt éjnek idején eltávolították s reggelre arra ébredt, hogy a nagy idegenségben teljesen egyedül van. Még az a tudata sem volt meg, amire később az élet megtanította, hogy az Isten soha nem hagyja el az embert.

Új környezetében nem csak az idegenség bántotta, hanem az is, hogy nem bántak vele rangjához illően. Csak grófnak szólították, ami ellen tiltakozott: „engemet grófok szolgáltak” mondta „hiszen én fejedelem vagyok”. „Minek kínoznak?” kérdezte szemrehányóan a jezsuitáktól „inkább öljenek meg, ha megérdemlem; inkább pusztitsanak el, minthogy elhagyatva, nyomorultul éljek”.

Amíg Rákóczi a neuhausi jezsuita kollégiumban próbálta megszokni új környezetét, addig a fiától megfosztott anya, miután anyagi ügyeit úgy-ahogy rendezte, leányához költözött az Orsolya-apácák kolostorába, hogy legalább leányával legyen együtt. Ez ellen a császárnak sem volt kifogása. Fiával azonban nem találkozhatott, mert még a szünidőben sem engedték meg annak, hogy anyját felkeresse. Férjével csak a legnagyobb titokban, a bécsi francia követség közvetítésével, tudott nagyritkán levelet váltani. Igazán kevés örömét lelhette az életben. Férjétől országok választották el, fiát kebléről szakították le. Öccse reménytelen rabságban töltötte napjait, két nővére pedig a császár kívánságainak megfelelően apáca lett.

Kollonics jegyzék mellett átvette még azokat az ékszer- és ötvöstárgyakat is, amelyeket a fejedelemasszony magával hozott Munkácsról, sőt még azokat is, amelyeket az asszony kamarására, Záborszky Jánosra bízott. Természetes, hogy az értékeket sokszorosan alábecsülve vették jegyzékbe. Az ingatlanok kezelésénél azonban figyelembe vette az érsek az asszony kívánságát s az uradalmak kezelésével a család régi bizalmasát, Klobusiczky Ferencet bízta meg. Viszont határozottan megtiltotta, hogy a birtokokon Klobusiczky bármi befektetést is eszközöljön s így az uradalmak hamar leromlottak. Az érsek a Rákóczi-birtokokon elűzette a protestáns lelkészeket és tanítókat, bezáratta a protestáns iskolákat, köztük a Lórántffi Zsuzsánna által alapított híres sárospataki főiskolát is, amelynek épületét katonai raktárnak használtatta. A Rákóczi-uradalmakba beszállásolt császári katonák mérhetetlen károkat okoztak s a jövedelmekben is érzékenyen megkárosították az uradalmakat. A királyi kamara nem volt hajlandó elszámolni a már 1686-ban megszállt Rákóczi-uradalmak három évi jövedelmével. Kollonicsot főleg annyiban érdekelték a birtokok, mert mint gyámot a jövedelemből hatodrész illette meg. Elképzelhető, hogy a befektetés nélkül dolgozó, de mindenáron jövedelmet sajtoló rablógazdálkodás mennyire aláásta az idők folyamán a birtokok jövedelmezőségét.

A fiatal Rákóczi azonban korántsem tudott még vagyona szétkallódásáról. Érzékeny lelkét egyebek foglalkoztatták. Alig tette túl magát anyjától és nevelőjétől való elszakíttatásán, azokat a megaláztatásokat kellett megszoknia, amelyek azzal érték, hogy neki, a fejedelmi gyereknek bár grófokkal, de más gyerekekkel kellett egy szobában laknia, számára idegen és szegényes kosztot kellett ennie és vadidegen szokásokhoz kellett szoknia. Néhány napi súlyos elkeseredés után mégis csak beletörődött sorsába. Egy április 12-én kelt róla szóló jelentés már azt írja, hogy most már jókedvű s megigérte már, hogy haját németesen fogja viselni és németül is megtanul. A jelentés, mely e napokból egyedül maradt ránk, kiemeli, hogy a 12 éves gyerek 3-4 évvel idősebbnek látszik. Arca piros, szeme ragyogó és nagy, szája szép metszésű s dús gesztenyeszín haja a vállára göndörödik. Jelleme nyílt s okossága és tanultsága mindenkit meglep.

Meg kell jegyeznünk, hogy németül csak legkésőbb és jól soha sem tanult meg Rákóczi, bár az idők folyamán a latinon kívül franciául, olaszul, lengyelül s valamit csehül és tótul is megtanult.

Rákóczi tanárai közül leginkább az igazgatóhoz, az öreg Zimmermannhoz ragaszkodott, akivel el-elsakkozgatott. Lakótársaival, a Kollonics és Wolkra gróffiúkkal fel-fellátogatott a neuhausi várba is, ahol gróf Slawata Joachim tartományi marsall szíves szeretettel fogadta a fiúkat s a fiatal Rákóczival gyakorta kijárt vadászni és lovagolni is. De nagyon megszerette az őt Neuhausba hozó eiskori prépost is, aki természettudományi ismeretekre szomjas lelkét gyakran kielégítette.

Neuhausi tartózkodása első napjaiból jegyezték fel, hogy a páterek a kis Rákóczit felvitték Slawatáékhoz a várba, hogy valamivel felvidítsák. Itt Ferenc azonnal a térképhez szaladt s megkereste rajta Munkácsot. Aztán szemeit elöntötték a könnyek. Amikor az egyik páter hozzá fordult, csak ennyit mondott neki: „Nem lehet oly hamar felejteni”. Mintha tudta volna,

hogy őt azért hozták Neuhausba és azért szakították el mindenkitől, aki a magyarországi múltra emlékeztette volna, hogy felejtsen…

Rákóczival először átismételtették a három alsó osztály tananyagát, de már június elején felvették a negyedik osztályba a szintaxisták közé. Nagy ismeretvággyal volt telítve, de érdeklődése első sorban a természettudományok és a matematika felé vonzotta. Tanárai azonban papot akarván belőle nevelni, a lehetőségig korlátozták ilynemű érdeklődését s inkább a klasszikusok ismeretével tömték. Emellett elhalmozták kegyes olvasmányokkal s annak ellenére, hogy utóbb maga is vallásos író lett s már most elnöke volt az iskola Szűz Máriáról nevezett társaságának, ekkor még inkább untatták, mint érdekelték a vallásos jellegű művek.

A magyar nyelvből lassan kijött. Ugyan havonként írt magyarul anyjának és nővérének, de magyar nyelvérzéke az állandó latin nyelvhasználat miatt jelentősen romlott. 1690 júniusából ránk maradt egy levele, amelyet nővéréhez írt s abban már ilyen mondatokat találunk: „talán haragu*d nekem* Kegyelmed, hogy Commerci Uramat *hattam* Kegyelmed által *köszöntni?"*

Az elmondottakon kívül Rákóczi gimnáziumi éveiről alig tudunk valamit. Maga is nagyon szűkszavúan emlékezik meg róla: „Ez a három egész esztendő a tanulás ideje alatt klasszikus tanulmányokkal való szokásos foglalkozásban, a szünetek alatt a különböző jezsuita rendházak látogatásával telt el".

Rákóczi már tizennégy és fél éves korában befejezte gimnáziumi tanulmányait. Utolsó vizsgáján szép latin szónoklatával tűnt ki. Ránk nézve ez a vizsga azért kedves emlékű, mert egyik tanára, bizonyos Guttwirtt Menyhért hosszú latin verses művet ajánlott neki, amit Rákóczi kinyomatott. Ezt az ünnepi kiadványt a tizennegyedik életévét betöltött Rákóczi jól sikerült rézmetszetű képe díszíti s így a középiskolás Rákócziról is van arcképünk. Az arckép egyformán emlékeztet az 1684-ben készült képre s azokra is, amelyek már érett férfikorban készültek róla. Csak a szemének tekintete lágyabb és szelídebb, mint azt Thaly igen helyesen megállapította.

1690 augusztusában ment Rákóczi, Kollonics intencióinak megfelelően, az ősi prágai egyetemre. Itt is a jezsuiták felügyelete alatt volt s a jezsuitáknak az egyetemtől meglehetősen távol levő rendházában szállásolták el. Közvetlen felügyelője azonban a legkevésbé sem állott feladata magaslatán. „Az én nevelőm" írja róla Rákóczi „csöndes, jámbor életű pap, egyszerű ember s a szó teljes értelmében alárendeltje volt a jezsuita atyáknak, aki sem kegyességre, sem erkölcsökre, legkevésbé pedig valamely tudományágra volt képes engem tanítani. Azért az egész idő alatt ő maga s én is a magam dolgaival foglalatoskodtam. Szertelen tudásvágy lakott bennem s azért alkalmatos órákban majd az építőművészetek, majd a mathematikusok könyveit forgattam, geometriai ábrákat rajzoltam, festettem, de mivel senki sem oktatott, semmit sem értettem". A filozófiai és logikai olvasmányokat szerfelett meddőknek tartva, unta, bár professzora az ebben tett előhaladásával meg volt elégedve. Nem lehet tehát csodálkoznunk azon, ha ezek után a prágai egyetemi évekből legkedvesebben az atyákkal való biliárdozásokra emlékezett vissza Rákóczi.

A következő évben közelebb költözött az egyetemhez, ahol most már az őt sokkal inkább érdeklő tárgyat, a fizikát hallgatta. „Természetes ösztön volt bennem" írja „a látatlanokat fürkészni és a ritkaságokkal foglalkozni". Ez a szenvedélye követtetett el vele két diákcsínyt, amelyre visszaemlékezve, öreg korában súlyos megbánást és nagy lelkifurdalást érzett. Egy ízben a már említett eiskori préposttól hozott el egy látcsövet, ami után nagyon vágyakozott, de amit szemérmetességében nem mert elkérni s egyszer ugyancsak szó nélkül vitt el egy nem használt körzőt a jezsuiták meisseni híres könyvtárából. „Most, mikor érett itélettel tekintek vissza" vallotta be önéletírásában „látom, hogy egyik is, másik is felebarátom kára nélkül

történt; nem is ismerte fel senki, hogy a tárgy hiányzik s nem is kereste. Tudom azonkivül, hogy nem a tett elkövetésében találtam gyönyörűségemet, hanem az elvett tárgyban; tehát az ártás, vagy hasznos tárgy elvételének szándéka, te tudod Uram, nem volt meg bennem, hanem az elvételre az vitt rá, hogy a kérést szégyeltem…"

Az a körülmény, hogy Rákóczi még atyai jó barátjával sem tudott annyira felmelegedni, hogy kérni tudjon tőle, rámutat arra a szívet és lelket figyelmen kívül hagyó, merőben csak egyoldalú nevelésre, amelyben az anyától, s bizalmas vezetőktől megfosztott gyermek Rákóczi részesült. Holt betűket, lélektelen ismereteket igyekeztek közölni véle s hajlamát természete ellenére a kegyeskedés felé igyekeztek fordítani. Nem csodálhatjuk tehát, ha aztán a maga lábára állt fiatal Rákóczi a szertelen és könnyelmű életre hajlott s később is, élete nagy pillanataiban is megmaradt nevelése hibájaként az, hogy alaptermészete a zárkózottság, tartózkodás, tehát bizonyos fokban a passzivitás volt s hogy még jobban visszahúzódott, ha ezt tapintatlanul a szemére vetették.

Sokkal részletesebben foglalkoztunk Rákóczi gyermekkorával, emlékezetében megmaradt élmény-anyagával, neveltetése körülményeivel, mint azt élete további szakaszaival tehetjük, de mivel ezeknek egész életére nézve döntően elhatározó jelentőségük volt, nem térhettünk ki ez elől.

Hogy mennyire nem törődtek a fiatal Rákóczival nevelői a külső formákon túl, arra jellemző, hogy Prágában a második évben a városba kiköltözve, addigi tisztaságát is elvesztette. A tizenhat éves szabadjára engedett kamaszkorú ifjú, szenvedéllyel vetette magát az új élménybe, hogy aztán néhány hónappal utóbb egy erkölcstani könyv olvasása közben annál súlyosabban döbbenjen rá arra, hogy helytelen utakon jár. Azonban ekkor sem mert tanácsot kérni, még gyóntatóitól sem s gyóntatója különben sem feddte. Súlyos lelki válságon ment át ismét. Megint csak lélek nélküli nevelése és lelketlen nevelői miatt.

Az anyai kéz és meghitt, kitűnő magyar nevelőinek gondozása alól kikerülve, a legérzékenyebb fiúkorban levő Rákóczi szerezhetett szép és gazdag, bár nem egyszer érdeklődésével ellentétes jellegű ismeretanyagot a jezsuiták felügyelete és irányítása alatt eltöltött öt esztendő alatt, de komoly jellem- és erkölcsnevelésben nem volt része. Érthető, hogy amikor Bécsbe visszatérve ellenőrzés nélkül belépett az életbe céltalanul és magasabb ideáloktól mentesen vetette abba bele magát. Öröklött lelki képességeit az élet későbbi nagy megpróbáltatásai bontották ki benne, de a mostoha évek alatt beleoltott lelki gátlásokat soha nem tudta leküzdeni. Önbizalma egész életére megcsappant s az hozott csak igazi megnyugvást lelkének, amikor idősebb korában az önbizalmát veszített, érzékeny és zárkózott lélek a mélységes vallásosságon keresztül bizalmát Istennél fellelte.

1691-ben és 92-ben Rákóczi családjában jelentős események történtek. Kollonics tudta nélkül 1691 június 24-én Juliánna nőül ment a már meglehetősen koros gróf Aspremont-Reckheim Nándor Norbert altábornagyhoz. A házasságkötés romantikus körülmények közt jött létre s még azután is sok bonyodalommal járt. A gyámi jogaira hivatkozó Kollonics Juliánnát a tullni apácakolostorba záratta, a grófot pedig vizsgálati fogságba vetette. A császár és Kollonics Júliából apácát és Ferencből szerzetest akart neveltetni, hogy a család kihaljon s a vagyon a jezsuita rendre szálljon. Kínosan érintette tehát a pápaválasztásról visszatért Kollonicsot, amikor megtudta, hogy a leány anyja hozzájárulásával és a bécsi püspök áldása mellett házasságra lépett. Amikor már a házasságot felbontani nem sikerült, Kollonics a vagyonrész kiadását tagadta meg. Az érsek, amikor pörre került a dolog, Ferenc nevében is pört indított Juliánna ellen s különböző fondorlatokkal annyira meggyűlöltette Ferenccel a nővérét, hogy az ifjú végül már fel sem bontotta annak hozzá intézett levelét, hanem felbontatlanul küldte el Kollonicsnak, pedig Juliánna az ő érdekében harcolt, mert azt szorgalmazta, hogy Ferenc, aki

a magyarországi törvények szerinti tizennyolcadik éve felé közeledik, a gyámkötelezettség alól kikerüljön s nyerje vissza máris a javai felett való rendelkezést. Mialatt a pör javában folyt, Zrínyi Ilona eltávozott Bécsből.

Ugyanis az 1690 augusztus 21-én vívott s Thököly számára diadalt hozó zernyesti csatában Thököly két császári generálist is elfogott: Heisslert és Doriát. A császár hosszas alkudozás után hozzájárult, hogy a két elfogott tábornok ellenében a fejedelemasszony elmehessen Törökországba, férjéhez. De ahhoz már nem járult hozzá a császár, hogy fiát is magával vigye. Sőt még a búcsúra sem adott engedélyt. Zrínyi Ilona így csak lányától vehetett búcsút, amikor 1692 január 20-án elhagyta Bécset. Négy hónappal később, május 13-án hagyta el Magyarországot, amit aztán életében, miként gyermekeit sem, sohasem látott többet viszont.

Anyjának mostohaapjához való költözését sokáig eltitkolták Ferenc előtt, bár ekkor már a célzatos nevelés révén alig élt benne nyoma a rokoni érzésnek. „Midőn megtudtam" vallotta be utóbb „nem is igen bánkódtam miatta; mert idegen erkölcsökhöz szokva, nem fogtam fel, hogy minő állapotra jutottam… közben mind gyűlöletesebbé lett előttem a néném mel folytatott per, akinek minden tettét felfújták előttem, mintha családom gyalázatára és az én teljes romlásomra szolgálnának azok; meg is volt sikere a csalásnak."

Közben Juliánnának sikerült Strattmann udvari kancellár támogatása mellett elérnie, hogy Lipót császár-király Kollonics minden ellenszegülése ellenére idő előtt felszabadította Ferencet a gyámság alól. Alig jött meg az erről szóló császári végzés, Ferenc otthagyta Prágát és Bécsbe sietett. Kollonics arra akarta rábírni az ifjút, hogy térjen vissza Prágába, végezze el ott a filozófiai évfolyamot, majd a következő évben tanuljon jogot Olasz-, vagy Bajorországban. Természetesen a jezsuiták felügyelete alatt. Első sorban pedig azt kívánta Rákóczitól, hogy bízza továbbra is rá ügyei vitelét.

Azonban Kollonics minden igyekvését felborította az egymást már négy éve nem látott testvérek találkozása. Este ugyanis meglátogatta öccsét Aspremontné és felvilágosította a dolgok igazi állásáról, aminek addig épp az ellenkezőjét hallotta Kollonics ügyvédjétől Rákóczi. A beszélgetés ugyan nehezen ment, mert Rákóczi már jóformán elfelejtett magyarul, németül még nem beszélt s csak latinul tudott. Mégis megértette, hogy nénje csak javát akarja akkor, amikor arra ösztönzi, hogy hagyjon fel tanulmányaival és vegye át öröklött birtokait.

Nővére távozása után annak ügyvédjével meghányta-vetette a dolgot, áttekintette a magyar törvényeket és már másodnap átköltözött nővére palotájába. A harmadik nap történteket idézzük Rákóczi szavaival:

„Harmadnapon pedig, mit nékem az érsek elhatározásom megadására tűzött ki, őt felkeresvén, előtte kinyilatkoztattam, hogy jogaim és a gyámhatóság nevében tőle indított per felől mindkét fél ügyvédjétől kellő tájékozottságot nyertem, de a néném iránti testvéri gyengéd szeretetem arra indított, hogy abbahagyván a pereskedést, a barátságos megegyezést többre becsüljem az ezen ügyben való eljárás egyéb lehetőségeinél. Néném nemére, korára, áldott állapotára való tekintet azt követelte tehát, hogy a komoly barátság és vonzalom ápolása kedvéért lakásomat megváltoztassam. Ennélfogva fontolóra vevén a császár figyelmes rendeletének tartalmát, amelyet önönmaga küldött meg nekem, amennyiben a gyámság alóli felszabadulás törvényileg megállapított esztendejét elértem, annak eddigi intézéséért és gondviselésemért hálás köszönetemet fejezem ki; egyúttal illően megkértem, hogy némémet és engemet illető ingóságainkat, jövedelmeinket és birtokainkat visszaadva, tartson meg továbbra is baráti jóindulatában. Te tudod Uram, jobban nálamnál, mily lelki felindulással fogadta beszédemet, mert homloka és arca a legnagyobb méltatlankodást tükrözte vissza, melyet szaggatottan előadott szavai is megerősítettek. Azt válaszolta ugyanis, hogy átenged engem hizelgő néném és sógorom fondorlatainak, ifjúi szenvedélyeimnek, amelyek kétségtelenül javaim elpocsékolására vezet-

nek és ne is reméljek semmit az ő megbántott baráti indulatától. Erre karon ragadva vezetett és kivezetett a kapun."

Kollonics dühe nem ismert határt. Mikor a bíróság felszólította, hogy Rákóczi öt évi jövedelmét és ingóságait adja vissza, annak megtagadására minden ürügyet felhasznált. Attól sem riadt vissza, hogy a jezsuiták javára hamisított végrendelettel tagadja meg a pénz kiadását. Szerencsére az előrelátó Zrínyi Ilona, aki tudta, hogy kikkel áll szemben, jóelőre gondoskodott róla, hogy a vagyoni vonatkozású oklevelek gyerekei rendelkezésére álljanak s így sikerült a koholt okmányok alapján emelt hamis igényeket visszaverni. Végre-valahára nagy nehezen visszakapták a Rákóczi-árvák örökösi jogaikat, „de bizony annyira elpusztultak és elnéptelenedtek jószágaink, hogy alig bírták néhány esztendeig aztán a szokott jövedelmek egynegyedét megadni."

Ezzel a tizenhetedik évében levő Rákóczi a jezsuiták célzatosan inkább rontó, mint jobbító nevelése után visszanyerte jószágait, vagyona romjain való rendelkezését s minden cél és irány nélkül belépett a szabad életbe, hogy aztán - mint azt Márki megállapítja - az élet legyen a tanítómestere. Legnagyobb minden eddigi között.

Rákóczi nővérének Himmelpfort-utcai palotájába költözött, ahol a legnagyobb szabású akkor divatos nagyvilági élet folyt, hisz Aspremontnak három özvegy grófnő nővére is élt Bécsben. Rákóczi sem németül, sem franciául nem tudott s elfogódva, idegenül mozgott a társaságban, amelynek nagy része reá volt kíváncsi. Kezdetben bizony sok dologtól visszaborzadt, amit később megkedvelt.

Élete a bécsi főúri életmódhoz igazodott. Későn kelt, hogy az éjszakai ébrenlétet pótolja. A nagy ebéd után kártyázott. Este színielőadást nézett s utána vacsoráig megint kártyázott. Főleg a kártyázásra annyira rászokott, hogy gyakran egész éjszakákat töltött el kártyázás közben. Bécsben különben maga Lipót mutatott példát a kártyaszenvedélyre. Gyóntatója egy szelíd kapucinus volt, aki szelíd feddéseivel nem tartotta vissza ettől a korántsem istenes élettől.

Rákóczi még nem tudta, hogy mit jelenthet az az érzés, amikor a szerelem máris belopta magát siheder-szívébe. Észrevette, hogy egy bizonyos hölggyel szívesebben van együtt, örömet okoz neki, ha vele beszélhet. Rajta kapta magát, hogy órákat állt az ablaknál, hogy lássa, mikor jön, vagy amikor a hintója elrobog az ablak alatt. Egész nap róla gondolkozott s éjjel álmában az ő alakja foglalkoztatta. Öt évig tartott ez a titkolt első szerelem a csodálatos asszony iránt. „Uram, vajjon vádoljam-e magam?" kérdi a férfikor delén visszaemlékező Rákóczi „mivel tudod, hogy szerelmem egész öt esztendejében semmi oly kívánság nem ébredett iránta bennem, ami nem szabad."

Ez a szemérmes siheder-szerelem jelenthette Rákóczinak a lélektelen, csak szórakozásokért élés idején, a felemelkedés óráit, amikor magába mélyedt és igyekezett lelkét kibontani abból a közönyből, amelyet az ilyen élet salakként kezdett rárakni.

Csakhamar meleg barátság fejlődött ki Rákóczi és Batthyány Ádám gróf, későbbi horvát bán között, akit mivel még nagykorúságától több mint hat év választotta el, meg is bízott jószágai felügyeletével és kormányzásával.

Bármennyire gyerek-ember is volt még ekkor Rákóczi, a család barátai, akik aggodalommal néztek a Rákóczi-ház jövője elé, máris foglalkozni kezdtek Ferenc megházasításának gondolatával. Annál is inkább, mert előbb szóbeszéd kelt arról, hogy az udvar attól sem riad vissza, hogy férfiatlanítsa Rákóczit, csakhogy a család fennmaradásának elejét vegye. 1685-ben maga Esterházy nádor újságolta ezt az értesülést el az egyik Zichynek, akinek a hírt tovább adó levele ránk maradt. Két jelöltet ajánlottak Rákóczinak. Az egyik jelölt a Brunswik-házból származó Vilma Amélia braunschweig-lüneburgi hercegnő lett volna. Mivel azonban

három évvel idősebb volt Rákóczinál, Rákóczi nem mutatott sok hajlandóságot. Vilma Amália öt évvel később I. Józsefnek, a későbbi császár-királynak lett a felesége. A második jelölt, a Rákóczinál valamivel szintén idősebb Magdolna hessen-darmstadti hercegnő, György darmstadti hercegnek, a fiatal Rákóczi igazi jóakarójának unokahúga volt. Ez a tervezett házasság azért lett volna igen jelentős, mert a hercegnő közeli rokona volt Lipót feleségének, Eleonóra Magdolna Teréziának. Rákóczi leginkább György hercegre tekintett, amikor ezt az ajánlatot elfogadta, de a politikai és társadalmi tekintetek sem kerülték el a figyelmét. Miután a leány atyja sem idegenkedett a tervezett házasságtól, Rákóczi a császár gyóntatóján, Menegatti jezsuita atyán keresztül bejelentette szándékát Lipótnak, kérve egyúttal a király beleegyezését. A császár-király azonban nem adta meg az engedélyt s Rákóczi már nem térhetett ki az elől az olaszországi út elől, amelyet a császár írt elő. A császár tudomására hozta, hogy bár a gyámság alól felszabadult és örökségéről szabadon rendelkezhetik, mégis szükséges, hogy Itáliába menjen és annak ismeretlen tájain tanulja meg a rangjához illő foglalkozást. Ennek az utasításnak értelmében bízta volt meg már 1692 decemberében Batthyányt javai kezelésével, miután véle több bécsi együttmulatáskor összemelegedett.

A császári utasításnak tovább már nem lehetett ellentállni s bár szerelme Bécshez fűzte, 1693 áprilisában mégis elindult olaszországi útjára. Távollétében sógorát és György herceget kérte fel arra, hogy tervezett házassága ügyét munkálják. A tervezett házasságból azonban nem lett semmi. Olaszországi utazása közepette kapta Rákóczi az értesítést, hogy választottja meghalt. Utóbb kisült, hogy a hír csak koholt volt s Magdolnával is elhitették, hogy Rákóczi elhunyt. De ekkor már minden késő volt, mert Rákóczi mikor ezt megtudta, már nős volt. A koholt hírek a bécsi udvarból származtak, mert a császárné nem akart a rebellisek fiával, Rákóczival közeli családi kapcsolatba keveredni.

Rákóczit sógora, Aspremont Frigyes máltai lovag kísérte Itáliába, aki nemcsak szelídlelkületű és kiválóan kegyes életű ember volt, de kitűnően ismerte Itáliát is. Rajta kívül egy inspektor, egy titkár, egy főlovászmester és számos szolga volt Rákóczi kíséretében. Rákóczi az Aspremontok egyik címét vette fel álnévül s báró Borsheim néven utazott.

Legelőször is jószágai kormányzóját, Batthyányt, aki közben horvát bán lett, kereste fel Körmenden, hogy tőle búcsút vegyen. Útja Bécsújhelyen vitt keresztül, ahol felkereste azt a börtönt, ahol anyai nagyapja és nagybátyja, Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc utolsó napjaikat élték, nemkülönben a sírt is, ahová temették őket.

A Dráva-völgyén felfelé haladva indult a kis kitérés után Itália felé. Pontebbánál lépett kíséretével velencei területre s április 28-án Velencébe érkezett. Két hetet időzött a számára új látványosságot jelentő városban, sorra szemlélvén a templomokat és a paloták nagyszerű és ragyogó épületeit. Utóbb örömmel állapította meg, hogy bár már hozzászokott a világi élethez, a lakóság „majdnem mindennemű testi általános romlottsága közepette" is, távol tartotta magát minden rossztól. Általában egész itáliai utazása abban merült ki, hogy - valószínűen kegyes életű sógora hatására - kétségbeesetten küzdött a minden felől ráleselkedő testi csábítás ellen, amelytől sem a fejedelmi udvarokban, sem szállásán, de még az utcán sem volt menekvése.

Velencéből Ferrarán, Bolognán át Firenzébe ment át. Itt kibérelte a Salviatti-féle palotát, mert itt akart időzni addig, amíg a Máltába tovább utazó sógora visszatér. Sógora még elutazása előtt bemutatta Rákóczit Medici III. Cosimo toscanai fejedelemnek is, de Rákóczi a legszívesebben elkerülte a csábításokkal teli udvart, miként a lehetőségig kerülte minden olasszal az érintkezést. A tizennyolcadik évébe kerülő ifjú súlyos lelki megpróbáltatásokon ment át. „A test gyengeségeit féltettem, mig lelkem telve volt a bün förtelmességével és állatok módjára fetrengett a sárban" írta jóval később önéletírásában Rákóczi. A felületes

szemlélők mindebből nem láttak semmit s vallásos érzületével magyarázták önmegtartóztatását s azt a föltétlen tartózkodást, amivel elkerülte a firenzei herceg és udvara társaságát.

Életrendje a következő volt. Reggel kilovagolt, ami különös gyönyörűségére szolgált. A délelőtt vívó- és táncleckékkel telt el s ha maradt idő, akkor kártyázással. A délutánt és az estét rendszerint kártyázással töltötte, amely már-már leküzdhetetlen szenvedélyévé vált.

Három hónapi firenzei tartózkodás után személyzetét visszaküldte Bécsbe, csak egy komornyikot és egy házfelügyelőt tartott maga mellett. Ezzel a kis kísérettel indult tovább. Előbb Pisát és Livornót tekintette meg, majd nyugatra fordult s Massán és Carrarán át Génuába ment. Ez a kevésbbé járt szárazföldi út meglehetősen vadregényes, de egyben veszélyes is volt, mélységek és meredekek váltották egymást s az utasok élete bizony napokon át a jól begyakorolt öszvérek biztos ösztönére volt bízva. „Szörnyű borzalommal töltött el" emlékezett utóbb vissza „jobbkéz felől a magasból lecsüngő sziklák, balkéz felől a völgyek és a tenger mélységeinek látása."

Génua nevezetességeinek megtekintése után meglehetősen sietős iramban, alig két-három napot töltve egy-egy állomáshelyen Torinón, Milánón, Pármán és Modenán, Bolognán át az Adria partjain haladva Loretóba ment. Három napot töltött ezen a nevezetes búcsújáró helyen, ahol felcsillant későbbi mély vallásossága. Valódi áhítat szállta meg és lelkiismerete megnyugodott. Innen kirándult Sirolóba s megnézte Krisztus hatalmas méretű keresztre feszített faszobrát. Majd Rómába indult.

Rómában meglehetős szerencsétlen környezetben kapott lakást s megérkezésének híre valósággal lázba hozta a szomszédban lakó rosszhírű nőket. Még a tekintetüket sem tudta sokáig kibírni, oly visszatetszést szült benne ezek szemérmetlen tolakodása. Rómában folytatta megszokott vívó- és táncgyakorlatait. Emellett azonban geometriai, földrajzi és történelmi stúdiumokkal is foglalkozott. Látogatta a templomokat és felkereste a régiségeket, amikben épp úgy örömét lelte, mint a téli időben is kies kertekben. A loretói vallásos élmény nem hamvadt el benne, mert míg útja eddigi részén a templomok nem nyújtottak többet neki látványosságnál, építészeti érdekességnél, Rómában minden nap misét is hallgatott. Megjelent kihallgatáson XII. Incze pápánál is, aki őt a legnagyobb tisztelettel fogadta s azzal tisztelte meg, hogy két kis ládában szentek kiváló ereklyéjével ajándékozta meg.

Ezek az ereklyék utóbb számára újabb súlyos lelkiismeret-furdalást és bűntudatot okoztak. „Én azokra méltatlan voltam" vallja az önéletírásban „megőrzésükben nagy tiszteletlenséget tanúsítottam s miután a rákövetkező évek viharos mozgalmai és fogságba esésem következtében mindenemet elvesztettem, egyáltalában nem tudom, csak te tudod Uram, hogy hová lettek… Elismerem Uram, bűneim rendkivüli nagyságát…" De nemcsak az ereklyék kallódtak el, hanem még a szentek nevére sem tudott utóbb Rákóczi visszaemlékezni.

Négy hónapi római tartózkodás után egy nagyobb társasággal, mert magányosan a rablók miatt erre az útra vállalkozni módfelett veszélyes volt, lement Nápolyba. Itt a sok látnivaló között két dolog vonta főleg magára a figyelmét: az apácák templomában őrzött keresztelő szent János vére, amely az evangélium rá vonatkozó részének olvasásakor forrni kezd és a Vezúv. Mindkettő felé a természettudományos érdeklődésű ember profán kíváncsiságával közeledett.

Az önéletírás ezek feljegyzésénél egy a korra roppant jellemző mondatot őrzött meg. A Vezúv vizsgálatánál megjegyzi Rákóczi: „és mivel annak vizsgálatánál talán kiváncsibb voltam a kelleténél, neked nem tetszettem… a természeti jelenségek kutatása nem sért Uram, hanem az az óhaj: kiváncsiságból megtudni valamit, tetszésed ellenére van". Így vált utóbb Rákóczinál veleszületett természettudományos érdeklődése is a bűntudat egyik forrásává, mert a természetnek csak csodaszerű látványai érdekelték s nem azért érdeklődött, hogy az Úr nagyságát lelje fel bennük.

Nápolyból Gaetába rándult, majd Román keresztül Velencébe ment, mert a híres farsangi ünnepségeket akarta megtekinteni. Ekkor már 1694-et írtak. Rákóczi közben két őt nagyon közelről érintő ügyben kapott Juliánna férjéről értesítést. Az első hír, a már említett álgyászhír volt, amelyet a bécsi udvar terjesztett s amelynek Rákóczi is hitelt adott. A másik hír kellemesebb volt. Rákóczi néhány jóakarójának, Strattmann főminiszternek, - kinek lányát, Rákóczi fehér szerelmét, Rákóczi jószágkormányzója, a horvát bán Batthyány vette volt nőül, - s Batthyánynak és Aspremontnak sikerült elérni, hogy Lipót arra való tekintettel, miszerint Rákóczi „elméjének elegendő érettségét és mély belátását, mely magának a teljes korúságnak is eléggé, sőt nagyon is megfelel" bebizonyította, Rákóczit, bár nagykorúsága csak évek múlva következett volna be, nagykorúsította. Ugyanekkor értesült Rákóczi arról is, hogy január utolsó napján nővérének megszületett a második fia is.

Rákóczit közelről érintette nagykorúsítása, de a hercegnő halálának híre is, hisz azt tervezte, hogy Itáliából visszatérve, kimegy a német birodalomba és el jegyzi Magdolnát. A kettős hír hatása alatt már nem volt nyugta tovább Olaszországban időzni. Hiába tárultak eléje a „velencei népnek zajos és álarcos szertelen vigalmai, a nagyszerű látványosságok és hangversenyek", mindössze két napot töltött Velencében és a lehető legnagyobb sietséggel visszaindult Bécsbe. Valószínű, hogy Magdolna halálhírére felszakadt szívében az első nagy szerelemnek mesterségesen elaltatott tüze, mert amint hova-tovább közelebb jutott Bécshez, egyre türelmetlenebb lett, „mert ragadott magával a te teremtményed szerelme, akit náladnál jobban szerettem." Ez a sietség okozta, hogy a nehezen járható, akkor még úttalan, kietlen és veszélyes semmeringi-hegyen éjnek idején, zuhogó záporban, vak sötétségben kelt át. Maga nem ismerte az utat. Az előtte haladó vezetője kocsiját elfedte az éj sötétsége, A szemébe vágódó hópelyhek vakították. Rákóczi eleresztette a gyeplőt s őrületes vágtatással hajszolta az agyonzaklatott lovat. Ifjúi könnyelműséggel kockáztatta az életét. Különben sem tartozott azok közé, akik híjával vannak a személyes bátorságnak. A bátorságát felfokozó munkácsi emlékeket a későbbi nevelés nem tudta kiverni belőle.

Bécsben nővére ölelő karjai és örvendő rokonai, barátai fogadták, valamint a régi élet. Nappal vendégeskedés, délután és este kártya és színházlátogatás. Éjjel terefere, de inkább kártya. Utóbbi szenvedélye egyszer-másszor jelentékeny pénzveszteséggel is járt, többször igen szorongatott helyzetbe került, adósságot adósságra csinált, valósággal fecsérelte a vagyonát. Végre a tél elmúltával s a tavasz beálltával, amint a közlekedési viszonyok némiképp megjavultak, sógora társaságában elindult Magyarországra, hogy örökös jószágait meglátogassa.

Sógora és nővére már az előző évben, míg ő Itáliában járt, meglátogatták a magyarországi birtokokat. Ennek a látogatásnak a Rákóczi-javak tényleges átvétele, megszemlélése és a két testvér közötti egyenlő felosztása volt a célja. Rákóczi annyira megbízott sógorában, hogy a maga részének felülvizsgálatára is őt kérte volt fel. Rákóczi, amikor nővérével kiegyezve a pörösködést megszüntette, úgy egyezett meg vele, hogy az egész örökséget egyformán fogják elosztani. Mivel azonban az örökségnek voltak csak fiúágra adományozott részei is, amelyeknek magtalanság esetén a koronára való háramlása az ily értelmű megállapodás értelmében veszélyeztetve lett volna, a királyi jogigazgatóság az ily értelmű osztozás ellen ünnepélyesen óvást emelt már a birtokok átvételének kezdetekor, 1693 május 22-én, az egri káptalan előtt. Az óvás ellenére azonban, tovább folyt az egyenlő részben való osztozás. Juliánna és férje áprilistól novemberig tartózkodott Magyarországon. Amennyire lehetett birtokról-birtokra végig mentek. Kezdték a trencsénmegyei Lednicze várán, majd Nagysáros, Zboró és Regécz után sor került Sárospatak, Sátoraljaújhely, Tokaj, Tarczal, Liszka, Erdő-Bénye, Mád, Tállya, Toronya, Rakamaz, Borsi, Bodrog-Keresztur, Szerencs, Önöd, Hernád-Németi, Medgyaszó, Királyhelmec, Dobrony, Dobó-Ruszka, Munkács, Szent-Miklós, Báthor, Ecsed, Somlyó, a bihari Pocsaj, Székelyhida, Diószeg, Sólyomkő, a hevesi Debrő, Mező-Tur, a

borsodi Sajószentpéter, Ond és Edelény, az abaúji Felsővadász, Telkibánya, Selyeb, a gömöri Serke, Csetnek, Derencsény és a többi Lórántffi-részbirtokra.

A birtokok, mint már többször említettük, erősen leromlott állapotban voltak. Súlyos katonai terhek, beszállásolások nyomorították Mindenki tele volt panasszal. A jobbágyok több helyen annyira tönkrementek, hogy mindenüket el kellett adniok s nem egyszer más vidékre is költöztek. Kollonics rablógazdálkodása és a császáriak katonai megszállása siralmas nyomokat hagyott maga után. Amikor Juliánna és férje lement a birtokok átvételére, még mindég nyolc császári ezred élt a hegyaljai Rákóczi-birtokokon. Aspremont, mint császári altábornagy és mint Nigrelli grófnak, Felső-Magyarország katonai főparancsnokának jó barátja, valahogy elintézte, hogy, négy ezredet elvezényeltek, de a hg. Vaudemont, Bassompierre, Corbelli és Hoffkirchen-ezredek tovább is a Hegyalján maradtak és ott is teleltek át.

Nemcsak Kollonics gazdálkodási rendszere ásta alá a birtokok jövedelmezőségét, de akadt az uradalmi tiszttartók között is néhány megtévedt ember, aki hanyagul kezelte a kezén levő vagyont. Aspremont már novemberben megírta ezt Rákóczinak Rómába, akitől kérésére felhatalmazást is nyert arra, hogy az ilyen embereket kicserélhesse.

Hogy Batthyány megfordult-e a Felvidéken a birtokok átvételének idejében, nem tudjuk. Az egész munkálatot a derék Klobusiczky Ferenc, Zrínyi Ilona egykori bizalmasa vezette, aki, bár Kollonics megbízottja volt, mégis tovább kezelte a birtokokat.

Első érett fővel tett magyarországi utazásáról Rákóczi az alábbiakban számolt be az örök Igazságnak:

„A tél végének és a tavasznak multával örökös jószágaim meglátogatására sógorommal Magyarországba, hazámba mentem, ahol a nép valóban nagy, de a németektől való félelem miatt igen leplezett tetszésnyilvánítással fogadott. De mindjárt megérkezésem után egészen elijedve csudálkoztak anyanyelvem elfelejtésén, idegen viseletemen és szokásaimon s azt hitték, hogy mindez a nemzet megvetéséből származik. Ekközben Bécsben Magyarországba menetelemről különféle vélemények keltek szárnyra, mert az udvar, tudva azt, hogy minő tekintélye és hitele van a magyar nemzet szemében az én házamnak, minden tettemre figyelmezett. Nem bizott bennem. Ezért veszedelmesnek véltem hazámban hosszasan időzni s csak ugy futtában jártam be a tisztjeimnek részint rosszakarata, részint hanyagsága következtében sivatag pusztává lett és elnéptelenedett birtokaimat s négy hónap múlva visszatértem az udvarhoz.”

Ehhez a szűkszavú tudósításhoz, mely inkább csak azt a csalódást és azt a félelmet, amely még így is kísérte az udvar részéről, örökítette meg, amit Rákóczi okozott a magyaroknak, hozzá kell fűznünk egy és más említésre érdemesebb dolgot ebből az utazásból.

Már elutazásuk előtt elhatározta a család, hogy a birtokkomplexumból kieső lednicei uradalmat megpróbálja értékesíteni s az eladási árat a többi birtok újbóli beinstruálására fogja fordítani. Meg is bízták a Rákóczi-ház jogügyi igazgatóját, Okolicsányi Pált, hogy keressen rá vevőt.

A magyarországi útirányt kezdetben nem ismerjük. Lehet, hogy Nagysáros, Regéc felé mentek, lehet, hogy Pozsonyon és Nyitrán át s Kistapolcsányon meglátogatták Rákóczi Erzsébetet, Ferenc nagynénjét. Viszont március 28-án már kétségtelenül Szerencsen voltak. Április 10-én Sárospatakon voltak, ahol Rákóczi két régen nem látott kedves emberével találkozott, Kőrösivel, egykori kamarásával, ki most itt volt várnagy, és egykori tanítójával, Badinyival, aki Sátoraljaújhelyen volt udvarbíró. A hegyaljai birtokok után a szatmári és szabolcsi birtokokat tekintették meg. Május végén pedig a nagysárosi kastélyba mentek, mert Rákóczi, akit a királyi decretum nemcsak nagykorúsított, de ősei jogaiba is iktatott, el akarta

foglalni Sáros megye örökös főispáni székét. Thököly bukása után Lipót ezt a főispánságot gr. Erdődy Györggyel töltötte be, ki Rákóczi Erzsébetnek volt a férje. Rákóczi nagykorúsítása után az udvar utasította Erdődyt, hogy hívjon össze beiktató közgyűlést és Rákóczit iktassa ősei örökébe. Erdődy össze is hívta a közgyűlést. „Kegyesen méltóztatott ő Fölsége nékem parancsolni" írta az összehívó levélben „hogy Rákóczi Ferenc Méltóságos Fejedelmet a megirt főispánságbéli tisztiben a Tekintetes Nemes Vármegye gyülekezetinek színe előtt installáljam és praesentáljam."

A gyűlést először Eperjesre hirdették, de aztán Rákóczi kifejezett kérésére Nagysárosra tették át, mert Rákóczi kellőképpen meg akarta vendégelni a megjelenteket. Hogy semmiben hiány ne legyen, utasította is a sárosi és a makovicai uradalmakat, hogy mindent készítsenek bőségesen elő.

1694 június harmadikán zajlott le Sáros megye ezen nevezetes közgyűlése, amelyen Erdődy letette közel tíz éve viselt tisztét s bemutatta a tizennyolc éves Rákóczit, mint a megye valóságos főispánját. Az ünnepség már azért is nagyon meleg kellett, hogy legyen, mert nagyon sok olyan ember vett benne részt, akiket Rákóczi még Munkácsról nagyon jól ismert s akik most tüntető örömmel köszöntötték „kis urukat". Képviseltette magát a beiktatáson néhány szomszédos törvényhatóság is.

Rákóczi a beiktató levél felolvasása után esküt tett a megye statutumainak megtartására. Utána Usz Gábor megyei főjegyző köszöntötte. Beszédében utalt arra, hogy Rákóczi oly méltóságos személy, akiben a fejedelmi vér és méltóság nem ma vett eredetet s hivatkozott a linczi békét megkötő s a római birodalmi hercegi címet is megszerző ősére. Végül azt kívánta, hogy „ezen méltóságos hivatal Nagyságodnak első zsengéje és garádicsa légyen más nagyobb és méltóságosabb dignitásoknak elérésére és gyakorlására."

Rákóczi válaszát nem ismerjük, de ismerjük az elnöklete alatt hozott első határozatot, amely azt mondta ki, hogy a megye mindaddig nem ad a katonaságnak előfogatokat, amíg az nem orvosolja a lakosságnak tett károkat. Mondanunk sem kellene, hogy az eperjesi parancsnok, gr. Corbelli, erre karhatalommal szedette össze az előfogatokat.

Rákóczi Nagysárosról sógora és most már az alispán, Keczer Sándor kíséretével néhány földbirtokost látogatott meg, majd felkereste Kassán a már említett felső-magyarországi katonai parancsnokot, gr. Nigrelli Octaviánt, aki Aspremontnak nemcsak barátja, de ebben a tisztben utóda is volt. Nigrelli nagyon szívesen fogadta Rákóczit, aki rögtön leszedte a lábáról azzal, hogy anyanyelvén, olaszul, társalkodott vele. Az agg katona és az ifjú főispán között komoly barátság szövődött s azután is gyakran találkoztak s keresték fel egymást leveleikkel.

A birtokok járása közben aktuális lett a ledniczei birtok eladása is. De gr. Pekry Lőrinc, Petrőczi Kata Szidóniának, Thököly unokahúgának férje, ki utóbb Rákóczi tábornoka lett, keveset ajánlott a birtokért, gr. Zichy István pedig csak egy kétes értékű cserét ajánlott fel. Így lemondott mind Rákóczi, mind sógora a birtok értékesítéséről.

Még megnéztek néhány birtokot. Az adózással túlterhelt zempléni jobbágyaik érdekében a megye ellen felfolyamodtak a kancelláriához s aztán, mivel a bécsi udvar felől egyre kellemetlenebb híreket kapott szárnyára a szél, Rákóczi, akinek a gyermek és ifjú fővel tapasztaltak után semmi kedve sem volt arra, hogy rebellis színben tűnjék fel az udvar előtt, körútját gyorsan befejezte és sietve visszatért Bécsbe.

Már útközben ismét szóba került Rákóczi házassága. Aspremont hozta elő a dolgot.

„Sógorom, Aspremont gróf" olvassuk az önéletírásban „gyakran komolyan feltárta előttem, őszinte és igazi jóindulattól áthatottan, helyzetemet és azokat a politikai okokat, melyeknek kényszere alatt - az ő véleménye szerint - a házasságról gondolkoznom kell. Előadta, hogy házamnak, amelynek az osztrák ház esküdt ellenese, én vagyok az utolsó sarja, és ameddig nőtlen maradok, az mindég abban a véleményben lesz, hogy én ellene áskálódom. Ezért nem is lesz tanácsos Magyarországon letelepednem, bár az úgy az illendőség, mint a hasznosság szempontjából, nemkülönben birtokaim jobb karba hozatala tekintetéből és a nemzet bizalmának visszaszerzéseért is szükséges lenne. Igy s ilyenformán szólott s hozzátette még: könnyen megtörténhetik, hogy egy nálam alacsonyabb rangú leány szerelmétől lebilincselve, házunkra egy lealázó tettel szégyent hozok. Amit az udvar minden bizonnyal inkább előmozditana, mint megakadályozna. Ami ha nem is következnék be, de maga a császár fog nekem annak idején menyasszonyt választani, kit visszautasítani nem lesz tanácsos, viszont elfogadni talán terhes lesz."

Aspremont tényleg annyira a Rákóczi-ház érdekeit tartotta a házasság sürgetésekor szem előtt, hogy még azt is ellenezte, hogy Rákóczi az ő nőtestvére, gr. Althanné leányát vegye el, holott az leányát mindenféle mesterkedésekkel Rákóczira akarta varrni.

Rákóczi már magyarországi körútján megkezdte későbbi udvara szervezését. A fontosabb tisztségeket régi családi híveivel töltötte be, így a családi levéltárat, amelyet Sárospatakon őriztek, Badinyi Györgyre bízta. Két titkárt is szerződtetett, egy magyart: Kéry Jánost és egy latint: Vélics Zsigmondot, akiket magával is vitt Bécsbe. Már ekkor mutatkozni kezdett későbbi nagyvonalú szervező készsége és gazdasági érzéke. Még építészmérnököt is szerződtetett a szükséges építkezési munkák elvégeztetésére, - a magas fizetés mellett még külön kiküldetési pénzekkel és megtisztelő feltételekkel. Bécsbe visszatérve, megvette sógoráék Himmelpfort-utcai palotáját, azok pedig az egyik özvegy sógornőhöz költöztek. Mindez már a reménybeli közeli házasság előkészítése volt.

És a kellő pillanatban megfelelő menyasszonyjelölt is jelentkezett. Egy bizonyos Gauden nevű diplomata, aki a bécsi udvarnál a mainzi érseknek és választófejedelemnek volt az ügyvivője, felhívta Rákóczi figyelmét egy hessen-rheinfelsi hercegnőre. Bemutatta az arcképét is. A menyasszonyjelölt talán hasonlított is az elhunytnak hitt Magdolna hercegnőhöz, hisz édesanyjuk közös volt. Magdolna anyja ugyanis előbb a darmstadti herceg neje volt, de később a hesseni herceghez ment nőül. Az ajánlott jelölt, Mária Amália Sarolta, 1679 március 8-án született, tehát alig múlt 15 éves. Mint Rákóczi írja, úgy kora, mint alakja megfelelt Rákóczi igényeinek. Kékszemű, szőke hajú leányka volt. Hogy éveken át betegeskedett, bizonnyal elhallgatták Rákóczi előtt. Apja Károly hessen-rheinfelsi uralkodóherceg volt. Családja már a XIII. század óta megszakítás nélkül Hessen trónján ült s a család egyik ősanyja magyarországi szent Erzsébet, Árpád-házi II. Endre leánya volt.

Rákóczi maga soha nem hivatkozott arra, hogy felesége ereiben Árpád vére foly, valamint fia sem, akiben pedig így épp annyi Árpád-vér volt, mint bármelyik Habsburgban. Úgy látszik, ez a kétségtelen származás nem élt elevenen a hercegnő tudatában. Különben a családnak igen kitűnő rokoni összeköttetései voltak, amiket a későbbi események áttekinthetése végett az alábbi táblázatban foglalunk össze:

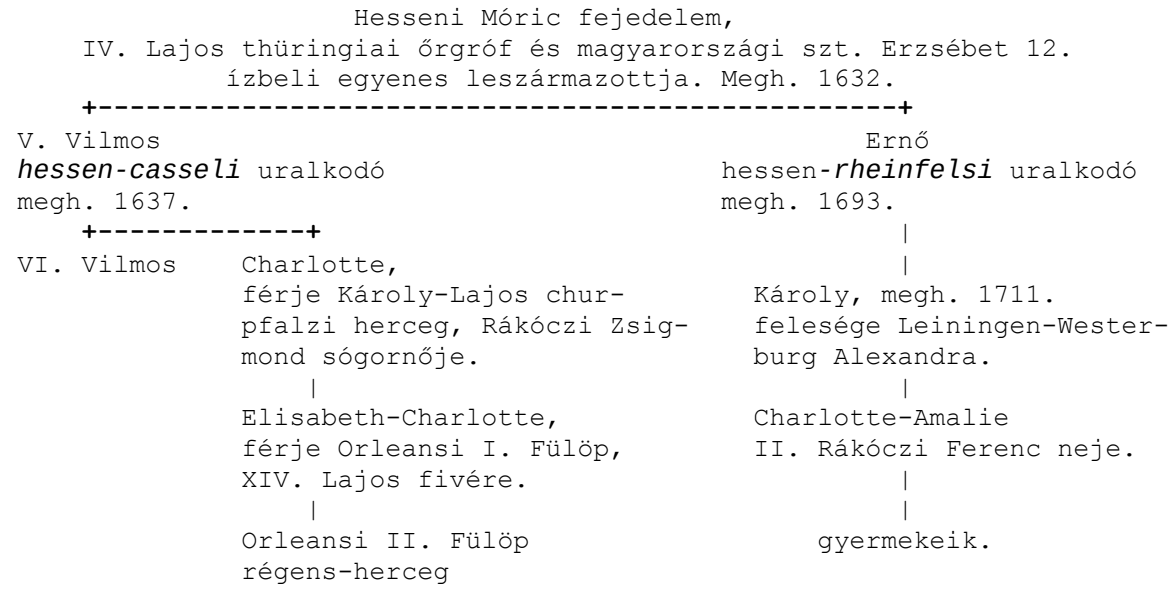

Amint látjuk, Rákóczi kiszemelt menyasszonyának másod-unokatestvére sógornője volt XIV. Lajosnak. Tehát Rákóczi gyermekei ezen házasság révén harmad-unokatestvérek lettek a francia régens-herceggel. A menyasszony atyai nagynénje, Zsófia (Károly nővére) Ernő hannoveri fejedelemnek volt a felesége s mint ilyen édesanyja volt I. György angol királynak, az angol hannoveri dinasztia megalapítójának. Az orleansi herceg feleségének, Elisabeth-Charlottenak nagynénje, Károly Lajos chur-pfalzi herceg nővére, a pfalzi Henrietta, különben Rákóczi Ferenc 1652-ben elhunyt nagybátyjának, Rákóczi Zsigmondnak volt a felesége, mint azt a Rákóczi-családfa kapcsán már említettük.

A feleség tehát nemcsak régi uralkodóhercegi családból való hercegnő volt, de közeli rokonságban volt az angol királyi házzal és a francia királyi házzal is. Emellett a Rákóczi-ház és a menyasszony rokonsága között már volt is egy házasság egy félszázaddal ezelőtt. Így politikai tekintetből nem lehetett az ajánlott házassággal szemben semmit sem felhozni, sőt az a Rákóczi-ház szempontjából és jövőjét tekintve, csak előnyösnek látszott.

Érdekes véletlen, hogy a fent közölt családfa élén levő Móricz hesseni fejedelem nagy nyelvtehetség volt. Többek között tudott magyarul is és Szenczi Molnár Albert, amikor 1608-ban kiadta a Károlyi fordította magyar szentírás általa jobbított második kiadását, azt Móricz hesseni fejedelemnek ajánlotta. A magyarul is tudó, tudománypártoló Móricz dédunokája aztán egy magyarhoz, mégpedig a századforduló legnagyobb szerepet vivő magyarjához, Rákóczihoz ment nőül.

Kétségtelen volt, hogy az udvar, első sorban a császárné, ezt a házasságot sem venné szívesen s inkább meggátolná, mint elősegítené azt. Ezért Rákóczi nem jelentette be az udvarnál házassági tervét. Csupán leendő apósának jelezte, hogy az ajánlott házasság nincs ellenére. Erre Károly herceg, ismét a mainzi érsek bécsi ágense útján, azt ajánlotta Rákóczinak, hogy valami ürügyet találva jöjjön ki a német birodalomba. Az ürügy könnyen adódott s kétségen kívül igen lojálisnak is látszott.

XIV. Lajos ugyanis még 1688-ban háborút indított Lipót ellen épp a leendő menyasszony másod-unokatestvérének, Elisabeth-Charlotte rajna-pfalzi öröksége miatt. Lipót európai koalíciót hozott össze Franciaország ellen s Angliával és Hollandiával szövetkezve harcolt XIV. Lajos ellen. 1694-re már a csaták heve szűnőben volt. Flandriában Orániai Vilmos angol király, a Rajna mellett I. Lajos Vilmos bádeni herceg állt szemben a franciákkal. Bádeni Lajos

anyai ágon vérrokona volt Aspremontnak s a fiatal Rákóczi iránt is a legjobb indulat töltötte el. Így alakult ki az a terv, hogy Rákóczi utazzék ki a birodalmi seregek megtekintésére a Rajna mellé, majd menjen fel az angol királyhoz Flandriába s közben ejtse útba Kölnt, ahol már a leendő menyasszonnyal várni fogja Károly herceg. Azt kérte tehát Rákóczi a császártól, hogy hadi tapasztalatok szerzése végett engedtessék meg néki, hogy sógorával, aki maga is császári generális volt, kiutazhassék a birodalmi seregekhez a Rajna mellé s onnan felmehessen az angol király meglátogatására Flandriába is.

A császár szíves örömest beleegyezett az utazásba. Rákóczit külön levélben is megdicsérte és maga ajánlotta be őt bádeni Lajosnak és az angol királynak. 1694 augusztusának első felében indult el Rákóczi a bádeni herceg heilbronni táborába, kíséretében sógorával. A herceg a fejedelmi ifjút megillető tisztelettel és szívességgel fogadta. Rákóczi két hetet töltött a táborban, ahol már nyílt szemmel ellenőrizhette gyermekkori harcászati emlékképeit, majd szeptemberben átment Kölnbe, ahol már várta őt Károly herceg, hessen-rheinfelsi fejedelem és felesége. Itt adjuk át a szót Rákóczinak.

„A hercegkisasszony, az ara is, megérkezésünk után néhány nap múlva Thornból, ahol a káptalani székesapácák közé volt felvéve és néhány év óta betegeskedett s akkor is gyöngélkedett, megjött. Szépsége hirét messze felülmúló alakot leltem benne és mivel neked mindeneket kormányzó és intéző felség úgy tetszett, néhány nap alatt a házassági szerződés elkészült és a felek beleegyezésével megköttetett."

A hercegnő valóban beteges és gyöngeidegzetű nő volt. Másod-unokanővére, az orleansi hercegné révén tudjuk, hogy kísérteteket látott s húsz évvel azelőtt meglátta azt a szobát, ahol utóbb meghalt s látta orvosát is maga mellett. A fiatal, törékeny és betegsége révén bizonnyal légies megjelenésű kislány komolyan megtetszett Rákóczinak, ki különben politikai okokból már eleve elhatározta a házasság megkötését. Maga írja, hogy menyasszonya szép külseje ifjúi hevületre gyújtotta. Így mi akadálya sem volt, hogy megszövegezzék a házassági szerződést.

A házassági szerződés szerint Károly fejedelem húszezer kamaraforintot kötött le leányával hozományul, viszont ezzel lánya minden ősi öröklési jogát kielégítettnek vette. Rákóczi százezer birodalmi tallért, százötvenezer német forintot kötött le „móring" gyanánt menyasszonyának, amit a munkácsi vagy a makoviczai hercegségre, esetleg a tokaji uradalomra fog rátábláztatni, hogy leendő asszonya, esetleges özvegysége esetén ezek valamelyikét ennyi összeg erejéig birtokolhassa. Aspremont készségét jelentette ki, hogy beleegyezik abba, hogy ez a betáblázás megtörténhessék akkor is, ha ő, illetve neje ezekben a birtokokban részes. Rákóczi még egy 10.000 birodalmi tallérnyi ékszert ad arájának s kötelezi magát, hogy nejét élete fogytáig udvarával együtt úriasan eltartja s saját költségeire minden évben, évnegyedes részletekben kétezer tallért ad neki. Egyben megállapíttatott a feleség leendő udvara, amely harminc személyből és húsz lóból fog állni. Ezt Rákóczi a maga költségén fogadja és tartja nejének. Az említett ékszer elidegeníthetetlen s a gyerekek öröklik. Mindennemű perben a magyar törvények irányt szabók.

A leányt a mai fogalmak mellett nem valami dús hozománnyal látták el, viszont igazat kell adnunk Thalynak, aki a 20.000 kamaraforintot összevetve azzal a kétszáz forinttal, amelyet 1671-ben kapott hozományul az orleansi herceghez nőül ment Elisabeth-Charlotte, Rákóczi arájának hozományát az akkori viszonyokhoz és a német örömapák ökonomikus felfogásához képest bőségesnek tekintette.

A házassági szerződés megkötésével egyidejűleg kezdetét vette a leendő feleség leendő udvarának összeállítása. Megindult a hintók és fogatok beszerzése, a kelengye elhozatala. Főlovászmesterül Rákóczi egy hozzá haláláig hű maradó lotharingiai nemest szerződtetett, baron A. J. de Vissenacque-ot. Az udvarhölgyek és szolgálattevő személyek leginkább a hesseni udvarból kerültek ki. Így a főudvarmesternőt is az örömanya választotta ki.

Szeptember 25-én kötötték meg a házassági szerződést, amelyet a vőlegényen és a menyasszonyon kívül, a leány szülei és Aspremont írtak alá. Már másnap, vasárnap, meg is történt az esküvő a kölni székesegyházban. Az alig 23 éves József Kelemen bajor herceg és érsek eskette össze a fiatal párt, amely a szó legteljesebb mértékében fiatal volt, hisz a menyasszony csak a tizenhatodik, a vőlegény pedig a tizenkilencedik évében volt. A házasságkötés teljesen nélkülözte a fiatalok rangjához illő külső ünnepélyességet és fényt. Mint egy olyan „titokban kötött" esküvőhöz illett, amelyről még Bécsben nem tudtak semmit. Szeptember 27-én Rákóczi értesítette a magyar urakat és vármegyéket házasságáról, amiről ugyanakkor az após is értesítette a német fejedelmeket. A fiatal házasok pedig Aspremonttal és megfelelő kísérettel elindultak Bécs felé. Meglehetősen nehézkesen és lassan haladtak előre. Október 10-én voltak a Majna melletti Frankfurtban. Itt egy ismeretlen ember, Magdolna hercegnő futárja várt Rákóczira, hozva Magdolna levelét. A hercegnő Károly fejedelem körértesítőjéből tudta meg, hogy a számára kiszemelt Rákóczi nem halt meg, mint azt ő a bécsi udvartól tudta s érthetően felizgult. Rögtön levelet írt Rákóczinak, amelyben nemcsak mellőzéséről panaszkodott, de felfedte mindkettőjük csúf kijátszását is. Rákóczi bizonnyal megdöbbenéssel értesült a levélben kellemetlen félrevezetéséről s talán sajnálkozott is magában, mert Magdolnára mindég szívesen emlékezett utóbb is vissza. Viszont igazolva látta tettét, hogy házasságát titokban készítette elő és hajtotta végre, mert különben Eleonóra császárné jóvoltából, az is a Magdolnával tervezett frigy sorsára jutott volna.

Frankfurtban Regensburg felé vették útjukat, ahol hajóra szálltak s a Dunán meglehetősen lassan közeledtek Bécs felé. Regensburg előtt, még Aschaffenburgban, felkeresték Anzelm Ferenc mainzi érseket és választó fejedelmet, aki az egész házasságot előkészítette. Az érsek kevéssel utóbb újabb szívességgel szolgálta Rákóczi érdekeit, mert jórészt ő sürgette ki Rákóczi római szent birodalmi hercegi címét.

A fiatal pár november végén érkezett Bécsbe. Az udvar az após bejelentéséből már értesülve volt a házasságról s módfelett meg volt hökkenve. Arra a legkevésbé sem számított, hogy Rákóczi a francia királyi családdal kerül rokonságba. Az első felháborodás meggondolatlanságra is ragadtatta Lipótot. Alig érkeztek meg Rákócziék Bécsbe, a császár-király a már ismert módszer szerint szobafogságra vetette Rákóczit, azzal a megokolással, hogy Rákóczi az ő gyámsága alatt áll s mégsem kérte ki az ő tanácsát. Aspremont azonban Lipót nagykorúsítási diplomájára hivatkozott, mire Lipót visszavonta előbbi rendeletét. Beismerte, hogy a diplomáról megfeledkezett s tudatta Rákóczival, hogy a letartóztatás érvénye megszűnt. A házasság ezzel az udvar által is elismertetett.

Nyomon kísértük Rákóczi Ferenc életének minden csak valamelyest is nevezetesebb momentumát születésétől házasságáig, összegeztük ifjúkon benyomásait és gyermekemlékeit. Vázoltuk tanulmányai menetét és tartalmát. Rámutattunk a nevelésében 12 éves korában bekövetkezett súlyos törésre s az azutáni nevelésből származott súlyos s egész életére kihatott lelki hatásokra. Megismertük, miként küzdötte át magát az üres, léha és komolyabb cél nélküli legényéleten a házasságig s így megismertük mindazokat a körülményeket, amelyek kiformálták azt a Rákóczit, aki mint a császári Magyarország leggazdagabb földesura, mint a hessen-rheinfelsi hercegnő férje, mint örökös főispán, Magyarországra visszaköltözve, a saját lábára állítva, akarva,nem akarva bekerült a magyar társadalmi életbe, a közéletbe és aztán a politikába is.

Rákóczi életének belső fejlődés szempontjából leggazdagabb és legelhatározóbb szakaszára térünk át, amikor a kialakulatlan és nagymértékben kiegyensúlyozatlan ifjúból, határozott, felelősségérzéssel teljes és cselekvőkész férfi lesz. Ez az elhatározó jelentőségű életszakasz az a nyolc-kilenc év volt, amikor akarata ellenére, a körülmények kikerülhetetlen árjától hurcolva a társadalmi életből lassan átcsúszott a közélet, majd a politika terére s ez alatt öntudatlanul, de az egész nemzeti közvélemény által figyelten a magányos emberből a nemzet vezére lett.

Rákóczi egyenetlen és kiegyensúlyozatlan gyermekkora és ifjúsága után ismerkedjünk meg Rákóczi kibontakozásával is, amikor nem emberi kezek, hanem az örökölt tulajdonságok és az örökölt politikai hagyományok formálták „Rákóczi”-vá.

HARMADIK FEJEZET
Rákóczi kibontakozása

Rákóczi még útban volt ifjú nejével Bécs felé s talán még gondolatban sem merült fel benne a közszereplés vágya, amikor 1694 november 2-án mostohaapja, Thököly Imre messzi török földön ezt írta naplójába:

„Kálnoki Péter uram magános audienciát kéretvén tőlem, hite után referálta, hogy Drinápolyban létekor Orlai uram mondotta neki, hogy Erdély országa inkább kétszer, háromszor elraboltatja magát, mintsem az én fejedelemségemnek consentiáljon. Oka ez, mert az mostoha fiam Rákóczi Ferkó fejedelemségét sollicitálom a portán, másodszor: mert Vizaknai által kértek az erdélyi urak tülem essecuratiót s nem adtam és abba idegenedtenek el tőlem."

Rákóczi tehát már szóba került a külpolitika szövevényes játékában akkor, amikor maga még a legkevésbé sem gondolt rá. De a magyar belviszonyok egyre súlyosabbak lettek. Az egyre több tehertől sújtott s a belpolitikai helyzettől egyensúlyukban megzavart alsó társadalmi osztályok egyre jobban nyugtalankodtak. A külpolitikai helyzet is egyre jobban olyan lett, amely alkalmas szokott lenni egy-egy magyarországi fegyveres ellentállásra. Az idő méhében már megfogant egy újabb kuruc felkelés csírája. Csak időre volt szükség, hogy megérjen s alkalomra, hogy kirobbanjon. Thököly távol volt. Olyan távol és annyira lekötve, hogy az ő vezérségére nem lehetett számítani. A nyugtalan lelkek, akik a reménybeli mozgalomhoz vezért kerestek, nem gondolhattak másra, csak Rákóczira, akit gyermekkorának megpróbáltatásai és családi hagyományai egyként erre a szerepre predesztináltak. Az események már érlelték a jövendőt, amelyben a lassan kibontakozó és magára s hivatására eszmélő Rákóczi és a vezért kereső tömegmozgalom meg fogja találni egymást, hogy egy olyan széles alapú nemzeti mozgalommá fejlődjék ki, amilyenre nem volt még példa.

Láttuk, hogy a dinasztia és a nemzet kiegyezése az 1681-es országgyűlésen nem volt maradandó. Thököly első betörése kiváltotta az abszolutizmust, a vértörvényszéki rendszert, a gályára küldést. Lipót ennek ellenére maga mögött találta a nemzet többségét, mert fegyvereit ezúttal nem hagyta el a szerencse s a magyarság örömmel látta, hogy a török ereje megtört és bekövetkezik a hódoltság alóli felszabadulás ideje. A felszabadításban részt kértek ugyan a magyar erők is, de inkább a császári seregek domináltak. Lipót tehát a felszabadított országot fegyverrel szerzett országnak kezdte tekinteni. Nemcsak a most meghódított részt, de azt is, amelyhez Ferdinánd pártkirályválasztó országgyűlésének révén jutottak ősei. A felszabadító háború lendületében megszállta Lipót a legyöngült Erdélyt is s azt is hódított tartományként kezelte. Az erdélyiek ragaszkodtak önállóságukhoz. Lipóttól pedig mi sem volt távolabb, minthogy egyesítse ismét a szent korona jogán a Habsburgokra külön-külön is olyannyira veszélyes két országot. Thököly ugyan török támogatással 1690-ben betört Erdélybe s ott a császáriak felett diadalt is aratott. Fejedelemmé is választatta magát, de bádeni Lajos hadai elől lassankint ismét kiszorult Törökországba, ahol többet jelentős szerephez már nem jutott.

A bécsi udvarnak az volt a véleménye, hogy a magyarság egyrészt a felkelések következtében hűtlenségbe esve elvesztette szabadságát, másrészt az ország visszahódítása fegyver jogán történt, tehát az alkotmányból mindent ki kell irtani, ami az abszolutizmussal ellentétben van. Különösen a cseh származású Kinsky kancellár hirdette ezt Grotius Hugó jogtudós elméletére hivatkozva. A felkelők táborában viszont Thököly alatt már az volt a vélemény, hogy az aranybullában biztosított ellenállási záradékot kell az alkotmány tengelyévé tenni az udvar meg-megújuló abszolutisztikus célzatai miatt.

Lipót katonai seregeit nyomon követték az újabb abszolutisztikus törekvések. Ennek egy-egy állomása volt Caraffának előbb Debrecenben, majd Eperjesen felállított hirhedt vértörvényszéke, melyen 24 ártatlan ember vérével fertőzte be uralkodója palástját. A rekatolizálási törekvések is egyre féktelenebb formákban jelentkeztek. Így tehát meg sem lepte a rendeket, amikor az 1687-ben végre ismét összehívott országgyűlés királyi előterjesztései a következőket kívánták a nemzettől: Lipót kiskorú fia ne választás alapján, hanem az örökösödés jogán koronáztassék meg; ismerjék el a rendek, hogy amikor 1547-ben Ferdinánd egész családját megválasztották, akkor már lemondtak a választási jogukról; töröljék el az aranybulla ellenállási záradékát és egyezzenek bele abba, hogy új, az eddiginél rövidebb és szűkebb tartalmú hitlevél szerkesztessék.

Az országgyűlés 1687 október 18-án ült össze Pozsonyban. Az elsőszülött automatikus trónöröklése ellen csak gr. Draskovich Miklós szólalt fel, aki felszólalását aztán nem sokkal élte túl. Az ellentállási záradékot már határozottan védték a rendek, de utóbb itt is Lipót akarata érvényesült s a nemzet „hálából" lemondott erről is. Az országgyűlés feltűnő nagy számban honosított külföldit, hivatalnokot és katonát, akik között igen sok elkobzott kuruc birtokot osztottak fel. Már ebben az intézkedésben is látszott, hogy a császár-király az ország elnémetesítésében aláírta Kollonics programját.

Az ország igazi átalakulására is sort akart keríteni Lipót s már az országgyűlésen akart egy reformbizottságot alakíttatni. Az országgyűlés kitért ez elől, de a következő évben Kollonics alatt mégis megalakult egy idegen hivatalnokokból álló bizottság, hogy a magyar ügyeket rendezze. Kollonics híres Einrichtungswerkjét abszolutisztikus színezete mellett a németek pártfogása és a magyarok háttérbe szorítása jellemezte. Igazságszolgáltatás és törvénykezés terén Werbőczi Hármaskönyve helyett az alsóa-usztriai törvénykönyvet kívánta behozni. Be akarta vezetni a káptalani telekkönyveket. Egyházi tekintetben a katolikus államvallás támogatásának alapján állt. Az ország pénzügyi és gazdasági teherbírását annyira akarta fokozni, hogy a birodalom adójának egyharmadát tudja viselni. A terveknek eddig kétségtelenül voltak hasznos oldalai is. De az úgynevezett új szerzeményeknek, a törököktől felszabadult és régi tulajdonosaiktól igazolni nem tudott birtokoknak kincstári újrarendezése (az úgynevezett neoacquisita) súlyosan a magyarság ellen támadt.

A javaslat megvitatására Bécsbe hívott főpapok és főurak megbuktatták a javaslatot, amelynek már előbb Caraffa és Kinsky is ellentmondott. Így a javaslattal elbuktak azok a részlettervek is, amelyek a sok rossz mellett valami jót is jelentettek volna. Az újonnan visszaszerzett területek igazgatása felett megindult a hatásköri harc a bécsi udvari kamara és a hadsereg között. Ennek a hatásköri harcnak mindenki inkább látta hasznát, mint a magyarság. Az idegen tisztviselők mindent megtettek, hogy az újonnan felszabadult területektől a magyar főurakat távol tartsák s azon a vármegyei élet újraszületésének halogatásával a rendiség politikai életformáit visszatartsák. Inkább az idegen rácokat telepítették, illetve fogadták be a Délvidékre, ami a magyarság kulturális és anyagi birtokállományának legsúlyosabb sérelmére vezetett. Az udvar rekatolizáló törekvései megkezdték az orthodoxok erőszakos Rómához térítését, unitálását. Különösen a románok közt folyt hatósági segédlettel a görög katolikus egyház erőszakos támogatása és a mesterséges unitálás, ami a románság addig békés tömegeit évtizedes, nem egyszer forradalmi jellegű nyugtalanságba kergette.

A megújult bécsi abszolutizmus kíméletlen adópolitikával, az állandóan bennlakó császári seregek eltartásából származó súlyos terhekkel és zaklatással, a vallásszabadság elleni mindennapos merényletekkel, az alkotmányos kormányzás mellőzésével, az ősi magyar területek elidegenítésével, az idegen telepesek és nemzetiségek támogatásával olyan nyomasztó légkört teremtett a kilencvenes évek derekára, amely semmiben sem különbözött a Wesselényi-féle szövetkezés időszakának nyomott atmoszférájától. A politikai rétegeket nemzeti elkeseredés

hatotta át, az alsóbb rétegeknél pedig az elviselhetetlen terhek és elnyomás, zaklatás, üldözés általános szociális elkeseredéssé alakították át az egyesek nyomorúságát.

Ebbe a légkörbe ment haza Rákóczi, midőn 1694 decemberének közepén feleségével együtt, alig két heti bécsi tartózkodás után, magyarországi jószágaira indult. Egyelőre azonban a saját birtokaira nehezedő terhek és zaklatásokon kívül semmi érzéke sem volt az országosabb ügyekhez. Egyrészt nem volt azokkal tisztában, másrészt teljesen kiszakíttatván 12 éves korában a magyar környezetből, összehasonlítási alapja sem volt a régebbi állapotokkal szemben.

Rákóczi már Bécsben mindent elkövetett, hogy feleségével a császári udvar kellemetlen fogadtatását feledtesse. Mintegy kétezer mázsa liszt árán gyémántokat vásárolt neki. Most Magyarországra jőve, a magyarok követtek el mindent, hogy a fejedelmi új asszonyt minél szívesebben fogadják. Újév napján hívta meg Sáros megye küldöttsége az új párt a megye legközelebbi közgyűlésére s amikor 1695 január 28-án Rákóczi és neje a megye határára érkezett, a megyei urak díszes küldöttsége várta már őket és nyújtotta át az új főispánnénak azt a 250 tallérért készíttetett ékszert, amit a megye erre a célra Eperjesen csináltatott.

A megyegyűlésről január 31-én Sárospatakra vitte át Rákóczi a feleségét, ahol részt vettek a farsangon. Ekkorra már Rákóczi udvartartása is kialakult. Míg feleségének 30, addig neki 80 főnyi szolgálattevő udvara volt s közös testőrségük 44 főből állott. Badinyira már előbb rábízta a családi levéltárat. Kőrösit kincstárnokává és a hegyaljai bortermelés főintézőjévé nevezte ki. Január 1-én változás állt be a jószágkormányzó személyében, mert Klobusiczky báróvá és királyi személynökké neveztetett ki s ekkor Rákóczi és nővére Jantó János volt hegyaljai szőlő- és borinspektort tette meg jószágkormányzóvá. Jantót később a jószágkormányzói tisztben Keczer Sándor, a már ismert sárosi alispán váltotta fel. Mikor pedig 1698-ban Badinyi elhunyt, az ő fontos tisztét Kolosváry András vette át. A Rákóczi-udvarban csakhamar hat, leginkább Sáros, Zemplén és Bereg megyei nemes apród teljesített Rákóczi mellett belső szolgálatot. Köztük az előbb Aspremont mellett szolgáló Berzeviczi Ádám, aki később Rákóczi udvarnoka lett. Az udvar az uradalmak és a várak tiszti személyzete nélkül nyolcvan főt számlált. Tehát mintegy 150-160 fő tartása, fizetése és ruházása terhelte csak udvartartás címén, már a kezdet-kezdetén, az uradalmakat.

Rákóczi korának megfelelő hevességgel vetette magát a főúri szabad élet élvezetébe. Maga írja önéletírásában: „A világhoz és a sátán pompájához szerfelett ragaszkodtam… tele adóssággal, kártyajáték és esztelen költekezés miatt, feleségemmel, sógorommal és nénémmel Magyarországba indultam, ahol neki adván magam a mulatozásnak, vendégeskedésnek, vadászatnak, élve haltam meg neked Uram…” A vadászat később is szenvedélye maradt Rákóczinak. Amint azt Beniczky Gáspárnak, Rákóczi későbbi magántitkárának naplójából tudjuk, Rákóczi még a nemzeti felkelés legválságosabb napjaiban sem mulasztotta el, hogy ennek a szenvedélyének áldozzon. Sőt, amint az Szathmári Király Ádám naplójegyzeteiből ismeretes, Rákóczi még a francia udvarban töltött száműzetési ideje alatt is buzgó vadász maradt.

Mulatozásai közben természetesen érintkeznie kellett a birtokain lebzselő császári ezredek tisztikarával, amit a környék urai és azok családjai, akik Rákóczi udvarában megfordultak, nem néztek jó szemmel, mert a tisztekben valamennyien kémeket láttak. Maga Rákóczi is gyanakodott, hogy az udvar titokban figyelteti s maga jegyzi fel, hogy sárospataki várában azért nem szeretett tartózkodni, mert egyre kiállhatatlanabb lett számára, hogy azt császári katonaság őrzi, hogy a saját tulajdonában más valaki parancsol s hogy bizonyos mértékben a katonai hatóságok jóakaratától függ.

Így gyakran változtatta lakóhelyét. Előbb Szerencsre ment, ahol nem volt német őrség, majd Borsiban, Dobóruszkán és Munkácson tartózkodott, amint arról leveleinek keltjei beszámolnak. Augusztusban királyhelmeci kastélyában volt, majd a regéczi uradalomban vadászgatott. Az ősz elejét Nagysároson és Zborón töltötte. Szüretre lement a Hegyaljára, de decembertől 1696 februárjáig ismét Sárosban, Nagysároson, Zborón, Bártfán és Eperjesen tartózkodott.

Erre az állandó vándorlásra, nemcsak a császári tisztekkel szemben való bizalmatlansága, hanem súlyos lelki válsága is késztette. Ez a lelki válság két okra vezethető vissza, részben vallási, részben családi okra.

Többnyire protestáns urak vették körül s hatásuk csakhamar érezhetővé lett a katolicizmust ekkor még csak külsőségeiben viselő Rákóczinál. A legtöbb nem egységes nevelésű ifjúnál meg szokott történni, hogy a vallási dolgokkal szemben 19-20 éves korában, fizikai énje első nagy kibontakozásakor, bizonyos cinikus gőg fogja el, amely főleg szabad szellemű nyilatkozatokban éli ki magát. Ezen a válságon ment át akkor Rákóczi is, aki maga írja: „Elsötétült egyre jobban a vallás világa. Róla majd cselvető, majd kíváncsi kérdéseket állítottam fel s felettük papokkal beszélgetés és kérkedés kedvéért vitatkoztam. Ezeknek tudatlansága, másoknak hallgatása és némelyek hizelkedése és tetszésnyilvánítása csak vakmerőbbé tett engem és bennem, nem ugyan szent vallásunk mysteriumaival és alapjaival egyenesen ellenkező, hanem mégis a józan lelkiismerettel és a te evangéliumod moráljával ellentétes és az erkölcsök meglazítására irányuló, részben pedig az egyházi rendtartást és a szertartásokat támadó s azért megbotránkoztató félszeg véleményeket szült. Sőt ilyen beszédek folytak egész nyilvános társaságok alkalmával, különböző vallású emberek jelenlétében, akik tapsoltak nekem, tévelygéseikben megerősítettek és örömüknek adtak kifejezést afelett, hogy sok dologban velük egyetértek, mint annak gyakran látszatát is keltettem.” Hogy mennyire a kamaszkorból alig kilépett s a világba lépve önmagától elragadtatott ifjú éretlenkedése lehetett ez, azt mi sem bizonyítja jobban, minthogy Rákóczi gyóntatóatyja szemet hunyt felette, bízvást tudva, hogy csak az ifjúság magahívő gőgje beszél az ifjúból. Rákócziban azonban felfelébredhetett a kételkedés lelki kényelmetlensége is, amely aztán több mint két évtized távolában súlyos megbánássá nemesedett benne.

A családi vonatkozású gondok súlyosabb természetűek voltak. Rákóczi udvarában s a gyakran rokoni jellegű társadalmi érintkezések folyamán bizonyos kedélyes, szabadabb hangú és kedélyű élet alakult ki, mint az a nyugati kötött német udvari életformák között szokásos volt. Ennek a vidéki kúriális, családias összemelegedésnek satnya maradékaira talán még emlékeznek azok, akik - mondjuk - egy félszázaddal előbb vendégszerető vidéki kúriában növekedtek fel. Emellett nincs kizárva, hogy a fiatal Rákóczi is többet engedett meg magának, ha piruló hajadonokkal, vagy bátor tekintetű fiatalasszonyokkal találkozott, mint amennyit egy ifjú férj általában megengedhet magának. Elvégre Bécsben már láthatta az oda is betörő galantéria nyomait s a szabad szellemű firenzei udvarban láthatta a nagyvilági élet szabadosságait. Ezzel szemben fiatal felesége a zárda falai közül jött ki s az anyja által kiválasztott német udvarmesternő besúgásokkal igyekezett magát nála valóban nélkülözhetetlenné tenni.

„Elhagyom Uram” sóhajt fel Rákóczi még két évtizeddel később is „családi háborúságaim felsorolását, melyeket feleségem szerelemféltése okozott, egy vénasszony igazán hazug bemondásai és bujtogatásai miatt, akit anyja rendelt melléje udvarmesternőnek. Ezek a háborúságok néha annyira bántóak voltak, hogy életemet megunva lóra ültem s esztelenül nyargalóztam tüskén-bokron át, bűnös vakmerőséggel kisértvén gondviselésedet. És mégsem hagytál el engem, ki a halált és a poklot kerestem!”

Meglehetős keserű szájízzel és feldúlt lélekkel kísérte 1696 februárjában feleségét nagynénje kistapolcsányi kastélyába. Felesége anyai örömök előtt állt, Kistapolcsányban viszont nagy-

nénje családi gondjai szakadtak a nyakába, aki nem volt tovább hajlandó együtt lakni férjével, Erdődy Györggyel s ügyük már Kollonicsot is foglalkoztatta. Rákóczi a ránehezedő családi bajok hatása alatt gyakran felhasználta Kistapolcsány viszonylagos közelségét Bécshez s családi bajaitól menekülendő, többször felrándult Bécsbe, hogy a még itáliai utazása előtt megszeretett s azóta is szeretett hölgy közelében feledést találjon. Ez a titkolt s mindvégig tisztán maradt áhítozó szerelem vezette át az ifjút a rátámadó gondokon. „Minden cselekedetemben ott volt ő" vallja Rákóczi „és távollétében is eleven képzelettel azt hivém, hogy vele vagyok. Gyönyörűségem egyrésze az volt, ha róla beszélhettem, vagy hallhattam róla beszélni, amikor nem volt alkalmam, hogy lássam őt. Egyszóval semmi foglalatosság nem volt részemre oly kedves, mint róla gondolkozni és az ő képzeletemben megjelenitett tulajdonairól gondolkozni, kívánni érte a szenvedést, vagy pedig kedvére tenni. Minden vágyamnak határa ez volt. És állandó aggodalmam volt, hogy megsértem őt s ez minden cselekedetemben benne élt".

Hiába volt Rákóczi nagykorúsítása, hiába lépett családi érdekeinek megfelelően házasságra, lélekben mégis csak egy túlérzékeny, kiforratlan, álmodozó és szertelenségekre hajló húszéves ifjú ember volt. Erre vallanak vallási álkételyei, könnyelmű halálkeresése és az a fehér, rajongó szerelem, amely mint egy halk sóhaj kísérte életét öt éven át. Ez a fiatalember nagy vagyon ura volt, akit sem szenvedélyeiben, sem másban nem szorított korlátok közé semminemű ellenőrzés. Csodálhatjuk-e, hogy az élet ezekben az években meg-megtépázta egy kicsit.

1696 május 28-án délben megszületett a kistapolcsányi kastélyban a várva-várt fiúörökös. Az újszülöttet Lipót Lajos György József Antal névre keresztelték. Keresztapja Lipót császár-király, Lajos bádeni herceg és Aspremont altábornagy volt. A keresztanyai tisztet a pfalzi választófejedelem leánya, a hannoveri választófejedelem felesége, Zsófia; Mária Amália hessen-kasseli tartománygrófnő és gróf Erdődy Györgyné (Rákóczi Erzsébet) látták el. Az újszülött nemcsak Rákóczi uradalmaiban okozott nagy örömet, de a legszívélyesebb gratuláló sorokra késztette a külföldi ismerősöket is. Különösen ki kell emelnünk III. Frigyes brandenburgi választófejedelemnek, a későbbi porosz királynak meleg sorait, amelyek „Hochgeborner Fürst"-nek szólították Rákóczit.

Rákóczi nejét a Selmecbánya melletti Vihnye fürdőre vitte, majd amikor a gyerek és a fiatal anya is megerősödött, a gyerek gondozását egy híres selmeci orvos, báró Hellenbach János vette át s Rákóczi nejével ismét sorra látogatta kastélyait és uradalmait. Leginkább a nagyvárosi kastélyban laktak s innen mentek fel októberben Bécsbe, ahová lejött hesseni Károly is, hogy meglássa első unokáját.

Károly herceg ezt a bécsi látogatást még arra is felhasználta, hogy lendítsen veje birodalmi hercegi címének elnyerésén, amely ügy már évek óta folyt s lassan minden látható eredmény nélküli elintézetlen aktatömeggé dagadt.

Említettük már, hogy Zrínyi Ilona még 1881-ben tett lépeseket abban az irányban, hogy fia kapja meg a római szent birodalmi fejedelmi címet. Az udvar Rákóczit következetesen grófnak szólította, még a nagykorúsítási okmányban is, annak ellenére, hogy ugyanakkor III. Vilmos angol király, az előbb említett brandenburgi választófejedelem, Miksa Emánuel bajor és Ágost szász választófejedelem is fejedelemnek, testvérének, rokonának szólította.

Rákóczinak az örökös fejedelmi s közelebbről római sz. birodalmi fejedelmi címre két oldalról is jogcíme volt, a Báthori és Rákóczi ágról is. Rákóczi különben is leszármazási táblákkal igazolta, amikor 1694-ben maga is szorgalmazni kezdte a címet, hogy mind a Báthori, mind a Rákóczi, mind a Lorántffi és Zeleméri családok jogainak egyedüli örököse ő és nővére. Igazolta, hogy ő nemcsak Báthori Zsófia fejedelemasszony unokája, hanem ezen az ágon a herceg Radziwill, a gróf Sagresky, a Sieniawsky családdal is rokon s hogy női ágon egyenes

leszármazottja a Paleolog-házból való bizánci császároknak. Már Báthori Zsigmond, ki különben Habsburg Rudolf húgát vette volt nőül, megkapta a „római szent birodalom fejedelme" címet s a császár nyolcadik választófejedelemnek is deklarálta. Különben a Rákóczi-ősök is megnyerték ezt a címet, nevezetesen I. Rákóczi György, aki azt az 1645-ben kötött nagyszombati szerződésben biztosította magának. Innen egész I. Rákóczi Ferencig elismerte a császár ennek a címnek az örökletes voltát. Ezért szorgalmazta azt már 1881-ben Zrínyi Ilona. Erre figyelmeztette Rákóczit főispáni beiktatásakor az alispán s ezért kérte még házassága előtt, 1694-ben, maga Rákóczi is. Amikor Rákóczi kérését benyújtotta, nem felejtette el figyelmeztetni kérvénye szövegében a császárt, hogy a Habsburg-ház elsősorban nagyanyai őseinek, közelebbről a pártkirályválasztó, ferdinándi gyűlésen elnöklő Báthori nádornak köszönheti, hogy a magyar trónra került. Rákóczi hatalmas támogatókat talált kérése védelmében. Elsősorban a mainzi érsek és választófejedelem támogatta ügyét, aki egyben birodalmi főkancellár is volt s így nagy befolyása volt az ügyre. Az érsek többek közt magánál a császárnál is sürgette a dolgot. Zsófia pfalzi fejedelemasszony a császárnét kérte meg. Közbenjártak a brandenburgi és a hesseni fejedelmek is, de az udvar elzárkózott a kérés teljesítése elől.

Maga Rákóczi azonban nem tántorodott el s hangoztatta, hogy a címhez, amelyhez joga van, szigorúan ragaszkodik. Az udvar pedig korántsem kívánva Rákóczi tekintélyét még a cím megadásával is fokozni, belement a kínosan hosszú rang-elvitatási históriába. Az udvar végül is meg akarta vásároltatni a címet s egy huszárezredet akartak felállíttatni és legalább tíz éven át finanszíroztatni Rákóczival. Még ily feltételek mellett is csak a fejedelmeket megillető címzéssel és elbánással illették volna Rákóczit, de az ügy kivizsgálásáig „ad graecas calendas" az erről szóló diplomát nem adták volna ki. Emellett még meg kellett volna kenni a korrupt bécsi minisztereket is. Rákóczinak tehát elment a kedve a dologtól s közel egy évig napirendre is tért felette. 1696 őszén aztán a Bécsben szuverén fejedelmeket megillető tisztelettel fogadott após melegítette fel az ügyet. Fia születése után ugyan maga Rákóczi is tett újabb lépéseket, de csak arra kapott ígéretet, hogy a fejedelmi cím használatáért sem a birodalmi, sem a magyar fiscus nem fogja megtámadni.

Az após fellépése végre részben sikerrel járt, mert 1697 legelején az udvar oklevélben engedélyezte a fejedelmi címet és rangot Rákóczinak. A gyermekeire, utódaira azonban mégsem engedélyeztetett a cím.

Rákóczi éppen Bécsben tartózkodott, amikor 1696-ban a császár törvénytelenül Bécsbe rendelte azt az országos értekezletet, amelyen a rendek előzőleg Pozsonyban tárgyalták sérelmeiket. Rákóczi azonban, akinek mint örökös sárosi főispánnak, szintén ott kellett volna lennie Pozsonyban, sem Pozsonyba nem ment el, sem Bécsben nem jelent meg azokon a tárgyalásokon, amelyeken a rendek képviselői Széchényi Pál kalocsai érsek vezetése alatt megtagadták, hogy alkotmánysértő reformterveket országgyűlésen kívül tárgyaljanak. Rákóczit - úgy látszik - az udvarral szemben tanúsított elővigyázatossága tarthatta vissza, mert különben tudatában volt a dolgok jelentőségének, önéletrajzának idevágó sorai legalább is erre mutatnak:

„A dolognak vége az lett, hogy a mágnások ezen tanácskozáson kijelentették, miszerint az ország ilyen életbevágó ügyei és sarkalatos szabadságai felől az ország belsejében összehivandó országgyűlésen kívül döntő végzést hozni a törvények tiltják. Így az ülést az udvar bosszúsan feloszlatta. Én is Bécsben voltam akkor, de tanácskozásaiktól távoltartottam magamat, ámbár hivatalos kötelességem lett volna jelen lenni. Nagy fájdalmára volt szivemnek, látnom mindenfelől hazám nyomoruságait. Pedig a bécsi minisztériumnak reákovácsolt terveit jobban ismertem, mint az egybegyült mágnások, minthogy sokat forgolódtam a németek társaságában".

Valószínű, hogy a folyamatban levő cím- és rangkérdés miatt maradt a tárgyalásoktól a nagyon óvatos Rákóczi távol. Azonban ettől az időtől kezdve egyre jobban figyelt az eseményekre s az ország nyomorúságait egyre jobban átérezte. Kevéssel utóbb Rákóczi perbe keveredett nővérével s a per vitele közben gyakran megfordult Eperjesen is. Itt ismerkedett meg a perlekedés kapcsán gróf Bercsényi Miklóssal, az unghi főispánnal, aki épp ekkor lett Felső-Magyarország tartományi főbiztosa. Az ismerkedést csakhamar barátság váltotta fel az alig huszonnégy éves Rákóczi és a tizennégy évvel idősebb Bercsényi közt. Ennek az ismeretség, majd barátságnak elhatározó befolyását Rákóczi sorsára talán azok a sorok világítják meg legjobban, amelyekben Rákóczi visszaemlékezett ennek a barátságnak kezdetére:

„Nénémmel való perlekedésem alkalmából Bercsényi Miklós gróffal szorosabb ismeretségre léptem, akit azután váraink közeli szomszédsága miatt gyakran meglátogattam. És igy a vadászgatás közben megnövekedett kölcsönös bizalom szoros és őszinte barátsággá fejlődött, amely velem az én, vele az ő szomorúságát gyakorta elbeszéltette és mind a ketten kerestük ezekre a gyógyitó irt. Nem kis csodálkozással és vigasztalódással tapasztalta ő, hogy a német köntös rajtam magyar és igazán honfi szivet takar, melyről a nemzet általában másként vélekedett és azért az ország és a haza ügyeiről nem is merészelt senki beszélgetni. Pedig az egyes előkelő és tekintélyes nemesek egymás között eleget keseregtek emiatt. De mikor a gróftól értesültek az én rejtettebb gondolataimról, rendkívül megörültek, mert egyedül az én személyem volt az, amely az én házam, az én őseim tekintélyénél fogva az egyformán gondolkozók szándékait egyesiteni birta és a külföld keresztény uralkodóinak baráti támogatását kieszközölhette”.

Bercsényi ilyen elhatározó jelentőségű befolyása nem máról holnapra ismertette meg Rákóczival az ország közhangulatát s nem máról-holnapra hozta össze a nemzet elégedetlenségét a predesztinált vezérrel. Nemcsak évek kellettek még ekkor ehhez, hanem azok a Rákóczit érő újabb kellemetlenségek, meghurcoltatások, amelyek érdeklődését kényszerítő erővel a nemzet és az uralkodóház viszonyának vizsgálatára és az ország nyomorúságának átélésére kényszerítették. Mindazonáltal Rákóczi Bercsényivel 1697 elején kötött ismeretsége óta nem állt egyedül. Megtalálta benne a bizalmas barátot, minden családi és egyéb gondjai osztályosát. Azt az első idősebb, önzetlen igaz barátot, aki a kétségek közt vergődő s feltisztulás után vágyódó ifjú lelkeket rendszerint rá szokta állítani az élet végső vágányára. A bécsi tárgyalásoktól való tudatos távolmaradástól addig, amikor évekkel később Rákóczi levéllel fordul a nemzet érdekében XIV. Lajoshoz, az átívelés, a kibontakozás Bercsényi támogatásával, segítségével és irányításával történt. Bercsényi a maga éles eszével, nyugtalanságával, nagyvonalú tervező készségével, ellentmondást nem szerető lényével, mindenképpen alkalmas volt erre a szerepre a kis önbizalmú, zárkózott, érzékeny lelkű Rákóczi mellett.

Rákóczi említett pöre nővére ellen az 1692-es osztozásból fakadt. Akkor a két testvér a csak fiúágon örökölhető javakat is elosztotta egymás között. Ez alól Rákóczi, amikor fia született, felmentést kapott Lipóttól. Így a munkácsi, pataki, regéci és tokaji uradalmakkal önállóan kívánt rendelkezni, amihez nővére nem járult hozzá. A dolog vége az lőn, hogy tényleges per lett az osztozásból, ami mindkét fél számára iszonyú költségekkel járt. A per hosszas huzavona után a feljebbviteli bíróságon Ferenc javára dőlt el s ekkor (1699.) a két testvér barátságosan kiegyezett egymással. Így is elegen voltak, írja Rákóczi, akik a per kapcsán meggazdagodtak.

Fiának megszületése és a fejedelmi cím és rang elismerése Rákóczi magánéletében nem sok változást okozott. A pereskedés sok lakomával, dőzsöléssel, eszem-iszommal járt, amik szükségesek voltak ahhoz, hogy egyes a pörben szereplő emberek lekenyereztessenek. Az egész farsangot Eperjesen töltötte Rákóczi „a fent érintett dőzsölések, táncvigalmak, eszem-iszom és sok bűnös alkalmatosság között.” A farsang hevében újabb, lelkében is nyomot hagyó

kalandon ment át. Beleszeretett egy homályos származású lányba. Márki azt gyanítja, hogy valamelyik bíró, vagy prókátor lányába. A könnyen lobbanó Rákóczi veszélyesen fellángolt. „Kész lettem volna házasságtörésbe is esni" írta utóbb „ámbár tettleg végre nem hajtottam, bár szándékban gyakran elkövettem s a te irgalmad tartott vissza a bűn elkövetésétől".

Ez a futó kaland utolsó fiatalkori meggondolatlansága volt. Az év őszén olyan megpróbáltatások zúdultak rá, amelyek komolyabbá tették s arra késztették, hogy valósággal küzdenie kelljen életéért és szabadságáért akkor, amikor még a gyanú árnyéka sem férkőzhetett hozzá. Az ekkor megindult eseménysor volt az, amely meggyőzte arról, hogy bármily óvatossággal is kerüli el azt, hogy a nemzettel legkisebb belső kapcsolatba is kerüljön, azért a bécsi udvar bizalmatlanságát soha leküzdeni nem fogja s, hogy a nemzet és önmaga érdekében is cselekvéshez kell fognia, mert azt rajta kívül senki más nem teheti meg.

A kellemetlen emlékű eperjesi farsang után rövid pataki tartózkodás után Szerencsen, Nagysáros on, Regécen, de leginkább a hegyaljai pagonyokban tartózkodott és vadászgatott Rákóczi. Nem gyanította, hogy a lába alatt már izzik a talaj s hogy a környékén fellobbanóban van egy szociális forradalom zsarátnoka.

Mivel Rákóczi további szereplésében elhatározó jelentőségű, hogy miképpen látta ő a századvég történetét és a szociális felkelés előzményeit is, iktassuk ide önéletírásából az idevágó részleteket:

„Thököly, bár nagyváradi fogságából megszabadult (1686), már később, főleg Munkács várának feladása után, alig bírt három-, vagy négyezer főnyi magyar hadat összeszedni. A mágnások mind s a nemesek a németek erejétől és fegyverétől leverve hazaszéledtek az amnesztia közzététele után, melyet a császár a török vereségek és Buda visszafoglalása után kihirdetett. Maga Apafi, az erdélyi fejedelem, ki a többi, semlegességüket a két császár közt megőrző erdélyi fejedelmek módjára békén kormányzott, a török elhagyásán törte elméjét és végül első minisztere, Teleki Mihály, egy megbízhatatlan hűségű s a bécsi udvar fizetett embere, erre reá is vette. Miután tehát követeket küldött Bécsbe, a császár s a megnevezett fejedelem közt létrejött a megegyezés, melynek lényeges pontjai közé az alábbi megállapodásokat vették föl: hogy nevezett fejedelem hadi szövetségre lép a török ellen; a német katonaságnak pénzfizetés ellenében fejedelemségében téli szállást engedélyez; két erősséget ugyanilyen katonaság által leendő megszállás végett a biztonság okáért a németeknek átalad és Erdélynek a török által bírt s hadi jogon visszaszerzett részeit megtartja. Ezen kívül a császár biztosította a fejedelmet, hogy ő az említett fejedelemségből semmit megtartani nem fog; a lakosokat kiváltságaikban és szabadságaikban megoltalmazza; fiát, az ifjabb Apafit atyja halála után Erdély fejedelmének elismeri s a háború végeztével az erősségeket kiüríttetni. De alig kötötték meg az egyezséget, Histler generális húszezer némettel az országba nyomulván, a fejedelmet, aki jóhiszeműen fogadta a szövetséges hadat, oly szorongatott helyzetbe hozta, hogy számkivetetten tulajdon városaiból, családi várában magánéletet volt kénytelen élni. A császári katonaság pedig a lakosságot rémületbe ejtve, minden erősséget elfoglalva, szabadon garázdálkodott. A mágnások és nemesek a fejedelem gyávaságát okolva és a minisztert átkozva, az erősebbhez ragaszkodtak. Úgy, hogy a német had bevonulása óta Apafinak csak az üres fejedelmi cím maradt meg, aki magát most már az ivásnak adva az 1690-ik évben a mértéktelen ivástól kapott lázban meghalt. Miután tehát a bécsi udvar az erdélyi fejedelemség elfoglalásával biztosította nyugalmát, nyomban Váradot, az ezen fejedelemséghez tartozó, de nagyapám halála után a törökök által megostromolt és elfoglalt erősséget lanyha ostrom alá vette és megadásra kényszeritette. Így a határokat ezen az oldalon jól megerősítve Magyarország sarkalatos szabadságainak elkobzására már régóta kovácsolt terveit mind jobban, meg jobban kézzelfoghatóbbakká kezdette tenni. Azért Buda megvétele, Erdélynek - mint mondtam - csalárd elfoglalása után, 1687-ben az ország rendjeinek Pozsonyba országgyűlést

hirdetett és a meghívókba világosan belevette annak az okát is, hogy fiát, József főherceget trónörökösül már nem megválasztassa, hanem megkoronáztassa. Hogy pedig ezen az ország ősi szabadságaira igen veszedelmes merényletet végrehajthassa, a nápolyi Caraffa generálist Magyarország felső részeinek teljes hatalmú megbízottjává, ennek cimével és méltóságával kinevezte. Aki kegyetlenséggel és bosszúállással eltelve, a császár közhírré tett kegyelmi levelét félretéve, Eperjes városában az ujabb zavarok szitásával gyanúsitott előkelőbb nemesek ellen inquisitiót rendelt el. A minden hazai törvények és jogok ellenében felállított törvényszékének biráiról és közelebbi dolgairól szólni hagyom a történetíróknak. De nem hallgathatom el a borzalmas és Nero ideje óta hallatlan vérpad felállítását, melyen a nemesség igen sok zászlóvivőt, főrendeket, kiket a munkácsi várőrség egy közkatonájának szökevény fajtalan felesége anyámmal való levelezéssel vádolt, hóhérok kezei iszonyú kinvallatással meggyötörtek, szétszaggattak, éppen abban az időben, mikor Pozsonyban József megkoronázásáról és az ő örökösödési jogának megállapitásáról folytak a tanácskozások. Az országgyűlésen gróf Draskovich országbirónak, ki a német követeléseknek nyilván ellenszegült, hirtelen halála, melyet a közhiedelem mérgezésnek tulajdonitott, a mágnásokat oly nagy rémületbe ejtette, hogy azután a németekkel senki sem mert ellenkezni. Ennélfogva nemcsak az osztrákház fiaágának Magyarországon való törvényes örökösödését állapították meg, hanem Józsefnek törvényben meghatározott esküminták is az udvar tetszése szerint, az ország rendjeinek megkérdezése nélkül megváltoztatták és ennek záradékát, a jeruzsáleminek nevezett II. Endre aranybullájának XXXI. cikkét is eltörölték. Ezáltal az az igazán bölcs király az ország szabadságait és kiváltságait megtámadó királyok ellen a nemességnek, anélkül hogy az a hűtlenség bűnébe esnék, a felkelésre és fegyverfogásra jogot adott. Azért a törvényeknek, az országgyűlésen jelen levő és ugyancsak az eltörlött kivánságok sértetlen fenntartására megesküdött Lipót császár, József atyja, hüségesküje ellenére történt felforgatása és értelmükből való kiforgatása után az országgyűlés nem tárgyalt többé az adókról és a segély megajánlásáról, hanem ezek mennyiségét az udvar döntötte el és a hadbiztosság vetette ki német katonákkal a saját tetszése szerint. A nyomorult népből hallatlan és barbár módon zsarolta ki… A pogány zsarnok példáját utánozta a császári katonaságnak a pénz kizsarolásában követett eljárási módja és ezt még bünökkel tetézte! Akik fizetni nem tudtak, azoknak meggyalázták feleségeiket és a tartozás lerovása érdekében saját férjeiket kényszeritették, hogy őket odaengedjék s azoknak szemeláttára követték el… Másokat vertek, néha addig, mig a verések alatt ki nem adták lelküket. Csekély sértések s néha a nyomoruság fakasztotta panaszok is halálbüntetést vontak maguk után. Ezeket és az ezekhez hasonló, gonosz lélek sugallatára kieszelt kinzásokat a közkatona a népen, a tiszt a nemességen gyakorolta. A panaszok felületes vizsgálatánál egyetlen német katonának több hitelt adtak, mint a magyar tanuknak és azért elítélték és gyakran meg is büntették az ártatlanokat. A katonai rend összeesküdött a rombolás munkájára: a tiszt szemet hunyt a katonának, a generális a tisztnek. Ezen dolgok felforgatták az ország törvényes kormányzatát. A vármegyék főispánjai és alispánjai s alantasabb tisztviselői hivatalos teendőiket nem végezhették. Akik buzgólkodtak tisztükben, azokat vagy rebellis gyalázó nevével illették, vagy annak is tartották. Így gyalázták, sőt néha meg is verték őket. Ezeket az udvarnak jelenteni többnyire hiábavaló volt. Sőt mi több, az elintézés sürgetésével járó kiadások növelték azon költségeket, amelyeknek a megfizetése a németektől kizsarolt népre háramlott. Hadbiztosokat neveztek ki, kik a hadbaszálló, vagy téli szállásra visszatérő katonaság szemléit és pénzkiadásról szóló számadásokat vezették, azon meghatalmazással, hogy a panaszosoknak elégtételt adjanak. De ez a hárpia fajzat is a nemzet rontására tört. Némelyek közülök ajándékokat kaptak a németektől azon céllal, hogy elmarasztalják a magyarokat. Mások viszont a magyaroktól, hogy a kihágásokért a katonaságtól levont birságpénzt az ajándékadás fejében meg is kapják. Voltak köztük olyanok, akik szinlelt részvétből visszautasitották az ajándékokat, de a népnek és vármegyéknek isszonyu uzsorára kölcsönöztek pénzt. Ezekhez járult a helyőrségek sürü volta

és ezek parancsnokainak türhetetlen haszonlesése. Egy részük eltulajdonitotta magának a tulajdonos földjeinek és rétjeinek haszonélvezetét akkora kiterjedésben, amennyire egy kilőtt ágyúgolyó elhatott. Másrészük csapszékeket, mészárszékeket, vámházakat emelt a portákon. Egyesek pénzt kölcsönöztek jobbágyaiknak és a kamatnak készpénzben fizetése helyett mezei munkára kényszeritették őket, melyekre vonakodókat, semmibe sem véve az eddigi földesuraikkal szemben tartozó munkáikat, erőszakkal elhajtották. Így birtokaink jövedelmét a németek húzták. Mi pedig az urak nevét viseltük. Hogy ezeket büntetlenül cselekedhessek, a generálisoknak évi díjat fizettek. Így a panaszkodó mindenhol süket fülekre talált. Ha pedig Bécsben jelentették be a panaszt, azt információ szerzése végett leküldték a nevezett generálishoz és a költekezés gyümölcseként az ő bosszuállásuk jelentkezett, mellyel lesújtottak a panaszt tevőre. Nem orvosolta meg e bajokat a törökkel Karlócán kötött béke, sőt minden rosszabbra fordult és a nemzetet végső romlással fenyegette az újszerzeményi bizottság felállítása, vagy amint nevezni nem szégyelték: a török jog életbeléptetése. Lipót császár, megfeledkezve azon esküpontokról, amelyekre az esküt letévén a magyar koronát elnyerte s megfeledkezve arról az igéretéről, hogy esküje kötelező erejénél fogva az országnak a töröktől visszaszerzendő határszéleit nem fogja a magáénak tulajdonitani, hanem uraiknak, akiktől annakidején elfoglalták, visszaadni és a koronához csatolni - bármit ragadott is ki a pogány kezéből magyar vérrel és magyar pénzzel, tervszerűen tulajdonitotta el a maga kincstárának. Ennélfogva a mágnásokat és nemeseket kényszeritették okirataik felmutatására és jogaik igazolására egy illetéktelen fórum előtt. Az eredeti bemutatott okleveleket azután visszatartották és a századok által birt javaiktól büntetlenül fosztották meg tulajdonosaikat. Hacsak nagy pénzért vissza nem váltották azokat. Ezekből, miután részben várakat csatoltak hozzájuk, uradalmakat alakítottak, amiket a császár miniszteireinek adományozott. De még e bajok mind nem valának elegendők. El voltak határozva ezeknek betetőzésére. Azért is az ország minden főméltóságát, a zászlós urakat és főispánokat a fennálló törvények ellenére az országon kivül Bécsbe idézték és mivel addig ami pénzt kizsaroltak, az önkéntes segély nevét viselte, azt akarta az udvar, hogy az adózás állandósítása és annak mennyisége felől határozatot hozzanak; hogy az ország törvényeit a Kollonics érsek készitette tervek szerint módositsák; és ami a legfőbb, hogy a nemesi kiváltságtól a szegényebb nemeseket megfosszák és a főbb nemességet megszoritsák… Minthogy ez a fentemlitett országgyűlés évétől szakadatlanul 1697-ig tartott, a nyomorult nép hatalmas felkelését idézte elő, melynek értelmi szerzői Tokaji Ferenc, Szalontai János és más három-négy ember, részben jobbágyaim, részben szabadosaim voltak, nagyobbrészt városom, Sárospatak lakói, akik, mielőtt fegyvert ragadtak volna, több hónapon át regéczi erdeimben és hegyeimen összejövetelt tartottak és a titok megőrzésére szigorú esküvel kötelezték magukat. Lappangott ez a dolog, - ámbár sokan tudomással birtak róla, az egész télen át és az előre megfontolt lázadási készülődés észrevétlenül erősbödött a nép között, amely várta, hogy a német katonaság téli szállását hagyja el. Én is, nem tudván a dologról, folytattam megszokott vadászataimat és ámbár teljes egy hétig időztem azokban a hegyekben, ahol ők összejöveteleiket tartották, mégsem lehetett legkisebb okom sem a gyanakvásra".

Rákóczi most idézett összefoglalása két okból is fontos. Mert egyrészt ez a kép alakult ki benne akkor, amikor elhatározta, hogy mint a szabad erdélyi fejedelmek utóda, az elnyomott nemzet élére áll, másrészt, mert a kortárs látásán át élesen rávilágít a szociális felkelés okaira is.

Thököly egykori kurucai nem mind tértek vissza azelőtti békés munkájukhoz. Az ország tele volt bujdosó hajdúkkal és katonákkal, egykori kurucokkal. Ezek szabadlegények módjára hármasával, négyesével bujdokoltak Erdély és Magyarország érintkező határainak hegyeiben és erdeiben. Olykor egy-egy hajdú-hadnagy körül egész kis csapat verődött össze. A nép szeretettel fogadta és élelmezte őket. Ők pedig biztató hírekkel tartották a népben a lelket s

beszéltek a töröktől támogatott kuruckirálynak, Thökölynek közeli visszajöttéről. Így tartották életben a néplélekben Thököly nem is régen volt kurucvilágának eleven emlékét.

A hegyaljai községekben egy bizonyos Tokaji Ferenc nevű bujdosó hordozta a biztató hírt és közben toborzott, szervezett. Mint házaló kalmár járta a helységeket. Valamikor hajdú-hadnagy volt a Rákócziak regéczi várában, amit 1686-ban puskaporral vettetett fel a császár. Tokaji lassan kis vezérkart toborzott maga köré. Így állt melléje Szalontai György pataki jobbágy és Kabay Márton, egy egyházából kiűzött hajdúsági prédikátor. A tél és a tavasz folyamán a regéczi hegyekben gyűltek össze a pórnépből és a bujdosó katonák közül kikerült híveikkel. Egymásnak titoktartást fogadtak s valóban oly ügyesen szervezkedtek, oly ügyesen készítették elő felkelésüket, hogy nemcsak a német, de még Rákóczi sem értesült mozgalmukról. Csak Károlyi Sándor tudott meg valamit. Károlyi ugyanis egy ideig szolgálatába fogadta Kis Albertet és 30 hajdúját, hogy kipusztíttassa velük a nagybányai hegyek oláh tolvajait. Ezért két szepesi kamarás feljelentette Károlyit s azt állította róla, hogy maga is kuruc s a bujdosó hajdúkat is ő fizeti. A lojális Károlyi erre éjnek idején elfogatta Kist. Ekkor érdekes híreket vett ki belőle s azt tudatta is a németekkel.

„Kisnek alkalmatosságával több s nagy dolgokat tanulván ki" írja Károlyi önéletírásában „azonnal méltóságos Nigrelli generális uramnak hirt töttem és mindenekről informáltam, hogy vigyázásban legyen, mert rövid időn motustul tarthatunk. De az német nemzet csak semmiben tartván az magyar nemzetet, informátióimat csak vilipendálta".

Pedig, hogy mennyire jól értesült Károlyi, azt a közeli napok fényesen bebizonyították. A téli szálláson a Hegyalján időzött császári ezredek májusban elvonultak s csak az állandó várőrségek maradtak vissza. Tokaji erre kiadta a parancsot. A helyzetet már tovább nem bíró bujdosók és jobbágyok „feles számban" összegyűltek a szalánci erdőben s július elseje éjjelére támadást határozván el, három oszlopban elindultak Sárospatak, Tokaj és Sátoraljaújhely irányába.

Támadásuk meglepő sikerrel járt. Tokaj ellen maga Tokaji vezette a támadást. Hajókon mentek neki. A velük egyetértő városiak segítségével meghágták a falakat s levágták az ott talált kétszáz németet parancsnokostól együtt. Hasonló szerencsével operált Sárospatakon Szalontai György, aki a német őrséget részben levágatta, részben bebörtönöztette. A harmadik csapat a sátoraljaújhelyi vásárt rohanta meg s ott vágott le minden németet, sőt magyart is, ha németes kalap volt rajta.

A sikerült támadást követte a németellenes megtorlás. A kamarai és sóhivatalnokokat tömlöcbe vetették. A németek által lakott, használt épületeket feldúlták és kifosztották. Zászlókat tűztek ki s az ujjongó lakosságot megeskették Thököly hívségére. Lendületük magával ragadta a Hegyalja egész megkínzott és kifosztott jobbágyságát. Csakhamar ezrekre növekedett a zendülők száma. Beszáguldozták az egész Hegyalját. Ahol németre találtak, lett légyen az hadbiztos, kamarai tiszt, vagy más hasonló népzsaroló, agyonverték, házát kifosztották. A mozgalom, amely furcsa keveréke volt a nemzeti fellángolásnak és a szociális elkeseredésnek, égő házak fényével adott magáról hírt az éj sötétjében s németek vére festette meg a földet, amerre elhaladt…

„Noha mind Szalontai, mind pedig Tokaji Ferenc jobbára semmirekellők", írja Károlyi „irástudatlanok, egyik paraszt, másik pedig közönséges talpas és már most utoljára falukon járó kalmár volt, ugy az adhaerensei is jobbára csak colluvies hominum volt, s nem is sok. Sem ész, sem fő, sem tanács, sem pinz nem lévén közöttük, mégis olyan nagy konfuziót csináltanak az egész hazában, hogy az Tiszán innen való föld szatmári és váradi praesidiummal együtt annyira conturbáltattanak, hogy elhitették magukkal, hogy azon sok rossz hirre való nézve,

egészen elrekesztettenek az udvartul és az kassai generalisságtul; majd egy egész hétig csak ambiguusok voltak és ő felsége dolgait communicalni is nem kivánták vélünk."

A zendülők már Rákóczi Ferencet szemelték ki mozgalmuk vezéréül s talán ezért is választották ki felkelésük időpontját úgy, hogy Rákóczi épp a közelben vadászott. Bizonnyal hitték, hogy ha hatalmukba kerítik, a kezdeti sikerek hatására élükre fog állani. Rákóczi azonban korántsem gondolkozott így. „Hétfőn virradóra" írja Rákóczi „már felkészültem gyalogos vadászatra, midőn jelentik nekem, hogy két paraszt gyorsan közeleg, akiknek titkon beszélni valójuk van velem. (Rákóczi ugyanis Szerencsen volt ekkor s a vadászat után akart előre küldött podgyászai után Patakra menni.) Csudálkoztam tolakodó kivánságukon, de mégis magam elé bocsátva őket, valósággal elámultam, amidőn tőlük azt hallottam, hogy a német katonaságtól megszállott tokaji és pataki váraimat az éj második órájában egy és ugyanazon időben lajtorják odatámasztásával megmásztak és az őrség felkoncolása után elfoglalták a törökök, tatárok és Thököly hívei (úgy látszik, Rákóczira is a török segítség meséjével akartak hatni!), akik nagy tömegben lepték el a környéket és kiknek határozott célja az, hogy magukat személyem felől biztosítsák. A dolog ugyan hihetetlennek tetszett nekem, de mégis letartóztatván a híradókat, hogy abban az esetben, ha nem igazat állitanak, bűnhődjenek, megparancsoltam, hogy mindent bemálházzanak. Alig van két óra járásra Szerencstől Tokaj és alig mondták el ezeket az első hirhozók, egyes halálra keresett német katonák megerősitették az előbbeniek előadását."

Rákóczi késedelem nélkül befogatott. Csak egyetlen női hintó állt rendelkezésére. Felesége lóra ült. Maga bevárván lovasait, őröket állíttatott, akik a síkon már messziről észrevehetik, ha a lázadók jönnek. Rákóczi, ki ekkor még a forradalomban és felkelésben járatlan volt, iszonyú izgalommal telítődött el minden hiában eltöltött perc nyomán. Nehogy a bécsi udvar gyanúját magára vonja, azonnal Kassára akart menekülni a pórhad elől, hogy ott meghitt barátja, Nigrelli generális igazolhassa ártatlanságát. Közben azonban a pórhad már megszállta a Kassa felé vezető utat s így Rákóczi és felesége a német őrséggel ellátott Szendrő vára felé menekült. Közben híre jött, hogy a pórokkal nem csekély török és tatár had is van s a sereget Petrőczy, Thököly generálisa vezérli, sőt közéjük várják magát Rákóczit is. A szájról-szájra adott hírek, amelyek a mozgalom kirobbanását is elősegítették, egyszerre nyíltan szájra keltek. Akárcsak manapság, mindenki jól értesültnek kívánt látszani…

Szendrő gyanakvó olasz parancsnoka nem engedte be Rákóczit a várba s így a városban kellett éjszakázniok. Rákóczi innen levélben közölte Nigrellivel, hogy miért kellett útirányt változtatnia. Másnap Selmecbánya felé folytatta útját, ahol fia Hellenbach orvos gondjaira volt bízva. Semmi pénze nem volt. A legnagyobb kényelmetlenségben kellett sietnie, mert tudta, hogy a németek telítve vannak vele szemben előítélettel, hazájával szemben pedig gyűlölettel. Felesége férfias lélekkel tűrte a napokig tartó lovaglás erőpróbáját. Rákóczi ismerve a nép általános gyűlöletét a németek ellen, azon volt, hogy állandóan előbb járjon, mint a felkelés híre. Negyednapra értek Selmecbányára. Itt a legnagyobb fejvesztettség és ellenségvárás félemedettsége fogadta őket. A közhangulat ellenük fordult, azt állították, hogy menekülésük vonta a városra a támadást, tehát ki kell őket adni, hogy a bosszút a város elkerülje. Már az ellenség közeledtét jelző második ágyúlövés dördült el a várfalról, amikor Hellenbach kölcsönzött egy kocsit, báró Thavonath bányagróf pedig száz aranyat s alkonyatkor Rákócziék kiszöktek a városból. Alig haladtak valamit, amikor a kétéves fiúcskát vivő hintó összetört. Rákóczi és felesége éjnek idején, úttalan vad erdőn és sziklás meredekek közt siettek előre Tapolcsány felé. Kora reggelre értek az Erdődy kastélyhoz. A közeli erősségek már itt is a második ellenségjelző ágyúlövést adták le. Most már biztonságban lettek volna, mert a brandenburgi választófejedelem négy ezrede már összevonva várta az előnyomulókat, de annál nagyobb volt az izgalom, hogy mi van a tört hintónál hátrahagyott fiúcskával. Egy

rettegésben töltött nap után végre este megjött a rendbehozott kocsi is a gyermekkel. Majd kisült, hogy Selmecbányán a zavart vaklárma okozta csupán s így képzelt ellenség elől futottak ezen a szörnyű éjszakán.

Tapolcsányból Galgócra mentek. Innen a hercegnő és kis fia előrementek Bécsbe, maga Rákóczi hátramaradt, hogy végre megbízható értesüléseket szerezzen. Csakhamar Bécsbe igyekvő német tisztekkel találkozott, akik szintén Petrőczy generális vezetése alatt álló ellenségről beszéltek s a végső veszedelemben tanácsot kérni siettek Bécsbe. Erre Rákóczi is neje után indult, lovait s cselédségét nagynénjéhez küldve, mint egyszerű utas a postai alkalmatossággal élvén csupán.

Bécsben kezdetben nem láttak tisztán az ügyben. Délről is török támadás közeledésének híre érkezett. A hegyaljai mozgalom is egyre vészesebb újságokkal szolgált. A jobbágyok itt-ott kirabolták saját nemeseiket is. Megölték a velük tartani nem akarókat. Viszont lassan rájöttek Bécsben arra is, hogy sem Thökölytől, sem a töröktől nincs senki közöttük s csak pórlázadás az egész. Megkezdődött a császári csapatok előnyomulása s fegyverre kelt a nép ellen több nemes vármegye is. Mintegy három hónapig tartottak a zavargások. Nyílt ütközetre is sor került Rákóczi Harangod nevű pusztáján s az elkeseredett, kaszával, kapával, bottal felszerelt nép már-már erőt vett a császáriakon, amikor a harcba beleavatkozó magyar ezred Deák Pál vezetésével a németek felé fordította a hadi szerencsét. A menekülő pórok Tokaj és Patak falai közé húzódtak, de Vaudemont pár napi ostrommal elfoglalta azokat. A gyalogpórok egy része aztán Rákóczi regéczi és szalánci hegyeiben lappangott, míg teljesen szét nem szórták őket, a lovasok azonban átvágták magukat az Alföldön és a törökhöz menekültek. Tokajit és Kabait elfogták és Bécsbe vitték. A bécsi kormány azonban okult, mert elrendelte, hogy a vármegyék szedjenek el mindenféle fegyvert, még a szúró fegyvereket is minden paptól, tanítótól, deáktól, mesterlegénytől, paraszttól s katonától, ha csak nem végvári ember az illető. Szekfü helyesen állapította meg, hogy mindezen társadalmi rétegek valóban megértek ekkor már a forradalomra. Amint látni fogjuk, nemcsak a szociális, hanem a nemzeti forradalomra is.

Rákóczi Bécsbe érkezvén, azonnal felkereste Kollonicsot, hogy annak róla alkotott rossz véleményét eloszlassa. Megérkezése nem kis meglepetést okozott, viszont sikerrel oszlatott szét minden olyan, már elhintett rágalmat, hogy a felkelésnek ő az értelmi szerzője. Rákóczi Kollonics tanácsára, magánál a császár-királynál is jelentkezett, előadta a rá nézve végzetes eseményeket, feltárta ínséges helyzetét, melybe minden java elvesztése útján került és a császár segítségét kérte.

Ez a „segítség" azonban vajmi haszontalan volt, mert amíg a felzendült nép Rákóczi holmiait a várakban biztonságba helyezte és őrizte, addig a német csapatok mindent feldúltak és elraboltak. Különösen kegyetlenül bántak a német katonák a néppel, akik közül számosat a legnagyobb kegyetlenséggel karóba húzattak és úgy tették ki a meggyilkolt, karóba húzott és felakasztott parasztok tetemeit elrettentő például a közutak szélére.

Itt ismét átadhatjuk a szót magának Rákóczinak, kinél tömörebben úgy sem tudnók az eseményeket összefoglalni.

„Ezalatt Bécsben szemlélődtem tétlenül és birtokaim jövedelmétől elesve, a császár támogatása nélkül. Kénytelen voltam adóssággal terhelni magamat. Amidőn pedig hallottam, hogy a német sereg a népet szétkergette, a várak elestét előrelátva és ingóságaim elharácsolását gyanitva, a császárhoz mentem azon kérelemmel, hagyja jóvá azon szándékomat, hogy Vaudemont herceggel összeköttetésbe lépjek. Miután kedvező választ nyertem tőle, két szolgától kisérve, a posta utján, hegyi uton át, a legnagyobb gyorsasággal Eperjesre értem. Ép abban az időben, amikor a császáriak tokaji váram megvétele után Patakra érkeztek. A gyalogos népség a hegyekbe menekült és ezért, minthogy mindenki tanácsolta is, kiséret nélkül

nem véltem tanácsosnak az utat folytatni. Eperjesről érkezésemről úgy Vaudemont herceget, mint legmeghittebb barátomat, Nigrelli grófot Kassán levélben értesítettem, az elsőtől kiséretet, a másodiktól tanácsot kértem. Néhány óra múlva meg is kaptam utóbbi levelét, ki ugyan örvendett megérkezésemnek, de az irántam táplált baráti indulatból megirta, hogy jobb lett volna inkább Bécsben maradnom és onnan szemlélnem az eseményeket, amik itt történnek. Nem vetettem meg az olasznak néhány szóban adott tanácsát, melynek teljesebb és világosabb megértésére magam is átmentem hozzá. Nem is volt egyáltalában okom megbánnom a fáradságot. Ugyanis őszintén közölte velem azokat a hireket, amiket rólam Vaudemont táborában terjesztenek. Ott bizonyos gonosz lelkű emberek azzal vádolnak vala, hogy jobbágyaim az én engedelmemből és tanácsomból zavarogtak. Azért is őrizték meg bántatlanul ingóságaimat és kocsiimat (amiket Rákóczi előző nap Patakra küldött) s hogy Vaudemont ezeknek hitelt látszik adni és hogy ezekről az udvarnak is irt. Te tudod, sziveknek vizsgálója, hogy mily igaztalanok voltak ezek a rólam terjesztett hirek! De nem gondoltam tanácsosnak ártatlanságomban bizni. Mert a bécsi udvarban spanyol maximák voltak uralmon és azért mindenféle gyanúsitáson kapva-kapott. Kollonics érsek, kinek szava a magyar ügyekben döntő súllyal birt, engesztelhetetlen gyűlölettel volt irántam. Kinsky gróf is, aki akkor az első miniszteri tisztet viselte, egyedül azon utálatos politikai elvből, hogy a császárnak az én házamat, mely az övével állandóan ellenségképpen áll szemben, ki kell irtania, még nálánál is nagyobb ellenségem volt. Megmaradt élénk emlékezetemben, hogy mi történt velem az udvar tudtán kivül kötött házasságom után. Éppen ezen okból, ép oly gyorsan, amint jöttem, csak két napot töltve a makoviczai várban visszavonultan élő néném meglátogatásával, visszatértem Bécsbe." Rákóczit igazán alaptalanul gyanúsította a bécsi udvar. Ismervén a bécsi udvar róla alkotott véleményét, minden gyanút elkerülendő, tartott magának német és külföldi udvart. Ezért kerülte a magyarokkal való feltűnő érintkezést. Inkább elviselte, hogy a magyarok ezt arra magyarázzák, hogy megveti a saját fajtáját és nemzetét. Mindez az óvatosság hiábavaló volt. A miniszterek eleve megalkotott véleményét ez nem változtatta meg róla. Rákóczi a legelkeseredettebb lelki állapotban utazott Bécsbe. Elhatározta, hogy tiszta helyzetet teremt. Tisztázza a viszonyát a császárral, mégpedig úgy, hogy felajánlja magyarországi birtokait cserébe egy ausztriai hercegségért.

Alig ért Bécsbe, két úton is ajánlatot tett teljes feldúltságában erre. A császárnak Menagetti jezsuita atyán, a császár már említett bizalmasán és gyóntatóján keresztül tette meg ajánlatát. Kinskyhez pedig egy vele akkor bizalmas lábon álló ember közvetítette hajlandóságát. Menagetti néhány nap múlva a császár megbízásából Kollonicshoz utasította Rákóczit.

Kinsky izenete már kellemetlenebb ízű volt. Kinsky ugyan dicsérte az elhatározást, de azt tanácsolta, hogy Rákóczi forduljon a dolgok mostani állása mellett a császári kegyhez, amíg ennek a kegynek még nyitva áll az ajtaja, mert az udvar már tudja, hogy Rákóczi levelezett és összejátszott a császár ellenségeivel! Azt izente, hogy az írásos bizonyítékok sem hiányzanak e tárgyban, melyek bizonyítják, hogy a lázadást Rákóczi szította jobbágyai közt. Tegyen tehát Rákóczi ezen tetteiről töredelmes vallomást, mert ha a császár akarja, most már más eszközöket is talál, hogy Rákóczi javait lefoglalja a maga javára.

Rákóczi érthető felháborodással fogadta Kinsky szemérmetlen izenetét, amely mélyen bevilágított a bécsi udvar politikai szövevényeinek sötét világába és rosszindulatába. Azonban uralkodott magán s felkereste Kollonicsot, hogy tőle közvetlenül tudja meg Lipót császár válaszát. Nem kis meglepetéssel hallhatta itt, hogy a császár az ellenkező véleményen van, mint azt Kinsky állította. Lipót kegyesen vette Rákóczi ajánlatát, de mivel sem a birodalomban, sem a többi örökös tartományban nem volt a kincstár kezén egy olyan birtok, amely Rákóczi birtokaival egyenlő értéket képviselne, nem fogadhatja el az ajánlatot. De ha lenne,

izente a császár, akkor is tiltaná a saját érdeke, hogy ezt az ajánlatot elfogadja, mert Magyarországon sokkal több szolgálatot várhat Rákóczitól, mint bárhol egyebütt.

Ez a kegyes és uralkodói bölcsességre valló válasz, mely igazolni látszik néhány történetíró azon állítását, hogy maga Lipót jóindulatú ember volt, csak tanácsosainak nem tudott ellentállni, azok viszont kíméletlenül védték a neki imputált, általuk kitalált érdekeket; felbátorította Rákóczit, hogy szabad folyást engedjen Kinsky elleni ádáz felháborodásának. Kapóra jött, hogy nagyon jól tudta, miszerint Kollonics és Kinsky annyira gyűlölik egymást, hogy soha egy véleményen nincsenek. Előadta tehát Kollonicsnak ármánykodását s Kollonics nem beszélte le Rákóczit arról, hogy amikor majd az a császárnak hálás köszönetet mond jóságos elhatározásáért, egyben elpanaszolja a rajta esett sérelmet is.

Mindenekelőtt értesítette Rákóczi Kinskyt, hogy ne terjessze kérését a császár elé, mert már kedvező választ kapott onnan. Egyben tudatta Kinskyvel, hogy nagy örömére szolgált tapasztalhatni, mennyivel jobb véleménnyel van róla a császár, mint azt Kinsky gondolja.

Kinsky, mint azt Rákóczi helyesen vélte, meg akarta ismételni azt a trükköt, amit kevéssel előbb a fiatal Apafinál sikerrel alkalmazott. Apafit ugyanis hasonló fenyegetésekkel annyira megijesztette, hogy az a törvények és megállapodások ellenére lemondott az erdélyi fejedelemségről a császár javára és belement birtokai elcserélésébe is. Tervének sikertelensége miatt nyílt ellenségeskedés ütötte fel a fejét Kinsky és Rákóczi között. Azonban Rákóczi most már nyugodt volt, mert közben a császár magánkihallgatáson is fogadta s ott izenetét „sok kegyes szóval megtoldotta és megerősítette".

Mivel azonban Rákóczi nagyon jól tudta azt, miszerint „ez a jó és igazán istenes életü fejedelem" nem tud ellentmondani tanácsosainak, hogy Kinsky esetleges ellenséges lépéseit kellő időben kontrakarirozhassa, elhatározta, hogy a telet és a következő nyarat nem birtokain tölti, hanem valahol Bécs közelében. Ezért leginkább Batthyány gróf közeli rohonci kastélyában tartózkodott, bár nővérével ekkor még mindig folyó pere miatt 1698 februárjában és márciusában Eperjesre kellett mennie. Közben arról is értesült Kinsky egyik bizalmasától, Marsiglitől, miszerint amikor előző évben visszatért volt Magyarországba, hogy Vaudemonthoz csatlakozzék, ha nem tért volna hirtelen Bécsbe, feltétlenül elfogják, mert már Vaudemont meg is kapta volt az elfogatási parancsot.

Rákóczi élete így egyre zaklatottabb lett. Egyre jobban rádöbbent arra, hogy milyen állandó vadászat folyt és folyik ellene s hogy sem birtokain, sem Bécsben nincs emberi biztonságban. Fiatalkori szélsőségeit egyre jobban levetette. A ránehezedő gondok, élete és családja jövőjéért való aggódása mindjobban megkomolyították, szinte elkomorították. Lélekben egyre jobban távolodott Bécstől, amelyhez komolyabb kapcsolatok, a kellemetlenségek elkerülésének vágyán kívül, különben sem fűzték soha.

A közelmúlt években egy történetírói ambícióktól hevített vidéki tanár, Málnási Ödön, könyvet írván Csáky bíbornok életéről és koráról, felvetette: „Ki tudja mi lett volna Tokaji Ferencnek és Kabay Márton prédikátornak ugyanezen évben megvillant jobbágylázadásából, vagy öt évvel később Esze Tamás és Kiss Albert jobbágyfelkeléséből, ha az udvar az ifjú Rákóczinak megengedi a birtok és hazacserét? És mi lett volna, ha hesseni Charlotte hercegnő helyett a később oly döntő befolyású Althann család egyik leányát veszi feleségül? Ha az előbbi lehetőséget tekintjük, a kuruc felkelés minden valószínűség szerint nem Kismajténynál, hanem már Bolhánál végződött volna. Utóbbi esetben a szatmári békét nem Károlyi, hanem Rákóczi köti meg". Mivel minden ilyen kérdés feltevése egyrészt tudománytalan, másrészt teljesen meddő, még a feltevését is vissza kell utasítanunk. A történetírónak a legmegközelíthetőbben valószínű múltat kell megelevenítenie, de ilyen tetszetős, ám semmitmondó feltevésjátékokba sohasem szabad bocsátkoznia. Mi sem mondhatunk el mást, csak amiről biztos

értesülés maradt ránk. Elég sajnálatos ez akkor, amikor bizony nagyon elkelne, ha Rákóczi kibontakozásának egyes fázisairól az ő lelkiségébe, válságaiba és gondjaiba, elhatározásaiba és terveibe mélyebben bevilágító anyagunk lenne, de ennek híján, le kell mondanunk egy hiánytalan lelki fejlődés művészi rajzának kialakításáról s meg kell elégednünk azzal, ha a kibontakozás egy-egy érzékelhető momentumát figyelhetjük meg.

Rákóczit az egymást követő reázúduló megpróbáltatások edzették megfontolt férfivá. Lassanként teljesen kihalt szívéből a Batthyányné iránt érzett, öt évig húzódott reménytelen, rajongó siheder-szerelem. Mélyen meghatotta felesége ragaszkodása és férfias viselkedése, amellyel elviselte az 1697-es nyári menekülés minden izgalmát és testi fáradalmát. Ezek láttán őszinte megbecsülés alakult ki benne felesége iránt, amely a házasságkötés előtt fellobbant, de hamar el is lobbant érzelem helyett őszinte mély szeretetet lopott szívébe. Élete igazi osztályos társának kezdte érezni nejét azokban az ideges és nehéz bécsi napokban, amikor Kinskyvel szemben életéért és vagyonáért küzdött. És amikor lélekben így rátalált feleségére, a gyerekkorában is sokat gyengélkedő asszony újra betegeskedni kezdett. Betegsége annyira elhatalmasodott, hogy maga az asszony adta fel a reményt s vette fel az utolsó kenetet. Ez a hosszas, olykor haláltusává súlyosodó betegség nagyon megrázta Rákóczit. „Kijutott nekem a fájdalomból", írja „már el is sirattam". Buzgón imádkozott feleségeért. A hercegnő pedig „erős és férfias lélekkel viselte a közelgő halál félelmeit s meg sem indítva sem atyja, sem az én könnyeimtől, azt mondta: inkább vágyik a halál, mint az élet után és igazán azt a látszatot is keltette".

Kinskyvel folytatott harca s feleségének elhatalmasodott betegsége mellett még más megpróbáltatás is szakadt rá. Négyéves kis fia egyévi emésztő betegség után meghalt. „Így sorvadt el ő és elaszva lassan, észrevétlenül ellobbant, mint az elfogyó gyertyaszál, Lőcsén, a híres Spillenberg orvos keze alatt". Gyermekének halála, kit nemcsak őszintén szeretett, de kiben családja fennmaradásának zálogát látta, mélyen megrázta a huszonhárom éves ifjú embert.

A családi bajok mellett a családi gondok sem hagyták el. Kötött ugyan már a felkelés előtt egy egyezséget a nővérével folyó áldatlan perben, de újabb nehézségek keletkeztek s a per megújulva folyt tovább. Rákóczi arra is rájött, hogy nővére titkos rosszakaróinak tanácsai által befolyásoltatja magát. Megtudta, hogy a császári udvar is szítja a pört, különösen Kinsky hatására, mert ezen a peren a Rákóczi-testvérek csak veszíthetnek, annyiba kerül a sok huzavona. Rákóczi szerencséjére Kinsky a vele történt összeütközés után egy évvel elhunyt. Ezek az évek voltak Rákóczi további viselkedésének motiválói. Maga is írja:

„Mindezek szükségesek voltak az elkövetkezendőkhöz, amelyek felől csodálatosan intézkedett a te gondviselésed! Meg kellett ismernem a bécsi udvarnak reám vonatkozó terveit, hogy felzavarodjék életem nyugodalma, amelyet - mint mondtam - jobbára vadászgatásban töltöttem el. Meg kellett győződnöm lelkemben, hogy a fentnevezett udvar politikájának titkos tervében elvégzett dolog az én tönkretételem és házamnak Magyarországból való gyökeres kiirtása. És ámbár azt következtethettem a császár fennidézett feleletéből, hogy ő ezt nem akarta egyenesen, mégis, hogy a miniszterek máskép éreznek, arról világos meggyőződést szereztem a nénémmel való viszálykodásom szitásából, valamint abból, hogy keresve keresték az ürügyeket vádalapul arra, hogy énnekem a fennevezett mozgalom szitásában részem volt… Igy rosszabbodott napról-napra a helyzetem".

Ebben a lelkiállapotban szövődött Rákóczi és Bercsényi között az az egyre jobban elmélyülő barátság, amelynek első szálai már az 1697-es eperjesi farsang idejébe nyúlnak vissza. 1699 szeptember 18-án zárta le a két Rákóczi-testvér a pert gróf Csáky István országbíró előtt kötött barátságos megegyezés formájában. A per újabb másfél éve alatt elég hosszú idő állt

rendelkezésre, hogy az Eperjesen gyakran megforduló Rákóczi a szomszéd várbirtokos Bercsényivel összemelegedjék.

Rákóczi életének 1697 és 1700 közé eső három évi szakasza nem a külső események, hanem a lelki események, megpróbáltatások és élmények időszaka volt. Külső említésre méltó dolog mi sem történt. Ezen időszak első hónapjaiban Bécsben és a Bécshez közelfekvő vasvármegyei Rohoncon, Batthyánynál tartózkodott. 1698 február és március fordulóján Eperjesen intézte perét. Május 15-én a nagysárosi várban elnökölt Sáros vármegye tisztújító közgyűlésén. Királyi parancs is kötelezte, hogy megyéjébe menjen, mert Bercsényivel együtt utasítást kapott arra, hogy rendezze a lengyel határon történt határsértéseket, amelyekben jobbágyai is részesek voltak. A megyében hidegen és idegenként fogadták. Bár a nemesség nem vett részt az előző évi felkelésben s Tokaji manifesztuma után is csak parasztfelkelés maradt a dolog, a megye nemessége mégis bizalmatlan lett Rákóczinak a felkeléskor tanúsított magaviselete miatt. Az akkor Európaszerte divatos spanyol ruháját is németnek nézték s különben is látták, hogy idegen az udvara és életmódja s a vadászaton kívül semmi iránt sem érdeklődik.

A közgyűlés után pár napot uradalmaiban töltött, aztán visszatért Bécsbe. Június végén, július elején kétségtelenül Bécsben volt s oda Rohoncról, ahol a nyarat töltötte, zavaros pénzügyei rendezésére többször visszatért. A tavalyi pénznélküli menekülése és hosszas bécsi tartózkodása, aztán uradalmainak a császáriak által való feldúlása egyrészt rengeteg adóssággal, másrészt igen jelentős anyagi veszteséggel járt. Így bizony éveken át súlyos gondot jelentett számára anyagi egyensúlyának biztosítása s birtokainak újra való berendezése. November közepén ment le ismét Magyarországba, most már feleségével. Mivel a per miatt sűrűn meg kellett fordulnia Eperjesen, ezért a szomszédos Nagysároson szállt meg. A következő évben ismét elnökölt a Sáros megyei tisztújító közgyűlésen. Ebben az évben (1699) Szerencsen, Nagysároson, Eperjesen és Munkácson tartózkodott leginkább Rákóczi. Többnyire ezeken a helyeken időzött 1700 első felében is, kivéve Eperjest, ahol a per megszűnte után már nem volt dolga.

Ennek az évnek elején megfordult Bécsben is, amint Thaly és Márki egyhangúan vélik, bizonnyal azért, hogy közbejárjon várai ügyében. A császár-király ugyanis leromboltatta Rákóczi várainak egy részét (Ecsed, Patak, Ónod). Rákóczi közbenjárása azonban eredménytelen maradt, mert a haditanács a megkezdett rombolást folytatta és 1702-re el is készült vele. Rákóczit mélyen sértette ősi várainak barbár lerombolása, de az udvar letörni igyekezett mindent, ami magyar és megsemmisíteni mindazt, ami a magyarságot erősítheti.

1700 nyarára azt remélhette Rákóczi, hogy elhunyt fia helyett ismét gyermekkel áldja meg az ég. Ezért a nyár elején Bécsbe vitte nejét. Itt született meg 1700 augusztus 17-én Rákóczi és hesseni Sarolta Amália második fia, akit keresztapja, a Rákóczinál két évvel fiatalabb I. József király után Józsefnek kereszteltek. Lipót király Józsefet már 1687-ben utódjává koronáztatta s bár ekkor még Lipót élt, Józsefet királynak tekintették.

Három hónappal később az újszülöttet dajkái és egy ékesebb udvarhölgyre bízva Bécsben hagyták s Rákóczi nejével visszatért felső-magyarországi birtokaira.

Ez a bécsi tartózkodás utóbb döntő befolyású lett Rákóczi egész életére. Évek óta foglalkoztatta már az európai hatalmak diplomáciáját, hogy mi lesz, ha II. Károly spanyol király meghal. Halálával a spanyol trónnak nem maradt közvetlen örököse és előrelátható volt, hogy az örökösödés ügyének elintézése az európai békét meg fogja bontani. A Habsburgok biztosítani kívánták továbbra is családjuk spanyolországi uralmát. Ezzel szemben a franciák, angolok és hollandok az európai egyensúly érdekében meg akarták törni a Habsburg-túlsúlyt s szövetkeztek Spanyolország felosztására. 1700 márciusában az említett három hatalom megegyezett abban, hogy a spanyol trónt az Indiákkal és Németalfölddel és Spanyolországgal

örökölje I. Lipót második fia, Károly főherceg, mert időközben jelöltjük a bajor választó-fejedelem, József Ferdinánd, gyanúsan gyorsan elhunyt. Viszont az olasz tartományokat és Lotharingiát Milánó ellenében a francia dauphinnek szánták. Erről a megegyezésről maguk a nevezett hatalmak követei értesítették Bécsben Rákóczit s jelezték azt is, hogy neki is szerepet szánnak az ügyben. A tervezgetésekben benne volt Du Heron, Franciaországnak Rákóczi által nem ismert lengyelországi követe, valamint a fecsegéséről közismert Villars bécsi francia követ is, akik miatt az óvatos Rákóczi tartózkodó volt, viszont lelkében a jobb jövő reményével eltelve s a küszöbön álló háború feletti jókedvében tért vissza hazájába Bercsényihez.

A Bécsben szerzett értesülések most már alkalmasnak mutatták az időt arra, hogy a magyarság akciót kezdjen elkobzott alkotmánya és szabadsága érdekében. Belátta ezt Rákóczi is, akit részben élete tapasztalatai s részben Bercsényi is, az utóbbi években meggyőztek arról, hogy a magyarság számára nincs más lépés hátra.

Rákóczi, mint azt az önéletírásából idézett történelmi összefoglalása igazolja, teljesen tisztába jött a bécsi tendenciákkal és élesen felismerte mindazokat a helyi tüneteket, amelyek azt igazolták. A helyzet az 1697. évi parasztmozgalom óta csak romlott. Pozsega, Valkó, Verőce és Szerem megyéket kiszakították az ország területéből s azokból minden alkotmányos formát mellőző katonai tartományt szerveztek. A felszabadult megyékben az újszerzeményi bizottság uralkodott. Az úgynevezett jász-kun kerületet, szabad polgárok szabad területét, ötszázezer forinton Bécs elzálogosította a német lovagrendnek. 1700-tól kezdve a nagybirtokos nemességre jövedelme 16-odrésze adóul rárovatott. A kisbirtokos nemességet pedig adózás tekintetében egy kalap alá vonták a jogtalan jobbágyokkal. Rendkívüli mértékben felemelték a só árát és újabb regáléjogok gyakorlásával súlyosan megadóztattak mindenkit. Tovább fokozódott a protestánsok elnyomása. Az iskoláknak újabb sorát zárták be. Egyes vidékeken a rekatolizálás élén haladó jezsuiták dragonyos századok élén járták be a helységeket és űzték el a protestáns papot, tanítót, hogy a protestáns templomokat átvehessék. Bécs érzéketlen volt és süket. Az egyre súlyosabb nyomás alatt egyre nagyobb lett az az elkeseredés, amely már előbb is megért a forradalmi kirobbanásra. Ezeknek a vexaturáknak többje érzékenyen érintette Rákóczit is. Lehetetlen volt észre nem vennie, hogy a maga egyéni összeütközései a bécsi udvarral csak egy részét alkotják és beletartoznak a magyarság és a németség egyetemes érdekellentétébe. Egyedül a szerencsétlen külpolitikai helyzet volt az, amely kénytelen béklyót vetett a nemzeti ellentállás minden gondolatára. A császár ugyanis a ryswicki békében (1687 szept. 20) kibékült XIV. Lajossal. Az így felszabadult csapatokat Lipót szintén a török ellen használta fel, mely az angolok és hollandok támogató közbejárására 1699-ben Karlovicban békét kötött Lipóttal. Így Lipót és birodalma annyi év után ismét külső békében volt, hadereje tehát a gyanús országrészeket szállta meg. Ilyen körülmények közt minden önálló akció reménytelennek látszott. Ebbe a reménytelenségbe hozott reménysugárt Rákóczi említett 1700 nyári bécsi értesülése.

Bercsényi Miklós, aki Rákóczi gondjait megosztotta s belső küzdelmei idején őszinte barát gyanánt mellette állt s nagyban elősegítette Rákóczi igazi kibontakozását, 1665-ben született Temetvény várában. A grófi rangot apja nyerte el. Műveltségének alapjait a nagyszombati egyetemen szerezte meg. Fiatal korának egy részét Esterházy Pál nádor udvarában töltötte. Buda várának visszafoglalásakor annyira kitűnt, hogy ezredessé nevezték ki. Kevéssel utóbb Ung vármegye örökös főispánja, majd - mint említettük - Felső-Magyarország hadbiztosa lett. Mint ilyen került Eperjesen 1697 farsangján Rákóczival összeköttetésbe, amely összeköttetés utóbb igaz barátsággá mélyült. Hosszú időn át egyedül ő volt Rákóczi egyetlen bizalmasa. A hadbiztosi tisztség csak kellemetlenséget szerzett neki s ezért már a következő évben visszavonult a magánéletbe.

Bercsényit Thaly, egyik arcképe alapján, e szavakkal jellemzi: „Erőteli vonásai hiven tükrözik vissza jellemét. Dus fekete hajzattól köritett nyílt, domború homloka fényes értelmi tehetségre; jupiteri szemöldökeinek ívei akaraterejére; mélyen fekvő, igen nagy és szép, villogó fekete szemei - melyek haragos tűzben égnek - szenvedélyességre; nagy sasorra bátorságra; erős, dombos álla jellemének szilárdságára, makacsságára; élénk-piros ajkai ragyogó ékesszólásra s humorának nyilaira emlékeztetnek. Szemeinek kifejezése parancsoló, kemény, lángoló. Általában az egész arc tősgyökeres magyar tipusú, rendkivül érdekes; és sokat jelentő". Ebből a kitűnően szemléltető leírásból magát az embert is megismerjük, aki eszerint kitűnő értelmi tehetséggel rendelkezett. Telítve volt akaraterővel, szenvedélyességgel és bátorsággal. Olykor makacs, szónoki készsége nagy s humora gyilkos. Általában erősen uralkodó temperamentum, aki mindég extázisban van, kemény és parancsolni kész.

Hasonlónak ismerte Bercsényit XIV. Lajosnak Rákóczi udvarába küldött követe, Des Alleurs marquis is, aki 1705-ben írt emlékiratában, melyben beszámolt urának tapasztalatairól, úgy jellemezte Bercsényit, hogy az a Rákóczi utáni elsőséget szellemi erejével, fondorlataival és tekintélyével vívta ki s nem előkelő rokonai vagy gazdagsága útján tartja fenn.

A kortársak, így Savoyai Eugen is, meg voltak arról győződve, hogy a szellemi túlsúly Bercsényinél van s Bercsényi a gondolkodó és Rákóczi csak az egyszerű végrehajtó. Azonban ennek ellentmond Szekfü, aki a Magyar Történet megfelelő helyén annyira pontosan és frappánsan rajzolta meg a két férfi közötti viszonyt, hogy szóról-szóra idéznünk kell ezeket a mondatait:

„Rákóczi" írja Szekfü az említett helyen „egész életében az a magába vonult egyéniség volt, amivé tette őt örömtelen gyermek- és ifjúkora: egyszerű szavakkal és fordulatokkal élő szelíd lélek, aki belsejét sem azért nem mutatta meg akárkinek, mintha büszke lett volna, avagy bizalmatlan és zordul ellenségeskedő, hanem abból a természetes szerénységből, mely a bensőnek feltárását mint fölösleges, túlságosan hangos gesztust kerüli és embertársait nem akarja saját maga személyével elfoglalni. Ebből igen gyakran az következett, hogy erős egyéniségekkel érintkezve, látszólag passzív szerepre szorult, átengedve a teret amazok szenvedélyes expektorációinak. Ez a helyzet állt elé nem egyszer Bercsényivel szemben, aki saját álláspontját megvesztegető szóáradattal, szellem, élc, irónia minden árnyalata segítségével tudta exponálni, úgyhogy Rákóczi alig juthatott szóhoz, de nézeteit mégsem hagyta szenvedélyes és túláradó barátjától befolyásoltatni".

Szekfü kétségtelenül találó és helyes megállapításait teljesen fedi az a jellemzés, amelyet maga Rákóczi hagyott ránk Bercsényiről a magyarországi háborúról írt Emlékirataiban, amely először az 1739-ben, Hágában megjelent, Rákóczitól származó „Histoire des Revolutions de Hongrie" című munkában látott napvilágot. Mivel Rákóczi és Bercsényi viszonyának tisztázása már együttműködésük részletes előadása előtt kívánatosnak látszik, idézzük még a fentieken kívül Rákóczi most említett jellemzését is:

„Az örök igazság előtt irván ezt az emlékiratot és félretévén minden emberi gyengeséget, meg kell vallanom, hogy gr. Bercsényinek személye és modora nagy akadálya volt a magyar urak egyesülésének. Őt mindnyájan ismerték, engemet csak nagyon kevesen. Azok is fiatalságomat tekintve képtelennek tartottak bármely hadi, vagy politikai ügyek vezetésére s igy mindent a grófnak tulajdonitának. Többen még hasonlitani sem kivánták magukat hozzá, annál kevésbé kivántak vezénylete alatt állni. Bercsényinek zsenije, mely egyenlőséget nem türt, keménynek és elviselhetetlennek tetszett alattvalóinak. Kiméletlenül csipős és gunyolódó volt fesztelenségében, komoly dolgokban könnyelmü s ha feddenie kellett, élesen és megvetőleg tette. Nyakasan bámulván önön lelkületét, másokét többnyire megvetette. Ékesszóló a beszédben, késedelmeskedő a tettekben, ingadozó a kétes esetekben; tanácsa terjedelmes elméje miatt bő,

de bizonytalan volt s a szerencsétlen események okait mindég másoknak tulajdonitotta. Azonban Bercsényi ragaszkodott hozzám, szeretetből és kényszerűségből is. Igy barátsággal és kölcsönös szeretettel viseltetvén egymáshoz, sok dologban pártját fogtam, vagy pedig, magát mérsékelni nem tudó heves természetével mentettem. Különben sem láttam benne semmi rosszakaratot. Sem nem változtathattam meg őt, sem nem büntethettem igazság szerint. Ezért titokban gyakran vádoltak, hogy elnéző vagyok iránta. A közvélemény fukarnak és kapzsinak tartotta Bercsényit, de ő ilyesmire képtelen volt. Elzárkózottnak tartották, mert nem járt senki kedve után, azt hivén, hogy barátságommal beéri. Ezen okokért egész Magyarországon nem volt rajtam kivül barátja. Azonban én sem tetszettem neki mindég, mert a méltányossághoz ragaszkodván, nem birtam mindenkor teljesiteni kivánságát. Mindazáltal - amint már mondám - terjedelmes elmével lévén megáldva, könnyen belátott az ügyekbe, de ritkán tudta másokban felismerni az észt és a tehetséget. A szabadság ügyét védvén, megengedtem neki mindent tenni, amit a lengyel nagyok szoktak cselekedni a király irányában, miként ottlétemkor láttam s amelyekről hittem, hogy törvényeink lényegével nem ellenkeznek. Ez sok rágalomra szolgált okul, mert azt hitték, hogy a gróf hatalomban és méltóságban is egyenlőnek tartja magát velem, noha sohasem tapasztaltam, hogy az irántam tartozó tisztelet s engedelmesség ellen vétett volna. Nehezen birtam mérsékelni e barátom természetét, kit őszintén szerettem, ki birta minden titkomat s hű bajtársam vala a száműzetésben és szerencsétlenségben. Nehéz volt őt a többi nagyokkal, kik pártomon állottak, egyességben tartanom, mert mindnyájan külön-különféle lelkületűek lévén, noha ugy látszottak, hogy önként megadják gr. Bercsényinek a tiszteletet, azon megbecsülésért, mellyel én viseltettem iránta, nemkülönben méltóságáért is - pedig sem maguk között, sem irányában nem volt őszinte közöttük egy sem… Részletesen elmondhatnám majdnem a többi urakról is, amit Bercsényiről elmondottam, kivéve éles elméjét, érett itéletét, barátsága és szeretete tartósságát és hozzámvaló hivségét."

Ezekből az őszinte és jól jellemző sorokból nemcsak Bercsényit, de magát Rákóczit is megismerjük. Mélyen betekinthetünk kettőjük viszonyába is s megérthetjük, hogy mit jelentett ez a két merőben ellentétes, de a maga nemében rendkívüli egyéniség egymás számára.

Az eddigi történetírás, Thalyt és Márkit sem véve ki, bizonnyal túlozta azt a hatást, amelyet Bercsényi a kibontakozás éveiben gyakorolt Rákóczira. Kétségtelen, hogy nagy szerepe volt abban, hogy Rákóczi pontosabban és kimerítőbben értesült az ország dolgairól és első sorban hangulatáról, mintsem különben tehette volna. Azt hiszem azonban, hogy kettejük jellemének ismeretében nem csalódom, ha azt vélem, hogy Bercsényi inkább csak annyiban segítette elő Rákóczi nagy belső kibontakozását, hogy alkalmat adott arra, hogy Rákóczi kibeszélje magát, hangot adjon elrejtett gondolatainak, tapasztalatainak és így az önmaga hangosan kiejtett szavai győzték meg Rákóczit. A megértő barát, aki a hangosan töprengő Rákóczi kételyeit eloszlatta, felfogásának, meglátásainak helyességét igazolta, kétségtelenül mintegy szellemi bábája lett a bábjából kibontakozó Rákóczinak. De a kibontakozás, a szabad felröppenés mégis csak Rákóczi önmagából fakadt lelki fejlődésének volt önkínzásosan fáradságos eredménye.

Felbecsülhetetlen és elvitathatatlan azonban az a szolgálat, amit azzal végzett Bercsényi Rákóczi és a nemzeti ügy érdekében, hogy az óvatos és zárkózott Rákóczi igazi lelkét, nemzete és családja jövőjén mélyen aggódó lényegét megismertette azokkal a nyugtalan, de Rákócziban nem bízó főurakkal és nemesekkel, akik később Rákóczi mozgalmának zászlóvivői lettek. Rákóczihoz viszont elvitte ezek bizalmának és reménykedésének hírét. Így valóban Bercsényi személyes munkája és eredménye lőn, hogy a nemzeti közvélemény Rákócziban látta megtestesülni minden reményének eljövendő beváltóját s Rákóczi megérezhette ezt s így igazolva láthatta, hogy a családi hagyományok valóban vezéri és nemzetvédő szerepre predestinálják őt.

Nem Bercsényi beszélte tehát rá a tettre Rákóczit, hanem csak találkoztak a cselekvés vágyában, amely közben Rákócziban is felébredt. Csakhogy míg Bercsényi cselekvésvágya türelmetlen és heves volt, addig Rákócziéban több volt a megfontoltság, a számítás és a céltudatosság. Rákóczi már korán tudta azt, hogy a szász választóból lett lengyel király, „erős" Ágost, akit a Habsburg-befolyás emelt a lengyel trónra, csalódást hozott Lipót számára s a király kész lenne egy számára dicsőséget hozó háborúra. Német rokoni körökből viszont azt is tudta, hogy a német fejedelmek is neheztelnek Lipótra s az egyenetlenséget nem lenne nehéz közöttük szakadékká mélyíteni. Ezekhez az értesülésekhez járult az a fenti hír, amelyet 1700 nyarán hallott Bécsben. A helyzet mérlegelésével tehát belátta, hogy számára is eljött a cselekvés pillanata.

Már 1699-ben közölte Rákóczi Bercsényivel, hogy tervei vannak az ország bajainak és nyomorúságainak orvoslására. Ékkor már nem az udvarhoz intézendő felszólításra, panaszra, vagy könyörgésre gondolt, mert azt már tapasztalatból tudta, hogy hasztalan dolog, hanem - mint önéletírásában írja - „az iga lerázására, melyet nyakunkra nehezedni éreztünk." De mikor fontolóra vették a belső viszonyokat, látniok kellett, hogy leküzdhetetlen nehézségek tornyosulnak eléjük. Az ország rakva volt császári katonákkal. Minden várban, városban katonai őrség volt, viszont a kincstár mindenhol üres volt. Az országban nem volt pénz, sem felhasználható hadi készség. Reménytelen volt a külpolitikai helyzet is.

Rákóczi ekkor már mindent mérlegre téve rájött, hogy neki kell kezdeményeznie: „Mert egyedül az én személyem volt az", írja, „amely az én házam, az én őseim tekintélyénél fogva az egyformán gondolkozók szándékait egyesiteni birta és a külföld keresztyén uralkodóinak baráti támogatását kieszközölhette. Én rám várakozott inkább, mint bárki másra a dédapám, első György által Ferdinánd császárral kötött nagyszombati békének helyreállítása, mely akkor a később nagyobbrészt eltörölt szabadságait az országnak megszilárditotta. A francia és svéd királyokkal akkoriban kötött szövetsége utódaira is kiterjedt és azért egyedül engem illetett ahhoz folyamodni… A te gondviselésed előkészít vala a nyilvános fellépésre, hogy a visszavonultságból kilépve, az uralkodó fejedelem méltóságát öltözzem fel, amelynek jegyét már származásomnál fogva is magamon hordtam a te jóságodból… Megkezdtem hazám felszabaditásának müvét, a saját és a nyomorult nép szenvedéseitől indittatva, melynek sanyaruságait az elmondottakban alig érintettem, mert sok és nagy sanyaruságban volt része. Azt hittem ezenfelül, hogy eskümből folyó kötelességem volt megmenteni a hazai törvényeket, felsegiteni a nyomorultakat, megszabadítani a szülőteleneket és az árvákat az elviselhetetlen igából, amit a jog és a méltányosság ellenére raktak reájuk… Távol állt tőlem úgy a dicsőség, mint a magasabb méltóság vágya, avagy a korona elnyerésének kivánása, ennek dacára mégis vezetett valami hiu vágy, az Önnön magammal való megelégedés gyönyörűsége."

Már 1700 tavaszán, amikor Rákóczi ez évben először megtért Bécsből, közeledni látta az alkalmas időt s ezért barátaival április és május folyamán több tanácskozást tartott s megállapodtak abban, hogy a dédapja idejében kötött erdélyi-francia szövetségre hivatkozva kérni fogja XIV. Lajos pártfogását. Bekapcsolódtak tehát a már tradicionális koncepcióba s lelki szemük előtt felvillant egy magyar-francia együttműködés reménye, amely majd a német közép-európai túlsúly ellen fog irányulni.

Dujardin ezredes pár évvel előbb mutatott volt be Rákóczinak egy éles eszű, ügyes, szellemes belgiumi származású francia tisztet, bizonyos Longueval nevű császári kapitányt, aki lassan teljesen bejutott Rákóczi bizalmába, bár Bercsényi óvta ettől Rákóczit. Épp ekkor kért ez a kapitány szabadságot, hogy felkeresse Liegeben lakó családját. Rákóczi néhány szóban közölte Longuevallal tervét, aki késznek nyilatkozott arra, hogy Rákóczi levelét XIV. Lajoshoz eljuttatandó, el fog menni Párisba is. Abban egyeztek meg, hogy mielőtt útnak indul, Bécsben fel fogja Rákóczit keresni s ott fogja a levelet átvenni.

Bécsben meglepő és nagyon érdekes levelet kapott Rákóczi. A levelet Ferriol konstantinápolyi francia követ küldte. Ferriol jól ismerte a magyar viszonyokat, hisz több háborút harcolt Magyarországon végig s hosszú ideig állt Thököly szolgálatában. Ferriol felhívta XIV. Lajos figyelmét Rákóczira, mint akit a várható örökösödési háborúban fel lehet használni arra, hogy Magyarországon felkelést támasszon s ezzel lekösse a császári haderők jelentős részét. Ferriol - XIV. Lajos tudtával, tudta nélkül? - a francia király támogatásával biztatta Rákóczit, ha az elégületlenek élére áll.

Rákóczi még le sem küzdhette a külföldi diplomatáktól nyert értesülések és Ferriol levele kapcsán szerzett mély benyomásait, amikor október végén felkereste őt Bécsben Longueval a megbeszélt levél ügyében. Rákóczi és Bercsényi már előbb tisztázták egymás közt az elküldendő levél körvonalait. Csak a megfogalmazás volt hátra. Rákóczi ekkor még nem volt annyira otthonos a francia nyelvben, hogy a megfogalmazásra vállalkozott volna s ezért Longueval diktálta tollba a levelet s Rákóczi csupán leírta azt. A levélben, melyet nem ismerünk, Rákóczi mint atyjához és védőjéhez fordult XIV. Lajoshoz s minden bizonnyal a régi összeköttetésekre és a közös francia-magyar érdekekre való hivatkozással kérte a francia király támogatását. Egyidejűleg Barbesieux hadügyminiszternek is írt Rákóczi, s arra kérte, hogy adjon hitelt annak, amit megbízottja, Longueval, szóval el fog mondani.

Rákóczi egyszerű véletlen folytán épp azon a napon írta meg ezeket a nevezetes leveleket, amely napon a spanyol király meghalt. A levelek megírása után, szívében reménységgel eltelve, feleségével együtt visszaindult Magyarországba. Komáromig hajón, onnan szekereken mentek Budára, ahol bevárták az elmaradt hajókat s teljes udvarukkal, most már saját fogataikon Gyöngyösön át, mely Rákóczi városa volt, Sárospatakra mentek. Rákóczi Gyöngyösön értesült II. Károly spanyol király haláláról, „mely teljesen uj képet vala az európai ügyek alakulásának adandó". Rákóczi türelmetlenül várta az európai bonyodalom megindulását, viszont teljes lelkinyugalommal várta követének visszatértét.

A spanyol király halálának híre Bécsben előre vetette a bekövetkezendő események árnyékát. Az épp Bécsben tartózkodó Bercsényi élénk szavakkal tudósította már november 24-én Koháry Istvánt, írván, hogy „az udvar az spanyol király halálával igen consternáltatott; vagynak sok conferentiák, de kevés resolutiók - annyival is inkább, hogy Duc de Anjou, Delfinusnak (dauphin) második fia (V. Fülöp) testamentalis successornak declaráltatott az megholt királytul; s láttatik már az udvar inkább Olasz-, mintsem Spanyolországot kivánná megtartani…"

1701 január végén, mikor Rákóczi a nagysárosi várban tartózkodott, visszatért Longueval. Nem jött üres kézzel. Hozta Barbesieux december 8-án kelt levelét, amelyben a miniszter biztosította Rákóczit XIV. Lajos jóindulatáról. Emellett szóban még azt is izente, hogy a tárgyalások folytatása végett mind a maga, mind politikai barátjai nevében meghatalmazó levéllel felszerelve küldje vissza megbízottját.

Rákóczi a megyei közgyűlés megtartása után farsangolás címe alatt a hegyeken keresztül Ungvárra ment, hogy ott a további teendőket Bercsényivel és a dologról tudó urakkal megbeszélje. Társaságában volt Longueval is. Február 7. és 9. között maradt Ungvárott. Bercsényi óvatosságot ajánlott most is, mint előbb. Talán Longuevalra gyanakodott, vagy pedig az apósa halálával megüresedett felső-magyarországi főkapitányság megszerzésének lehetősége tanácsolta neki a huzavonát, nem tudjuk. Maga Rákóczi is, látva a határozatlanságot, lanyhaságot színlelt, alig beszélt a dologról Longuevallal s inkább vadászattal telt el a három nap. Mindazonáltal nem akarta megszakítani a felvett levelezés fonalát s így, mikor Munkácsra visszatért, Longueval tollbamondása mellett újabb levelet írt Barbesieuxnek, amelyben megköszönte a király jóindulatát s igérte, hogy a kívánt névsort az egyetértő urakról

a legközelebb el fogja juttatni. Egy egykorú császári historikus, aki bizonnyal az aktákból értesült a dologról, azt írja, hogy Rákóczi ebben a levélben szükségesnek tartotta, hogy a megszervezendő hadsereg számára a francia király előlegezze a megfelelő összeget, amit Rákóczi majd megtérít. Ezenkívül Lengyelországon át segédcsapatokat is kért XIV. Lajostól. Végre kívánatosnak írta Rákóczi, hogy a király Lengyel- és Magyarország egyesítésére törekedjék, mert akkor ez az államszövetség a jövőben mind az osztrák, mind a török hatalomnak sikerrel fog tudni ellentállani.

Az ősi észak-déli irányú kelet- és nyugatellenes szövetség eszerint már a kezdet-kezdetén kibontakozott Rákóczi terveiben.

Közben mind Bercsényi, mind Rákóczi izgatott figyelemmel vigyázták a bécsi eseményeket. Április 5-én írta például Bercsényi Rákóczinak a következő erre mutató sorokat: „Az más héten magam is Bécsben rándulok, onnan is, ha mit érthetek, alázatosan udvarlok levelemmel Nagyságodnak."

Rákóczi április elején épp Sároson tartózkodott feleségénél, aki, ismét áldott állapotban lévén, épp Bécsbe készülődött, amikor egyik este - a fejedelem épp német tisztekkel kártyázott - váratlanul levél jött Zboróról nénjétől. A levél már nagy késéssel jutott Rákóczi kezeihez, mert a küldönc először Munkácson kereste s a súlyos tavaszi áradások nagyon akadályozták útjában. A levél megdöbbentő hírt közölt. Bécsi hírek szerint Linz mellett elfogták volna Longuevalt s elszedték a nála levő leveleket is, bár egyet nagy sietve lenyelt. Rákóczi érthető megdöbbenéssel értesült a dologról, de bár belsejében közel volt a tébolyodáshoz, önuralmat erőszakolt magára. Azonban a kártyázásnak kevéssel utóbb véget vetett s magára maradt, hogy gondolatait rendezze.

„Majd a szomszédos Lengyelországba való menekülést tanácsolta nekem a jövő előrelátása" írja önéletrajzában „de a készpénz hiánya meghiúsította az utat, majd Longueval hűsége az általa lenyelt levél hírével remélni és maradni parancsolt. Az a remény is táplált, hogy a császár, aki máskülönben sok jelét mutatta hozzám való jóindulatának, és udvara, amelynek kegyét és barátságát birtam, nem fog semmit elhamarkodni. Megerősitett engem ezen véleményemben az a két heti időköz, amely Longueval elfogatása óta eltelt."

Végül elhatározta, hogy megvárja a dolgok kimenetelét ebben a bizonytalanságban. Lefeküdt, hogy beteges nejét ne aggassza, de szemét elkerülte az álom. Április 18-ika volt. Hajnali két órakor arra riadt fel szendergéséből, hogy a szomszédos szobákban szokatlan zaj van. A vadászebek ugattak. Hallotta, hogy nyílik a második ajtó. Az asszony is felriadt s komornáját szólította. Rákóczi épp ki akart kelni az ágyból, hogy megtudja a zaj okát. E pillanatban hatalmas ütésre felnyílt az ágy közelében lévő ajtó s két Salm-ezredbeli százados, akiket különben ismert is, kezükben gyertyával és pisztollyal, körülfogták az ágyat s a mindenre elkészült, de túl jóhiszemű Rákóczit a császár nevében fogolynak nyilvánították.

Az asszonyt alig lehetett lecsillapítani. Rákóczi azonban nyugalmat erőszakolt magára s egykedvűen vette tudomásul, hogy a császáriakkal megrakott szomszédos Eperjesre fogják vinni. A tisztek engedélyével hintójába fogatott, felöltözött. Felesége nem volt hajlandó maradni, tehát ő is felkészült. Hajnalodott s az ég aljának első rőt pirkadásának borongós fénye mellett elindult a kis menet Eperjes felé. A nép, amely ekkor már ismét határtalanul ragaszkodott Rákóczihoz, könnyezett a szomorú látványra. Elvégeztetett. A lejtőn meglazult kavics elindult görgeteges útjára, hogy magával ragadja egy évtizedre az egész ország sorsát és egész Európa közfigyelmét…

Utóbb Rákóczi meggyőződhetett róla, hogy Longueval, aki kenyerét ette, tőrbe csalta. Ő maga volt a vádló és a tanú is Rákóczi ellen, aki nem átallotta sok hamis, maga által kitalált állítását utóbb Rákóczi jelenlétében eskü alatt megismételni. Longueval azon volt, hogy minél több

embert keverjen az ügybe. Olyan emberekről, akikkel soha nem találkozott, szembesítéskor esküdözött, hogy azokkal együtt volt különböző bizalmas megbeszéléseken. Végül is Lipót Horvátországban szép jószággal jutalmazta Longuevalt árulásáért. Utóbb Bécsben az a hír terjedt el s ez Du Heron lengyelországi francia követ útján magához az érdekelthez is eljutott, hogy ha XIV. Lajos illően jutalmazta volna Longueval fáradozását, vagy legalább az ily jutalom elnyerését kilátásba helyezte volna, nem került volna sor arra, hogy Bécs megtudja a magyarok szándékait. Longueval kétségtelenül a kereseti lehetőség reményében vállalkozott Rákóczinál a közvetítő szerepére s mikor Párisban azt látta, hogy szolgálatait Bécsben jobban fogják honorálni, szemrebbenés nélkül az árulást választotta. Ez esetben Bercsényit igazolták az események.

Rákóczi eperjesi fogságát egy véletlen eset tette tűrhetővé. Az udvar ugyanis gr. Solari Viktor tábornokot küldte ki őrzésére. Ez az ember még évekkel előbb haragosa volt az ellene egyszer panaszt emelt Rákóczinak, de mióta Solari 1698. évi konstantinápolyi fogságát Zrínyi Ilona közbenjárása tette elviselhetővé, haragját elfeledte és a többheti eperjesi fogságot viszont-szolgálatként emberi formában intézte. Megengedte, hogy Rákóczit meglátogassa kétségbe-esett nővére. Nem gördített akadályokat az elé sem, hogy Rákócziné azonnal továbbutazzék Bécsbe az udvarhoz, hogy eljárjon ott ura érdekében. Sőt Rákóczi embereit is beengedte urukhoz s így Rákóczi megbízhatta Keczer alispánt fogsága idejére minden jogi és birtok-ügyben teljhatalmú helyetteséül. Amikor Rákóczi értesült róla, hogy az udvar külföldre viteti és idegen bíróság elé állítja, akárcsak anyai nagyatyjával és nagybátyjával tette, menekülésre gondolt. Azt remélte, hogy ha Szerencsen viszik keresztül, akkor ottani udvara kiszabadítja. Az áradások miatt azonban Kassára vitték május 5-én két gyalog- és egy lovasszázad fedezete mellett. Innen 16-án vitték tovább Bécs felé. Épp úgy saját birtokain keresztül, mint tizenhárom évvel ezelőtt, amikor Munkács feladása után vitték ki az országból.

Jobbágyai fegyverrel akarták kiszabadítani. Többen is lettek volna, mint a németek. Rákóczi azonban elutasította már ekkor a gondolatot. Nem akarta embereit és a közeli falvakat s városokat a németek dühöngő bosszújának kitenni, amely mindenképpen bekövetkezett volna, akár sikerül a dolog, akár nem. Még mindég bízott Longuevalban s remélte, hogy nem vall ellene és bízott a külföldi fejedelmek barátságában, rokonságában s Józsefnek, az ifjabb királynak hozzá való jóakaratában. Utóbb kellett rájönnie, hogy barátainak és rokonainak közbenjárása s József jóindulata mit sem használt volna az udvar elszántságával szemben, amely ezt az alkalmat kitűnőnek tartotta arra, hogy a veszélyes Rákóczi-házzal egyszer és mindenkorra leszámoljon.

Rákóczival egyidejűleg elfogták még br. Szirmay István kir. ítélőmestert s kevéssel utóbb Vay Ádámot, Vay Mihályt és Vay Lászlót. Keresték Bercsényit is, de ő idejében értesült a levelek elfogásáról s a szomszédos hegyről nézte végig, amint a németek a kastélyában utána kutattak. Erre úttalan-utakon Lengyelországba menekült s ott egy kolostorban húzta meg magát, majd összeköttetések után nézett. Sikerült rövidesen kapcsolatokat találnia a lengyel királlyal is, aki késznek nyilatkozott betörni Magyarországba. Ha ez a betörés megtörténik, Rákóczi sorsa meg lett volna pecsételve, amint azt Rákóczi önéletírásában is írja. Közben azonban kiújult a lengyel-svéd háború s ez a lengyel beavatkozást lehetetlenné tette.

Rákóczit ezalatt Budán keresztül Bécs felé vitték. Rákóczi oly nagy látszólagos nyugalommal tűrte sorsát, hogy Solari tábornok legteljesebb csodálatát magára vonta. Budán értesült Rákóczi feleségének kurírjától, hogy Longueval egyik levelét megtalálták, de még nem tudta, hogy melyik levélről van szó. Annak ellenére, hogy formailag a legszigorúbb őrizet alatt volt: két kivont kardú őr állt ajtaja s éjjel kettő az ágya mellett, Solari módját ejtette, hogy a más kocsikon jövő Vaykkal és Szirmayval leveleket cserélhessen. Május 26-án értek Győrbe, ahol két napig várták a császár utasítását. Végre az is megjött és Rákóczi roppant felindulással és

szomorú sejtelmekkel értesült, hogy a császár parancsa szerint Bécsújhelyre fogják vinni. Eszébe jutott a vérpad, ahol anyai nagyatyái: Zrínyi és Frangepán lefejeztettek s a hely, ahol tetemüket eltemették.

„Azt hittem" írta később „hogy engem is áldozatul hurcolnak oda Magyarország szabadságáért, amelynek teljes eltörlését a császár elhatározta vala. Nem is csalt meg engem vélekedésem, mert mikor engem a rendkivül nagy számban odagyült és a kocsit minden oldalról körülfogó nép gunyja és mocskolódása közben odaszállitottak, bebörtönöztek egy boltozatos helyiségbe, mely az ablakok falkerítése miatt elég homályos volt s egyébként pedig a császári konyha éleskamrájául szolgált. Ide volt egykoron nevezett nagyapám, Zrínyi gróf is bezárva. A velem való bánásmódnak e legutóbbi rideg módja minden emberi reménytől megfosztott."

Új helyzetében azon gondolkozott, hogy miként csavarhatná el levelei értelmét, hogy az minél ártatlanabb legyen. Azonban a legnagyobb zavarban volt, mert nem tudta, hogy vajon első, vagy második levelét találták meg s azok egyikének sem tudta tartalmát pontosan emlékezetébe idézni. Kezdetben idejét az imádkozás, étkezés, alvás és a szűk helyiségben való le s feljárkálás között osztotta meg. Nemcsak az írást, de az olvasást sem engedték meg neki. Unalmában legyeket fogdosott s azokat vetette oda a pókoknak, gyönyörködvén a pókok ügyességében. Megfogadta, hogy azt a hétfői napot, amikor a börtönbe belépett és amikor bezárták (máj. 30.), egész életében meg fogja böjtölni…

A bécsújhelyi börtönbe utóbb befogták Sándor Gáspárt, Okolicsányi Pált és Szluha Ferencet is. Kezdetben még Széchényi Pál kalocsai érsek elfogatását is tervbe vette az udvar, de aztán a kitörőben levő háború miatt eltekintett a közvélemény további izgatásától. Már az elfogatás módja és ténye is ellenkezett a magyar törvényekkel, s így azt sem remélhették a rabok, hogy az eljárást a magyar törvények szerint fogják lefolytatni.

Rákóczi a már említett Berzeviczi Ádám nevű apródjával és egy komornyikjával osztotta meg börtönét. Az ebédjénél pedig megjelent mindég a várparancsnok is: Lehmann Gottfried, a Castelli-dragonyosok kapitánya. Ő szelte meg a húst és kenyeret, hogy azokban semmit ne lehessen becsempészni s különös gonddal vitte el étkezés után a késeket. De Lehmann alapjában derék és jóérzésű ember volt. Porosz érzelmeit az osztrák mundér sem tudta elaltatni s így került lassan lélekben egész közel Rákóczihoz. Rákócziné már Bécsbe érkezése után azonnal a porosz királyhoz és egyéb külföldi uralkodókhoz fordult, kérve őket, hogy járjanak közben Lipótnál férje szabadon bocsáttatása érdekében. A porosz és az angol uralkodók követeik útján sietve kilátásba helyezték közbenjárásukat s a jó hírt Rákóczi egyik volt komornyikja, aki azóta császári testőr lett, kísérelte meg Rákóczihoz eljuttatni. A testőr a követek leveleivel Lehmannál jelentkezett, de az csak a zárt ablakon át való beszélgetést engedte meg, amely mindössze abban merült ki, hogy a testőr Rákócziné nevében férje egészsége felől érdeklődött. Ez az eset Rákóczi életében sorsdöntő jelentőségű volt, mert Lehmannt nagyon meghatotta, hogy királya is érdeklődik foglyáról, aki iránt eddig közelebbről ő sem érdeklődött s a legközelebbi ebédnél a legnagyobb nyájassággal érdeklődött Rákóczitól, hogy miért van fogságban. Lehmann először csak részvétéről biztosította Rákóczit, majd biztatni kezdte, hogy a szabadulás nem fog elmaradni. Később már a birodalmi törvényekben való jártasságát is Rákóczi rendelkezésére bocsátotta s maga foglalta németül írásba a Rákóczi által előadott tényállást, hogy a fejedelemasszony azt felhasználhassa.

A titkos tanács idegenekből összeállított bíróságot küldött ki Rákóczi ügyének megvizsgálására. Az elnöki tisztet gr. Buccelini Frigyes Gyula osztrák kancellár látta el, míg a tagok közt szerepelt Öttingen Farkason, akinek Longueval először mutatta be a leveleket s még két úron kívül Eillers János császári haditanácsos, a titkos tanács titkára is. Buccelini és Eillers

július 11-én szálltak ki Wienerneustadtba s Rákóczit rangjára és méltóságára való tekintet nélkül elővezettették. Buccelini jelezte, hogy a császár nevében és parancsából kérdez, aztán feladta a kérdéseket. Főleg a gonosz célzatú levelezés iránt érdeklődött s az iránt az összeesküvés iránt, amelyben hatvan magyar mágnás lett volna részes. Kérdezősködött ezek tanácskozásairól is. Rákóczi megjegyzi, hogy a kérdések nagy része koholmányokra volt építve. Különösen érdekelték Buccelinit az előkészületek, a francia segélyezés mértéke s a lengyel-magyar-török szövetség terve.

Rákóczi mindenekelőtt tiltakozott a törvényszék illetéktelen volta és a peres eljárás törvényellenessége miatt. Majd igyekezett olyan vallomást tenni, amely a konspiráció gyanújából kimenti. Kijelentette, hogy a vádak Longueval hazugságai s azokkal szemben állításaira kész esküt tenni s azt állította, hogy a levél az angol királyhoz szólt! Másnap azonban Longueval a szembesítéskor minden vádat megismételt s arra esküt is tett. Longueval a szembesítéskor olyanoknak is szemébe mondta, hogy tárgyalásaikon részt vett, akiket azelőtt soha nem látott. Állította, hogy ismerik a leveleket, holott azokat még Bercsényi sem látta s tartalmukra Rákóczi sem emlékezett.

Rákóczi a szembesítés és Longueval vakmerő tódításai után, bár hangsúlyozta, hogy a bíróság illetékességét nem ismeri el, de kész Magyarország törvénye előtt felelni tettéért, mégis a halálra készült. Gyóntatót kért, meg lévén győződve, hogy az udvar nagyapja sorsára juttatja. Sagel atya, a bécsújhelyi jezsuita rendház rectora látta el lelki vigasszal s a gyónás alapján annyira meggyőződött Rákóczi ártatlanságáról, hogy levelet írt Rákóczi érdekében Manegatti Ferencnek, Lipót későbbi gyóntatójának, ki már ekkor igen befolyásos udvari ember volt s Wolf atyának, Lipót gyóntatójának. Sikerült is mindkettőt megnyernie Rákóczi ügyének. Nagyot nyomott a latban a jezsuiták előtt, hogy Anselm Lipót mainzi érsek is nagy vehemenciával védte Rákóczit az udvarnál. Lehman már előbb lehetővé tette, hogy titokban Rákóczi és neje leveleket válthassanak egymással s bár a per egyre rosszabbul állt, Sagel és Lehmann segítségével egyre nagyobb kapcsolata lett Rákóczinak a nagyvilággal.

Így értesült Rákócziné, hogy férje milyen sötét szobában él már 11 hete s hosszas utánjárással elérte, hogy urát augusztus 15-én egy világos terembe tették át, amelynek ablakán ugyan három vasrostély volt, de a kilátást nem fedte el fal. Most már azt is megengedték, hogy gyóntatója vasárnaponként misézzen a szobában.

Rákóczi órákon át nézegette a kilátást. Ablaka a vár árkára nézett, melynek vizében halak és hattyúk úszkáltak. Egy óriási tok és egy hattyú volt a barátja. Etette őket s azok csakhamar az ablaka alá szoktak. Egy héttel utóbb könyveket, papirost, tintát, festékeket és geometriai eszközöket is kapott s ettől kezdve hasznos foglalatossággal tölthette a napjait. A reggeli ima után olvasott, majd rajzolt és festegetett. Ebéd előtt áhítatos olvasmányokat olvasott. Az ebédek Lehmann meghitt társaságában kellemesen teltek el. Utána keveset szunyókált, majd olvasott és festegetett. Délután látogatta meg Sagel atya, kivel inkább világi dolgokról beszélgetett. Alkonyatkor ismét imákat olvasott, majd sétált szobájában. Vacsora után tett-vett, majd ima után lefeküdt. A fogság, amint azt utóbb elismerte, komolyította. Ugyan még mindég bírálgatva és a kíváncsiságtól űzve olvasta a bibliát, de már közeledett hozzá. Ifjúi tüze lehunyóban volt. Nem csoda, hisz azzal a tudattal élt, hogy élete alkonyóráit éli. Sokat foglalkozott Lehmann útmutatása mellett a magyar és a birodalmi törvények közötti különbségekkel. Egyre jobban rájött, hogy a magyar törvények magasan a birodalmiak felett állnak s hogy mint a törvényekre esküt tett főispánnak kötelessége volt az, amit tett. Elhatározta tehát, hogy az illetéktelen külföldi bíróság kérdéseit ezután figyelmen kívül fogja hagyni.

A per gördült tovább a maga útján. Már július 6-án bizottságot küldött ki az udvari kamara Rákóczi javainak zár alá vételére. Öt héttel később a kancellária utasította a kamarát, hogy a császár tudta nélkül nem idegeníthetők el Rákóczi, Bercsényi és társaik jószágai s Rákócziné, Bercsényiné és gyermekeik ezek jövedelmének terhére tartandók el. A kamara pedig azt ajánlotta Lipótnak, hogy a birtokok hitelezői úgy elégíttessenek ki, mint az a 30 év előtt lefejezett Nádasdy Ferenc elkobzott birtokainak hitelezőivel történt! Ezzel a bécsi kormányzat elvben ki is végezte Rákóczit. Szeptember közepén végre a bécsújhelyi polgármester, mint császári megbízott kikézbesítette Rákóczinak az ügyész vádiratát. Rákóczi az átvételt megtagadta, de a polgármester harmadnap ennek ellenére is nála hagyta azt. Rákóczi azt hitte, hogy az ügyészi idézés a király tudta nélkül történt s megfogadta, hogy egy ujjal sem nyúl hozzá. Körül is írta krétával az asztalon, hadd lássék, hogy el sem tolja onnan, ahová a polgármester letette.

Rákóczi még mindig azt hitte, hogy Lipót nem tud az ügyek mikénti állásáról. Az a néhány bölcsen baráti szó, amelyet az utóbbi években hallott Lipóttól, elhitették vele, hogy Lipót is legalább olyan áldozata az udvarnak és a kormányzatnak, mint ő. Emlékirattal fordult tehát Lipóthoz, akit már a jezsuiták s a külföldi uralkodók, újabban a svéd király is befolyásolni igyekeztek Rákóczi érdekében. Amint azonban közeledett az ügyészi iratra való válaszadás harminc napos határideje, egyre jobban megérlelődött Rákócziban a meggyőződés, hogy rajta csak a szökés segíthet, mert ha felette a birodalmi s nem a magyar törvények szerint ítélkeznek, akkor el van veszve s fejvesztésre ítélik. Feleségével is tudatta szándékát s kérte, hogy lovakat készítsen elő. Már közeledett a válaszadásra kitűzött idő, amikor egyik napon a jól beborozott Lehmann kapitány azzal állított be Rákóczihoz, hogy hajlandó életét is feláldozni, csakhogy elősegítse Rákóczi szökését. Rákóczi előbb visszautasította az ajánlatot, mondván, hogy annyira biztos ártatlanságában, hogy nem hajlandó menekülni, hanem bevárja igaza elismerését. Szabadkozása csak olaj volt a teljesen Rákóczi befolyása alá került Lehmann lelkesedésére, akit már Wolf jezsuita atya és saját fiatal kornétás öccse is rábeszéltek Rákóczi megszöktetésére. A fiatal Lehmann Jakab Kristóf épp akkor kapott Rákócziné befolyására nagyobb szabadságot s barátja, bizonyos Kertzl hadnagy pedig Lehmann fennebbvalóját, Kertzl ezredest hangolta Rákóczi irányában jóindulatra.

Lehmann csak azt kérte Rákóczitól, hogy Rákóczi fogadja meg neki, hogy nem lesz lázadó. Rákóczi azt ajánlotta a másnap színjózan Lehmannak, hogy szállíttassa őt koholt császári parancsra Grácba s aztán ejtse módját, hogy egyedül folytassa útját Olaszországba, ahonnan majd átmehet a francia sereghez. Lehmann nem fogadta el ezt a tervet, viszont néhány nappal később ellátta Rákóczit kalapácsokkal és fogókkal, hogy azok segítségével Rákóczi távolítsa el ablakának rostélyát. Ugyanekkor leereszkedésre alkalmas kötelet is csempészett be hozzá.

Rákóczi a szökésnek ilyen módon való végrehajtásától idegenkedett. Magas volt a fal. Mély a vizes árok s azon kívül még több falon kellett volna átmásznia. Mindazonáltal megkezdte Berzeviczi segítségével a rostély elmozdítását. Hogy a Lehmannt ellenőrző ezredes gyanút ne fogjon, az eltávolított rostélyrészeket fekete viasszal pótolta.

A szökés előkészítése nem mehetett túl titokban, mert a polgármester nagyobb óvatosságra figyelmeztette a rab őrzésénél Lehmannt s Rákóczi udvari káplánja, Bévilaqua, egy héttel előbb már arról beszélt, hogy ura előbb-utóbb megszabadul.

Rákócziné Bécsben mindent elkövetett férjéért. Sikerült megnyernie a svéd király közbenjárását is, mindamellett örökös aggodalomban élt s maga is a szökést tartotta az egyedüli biztos megoldásnak. Október végén kijátszva szigorú bécsi ellenőrzőit, Kertzl hadnagy lekenyerezése útján, parasztmenyecskének öltözve sikerült eljutnia Bécsújhelyre, ahol a hadnagy mint sógornőjét vitte be a várba s este beengedte a fejedelemhez. A viszontlátás boldog örömei közt

beszélte meg az egymást oly régen nem látott pár a szökés módozatait s azokat az előkészületeket, amelyeket az asszonynak még el kellett végeznie. A babonás Szirmay időközben egy használt inget kért Berzeviczi útján Rákóczitól, hogy azt egy javasasszonyhoz juttassa, aki annak segélyével meg fogja védeni a menekülő Rákóczit minden bajtól. Szirmay annyira aggódott Rákócziért, hogy örökbe akarta fogadni a bécsújhelyi jezsuitákat abban az esetben, ha megszöktetik.

Rákóczi Lehmann útján szerzett egy dragonyos egyenruhát. Komornyikját, akiben nem bízott, Bécsbe küldte. November 6-án a szolgálatára rendelt dragonyost nem engedte be, mondván, hogy rosszul van és különben sem kell főzni, mert másnap böjtölni fog. Berzeviczi előrement Rákóczi kocsisának szállására, hogy egy megbeszélt helyen lóval várhassa gazdáját. Rákóczi imádkozva kérte a Megváltót, hogy segítse vállalkozását. Majd Lehmann valami ürüggyel eltávolította néhány percre a Rákóczi ajtaja előtt strázsáló dragonyost. Rákóczi ezt felhasználva átsurrant Lehmann szobájába s ott felöltötte a dragonyosi ruhát. Közben Berzeviczi azzal tért vissza, hogy a kiskapu zárva van s nem tud kimenni a várból. Erre kioktatták, hogy mit mondjon az őröknek s a főkapun át kiküldték a városba.

Rákóczi már átöltözve beszélgetett a két Lehmannal, amikor betoppant Kertzl ezredes. Lehmann zavarában eloltotta a gyertyát. Rákóczi idejében a spanyolfal mögé ugrott. A fiatal Lehmann azonban kétségbeesve sóhajtozni kezdett. Kertzl Lehmann zavarát és a sóhajtásokat félreértette. Azt hitte, hogy egy légyottot zavart meg. Ezért gyanútlanul beszélgetett a kapitánnyal, majd annak biztatására elindult vele, hogy a foglyokat megnézzék. Ebben a pillanatban menekülni kellett. A fiatal Lehmann nyomán Rákóczi szerencsésen kijutott a várból. A vár előtt elváltak. A fiatal Lehmann értesíteni akarta a bátyját, hogy a szökés sikerült. Rákóczi azonban eltévedt s visszajutott a várhoz vezető útra. Erre a részeget kezdte adni, dúdolt és dülöngélt. Szerencsére az ifjabb Lehmann még ezt észrevette s megmutatta neki a helyes utat. A falakhoz épp akkor ért, amikor le akarták ereszteni a sorompót. De, mivel Berzeviczi előbb - megbeszélés szerint - kapitánynak adta ki magát és jelezte, hogy jönni fog a legénye is, kiengedték a még mindég dülöngéző, kurjongató Rákóczit.

A megbeszélt helyen várta már Berzeviczi az urát s kocsiba ültek. De a hellyel ismeretlen kocsis a szakadó esőben és tengelyig érő sárban kétszer is nekihajtott a Fertő ingoványainak. Végül is gyalog vezették a lovakat s hajnali két órakor eljutottak Nezsiderbe, ahol már várta őket az a parasztszekér, amit az ifjabb Lehmann már napokkal előbb megrendelt. A szökés sikerült. Rákóczi őrmesternek, Berzeviczi pedig tisztnek volt öltözve. Több nehézség után átkeltek az öreg és a kis Dunán. Berzeviczinek sikerült Cseklészben útlevél nélkül is postakocsit szereznie s így nyitva volt előttük az út. 9-én este érkeztek Bajmócra. Itt különös kalandja volt Rákóczinak. A menekülés kezdete óta csak Nezsiderben evett s ivott valamit, mert félvén a felismeréstől, mindenhol alvást tettetett s nem ment be sehová. Bajmócon végre elszánta magát s pálinkát rendelt. Azonban a pénz vásárló erejével nem lévén tisztában, a pálinkáért olyan nagy összeget ajánlott fel, hogy a kocsmáros valósággal megdöbbent. Ekkor, hogy minden gyanút eloszlasson, egy hajtásra itta ki a pálinkát. Ez annyira tönkre tette a gyomrát, hogy újabb három napig nem tudott mitsem enni. Az utolsó magyar postaállomáson, Poprádon, zálogba csapott lótakaróikért kaptak lovat, hogy átmehessenek Lengyelországba „lovat venni". November 11-én érkeztek meg az elzálogosított Podolinba. Megdöbbenésükre itt is császári tiszteket találtak. Berzeviczi, aki valamikor itt tanult a piaristáknál, felkereste egyik volt tanárát, aki aztán elhivén Berzeviczi előadott meséjét, ellátta őket ennivalóval és másnap átjuttatta őket Lengyelországba. Rákóczi meg volt mentve.

Rákóczi szökése hatalmas feltűnést keltett nemcsak Magyarországon, de Ausztriában is. Alig indult az ezredes Lehmannal emlékezetes körútjára, jelentették, hogy Rákóczi szobája nagyon csendes. Már értesült róla, hogy beteg, mondta Lehmann, de az ezredes gyanút fogott s rögtön

felnyittatta a szobát. A szoba üres volt. Az ablakrostély ki volt feszítve. A nagy konsternációban Lehmann ártatlannak vallotta magát s a gyanú csak azért kezdett feléje fordulni, mert hivatalosan csak a harmadik napon jelentette a fogoly szökését. A bécsújhelyi polgármester is azt jelentette, hogy az ablakrács annyira össze van törve, hogy azt Rákóczi egyedül nem tehette.

Rákóczi három levelet hagyott asztalán: Lipóthoz, a császárnéhoz és Józsefhez. Ezeket bemutatták a titkos tanácsban, amely 9-én foglalkozott először a szökés ügyével. Ugyanitt bemutatták Lipót utasítását is, hogy mindent el kell követni Rákóczi elfogatására. Elrendelték az őrség és Lehmann elfogatását. A főhaditanács elnöke, Mansfeld gróf jelentette a császárnak, hogy egész maffia szöktette meg Rákóczit, amelyben papok, barátok és asszonyok voltak. Azt javasolta, hogy a szökevényt idézzék meg s ha nem jelenik meg, marasztalják el és kobozzák el a birtokait. Egy kamarás azt ajánlotta, hogy tűzzenek ki Rákóczi fejére vérdíjat. Eillers pedig azt szorgalmazta, hogy a birtokokat már most kobozzák el. Ez volt a legfontosabb.

Lehmann, amikor értesült, hogy a császár a kínzást és a hóhért csak akkor engedi el s csak akkor járul a főbelövetéshez hozzá, ha önként vall, végre bevallotta, hogy öccse vette rá a dologra s hogy abban benne volt Rákócziné és Kertzl hadnagy is. Erre a gyanút kiterjesztették mindenkire, Rákóczinéra, Sagel és Wolf atyákra, Bévilaqua káplánra s mindenkire, akinek házából valaki csak felkereste Rákóczit. Még a két darmstadti herceget, a hannoveri herceget és a svéd király követét is megfigyeltették. Rákóczinét és gyermekeit letartóztatták. Rákóczi fejére, ha valaki élve fogja el, 10.000, ha halva keríti elő, 6000 forint vérdíjat tűztek ki. A Lengyelországban élő osztrák megbízottakat pedig utasították, hogy Rákóczit és a fiatal Lehmannt tartsák szemmel. Elrendelték Okolicsányi Pál és Szirmay Miklós elfogatását is, mert Bercsényi a varsói francia követhez írt s elfogott levelében említette őket. A tehetetlen düh hozzáfogott a bosszú végrehajtásához. November 10-én indult meg Rákóczi kerestetése s 24-én tűzték ki fejére a vérdíjat. Jószágait már előbb lefoglalták. A vérdíj a halálos ítélettel volt egyenlő. Megismétlődött az, ami közel száz évvel előbb ükapjával, Rákóczi Zsigmonddal, hogy erőszakkal kergették át a császár mellől az ellentáborba.

A vizsgálat Lehmann további vallomásától várt mindent. De Wolf atya mindvégig kitartott mint lelkiatya mellette, csakhogy visszatartsa a részletesebb vallomástól. Még a vesztőhelyre is elkísérte, ahol december 24-én kegyetlen kínzással végezték ki. Kardját összetörték, őt magát lefejezték, majd felnégyelték s elküldték a négy hulladarabot négy városba, hogy elriasztó például szolgáljon.

Négy évvel később egy Rákóczit szolgáló kuruc csapat azt a darabot, amely a bécsújhelyi kapura volt kifüggesztve, elragadta s Kőszegen tisztességesen eltemette. Halálra ítélték Kertzl hadnagyot is, de őt a vesztőhelyen utolérte a császári kegyelem, amely ítéletét a győri várban eltöltendő hat évi vasra változtatta. Kertzl a hat év után Rákóczi szolgálatába lépett s előbb őrnagya, majd udvari fizetőbiztosa lett s követte Rákóczit a bujdosásba is.

Rákóczi 1707-ben rótta le háláját Lehmann kapitány özvegyének, mert neki 10.000 és az ifjabb Lehmannak 6666 tallért adományozott.

Rákóczi, amikor Podolinból szerencsésen Lengyelországba ért, fogadalmat tett, hogy Podolinban misealapítványt fog tenni szerencsés menekülése emlékére. Utóbb ezt a tartozását híven le is törlesztette.

Lengyelországban először Krakóba ment. Itt megtekintette Báthory István síremlékét, akinek véréből származott. De nem volt az idő alkalmas arra, hogy a nagy király sírjánál felfedje kilétét. Mivel már fogságában értesült róla, hogy Bercsényi Lengyelországba menekült és Ágost királynál szívélyes fogadtatásban részesült, maga is Varsó felé határozta útját. A

fogságból való megszabadulás örömében s felszabadult életének élvezetében - mint utóbb bevallotta - nagy gyönyörködéssel nézett minden nőre és lányra. Egyelőre ugyan visszatartotta az élet kínálkozó örömeinek élvezetétől az, hogy féltette az egészségét, amikor azonban a feleségétől való távolléte egyre hosszabb lett, nem tudott ellenállani a kísértésnek s épp úgy kalandokba bocsátkozott, mint korának többi főrendű urai. Fiatal vérét nem tudta megtagadni ő sem.

Rákóczi szökéséről és meneküléséről több egykorú önéletírás megemlékszik, így az Ottlik Györgyé és Szirmay Endréé is. Azonban a tény egyszerű lerögzítésén egyik sem megy túl s így nem őrizték meg számunkra a közvélemény hangulatát.

Rákóczi és apródja november 24-én érkezett Varsóba. Útközben találkozott azzal az álruhás császári csapattal, amely néhány nappal előbb sikertelen merényletet kísérelt meg Bercsényi ellen. De sem Rákóczi, sem a császáriak nem sejtették, hogy kik keresztezik az úton egymást.

Mire Rákóczi Lengyelországba ért, addig már Bercsényi széleskörű diplomáciai műveleteket bonyolított le. A szerzetesek, akikhez menekült volt, összehozták Meczinskij ezredessel, aki azonnal átlátta Bercsényi személyének és a magyarországi ügyeknek jelentőségét s kapcsolatait felhasználva beajánlotta Bercsényit az ingatag, de nagy tervektől telített Ágost királyhoz. Bercsényi otthon már tudott tótul és oroszul s nagy nyelvérzéke segítségével csakhamar elsajátította a lengyel nyelvet is. Így közvetlen kapcsolatot vett fel az ország vezető embereivel s pár hónap alatt sikeres hangulatot teremtett a magyar ügy mellett. A varsói osztrák követ, gr. Strattmann ugyan követelte Bercsényi kiadatását, de a király ezt megtagadta.

Ekkor épp nagy diplomáciai küzdelem folyt Strattmann és Du Héron francia követ között, hogy melyiknek sikerül majd Lengyelországot a készülő spanyol örökösödési háborúban a maga pártjára vonni. Du Héron XIV. Lajos szövetségét ajánlotta s Bercsényit is csakhamar beállította tervei szövevényébe. A magyar kérdés különben is érdekelte Ágost királyt, hisz minden eshetőségre készülve még Thökölyvel is levelezést tartott fenn. Bercsényi, mielőtt Ágost titkos kihallgatására ment volna, már előzőleg tárgyalt a francia követtel, aki előbb 1701 május 26-iki, majd 29-iki sürgönyeiben már jelentette XIV. Lajosnak, hogy Bercsényit a lengyel király hajlandó támogatása alá venni s jelezte azt is, hogy a király szívesen beavatkozni látszik a magyar ügyekbe. Ezekből a sürgönyökből már egy török-erdélyi-magyar-lengyel keleti Habsburg-ellenes front körvonalai bontakoztak ki. Ettől kezdve Bercsényi és Du Héron szoros összeköttetésben maradt s a magyar szabadságharc diplomáciai előkészítésében Du Héron oroszlánrészt vallhat magáénak.

Július első napjaiban történt meg a találkozás Bialiban a lengyel király és Bercsényi között. Bercsényi leszegezte, hogy egyetlen szikra elegendő lenne arra, hogy a két magyar haza lángbaboruljon s ha Ágost megszabadítaná a magyarokat, a nemzet örömujjongva fogadná. Felvetette a lengyel-magyar perszonális unió gondolatát, mely francia szövetségben irányt szabhatna az európai egyensúlynak. Bercsényi rögtön katonai tervekkel is szolgált, amelyből nem felejtette ki Thökölyt sem. Terveiben nemcsak a perszonális unió gondolatát fejtette ki, de Lengyelország háborús céljának kijelölte Szilézia megszerzését is, hogy ezzel a magyar és lengyel nacionalista igényeket egyaránt kielégítse.

Bercsényi közismert ékesszólása olyan sikert váltott ki Ágostnál, hogy nemcsak védelmébe vette Bercsényit, de a lengyel koronajavakból birtokot is szakított ki számára Litvániában. Du Héron azonnal munkába vette a bialii terv értelmében a francia és svéd udvarok meggyőzését. Az utóbbira azért volt szükség, mert a svéd-lengyel viszony igen rossz volt s egy svéd-lengyel háború tönkretette volna Franciaország keleti terveit. Július 7-én újabb sürgönyt menesztett Du Héron Versaillesba. Jelezte, hogy Bercsényi kész a magyar- és erdélyországi felkelést

kilobbantani, de addig semmi tényleges lépést nem hajlandó tenni, amíg Franciaország és Lengyelország hathatós segélyéről nem biztos, mert nem akarja nemzetét egy újabb szerencsétlenségnek kitenni. A németek szokott kegyetlen bosszúállását ismeri s ezért ezen feltételekhez szigorúan ragaszkodik. Ekkor közölte a követ a bialii tanácskozás lefolyását is, amint arról a lengyel főminisztertől, Beuchlingtól értesült.

XIV. Lajos július 28-án kelt válaszában ridegen elutasította magától a francia támogatás gondolatát. Ez lengyel ügy, törődjék vele Ágost, írta. Különben is a császár még nem izent neki hadat, tehát követe ne avatkozzék be a tárgyalásba. Az elutasító válasz nem törte le sem Du Héront, sem Bercsényit. Bercsényi közben a bialii tárgyalások anyagát személyesen emlékiratban is benyújtotta Ágosthoz, amit a követ ismét közölt Lajossal. Erre is leintés volt a válasz: „Miután a magyarországi diversióval csak a lengyel király fog nyerni: a terv csakis ővele állapítható meg. A császár nekünk még nem üzenvén hadat, nem illenék részünkről más lépéseket tenni ezen ügyben."

Du Héron azonban jobban lévén tájékozva arról, hogy mit jelentene a magyar felkelés Franciaország számára, mint a keleti erőviszonyokkal tisztában nem levő Versailles, tehát tovább folytatta akcióját s aug. 4-én és 11-én kelt sürgönyeiben két részletben elküldte királyának Bercsényi említett emlékiratának francia fordítását.

Ez a nevezetes emlékirat, amelyből most már pontos helyzetképet nyerhetett a francia udvar, történelmi összefoglalással kezdődött. Az 1687. évi országgyűléstől s az eperjesi vértörvényszéktől kezdve adta elő a mai helyzet kialakulását, A memorandum három pontban összegezte a programot: a lengyel király terjessze ki pártfogását a magyar nemzetre s lépjen szövetségre XIV. Lajossal. Ennek kapcsán

1. XIV. Lajos kötelezze magát, hogy Olaszországban teljes erejével folytatja a háborút, hogy Lipótnak ne legyen alkalma csapatainak az örökös tartományokba való visszavonására;

2. Ágosttal szemben kötelezze magát, hogy a császárral, ha az le is mond a spanyol trónigényről, nem köt addig békét, amíg olyan békét nem tud kötni, amelyben Magyarország és Lengyelország personális uniója a lengyel király alatt nem biztosíttatik s Lajos mindaddig anyagilag támogatja Ágostot, amíg Magyarország anyagi forrásai ez előtt meg nem nyílnak;

3. Arra is kötelezze magát Lajos, hogy Thököly erdélyi betörését előmozdítja, hogy az Ágosttal és a magyarokkal összeműködve török, tatár és oláh csapatokkal megszállhassa Erdélyt.

A memorandum oly aprólékos részletekbe ment be, hogy még azt is érvként hozta fel, miszerint „Különben is a történelem amellett bizonyit, hogy a Gondviselés gazdag terméssel szokta megáldani Magyarországot azokban az években, amikor a magyarok a szabadságért harcolnak".

Bercsényi emlékiratában felelevenedett az ősi és egyre megújuló magyar külpolitikai koncepció: észak-déli irányú szövetség (lengyel-magyar-erdélyi-török) és egy nyugati neolatin barát (francia) az ellenséges közvetlen nyugati szomszéd, a német ellen. És felelevenedett benne a XV. században porondra lépett nemzeti magyar ellenzék koncepciója is, amely évszázadokra mutatott irányt s amely a lengyel-magyar personális uniót kívánta mindég szembeállítani a veszélyes Habsburg-igényekkel. Az eljövendő magyar szabadságharc tehát már az első elgondolásokban a magyar múlt évszázados vonalvezetésébe és hagyományaiba gyökerezett bele.

XIV. Lajos az emlékirat ellenére is megmaradt előbbi elhatározásánál s szeptember 1-én még azt a tervet is visszautasította, hogy Bercsényi titokban utazzék ki Párisba s személyesen adja elő terveit. „Inkább helyén van, hogy ott lakjék a lengyel király mellett" írta Du Héronnak „szolgálatot tehetvén neki, ha majd az alkalom erre elérkezik".

Bécsben ekkor már a vesztegetés jól ismert eszközéhez nyúltak. Strattmann útján megvesztegették Beuchlingot, aki felhasználva az egyre növekvőbb svéd veszély ürügyét, Ágostot egyre jobban a magyar ügy és XIV. Lajos ellen befolyásolta. Du Héron terveiben már augusztus elején elejtette Ágostot s már az irányban dolgozott, hogy a lengyel trónra egy a francia és magyar érdekeket jobban megértő uralkodó kerüljön. A magyar kérdés tehát Du Héron fáradhatatlan agilitása és Bercsényi izgatása kapcsán egyre nagyobb gyűrűket vetett a diplomáciai életben.

Ágost két tűz között volt, de még mindég tárgyalt Thökölyvel, aki novemberben már azt is körvonalazta, hogy Erdély trónján kívül mik az igényei a maga, neje és bujdosó társai részére. Du Héron egyre jobban ostromolta királyát. Értesíti a bécsi pletykáról, hogy ura volt az oka Longueval árulásának. Közvetíti Bercsényi újabb emlékiratát s figyelmezteti Lajost, hogy Magyarország kimeríthetetlen ember- és élelmiszerforrás Ausztria számára egy háború esetén, tehát okvetlenül el kell attól szakítani.

A szász Ágost közben ellenkezésbe került saját mágnásaival, akik lengyelmódra konföderációra léptek egymással s behívták Ágost ellen a hívásnak ezer örömmel eleget tevő XII. Károly svéd királyt. Az idegen uralkodóval szemben felmerült a nemzeti király gondolata. Ágost szorult helyzetében - Litvániából kiszorult, körülötte az urak konspiráltak - kénytelen volt Lipót felajánlott segítségét elfogadni és szövetségre lépni vele. Varsóban az első felvonás a bécsi diplomácia győzelmével végződött. A bécsi udvar a szerződés ratifikálásakor azt kívánta Ágosttól, hogy barátságát bizonyítandó, küldje Bercsényit bilincsbe verve Bécsbe. Ezt azonban Ágost megtagadta, helyette azt ajánlotta, hogy a bécsi udvar egyezzék ki Bercsényivel s adjon neki amnesztiát, ha szakít múltjával és felhagy tervezgetéseivel. Bercsényi azonban még a gondolatát is visszautasította az amnesztiának s azt mondta Du Héronnak, hogy addig nem is fogadja el, amíg egy parányi reménysége marad, hogy az ausztriai ház igája alól hazáját felszabadíthatja.

Du Héron nov. 16-án ismét figyelmébe ajánlja urának Bercsényit. „Bercsényi nagyon szellemes" írja XIV. Lajosnak „tehetséges és hazájában nagy tekintéllyel biró férfiú. Hitvese az országbiró leánya s az azelőtti országbiró özvegye. Magáról szerényen beszél, de szavaiból kitűnik, mennyire érti a hadi dolgokat. Magaviselete jó és én nem ismerek benne semmi hibát. Ha az általa előterjesztettek annyira egyeznek Fölséged érdekeivel, amint én hiszem, akkor e főúrnak és ügyének felkarolása kiváló fontossággal bir." Azt ajánlja, hogy 5-6.000 francia zsoldban álló és francia vezetés alatt levő embert kellene Lengyelországból Magyarországba beküldeni s ez elegendő lesz a mozgalom megindításához. Ehhez a sürgönyhöz volt csatolva Bercsényi második emlékirata, amely részletesen megokolta, hogy miért kell az egész mozgalomnak XIV. Lajosnak, a legkeresztényibb királynak nyílt védelme alatt állnia s pontos tervezetet küldött a mozgalom megindítására, valamint a Magyarországon szervezendő magyar hadsereg költségeire nézve. Thököly tehát a változott viszonyoknak megfelelően kikapcsolta a lengyel királyt a tervezett akcióból s Lengyelországot csak XIV. Lajos operációs bázisának tekintette már.

Beuchling, miután ura megtagadta Bercsényi kiadatását, maga akarta Bercsényit a császár kezére adni. Ezért Bercsényit koholt ürüggyel komoly kíséret nélkül, oly gyorsan, hogy még Du Héron sem vehetett róla tudomást, Czenstochowába utaztatta. Az volt a terv, hogy útközben a lengyel területen portyázó álruhás császári katonák Bercsényit elfogják s

áthurcolják Sziléziába. Azonban az emberrablás nem sikerült. November 16-án éjjel Petrikow városán túl támadták meg Bercsényi fogatát a császáriak. Három kísérőjét részben levágták, részben lefogták. Bercsényi előbb rablótámadásra gondolt, de aztán felismerte a hintó ajtaját felszakító tiszt osztrák egyenruháját. Látta, hogy árulás áldozata s a belépő századost lelőtte. A megriasztott támadók a váratlan ellenállástól teljesen fejüket vesztették s a pillanatnyi zavarban Bercsényi lóra kapott s az erdő sűrűjében elmenekült. Üldözői nem tudták befogni. Ezzel a császári csapattal találkozott szembe utóbb Rákóczi, aki épp útban volt ekkor Varsó felé.

Amire tehát Rákóczi Varsóba ért, Bercsényi már megindította a magyar nemzeti mozgalom diplomáciai előkészítését. Rákóczinak már csak a megindított folyamatba kellett bekapcsolódnia. Rákóczi Varsóban a gettóban szállt meg, hogy minden gyanút elterelje magáról, amíg Bercsényit meg nem találja. Aztán magához hivatott egy francia lazarista barátot s azzal magához kérette Du Héront. Természetesen nem leplezte le magát a barátnak, hogy kicsoda. Du Héron kevéssel előbb értesült három meglepő hírről: hogy Bercsényi ellen merényletet követtek el, hogy Ágost szerződést kötött Lipóttal s hogy Rákóczi megszökött Bécsújhelyről. Du Héron ekkor már találkozott is Bercsényivel, aki épp a francia misszió zárdájában húzta meg magát Derzovsky litván nemes neve alatt.

Du Héron fel is kereste az általa még nem ismert Rákóczit, de mikor az leleplezte előtte magát, sokáig gyanakodott s császári kémnek nézte. Minden esetre figyelmeztette, hogy vigyázzon magára s estére találkozót adott neki a lazaristákhoz. Amint Rákóczi a klastrom folyosóján végigment, Bercsényi egy cellából lesett rá, de a homályban nem ismertek egymásra. Rákóczit a házfőnök, páter Montméjan fogadta a refectoriumban s számos kérdést tett fel Bercsényiről, hogy megvizsgálja Rákóczit. Rákóczi egyre türelmetlenebbül felelt s maga kérdezte, mi van barátjával. Felmutatta igazolásául a pecsétjét is. Montméjan a gyűrűvel pár percre eltávozott s amikor visszatért, már jött utána Bercsényi is. A két bujdosó örömzokogással ismerte fel egymást s a meleg ölelésről és baráti csókról a páter is látta, hogy fejedelmi vendéget kapott a rendház. Azonnal jelentette is Du Héronnak, akivel aztán kevéssel utóbb már tárgyalásokat is kezdett a két bujdosó. Rákóczi Du Héronra igen jó benyomást tett. November 27-én azt jelentette XIV. Lajosnak, hogy „Rákóczi fejedelem szép ember, nagyon szellemes, annyira, hogy eléggé ki sem fejezhetem. Szerencsétlenségében rendkívüli lelkierőt tanúsít.”

Rákóczi és Bercsényi nov. 26-án átköltöztek a zárdával szemközti házba, ahol Rákóczi illően kiruházta barátját s így keresték fel Du Héront, akinek megismételték azt, amit már Bercsényi előbb is hangoztatott, hogy elég, ha a spanyol, vagy francia király nevében öt-hatezer fegyveressel betörnek Magyarországra, mert az kirobbantja az általános felkelést.

Du Héron nem igen tudta, hogy mit kezdjen a két bujdosóval. Ágost eladta magát Lipótnak. A lengyel főurak egymás között pártoskodtak. Leginkább Radziovszkij Mihály bíbornokot tartotta francia szempontból megbízhatónak, aki a legutóbbi királyválasztáskor a legmelegebb híve volt a francia trónjelöltnek. Még inkább bízott azonban ennek unokahúgában, Lubomirszka Ilona Erzsébet hercegnőben, aki Szienyiavszkij Ádám belzi palatínus, nagy hetman és országos tábornok felesége volt. Ez a hölgy és férje a Kosztka-Báthori család révén rokonságban is állt Rákóczival. Férfias lelkületű, igen okos teremtés volt s nemcsak urára, de a bíbornokra is rendkívüli hatással volt. Du Héron tehát azt tanácsolta, hogy keressék fel Lovicsban a bíbornok-hercegérseket és a hercegnőt is. A prímás szívesen fogadta Rákócziékat s ha Ágost támogatását nem is, de a nagy Szobieszkij fiának, Konstantin hercegnek és nemességének támogatását kilátásba helyezte. Mivel azonban az említett belzi palatína, a hercegnő épp anyját kísérte volt Karlsbadba, a két bujdosó - miután Varsóban beszámoltak Du Héronnak útjukról, Bercsényi régi barátjánál, Meczinszkijnél húzódott meg Minszk várában. Ide jött kevéssel utóbb Berzeviczi és Szirmai Miklós is.

Strattmann varsói császári követ állandóan nyomoztatott Rákóczi és Bercsényi után, sőt katonákat is kért a kézre keríttetésükre, de a lengyel urak ezt megtagadták. A nagyobb biztonság kedvéért azonban megőrizte inkognitóját Rákóczi és mint lengyel kapitány tartózkodott az erősségben. Karácsonyra végre visszatért Karlsbadból a belzi palatína s Rákócziékat sietve magához is hívatta. Titokban vissza is tértek Varsóba s karácsony éjszakáján Du Héron maga vitte el Rákóczit a szép hercegnőhöz. A palatínus ekkor épp galíciai birtokain tartózkodott.

Ez a találkozás a hercegnő és Rákóczi között végzetes volt. A szép hercegnő és az ifjú, alig huszonöt éves Rákóczi csodálatos hatással voltak egymásra. A rokoni szereteten túlmenő szeretettel teltek meg egymással szemben s a hercegnő azon volt, hogy mindent elfeledtessen ezen az éjszakán a sokat szenvedett ifjú fejedelemmel. Erre a kábult éjszakára élete vége felé is súlyos magáthibáztatással gondolt vissza Rákóczi. Pedig hercegi nőrokonában nemcsak szerető, meleg asszonyi szívet talált a messzi idegennek sivárságában, hanem eszes, energikus és határozott segítőt, munkatársat is, aki ettől a találkozástól kezdve minden erejével és összeköttetésével támogatta azt az ügyet, amelyet fejedelmi rokona képviselt.

A palatína már másnap elküldte a két bujdosót férjéhez Galíciába, itt a moscseniczai erdőség egyik kastélyában akarta őket elrejteni. Rákóczi mint francia hadimérnök, Bercsényi pedig német polgári mérnök képében utazott. A palatínus szíves szeretettel fogadta Rákóczit és társát s oly fényesen tartotta őket, hogy híre ment s azt beszélték, hogy Conti herceg, az 1696-os királyválasztás francia jelöltje, van nála. Ez a hír csalhatta a kastély környékére Szalontai Jánost, aki már az 1697. évi hegyaljai felkelés óta kint bujdosott Török- és Lengyelországban. Értesült már előbb, hogy Rákóczi lengyel földre menekült s a vendégeskedés híre gyanút keltett benne. Nem csalatkozott s 1702 január 20. és 25. között a régi bujdosó kisember és az új bujdosó nagyurak találkoztak Moscseniczában egymással.

Szalontai, aki közben Thökölyt is meglátogatta, épp Magyarországból jött s azt a hírt hozta, hogy otthon egyre jobban érik a helyzet a felkelésre; a nép várja Rákóczit és társát, hogy álljon az élükre. Elmondta, hogy máris volna 3-4000 embere, akik adott jelre készek fegyvert fogni. De nem akarnak még egyszer jelentéktelen emberek alatt felkelni, mert akkor nem lesz országossá a felkelés.

Rákócziék nagy érdeklődéssel s nem kis meglepetéssel hallották a híreket s Bercsényi vissza is ment Varsóba s közölte a dolgot Du Héronnal, aki sietve jelentette a dolgot Versaillesbe. „Fölséged nem folytathat szolidabb politikát" írta „mintha a magyar elégületleneket támogatja, módot nyújtván nekik szabadságuk visszavívására. Az, aki három (valóban öt) év előtt a Tokaj környéki mozgalmakat szitotta s azután Konstantinápolyban tartózkodott, eljött, hogy a belzi palatínusnál levő urakkal találkozzék." Du Héron újabb sürgönyei végre meggyőzték XIV. Lajost s március 2-án már így felelt követének: „A gr. Bercsényi által ajánlott diversió nagy jelentőségét elismerem, de mielőtt megigérném annak támogatását, szükséges tudnom: minő terveik vannak azoknak, akik ezt a javaslatot teszik? ismernem kell a módokat, amelyekkel a terv megvalósítható; ismernem kell összeköttetéseiket, a kivánt segély nagyságát s ama biztosítékokat, amelyeket adhatnak arra nézve, hogy a segélyt előnyösen fogják felhasználni. Végre ki kell jelentenem, hogy a nyujtandó segély nem állhat egyébből, mint pénzből és hogy a kívánt összegek nagyon tetemesek ne legyenek." Ugyanekkor intézkedett XIV. Lajos Rákóczi és Bercsényi anyagi támogatásáról is s kilátásba helyezte, hogy, ha a svéd királyi udvarhoz mennének, ezt a támogatást még fokozni is fogja.

Közben azonban Szienyiavszkij egyik sikkasztó zsidó pénztárnoka besúgta Strattmannak, hogy kik a moscseniczai vendégek s azért ezek egy Drikó nevű kastélyba tették át székhelyüket. Ide jött le Bercsényivel a palatína is. A fejedelem és a hercegnő közt szövődött szerelmi regény itt továbbfolyt. „Egyedül neked vallom meg szivemnek mélységes fájdalmában Uram" írja ennek kapcsán Rákóczi önéletírásában „lelkem utálatos állapotát, amelyről nem szégyenlenék szólni

az emberek előtt, de tiltja a szeretet, hogy kibeszéljem egy másvalakinek az enyémmel együttjáró gyalázatát: meghaltam lelkemben, melyet a test megtartása kedvéért megöltem…”

Szalontait azzal küldték volt vissza, hogy a felkelésnek nem szabad addig kitörnie, amíg XIV. Lajos meg nem ígéri az általuk kívánt segítséget. Ezen a segítségen munkált tovább Rákóczi, Bercsényi és a szép hercegasszony is, aki ettől kezdve éveken át súlyos szerepet játszott nemcsak Rákóczi, de a nagypolitika életében is. Amint megjött XIV. Lajos már említett március 2-iki levele, megindult a tárgyalás a Szienyavszkij házaspár, Rákóczi és Bercsényi között. A király kívánságának megfelelően Rákóczi a svéd királyhoz fordult védelemért. Rákóczi és Bercsényi a megbeszélések nyomán a jól őrzött brzezani várba költöztek át, mely Jaroszlav és Lemberg között, Magyarországtól mintegy 130-140 kilométerre feküdt. 1702 márciusától 1703 májusáig tartózkodtak itt. Rákóczi ismét francia hadimérnökként élt s Bercsényi mint német építészmérnök dolgozott mellette, mert tevékenyen részt vettek a várerősítés munkájában.

Du Héron folyvást melegen tartotta uránál a dolgot. Közvetítette Rákócziék válaszát a király már ismert levelére. Ez a válasz igen jó hatást tett Lajosra.Többet nem bolygatta az erkölcsi garancia kérdését és a kívánt pénzsegélyt, amit ugyan kicsit sokallott, megígérte. Rákóczi ebben a jó benyomást keltett levélben büszkén írta Lajosnak: „oly ősöktől származom, akik egykor annyit áldoztak, annyit tettek a szabadság fennmaradásáért Magyar- és Németországban. Barátom pedig nagyhírű s hadi tapasztalataira, a vitézlő rend előtt bírt kedveltségére s a politikai ügyekben való tehetségére nézve egyaránt tekintélyes férfiú.”

Du Héron április 8-án is hangsúlyozta jelentésében, hogy: „Fölséged valamennyi híve meg van itt győződve, hogy Fölséged az ausztriai ház hatalmát semmivel sem korlátozhatja gyökeresebben, mint hogyha a magyaroknak segedelmet nyújt.” Lajos május 18-án pedig ekképpen válaszolt: „A két magyar főúr emlékiratát és levelét fölolvastatván, megértettem. Óhajtandó, hogy terveik végrehajtassanak s ez esetben az én segedelmemben hiány nem leend… Ön tehát buzdítsa a két urat, hogy hazájok javára kövessenek el a maguk részéről mindent s részemről biztosítsa, hogy amint a sikernek némi látszata lesz: segedelmemben megfogyatkozni nem fognak.” Júniusban pedig az alábbi két pontba foglalt biztosítást jelentette ki követén keresztül a francia király Rákóczi előtt:

1. Ha békekötés lesz, annak pontjaiból nem fognak ők sem kihagyatni, ami a reájuk vonatkozó feltételeket illeti: meghallgatásuk nélkül róluk nem fognak határozni.

2. Két-három hónap alatt három- vagy négyszázezer tallért utalványoz a kezükhöz hadi vállalkozásuk költségére s ha a császár oly erővel támadna rájuk, hogy ez az összeg az ellentállás megszervezésére kevésnek mutatkozna, a pénzsegélyt tetemesen fel fogja emelni.

A legjobban állt már a magyar szabadság ügyének külpolitikai előkészítése, amikor Du Héront svéd kapcsolatok gyanúja miatt kiutasították Lengyelországból. Ezzel Rákócziék elvesztették hathatós közreműködésű közvetlen kapcsolatukat a francia udvarral.

A kiutasítás Strattmann sikere volt. Ugyanő megkísérelte a Rákóczival való kiegyezést is. A megindult örökösödési háború miatt ugyanis a hadsereget majdnem teljesen kivonták Magyarországból s Erdődi Károly gróf, kamarai elnök többször figyelmeztette Lipótot, hogy Rákóczinak rengeteg híve van a nép és a nemesek között. Rákóczi azonban hallani sem akart arról, hogy még egyszer az osztrák ház körmei közé adja magát. Különben is, írta az ajánlat közvetítőjének, az okok, amelyektől indíttatva a francia királynak Longuevallal levelet íratott, még változatlanul fennállanak és így nem fogadhatja el az ajánlatot. Ekkor Bécsben más eszközökhöz folyamodtak. Közhír szerint a császár sógora, Szobieszkij Jakab 50.000 aranyat igért egy lengyel főúrnak, ha Rákóczit megöli, vagy elfogja. Ez az ember Lubomirszkij György herceg lehetett, aki különben is kalandor jellegű típus volt s mint Lubomirszkij, nem nézhette

jó szemmel Rákóczinak és egy Lubomirszkának, a belzi palatínának, viszonyát. Ezenkívül nyomást gyakoroltak Bécsből Ágostra azirányban is, hogy a bujdosókat távolítsa el Brzezanból.

A császári befolyást azonban csakhamar háttérbe szorította az, hogy XII. Károly svéd király megszállta előbb Varsót, majd Krakót is. Mivel a Rákócziékat vendégül látó palatínust, Szienyiavszkijt már egy évvel előbb kiszemelte volt Du Héron arra, hogy a magyarországi vállalkozáskor a francia zsoldosokat vezesse, a svéd-lengyel háború ilyen állása miatt a palatínus még jobban megerősítette Brzezant, nehogy az Ágost, vagy a császár kezére kerüljön. De a vár ostromára nem került sor. Rákóczi tehát biztos helyről intézte tovább a reménybeli felkelés ügyét. A svéd sikerek után ismét elég könnyen levelezhetett a francia udvarral a danczkai francia követ, Jean Louis Dusson, ismertebb nevén De Bonnac marquis útján. Rákóczi nem ismerte személyesen De Bonnacot, az út is jóval nagyobb volt s így a levélváltás kevésbé volt bizalmas és gyors. Ennek hatására a francia udvar érdeklődése is csökkent. Nem csökkent azonban a magyarországi nyugtalanoké, a magyar jobbágyoké, akik türelmüket vesztve 1703 márciusában két szegény magyart, Pap Mihály munkácsi nemest és Bige Lászlót, Thököly egykori hadnagyát kiküldték Brzezanba Rákóczi után.

Rákóczi a danczkai (danzigi) követen keresztül azt kérte a francia udvartól, hogy tartsanak számára Danczkában pénzt, tiszteket és fegyvereket. Valamint azt, hogy bírja rá XIV. Lajos a lengyeleket, állítsanak ki azok négy-négyezer lovast és gyalogost, akikkel bemehessen Magyarországba most, amikor a császári seregek távol vannak s amikor a bajor választó csapatai már Linzet és Passaut is elfoglalták s nyomulnak Bécs felé. Ekkor már a bajor választófejedelem volt Rákóczi magyar trónjelöltje. Du Héron kikapcsolódása az ügyekből azonban nagy pangást jelentett s Bercsényi és Rákóczi csak épp hogy megkapták beígért évjáradékukat.

Amikor Bercsényi értesült, hogy két magyar keresi őket, előbb Strattmann cselétől tartott, de mikor óvatosan meggyőződött, hogy jó szándékú emberek keresik Rákóczit, fogadta őket s a vadászatról megtérő Rákóczi már szobájában találta azokat. A két magyar feltörte botját s abból kivéve bemutatta megbízólevelét, melyben a jobbágyok megbízták őket, hogy keressék fel Rákóczit s biztosítsák hűségükről s arról, hogy a magyar nemzet csak az ő intését várja a felkelésre.

A nép elkeseredésére valóban minden ok megvolt. 1701-ben újabb rendkívüli adóval sújtották a népet. 1702-ben pedig a már egyszer beszüntetni kényszerített, annyira izgató fogyasztási adót újra életbe léptették s kegyetlen ellenőrzésével a végsőkig fokozták a nép elkeseredését. A só árát a megfizethetetlenségig felemelték. A háború költségeire Lipót udvari zsidójától a Rákóczi birtokokra előbb két, majd három millió forint kölcsönt vett fel. A volt végbeli katonákat jobbágyi adózásra fogták s az ellenkezőket leverték. A protestáns iskolák és templomok elvételét követte a protestáns híveknek katolikus célokra való megadóztatása. A császári rendelettel folytatott várrombolások közmunkájának terhe is a népre nehezedett. Csak Kanizsa lerombolására ezer szekeret és ezerötszáz munkást kellett három megyének adnia. 1702 őszén tizenkét új ezred felállítására került a sor. Természetesen az ország költségén. Miután a toborzás nem ment, erőszakosan fogták az embereket. Ez volt az utolsó csepp a csordultig töltött pohárba. A már évek óta izzott hamualatti parázs kilobbant. Szalontai János tanítványai, a bujdosó kuruc hadnagy, Kis Albert és a tarpai jobbágy, Esze Tamás egy az 1697. évi példát szem előtt tartó szervezkedés élére álltak. Ennek a szervezkedésnek a követei keresték fel Rákóczit a nép megbízásából Lengyelországban. A magyar nép szociális nyomora és féktelen németgyűlölete elindult, hogy megkeresse a politikai nemzetet képviselő Rákóczit s közös mozgalomra szólítsa fel a nemzet legszélesebb rétegeit: a politikai nemzetet és a népet egyaránt.

A két kiküldött előadta, hogy a nép fegyvert fog fogni s minden remény meg van arra is, hogy a nemesség is hozzájuk áll azzal a haddal, amelyet a vármegyéknek kellett volna kiállítaniok a császár számára, de amelynek a legénysége szétszéledt a bevonulás elől. Annál is inkább kívánatos a felkelés megkezdése, mondták, mert a fegyverviselésre alkalmas emberek sokáig nem tudnak bujdokolni s akkor kiviszik őket az országból.

Rákóczi egyelőre kétkedve fogadta az előterjesztéseket, amelyekből a megfontoltság hiányozni látszott. Úgy határozott tehát, hogy Bercsényi ügyes és hűséges lovászát, Barvinszkyt beküldi tájékozódás végett Magyarországba s útitársul mellé adta Pap Mihályt. „Ez az ember" írja Rákóczi háborús emlékiratában „két hónap alatt bejárta birtokaim legnagyobb részét és a Tiszán túli vidéket. A nép útitársul adá mellé Pap Mihályt. Alig volt képes elmondani: a szeretet és öröm mily kitörésével fogadták és hogy következőleg nem kell egyébb, mint parancsokat és zászlókat küldeni, hogy ezen fejnélküli sokaság sereggé alakuljon. Egy rész úgyis nem birván nyomorát és megunván a segély késedelmezését, már a hegyekbe vonult, hol parancsaimra várakozik". A helyszínről hozott, megbízható jelentés után Rákócziék nem térhettek ki a cselekvés elhatározása elől. A nép buzgóságát és lelkesültségét nem volt tanácsos fel nem használni. Már Barvinszky kiküldésekor megsürgette Rákóczi a francia segélyt s kérte a danczkai segélyforrás felállítását. Szorgalmazta a már említett bajor választófejedelem magyar királyságát is. A bajor választó épp egy dél-német királyság kialakítása érdekében harcolt a franciák szövetségében Lipót ellen. Egy egész Középeurópán végighúzódó francia-dél-német-magyar szövetség kétségtelenül megsemmisítette volna a Habsburgok nagyhatalmi állását. A pillanatnyi ausztriai harctéri helyzet ezt valóban megvalósíthatónak ígérte.

Május 10-ike körül visszatért Rákóczihoz Pap Mihály is, aki egy kis küldöttség élén kereste most már fel a fejedelmet. Május 12-én Rákóczi és Bercsényi néhány már elkészített zászlót nyújtott át a küldöttségnek, amely élén Pap Mihállyal felesküdött a zászlókra, amelyek egyik oldalán a fejedelem címere és neve kezdőbetűi, a másik oldalán pedig a következő jelmondat állt: „Cum deo pro patria et libertate" (Istennel a hazáért és a szabadságért). Maga Rákóczi is megesküdött, hogy nem hagyja el a vele tartókat s amíg a francia segítőcsapatok megérkeznek, addig is gyűjt egy kis hadat a határra.

Meghagyta, hogy a zászlókat újabb parancsig ne tűzzék ki, a nemesség birtokait ne pusztítsák, hanem igyekezzenek valamely hadicsel útján egy-egy a németek által gyengén őrzött helyet elfoglalni. Rákóczi ismerte a német őrségek restségét, a tisztek gyávaságát és korruptságát s már az 1697-es esetekből tudta, hogy az ügyesen előkészített meglepő támadásnak könnyen sikere lehet.

Ugyanezen a napon kiáltványt is bocsátott ki Rákóczi, amit Bercsényi is aláírt, amelyben fegyverre hívta az ország lakosságát. Ugyanezen a napon egyesült a bajor választó serege a francia sereggel. A felkelés kilátásai tehát igen jók voltak. A nevezetes kiáltvány szövege az alábbi volt:

„Mi Felső-Vadászi Rákóczi Ferenc Fejedelem és Gróff Székesi Bercsényi Miklós. Minden igaz magyar, hazaszerető és édes országunk régi dicsőséges szabadságát óhajtó, egyházi és világi, nemes és nemtelen, fegyverviselő és otthon lakos igaz magyaroknak Istentűl minden jót kívánunk.

Nem lehet oly magyar, hogy az eddig Magyarországon törvénytelenül, Isten és igazság ellen hatalmaskodó és minden rendet képtelenül sanyargató idegen nemzetnek kegyetlenkedését, portiózó s képtelen adóztató zaklatásait, szabados törvényeinknek szakgatásit, nemzetünknek és szabadságunknak megvetését és már láb alá vetetteknek csufolásit elégségesen nem érzette s nem értette volna; elannyira, hogy már országunknak, régi szabadságunknak gyükeres

veszedelménél egyebet senkisem itélhet vala, ha az minden birodalmakkal biró kegyelmes Isten csudálatos és váratlan háborukkal az országunkat eddig sanyargató német nemzetet mindenfelől meg nem környékezte volna és azáltal az mi régi szabadságát keservesen óhajtó s igaz hazaszeretetéért gerjedező magyar nemzetünknek is utat és alkalmatosságot az kivánt szabadulásra nem mutatott vala. Látván azért a nagy iga alul való szabadulásnak ideit s módját most egyszer oly alkalmatosnak lenni, kinél is sem jobb, sem több, sem bizonyosabb alkalmatosságot országunk soha nem remélhet: ezen mi törvény s nemesi szabadságunk ellen való keserves bujdosásra üzettetett sorsunkat s életünknek minden napját édes hazánk régi szabadságának, dicsőséges nemzetünk hajdani jó hirének s nevének s megnyomattatott országunk lakósinak javára s hasznára szenteltük; sőt igyekezetünk gyükeresebb megerősitésére nézve el nem múlattuk a magyar hazának képtelen nyomorgatásán szánakozó s országunknak használható királyoknak s fejedelmeknek segitségéhez s egyértelméhez ragaszkodnunk. Kihez való képest, most lévén mégegyszer ideje országunkat ily törvénytelen és szenvedhetetlen iga alul felszabaditani: országunkhoz s hazánkhoz való szeretetünktül és kötelességünktül viseltetvén, minden igaz, hazaszerető s országunk régi dicsőséges szabadságát óhajtó egyházi és világi, nemes és nemtelen, fegyverviselő és otthon lakos, egy szóval minden rendű igaz magyarokat hazafiuságokra intjük, kénszeritjük s kérjük, hogy az mint már Isten némelyeknek sziveket az hazáért felgerjesztette s egybenhozta: ugy ki-ki édes hazája s nemzete, szabadsága mellett az Isten s törvényünk ellen képtelenül hatalmaskodó, zaklató, portióztató, adóztató, nemesi szabadságunkat rongáló, igaz régi törvényeinket, jussainkat megvető, jószágainkat hatalmasan foglaló és fogyató, becsületünket tapodó, sónkat, kenyerünket elvevő s életünken uralkodó s kegyetlenkedő birodalom ellen fogjon fegyvert, és kimenetelünk előtt is azon elöljáróknak s tiszteknek csoportjaival, kikre ezen dolognak meginditását biztuk, egyezzenek minden fegyverfogók, igaz hazafiak, és kimenetelünkig is azon elöljáróknak s általok teendő tiszteknek alattokvalói engedelmeskedjenek, mások pedig közönséges jó értelemmel éljenek; bizonyos lévén benne, hogy magunk is minden késedelem nélkül megyünk elégséges segitő haddal, és édes hazánkért, nemzetünkért, régi szabadságunkért, az hatalmas Istennek segitsége s az ő hatalmas hadakozó karjának ereivel, tökéletes szivvel-lélekkel szenteljük életünket, s vérünket ontani egyedül hazánk s nemzetünk szabadságáért, minden privatumnak vágyódása nélkül, készek leszünk. Hiszünk is az özvegyek és árvák, keseredettek és megnyomottak kiáltását meghallgató irgalmas Istenben s Isten után nemzetünk régi, dicséretes s ma is véleszületett hadakozó bátorságában és hazájához való gerjedésében s ahhoz az velünk egyezett hatalmas királyok s fejedelmek segitségében, hogy ezen, egyedül Isten által nyújtott alkalmatos időben nemzetünknek régi szabadságát elérjük s helybenállitjuk mindnyájunk munkájával, és Isten által mind magunk, mind maradékaink utánunk dicsőséges szabadsággal boldogittatott állapotban végezzük napjainkat, örökes megmaradásával hazánknak.

Azt mindazonáltal előre is nagy tilalommal tilalmazzuk, hogy, Istennek áldása rajtunk maradhasson s az országnak minden rendi irtózás nélkül való bizodalmat vehessenek és az szegénységnek teljes nyomoruságinak megváltása, nem változása (következzék): senki, sem külön, sem csoporttal, sem sereggel, akármelly vallásu egyházi személyt, templomot, cintermeket, klastromokat, nemesi lakos személyeket, nemesi házokat, kastélyokat, utonjárókat, kereskedőket ne háborgasson, falut, várost, malmot ne égessen, prédáljon; hanem az elöljáróknak eleikben adott s vélek közlett mód szerént keresvén az ellenséget, mindenekben csendes istenes egyértelemmel legyenek, magok s hazájok javára.

Költ Lengyelországban Brezán várában, 12. Maÿ. 1703.

Rákóczi Ferenc Fejedelem
m. k. P. H.

Gróff Bercsényÿ Miklós
P. H. m. k.”

Amint a zászlókkal és a kiáltvány több példányával visszabocsátották a küldöttséget Magyarországba, Bercsényi azonnal elindult Rákóczival, hogy a megigért lengyel csapatokat végre megszerezzék. Felkeresték Wisnyoveczkij herceget és gróf Potoczkij Mihály kiovi palatínust. Útközben Rákóczi találkozott azzal a lengyel rokonával, akit hír szerint megbíztak az ő megölésével. Bátor és lenyűgöző fellépésével azonban sikerült a meglepett lengyel főurat valósággal leszednie a lábáról s így ezt a veszélyt is elhárította maga felől. Bercsényi ekkor Varsóba ment, hogy az ügy állását De Bonnaccal közölje s a felkeléshez szükséges francia anyagi támogatást végre nyélbe üsse. De Bonnac azonban időközben visszatért Danczkába s így Bercsényinek utána kellett utaznia. A magára maradt Rákóczi átrándult Holesiczára Szienyavszkijnéhez, hogy ott, közel a határhoz szemlélje a magyarországi eseményeket. Itt kereste fel Rákóczit Majos János fiatal nemes, Pap Mihály és Bige György. Többen jöttek volna, de a lengyelek a húsz lovasból és harminc gyalogosból álló kíséretet nem engedték be az országba. Rákóczi a feltűnés elkerülése végett Drosdeviczában fogadta őket, ahol Konskij podoliai kormányzó és tüzérségi tábornok jelenlétében s a szép Szienyavszkijné kíséretében tájékoztatta magát velük a hazai eseményekről.

Majos jelentette, hogy a határon több ezer főből álló tömeg vár már Rákóczira s kérte, hogy ne hagyja ezeket magukra, hanem álljon az élükre. Ők már azért jöttek, hogy Rákóczit bekísérjék az országba. Rákóczi ugyan pénzszűkében volt s a támogatás irányában még minden oldalról bizonytalanságban volt és így okosabbnak vélte, ha még nem indul. Viszont a nép állapotáról hallott dolgok gondolkozásra késztették. „Jól tudtam", írja memoárjában „hogy a nép lelkesültsége nem tarthat soká és ha az első tűz lelohadt, a második sohasem oly erős. Meggondoltam, hogy ezen nép, mely segélyemben bizakodóban kelt fel - noha meggondolatlanul cselekedett - ha szétverik, a közvélemény engem okozna, hogy miért hagytam el? E nép nem magát vádolná meggondolatlanságáért, hanem engem, gondolván, hogy nem segitettem meg szükségében".

Rákóczi tehát megbeszélte a dolgot a jelenlevő Konskijjal s elhatározta, hogy elindul és a nép élére áll.

Alig érkezett volt meg ugyanis Brzezanból Rákóczi üzenete, pár zászlója és kiáltványa, a nép annyira elragadtatta magát, hogy nem hallgattak tovább a Rákóczi által vezérnek kijelölt Pap Mihály fékező tanácsaira, hanem Esze Tamás és Kis Albert határozata nyomán kihirdették Rákóczi manifesztumát és kitűzték Rákóczi zászlóit. Május 21-én Tarpán és Váriban, 22-én Beregszászon hirdették ki a kiáltványt s tűzték ki a Rákóczi-zászlót. A népvezérek letették az esküt. Ezrivel gyűlt a nép. Ellepték Bereg, Ugocsa, Szatmár és Mármaros falvait s tíz nap alatt hatezer ember sorakozott Rákóczi zászlója alá, akik vezéreikül Esze Tamást, Kis Albertet, Móricz Istvánt, Pap Mihályt, Majos Jánost és Nagy Mártont választották meg. A lelkesedés leírhatatlan volt. Rákóczi zászlói elhódították az embereket, még a különben óvatosakat is. A szegénység úgy várta őket, amint azt Károlyi Sándor egy levele írja, mint a Messiást. Csakhamar, az egy munkácsi vár kivételével, a felkelők kezére került az egész Bereg és Ugocsa s május utolsó napjaiban a mozgalom már Szatmárba is átcsapott. Június elejére már mozgásban volt a mármarosi szélektől Eperjesig, Gömörig, Borsodig és le a Jászságig az egész országrész. Olyan események voltak ezek, amelyeket már visszafejleszteni nem lehetett s hogy végzetes kudarc ne legyen belőle, a mozgalomnak fejet kellett adni.

Rákóczi tehát megértvén a hírekből, hogy nem maradhat tovább távol s Konskij is ezt tanácsolván neki, könnyek között s gyászban, mert ekkor vette édesanyja halálhírét, elbúcsúzott barátaitól - Bercsényi ekkor érhette el Varsót - s bízván Isten segedelmében és ügye igazságában, 1703 június 7-én elindult a magyar határ felé. Csak néhány katona kísérte Konskij őrseregéből.

Itt adjuk át a szót Rákóczinak:

„Fele utamat már megtevém, midőn Magyarország határaitól egy napi járóföldre, Drohobiczán, egy futár érkezett előmbe azzal a hirrel, hogy azon vezérek és őrök nélküli fegyveres népség borba és álomba merülten Károlyi által Máramarosban Dolhánál szétveretett és zászlóit is elvesztette s hogy a szanaszét futók a szomszéd hegyekbe menekültek, további parancsolataimat várván. Ime, ily szerencsétlen volt a magyarországi háborúnak kezdete, melyet - őszintén vallom - az okosság minden szabályai ellenére kezdtem, egyedül egy fiatal ember hevessége és a haza szeretete által lelkesitve. Még visszavonulhattam volna és volt is okom rá, de azon akarat által, hogy a nép szeretetét és bizalmát megnyerjem, felbátoritva, elküldtem Kálnási Istvánt Wisnyoveczkij herceghez és a kiovi palatínus Potoczkijhoz, hogy a várt segélyt sürgesse. Elhatározám, addig is folytatom utamat, hogy összeszedvén a szétszórt népet, a lengyel határon rejtőzködve bevárhassam a segédcsapatok megérkeztét, nehogy meghűlni hagyjam a buzgalmat, mely a nép szivében égett. Mondták, hogy könnyű lesz a szétszaladtakat összegyűjteni, sőt hogy munkácsi hercegségemben 5000 gyalog és 500 lovas várakozik reám az ország határán”.

Stepney bécsi angol követnek a kitörőben levő szabadságharc ezen kritikus napjaiból több jelentése maradt ránk. Ezekből tudjuk, hogy a felkelés első hírei június elsejére értek Bécsbe, de azt nem tartották ott komoly mozgalomnak. Nigrelli riasztó jelentéseit sem hitték el, sőt rosszallták, hogy ilyen semmiségért oly nagy lármát csapott. Amikor pedig híre jött annak, hogy Károlyi Sándor a megyei nemesek élén Dolhánál szétverte a felkelőket, mindenki azt hitte Bécsben, hogy ezzel vége van a „lázadás”-nak. Bécsben még június 22-én sem hitték el, hogy az egy példányban oda is eljutott kiáltványt valóban Rákóczi írta. Pedig ekkor már Rákóczi ténylegesen is a felkelők élén állott.

Rákóczi a dolhai vereség hírére is haladt tovább a határ felé. Egy Szkolya nevű faluban nagy örömmel jött eléje Kaminszkij Petrónius Szent Vazul rendi szerzetes, aki gyermekkorában Munkácson gyakran tartotta őt a karjaiban. Június 14-én, csütörtökön reggel a magyar határtól már csak alig 3-4 kilométerre levő Klimiecz faluban tartott pihenőt Rákóczi. Itt parancsot adott, hogy a hegy túlsó oldalán várakozó csapatokat hozzá vezessék. Délfelé meg is érkezett a szabadságharc leendő magyar nemzeti hadseregének magja, ötezer fegyveres helyett vagy ötszáz ember. Alig volt kétszáznak rossz paraszti puskája s csak ötven volt köztük lovas. A többi bottal és kaszával volt felfegyverkezve. A kis csapat kitörő örömmel köszönté Rákóczit, aki buzdító beszédet intézett hozzájuk, melyben kifejezte a haza iránti szeretetét és a hozzájuk való őszinte ragaszkodását. Lelkesedve hallgatták. A beszéd után Rákóczi rögtön hozzáfogott a tömeg katonai megszervezéséhez. Őröket rendelt ki, haditörvényeket hirdetett s megkezdte a fegyelmezés munkáját is. Ezzel Rákóczi ténylegesen a szabadságharc élére állt s most már csak hónapok választották el attól, hogy a nemzetnek is elismert vezére legyen. A fiatal Rákóczi teljesen kibontakozott. Hadszervező, hadvezér, államférfi: államépítő nemzeti vezér lett belőle. Ide sodorta a kérlelhetetlen végzet: mely az egymásba folyó körülmények játékával felébresztette Rákócziban az összes elnevelt és lappangó jó tulajdonságot s rádöbbentette családja politikai hivatására és az ő nemzeti missziójára. Lepattant róla mind az a közöny, amelyet törtvonalú nevelése rakott rá s izzó lelkesedéssel bontakozott ki benne a Rákócziak, Zrínyiek, Báthoriak utolsó méltó testi inkarnációja: az évszázados nemzeti törekvéseket újra lángra lobbantó és nemzete s országa ősi szabadságát a maga egyéni bukása árán is kiharcoló Rákóczi Ferenc. Az, aki ma a nemzet történeti köztudatában él…

(Vége az első könyvnek)

MÁSODIK KÖNYV
RÁKÓCZI A NEMZET ÉLÉN

I. RÉSZ

Az út fölfelé
1703-1707

ELSŐ FEJEZET
A katonai és a külpolitikai helyzet

Az 1640-es években egy Morvaországból vallásáért kiüldözött protestáns lelkész csodálatos égi jelenéseket kezdett látni. Látomásait 1657-ben ki is adta s azokban megjövendölte az Ausztria-ház bukását s dicsőséget jövendölt a Rákóczi-háznak. Drabicius Miklós jóskönyve nagy népszerűségre tett szert. A második kiadást a híres Comenius Ámos rendezte sajtó alá s egy példányt az amsterdami kiadó XIV. Lajosnak is megküldött. Drabicius életével fizette meg vakmerő látomásait, az eperjesi vértörvényszék előbb kezét, majd fejét vágatta le. De könyvének népszerűsége nem múlt el, hisz Bercsényi még 1712-ben is hivatkozgatott rá. Rákóczi szabadságharcának is akadt ilyen prófétája. A mátyusföldi Tallós község molnárja, Koncz Márton, aki sokat olvasgatta a Bibliát, megtelt víziókkal s amikor Rákóczi kibontotta zászlóit, bibliás jóslatokkal és áhítatos extázissal hirdette az ámulva hallgató népnek a Habsburgok bukását s jövendölt Rákóczi királyságáról.

A félévszázad távoli közében fellépő, szebb nemzeti jövendőt hirdető két népprófeta egyaránt a Rákóczi-házban látta a magyar nemzet megmentőjét. Közhangulat volt ez s a látnokok extátikus lelkesedése áthatotta a magyar nemzet legszélesebb rétegeit, kezdve a jobbágyok különböző anyanyelvű nagy rétegétől, a nemességen keresztül a nemzeti érzésükben megmaradt főurakig. A lelki alap tehát megvolt nemcsak a nemzeti felkelésre, hanem Rákóczi vezérségének elfogadására is akkor, amikor Rákóczi maroknyi csapatával 1703 június 16-án a vereckei hágón át benyomult Magyarországba, hogy délben már magyar földön, a Bereg megyei Szentpéteri és Zavadka közt pihenje ki csapatával az út fáradalmait. A fiatal és a lelkesedés tüzétől áthatott Rákóczit is megragadhatta a háza dicsőségét próféciáló Drabicius, mert utóbb többször feljegyezte, hogy hivatást végzett a magyar nemzettel szemben. „Az Ur engem eszközül használa" írja Emlékiratában „hogy fölébressze a magyarok keblében a szabadság szerelmét, mely a rossznak megszokásától már-már hűlni kezdett". „Az isteni gondviselés elküldött a puszta hazába" írja utóbb „hogy fegyverre és szabadságra kiáltó szózat legyek. És meghallá e szózatot az ország minden népe. A nemes szivek lángra lobbantak a szabadság nevére és siettek fegyvert fogni annak visszanyerésére."

Rákóczi vállalkozása, amelybe valósággal a sors kényszerítette be s amelynek közelebbi katonai tervével még a megindulás pillanatában sem lehetett Rákóczi tisztában, hisz a megindulást is tőle független külső körülmények provokálták ki, a magyar történelem legcsodálatosabb eseménysorozatát indította el. Olyan nemzeti jellegű szabadságharc bontakozott ki belőle, amely már nem szorítkozott egyetlen társadalmi rétegre, csak nincstelenekre, vagy a nemesi nemzetre, hanem, amelyben a magyar történelemben először harcolt közös célért, közös lelkesedéssel a nemzet minden társadalmi rétege, a joggal bíró és a jogtalan, a vagyonos és a nincstelen egyaránt. Amint Rákóczi családi hagyományai alapján valóságos testi inkarnációja lett a magyar nemzeti törekvéseknek, úgy lett az ő személye az első élő összekötő kapocs a nemesi nemzet és a jogtalan nép között. S mivel az ő személye volt a lelkekben élő alap és közreműködők közötti kapocs, a magyarság 1703 és 1711 közötti nyolc éves szabadságharca mindég Rákóczi legszemélyesebb munkája és eredménye maradt.

Valóban a gondviselés nyilatkozott meg személyében s ha a szabadságharcot befejező béke Rákóczi egyéni pályáját ketté is törte, de mégis az nyújtotta az alapot ahhoz, hogy a magyarság alkotmányos keretek között foghasson hozzá kimerült erőinek regenerálásához.

A Rákóczi-féle szabadságharc történetének eseményei három síkon mozogtak. Mint szabadságharcnak, természetesen a harctéri és a katonai események voltak a legelhatározóbb

jelentőségű momentumai. Mint olyan mozgalomnak, amely részben külföldi ösztönzésre is indult meg s amely állandóan kereste a külföldi támogatást, második fontos eseménysora a külpolitika síkján folyt le. Mivel azonban az egész mozgalom katonai, anyagi és politikai erőforrásai végül is benn az országban gyökereztek, nagy fontosságuk van azoknak az eseményeknek is, amelyek a belső közéletben, közállapotokban, belpolitikában zajlottak le. Bár ez a három síkon folyó eseménytömeg végül mégis csak egyetlen eseményegység volt s minden esemény erősen befolyt a más síkon folyó eseményekre is, ha nem akarunk egyszerű napról-napra haladó kronologikus felsorolást adni, mégis két részben kell előadnunk a három sík eseménysorát. Előbb meg fogjuk ismerni a szabadságharc katonai történetét s vele párhuzamosan tisztába jövünk a diplomáciai történetével is, majd külön fejezetben ismertetjük meg a belpolitika eseménysorozatát.

A Rákóczi-szabadságharcot az 1707-es esztendő határozottan elkülöníthető két részre osztja. Az első négy év az állandó felfelé törés időszaka volt, míg az 1707 után következő évek már a lassú elernyedés, legyöngülés esztendei voltak. Könyvünknek ebben a részében mind a három említett síkon lefolyt eseményeket a felfelé törekvés idejéből, a csúcsig való eljutásig fogjuk elmondani.

*

Rákóczi vállalkozása vakmerő volt. Anyagi eszköze nem volt. A francia király eddigi anyagi támogatása nem jelentett többet személyes kiadásainak fedezésénél. Lekötötte ugyan javait Potoczkijnál és Visnyoveczkij hercegnél, hogy annak fejében bizonyos lengyel katonai segítséget kapjon, de ez sem volt több, mint ígéret. Bercsényi még útban volt messze északon és nem lehetett tudni, hogy minő eredménnyel fog megtérni. Az a seregnek nevezett jobbágycsoport, amely Klimiecz faluban csatlakozott hozzá, nem ismerte a katonai fegyelmet és regulát s fel sem volt tisztességesen fegyverezve. Emellett a felkelés követendő taktikájával és haditervével a legkevésbé sem volt tisztában. Újdonsült csapatában egyetlen képzett tiszt sem volt, altisztekről nem is beszélve. Önmagának sem voltak komoly katonai tapasztalatai, mert csak gyermekkori emlékekből, a két hetes Rajna-melletti táborozásból és a császári tisztekkel való régebbi összeköttetéseinek beszélgetésfoszlányaiból állt minden katonai ismerete. Természettudományos érdeklődése folytán szerzett ugyan a legutóbbi években bizonyos hadmérnöki gyakorlatot, de ez nem lehetett elegendő ahhoz, hogy a hadszervezés és hadvezetés reávárakozó feladatait rá lehetett volna arra bízni. Rákóczi zsenialitására vall, hogy ennek ellenére kitűnő és körültekintő hadszervezőnek s éleslátású hadvezetőnek is bizonyult s csak az volt a tragikuma az egész szabadságharc folyamán, hogy önbizalomhiánya és zárkózottsága miatt gyakran kiengedte a döntést a kezéből s nagyrészt ennek volt köszönhető, hogy döntő csatát soha nem tudott kivívni és hogy vereségeinek, mint azt Markó Árpád kitűnően megállapította, soha sem ő volt az oka.

Rákóczinak nem volt ugyan kész haditerve, mintahogy saját leendő seregeinek létszámát sem tudhatta s nem ismerhette a vele szembekerülendő ellenség erejét sem. Mindazonáltal már a mozgalom kezdetén kialakult benne egy elgondolás: eszerint első sorban Munkácsot akarta megszerezni, Munkács volt ugyanis Rákóczi keletfelvidéki uradalmainak a központja s az erős vár mindenképpen alkalmas lett volna egy nagyobb szabású hadművelet támpontjának. Azután el akarta érni az osztrák határt, hogy valahol Bécs körül egyesüljön az akkor még diadalmasan előnyomuló Miksa Emánuel bajor választófejedelem seregével.

Ennek az elgondolásnak megfelelően már június 24-én Munkács alá vonult s az volt a terve, hogy valahogy hatalmába keríti a várat. Mivel Rákóczi úgy tudta, hogy Károlyi dolhai győzelme után az udvar a felkelést elintézettnek tartotta s a Montecuccoli-ezredet is kiindította Felső-Magyarországból Olaszországba, nem számított arra, hogy császáriakkal fog

találkozni. Számítása azonban nem vált be, mert az említett császári vasas-ezred visszafordult s Rákóczit Munkács alatt meglepte. Rákóczi egy kisebb összeütközés után először fegyvertelen embereit távolította el, majd a fegyveresekkel maga is visszavonult újra a hegyek közé a már ismert, Rákóczi birtokában levő Zavadka nevű faluba.

A munkácsi csetepaté után híre támadt, hogy Rákóczi elesett. Annál nagyobb volt a hűséges rutén jobbágyok öröme, amikor Zavadkán meggyőződhettek róla, hogy uruk él. Kevéssel utóbb megjött Zavadkára Bercsényi is, aki minden rábízott dolgot szerencsésen elintézett. Nem jött üres kézzel, mert Potoczkijtól hozott két század oláh katonát és két század dragonyost s Visnyoveczkij hercegtől pedig két más századot. Ennek a kiképzett hat századnak igen jó hatása volt. Egyrészt roppant felbátorította a népet, amely eddig csupán két visszavonulást tapasztalt: egyet Károlyi nemesi csapatainak dolhai győzelme után, egyet pedig a dragonyosok munkácsi megjelenésekor. Másrészt alapjául szolgált annak, hogy a szájról-szájra lopakodó híradás a segítség mértékét fantasztikusan felnövessze, ami a hírektől már alaposan felizgatott országban igen kedvezően fokozta a Rákóczi mellett megnyilvánuló hangulatot.

A zavadkai tábor lett a kuruc sereg kialakulásának színtere. Rákóczi Munkács alatt már mintegy 4000 fő felett rendelkezett, de ez a szám a visszavonuláskor alaposan lecsökkent. Ide vonult be Bercsényi mintegy 800 főnyi reguláris katonasága s itt csatlakozott Rákóczihoz először volt császári magyar katonaság is. Ocskay László és Borbély Balázs ugyanis mintegy 200 főből álló, szökött katonákból toborzott lovas csapattal csatlakozott itt Rákóczihoz. Ebből a lovas csapatból alakult ki a kuruc hadsereg későbbi híres lovassága. Ocskay ekkor már ötödször cserélt zászlót s bár kitűnő és bátor katona volt, féktelen természete, mulatós kedve máris rengeteg kellemetlenségbe sodorta.

A zavadkai táborban kialakult seregmaggal Rákóczi július 7-én indult el a hegyekből a Tisza felé. Serege ekkor már ezer képzett és komolyan felfegyverzett katonából s mintegy 4-5000 főnyi lelkes, de sem nem fegyelmezett, sem fel nem szerelt tömegből állt. Ez utóbbi katonai értéke még nagyon kétséges volt.

A felkelés hírét Bécs nem vette tragikusan. A már említett bécsi angol követ még július 7-én is azt jelentette, hogy a munkácsi esettel valószínűen véget ért a lázadás. Csak augusztus elején kezdtek a hírek komolyabbak lenni s először augusztus 18-án írt Stepney arról, hogy a felkelők Hamburgon és Danzigon át francia anyagi támogatást kapnak.

Időközben Nigrelli tábornok megbetegedett s kevéssel utóbb el is hunyt s így nem érte meg, hogy ellenségként álljon ifjú barátjával szembe. Nigrelli örökét gr. Schlick vette át, azonban megfelelő számú csapattal ő sem rendelkezett. Károlyi Sándor a dolhai siker után Kassán át azonnal Bécsbe indult, hogy jelentést tegyen az eseményekről. Június 28-ától augusztus 16-áig járta Bécs különböző fórumait, hogy meggyőzze azokat a veszély lehetőségeiről, a császári erők elégtelenségéről s hogy rábírja azokat a talán még egészen el nem késett orvoslásra. Bár úgy Lipót, mint József több ízben fogadták (amiket nagy reverenciával fel is jegyzett ránk maradt naplójába), komoly eredményt nem tudott elérni s nem titkolt csalódással tért vissza. Kassán újabb csalódás várt Károlyira. Gyanakodtak rá s tanukat kerestek ellene. Közben értesült arról is, hogy Nagykároly vára elesett s felesége is a felkelők hatalmába került. Minden összejött, amikor Bercsényi levelét vette. Károlyi erre nem habozott tovább. Látta, hogy a németek táborában idegen ügyet szolgál és ott ő is mindég idegen marad. Valamilyen ürügy alatt elhagyta Kassát és jelentkezett Bercsényinél, aki Rákóczihoz vezette. Rákóczi október 15-én fogadta a szabadságharchoz csatlakozó Károlyit, aki azonnal letette kezébe a hűségesküt. Ezzel a németek ügye Magyarországon elveszítette leglelkesebb és kitartóbb hívét. Csak azok maradtak meg a német hűségen Károlyi példaadása után is, akik, mint

Rákóczi írja: „austriai vagy styriai nőket vettek feleségül, vagy Bécsben nevelkedtek s az austriai, styriai vagy morva határokon birták ősi birtokaikat s ez volt az oka, hogy szivökben Austriát pártolák, nem akarván kockára tenni szerencséjüket és javaikat."

De térjünk vissza az események előadásához.

Rákóczi még a zavadkai táborban kifizette az első zsoldot abból a francia támogatásból, amelyet Bercsényi hozott volt magával. A szabadságharc folyamán a kurucsereg fennállása jórészt adózásból, önkéntes adományokból, harácsolásból és zsákmányolásból biztosíttatott s a francia támogatás a költségekhez viszonyítva jelentéktelen volt. Nem mondhatjuk el ezt Rákóczi áldozatkészségéről, aki, amint javai élvezetéhez jutott, azonnal tetemes részt követelt magának az állami és katonai kiadások fedezéséből. Tudjuk, hogy nem egyszer egész ezredeket, azok tisztikarát is, maga fizetett ki s maga támogatta a hadiözvegyeket, árvákat s maga térítette meg a katonák által okozott károkat.

A Bercsényi által hozott külföldi támogatással és az első zsoldfizetéssel jó kedvvel eltöltött kisded sereg, mint mondtuk, július 7-én indult le a Tisza felé. Rákóczi Ocskaitól és másoktól is értesült, hogy a Tiszántúl nagy lelkesedéssel várja a nép. Ezért mindenképpen át akart kelni a Tiszán. Maga Rákóczi nem riadt vissza attól, hogy személyesen vegyen részt a hadműveletekben. Tanújelét adta ennek már Munkács alatt, de a későbbi nagy csatákban is. Egyelőre annál is inkább szükség volt Rákóczi személyes jelenlétére, mert az alakulóban levő sereg tisztikara tanulatlan parasztokból, iparosokból, kanászokból és szökött katonákból állott. Csak később kezdett a tisztikar átalakulni nemesi jellegűvé s általánosabban csak 1704 tavaszától kezdve lett feudális jellegű, ami ebben az esetben a tisztikar színvonalának emelkedését és a fegyelem fokozódását jelentette.

Rákóczi szabadságharca akkor, amikor kisded seregével elindult, hogy a tiszai átkelést kierőszakolja, még erősen paraszti jellegű volt s bár a megyék nemessége nagy várakozással tekintett Rákóczira, még mindig tartózkodó volt. Biztos helyre húzta meg magát, mert attól tartott, hogy a mozgalom parasztforradalommá fog kialakulni s a nemesség ellen fog fordulni. Rákóczinak tehát nemcsak arra kellett törekednie, hogy a Tiszán átjutva lábát megvesse a magyar katonaságnak annyira kedves alföldi terepen, hanem arra is, hogy meggyőzze a nemességet, hogy nem szociális forradalomnak állt az élére, hanem olyan nemzeti szabadságharcnak, amelynél a nemzetben nemcsak a nemesek, de a nemtelenek is benne foglaltatnak.

A tiszai átkelés elég simán sikerült. Gr. Csáki nemesi felkelői már arra a felnagyított hírre visszavonultak a kurucok elől, hogy Rákóczi negyvenezer svéddel és lengyellel s sok ágyúval közeledik. Esze Tamás már július 16-án, Rákóczi pedig 18-án átkelt a Tiszán. Majd biztosította a Tokaj felé vezető aranyosi révet s egyre gyarapodó seregével újabb hadműveletekbe kezdett. Csapatai csakhamar Diószegig, Nagykárolyig elportyáztak. Közben egyre újabb s újabb emberhullámok csatlakoztak a felkeléshez. Kezdetét vette az urak csatlakozása is, elsőnek az öt Ilosvay csatlakozott. Gyulajnál, a hajdúvárosok felé menet, csatlakozott július 23-án az első mágnás, br. Melith Pál. Majd letette az esküt az ecsedi vár őrsége is. A kuruc portyázások főleg Károlyi nagykárolyi birtokát pusztították, hogy visszaadják az ekkor még Bécsben ellenük agitáló dolhai győzőnek a kölcsönt.

Július 26-án mutatta be Debrecen városa Sámsonban, az épp egyik nagy ősének, a kenyérmezei csatában diadalmaskodott Báthori Istvánnak sírját felkereső Rákóczi előtt hódolatát. Ettől kezdve, mint Márki mondja, nemcsak parasztok, bocskoros és birtokos nemesek, főrendek, hanem városi polgárok is küzdöttek Istennel a hazáért és a szabadságért. A bihariak 3000 gyalogot és 4000 lovast állítottak ki s 2000 lovast és 6000 gyalogot ajánlottak fel a hajdúk is. Az utóbbiak azonban azt kérték Rákóczitól, hogy foglalja el Kállót, nehogy onnan távollétükben családjukat zaklathassa a német. Kállónak különben, a salétromfőzés kelet-

magyarországi központja lévén, a puskapor utánpótlása szempontjából is kívánatos volt a megszerzése. Kálló egynapi ostrom után meg is adta magát s az itt zsákmányolt négy ágyú volt Rákóczi későbbi tüzérségének első ütege. Rákóczi augusztus 2-án De Bonnacnak írt jelentésében így már egy vár megvívásáról is beszámolhatott.

Ezalatt azonban a bihari felkelők két ízben is vereséget szenvedtek. Előbb a Diószegen összegyűlt bihari tábort verte szét a Váradolasziba telepített rácok csapata, amely aztán Popovics Tekelija János ezredes vezetése alatt Pocsajnál ismét megszalasztotta a bihari hadat. Rákóczi tehát Kálló megvétele után a délről fenyegető rác veszélyt kívánta megelőzni. A hajdúvárosokban szekérre ültette seregét s így meglepetésszerű gyorsasággal ért Diószegre, ahonnan Bercsényi ment Olaszi ellen. Bercsényi vállalkozása sikerrel járt, a helységet védő palánkot hajnalban elfoglalta, felégette s a rácokat kardélre hányatta. Ez a siker hozta Rákóczi zászlója alá a sarkadi és a szalontai hajdúkat.

Rákóczi most Erdély felől akarta biztosítani magát s a nemesség megnyerésére egy-egy csapat élén Máramarosba elküldte Ilosvay Bálintot, Krasznába pedig Szőcs Jánost. Őmaga Margitán át Szatmárba nyomult s ostrom alá vette Nagykárolyt, amit Károlyi felesége védett. Rákóczi büntetlenséget igért férje számára az asszonynak Bercsényi útján. Az asszony hajlott a jó szóra s néhány napi látszatvédekezés után feladta a különben nehezen megvívható várat. Nagykároly után Nagybánya és a két Kapnikbánya hódolt meg s ezzel Rákóczi arany-, ezüst- s ónbányákhoz, pénzverdéhez és puskaporos-malomhoz jutott. Három nappal Nagybánya behódolása után, augusztus 17-én Ilosvay Bálint bevonult Huszt várába s a császári erősség feladása után a máramarosi nemesek is felesküdtek Rákóczi zászlajára. Szőcs János újabb négy nappal utóbb Szilágysomlót foglalta el. Báró Glöckelsperg nem merte Somlón bevárni a közben veszélyes hírüket be is igazolt kurucokat, hanem Szatmár várába zárkózott. Így tehát Rákóczi most már csak Szatmárban talált akadályra, különben pedig meghódította a Tiszától délre fekvő egész Kelet-Magyarországot.

Rabutin, az erdélyi császári seregek parancsnoka, komolyan tartott már Rákóczi erdélyi betörésétől, de egyidejűleg esetleges déli török betörésre is gondolt s ezért nem mert Erdélyből kimozdulni. Így Rákóczi nyugodtan hozzáfoghatott Szatmár ostromához. Az ostrom alatt, amelyet Rákóczi irányított, Rákóczi egy ízben életveszélybe került. Az ostrom unalmát elűzendő, Rákóczi többször vadászni ment s egy ízben egy magányos házban szállt meg, ahol éjnek idején egy császári tiszt meglepte s pisztolyt szegezve rá, megadásra szólította fel. Rákóczi azonban nem veszítette el a lélekjelenlétét, hanem lelőtte a tisztet. A lövés zajára palotásai még kellő időben jöttek vissza, hogy a házat felgyújtani akaró császáriakat levágják. Ez az eset érthetően nagy izgalmat okozott s Rákóczi halálhíre is elterjedt, amit aztán alig tudott a táborban személyes megjelenésével eloszlatni.

A szatmári ostrom alatt csatlakozott Rákóczi mozgalmához br. Sennyei István. Rákóczi annál inkább örült ennek, mert kitűnő katonát sejtett benne. Kevéssel utóbb, szeptember 7-én kiadta Rákóczi a második hadi szabályzatát. Rákóczi a magyar történelem egyik legnagyobb szervezője. Érthető tehát, ha seregét állandóan szervezni és jobbítani igyekezett. Sennyei István nagy segítségére volt ebben és ennek köszönhető, hogy október végére a kuruc hadsereg kezdett rendszeres keretek közé alakulni, bár a rendesebb szervezés, a sereg egységekbe tagolása csak 1705-ben következett be. Serege annyira növekedett, hogy november végén bécsi jelentések szerint már 30.000 főre rúgott. Bár ez a létszám azután állandóan ingadozott s 1706-ban elérte a 116.700-as létszámot is, mégis az 1703-as novemberi létszám maradt meg a szabadságharc átlagos kuruc létszámának. Ebben az évben a kurucsereg még inkább csak lovasságból állott s a hajdúk gyalogezredei még alárendelt szerepet játszottak. Rákóczi azonban utóbb felismerte a gyalogság jelentőségét s ezért később a fegyvernemek aránya állandóan javult a gyalogság javára. Rákóczi említett szept. 7-iki hadi-

szabályzata még főleg irodalmi emlékekből élt. Felhasználta Palocsay György huszárkapitány kéziratát is, aki egy évvel előbb százada számára lefordította volt I. Lipót latin nyelven kiadott hatvan szakaszos hadi artikulusát. Rákóczi „Edictum Militare"-ja még nem foglalkozott kiképzési és harcászati kérdésekkel, inkább csak általános erkölcsi szabályokat, tábori rendet és fegyelmet írt elő, amire éppen legnagyobb szüksége volt a többségében még mindég szedett-vedett kurucseregnek.

A domahidi tanácskozás után, amelyen Rákóczi ezt az utasítást is kiadta, Bercsényit felindította Rákóczi Tokaj felé, hogy biztosítsa a tiszai réveket. Mivel azonban Nigrelli kevesellve a német erőket a Montecuccoli ezredet visszavonta, Bercsényi a harangodi emlékezetes síkságon németek helyett újabb csatlakozókra talált az öreg Szalontay János reáváró hajdúiban. Maga Rákóczi Szatmárt ostromolta tovább, míg Bercsényi a két várat, Tokajt és Ungvárt, vette ostrom alá. Rabutin közben megszállta ugyan Kővárt, de miután előreküldött csapatait a kurucok Szamosújvárnál szétverték, Rabutin sem nyomult tovább Erdély nyugati határa felé. Kevéssel utóbb Rákóczi elfoglalta Szatmár városát s a vár körülzárolására csapatokat hagyva hátra, maga is Tokaj alá vonult. Tokaj elfoglalását Bercsényi sürgette, mert Tokaj 13 megye központja volt s így alkalmasabbnak tartotta, hogy Rákóczi innen és ne a félreeső Szatmár alól intézze a felkelés ügyeit. Rákóczi szeptember 27-én indult vissza a Tiszához, épp amikor arról értesült, hogy hat nappal előbb Szőcs János, Borbély Balázs és Váradi János rohammal Szolnokot is bevette.

Rákóczi Nagykárolyon, Ecseden és Nyírbátoron át ment Tiszalucra. Ide jött eléje Bercsényi október 15-én hozva és bemutatva Rákóczinak a Bécsből teljesen kiábrándult s örömmel csatlakozó Károlyi Sándort. Károlyi példáját követte utóbb gr. Forgách Simon és gr. Esterházy Antal is, akik nagyot lendítettek a vállalkozás katonai részén. Forgách tábornok és kiváló katonai író volt, míg Esterházy ezredesként jött át Rákóczihoz.

A mozgalom újabb sikereket aratott. Október 3-án vereséget mértek a Duna-Tisza-közére előnyomult kurucok a szávamelléki császári csapatokra. Tokaj ostromát maga Rákóczi vette át s Bercsényit Eger ellen küldötte, hogy a Tisza felett tért nyerjen nyugati irányban is. Eger városa október 31-én kapitulált s Telekessy István püspök is hűséget esküdött a felkelésnek.

Most már Bécsben is észbe kaptak. A titkos tanács október 5-én tárgyalta a magyar felkelés ügyét s előterjesztése a szokásos hivatali apparátust végigjárva október 18-ára ért meg annyira, hogy Lipót nyílt levélben fordult az ország lakosaihoz, melyben egyrészt amnesztiát, másrészt azonban súlyos megtorlást is igért. Egy héttel utóbb sereget is indított Lipót a kurucok ellen. A Pozsonyból kiindult 5200 főnyi sereg élén gr. Schlick Lipót tábornok állt. Ezzel a felkelés új fázisához érkezett: Rákóczi begyakorlatlan hadainak most már reguláris katonasággal kellett megküzdeniök.

A császáriak először Ocskay csapataival találkoztak össze. Ocskay szeptember közepe óta tartózkodott a Felvidéken. Bevette Korponát, Bozókot s Selmec-, Béla- és Hodrus-bányát Rákóczi hűségére esketé. Szeptember 17-én elfoglalta Létát is s a kuruc csapatok már a sziléziai és morvaországi határszélekig felkalandoztak. Ocskay azonban nem használta ki győzelmei sikerét, hanem mézesheteit ülvén Tisza Ilonával, másfél hónapig mulatozott Léván, ami cseppet sem szolgálta különben sem fegyelmezett csapatai harci értékét. Ezt az időt használták ki az akkor még császári Forgách Simon, Koháry István, Bottyán János és Esterházy Antal tábornokok, hogy csapataikat összeszedve Schlickkel egyesüljenek. Ocskay már október 31-én csatát vesztett a császáriakkal szemben s ezzel a bányavárosok ismét a németek kezére kerültek.

A hír vételére Rákóczi erélyes ellenakcióra határozta magát: utasította a Lőcse alatt táborozó Bercsényit s a Kecskemét táján időző Károlyit, legújabb tábornokát, hogy egyesülve támadják meg Schlicket és Forgáchot. A hadművelet fényesen sikerült. November 15-én, amikor Besztercebányán Schlick éppen a város hódolatát fogadta és Leopold napját ünnepelte, Bercsényi és Károlyi Zólyom alatt meglepte a három császári tábornok (Forgách, Esterházy, Bottyán) hadait. Az ütközet, amelyben Ocskay párbajt is vívott a később annyi kurucsikert aratott Bottyánnal, a kurucok győzelmével végződött. A város is hatalmukba esett s a várat zár alá vették.

Schlick a vereség hírére Körmöcbányán és Bajmócon át hirtelen visszavonult, sőt visszarendelte Forgáchot is. Feladta a bányavárosokat s védtelenül hagyta Bécset és Morvaországot. A kurucok ekkor körülzárták a Vág menti várakat s Nagyszombat és Pozsony irányában nyomultak tovább előre. Kevéssel utóbb megkezdődtek a kurucok ausztriai betörései, amelyek páni félelmet teremtettek Bécsben, ahol már joggal tartottak attól, hogy Rákóczi és a bajor választó egyesülve ostrom alá veszik a császárvárost. Elesett Nagyszombat is, mire Lipót a koronát Pozsonyból Bécsbe vitette. Károlyi az év utolsó napjaiban már a Kis-Dunán is átkelt és a Csallóközben várt a Duna befagyására, hogy elindulhasson a Dunántúl meghódítására.

Rákóczi vállalkozása a legjobban állt. Kis Albert áprilisban hetven talpassal indította el a mozgalmat, májusban hétszáz, júniusban hétezer, decemberben hetvenezer ember állt rendelkezésére, miként azt Bethlen Miklós feljegyezte önéletírásában.

Erdélyben is Rákóczi javára alakult a helyzet. November 10-én Bonchidánál Orosz Pál szétverte Rabutin székelyeit s néhány hét múlva az egész székelység Rákóczi emberének vallotta magát. Az év végére csupán néhány ostromlott várban voltak császári csapatok. Erdély önmagától lerázta a német igát.

Az első háborús esztendő jó véggel zárult. Az udvar már arról gondolkozott, hogy elhagyja Bécset. Csupán a Nagyalföld déli vége és a Dunántúl nem volt még Rákóczi kezében. Erdély ugyan nem volt kimondottan az övé, de a belső megmozdulás minden veszélyt elhárított abból az irányból. Ha maradtak is a Rákóczi kezére került területen körülzárva megvívatlan várak, azok sem egymással, sem Béccsel nem tudtak érintkezni. Joggal állapítja meg tehát Markó Árpád, a Rákóczi szabadságharc legkitűnőbb hadtörténeti írója, hogy Rákóczi többet ért el, mint lehetett: szervezetlen, katonaságnak még alig nevezhető néphadsereggel elfoglalta az ország túlnyomó részét s amint alább látni fogjuk, felkeltette a külföldi hatalmak figyelmét és megszerezte a semlegesek rokonszenvét.

Mindazonáltal a szabadságharc ügye már ekkor elbukott. Részben a bajor választó, részben Bercsényi mulasztásából. Ha Miksa Emanuel, ahelyett, hogy Tirolba kalandozott volna, Csehországon át egyenesen Bécsnek fordul; Bercsényi, ha a lélektani pillanatot értékesítve Nagyszombat elfoglalása után megrohanta volna a pénz és sereg hiányában alig védett Bécset, sem a két sereg egyesülése nem lett volna megakadályozható, sem a császár békére kényszerítésének alkalmát nem szalasztották volna el. A tiroli kalandozás a következő évben Miksa Emanuel súlyos vereségében bosszulta meg magát. Pedig „ez az esemény” írja Emlékiratában Rákóczi „a bajor választó-fejedelemmel tervezett egyesülhetésemnek minden reményét elvette. Pedig ez volt az egyetlen alap, amelyre támaszkodva a háborút elkezdtem, mert igen jól láttam előre a nehézségeket, amelyekkel találkozni fogok.” Ez a két mulasztás a szabadságharc gyors és sikeres befejezésének kilátásait már az 1703. év végére messze elodázta s az addig elért sikerek csak a szabadságharc több éven át való fenntartását biztosították…

Az 1704-es esztendő sikerekkel indult. Január 9-én végre megadta magát Tokaj s így Rákóczi csapataival most már Miskolcra vonulhatott s onnan intézhette tovább a felkelés ügyeit. Károlyi átkelve Győr felett a Dunán, Pápán és Sopronon át Szombathelyig nyomult előre, míg alvezérei, többnyire Thököly egykori katonái, a Dráváig is elkalandoztak. Maga Károlyi húsvéthétfőjén egész Bécsig nyargalt, mire a megrémült bécsiek ingerült szitkokkal támadtak rá a dómból hazainduló Lipót császárra. Erdélyben is egyre kedvezőbb lett a helyzet. A Rákóczi által már az előző évben beküldött Orosz Pál és Boné András sikerei, mint említettük, nagy mozgalmat indítottak Erdélyben. Alig tette át tartózkodási helyét Rákóczi Miskolcra, máris becses foglyokat kapott Erdélyből, nevezetesen Pekry Lőrincet és Mikes Mihályt. Majd Teleki Mihály csatlakozott Rákóczihoz s kezére juttatta az általa védett Kővár várát. Ezeknek az uraknak utóbb nagy szerepük lett Rákóczi erdélyi fejedelemmé való megválasztásában.

Rákóczi, mint azt Emlékiratában bevallja, szabadságharcát annak reményében indította el, hogy azt sikerül az európai nagy politikába beállítania. Számított arra, hogy XIV. Lajos - ígéretéhez képest - nem köt békét a magyar ügy biztosítása nélkül s különösképpen arra számított, hogy a mozgalom zászlóbontásakor diadalmasan előnyomuló bajor választófejedelem seregével együttműködhet s így sikerül a nemzeti ügyet a katonai fölény jegyében diadalra juttatni. Természetes tehát, hogy Rákóczi az egész idő alatt, amíg a nemzet élén állt, nagy és kiterjedt diplomáciai működést fejtett ki. Sőt minél jobban romlott a katonai helyzete, annál vakmerőbb, ne mondjuk, kétségbeesettebb külpolitikai koncepciók realizálásán dolgozott.

De Bécs sem állt diplomáciailag elszigetelve. A spanyol örökösödési háború két nagy európai koalíciót hozott létre. A bécsi diplomáciának sikerült Angliát és Hollandiát is a maga érdekeihez csatolni, sőt szövetségi viszonyra lépett Lengyelországgal is. Franciaország ezzel szemben Bajorországot állította maga mellé s ebbe a koalícióba kapcsolódott be Rákóczi szabadságmozgalma is. Az európai hatalmak közül ennélfogva többeket érdekelt Rákóczi mozgalma. Franciaország és Bajorország jól felhasználható szövetségest talált benne, míg a Lipóttal szövetséges hatalmak azért figyeltek fel az eseményekre, mert azok miatt veszélyeztetve látták a maguk háborús céljának, XIV. Lajos legyőzésének sikerét. Ezért lett Anglia és Hollandia az első külföldi hatalom, amely Lipótot rá akarta szorítani a magyarokkal való kiegyezésre.

Rákóczi valóban alkalmas időben bontotta ki zászlóit, hogy az általa képviselt ügynek a legnagyobb európai érdeklődést biztosítsa. A mozgalom külpolitikai háttere egy pillanatig sem volt másodrangú jelentőségű. Épp ezért nyomatékos figyelmet kell szentelnünk ennek a háttérnek plasztikus megrajzolására.

Amint már említettük, a mozgalom kirobbanását Bécsben nem vették komolyan s ebben osztozott Anglia bécsi követe is. Stepney György angol követ mégis már 1703 június 2-án azt a véleményét közölte Hedges angol miniszterrel, az angol külügyek irányítójával, hogy abban az esetben, ha ezek a zavarok nem lesznek lecsillapíthatok, a császárt akadályozni fogják a francia háború erélyes folytatásában. Mivel Stepney azt vélte, hogy a mozgalmat a túlzott adóztatás és a Rákóczi melletti rokonszenven kívül a protestánsok szigorú üldözése is fűti, már ekkor szükségesnek látta, hogy ő és a bécsi holland követ, Van Hamel Bruyninx János Jakab, kérjék Lipóttól egy részrehajlatlan biztos kiküldését a vallási ügyek rendezésére. Erre a lépésre ugyan nem került sor, de mindennél jobban bizonyítja ez a szándék, hogy Anglia és Hollandia érdekeinek bécsi közvetítői már a mozgalom legkezdetén kívánatosnak tartották a sérelmek orvoslásával annak leszerelését, nehogy a francia harctéri helyzet adja meg ennek az árát. A két követ, akik Lipót anyagi helyzetével is tisztában voltak, nagyon jól tudták, hogy újabb seregek felállítására a bécsi udvar teljességgel képtelen lenne.

Az első hírek után sem Bécs, sem Stepney nem tulajdonított a mozgalomnak komoly jelentőséget. Rákóczi munkácsi kudarca után mindenki bízott a mozgalom elalvásában. Bécs ennek ellenére foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a mozgalmat leszereli. Nem ugyan a sérelmek orvoslásával, hanem Rákóczi személyének kikapcsolásával. Ha már Lengyelországban nem sikerült Rákóczit sem elfogatni, sem legyilkoltatni, akkor Magyarországon gondolták ezt végrehajthatni. Gróf Pálffy Miklós koronaőr közvetítette a tervet gróf Barkóczi Ferenc zempléni főispánnak és vicegenerálisnak. Július 18-án írta ezeket a sorokat Barkóczinak:

„Ha kegyelmetek ottan (Kassán) valami módot találhatnak abban, hogy Rákóczit vagy Bercsényit fogva kaphatnák: igen nagy hirt, szép nevet az által szerezhetne magának, ő Fölségénél is grátiát nyerhetne. Vannak ottan ollyan szegénylegények, az kik pénzért s ajándékért megcselekednék, grátiával is biztathatná őket, ha visszaszöknének és közülük egyikét avagy másikát fogva hozhatnának; igen jó volna, hogyha ekképen vagy másképpen az megfogattatásuk succedálhatna".

Augusztus elején aratta Rákóczi első sikereit s Kálló elfoglalása napján bontotta ki diplomáciai működésének szárnyait, örömmel jelentette De Bonnac lengyelországi francia követnek ezen napon eddigi katonai sikereit s ugyanazon nap számos levelet intézett külföldre: XIV. Lajost lengyelországi követén keresztül értesítette a történtekről, de nem késett azokat közölni lengyelországi barátaival, Szienyiavszkijjel, Visnyoveczkij herceggel, Potoczkij kiovi palatínussal és Konskijjal. Ugyancsak követet indított a portára is Szentandrássi János személyében, akit már Thököly is használt ily célokra s akihez útközben Thököly volt portai ügyvivője, Pápai Gáspár, csatlakozott. Rákóczinak ez már a második követsége volt ebben az évben a török udvarhoz.

Még márciusban küldte el *Nicomediából,* állandó tartózkodási helyéről Thököly Szőllősy Zsigmondot Lengyelországba Rákóczihoz, hogy értesítse Zrínyi Ilona haláláról. Egyben már ekkor szóba került, hogy Rákóczi és Bercsényi kapcsolják a maguk és a franciák ügyéhez Thököly és a törökországi emigráns magyarok sorsát is. Rákóczi Szőllősyvel az 1697-es lázadás óta Lengyelországban bujdokolt Szentiványi Sándort, a volt zempléni alispánt küldte Ferriolhoz, a konstantinápolyi francia követhez. Szentiványi épp a török palotaforradalomkor ért Konstantinápolyba s így keveset tudott végezni. Ezért küldte utána augusztusban Rákóczi Szentandrássit. Ferriol ki is eszközölte, hogy Rákóczi követeit a portán fogadják s a szeptember 6-án történt elfogadáson az új miniszterek, akik szemben az előzőkkel háborús pártiak voltak, igen kedvező fogadtatásban részesítették Rákóczi követeit.

Rákóczi és Ferriol portai működése természetesen mozgásba hozta a portához akkreditált császári, angol és holland követeket is s mintegy két hónapi szívós küzdelem folyt a francia és az ellenkoalíció törökországi külképviselete között a porta megnyeréséért. Végül is töméntelen vesztegetések árán sikerült a császári, angol és holland diplomatáknak a portát visszatartani a karloviczi béke megszegésétől és a kurucok nyílt támogatásától. Pedig, hogy időközben a dolog mennyire komoly volt, az abból is látszik, hogy Thököly október 30-án már ezt írhatta Rákóczinak: „Ha az török császárral való békességét felbontják, kiben most potenter munkálkodik az francziai követ, nagy biztatásaim vagynak, hogy az operatióra engemet is elővesznek… kiről már assecuratus (biztosított) vagyok az francia királytól, mellyet kérem, tartson nagy titokban". 1703 őszén tehát Franciaország azon dolgozott, hogy a török támadja meg Lipótot, támogassa Rákóczit s fegyverezze fel és bocsássa Erdélyre Thökölyt. Ezt annál is érdemesebb feljegyezni, mert utóbb XIV. Lajos támogatása megvonását helyezte kilátásba, ha Rákóczi a katolikusokat háttérbe szorítaná a keresztény világ szégyenére. Maga azonban, miként elődjei is, skrupulus nélkül igénybe vette volna 1703-ban a katolikus Habsburgok ellen a pogány török segítségét, ha tudta volna.

Az első aggasztó hírt augusztus 4-én küldte miniszterének Stepney, amikor látta, hogy a kettős vereség ellenére egyre növekszik a felkelők száma. Lipót még mindég szociális jellegűnek tekintette a mozgalmat s mint Stepney augusztus 15-én jelentette, kegyesen elengedett az ország négy milliónyi adójából egy milliót. Azonban, mint az már ezidőben természetes volt, az adószedők ennek ellenére megkísérelték a negyedik millió kisajtolását is s így a kegynek mi látszata s eredménye sem lőn. A veszély igazi mérete kezdett már ekkor kibontakozni a bécsiek és Stepney előtt, aki három nappal utóbb kelt jelentésében már annak a gyanúnak ad hangot, hogy Rákóczi és mozgalma havi 100.000 livre segélyt kap XIV. Lajostól Hamburgon és Danzigon át. Újabb négy nap múlva már azt is tudni véli, hogy a pénzen kívül francia tiszteket is kap Rákóczi. Ez az értesülés túl időelőtti volt, épp úgy, mint ahogy túlzott volt a pénzsegély mértékének híre is, mert Lajos csak havi 30.000 livret küldött s Ferriol adott egy ízben pénzt Szentiványinak, hogy fogadjon fel tatárokat Rákóczi számára.

Ebben az utóbbi, augusztus 22-én kelt jelentésben már Stepney attól tart, hogy Törökország is meg fogja támadni a császárt. Ettől kezdve állandósul Stepney jelentéseiben a török veszély híre. 30-án arról értesült, hogy a magyarországi mozgalmak kitörése után minden Törökországba menekült magyar Konstantinápolyban gyülekezik. Egy hét múlva már számol azzal, hogy a felkelést nem lehet tavasz előtt elnyomni, mert az országszerte nagy rokonszenvvel találkozik. Szeptember 26-án, amely napon Rákóczi örömmel jelentette XIV. Lajosnak, hogy az országot a Dunáig már elfoglalta, a rácokat háromszor, az erdélyieket egyszer megverte, öt várat elfoglalt és másik ötöt zár alatt tart, a portai angol követ azt jelenti Angliába, hogy Rákóczi követeit szívesen fogadták a portán s hogy Thököly menekültjei egybegyűltek s útban vannak Erdélyen át Magyarországra. Két nappal utóbb már Thököly megmozdulási szándékait jelenti s azokat a nehézségeket, amelyekkel a császári-angol-holland követeknek meg kell küzdeniök a portán.

A császár azonban nemcsak dél felé akarta elvágni Rákóczi külföldi erőforrásait, hanem északról is s már szeptember közepén felhívta a lengyel királyt, hogy szigorúan tiltsa meg alattvalóinak Rákóczi támogatását. A lengyel király ennek a felhívásnak eleget is tett, kibocsátott egy ilyen tilalmazó kiáltványt, de ez a danzigi-krakói utat nem zárta mégsem el.

A bécsi helyzet egyre rosszabbodott. Nem volt pénz s nem volt felhasználható katonaság sem. Nyugatról a bajor, keletről a magyar csapatok közeledése rontotta a közhangulatot. Október 6-án már kiáltvánnyal fordult Lipót Bécs lakosságához, amelyben elrendelte az idegenek összeírását, felszólított mindenkit, hogy lássa el családját egy évre való élelemmel, ami már nyilt bevallása volt az ostromra készülésnek. Másnap összeült a titkos tanács s foglalkozni kezdett a magyarországi lázadók ügyével. Nyolc pontban foglalták össze a teendőket, amiket Lipót elé terjesztettek. Ezekben a következőket javasolták: az adóból egy millió engedtessék el; pénz hiányában adó fejében naturáliák is fogadtassanak el; a lázadás elülte esetére igértessenek újabb könnyítések; szaporíttassék a felkelők elleni fegyveres erő, részben Passauból hozassanak századok s részben bádeni Lajos seregéből is; mozgósíttassék Alsó-ausztria és Morvaország népe, nemkülönben a magyarországi nyugati vármegyék nemessége; a horvátok is használtassanak fel a magyarok ellen; Rákóczi és Bercsényi fejére tűzessék ki bizonyos összeg, akár élve, akár halva keríttetnek kézre, nemkülönben „hirdettessék ki, hogy valahány magyar egy felkelőt leöl, a felkelő vagyona felét megkapja… hogy lehetőleg mint egyik farkas a másikat ugy irtsák egymást; rendeltessék el Rákócziné és Bercsényiné várfogsága s végül előterjesztése befejezéséül, mentegette a tanács az udvari kamarát a kincstár ürességéért. Lipót másnap elfogadta az előterjesztéseket, csupán a két asszony fogságától tekintett el „egyelőre”. A Rákóczi és Bercsényi fejére kitűzött jutalmat 10.000-10.000 rhénes forintban állapította meg. Október 18-án jelent meg ezek alapján Lipót császár-király nyílt levele, amely a hat hét alatt megtérőknek amnesztiát hirdetett. A nyílt levél élesen

kikelt Rákóczi és gyalázatos lázadása ellen s ígéretet tett a lázadók kiirtására és a felségárulásért való könyörtelen megbüntetésükre. A vérdíjat ugyan most mellőzte, de a levágott, vagy elfogott kurucok fele vagyonát valóban a tett végrehajtóinak ígérte! A nyílt levéllel egyidejűleg - mint említettük - elindította a magyarok ellen Schlick Lipótot. A reguláris seregekkel való fegyveres fellépést különösen az siettette Bécsben, hogy nagyon féltek a kuruc és bajor seregek egyesülésétől. Ettől nemcsak Bécs félt, de félt Anglia és Hollandia is.

Október második felében újabb híreket küld Sutton portai követ a portáról Angliába. 18-án jelenti, hogy Rákóczi emberei még mindég a portán vannak, a nagyvezér ugyan ki akar tartani a béke mellett, de annak az állása erősen ingadozik. 27-én is ismétli a portai angol követ, hogy a magyar felkelés nagyon foglalkoztatja a törököket s már néhány zászlóalj janicsárt el is határoztak a határra indítani. Bár a császári koalíciónak sikerült a törököt a beavatkozástól visszatartani, a veszély nem múlt el a császár ügye felől, mert Sutton még november 18-án is azt írja, hogy sok török és keresztény állt Törökországból Rákóczi mellé s december 1-én is még mindég kísért Stepney ideiglenes bécsi helyettesének jelentésében, hogy a portának nagy a hajlandósága arra, hogy a magyarországi zavarokat a maga hasznára fordítsa.

Pedig a törökországi eredmények nem voltak túlságos jelentőségűek. Mindössze csak arra utasította a szultán a nándorfehérvári és temesvári pasákat (mert a Maros-Tisza köze ekkor még török kézen volt), hogy Rákóczi fegyver-, lőpor- és ruhavásárlásai elé ne gördítsenek területükön akadályt s a Rákóczihoz átálló török katonákat ne keressék; ugyanerre kérte a fennhatósága alatt álló két oláh vajdát, a havasalföldit és a moldvait; megengedte, hogy a Thököly emigráció a temesi bánságon át Rákóczihoz mehessen; végül beleegyezett, hogy Szentiványi Besszarábiában tatárokat fogadhat fel Rákóczi zsoldjára.

Ez utóbbi célra adott Ferriol pénzt Szentiványinak s így jött létre az a tatár csapat, amelynek Andrássy Miklós minorita barát volt a „dervis-kapitánya" s amelyről utóbb bővebben szólunk.

Thököly, aki Konstantinápolytól elég messze élt, meglehetős későn értesült az eseményekről. Október 30-án még csak azt írhatta Rákóczinak: „hogy csak hallom az közhirbül Erdélyre és Magyarországra való kimenését s némely operációit: de dolgainak bizonyosságát nem tudhatom… Az lengyel és svécziai király, bavariai herczegek (lengyel, svéd király, bajor herceg) dolgainak valóságos ez idei campaniajok, és miben állapodott meg?"

Thököly minden idegszálával bekapcsolódott az első kósza hírre Rákóczi terveibe, hisz a maga visszatérését s talán erdélyi fejedelemségét is remélte tőle. Érthető tehát, ha aggodalommal intette mostohafiát: „Istenért, jól vigyázzon magára, igen-igen: kinek mikor hidjen? Tanuljon az én példámon, kit az mi állhatatlan nemzetünk közül sokan őszinte s hamis hitekkel, az szerencsétlenségnek csak gyenge szelétől is megijedvén, megcsaltanak, és mellőlem félreállván, engemet az sárban hadtanak". Még a következő év júniusában is megismételte ezt az intést:„Féljen s őrizkedjék az árulóktól, s tanuljon az én példámon; az német hitinek, gratiajának semmiképen ne higyjen, de caute még másoknak is: mert az világ állhatatlan…, addig becsüli, szereti az embert, amíg hasznát veheti."

November 21-én Whitworth; aki az Angliába utazott Stepney helyét ideiglenesen nov. 10-én vette át Bécsben, már azt jelenti, hogy a császár kérni fogja Angliát és Hollandiát, hogy két nyugatra indított ezredét állíthassa meg. A reguláris csapatokban szűkölködő Lipót nov. 22-én felszólította Csernovics Arzént, a rácok patriarchájá̀t, hogy egyházi látogatás ürügye alatt járja körül és lázítsa fel a rácokat a magyarok ellen s megígérte, hogy ha sikerül a magyarokat leverni, akkor megújítja a nekik adott kiváltságokat.

November 25-én a legsötétebb színekkel rajzolta meg Whitworth jelentésében a császár egyre jobban lehetetlenülő helyzetét s jelezte, hogy egyedül Anglia és Hollandia segíthet Lipóton. Ez annál is inkább fontos, mert különben a császár kénytelen lesz a franciákkal előnytelen békét

kötni! Bécsben vad hírek keringtek Rákóczi külföldi sikereiről. Híre járt, hogy XIV. Lajos Barbezièrest küldte titkos utasítással Rákóczihoz s a francia támogatás mértékét is sokszorosan túlbecsülték. Lipót szorongatott helyzete szövetségeseit a legnagyobb mértékben és teljes joggal idegesítette. Stepney angliai utazásának és Whitworth sötéthangú jelentésének döntő fontosságú eredménye lett. December 10-én utasította királynője nevében Hedges angol miniszter Whitworthot, hogy értesse meg királynője nevében a császárral, ha nem tud három fronton sikerrel küzdeni, akkor engedjen a felkelőknek. A királynő készséggel felajánlja segítségét, amely természetesen nem pénzbeli, de, hogy közbenjár a felkelőkkel való megegyezés ügyében. Erről a lépésről még aznap értesítette Hedges Anglia hágai követét is, bizonnyal azzal a céllal, hogy alkalomadtán Hollandia is vállalja a közvetítő, vagy a jótálló szerepét s hogy erre Stanhope hágai angol követ készítse elő a hollandi kormányt.

Elsőnek Ágost lengyel király ajánlotta fel közbenjárási hajlandóságát Lipótnak, de az a nyilvánosság előtt kitérő választ adott, sem nem utasította határozottan vissza, sem nem fogadta el. Bécsnek egyelőre más tervei voltak. Whitworth csak 1704 január 5-én nyugtázta minisztere utasításának kézhezvételét s rögtön jelezte, hogy a megbízatás felettébb kényes. Ugyan már előhozta Bruyninx hollandi követ jelenlétében egyik bécsi miniszter előtt a dolgot, de az azt hiszi, hogy a császár könnyen nehézségeket fog támasztani ellene. Január 11-én Bruyninx is megkapta kormánya utasítását, hogy támogassa az angol királynő törekvéseit s a beteg Bruyninx helyett Whitworth azonnal fel is ajánlotta Kaunitz útján Lipótnak az angol királynő és a hollandi köztársaság szolgálatait a magyar ügyben. Kaunitz hangsúlyozta, hogy Ágost hasonló ajánlatát Lipót nem vette igénybe, de azt véli, hogy jót tesz az ügynek, ha a magyarok értesülnek arról, miszerint az angol királynő kész érettük esedezni Lipótnál méltányos feltételekért, ha ők meghódolnak. Az osztrák államférfiak már azért sem nagyon lelkesedtek a gondolatért, mert Göess, a császár hágai követe épp akkor figyelmeztette az udvart, hogy Anglia és Hollandia nem egészen megbízható.

Bécsnek, mint előrebocsátottuk, más terve volt. Le akarta szerelni a mozgalmat, de a maga módján. Rákócziban érzékiségét akarták felkelteni, Bercsényit pedig hiúsága legyezgetésével és ígéretekkel akarták Rákóczitól eltántorítani, hogy ezzel a mozgalom elveszítse irányítóit.

A kitűnő és Bécsre valló ötlet szerzője Savoyai Eugen volt. Kevéssel előbb halt meg Rákóczi kitűnő barátja, gróf Batthyány Ádám horvát bán, a fejedelem jószágainak egykori kormányzója. Bécsben nagyon jól tudták, hogy a siheder Rákóczi ismeretes szerelmi regénye, az öt évig tartó rajongó, fehér szerelem az özvegyen maradt Batthyánynéhoz, a néhai Strattmann miniszter lányához fűzte. A feleségétől évek óta elszakított Rákóczihoz tehát leküldték Bécsből a fiatal özvegyet, hogy bírja rá Rákóczit mozgalma feladására. A kiküldetés azonban semmi sikerrel nem járt. Rákóczit nem indította meg a szép asszony küldetése. Bécs tehát annál inkább ráfeküdt Bercsényi megdolgozására. Annál is inkább célszerűnek találták Bécsben ezt, mert meg voltak győződve, hogy az egész mozgalomnak Bercsényi a spiritus rectora s a tapasztalatlan és fiatal Rákóczi csak báb az ő kezében.

Eugen javaslatára az udvar már decemberben megbízta az események nyomasztó hatása alatt hg. Esterházy Pál nádort, hogy lépjen érintkezésbe Bercsényivel és fényes ígéretekkel vegye rá a fejedelemtől való elszakadásra. Esterházy 1703 dec. 18-án Pyber László esztergomi nagyprépostot, almysiai püspökhöz fordult, akiről tudta, hogy Bercsényinek kedves embere s felkérte, eszközöljön ki Bercsényitől hozzáküldendő megbízottja részére salvus conductust.

Bercsényi megadta a kért útlevelet, de azonnal jelentette a dolgot Rákóczinak s megindokolta, hogy miért határozott így. Rákóczi azonnal megbeszélte a dolgot az épp körülötte levő főurakkal. Ezek nem nagyon bíztak Bercsényiben s intették Rákóczit, „nehogy Bercsényi a maga személyét illetőleg kiegyezzék a bécsi udvarral, elhagyván a közügyet”. Rákóczi

figyelmeztette válaszában Bercsényit az ellene megnyilvánuló gyanúra, de a maga részéről biztosította bizalmáról. Küldött a kiküldendő bécsi követ számára is egy latin levelet, amelyben kérte azt, hogy világosítsa fel a külföldet, miszerint a béke ügye nem csak Rákóczitól, hanem az egész nemzettől függ, mert nem az egyesek érdekeiért, hanem a közszabadságért fogott fegyvert.

Amint megjött az útlevél a nádor Jeszenszky Istvánt, a titkárát, elküldte Bercsényihez, aki őt karácsony napján a szempci táborban fogadta. Jeszenszky előadta, hogy a császár-király hajlandó az ország szabadságát és alkotmányát helyreállítani. Rákóczi elvett rangja, méltósága, jószága visszaadatik. Általános amnesztia lesz. Végül, hogy Lipót jelezte, miszerint különös tekintettel lesz a mozgalom vezetőinek érdekeire. Ennek kapcsán Bercsényinek cím- és rangemelés s fényes hivatal, nemkülönben újabb jószágok ígértettek.

Bercsényi kijelentette, hogy nem magáért, hanem elnyomott nemzete szabadságáért fogott fegyvert, miként Rákóczi is. Különben is a hadakozást ő nem szüntetheti meg, hanem csak a fegyvert fogott rendek és Rákóczi, akivel az ajánlatot közölni fogja, a választ meg fogja küldeni. Ő maga szívesen hajlik a kiegyezésre, de az csak egy törvényes országgyűlésen jöhetne létre, amit a felkelők hívnának össze, de amelyen Lipót biztosai is megjelenhetnének.

Amíg az udvar Bercsényit titkon akarta leszedni a lábáról, addig nyíltan is megtette a kísérletet a békére. 1704 újév napján kihirdette, hogy ha a megyék visszatérnek a hűségére, akkor a legközelebbi országgyűlésig nem fog adót szedetni. Másnap pedig felhatalmazta gróf Széchényi Pál kalocsai érseket, hogy vegye kezébe a tárgyalások fonalát. Január 28-án tárgyalt is Széchényi Lébényszentmiklóson Bercsényivel és Károlyival, kik azonban minden elől kitértek, mondván, hogy Rákóczi tudta nélkül semmire sem kötelezhetik magukat. Az érsek ekkor közvetlenül a királyhoz és Rákóczihoz fordult, hogy a béke ügyét előbbre vihesse. Bercsényiék már ekkor hangsúlyozták azt, ami újabb hosszú huzavonára adott alkalmat, hogy külhatalmak garanciája nélkül szó sem lehet semmiről, annyiszor megcsalta már Lipót a magyart. Maga Széhényi is azt ajánlotta a császárnak, hogy fel kellene kérni néhány külföldi fejedelmet a békeközvetítésre.

A bécsi helyzet teljesen megérett arra, hogy komolyan gondolkozzanak ott a béketárgyalásokról. A velencei követ januári jelentései is arról számolnak be, hogy Bécsben a rettegés általános, mert a szabadság nevében az egész ország a felkelők zászlói alá sorakozott. Rákóczi maga csak ennyit jegyzett fel Bercsényi és Széchényi tárgyalásáról: „Bercsényi gróf meghallgatván a kalocsai érsek előterjesztéseit Ruszt városában, tanácsolá e főpapnak, hogy útlevelet kérvén, jöjjön hozzám a béke ügyeiről velem értekezendő; mellyet mégis adnék neki, Gyöngyös városát tűzvén ki a békeértekezlet helyéül."

Bár Kaunitz hangsúlyozta volt az angol követ előtt, hogy ura nem veszi igénybe a lengyel király közvetítői ajánlatát, titkon mégis elfogadta ezt s Wackerbart, Ágost király bécsi követe, január 13-án azt jelentette urának, hogy a császár elfogadja a közbenjárási ajánlatot s kéri is Ágostot, hogy küldjön követet a magyarokhoz, de csakis úgy, mintha arról Bécs nem tudna s azt izenje a magyaroknak, hogy az igazságos ügyért felvett fegyvereiket kész lenne támogatni; de ha nem lesz gyors béke, akkor mégis kénytelen lesz a magyarokat a várható bajok elkerülése végett megtámadni. Különösen azért fontos a gyors béke, nehogy idegen hatalmak is beleavatkozzanak a dologba.

Jellemző a bécsi udvarra, hogy milyen fondorlattal akarta kikerülni Lipót és Kaunitz a holland és angol közvetítést. Wackerbart már január 21-én meg is kapta királyától az utasítást, hogy menjen Magyarországra s tegyen úgy, mintha Bécs tudta nélkül járna el. Wackerbart azonban csak levelet írt Rákóczihoz és Bercsényihez, maga nem ment le, mert Jeszenszkytől értesült, hogy a magyarok a svéd király és a lengyel rendek (nem a lengyel király) közbenjárását

kívánják. Mivel pedig Ágost a svédekkel háborúban állt, nem mehetett személyesen Magyarországba. Így a külhatalmak közbelépése késett.

Bécs határozottan félt a külhatalmak forma szerinti közbenjárásától. Attól tartott, amint erről január 16-án Whitworth beszámolt miniszterének, hogy ezzel a lázadók egy rangba állíttatnának a császárral. Ugyanezen a napon Whitworth nemcsak a magyarokkal, de a bajorokkal való megegyezést is fontosnak tartotta. Lesújtó helyzetképet közölt a bécsi állapotokról. Már arról is szó volt, hogy a császár elmenekül Bécsből, de egyrészt nincs hová mennie, másrészt akkor a polgárság, mely Bécsben már különben is nyíltan beszél a kormány ellen, fellázadna. A pénz hiánya egyenesen elképesztő és kimondhatatlan. A bécsi bankárok együttesen nem tudtak 100.000 forintot összehozni. Négy-ötnapi erőlködés után tudtak csak 5000 forintot szerezni Eugen herceg számára, kinek már éhen halnak a katonái s akit már elhagynak a tisztjei. A császár gyengeségén és határozatlanságán minden terv meghiúsul. A miniszterek le vannak törve s kétségbeesésükben egymás ellen acsarkodnak. Ebben a helyzetben nem tudott Lipót a tárgyalások felvételének gondolata elől elzárkózni többé. Még a portáról is rossz hírek érkeztek, igaz, hogy ezek úgyszólván az utolsó ily híradások voltak. Jan. 18-án Sutton még aggasztó híreket küld Londonba a porta és a magyar felkelők levelezéséről s arról, hogy ismét több keresztény és török ment be Erdélybe.

Még az előző év decemberében történt, hogy Bécsben koholtak egy hatvan pontból álló manifesztumot, amely Rákóczi követeléseit adta elő. Whitworth január 15-én küldte ezt el Angliába. Ezeknek a pontoknak alapjául bizonnyal azok a kívánságok szolgáltak, amelyeket Okolicsányi Pál, a protestáns sérelmek szélsőséges hirdetője terjesztett Széchényi elé. E manifesztum szerint Rákóczi felkelése protestáns mozgalom lett volna. Okolicsányi különben nyíltan izgatott amellett, hogy ha a protestánsok nem kapnák meg Rákóczitól kívánságaik teljesítését, akkor kérjék azt a királytól. Bizonnyal nagy szerepet játszott ennek az álmanifesztumnak elterjedése abban, hogy februárban Rákóczi valóban bocsátott ki egy 1703 június 7-ére datált manifesztumot a külföldi közvélemény felvilágosítására. A „Recrudescunt" kezdetű kiáltvány tartalmát legjobban maga a címlapja világítja meg:

„A' méltóságos Fejedelem, Felső-vadászi Rákóczi Ferenc Kegyelmes Urunk által: Nemzetünknek s' édes Hazánknak a' Német Nemzet kegyetlen Uralkodása alatt lett, hallatlan meg-nyomorittatásárul, maga Méltóságos Személlyének nagy méltatlan szenvedésérül, És Az Austriai Ház erőszakoskodása alól való fel szabadulásáért fogott Magyar fegyvernek ártatlanságárul, az egész Keresztyén Világnak eleibe adatott Manifestum. Köz Tudomány Tétel."

Februárban az udvar újabb kísérleteket tett Bercsényi elcsábítására. Az udvar szabadon bocsátotta és visszakísértette Bercsényi feleségét urához, azzal a reménnyel, hogy talán elvonja férjét Rákóczitól. A számítás ezzel az asszonnyal sem vált be, mert amint azt épp Bercsényi írta meg Rákóczinak, nagyobb kuruc lett az uránál. Ezen kívül felajánlották Bercsényinek a magyar kir. udvari főkancellári méltóságot, ezzel akarván elérni, hogy váljon ki a felkelők közül. Különösen azt a gondolatot akarták megszerettetni Bercsényivel, hogy a külföldi hatalmak helyett József király közbenjárását fogadják el a kurucok. Bercsényi nem tántorodott meg a Tolvay Gábor által előadottaktól, hanem ismételte, amit Jeszenszkynek és Széchényinek is mondott, hogy Rákóczi és a fegyverben álló nemzet határozata nélkül nem bocsátkozik semmi alkudozásba s különben is a békeértekezlet már össze van híva Gyöngyösre, ahol Széchényi is jelen leend. Ezen kívül még közölte is Rákóczival a neki tett külön ajánlatot.

Mikor Bercsényi tanácsára Széchényi levélben fordult végre közvetlenül Rákóczihoz, Rákóczi február 5-iki válaszában kétségét fejezte ki, hogy lehetne egy jó békét létrehozni, hisz a császár most is arra akarta a törököt rávenni, hogy támadja meg a felkelőket, szükséges tehát a külföldi államok garanciája.

Bécsben nem tetszettek a Széchényi által Bercsényitől hozott kívánságok. Idegenkedtek a kívánt országgyűlés gondolatától, az idegen hatalmak garanciájától s attól a követeléstől, hogy Kollonics távolíttassék el a kormányból. Lipót február 12-én válaszolt ezekre a feltételekre. Kifogásolta, hogy a magyarok nem a koronás királyt, Józsefet kérték fel közvetítőül, holott az hajlandó lenne rá s nem volt hajlandó lemondani az országgyűlés összehívásának királyi jogáról a felkelők javára.

Széchényi február 14-én írt újra Rákóczinak. Azzal ijesztgette, hogy az udvar a porosz királlyal alkudozik egy 30.000 főnyi segítség dolgában s ezért jó lesz a veszélyt a gyors engedékenységgel kikerülni. Fogadják hát el a magyarok Józsefet közvetítőül s nyugodjanak meg abban, hogy Lipót fogja összehívni az országgyűlést.

Rákóczi válaszában kifejtette, hogy az országgyűlést csak a protestáns hatalmak, valamint Lengyelország és Velence közbenjárásával megkötendő béke után lehet összehívni s az udvar csak úgy tárgyalhat a magyar nemzettel, mint más szabad nemzettel! Széchényi február 19-én kelt újabb levele után Rákóczi 29-én értesítette végre Széchényit, hogy hajlandó fogadni Gyöngyösön. Rákóczi nagyon készült erre az értekezletre. Bizonnyal értesült már arról is, hogy Anglia és Hollandia erőszakolják Bécsben a maguk közbenjárását, tehát sietve kinyomatta a „Recrudescunt" kezdetű manifesztumot, amelynek szerzőségét magának Ráday Pálnak, a szerzőnek feljegyzése árulja el: „Anno 1704" írja naplójában Ráday „az említett Fejedelem Intimus-Secretariusságra (magántitkárságra) maga mellé vévén: irtam a Manifestumot." Ráday fogalmazványa, amelyet Rákóczi saját kezűleg javított át, ma is megvan.

A császár két szövetségese egyre élesebben sürgette a magyarokkal való kiegyezést. A hollandi rendek február 1-én kiállították Bruyninxnek, bécsi követüknek, a közbenjárásra való felhatalmazást. A császárnak minden oka megvolt arra, hogy hallgasson a hollandokra, mert épp ekkor sürgette kétségbeesve azt a 250.000 talléros holland kölcsönt, amelyre már csak olyan fedezetet tudott adni, ami már egyszer el volt zálogosítva. Február 2-án megemlékszik Whitworth jelentésében a nádor titkárának Bercsényihez való újabb bizalmas kiküldetéséről s arról, hogy bár az udvar hallani sem akar a külső hatalmak közvetítéséről, mégis azt izenték Bercsényinek, hogy a császár elfogadta Anglia és Hollandia közvetítését.

A lehetetlen bécsi helyzet azonban lassan rászorította Lipótot, hogy megbarátkozzék a közvetítők gondolatával. Ekkor már kezdett híre járni annak is, hogy a porosz király is bele akar kerülni a közvetítők közé. Stepney, aki útban volt vissza Bécsbe, ezt a hírt Hágából közölte Angliával. Stepney idegenkedett a porosz beavatkozástól, de minisztere, Hedges már február 8-án közölte vele, hogy nincs kifogása a porosz közbenjárás ellen, csak az ne késleltesse az ügyet. Angliának, amely kétségbeesve szemlélte szövetségese kínos vergődését, nagyon-nagyon sürgős volt a magyar béke.

Végre február 12-én Lipót elfogadta a külföldi közvetítők gondolatát s sürgősen felszólította Whitworthot és Bruyninxot, hogy késedelem nélkül ajánlják fel jó szolgálataikat a felkelőknek. A jég megtört s a magyar szabadságharc ügye most már a nyilvánosság előtt is egyre jobban nemzetközi érdeklődésű ügy lett. Azonban az udvar még mindég halasztani kívánta a külföldi beavatkozást. Egyelőre addig kívánta a külföldi követek közbelépését kitolni, amíg Széchényi nem tér vissza Lipót február 12-iki ajánlatával a magyaroktól. Az

angol és holland követek már unták az állandó taktikázást s ezért emlékiratban tiltakoztak az udvarnál az újabb halasztás ellen.

Február 27-én azonban ismét azt jelentheti Whitworth, hogy a közbenjárás mégis aktuális lett. Bécsben már jóvá is hagyták a követek meghatalmazásának szövegét s Esterházy nádor megbízatott azzal, hogy a külföldi hatalmak mediatióját minél szélesebb körben terjessze el a magyarok között, nehogy Rákóczi és Bercsényi eltitkolhassa azt. Ez a jelentés élénk diplomáciai életről számol be: jelenti, hogy Rákóczi komoly biztatást kapott újra a bajor választófejedelemtől, hogy sem ő, sem XIV. Lajos nem kötnek békét nélküle; megemlékszik arról, hogy a lengyel követ is írt Rákóczinak és felajánlotta ura közbenjárását (amint ennek előzményeit fennebb előadtuk!) s jelenti végül, hogy a svéd követ is tesz különböző ajánlatokat a császárnak, de csak a maga szakállára, az ura utasítása nélkül.

Március 4-én végre tettre került a sor. Bruyninx elindult Pozsony felé, miután Whitworth társaságában már előbb írt Bercsényinek, hogy Bercsényit felkeresi s vele a béke előzményeit megtárgyalja. Az udvar nyolc pontban foglalta össze azokat a szempontokat, amikhez Bruyninxnek tartania kellett magát. Ezek a következők:

Ha kénytelen volna Rákóczival érintkezni, megadhatja neki a hercegi címet. Ha biztosíték kívántatna, akkor ajánlja fel József király jótállását, ha ez azonban kevesellte tne, akkor ez a kérdés maradjon a békekonferenciára. Ha lehet, köttessék teljes fegyverszünet, ha nem, akkor legalább a hetenkinti ellátás biztosíttassék az ostromlott császári várőrségek számára. A tárgyalások helyére nézve ne tegyen nehézséget, de annál jobb, minél közelebb lesz Bécshez. A császár fenntartja magának a jogot, hogy kiket küld ki biztosoknak, de azt meg lehet igérni, hogy azok közé sem Kollonics, sem a nádor, sem a magyar kancellár nem fog kineveztetni. A tárgyalások idejére nézve: minél hamarabb, annál jobb. A kalocsai érsek mindent közöljön Bruyninxszal, de viszont legyen velük szemben óvatos. Végül a császár kijelöli azt a minisztert, akivel a tárgyalások alatt Bruyninx levelezni fog.

Amialatt Bécsben megértek a dolgok a külhatalmak képviselőinek legalább a tárgyalásokat bevezető megbeszélésekbe való bevonásáig, azalatt Rákóczi személye más vonatkozásban is bekerült az európai nagy politikába. Rákóczi személye bevonatott a lengyel politikába s ettől kezdve Rákóczi egészen bukásáig élénk szerepet vitt az északi probléma, a lengyel-svéd-orosz ügy bonyolításában. Rákóczi ugyan Emlékiratában azt írja, hogy erre már 1703 október-novemberében sor került, de az évek távolából két-három hónapot tévedett.

XII. Károly svéd király emlékezetes lengyelországi diadalai után Ágost király földönfutó lett a saját országában s az 1704 januári országgyűlés 24-én fel is függesztette II. Ágost királyi hatalmát. Három jelölt neve került szóba: Szobieszkij Jakabé, XII. Károlyé és Rákóczié. A svéd király hallani sem akart arról, hogy ő mint protestáns egy katolikus ország uralkodója legyen, különben is ő korlátlan uralkodó s így nem kívánt egy fejetlenül szabados „köztársaság" élére kerülni. Rákóczinak komoly pártja volt. Pártjának élén Radziovszkij Károly bíbornok, Lubomirszkij herceg, marsall és az ismert Szienyiavszkij Ádám álltak. Ez a párt, élén a lengyel prímással, követet küldött a magyarországi sikereivel méltán hírnevet szerzett Rákóczihoz s közölte vele, hogy a svéd király nem lenne ellene Rákóczi lengyel királlyá választásának s ha maga Rákóczi is beleegyezne, akkor máris elkezdik a szavazatok gyűjtését.

Rákóczi január 29-én látta el utasításaival Ráday Pált és Okolicsányi Mihályt s követségbe küldte őket a bíbornokhoz és magához a svéd királyhoz is.

Rákóczi nagyapja életét áldozta fel hiába a lengyel korona megszerzéséért, az unoka azonban kitért a megtiszteltetés elől. Rákóczi ezekben foglalja össze kitérése okát:

„Minthogy a háborút enhazám szabadságáért kezdettem s láttam az ország minden rendeinek ily nagy mozgását és izgatottságát: sem célszerűnek, sem becsületemmel megegyezőnek nem tartottam idegen ország koronájáért és enhasznomért hazám ügyét cserben hagyni s elhagyni hazámat, kitévén azt a legnagyobb veszélynek, tudniillik a németek jármának, hogy szabadságának még amaz árnyékát is elveszítse, amely eddig megmaradt. Elküldeni tehát titkáromat, Ráday Pált és Okolicsányi Mihályt az emlitett bibornok-primáshoz és a svéd királyhoz, hogy előadják az elsőnek az okokat, amelyek miatt nem fogadhatom el a lengyel koronát. A svéd királyt pedig emlékeztessék azon szövetségre, melyet nagyapja az enyémmel kötött volt s amelynek erejénél fogva ez kikötötte, hogy azon esetre, ha utódai az erdélyi fejedelemségtől erőszakkal megfosztatnának, a svéd korona tartozzék segélyünkre lenni, 40.000 tallért fizetvén és megengedje, hogy 6000 svédet fogadhassak zsoldba…”

A svéd királyhoz küldött követségre nagy szüksége volt Rákóczinak, mert a svéd király épp február 9-én biztosította Lipót követét, hogy visszautasít minden részvétet, vagy egyetértést a magyar felkelőkkel.

Ráday a lengyel urakkal való tárgyalásai után áprilisban került XII. Károly elé, majd májusban Berlinbe is ellátogatott s a porosz udvarral is tárgyalt. Hazajövet pedig részt vett az új lengyel király megválasztásán. Mivel Szobieszkij Jakab egy vadászat alkalmakor a svéd király fogságába került, a lengyel rendek Leszczynszkij Szaniszlót választották meg királyukul.

Ágost király követének a levelét Rákóczi messze túlbecsülte jelentőségén s abból komoly barátságot olvasott ki, holott az előzményekből tudjuk, hogy az merőben távol volt minden jóindulattól.

Rákóczi lengyel királyjelöltségének a híre március elején jutott el Bécsbe. Március 6-án még csak azt jelentette Wackerbarth követ Ágost királynak, hogy az udvar idegenkedik a külhatalmak garanciájától, de különösen a lengyel respublika beavatkozásától, mert akkor a két nemzet zavargói mindég összetartanának. Két nappal utóbb már óva inti urát attól, hogy összeköttetésbe lépjen Rákóczival, mert az a hír, hogy a varsói konferenciának ő az egyik jelöltje. Magyarország és Lengyelország egyesítése, írja Wackerbarth, francia befolyásra mutat. Ha Rákóczi békét köt, nem lesz hatalma ártani, ha nem köt, akkor óvakodni kell tőle.

A többször említett manifesztum, mely már januárban, Ráday követségbe indulása előtt elkészült, februárban jött ki a nyomdából. A manifesztum a nemzet előtt is, de elsősorban a külföld előtt akarta felfedni a fegyveres szabadságharc okait. A kiáltvány huszonegy pontban foglalta össze az okokat, nehogy a dolgokat nem ismerők megbotránkozzanak s a királlyal szemben való hűtlenséggel vádolják a nemzetet. A táborozás igazi okának nyilvánosságra hozatalával azt akarta elérni Rákóczi, amint kiáltványa írja, hogy az emberek mint igaz bírók magasabb szempontokból ítéljenek mozgalmáról.

A kiáltvány megállapítja, hogy az ausztriai ház évszázadokkal ezelőtt az ország rendjeinek behálózásával szerezte meg a magyar királyságot. Azóta az uralkodó ház a nemzet ősi szabadsága ellen állandó merényleteket követ el. Ennek védelmében kellett felkelnie a Báthoriaknak, Bocskainak, Bethlennek, a Rákócziaknak és Thökölynek. A mostani felkelésnek az oka ugyanaz, ami az előbbi felkeléseknek volt; az ország törvényeinek roncsolása, szétszaggatása. Elvették a nemzettől a szabad királyválasztás jogát s megfélemlítéssel elvették II. Endre önkényuralmat korlátozó törvényét, az ellentállási záradékot. A többi törvényre ugyan esküt tettek, de nem tartják be. A hadseregből valósággal kiirtották a magyar vezető tiszteket. A magyar valósággal idegen saját hazájában. Tudta nélkül határoznak róla. A magyar urakat kizárták az udvari tanácsból s most az uralkodik. Minden igazságot és törvényt lábbal tipor az udvari kamara működése is. Elveszik és másnak adják az emberek törvényes tulajdonát. Az ősi javakat is elidegenítik. A szabad kunokat és jászokat német igába adták. Megfizethetet-

lenül felemelték a só árát. Elidegenítették a koronajavakat. Megduplázták a harmincadot. Bérbe adták az árusboltokat. Az ország népével a török jobban bánt, mint az osztrák s egyévi osztrák sarcolás felér ötvenévi török adóztatással. Megadóztatják az adó alól törvénnyel mentesített osztályokat. Igaztalan forgalmi adót szednek. Katonaság szedi be az adót. Megszüntették az eddig szokásos törvénykezést s ennek megfelelően legteljesebb az igazságszolgáltatási zavar. Az igazság valósággal számkivettetett. Megháborítják a vallásokat is s a vallás színe alatt idegen papok az egyenetlenség magvát hintik szét. Az országgyűlések már csak a múltéi. Helyette a kormányszékek uralkodnak s már az országon kívül hívják össze a főrendeket, hogy azok ott teljesen kiforgassák az országot régi szabadságából és alkotmányából. Felállították az eperjesi mészárlással megriasztott országban az örökös királyságot. A király az első törvényszegő és a nemzet csak törvényes jogait védi, csengett ki a kiáltvány summája.

Azután foglalkozott Rákóczi a saját maga és társai meghurcoltatásával is kiáltványában. Most már az isteni irgalmasság sem kívánja, hogy az osztrák tovább lopja az országot. Ezért hozta be Rákóczit az országba a külső fejedelmek jóakaratával, hogy itt a nemzet igaz fegyverének hadi vezére legyen. A természet rendelése, hogy a magyarok nemes elméje el nem szenvedheti a bosszúságot és a szabadságban született haza szabad tagjai szolgai állapot alá vettetvén, nehezebb dolognak tartják azt a keserű halálnál. „Nyilvánvaló legyen azért a keresztény világ előtt a magyar nemzetnek igazi fegyvere… Mi (mert a maguk hitét ennyiszer megszegőknek tovább hinnünk nem lehet) édes hazánknak az ausztriai járom alól való kiszabaditására, mely mindeneknek minden szeretetét együvé foglalja, életünket, javainkat s utolsó csepp vérünket is önként fölszenteljük. És hogy e fegyverfogásunkban nincs semmi negédségünk, nyerekedésünk s magános dicsőségünk: az Isten előtt, a szent angyalok előtt, józan jó lelkiismerettel közönségesen nyilvánvalóvá tesszük…”

A kiáltvány első példányát Bercsényi március 9-én adta át Semptén Bruyninx hollandi követnek s egyidejűleg átadta annak a magyar alaptörvények kivonatát is. Bruyninx nagy reményekkel eltelve indult el Bercsényihez. Pozsonyból még írt Whitworthnak, hogy az bírja rá a Bécsbe visszaérkező Stepneyt, jöjjön ő is el Bercsényihez, mert nagy diplomáciai sikert arathat. De már 10-én azt írta, hogy nincs értelme Stepney leutazásának, mert egyelőre mit sem lehet tenni. Két nappal utóbb már tudta Stepney is Bécsben, hogy a felkelők sem el nem fogadják, sem vissza nem utasítják az angol-holland közbenjárást, hanem függőben tartják elhatározásukat.

Bercsényi a legnagyobb udvariassággal és nagy fényességgel fogadta a holland követet, de azonnal szemrehányást tett neki, hogy miért fordult hozzá s miért nem közvetlenül Rákóczihoz. Kifogásolta, hogy miért nem adják meg hivatalosan Rákóczinak a fejedelmi címet, mikor azt Bécsen kívül mindenhol megadják. Kijelentette, hogy maga nem határozhat sem a békéről, sem a háborúról, de a közeli napokban lesz Gyöngyösön egy értekezlet, ott bemutatja a követek megbízó leveleit s a rendek fognak határozni a dologról, élükön Rákóczival.

Bercsényi udvariassága, de még inkább a manifesztum annyira megnyerte Bruyninxet s utóbb Stepneyt is, hogy gr. Wratislaw miniszter mindkettőjüket megrágalmazta Hágában, hogy inkább a magyarokat támogatják, mint a császár ügyét szolgálják.

Bruyninx két okból ment Bercsényihez, hogy megtudja, mit kívánnak a magyarok s hogy fegyvernyugvást eszközöljön ki. Egyiket sem tudta elérni. Március 19-én jelentette Stepney Hedgesnek, hogy mit végzett Bruyninx Bercsényinél. Jelentette, hogy Bercsényi ügyük igazságára s erejükre hivatkozva azt kívánja, hogy mind a császár, mind a közbenjáró hatalmak úgy alkudjanak velük, mint olyan nemzettel, amely a saját sorsa felett szabadon rendelkezik!

Ezt vallja Rákóczi is. Pedig remélni sem lehet, hogy ebbe a bécsi udvar belemenjen. Viszont Stepney azonnal olyan új meghatalmazást kért, amelynek szövegéből minden olyan hagyassék ki, ami a magyarságot bármiképpen is sérthetné. Maga Bruyninx hosszas jelentésben számolt be a császárnak utazásáról s kormányának arról, amit a császár előtt elhallgatott. Ebben bejelentette, hogy a magyarok azt kívánják, hogy mint szabad nemzettel tárgyaljanak velük s mindenek felett biztosítékokat követelnek arra nézve, hogy a kötendő alku megtartatik, mert már annyiszor megcsalattak, hogy garanciák nélkül nem bízhatnak az osztrák ház ígéretében. A követ ajánlotta volt József király közbenjárását, de azt nem tartották elegendőnek. Bercsényi beismerte, hogy minden udvarnál követjük van és több külföldi fejedelemmel szövetségben vannak. Bercsényi közvetlenül Rákóczihoz utasította őt s figyelmeztette, hogy ott oly újabb megbízó levéllel jelentkezzék, amely illendőbb hangon beszél a magyarok mozgalmáról.

Stepney új megbízólevél-kérése nagy zavart okozott Angliában. Ellis, Hedges alállamtitkára március 28-án azzal mentegeti magát Stepney előtt az új megbízólevél késéseért, hogy mivel Rákóczi úgy tesz, mintha Magyarország királya lenne, zavarban vannak a fogalmazásra nézve. De azért három nappal később mégis aláírta Anna királyné Stepney újabb megbízólevelét, amely felhatalmazta őt a magyarokkal való békealkudozásokban való közbenjárásra.

Ezalatt összeült Gyöngyösön a Széchényinek beígért értekezlet. Megjelentek itt a megyék követei, a mozgalom mellett álló főurak s a Rákóczi mellett székelő francia és bajor követ, nemkülönben két lengyel és egy török követ is. A francia és bajor mindent elkövetett, hogy a békehangulatot rontsa, ami annál könnyebb volt, mert az ekkor még nagyon gyenge lábon állt. Az értekezlet március 17-től 28-áig tartott. De a béke ügyében lényeges előmenetelt nem jelentett. Az értekezleten szinte kirobbant a Bécsből is szított felekezeti viszály, amely az egész nemzeti mozgalomnak egyik mindég visszatérő veszélyeztetője volt, de azt Rákóczi különböző ígéretekkel leszerelte. A császári követség feje, Széchényi érsek, kegyelmet, jóakaratot, megértést és a szabadság helyreállítását ígérte. Rákóczi huszonöt pontban foglalta össze az értekezlet hozzájárulása mellett a nemzet kívánságait. A két eddigi hatalmon, az angol és hollandon kívül még Svédország és Lengyelország garanciáját kötötte ki. Az első kettőt inkább csak a protestánsok kedvéért fogadták el a rendek, de kikötötték, hogy a bemutatott megbízólevelek helyett új, tisztességesebb hangúak állíttassanak ki. Határozottan visszautasította az értekezlet József király felajánlott közbenjárását. Mivel a bajok forrásául a felkelők épp az örökös királyság bevezetését, a szabad királyválasztás jogának elvételét tartották, nem fogadhatták el azt a Józsefet, akinek ennek alapján királyságát is kétségbevonták.

Rákóczi szűkszavúan emlékszik meg erről az értekezletről: „Arra törekedtünk, hogy külhatalmak garanciája által biztosított békét köthessünk, hogy azon esetre, ha a bécsi udvar szokása szerint nem tartaná be a feltételeket: a biztosító hatalmaknak jogos cimük legyen minket segiteni. Nem nehéz eltalálni, hogy a bécsi udvar a hasonló békekötéstől irtózott. Ezen első összejövetel csak kevés napokig tartott. Az értekezlet ideje alatt a császár követei meg akarván tudni mozgalmainknak igazi okát: kegyelmet, szívélyességet, őszinteséget és a szabadság tökéletes és nagylelkű helyreállítását igérik. Válaszomban szemökre hánytam ama számtalan királyi szószegést, csalárd kötéseket, ármányokat és végre az oly sok törvénysértést, részletes határozatot kivánván a manifesztumban elősorolt sérelmeink orvoslása felől.”

A holland és angol követ a gyöngyösi értekezlet határozott kudarca után is állandó nyomást gyakorolt az udvarra és közvetlenül a császárra is, hogy kezdjen komoly tárgyalást a magyarokkal. Azonban egyre jobban megérlelődik bennük az a meggyőződés, hogy amint a legkisebb császári katonai siker nyoma jelentkezik, a békülés kedve az udvarnál azonnal alábbhagy. Már április 2-án annak a gyanújának ad Stepney jelentésében kifejezést, hogy a

jezsuiták és egyes miniszterek inkább fegyverrel akarják az országot meghódítani, mint kibékülni vele. Három nappal utóbb a császári kihallgatáson szerez olyan benyomást, hogy a nemzetet inkább meg akarják hódítani, mint azzal kibékülni. Pár nappal később ismét ezt jelenti. Pedig ekkor már a svéd követ, most már királya megbízatása alapján, forma szerint is felajánlotta Svédország közbenjárási készségét. Április 12-én pedig felháborodva jelenti Stepney, hogy orvgyilkosokat szerződtettek Rákóczi megölésére: hát hogy higgyen akkor Rákóczi a bécsi udvar békés szándékaiban?!

Anglia azonban nem tágított. 18-án Hedges miniszter hangsúlyozza, hogy a királynénak, mint a császár szövetségesének joga van komolyan kívánni a császártól, hogy béküljön ki felkelt alattvalóival. 21-én a holland rendek írnak Lipótnak és sürgetik, hogy méltányos feltételek mellett mielőbb kösse meg a békét a magyarokkal, hogy minden erejét a franciák ellen fordíthassa.

Lipót mindenekelőtt három hónapi fegyverszünetet akart elérni, hogy csapatait rendbehozhassa azalatt. Nem fogadta el a svéd és lengyel királyok garanciájának követelését, de hajlandó volt a svéd király közbenjárását elfogadni. Ily irányban adott Széchényinek április 22-én utasítást. Ez a fegyverszüneti törekvés azonban nem vezetett sikerre. A császár és Rákóczi közt nézeteltérés támadt, mert Rákóczi csak részleges fegyverszünetet akart elfogadni, a császár pedig csak általánost. Végül is nem lett a dologból semmi. „A kalocsai érsek hozzám jött Paksra" írja Rákóczi „fegyverszünetet ajánlott, mellyet azonban el nem fogadék." Amíg Anglia és Hollandia mindent elkövetett, hogy a császárt rábírja a békekötésre, addig az udvar újabb sajátos tervet agyalt ki. A fiút akarták látszólag kijátszani az apával, Józsefet Lipóttal, szemben. Még ma sem elég világos, hogy ez Lipót elgondolása volt-e, vagy pedig József ténylegesen szembe akart helyezkedni apjával. A későbbi események inkább azt látszanak igazolni, mintha a fiú egyetértésben járt volna el apjával. Az udvar már december óta erőszakolta, hogy a magyarok fogadják el Józsefet közvetítőül, illetve garantálóul. Ez a törekvés mindég zátonyra futott. Azonban József napján gr. Forgách Simon borsodi főispán és császári tábornok egyszerűen otthagyta Bécset s megjelent Rákóczinál, kijelentvén, hogy ő kuruc lesz. Bercsényi csakhamar értesült róla, hogy Forgách azzal az egyenes megbízatással jött át a felkelőkhöz, hogy „József részére megcsinálja a magyarokat". Rákóczi Bercsényi értesítése alapján vallatóra vette Forgáchot, aki azonban szorult helyzetében mindent letagadott. Csak Rodostóban vallotta meg a fejedelemnek, hogy ő valóban József megbízásából ment a kuruc táborba. Rákóczi ekkor felelősségre vonta, hogy miért tagadta ezt el akkor, mire Forgách azzal mentette magát, hogy attól tartott, hogy ezen az úton a nemzet kibékült volna az udvarral, már pedig ő annyira megutálta volt az ausztriai házat, hogy nem megmentésére, hanem ledöntésére törekedett. Ő elfogadta a megbízást, hogy Bécsből becsülettel szabadulhasson, de esze ágában sem volt azt teljesíteni. Az udvar, vagy talán József egyéni terve (?) így csődöt mondott.

Ráday és Okolicsányi, miután megfordultak a lengyeleknél és a svéd királynál, Rákóczi február 2-án kelt ajánlása alapján Danzigból útlevelet kértek a porosz udvarhoz. A porosz király május 3-án ki is adatta az útleveleket. Rádayék erősen mosakodtak a török szövetség híre miatt s azt bizonygatták, hogy az nem igaz. Azt kérték, hogy Frigyes király ne ítélje el a magyar szabadságharcot és ne segítse a császárt a magyarok ellen. Kérték, hogy Magyarország békés szándékait segítse elő azzal, hogy garanciát vállal Ausztriával szemben a béke megtartásáért. Kérték, hogy abban az esetben, ha Ausztria török segéllyel támadna a magyarokra, akkor segítse a magyarokat s működjék közre, hogy az angol és holland hatalom is garantálja a békét. Ráday a rendek kívánságán kívül még a hazai protestánsok kérelmét is Frigyes király elé terjesztette, akik azt kérték, hogy ha Frigyes és a többi protestáns fejedelem közt lesz egy liga, abba vegyék fel a magyar protestáns rendeket és hogy járjon közben az

udvarnál egy becsületes béke érdekében s vállalja annak garanciáját. A berlini udvarnál Jablonsky Dániel Ernő udvari lelkész volt a magyar ügy, főleg a magyar protestáns ügy szószólója. Ő még frankfurti diákkorában barátkozott össze néhány magyar diákkal s magyar rokonszenvét azóta is megőrizte. Ő vezette be az udvarhoz Rádayékat és ő nyerte meg, a főleg protestáns jellegű kérések támogatásának Fuchs minisztert is. A királyi udvar a császárral való kibékülést ajánlotta a magyaroknak. Jablonsky állandó levelezésben maradt Rádayval. Nagyrészt ennek a levelezésnek lett az eredménye, hogy Frigyes július végén megparancsolta bécsi követének, hogy az angol, svéd, dán és holland követekkel járjon közben az udvarnál a béke érdekében. A berlini udvarnak ekkor is az volt csak az aggodalma, hogy a magyarok szerződést ne kössenek a törökökkel, mert ez végveszélyt hozna rájuk s megbénítaná az evangélikus hatalmak közreműködését a császárnál.

Rákóczi kényes helyzetben volt, mert több hatalom a török szövetség ellen emelt kifogást. XI. Kelemen pápa és XIV. Lajos pedig arra figyelmeztette, hogy nem segíthetik, ha támogatja a protestánsok katolikusellenes kívánságait. Hogy külpolitikai helyzetét megszilárdítsa, számos, nem egyszer ellentétes szempontot kellett figyelembe vennie.

Nem érdektelen, ha megemlékezünk két elgondolásról, amelyek ezekben a napokban születtek meg. Defoe Dániel, a híres angol író, a Robinson szerzője, május 18-án egy politikai emlékiratot juttatott el Harley Róberthez, amelyben Rákóczival foglalkozott. Azt javasolta, hogy utasíttassék a császári udvarnál levő angol követ, miszerint igyekezzék rávenni a császárt, hogy engedjen a magyarok követeléseinek. Ha a császár nem hallgatna a jó tanácsra, akkor 1,000.000 fontsterlinget kellene előlegezni arra a célra, hogy a magyarok a császártól független államot alkothassanak és Rákóczit Magyarország és Erdély királyává tehessék meg s őt ezen államban megtarthassák. Magához Rákóczihoz is követet kellene küldeni, hogy az figyelmeztesse, mennyire itt az alkalom arra, hogy Magyarországon a vallást és a szabadságot visszaállítsa. A protestáns Anglia rokonszenvvel nézte a magyar protestánsok élet-halálharcát s ez vezette Defoe tollát, aki különben épp egy másik politikai röpiratáért való fogságában írta ezeket.

Merőben ellenkező megoldást ajánlott egy erdélyi főúr, a gyenge s épp ezért magáért való Erdély gondolatának fanatikusa, Bethlen Miklós. Ez a magyar terv az angol mellett karikatúrának látszik, mert amíg az angol Defoe önálló magyar nemzeti királyságot akart, amely egyesíti magában Erdélyt és Magyarországot, addig Bethlen „Noé galambja" című, a protestáns hatalmak bécsi követeihez szánt, de soha el nem jutott röpirata azt ajánlotta, hogy Rákóczi magyarországi jószágai helyett kapjon valahol Magyarországon kívül birtokot, mert ez jobb, mint sem „Magyarországon vagy Erdélyben kevés ideig uralkodjék és magát, nemzetségét s házát véghetlen romlásban és veszedelemben ejtse". Bercsényi, Károlyi és a többiek pedig kárpótoltassanak Rákóczi így felszabadult magyarországi birtokaiból! A magyar ügyet és évszázados törekvéseket a tisztánlátó külföldiek sokszor élesebb látással nézték, mint némely, sajátos érdekeitől szűk látókörűvé lett magyar…

Már 1704 februárjában Rákóczihoz érkezett XIV. Lajostól Louis Fierville d'Hérissy lovag ezredes néhány tiszttel és bemutatta Rákóczinak megbízólevelét. A gyöngyösi értekezleten már Fierville igyekezett a béketárgyalásoknak elejét venni. Rákóczi elég sűrű összeköttetésben volt De Bonnacon át, de közvetlenül is a francia királlyal. Már 1703 november 12-én kelt egy utasítás a Rákóczihoz küldendő francia követ számára. December 12-én maga XIV. Lajos gratulált Rákóczinak szerencsés működéséhez s biztatta, hogy haladjon előre a megkezdett úton. Rákóczi február 16-án köszönte meg Lajosnak Fierville kiküldetését, majd egy héttel későbbről is maradt ránk Rákóczinak Lajoshoz intézett levele. Ettől kezdve még élénkebb lesz a magyar-francia diplomáciai összeköttetés, mert Fierville is élénk levelezést fejtett ki s amellett maga Rákóczi is elég sűrűn számolt be továbbra is XIV. Lajosnak.

XIV. Lajos április 1-én elhatározta, hogy Fierville helyett a sokkal nagyobb tekintélyt jelentő Des Alleurst fogja Rákóczihoz küldeni. „Megparancsoltam neki" írja Lajos Rákóczinak „biztosítsa önt arról, hogy közre fogok működni az ön terveinek végrehajtásában és minden alkalomkor gondoskodom önnek és hazájának javáról. Nem is kételkedem, hogy ön hitelt ad mindennek, amit nevemben mond önnek, különösen annak a biztosításomnak, melyet az én tiszteletemről mond. Kérni fogom Istent, hogy önt, rokonom, egészségében megőrizni méltóztassék."

Des Alleurs május 8-án indult el Párisból, s bár az angol diplomácia csak jóval később jön rá küldetésére, Sutton csak október második felében jelenti partraszállását Konstantinápolyból s Whitworth csak novemberben kezd valamit gyanítani az út diplomáciai jellegéről, Des Alleurs már szeptember 30-án Belgrádba érkezett. De a törökök nem engedték továbbmenni. Ez a kényszerpihenő több hónapig tartott. Közben december 2-án Rákóczi követet is küldött Parisba, mint megválasztott erdélyi fejedelem. Kevéssel utóbb a nagyszombati csatában Fierville osztrák fogságba esett s így mikor végre 1705 márciusában Des Alleurs eljutott Rákóczihoz, elődje már nem tudta az előzményekről tájékoztatni.

Rákóczi 1704. évi hadicélja a Dunántúl megszerzésére irányult. Ezért tört Károlyi már januárban a Dunántúlra. Emellett természetesen tovább is fennállt a franciákkal való egyesülés terve is. Rákóczi ismét felajánlotta a koronát a bajor választónak. Marsin francia tábornagy január 17-én Linzből értesítette Rákóczit, hogy az egyesült bajor-francia hadak nemsokára együtt fognak Rákóczi seregével működni. Ez a levél nem jutott el Rákóczihoz, mert elfogták. Annál nagyobb riadalmat keltett azonban Bécsben. Valószínű, hogy ez siettette gr. Heister Szigbert tábornok magyarországi főparancsnokká való kinevezését, akit január 22-én bíztak meg a határszél felszabadításával. Ez a tehetségtelen, de kegyetlenkedő hajlamú katona segítségül megkapta a rácokat és a horvátokat is, akiknek mozgósításával már előbb megbízták gr. Pálffy János tábornokot.

Rákóczi is megkísértette a rácokat és a horvátokat a maga pártjára vonni, de ez a kísérlete nem sikerült.

Károlyi túlságosan szétaprózta seregét a Dunántúlon s csapatai különben is azt vallották, hogy nem szabad nyílt csatában megütközni a némettel. Így Heister és Pálffy március végére könnyűszerrel kiszorították Károlyit a Dunántúlról, aki üldözés nélkül is észvesztve menekült át Dunaföldvárnál a Dunán s a hátramaradt Esterházy Dániel nem tudta megakadályozni, hogy Heister s különösen féktelen és magyargyűlölő rác csapatai a legkegyetlenebbül végig ne pusztítsák azt a Dunántúlt, amely oly lelkesen csatlakozott a nemzeti mozgalomhoz.

A fejedelem ekkor az elfoglalt városra támaszkodva, Eger várát vívta. Ide vonult vissza Károlyi. Épp akkor, amikor végre megegyezés jött létre a vár feladásának módozataira nézve. Rákóczi, hogy a bajor-francia hadakkal való egyesülést kiverekedje, újabb dunántúli had-járatra szánta magát. Maga akart Kalocsánál átkelni a Dunántúlra, de ebben a délvidékeken veszedelmesen mozgolódó rácok meggátolták. A rác betöréstől tartó serege ugyanis nem akarta védtelenül hagyni a Duna-Tisza közét s így Rákóczi inkább ott maradt a veszélyeztetett ponton. A Dunántúl elfoglalásával a kevéssel előbb átállott volt császári tábornokot, Forgách Simont bízta meg.

Forgách átkelésének hírére Heister felhagyott azzal a tervvel, hogy a Vág vidékére nyomuljon és Bercsényit megtámadja, hanem Komáromon át visszatért a Dunántúlra. Rákóczi mégis négy lovasezreddel Bercsényi támogatására küldte Károlyit, míg maga a Duna bal partján várta a fejleményeket. Közben állandóan szorgosan dolgozott serege tökéletesítésén. Május 12-én újabb fegyelmező hadiszabályzatot bocsátott ki. Ez időben szervezte meg a tábori postaszolgálatot is.

Tavasszal a bécsi udvar ismét megkíséreltette Rákóczi meggyilkoltatását, de az erre felbérelt szász hadnagy elfogatásakor bevallotta a dolgot, mire a kurucok Ordason karóba húzták.

Heister dunántúli felszabadító hadjárata oly kegyetlen volt, hogy az undorodás kergette Esterházy Antalt és az említett Esterházy Dánielt Rákóczi seregébe. Forgách átállása mögött - amint előbb már említettük - igen érdekes dolog húzódott meg.

Forgách dunántúli vállalkozása nem volt szerencsés. Rákóczi, aki minden ellenkező vélekedés ellenére a kezében tartotta a legfelsőbb irányítást s aki már 1703 őszén is állandóan utasító levelekkel irányította Bercsényinek és Károlyinak Felvidéken operáló és Sennyeynek Erdély határán álló hadcsoportjait s onnan irányította a sereg általános fegyelmezését s a kötelékek lassú feszesre vonását, most is kezében tartotta a legfelsőbb irányítást, bár a részletekben az egymással megegyezni nem tudó alvezérek gyakran önállósították magukat. Rákóczi utasította Károlyit, hogy Bercsényit fedezve északról induljon Forgách támogatására, miután Heister felvidéki vállalkozásának veszélye elmúlt. Károlyi azonban május 28-án Szomolánynál Ocskayval két tűz közé kerítette s el is fogta Ritschan császári tábornokot s ekkor ahelyett, hogy egyenesen Forgách támogatására ment volna, előbb Bécsig portyázott s június 9-én a bécsi vadaskertben vadászott s csak aztán indult Győr felé, hogy ott bekerítse Forgáchcsal a megszorult Heistert. Forgách azonban elég gyanús körülmények között nem várta be a különben is alaposan megkésett Károlyit s június 13-án Koronczónál (vagy Győrszentimrénél) csatát veszített Heisterrel szemben. A török időkből kipróbált gyalogcsapatok menthetetlenül tönkre mentek s a dunántúli hadjárat folyamán többet nem lehetett összeszedni őket. Hogy mi okozta a vereséget, arra két magyarázatot is találtak. Forgách tisztjei ügyetlenségével indokolta a szabadságharc első nagy csatájának elvesztését. Rákóczi azzal magyarázta, hogy Bercsényi ellenszenvből, Károlyi bizalmatlanságból nem ment idejében támogatására. A lovasság tényleg azzal tagadta volt meg az engedelmességet Forgáchnak, hogy azt hitte: mészárszékre vezetik s nem győzelemre.

Forgách felbomlott csapatait Károlyi szedte össze s július 4-én már a Szentgotthárd-nagyfalui csatában le is győzte Rabatta József császári tábornokot. Ez a diadal, ha helyre is állította a dunántúli kuruc sereg önérzetét és harci kedvét, már kevés volt ahhoz, hogy a Dunántúl tartható legyen s mind Forgách, mind Károlyi kénytelen volt a Dunántúlt ismét feladni s onnan kimenekülni. Különben maga Rákóczi is visszahívta őket.

A második dunántúli hadjárat sikertelenségekor Rákóczi végre függetlenítette magát hasonlóan tapasztalatlan vezérei tanácsaitól s Bercsényi egyenes ellenzése dacára, önálló hadi vállalatba fogott. Ez meg is erősítette önbizalmát s ettől kezdve mindent maga tervezett. Ez időben már kezdett serege némileg szilárdabb kereteket ölteni s Rákóczi egyre újabb és újabb hadiarticulussal, hadiutasítással, edictummal és regulamentummal látta el a kezei között kialakuló, annyit óhajtott nemzeti hadsereget. Mindent elkövetett, hogy serege egyenruhát kapjon, jobban legyen felszerelve, megfelelő egységekre oszoljék, pótlódjanak a hiányzó műszaki csapatok, ne legyen fennakadás az élelmezésben, rendszeres legyen a hadbíráskodás és a többi.

Rákóczi június 27-én indult ki Solt melletti táborából, hogy a déli végeket veszélyeztető rácokkal végre leszámoljon. A császári seregben is harcoltak rácok, de sokkal veszélyesebbek voltak a saját szakállukra nyugtalankodó délvidéki rác bandák, amelyek a Bácskából kiindulva Nagykőrösig, Nagyváradig is be-betörtek s kegyetlenül gyilkoltak, fosztogattak. Mintegy 4-5000 emberrel indult el Rákóczi s a Duna mellett Baján és Bacsón át Titelig nyomult. Csapatai nemcsak a fegyveres rácokat, de a nemrég betelepedett rác lakosságot is könyörtelenül irtották. A bácsi vár és a titeli földvár bevétele után a Tisza mentén Szeged felé nyomult fel s azt körülzárva, ostrom alá is vette. Csapatai július 20-án be is vették a várost s feldúlták a

rácok házait. A vár ostromát már nem Rákóczi vezette, mert megbetegedett s különben is Gyöngyösre kellett mennie, hogy részt vegyen az újra kezdetét vevő értekezleten, amely a Béccsel folyó tárgyalások ügyében volt döntendő. Maga augusztus 16-án hagyta ott Szegedet s mivel időközben a temesvári pasától megtudta, hogy a szegedi vár elfoglalása a török érdekeket sértené, s mivel úgy a törökkel, mint Thökölyvel állandó tárgyalásban volt, amiknek sikerét nem akarta veszélyeztetni, fel is hagyott a vár ostromával.

Rákóczi Szeged alatt értesült arról, hogy az erdélyiek július 6-án fejedelmükké választották, mivel Apafit, aki jogtalanul mondott le a császár javára, árulónak tartják. De kevéssel utóbb, Szolnok és Gyöngyös között arról is értesült, hogy augusztus 13-án Savoyai Eugen és Marlborough hercegek Höchstädt fölött az egyesült bajor-francia hadakat tönkreverték. Tallard marsall veresége nagyon megdöbbentette Rákóczit. Eddig a magyar-bajor egyesülést tartotta a szabadságharc külpolitikai alapjának. Érezte, hogy most már magára maradt. Valóban ezután a további hadiesemények súlya a spanyol örökösödési háborúban Németalföldre, Olaszországba és Spanyolországba tevődött át. XIV. Lajos terveiben a magyar hadszíntér eddig sem játszott döntő szerepet, de most már csak azért volt Rákóczira és nemzeti mozgalmára szüksége, hogy a császári csapatok egy részét így elvonja a nyugati hadszíntérről.

A dunántúli hadjáratok alatt Bercsényi a Felvidéken operált. Főleg portyázásokban merült ki tényked ése. Csak amikor Pálffy János vette át a Pozsony megyei császári csapatok vezetését, akkor került komolyabb hadműveletekre sor. Pálffy és a Szakolca vidékén táborozó Ritschán tábornok, aki 1697-ben a harangodi mezőn leverte volt a jobbágyok felkelését, Nagyszombatnál akart egyesülni. Ezt akadályozta meg Károlyi, aki a már említett szomolányi csatában szétverte Ritschán hadait s őt magát is elfogta. Ez a győzelem, amely az első komoly kuruc hadisiker volt, akadályozta meg, hogy Heister, Pálffy és Ritschán egyesült támadással megkísértsék a Felvidék visszafoglalását. De Bercsényi a siker által adott lehetőségeket most sem játszotta meg. Pedig Heister csapatait a sok ide-oda vonultatással annyira kimerítette, hogy bár győzött a koroncói csatában, mégis visszavonult egész az osztrák határszélig csapatai felújítására. Igaz ugyan, hogy az év őszén Kassa, Eperjes és Érsekújvár is Rákóczi kezére került, de ez már nem a szomolányi siker kiaknázása volt.

A bajor választó még a tavasz folyamán is biztatta Rákóczit, hogy hadaik egyesülni fognak és együtt támadnak Bécsre. Ez volt Rákóczi egész vállalkozásának az alapja s a höchstädti vereség híre katasztrofális külpolitikai helyzet elé állította Rákóczit. Ez a vereség a szabadságharcot a maga lábára állította s katonai együttműködés helyett most már csak diplomáciai együttműködést remélhetett Rákóczi a külhatalmak bármelyikétől. A höchstädti vereség után kapta Rákóczi az első figyelmeztetést külföldről, amely a franciákkal szemben való óvatosságot ajánlja. Augusztus 22-én fejezte ki Berlinből részvétét Jablonsky Rádaynak. Figyelmezteti, hogy a franciában és a bajorban már azért sem szabad bízni, mert azok a protestantizmusnak ellenségei. Figyelmezteti, hogy most a höchstädti diadal után a császár a magyarok ellen fog fordulni s egy remény van csupán: a tűrhető béke. A török nem segíthet. A követek közben fognak járni s a magyarok elfogadható feltételeket kaphatnak. Figyelmeztette Rádayt, hogy nemcsak a maga véleményének adott e tanáccsal hangot, hanem Frigyes királyénak és a miniszterekének is.

Rákóczi azonban nem veszítette el lélekjelenlétét s a vereséget követő második gyöngyösi értekezleten, amikor pedig már tudta, hogy kilátástalan a francia-bajor-magyar katonai együttműködés és a bajor választót sem lehet ezek után magyar királlyá választatni, mégis kitartott eredeti követelései mellett. Viza János kalocsai nagyprépost, császári megbízott és Okolicsányi Pál augusztus 5-én Szegeden felkeresték Rákóczit. A császár rengeteg huzavona után ekkor hajlandó volt elfogadni a holland és angol közbenjárást, Rákóczi viszont ragasz-

kodott a svéd és lengyelhez is. Mindazonáltal belement Rákóczi, hogy az újabb gyöngyösi tanácskozásokon Széchényi terjessze elő a császár fegyverszüneti feltételeit.

Az első gyöngyösi értekezlettől hosszú út vezetett Bécsben a másodikig. Stepney és Bruyninx mindent elkövetett, hogy nyomást gyakoroljon a császárra, de a katonai körök, akik a harctéren rabolhatni reméltek, rengeteg akadályt gördítettek. Különben is, amint egy szikrányi császári katonai siker mutatkozott, az udvar azonnal lóhátra ült s visszatáncolt a már megadott ígéretekkel is. Rákóczi sem igyekezett nagyobb buzgalmat kifejteni, mint az udvar. Még május 20-án is azt írta Stepneynek, hogy még mindég nem tud választ adni arra, hogy vajon az ország elfogadja-e a holland-angol közvetítést, mert annak még nem volt alkalma nyilatkozni. Különben is mit érne a béke egy olyan uralkodóval - írta, - mint Lipót, aki még a minisztereit és tábornokait sem tudja rendeletei betartására szorítani!

Június 7-én ír először Stepney arról Hedgesnek, hogy az erdélyiek valószínűen meg fogják választani Rákóczit fejedelmüknek. Amikor június 9-én Károlyi meglepte Bécs környékét, a rémület ott annyira úrrá lett, hogy az udvar éjjel kettőkor hívatta a magyar megbízottakat s hajnali hat órakor kérte magához a két követet, hogy közölje velük a magyaroknak adandó választ. Stepney a tavaszi hadjárat alatt rengeteg császári kegyetlenkedést és szörnyű protestánsüldözést tapasztalt, amiket mindég jelentett Londonba, nem tudván elhallgatni protestáns érzését. Így irtják az angol királyné vallását - írja június 11-én - míg seregei az osztrák ház fenntartásáért véreznek! Kétségtelen, hogy mind Stepney, mind Bruyninx egyre több és több megértéssel nézte az igazságos magyar szabadságharcot.

Lipót a magyar követelések között a királyválasztási jog visszaadása és az idegen katonaság visszavonásának követelése elől zárkózott el a leghatározottabban. De a miniszterei sem tudták magukat a nyílt válaszadásra elhatározni. A követekben többször felmerült a gyanú, hogy egyik fél sem gondol a szíve mélyén komolyan a békére. Stepney még július 2-án is azt hiszi, hogy az udvar nem gondol a békére, holott ekkor már kihirdetést nyert a császár válasza az első gyöngyösi értekezlet követeléseire. Az angol és a holland kormány tehát újra és újra utasította követeit, hogy szorítsák a császárt a békére. A höchstädti győzelem sem módosította a két kormány ily természetű kívánságát.

A két követ azonban nem tapasztalt egyebet lassúságnál. Ennek tulajdonította Stepney, hogy a császár elvesztette Rákóczi közeledő biztos megválasztásával Erdélyt s július 30-án már azt írja, hogy ha Rákóczi megválasztatná magát magyar királynak, senki sem lenne, aki abban meg tudná akadályozni. Rákóczi erdélyi fejedelemségétől azt várta Stepney, hogy maga után fogja hozni a török támogatást s a török támogatás reményével magyarázta azt, hogy a felkelők nem siettek a fegyverszüneti tárgyalás fonalát felvenni. Ez a meggyőződése több augusztus eleji jelentésében kifejezést nyert. Végre hosszas tárgyalás és huzavona után a fegyverszüneti tárgyalás elé a kurucok sem gördítettek több akadályt. Ám ekkor Heister váratlan hadmozdulatai veszélyeztették a tárgyalást, de azért végül augusztus végére összeült Gyöngyösön a második értekezlet, amely már amolyan fiókországgyűlés féle is volt. A protestáns megyék megint szinte felborították a helyzetet s csak a fejedelem két protestáns belső embere, báró Vay Ádám és Ottlyk György mentette meg a szituációt s szerelte le a hívatlanul megjelent tizenhárom északnyugati vármegye protestánsainak veszélyes követeléseit. A tárgyalás sikerét Heister támadása majdnem kilátástalanná tette. Erre Ocskay dúlta fel Dürrnkrutot. Az incidensek után azonban végül is fegyvernyugvás jött létre. Rákóczi feltételeivel Vizát és Okolicsányit visszaküldte Bécsbe, de a császár Ocskay betörésének hírére már ezt be sem várva, öt nappal előbb aláírta a fegyverszüneti megállapodást s Széchényi mellé Szirmay Istvánt küldte ki a további tárgyalásokra. Ezzel kezdetét vette az első fegyvernyugvás a már több mint egyéves felkelés után.

Rákóczi már augusztus 28-án bejelentette a porosz királynak, hogy az erdélyiek fejedelmükké választották s azt is jelezte, hogy a török szövetséget ajánlott (ezt ijesztésül szánta), de ő visszautasította, csak pénzért vett fel néhány török zsoldost. Szeptember 2-án pedig köszönettel fogadta az angol és a holland kormányok közbenjárását.

Rádayt XII. Károly svéd király áprilisban meglehetősen hidegen fogadta, mert Ráday a török szövetség lehetőségéről tett előtte említést. Ezt ellensúlyozandó Rákóczi augusztus 28-án neki is megírta, hogy fejedelem lett s hogy a török szövetséget visszautasította.

Bár a höchstädti vereség a bajor-magyar együttműködést kilátástalanná tette, a bajor követ nem hagyta el Rákóczit a második gyöngyösi értekezleten sem, sőt Rákóczi épp ekkor küldte ki Vetésit a bajor választóhoz, hogy az az érdekeit ott képviselje.

A höchstädti vereség bármennyire lesújtó is volt, nem érte készületlenül Rákóczit, aki ha a vereségre nem is számított, de már nyáron kezdte feladni az egyesülés terveit. Mikor Ferriol a tavasz folyamán a török beavatkozást sürgette a portán, Rákóczi június 15-én levélben kérte XIV. Lajost, hogy Ferriol ne csinálja úgy a dolgot, hogy az a keresztény világ és a pápa gyanúját vonja Rákóczira. Ebben a levélben már ezt írta Rákóczi: „Hogy a bajor választó-fejedelem mindeddig sem egyesült velem, kétséget támasztott, ha nem volna-e tanácsosabb a bármi silány béke nyugalmát elébe tenni a harc kétes gyümölcseinek". Ugyanezen nap Torcy francia külügyminiszterhez is írt s neki is megírta, hogy „a bajor segély kívánatosabb lett volna, mint a török, de a választófejedelem, úgy látszik, csak saját érdekeinek előmozdítására ügyel. Nehéz lesz elhitetni a nemzettel, hogy a török segítség neki nem fog ártalmára lenni". Ezekben a sorokban már benne lappang a bajor egyesülés iránti kétség, amit a höchstädti vereség csak realizált.

Rákóczi a külpolitikai kísérletek mellett a nemzetiségekkel is megkísérelte ismételten a kiegyezést. Így a horvátokkal Vojnovich, a rácoknál maga Rákóczi próbálkozott. Szeptember 6-án levelet írt Csernovics Arzén patriárkának, melyben felkérte a rácok lecsillapítására s fáradozása jutalmául húszezer magyar forintot ajánlott fel neki. Hellenpront János ezredes vitte el Csernovicshoz a levelet, de missziója eredménytelen maradt.

Amint Rákóczi erdélyi fejedelemmé választásának híre Bécsbe eljutott, a világos látású Stepney azonnal felismerte, hogy azután az erdélyi kérdésen fognak a tárgyalások felborulni. Előre látta, hogy sem a császár, sem Rákóczi nem fognak lemondani Erdélyről. Ezt az aggodalmát szeptember elején több ízben is jelentette Londonba.

Szeptemberben a fegyverszünet, mint említettük, végre megvalósult. Rákóczi azonban az angol és holland követhez írt levelében hangsúlyozta, hogy nem a bajor választó veresége, hanem hazafisága készteti arra, hogy tárgyaljon a békéről. Természetesen a tárgyalások megkezdése sem ment simán. Először is nem akarták az udvarnál elfogadni Rákóczi útleveleit, azok fogalmazása miatt. Azután pedig kétségessé tett minden reményt az, hogy Lipót báró Seilern Jánost nevezte ki a békedelegáció fejéül, aki pedig nem alkudozni készült a magyarokkal, hanem kegyelmet akart adni a bűnösöknek. Whitworth, aki ismét helyettesítette Stepneyt, október 4-én már aggódó jelentést küldött Herley miniszternek emiatt. Stepney a császár mellett harcoló Marlborough herceget kereste volt fel s az ő felkérésére összeállított egy emlékiratot, amellyel a herceg Józsefre és rajta keresztül az udvarra akart hatni. Ebben összefoglalta Stepney, hogy milyen kárt okoz Lipótnak a magyar mozgalom. Elveszít évente adóban és jövedelemben mintegy hétmillió forintot. A határszéli tartományok az állandó magyar betörések miatt nem teherviselő-képesek s ezért nincs elég ereje a franciák ellen. Magyarországon már elesett mintegy 30.000 ember, akik ha magyarok, ha nem, egyaránt a császár veszteségei. A magyar hadszíntér legalább 30.000 császári katonát köt le, amit a császárnak a francia harctérről kell elvonnia. Állandóan fennforog a veszély, hogy a török is

beavatkozik a magyarok mellett. Stepney azt javasolta, hogy az alkudozásra mérsékelt és engedékeny miniszterek küldessenek ki, akik egyrészt megnyugtatják az országot, másrészt kielégítik a mozgalom 4-5 vezető férfiát.

A tárgyalások azonban korántsem ebben a szellemben indultak meg. Seilern különböző útlevélsérelmek miatt már Pozsonyból sem akart tovább utazni. Rákóczi a tárgyalások vezetésével Bercsényit bízta meg s melléje a katolikus Károlyit, az evangélikus Jánoky Zsigmondot s a református Ráday Pált nevezte ki. A császári küldöttség élén a már említett Seilern állt, aki egyrészt ellensége volt a magyaroknak, másrészt a rosszindulatig nyargalt a holt betűkön és kifejezéseken. Mellette a magyarság bizalmát bíró Széchényi érseknek csak kínos mellékszerep jutott. Gr. Koháry István, gr. Lamberg Zsigmond, br. Szirmay István, Okolicsányi Pál és Viza János egészítették ki a császári küldöttséget.

Seilern viselkedése miatt a tárgyalások már az első nap kútba estek volna, ha nincs jelen Bruyninx, aki mindent elkövetett a helyzet megmentésére. A tárgyalások Selmeczbányán folytak. Rákóczi a szegedi táborban szerzett betegségét a közeli Vihnye fürdőben kezelte. Itt fogadta október 20-án Bruyninxet, a holland köztársaságnak most már általa is elfogadott közbenjáróját. Rákóczi hangsúlyozta, hogy maga örömmel látja a két tengeri hatalom közbenjárását a fegyverszüneti tárgyaláson, de hangsúlyozta, hogy a közbenjárás elismerése végül is a rendektől fog függeni. A béketárgyalás úgyis később lesz s a közvetítés elismerésének ünnepélyes megtörténte is ott lesz. Hangsúlyozta Rákóczi, hogy mivel a magyaroknak valószínűen ez az utolsó alkalmuk, hogy szabadságukat fegyverrel vívhassák ki, jobb, ha kezükben karddal elvérzenek, mintha fejüket önként hajtják járomba. Hisz tudják, hogy ígéret és szerződés őket a Habsburgokkal szemben nem biztosíthatja kellőképpen.

Bécsben már ezt is aggódva hallották. Még jobban rontotta a hangulatot a Bécsbe ment Veteráni tábornok, aki Kassáról jövet Rákóczit felkereste volt s most széltében hirdette, hogy a magyaroknak egyéb dolguk van, mint a császárnak kezet csókolni. Inkább a töröknél keresnek segítséget.

A selmeczi tárgyalások folyamán Seilern új feltételekkel lepte meg a magyarokat. Maga Széchényi is a legnagyobb meglepetéssel értesült ezekről s amint utóbb kiderült, azok Seilern egyéni akciójának voltak az eredményei. Bruyninx okt. 25-én közvetítette ezeket a feltételeket Rákóczi biztosainak. Két nappal utóbb érkezett meg Stepney is Selmeczre, de kétségbeesve látta, hogy Seilern követelése, amely a Felvidéken nagy önkéntes területfeladást kívánt a kurucoktól, megsemmisítette az alkudozás minden reményét. A kuruc biztosok felelni sem akartak erre a kívánságra, ellenben ők követeltek választ a császáriaktól a szept. 2-iki gyöngyösi ajánlatokra. Ezzel az értekezlet zsákutcába jutott s Rákóczi megtagadta a további fegyverszünethez való hozzájárulást. Bruyninx meg is mondta Seilernnek, hogy ha tudta volna, milyen túlzott követeléssel fog előállani, ő el sem jött volna Selmeczre.

Stepney is felkereste Rákóczit, akiről a legjobb benyomást nyerte. Rákóczi igyekezett megmagyarázni, hogy Magyarország olyan helyzetben van Ausztriával, mint Anglia Skóciával, mert külön alkotmánya, kormánya, hadserege, kincstára stb. kellene, hogy legyen. Ezzel szemben Ausztria úgy bánik vele, mint Anglia Írországgal, tehát mintha fegyverrel igázta volna le. Hangsúlyozta, hogy ez a mozgalom néhány évtized óta a hetedik forradalom, amely egyenes vonalon követi Báthori, Bocskai, Bethlen, a két Rákóczi és Thököly törekvéseit. Megértette a követtel, hogy a magyarországi alkotmány biztosítása elképzelhetetlen az erdélyi fejedelemség helyreállítása nélkül. Rákóczi tehát elfogadta Bocskai tanítását, hogy amíg a magyar korona idegen kézben van, addig fenntartandó a független Erdély.

Stepney még Selmeczről, majd Bécsből több jelentésben számolt be az értekezletről s mindég megállapította, hogy a császáriakon, főleg az izgága, önfejű és udvariatlan Seilernen múlt a tárgyalás sikere, pedig Seilern már Selmeczen a kurucokat okolta a sikertelenségért.

Rákóczi, aki a fegyverszünet meghosszabbítását mintegy húsz úr meghallgatása után utasította vissza, annak hangsúlyozásával köszönte meg Stepneynek, Bruyninxnak a két tengeri hatalom közbenjárását, hogy bár tudja, hogy a közbenjárás a császár javát célozza, meg van mégis győződve, hogy abban van valami a szabadságáért küzdő magyar nemzet iránti résztvétből is.

Stepney miniszterének tett jelentésében kiemelte, hogy a tárgyalásokat Széchényinek kellett volna vezetnie, mert Seilern még a császár aug. 28-iki feltételei alapján sem akart tárgyalni, nemhogy Rákóczi szept. 2-iki válaszát figyelembe vette volna.

Nagyon talpraesetten foglalta össze december 10-én Stepney a kudarc okát egyetlen mondatban, amikor arról Marlborough hercegnek beszámolt: őszinteséghiány egyrészről, bizalomhiány és makacsság a másik részről. Valóban a császár soha nem volt őszinte a tárgyalások célja iránt, míg a kurucok teljesen bizalmatlanok voltak - joggal - a dinasztiával szemben s emiatt makacson ragaszkodtak a közbenjárók mellett a jótállókhoz.

Maga Széchényi érsek is azt jelentette a kudarcról a császárnak, hogy az két okból következett be: mert a császári biztosok a már előbb megállapított fegyverszüneti feltételeket mellőzve merőben újakkal álltak elő s mert sem a közbenjárók, sem a császári biztosok nem tettek semmi olyan előterjesztést, amely a kötendő béke alapjául szolgálhatott volna. Hangsúlyozta, hogy a magyarok egyetlen megdönthetetlen kívánsága a garancia. Az örökös királyság megszüntetésétől és az új királyválasztástól talán elállanak, de a garanciától soha.

Seilern Bécsben három álhírrel igyekezett magát igazolni: hogy a magyarok az örökös királyság eltörlését és a királyválasztást kérték; hogy Rákóczi a császártól független erdélyi fejedelemnek akarta magát elismertetni; s hogy Bercsényi nádorságot követelt. Ezek ugyan a kuruc táborban beszélgetés tárgyát képezték, de feltételek ekkor egy percig sem voltak. Stepney és Bruyninx becsületére válik, hogy ezeket és a hasonló rágalmakat mindég vissza-utasították. Januárban tudta meg Stepney, hogy a tárgyalásokat felborító követeléseket Seilern maga koholta a jezsuiták segítségével, akik részben birtokpolitikai, részben egyházpolitikai okokból gyűlölték Rákóczi mozgalmát.

Stepney és Bruyninx Bécsbe visszatérve nov. 8-án levélben köszönték meg Rákóczinak a fényes külsőségek között történt igazán szíves fogadtatást s azon reményüknek adtak kifejezést, hogy a megszakadt alkudozások a béke helyreállítása érdekében nemsokára ismét fel fognak vétetni. Rákóczi három nappal utóbb megköszönte közreműködésüket s biztosította őket, hogy neki kedves dolgot fognak tenni, ha folytatják közreműködésüket a béke megteremtésére.

XIV. Lajos mindent megtett, hogy Rákóczit lebeszélje a béketárgyalásokról. Október 9-én utasította a török földön rekedt Des Alleurst, hogy Rákóczit mindenképpen beszélje le a békülésről. Nov. 20-án közölte Lajos Des Alleurssel, hogy bár Rákóczi fegyverszünetet kötött, ő mégis kiutalja a segélypénzt, mert reméli, hogy nem fog megbékülni. 27-én pedig, amikor a tárgyalások megszakadásáról értesült, hangsúlyozta Des Alleursnek, hogy fokozottan kívánja támogatni Rákóczit, viszont addig nem bocsátkozik nagyobb költségekbe, amíg nem tud bővebb részleteket a magyar dolgokról.

A november 1-én felbomlott fegyverszünetről Rákóczi kiáltványt bocsátott ki, amelyben a sikertelenségért a felelősséget a császáriakra hárította. De értesítette a külföldi uralkodókat is. Így például tudjuk, hogy a porosz királyt november 15-én értesítette Rákóczi, hogy a selmeczi tárgyaláson minden őszinteségük mellett is csalatkoztak a béke reményében s ha a külhatalmak nem járnak közben, csak új hadjárat maradhat hátra.

December 2-án újabb követet küldött Rákóczi Párisba, hol egyébként már volt követe s mint az „Europäische Fama" megfelelő száma írta: „Franciaország immár nyiltan elismerte a fölkelést."

Mindennél jelentősebb volt azonban Rákóczi november 19-iki levele, amelyet a pápához intézett. Mivel a katolikus egyház fejénél ő, a katolikus fejedelem, védekezésre szorult, hogy nem protestáns mozgalom élén áll, mint azt több ízben rá akarták fogni, ennek a levélnek különös jelentősége volt. Kifejtette ebben Rákóczi, hogy mi mindent szenvedett el Magyarország az 1683-as bécsi ostrom óta. Hangsúlyozta, hogy a sérelmek orvoslását kérő folyamodványok elutasítása kényszerítette fegyverre az országot. Maga minden dicsvágy nélkül fogott fegyvert s bár azt híresztelik róla, hogy nem akar békét kötni, ő mégis hajlandó rá. Kérdezte, hogy a béke, nyugalom, szabadság tekintetében mit lehet egy olyan uralkodótól várni, aki azt hiszi, hogy nyugodtan szegheti meg az esküjét. Rákóczi a legerősebb alapot akarja lerakni, hogy azon az igazság megtartassék: ki vádolhatja azért őt bűnnel? Rágalmazhatják őt hűtlennek, lázadónak, ő a pápára és a keresztény világra bízza az ítélethozatalt. Magára nézve mitsem remél a pápától, de áldását és pártfogását kéri erre az apostoli országra nézve, hogy kiszabaduljon a sasok körmei közül s ne kelljen tovább harcolnia, csak ameddig a szabadság akarja és a törvények kívánják. Csak addig harcolnak, amíg visszatér a béke, az igazság tisztelete, a törvények szentsége és a királyi eskü sérthetetlensége.

Rákóczi ezzel a levéllel nemzete mozgalmát és a maga szerepét a legfelsőbb földi erkölcsbíró ítélete alá bocsátotta. Tanúságot tett ezzel amellett, hogy szentül meg van győződve nemzete és önmaga igazságáról. Ez az igazukba vetett etikus hit maradt a Rákóczi-féle szabadságharc vezetőinek mindvégig messze világító erkölcsi alapja.

Az említett kéthónapos fegyvernyugvás nem múlt el hadiesemény nélkül. Heister kegyetlenül felégette Pápa városát s lakóit kardélre hányva Dunaföldvár felé nyomult elő a fegyverszünet ellenére, elfoglalva Földvárt, Simontornyát és Siklóst. Bercsényi ezt megbosszulandó, miután kevéssel előbb ütközött meg Drietománál Breuner tábornokkal és szorította vissza azt Morvaországba, lehetetlenné téve ezzel Heister újabb vágvölgyi kísérletét s annak külső támogatását, csakhamar betört Ausztriába, hol Ocskay felégette válaszul Dürrnkrutot. Ez a betörés visszafordította Heistert s erre Bercsényi Ocskayt a Komáromnál megálló Heister fedezésére küldte. Ezután azonban a fegyvernyugvás, amely inkább csak arra volt jó, hogy a császáriak összeszedjék magukat, tényleges hadiszünetet jelentett.

Amint azonban a selmeci tárgyalások sikertelensége kitűnt, megszakadt a fegyverszünet is, amit egyik fél sem volt hajlandó meghosszabbítani. Mivel a Dunántúl ismét a császáriak kezén volt, a hadműveletek a Felvidékre tétettek át. Annál is inkább, mert Rákóczi - kinek serege azóta Bottyán tábornok áttértével gazdagodott - miután már a fegyvernyugvás előtt megnyerte Kassát és Eperjest is, november 16-án elfoglalta Érsekújvárt, amely utóbb jelentékenyen megerősítve a kurucok felvidéki hadműveleteinek igen fontos támpontja lett.

Érsekújvár sikeres megvívása után Rákóczi megkísérelte a közeli Lipótvár megvívását is, mert a Vág völgyében már csak Trencsén és ez a vár voltak császári kézen. Bercsényit a morva határra küldte, hogy betörésekkel nyugtalanítsa az ellenséget s maga megrohanás-szerűen a vár ostromára indult, Bottyán pedig a Duna vonalára vonult, hogy a délről jövő esetleges felmentési kísérleteket megelőzze.

A bécsi haditanács nem volt megelégedve Heister féleredményeivel. Különösen savoyai Eugen volt elégedetlen, aki már a kinevezését sem helyeselte. A haditanács novemberben utasította tehát Heistert, hogy csapatait vonja ki a Dunántúlról s gyülekezzék csapataival a Morva melletti csapatokkal leendő egyesülés végett Pozsony vidékén. Ezeket a Morva melletti csapatokat kellett Bercsényinek lekötve tartania, mert már többször tapasztalhatta, hogy az itt gyülekező csapatok mindég betörésre készülnek, mint legutóbb Breuner is tette.

Amikor végre Rákóczi megkapta Lipótvár alatt a Kassáról jövő és már régen várt ágyúkat (december 18-án), ugyanazon a napon kelt át Heister Dévény közelében a Morván azzal a céllal, hogy felmentse Lipótvárt az ostrom alól. Rákóczi az átkelés hírére az ostromot De la Mothe francia ezredesre bízta, maga pedig az ostromló sereg nagyobb részével délnyugatra indult, hogy a terveknek megfelelően Farkashídnál egyesüljön a Heister mozdulatait párhuzamosan követő Bercsényivel. Az egyesülés sikerült s így a kuruc sereg 15 huszárezredből és 15 gyalog zászlóaljból (19-20.000 ember) és 6 ágyúból állott. Kétségtelennek látszott, hogy az egyesült seregnek meg kell Heisterrel ütköznie. Az ütközetre Nagyszombat táján került a sor 1704 december 26-án. Ez volt a szabadságharc első egészen nagyszabású csatája, amelyet Rákóczi vezetett s amelyben személyesen is részt vett.

Az ütközet elől nem térhetett ki, mert ha felhagy a vár ostromával, akkor lehangolja a környék lakosságát, viszont ha visszavonul, akkor menthetetlenül felbomlik a serege. A kuruc sereg különböző visszavonulásaiból tudta, hogy olyankor az mindég felbomlik, feloszlik.

Heister serege szintén 19-20.000 emberből állott, de szemben Rákóczi 6 ágyújával, 24 ágyúja volt. A nagyszombati csata Markó szerint, aki a legmodernebbül dolgozta fel ennek az ütközetnek történetét, a kurucok számára kedvező előjelek közt indult. „Előre tájékozva voltak az ellenfél szándékairól, ők határozták meg az összecsapás helyét és idejét s harckészségüket kétségtelenül növelte az a semmiképpen le nem becsülhető tudat, hogy Rákóczi személyesen vezeti a csatát s hogy a kuruc katonának ebben a harcban a fejedelem szemeláttára kell győzni, vagy halni.” A császári sereg sem volt a téli fagyok miatt jobb erőállapotban, mint a kurucok, csupán a felszerelésük, fegyelmük és haditapasztalatuk jelentett az ágyútöbbleten kívül biztonságos érzést Heisternek. Így a csata kimenetele teljesen nyílt volt, azt mind a két fél megnyerhette volna az erőviszonyok közel egyforma volta miatt.

Heisterhez a kuruc sereg létszámáról szokás szerint erősen túlzott hírek jutottak s erősen habozott, hogy felvegye-e a harcot, de a határozott bécsi utasítás miatt nem akart az ostromlott Lipótvár felmentése elől kitérni. Az utolsó percben azonban egy volt császári zászlós átszökött Rákóczi táborából Heisterhez s pontosan informálta. Így, mire ütközetre került a sor, mindkét fél kölcsönösen tisztában volt a másik létszámával és terveivel.

A csataterv megbeszélése Rákóczi és környezete közt nem volt egységes. Bercsényi és Rákóczi is más-más álláspontot képviselt, sőt Bercsényi még közvetlen a csata megkezdése előtt is ki akart térni az ütközet elől. Mire Rákóczi megizente neki: „nem jöttünk ide mogyorókat ropogtatni” s utasította, hogy haladéktalanul kapja oldalba az ellenséget. Rákóczinak nehéz dolga volt. „A gyalogságnál igen kevés okos tisztem volt” írja „a csapatokat az úgynevezett falu kolomposai vezették. Csak jelenlétemmel tudtam megakadályozni, hogy a prédára vágyók be ne törjék a város kapuit, hogy bemehessenek”. A tereppel sem volt tisztában Rákóczi s mikor még vissza sem ért szemleútjáról, már megdördültek az ágyúk.

Heister csapatai körülbelül délre állhattak hadrendbe. Ugyanakkor, amikor a kuruc sereg is kibontakozott. A kurucok azonban nem követték az utasítást, amit Rákóczi előírt nekik s így Bercsényi is és Esterházy is csak egyvonalas csatarendben fejlődött fel, amiért akcióképessége jelentősen csökkent. Heister többvonalas felállásban, mintegy két kilométeres arcvonallal,

hátát egy patakkal fedezve, állt fel, míg Rákóczi arcvonala sokkal keskenyebb volt, viszont Esterházy és Bercsényi mint két ölelő kar húzódott Heister seregének oldalai felé.

A tüzérharcot a kurucok kezdték. Erre feltisztult a köd s a két arcvonal meglátta egymást. Heister nem látva, hogy Bercsényi és Esterházy csak egyes sorban állanak, megrémült a kuruc sereg látszólag nagy arcvonalától. Hogy az átkarolást elkerülje, a balszárnyat kiterjesztette északnyugati irányban. Bercsényi azt hitte, hogy Heister el akar vonulni a csata elől s ekkor javasolta Rákóczinak, hogy hagyják Heistert elvonulni. Az üzenetváltás alatt a császáriak már túlhaladtak Bercsényi vonalának csúcsán s így a rájuk rohanó Ebeczky Istvánnak előbb félkanyarodást kellett végeznie, hogy az élt utolérje. Közben Bercsényi elhagyta helyét, mire a legnagyobb zavar keletkezett, mert Bercsényi szárnyának többi huszárezredei is átvették Ebeczky mozdulatát s rohamra indultak. Ezzel elszakadt az összeköttetés a kuruc jobbszárny és a derékhad között. Ebeczky rohama megingatta, majd felbomlasztotta Heister seregének balszárnyát. A kuruc lovasság ekkor a szabaddá lett császári társzekerekre rontott, de amíg fosztogatott, addig a szétszórt császári lovasság újra összegyülekezett. Majdnem Ebeczkyvel egy időben indult rohamra a kuruc sereg Esterházy vezetése alatt álló balszárnya is, szélén Ocskayval. A kezdeményezés itt is a kurucoké volt s csakhamar elhallgattatták Heister jobbszárnyon levő ágyúit.

Amikor már a két szárnyon a lovasok küzdelme teljes erővel kibontakozott, támadásba indult a kuruc derékhad is. Kezdetben Rákóczi annyira az élen volt, hogy életveszélyben is forgott s ezért, amikor egy ágyúgolyó közvetlen közelében sebesített meg valakit, kísérete hátrább kényszerítette. A kurucok ügyes taktikával oly szerencsésen közelítették meg az ellenséget, hogy az ágyútűz úgyszólván semmi kárt nem tett bennük. A kuruc roham elementáris erejű volt. A miskolci hajdúk például egész az utolsó vonalban felállított tartalékig verekedték át magukat. Délután háromkor a hadrendi kötelékek mindkét oldalon már felbomlottak, de a kurucok mindenütt fölényben voltak. Csak a jobbszárnyon volt baj, ahol Bercsényi huszárjai - mint láttuk - fosztogatni kezdtek. Azonban a begyakorlatlan és kevésbé fegyelmezett kuruc sereg további vezetése kicsúszott mind Rákóczinak, mind alvezéreinek kezéből s bár a német sereg már a végveszedelem szélén állott s Heister már-már a visszavonulás gondolatával foglalkozott, hisz maga is életveszélybe került, a csata végül mégis a császáriak győzelmével végződött.

Heister ugyanis az utolsó pillanatban, éppúgy, miként a koroncói csatában, észrevette, hogy a kurucok jobbszárnyi lovassága és a gyalogság közt rés mutatkozik. Heister erre a még használható lovasságával ellentámadást kísérelt meg, mire az addig kuruc Scharudi-zászlóalj teljes egészében áruló módon átállt a labancokhoz. Az így támadt rés döntötte el a harcot a császáriak javára. Heister két dragonyos osztály élén a mutatkozó résen át a kurucok hátába került s ezzel a csatát a maga javára döntötte el. A Scharudi-zászlóalj is oldalba tüzelte a kuruc gyalogságot, mire a zavar teljes lett s a hézagot betömni többé nem lehetett. Rákóczi Heister áttörését látva, a császáriak támadása elé akarta vetni magát és karabélyosait. Szűkebb környezete azonban Bercsényi titkos utasítása szerint megragadta Rákóczi lovát s nem engedte, hogy kockára tegye az életét. Nagyon jól tudták, hogy személye és a nemzeti ügy annyira összeforrt, hogy halála az egész mozgalom összeomlását jelentette volna. Rákóczi visszavonulást parancsolt tehát. Bercsényivel megkezdte a futók összegyűjtését. Ezzel megnyílt az út Heister előtt Lipótvár felé. Heister azonban nem üldözte Rákóczit, megelégedett azzal, hogy Rákóczi felhagyott Lipótvár ostromával.

A hosszas kézitusa után sem volt nagy vesztesége a kurucoknak. Mindössze 180 kuruc esett el - főleg gyaloghajdúk és francia gránátosok. Tiszt mindössze egy esett el. Ezzel szemben a császáriak mintegy 10 tiszti és 370 legénységi halottat s hat tiszti és 250 legénységi sebesültet veszítettek. Rákóczi vesztesége inkább anyagiakban volt jelentős, mert nemcsak az ütközetben

részt vett ágyúi, hanem a lipótvári ostromnál használtak nagy része is odaveszett. Érzékeny veszteséget jelentett a derék francia Fierville elvesztése, aki hasznos katonai tanácsadója volt a fejedelemnek s aki a csata hevében fogságba esett. A kurucok aránylagos kis vesztesége annál feltűnőbb, mert a csata általános pánikkal ért véget, amikor a menekülők vesztesége sokkal nagyobb arányú szokott lenni.

Az ütközetet ugyan megnyerte Heister, de nem tudta kiaknázni. Egyedüli stratégiai eredménye Lipótvár felmentése volt. Rákóczi seregét csak előzte a csatamezőről, de korántsem semmisítette meg. Rákóczi csapatait összeszedve, a Vág, Nyitra és Garam folyók védvonala mögé vonult ugyan vissza, de Bottyánt Pest alól azonnal a morva határra rendelte s amikor 1705 január legelső napjaiban Heister diadalmenetben vonult be Bécsbe, ugyanakkor a morva határról kétségbeesett menekültek hozták hírét Bécsbe Bottyán újabb ausztriai betörésének.

A nagyszombati csata elvesztése csak egyetlen vesztett ütközet volt, de a kurucok helyzete továbbra is előnyösebb maradt, mint a tehetetlen Heisteré. Rákóczi pedig igen nagy tanulságokat szerzett első magavezette csatájából.

„Meg kellett volna nyerni a csatát" összegezi Emlékirataiban Rákóczi az eredményt „ha a tábornok (nem nevezi meg, hogy Esterházyra, vagy Bercsényire gondol), vagy a tisztek az első hadvonalra, mely több helyen át volt törve, vetették volna újra erejüket. De meglévén a rés, nem gondolt senki másra, csak a kizsákmányolandó társzekerekre. Ennek a helytelen tettnek nagymértékben az altisztek is okai valának, kiknek sem fogalmuk nem volt kötelességeikről, sem tapasztalatuk és elég tekintélyük, hogy a katonákat soraikban visszatarthatták volna. Megtanultam ezen első ütközetemből, hogy közülünk egyik sem ért a hadtanhoz, hogy csapataim a legjobb akaratúak, de másrészről rosszul fegyverzettek lévén, tisztjeik sem tudják őket vezetni. Végre, hogy a szökevény-németekre (Scharudi) igen kell vigyázni."

Rákóczi ebben az évben (1704) még nem vonta volt be az erdélyi hadműveleteket a magyarországi hadjárat rendszeres keretébe. Ettől eltekintve, mégis sikeres és rendszeres harc folyt a kurucok és Rabutin csapatai között. Br. Thoroczkay Istvánt azonban kinevezte az erdélyi hadak főparancsnokául s miután az erdélyiek fejedelmükké választották, beküldte maga helyett Radvánszky Jánost, hogy az képviselje őt addig is, amíg maga mehet be Erdélybe s szemlélje és lajstromozza, szóval szervezze meg az erdélyi csapatokat. Mivel Radvánszky informálta Rákóczit, hogy Thoroczkay, Pekry és Mikes inkább széthúz, mint együtt dolgozik, az év végén Forgách Simont küldte be Rákóczi Erdélybe, hogy az ügyeket kezébe vegye. Tudta ugyan, hogy nem a legjobban választott, de nem volt nagy választéka. Forgách még előbb letárgyalta 1705 első napjaiban a már több mint egy éve ostromlott szatmári vár kapitulációjának feltételeit és csak azután indult be Erdélybe. Szatmár várának bevétele igen nagy jelentőségű volt, mert Felső-Magyarország ezzel egészen Erdélyig felszabadult.

Összegezve az 1704-ik év hadműveleteit, azt kell mondanunk, hogy azok több vesztett ütközet s számos kisebb kudarc ellenére is, újabb helyzeti előnyt hoztak a kurucok számára. A mozgalom mind jelentőségében, mind hatásában erősbödött. A német jóformán kiszorult az országból s az egész ország szívvel-lélekkel Rákócziban találta meg elismert urát. A császári várak sorra adták meg magukat, ami felszerelésben igen jelentős veszteséget jelentett Bécsnek. Maguk a császári csapatok is csak múló s nem komoly stratégiai előnyt tudtak felmutatni. Bécsnek rá kellett jönnie arra, hogy Rákóczi serege megverhető ugyan, de már nem semmisíthető meg. Az év tehát Rákóczi és a vezetése alatt álló nemzeti szabadságharc előnyével végződött, amellett, hogy a magyar ügy az európai diplomácia érdeklődésének előterébe került.

Az 1704-es év különben is fontos volt a hadsereg fejlődése szempontjából. Ez év októberében jelentkeztek először nagyobb számban XIV. Lajos tisztjei. A már említett Fierville d'Herissy -

említettük - előbb követi minőségben volt Rákóczi udvarában, de csakhamar katonai tanácsadó és csapatvezér lett. Tudjuk, hogy XIV. Lajos Fierville helyére Des Alleurs marquist küldte Rákóczihoz, aki addig is, amíg a török udvarnál elintézendő ügyei Belgrádban visszatartották, előre küldte Damoiseaux mérnökkari brigadérost és Bellegarde marquis ezredest. Közben Lengyelországon át is több francia tiszt jött Rákóczihoz, akiket október folyamán Vihnye fürdői pihenése közben fogadott Rákóczi. A szabadságharc folyamán mintegy 80-90 francia tiszt fordult meg a kuruc seregben, akik közül ki kell emelnünk a már szintén említett La Mothe ezredest, aki a világhírű várépítő Vauban tábornagynak volt azelőtt hadsegéde s így különösen kitűnően értett a várak gyors megerősítéséhez és a várvívás technikájához. A várt francia katonai tanácsadó, Des Alleurs ugyan 1705-ben megérkezett, de nem váltotta be a laza kötelékű s begyakorlatlan kuruc seregben azt a reményt, amit hozzá fűztek.

Ez évben szerepelt a kuruc seregben az a bizonyos tatárcsapat is, amely utóbb a legendák ködében fantasztikus hírre vergődött. A pár száz főnyi lovascsapatot Andrássy Miklós vezette, aki azelőtt minorita szerzetes volt s fantasztikus látványt nyújtott szerzetesi ruhájában és tatár kucsmájában. Nemhiába hívták „dervis generálisnak". Ez a csapat leginkább ausztriai és morvaországi betörésekre és a lakosság nyugtalanítására volt alkalmas. Ezt a csapatot fogadta volt fel Ferriol pénzén Szentiványi.

Bár nem voltak Rákóczi seregében műszaki csapatok, ez akkor még nem volt ismeretes fogalom, de a francia tisztek adott esetekben szerveztek ehhez hasonló műszaki munkákat végző egységeket.

Nem volt baj a seregben a nemzetiségi kérdéssel sem. A felvidéki tót, rutén és a szepesi német jól megfért együtt és szívvel-lélekkel állt a szabadságharc szolgálatába. Az erdélyi románság és a szászok csak részben csatlakoztak utóbb Rákóczihoz. A románok különösen azért, mert ettől remélték, hogy az ősi orthodox hitük ellen törő, erőszakos unitálási mozgalmak meg fognak szűnni.

Rákóczi fáradtságot nem ismerve folytatta a hadsereg felszerelési és szervezési munkálatait. Már 1703-ban felállította Besztercebányán az első ágyúöntő műhelyét. Ezt az ipartelepet újabb más-más szükségleti tárgyakat, ruhákat, szuronyokat, sátrakat előállító műhelyek felállítása követte, amelyek mind Rákóczi személyes munkájának voltak az eredményei.

1704 május 14-én adta ki Rákóczi 21 pontot tartalmazó Edictumát, amely összefoglalta a haditörvényszék tagjainak és hadbíráinak hatáskörét szabályozó rendelkezéseit. Ez volt a legelső magyar hadbírói és hadtörvényszéki szervezési utasítás. Ez az intézkedése kétségtelenül bizonyítja, hogy milyen súlyt helyezett a fegyelem biztosítására és a kihágások azonnali megtorlására. Két évvel később már minden egyes ezrednek külön állandó hadbírája volt. A sokat óhajtott nemzeti hadsereg egyre állandóbb és egyre határozottabb kereteket öltött, amiket Rákóczi teremtett meg és töltött meg lárma nélküli, de állandó munkájával élettel.

Ebben az évben, július elsején érdekes utasítást adott ki Rákóczi. Címe „A tábori főstrázsamester és az alatta való tábori strázsamesterek instructiója" volt, amit mai nyelvre Markó „tábori csendőrségi utasítás"-ra fordított le. Ez is a tábori élet fegyelmét, rendjét, békéjét és biztonságát akarta szolgálni. Nagy szükség volt erre, akkor, amikor a sereg nagy része hazaigyekezett a mezei munka idején s egy-egy vesztett ütközet után veszélyesen szétoszlott. Általában ősztől tavaszig gyűlt leginkább össze a nép katonáskodni.

Nagy gondot okozott a kifosztott és kiélt országban a nagy lélekszámú hadsereg élelmezésének olyan biztosítása, amely nem jelentett a császáriak szokásával szemben különösebb megterhelést a lakosságra. Ezért már 1704-ben élelmezési kerületekre osztotta Rákóczi az országot, s minden kerület élére komisszáriusokat állított. Ezek gondoskodtak a rájuk bízott

ezredek élelmezéséről, a vágómarhák beszerzéséről és harácsolt szekereken az ezredekhez való szállításáról. Amikor azonban egy terület beesett a hadműveletek körébe, akkor az illető vidék lakosságának kellett az ott tartózkodó csapatokat ellátnia. Az élelmet szállító trén ekkor még ismeretlen fogalom volt, de már néhány helyen, így Kassán, Egerben, Gyöngyösön és Hatvanban állíttattak fel állandó raktárak is.

Különös gondot fordított Rákóczi a sereg pontos fizetésére. Kezdetben csak az udvari hadait, a reguláris katonaságát és a külföldi zsoldosokat tudta fizetni, de utóbb már a mezei hadakat is fizetni kezdte, hogy leszoktassa a fegyelembontó zsákmányolásról.

A következő 1705-ik esztendő is nevezetes év volt a hadsereg fejlesztése tekintetében. Megérkezett az említett francia katonai tanácsadó is. De ennél többet jelentett az az intézkedés, amely szabályozta a toborzás módját. Eddig önhatalmú toborzás folyt, amit Rákóczi ez évben teljesen megszüntetett s a hadsereg kiegészítésével megbízott toborzó-kapitányoknak nem volt többet szabad senkit sem erővel betoborozni, csakis az önként jelentkezőket fogadhatták fel. Ezekből az önként jelentkezőkből szervezte meg Forgách Simon Erdélyből való visszatérte után az úgynevezett reguláris csapatokat, amelyek begyakorolt és hadviselésre megbízható csapattesteket voltak hivatva teremteni. Ezek a reguláris lovas- és gyalogezredek rendes zsoldot kaptak s felszerelésük kincstári volt. Ez lett a hadsereg állandó magja. A reguláris ezredek mellett megmaradtak továbbra is a mezei hadak, amelyek maguk ruházták és élelmezték - harácsolás és zsákmányolás útján - magukat. Zsoldot csak később kapván, pusztán lelkesedésből harcoltak. A mezei sereg leginkább lovasságból állott s igen gyakran elszéledt, különösen fegyverszünet és mezei munka esetén. A megyék szegény nemessége is a mezei hadakban szolgált, csak a gazdagabb nemesek állítottak maguk helyett, ha akartak, zsoldosokat. Ugyancsak 1705-ben vezette be a fejedelem a Bercsényi által kidolgozott tervezet alapján a „vármegyei hadak" intézményét. Ez a megyei nemesi felkelés helyébe állított csapat volt, amelyet a megye rendesen fizetett zsoldosokból állított ki felkelés kötelezettsége esetén. A zsoldosokat megyénként az odavaló főtisztek fogadták fel. De ez a hadkiegészítési mód a gyakorlatban nem igen vált be.

A hadkiegészítési és hadszervezési újításokat nyomon követte a sereg állandó részekre, egységekre való bontása, illetve szervezése is. Ekkor állította fel Rákóczi a dandárokat, brigádokat. Egy-egy dandár 2-3 gyalogos, vagy lovasezredből állt s mint harci egység az ezred és a hadosztály között foglalt helyet. A brigadérosi rangfokozat tehát az ezredes és a tábornok közötti tisztet jelentette. Természetes, hogy úgy az ezredek létszáma, mint a dandárok összetétele állandóan változott s így azokat nem szabad mai szemmel állandó létszámú kereteknek tekintenünk. A brigádok, dandárok közbeiktatásával Rákóczi azt akarta elérni, hogy a parancsadás és a vezetés közötti űrt így megfelelő közbeiktatott parancsnokkal töltse ki. Régebben azt hitték, hogy Rákóczi sereget francia mintára szervezte meg. Ez utóbb tévedésnek bizonyult. Egyedül a brigádrendszer volt francia eredetű, különben ezredei aszerint a gyakorlat szerint alakultak ki, mint az savoyai Eugen seregében is szokásos volt.

Rákóczi nagyon jól tudta, hogy serege értékét nagyban fokozná, ha jól képzett, hivatásuk magaslatán álló tisztjei lennének. Ez a gondolat vezette, amikor ebben az évben már felvetette a tiszti felső akadémia, az első magyar katonai főiskola tervét is. A november 23-án Sréter János tüzérségi felügyelőnek adott utasításban már benne volt, hogy a létesítendő akadémiáknak is főinspektora lesz s neki lesz a gondja, hogy az azokban tanuló ifjúság isteni félelemben és szorgalmatos tanulásban nevelkedjék. Markó úgy véli, hogy Rákóczi legalább két, egy erdélyi és egy magyarországi akadémia felállítását tervezte. Ez a szép terv azonban kivitetlen maradt. A magasabb tiszti kiképzés feladatát az a nemesi testőrcsapat végezte csak, amely 1707-ben állíttatott fel, de amelynek gondolatával már egy évvel előbb foglalkozott

Rákóczi, s amellyel a tiszti utánpótlás kérdését akarta megoldani a környezetébe került nemesi ifjakból az addigi haditapasztalatok alapján.

1705-ben is tovább folytatta a fejedelem egyre pontosabb hadi reguláinak kiadását. Egri táborában adta ki május 1-én a várparancsnokok számára szóló utasítását, mely pontosan körülírta a kuruc várparancsnokok és várőrségek kötelességeit.

Az időközben felgyűlt különböző katonai regulák egységesítésére is, hisz nemcsak Rákóczi, de alvezérei is adtak ki utasításokat, sor került ebben az évben. A kodifikált szöveg első fogalmazása már októberben elkészült s Rákóczi azt az időközben, a szécsényi gyűlésen főtábornoknak, generalisszimusnak megválasztott Bercsényinek adta át kinyomtatás végett. Mivel azonban Bercsényi némi módosításokat javasolt, a szöveg 1706 februárjában újabb bizalmas tárgyalás alá került s ez az átbeszélt szöveg jelent meg 47 pontban Nagyszombatban még azon évben „Hadi regulák avagy Artikulusok" címmel. A füzethez maga Rákóczi írt előszót s abban jelezte, hogy feltett szándéka a hadi törvények és egyéb rendszabályok bővebb kiadása is, azonban addig is szükségesnek látta ezt a rövidebb összefoglalást kiadni. Valóban, erre a szövegre támaszkodva alkotta meg még egy évvel utóbb (1707) az országgyűlés az általános katonai szabályzatot és törvénykönyvet.

Gondoskodott Rákóczi a sebesültek és betegek gondozásáról is. Ezért minden ezrednél volt egy-két felcser, borbély, aki rendszeresen kapott pénzt gyógyszervásárlásra. A betegeket, amennyire lehetett, a hátsó országrészekben helyezték el s azok ingyenes gyógykezeltetéséről az alispánoknak volt kötelessége gondoskodni. 1705-ben már sor került néhány állandó „hadi ispitál" felállítására is. Ilyen működött Besztercebányán, Gyöngyösön, Debrecenben és Pápán is.

Gondoskodni igyekezett Rákóczi az elesettek hátrahagyottairól, az özvegyekről és árvákról. Ezek vagy adóelengedésben részesültek, vagy mint akár ma is, valamely regáléjövedelem jogával ruházták fel őket: kocsmajoggal, vámszedési joggal.

A hadifoglyok kicserélésére is alakult egy külön bizottság, amely Szluha Ferenc érsekújvári prefektus és Sugó György főszállásmester vezetése mellett működött. A rabkicserélő bizottság Győrben székelt s ott folytak le a császáriakkal az idevágó tanácskozások. A rabkicserélésnek szabott taxája volt s az ilyen ügyletek lebonyolításánál ez volt az irányadó.

Igen jelentős lépés volt, hogy a már említett Sréter János brigadérost 1705 november 23-án kinevezte a fejedelem az egész kuruc hadsereg tüzérségi főfelügyelőjévé. Sréternek két francia tiszt volt a közvetlen alárendeltje, La Mothe, az ismert tüzérezredes, aki tüzérségi ügyekben, és Le Maire hadmérnökezredes, aki műszaki ügyekben játszott vezető és irányító szerepet. Ennek az intézkedésnek többek közt az is volt a célja, hogy a tüzérségi és műszaki ismereteket magyar tisztek is elsajátítsák. Tényleges eredménye pedig az lett, hogy már a következő évre eljutott a tüzérség az egész szabadságharc alatti csúcspontjára.

A hadműveletek rendszeressége is fokozódott 1705-ben. Erre vall, hogy Érsekújvár tudatosan bázisává lett a felvidéki hadműveleteknek. A várat, amely fekvésénél fogva összekötőszerepet játszott a dunántúli és felvidéki hadműveletek között, Rivière építette ki. A szemtanuk állítása szerint oly tökéletesen, hogy az nyugaton is megállta volna a helyét. Érsekújvár fontosságának felismerése annál is jelentősebb, mert mint azt a hadtörténeti irodalom Rákóczi terhére is írja, a fejedelem különben nem illesztette a várakat hadműveletei rendszerébe annyira, amint az szükséges lett volna. Rákóczi ugyan minden vár elfoglalása után azonnal kitataroztatta a várat francia mérnökeivel, de a várak stratégiai szerepét, mint védelmi vonalakét, vagy támpontokét sem Rákóczi, sem generalisszimusa nem vették figyelembe. Pedig a szabadságharc alatt szerepet játszó mintegy 200 vár közül csak 26 maradt meg mindvégig a császáriak kezén. Ez annál érdekesebb, mert különben a kurucok számos alkalmi sáncrendszert, földvárat építettek,

tábori erődöket teremtettek és hídfőket is építettek ki. Mindezeket azonban csak egy-egy adott hadművelethez használták fel s aztán figyelmen kívül hagyták.

A kuruc haditechnika fejlődését mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy Rákóczi 1705-ben Bottyán tábornok támogatására valóságos kis dunai flottillát teremtett, sőt pontonokat is készíttetett az átkelések megkönnyítésére.

Fentiek előrebocsátása után igazán nem lep meg, ha a szakértő külföldiek a legjobb benyomást szerezték a hadszervező Rákócziról. Egyik, 1705-ben kelt, Franciaországba küldött beszámoló így emlékezik meg Rákóczi képességeiről: „E derék és értelmes fejedelemnek csupán megfelelő hadserege hiányzik ahhoz, hogy a világ egyik legkiválóbb hadvezére lehessen." Des Alleurs titkára, Chamillard pedig feljegyezte, hogy a fejedelem, aki korán kel, napi 4-5 órai munka után minden idejét a csapatainál tölti, gyakorlatoztatja azokat, szemléli őket s arra a vitézségre és nemeslelkűségre buzdítja, amely természetes tulajdonsága neki.

Rákóczi hadereje ekkor még mindég fejlődőben volt, hisz a következő évben érte el a mezei hadakkal együtt a közel százhúszezer főnyi létszámot. Ez igen jelentős volt, mert 1705-ben a bécsi udvari haditanácsnak valamennyi harctéren, tehát nemcsak Magyarországon, hanem az örökösödési háború többi frontján is, beleértve az idegen, svájci, bádeni, dán, porosz, stb. zsoldosokat, csak körülbelül 162.000 ember állt rendelkezésére. Igaz ugyan, hogy ennek a seregnek sokkal nagyobb százaléka volt nyugati értelemben vett komoly harci értéket jelentő katonaság, mint a Rákóczi seregének.

A közvélemény következetesen túlbecsülte a francia csapatok jelentőségét a felkelésben. Pedig XIV. Lajos már Franciaországban összeállított csapatokat, ezredeket sohasem bocsátott Rákóczi rendelkezésére. Rákóczi franciái részben önként jelentkezett s toborzott, Török- és Lengyelországon át bejött katonák voltak, vagy pedig olyanok, akik a Rajna mellett fogságba estek és Magyarország felé sikerült megszökniök. Markó az egész szabadságharc francia létszámát Rákóczi seregében mindössze 1000-1500 altisztre és legénységi állományú egyénre teszi. Zárt francia köteléket mindössze két 400-400 főt számláló gránátos gyalogezredet, az udvari lovas gránátos ezredben 1-2 századot s az idegen zsoldos lovasezredben hasonlóan 1-2 századot ismerünk.

Az 1705-ik esztendő legnagyobb belpolitikai eseménye: a szécsényi gyűlés, amelyen a rendek szeptemberben lengyel mintára egy, a következő fejezetben részletesen ismertetendő koalíciót, szövetséget hoztak létre, Rákóczit a hadvezetés tekintetében korlátlan hatalommal ruházta fel. Seregének annyira vezére, ura, parancsolója volt, hogy szinte tulajdonosának is lehetne tekinteni. Igaz, hogy szinte erején felüli anyagi áldozatokat is hozott érte. Ez a személye iránt megnyilvánult osztatlan nemzeti bizalom egyben akkora munkakört és terhet is jelentett, amely egy ember erejét felülmúlta. Ugyanekkor választatott meg Bercsényi is főtábornokká, de ez a tisztség nem jelentett Rákóczi számára teherkönnyítést. Talán inkább még több gondot okozott, hogy Bercsényit s a rá féltékeny urakat valahogy egyensúlyban tudja tartam.

1705-ben adta ki Forgách Simon Zrínyinek könyvünk első fejezetében említett kitűnő hadtörténeti munkáját, a török elleni áfiumot, amit Forgách Rákóczinak ajánlott. Az ajánlás, amelyből az említett helyen részletesen idéztünk, élénk bizonysága annak, hogy a közvélemény mennyire Rákóczi személyében látta a nemzeti mozgalmat megtestesülni s hogy a felkelést, a szabadságharcot mennyire beállította az előző megmozdulások egységes folyamába.

Rákóczinak mindég megvolt az érzéke a sajtó nyilvánosságának felhasználására. A közvélemény helyes informálását s hangulatának irányítását soha nem mulasztotta el. Már 1704-ben kiadta híres antedatált manifesztumát, amely részletesen kifejtette a felkelés indokait és céljait. Jellemző ennek a manifesztumnak kelendőségére, hogy az ebben az évben

két helyen is megjelent, mégpedig Debrecenben és Nagyszombatban. Míg a manifesztumnak meggyőző, addig „Rákóczi Imádságának" lelkesítő célzata volt. A célt maga a cím is megmondja: „Felső-Vadászi Rákóczi Ferenc Fejedelem, És Saáros Vármegyéi örökös Fő-Ispán; Magától a' kegyelem szerint formáltatott alázatos Imádsága.

Mellyel az ő Urának Istenének orczáját mindennapon engesztelni szokta. Nyomtatás által közönségessé tétetett mostan, a' végre: hogy a' birodalma alatt lévő vitézlő Magyar nép-is, az ő kegyelmes jó Urát 's Fejedelmét a' buzgó imádkozásban követni meg tanullya." Ennek az imádságnak páratlan népszerűségét mi sem jellemzi jobban, minthogy két év alatt négy kiadást ért meg az ország különböző részeiben. Rákóczi ezt a nemzeti ügyért szóló imádságot oly ügyesen szerkesztette meg, hogy azt bármely hitfelekezethez tartozó nyugodtan elmondhatta, amint azt az angol követ jelentette is Angliába.

Ha Rákóczi ennyire megbecsülte a sajtó szerepét, érthető, hogy szíves örömest elfogadta gr. Esterházy Antal tábornagy javaslatát, aki a külföldi időszerű krónikák és a Bécsben megjelenő hivatalos „Wienerisches Diarium" ismeretében célszerűnek ítélte, hogy a kuruc sereg is adjon ki az ország s még inkább a semleges külföld informálására hivatalos jelentéseket. 1705 április 14-én terjesztette Rákóczi elé idevágó tervezetét, mely javasolta, hogy ezentúl meghatározott időpontokban nyomassanak ki a hadijelentések, amiket aztán késedelem nélkül ki kell küldeni a külföld különböző országaiba. Ez ellensúlyozná a német jelentések célzatosan egyoldalú beállítását. Ajánlotta tehát, hogy valaki bízassék meg ennek szerkesztésével. Rákóczi kész örömmel kapott a kitűnő előterjesztésen s már áprilisban meg is jelent a „Mercurius Veridicus ex Hungaria" című újság, amely a legelső magyar hirlap volt! Ez a hadijelentéseket összegező hirlap hat éven át jelent meg. Előbb hetenként, majd a dolgok rosszra fordulása idejében már csak havonként. Sajnos, ebből a hirlapból alig-alig maradt ránk néhány szám csupán…

Kissé részletesebben foglalkoztunk az 1704-5. évi hadseregfejlesztés és szervezés történetével s az ezzel kapcsolatban említésre méltó dolgokkal. Azonban már azért is ezen a helyen kellett ezt megtennünk, mert annak a lendületnek, amely a szervezés terén 1704 után mutatkozik, igen nagy mértékben a nagyszombati csatavesztés volt az oka. 1704 december 26-án vesztette el a kuruc sereg a nagyszombati csatát s már 1705 január 3-án igen jelentős eredményeket vont le a Rákóczi vezetésével megtartott tanácskozás. Itt határozták el, hogy a szabadságharc sikere érdekében múlhatatlanul szükség van rendes hadseregre és állampénztárra. Ennek a lévai határozatnak volt az eredménye az 1705-ös év fokozott hadseregszervező és fejlesztő munkája, nemkülönben a rézpénzek kibocsátása is, melyekre Rákóczi nem a maga címerét verette rá, hanem az ország címerét s az egész mozgalom jelszavát: „Pro libertate", a szabadságért!

A holland és az angol kormány nem nyugodott bele a nehezen létrehozott selmeczi tárgyalások eredménytelenségébe. Az angol királyné már dec. 2-án utasította minisztere útján Stepneyt, hogy a legmelegebben sürgesse az alkudozások újra való felvételét, mert minden huzavona a franciákat erősíti és a török veszélyt hozza közelebb. A holland rendek kevéssel utóbb hasonlóra utasították Bruyninxot s kérték, hogy a császár az országnak és a vezetőknek is ajánljon kedvező feltételeket. Bruyninx ki is fejtette a császár előtt, hogy a magyar ügyben más segítséget ne várjon Hollandiától és Angliától, mint eddig, csak közbenjárást. Erre azonban készek.

Karácsony másodnapján került újra bővebben szóba Kaunitznál a magyar kérdés. Seilern megint a magyarokat vádolta a selmeczi kudarcért s ismét a már említett kifogásokat hangoztatta. Stepney és Bruyninx megcáfolták Seilern állításait s bizonygatták, hogy a kurucok hajlamosak a békére, mert Rákóczi azóta is kérte őket a további közreműködésre. Azt

javasolták, hogy Lipót ajánljon új feltételeket s az ajánlattétellel Széchényi érsek bízassék meg. Kaunitz megígérte, hogy ily értelemben fog javaslatot tenni a császárnak.

Ez azért volt jelentős, mert a már több mint egy éve közkézen forgó, de soha tárgyalás alá nem vett 25 pontos első gyöngyösi kuruc követelést kívánta a két követ végre a tárgyalás alapjául venni.

A nagyszombati csata után - mint előbb láttuk - már 1705 január 1-én értekezletet tartott Rákóczi Léván, ahol elhatároztatott a rézpénz kibocsátása. Ezzel a mozgalom önálló pénzügyi politikát vezetett be. Úgy látszik, hogy a fejedelem gyöngíteni igyekezett külföldön a nagyszombati vereség bécsi híreszteléséét. Erre vall, hogy Ráday már január 6-án informálta levélben Jablonskyt, nehogy a berlini udvart a bécsi hírek félrevezessék. Különösen kiemelte Ráday, hogy a fejedelem ügye nagyon jól megy Erdélyben.

Kaunitz 1705 január elején elhunyt s így a magyarokkal való egyezkedés ügye Bécsben ismét új kezekbe került. A dolgot gr. Harrach vette a kezébe, aki azonban az előzményekről teljesen tájékozatlan volt. Hiába figyelmeztette a két követ, hogy a magyarok alkotmányuk helyreállítása és a teljes garancia nélkül nem fognak tárgyalni, Harrach mégis azt hitte, hogy elegendő lesz, ha a király kegyelmet ígér a fegyverletétel esetére. Nem csoda, ha január 24-én Stepney elkeseredetten írja Hill turini angol követnek, hogy ha ez az utolsó kísérlet nem sikerül, akkor haza fog menni. Únja ezt az évek óta húzódó akadékoskodást. A hónap végére megállapították a kérdéses 25 pontra adandó választ, azonban azt egy ideig a császár elfektette. Végre február végére letisztult annyira a kérdés a miniszterek közt és az udvarnál, hogy összejött egy olyan elvi alap, amelyről már a követek is azt hitték, hogy a tárgyalást el lehet felette kezdeni. A 25 pontra adott császári válasz és a Széchényi érseknek adott 15 pontnyi utasítás közt azonban ellentétek voltak. Ezért az udvar a két követet kérte fel, hogy a két okmányból szerkesszen egy harmadikat s azt eljuttatva Rákóczihoz, kérdezzék meg, vajon elfogadja-e a tárgyalások alapjául. A tárgyalások ismét kívánatosak kezdtek lenni az udvar előtt, mert a török udvar felől ismét egyre veszélyesebb hírek jöttek, sőt Des Alleurst is tovább engedte végre a török, ami a magyar ügyek iránti török jóindulat jele volt. Természetes, hogy a követek által fogalmazott levélen az udvar változtatni akart, különösen Seilern, de végül is 1705. március harmadikán, több mint két és fél hónapi huzavona végén, Szirmay végre megkapta a leveleket, hogy elvigye azokat Magyarországra.

Az udvar csak a kezességre nézve nem akarta a két követ ajánlatát még most sem elfogadni, de különben engedékenyebb volt, mint eddig bármikor. A két követ viszont Rákóczitól most már azt kérte, hogy a közbenjárás elfogadását ünnepélyesen jelentse ki és világosan s szabatosan nyilatkozzék az átküldött pontokról.

Hogy Anglia és Hollandia milyen fontosnak tartották még mindég a magyarokkal való megegyezést, arra jellemző, hogy a hollandok februárban arra szólították fel az angolokat, küldjenek közösen egy-egy díszes és csak ezt a célt szolgáló alkalmi küldöttséget a császárhoz, illetve a remélhető tárgyalásokra. Londonban Lord Pagetre gondoltak, de utóbb, nem kis mértékben Rákóczi tiltakozására, elejtették. Paget a Thököly-ellenes angolok exponense lévén, a magyarok előtt hitelét veszítette. Február 26-án különben az angol alsóház ünnepélyesen felírt Anna királynéhoz, hogy mozdítsa elő a magyarokkal való béketárgyalásokat, mire a királyné válaszában megígérte, hogy ennek érdekében mindent el fog követni.

A két követ március eleji Szirmay által Magyarországba hozott levele emlékeztette Rákóczit a múlt év november 11-én kelt levelére s igen meleg hangon biztatta arra, hogy fogadja el a feltételeket a tárgyalás alapjául. A császár megígérte, hogy József Magyarországon fog lakni, hogy háromévenként országgyűlést fog tartatni, tiszteletben fogja tartani a törvényeket, a

magyar intézményeket s a magyar tisztviselőket, csak a szabad királyválasztás jogáról történt lemondáshoz ragaszkodott tovább is.

Igen érdekes levélváltás folyt le március első felében Jablonsky és Ráday között. Jablonsky értesítette a magyarokat, hogy ott a béke meghiúsulásáért a magyarokat teszik felelőssé s az erdélyi fejedelemség kérdésében látják az egész ügy méregfogát. Ráday pedig arról biztosította márc. 14-én Egerből Jablonskyt, amikor már a kérdéses pontokról Egerben feltétlenül tudtak, hogy az angol és holland követek is bizonyíthatják, mennyire nem a magyarokon, hanem a császáriakon múlt a béke. Sajnos, hogy Európa a magyarokat teszi mindenért felelőssé. Pedig a magyarok nem is bíznak XIV. Lajosban s ha a császár őszinte lesz, meglesz a béke is. Igen érdekesen mutat rá a közhangulatra az, hogy a fejedelem magántitkára ezt megírta. Hisz ura biztosan tudott róla. Annál is érdekesebb ez, mert Des Alleurs, XIV. Lajos követe s megbízottja töméntelen késlekedés után épp ekkor, három nappal utóbb érkezett meg Egerbe s a fejedelem ekkor már várta a megjöttét!

A franciákba vetett bizalom megingásáról különben pár nap múlva Bercsényi is tanúságot tett.

A bécsi hírszolgálat nagyon jól dolgozott s csakhamar sikerült is a legszélesebb külföldi közvéleményben elterjesztenie azt a felfogást, hogy az eddigi békés törekvések a kurucok ellentállásán dőltek meg, mert a kurucoknak, miként egykor Thökölynek is, a tárgyalásokkal csak időnyerés a céljuk. Bercsényi ezért az Egerbe indult császári biztosok előtt nyomatékosan kifejtette, hogy azok a hírek, mintha a kurucok a francia királynak megígérték volna, hogy a császárral semmi feltétel alatt nem kötnek békét, hamisak. Amikor ezt Stepney márc. 21-én jelentette miniszterének, jelentette azt is, hogy bár a holland-angol közvetítést a magyarok el fogják fogadni, az még nem fogja őket a garanciakövetelestől eltántorítani.

Alig érkezett Des Alleurs Egerbe, Bercsényi nem késett idevágó véleményét közölni Rákóczival. Március 27-én így írt Rákóczihoz: „Édes Nagyságos Uram, neked élek, neked halok, - de a nagy Istenért kérem Nagyságodat - ne várjuk az extremitást in his circumstantiis! Addig jobb míg utánunk járnak; mint a darabolt garádicson, állapodjunk meg, ha lehet, - könnyen lehet s jobban lehet az után is följebbmennünk. Hazámat, nem magamat nézem. Nagy munka continuálni magyarnak… Példáim a Dunántúl valók: már neutralisták akarnak lenni necessitásbul (semlegesek szükségből.)" A „körülményekben való extremitást" pontosan körülírta Bercsényi a két nappal később Rákóczihoz írt levelében. Itt már nem kerülgette a dolgot: „Az francia segitségben soha bizonyos nem lehet Nagyságod, hanem egyedül csak ipsa conjunctura és occasióbéli; az jó, hogy másként hiszi a német, et credo plurimum in eo consistere, ut avocemur a colligatione".

Áprilisra értek a követek levele után Széchényi és társai is Egerbe a fegyverszüneti tárgyalások megindítására. Mivel azonban Rákóczi már régebben kifejtette, hogy csak a rendek hozzájárulásával tárgyalhat békéről, a kurucok olyan hosszú fegyverszünetet akartak biztosítani, amely alatt lehet országgyűlést is tartani. A kurucok által tartandó országgyűlés gondolata így került előtérbe. Különösen Bercsényi agitált az országgyűlés mellett, amelyet Rákosra akart összehivatni. Rákóczi ettől függetlenül már április 25-én felszólította a vármegyéket, hogy nyilatkozzanak a külhatalmak kezességéről s állítsák össze a sérelmeiket.

Mint az előre látható volt, a kilátások megint attól függtek, hogy a császár belemegy-e a külállamok garanciájába. Április 28-án ezt Széchényi két levélben is világosan leszegezte. Az egyikben, amit Scalvinionihoz írt, így szólt: „Az elégedetlenek nem hiszik, hogy a külső hatalmasságok garanciája nélkül szilárd alapja lehessen az alkunak; ama garantia megadása végetvetne a bizalmatlanságnak, mely, mint ők mondják, kivált azért szállotta meg a nemzetet, mert Bocskaival, Bethlennel és II. Rákóczi Györggyel kötött szerződések nem tartattak meg irányukban". A császárnak magának pedig így írt: „Méltóztassék felséged a mindég csalárd

háború pillanatnyi igérgetéseinek megvetésével kegyességének kebelét a garancia elfogadásának is megnyitni s őszinte királyi hajlamának ezen fényes tanutétele által a bizalmatlanság gyökerének végerét is kirántani a magyarok kebléből".

Az egri tárgyalásokról a két külhatalmi követ Bécsben állandóan pontosan értesült s Stepney május 13-án megállapította jelentésében, hogy Rákóczi a megyékhez írt körlevelében a selmeci alkudozásokat a leghívebben adta elő. Ez az elismerés igen fontos, mert senki sem állíthatja ezek után, hogy Rákóczi az eseményeket egyoldalúan, érdeke szerint magyarázva közölte volna a nemzettel. Stepney igen javallotta, hogy a császár fogadja el Anglia és Hollandia garanciáját, mielőtt Rákóczi a porosz és svéd garanciát is követelné.

Az egri tárgyalásokon a kurucok végül is két pontban szegezték le alapkövetelésüket: nem fogadják el még a közbenjárást sem és nem kezdenek tárgyalást addig, amíg a császár el nem fogadja a külhatalmak garanciáját s ragaszkodnak ahhoz, hogy a megállapítandó feltételek ne új engedménynek tekintessenek, hanem mint a fennálló törvények természetes kifolyása s visszaállítása.

Amire a császári követek ezzel a két feltétellel visszatértek Bécsbe, az időközben elhunyt Lipótot már a kapucinusok sírboltjában találták s helyét a már 18 évvel előbb megkoronázott József foglalta volt el.

Ezek előrebocsátása után visszatérhetünk a harctéri események előadásának folytatásához. Rákóczi a nagyszombati csata után is egyre jobban meggyőződött arról, hogy az ügy érdekében feltétlenül szüksége van a Dunántúl birtoklására. Erre vezethető vissza, hogy Bottyán tábornok a Dunántúllal való összeköttetés biztosítására 1705-ben több hídfőt és átkelési helyet létesített. Mivel számítani kellett arra, hogy Heister most már teljes haderejével a Felvidékre fogja vetni magát, Heister erejének megosztására és a Dunántúl ismételt visszaszerzésére Rákóczi 1705 legelején ismét átküldte Károlyit a befagyott Dunán a Fertő vidékére. Azonban, hogy Heister kénytelen legyen ereje megosztására, Bercsényi igyekezett őt a Felvidéken is foglalkoztatni. Bercsényi és Károlyi ilyértelmű együttműködése mellett Bottyán a bácskai rácokat kötötte le s Forgách az erdélyi háborút igyekezett kézbe venni.

A harmadik dunántúli hadjárat, amelyet ismét Károlyi vezetett, kezdetben már szokásszerűen komoly sikerrel indult. Károlyi Brucknál betört Ausztriába s Bécs környékén több mint húsz falut felperzselt. A lakosság, amelyet már a végletekig felizgatott a kurucok állandó s évek óta megismétlődő betörése, súlyos nyugtalanságában az udvart szidalmazta s így az udvar részéről - mint láttuk - ismét hajlandóság mutatkozott a béketárgyalások elejtett fonalának felvételére. Majdnem ezzel egy időben fogadta Rákóczi Egerben Des Alleurs Comte de Clinchamp tábornokot, a legkeresztényibb király követét.

Károlyi kezdeti sikereit csakhamar kudarc váltotta fel. Heister a Balaton melletti Kilitinél március 31-én meglepte és szétverte Károlyi gyanútlan táborát. Megismétlődött az egy évvel előbbi kismartoni eset s Károlyi Tolnán keresztül Kalocsa irányában újból kivonult a Dunántúlról. Csapatai egy része azonban a Bakonyba vonult s gerillaháborúval nyugtalanította a császáriakat. A Dunántúl így harmadszor is elveszett. Mint ilyenkor mindég, most is a Felvidéken operáló csapatok billentették vissza a hadiszerencse mérlegének elhajolt szárát. Bercsényi március végén, április legelső napjaiban egymás után kényszerítette hódolásra Monor, Bazin, Szentgyörgy városokat s magát a császári sereg téli szállásául szolgáló Csallóközt is hatalmába kerítette. Bercsényi büszkén írhatta április 8-án Nyitráról a csak nemrég megvert Károlyinak, miután beszámolt eredményeiről: „Im ezen hitemre valóságos relatiómbul meglátja kegyelmed: nem aludtam".

Bercsényi sikerei megpecsételték Heister sorsát. Belátták Bécsben, hogy nem fog döntő sikereket elérni. Kétségbeesett ide-oda vonulgatásaival csak tönkreteszi és kimeríti csapatait s

ha arat is nyílt csatákban sikereket, azokat hasznosítani sohsem tudja. A kimerült udvar a dán királytól kért és kapott júniusra 6100 főnyi segédsereget.

Lipót negyvennyolc évi uralkodás után május 5-én elhunyt. Hatvanhat éves volt. Utóda, a már tizennyolc évvel előbb megkoronázott József, aki különben jóbarátságban volt azelőtt Rákóczival, május 10-én Heister helyett gróf Herbeville Lajos tábornagyot nevezte ki a magyarországi hadsereg fővezérének. Herbeville megkapta az említett dán segédcsapatokat is, amelyekkel együtt mintegy 27.000 főnyi reguláris serege volt. Márki a Magyarországon felhasználható császári sereget ekkor a horvátokat, rácokat és a helyőrségeket is beleértve mintegy 80.000 főre teszi, a kurucokét pedig ötezer fővel kevesebbre.

Károlyi a dunántúli kudarc után Gyula várát vívta, amikor június közepén Rákóczi visszavonta magához, mert újabb dunántúli hadjáratra határozta el magát, amelyen ő is személyesen részt akart venni. Lipót halála után a császári vezércsere miatt és a dán csapatok megérkeztéig önkéntes pihenő állt be s ezalatt készült fel Rákóczi nagyjelentőségűnek tervezett vállalkozására. De már a kezdet-kezdetén minden elromlott, mert Esterházy Dániel, akinek meg kellett volna kezdenie a Dunántúlra való benyomulást, minden komolyabb ok nélkül felhagyott Dunaföldvár vívásával s visszatért az Alföldre. Ezt az alkalmat felhasználta a Szatmárról Budára visszavonult Glöckelsperg altábornagy; a kömlődi Bottyán-várat elfoglalta és felégette s így Rákóczi elől elfoglalta ezt a fontos átkelési pontot. Bottyán-várának elestében ludas volt a németektől átállt Brenner ezredes is, aki összejátszva a császáriakkal, lekésett a hídfő felmentéséről. Árulásáért szeptember 23-án a szécsényi táborban Rákóczi főbe is lövette.

A Csallóközben gyülekező császári csapatok új vezére, Herbeville, akiről Rákóczi Emlékirataiban nem sok elismeréssel emlékszik meg, magához rendelte Budáról csapatai egy részével Glöckelsperget, mire Rákóczi arra gondolt, hogy a császáriak megint a Felvidéken próbálják kierőszakolni a döntést. Mivel eredeti terve, hogy Esterházy az Alföld felől, Bercsényi Komárom és Esztergom között nyomuljon át a Dunántúlra s találkozzanak a Balaton mellett, ahová a derékhaddal Rákóczi is utánuk menne, Esterházy magatartása és Glöckelsperg sikerei miatt, már nem volt keresztülvihető, Rákóczi elfogadta Bercsényi tanácsát s elindult a Duna északi partján a Garam torkolata felé.

Glöckelsperg azonban Komáromnál visszafordult s megtért Budára, mert Herbevillét szigorúan utasította a bécsi haditanács, hogy Budán és az Alföldön keresztül menjen át Erdélybe és segítse meg Rabutint. Az egri tárgyalások alapján küszöbön álló béketárgyalásokon az udvar szigorúan ragaszkodni kívánt Erdély birtokához s ezt katonailag is nyomatékosabbá kívánta tenni. Az udvar el volt határozva, hogy Erdély birtoklása mellett minden körülmények közt ridegen kitart, mert nem akarta, hogy Erdély ismét hadibázisa legyen egy magyar nemzeti érzéssel áthatott nemzeti fejedelemnek, miként az előző évszázadban volt. Ezért volt szükség arra, hogy Herbeville az egészen fantasztikus elképzelésű alföldi áttöréssel felmentse Erdélyt.

Herbeville nem szívesen tett eleget az utasításnak s kibúvókat keresett. Sikerült is kivívnia, hogy engedélyt nyerjen előbb Lipótvár újabb felmentésére.

Rákóczi pontosan értesülve volt mind a haditanács utasításáról, mind pedig Herbeville tervéről. Ezek ismeretében elhatározta, hogy kelepcébe csalja és elfogja az egész császári sereget. Azt tervezte, hogy a Vág és Dudvág mocsarai között, valamivel Szeredtől északra, semmisíti meg a császáriakat. Rákóczi kitűnő haditervet állapított meg és körültekintő ügyességgel vezette seregét. Ha alvezérei a parancsait pontosan követték volna, akkor 1705 augusztus 6-án a császári sereg a legteljesebb mértékben megsemmisül. Alvezérei, közöttük az elhatározás és a kivitel között mindég nagy szünetet hagyó Bercsényi, azonban a legkontárabb módon hajtották végre utasításait, legtöbbször a vezéri elgondolással egyenesen ellenkezőleg s

így az alvezérek lesújtó ügyetlensége valósággal kisegítette Herbevillét abból a félelmetes kelepcéből, amelybe már bemenni is minden hadvezéri képességnek ellentmondó művelet volt részéről. Bercsényi és Géczy Gábor csapatainak lanyha vezetése és fegyelmezetlen menetelése oly helyrehozhatatlan késéseket okozott, viszont Esterházy és Bercsényi annyira idő előtt feladták feladatuk megoldhatásának reményét s tértek vissza kiindulási helyükre, hogy „készakarva sem segithették volna ki Herbevillét ebből a kelepcéből amelybe önként ment" írja Rákóczi. A fejedelem súlyos csalódással vonta vissza csapatait Szered és Sempte vidékére. Legszebb reményei hiúsultak meg s megint meggyőződött arról, hogy tisztjeivel és tábornokaival komoly hadmozdulatokat végrehajtatni nem lehet. Az ilyen hadi tapasztalatok tették aztán a különben is pesszimista hajlandóságú, zárkózott Rákóczit seregével és annak képességével szemben egészen sötéten látóvá s ezért lett Rákóczi, hogy valahol mégis reményt merítsen, egyre fanatikusabban és fantasztikusabban optimista a külpolitikai kombinációk terén, amelyek főleg a lejtőre jutás éveit jellemzik. Ezekben a napokban érkezett meg Szirmay István, a császári udvar követe, aki elfogadhatatlan békejavaslatokat hozott Bécsből. Tőle pontosabban megtudták, hogy Herbevillenek utasítása szerint mielőbb Erdélybe kell mennie s mivel a kelepcéből való kijutás után Lipótvárat mindennel ellátta, tehát valószínűleg mielőbb indulni fog kelet felé. A kuruc sereg erre izzó hangulatban kereste a Herbevillevel való összeütközés lehetőségét. Ismerték most már pontos erejét s így tudták, hogy a kuruc sereg számbeli fölényben is van. Ilyen körülmények közt került sor augusztus 11-én a Pudmericz mellett lefolyt csatára. Itt mintegy 15.000 császári, köztük 300 magyar állt szemben 25.000-30.000 kuruccal, akiknek még 28-30 ágyújuk is volt. A kuruc számbeli túlsúlyt azonban majdnem kiegyenlítette az, hogy a labanc sereg tisztikara ütközet közben magasan felette állt és használhatóbb volt Rákóczi tisztjeinél. Az ütközet előtt most sem volt a kuruc sereg egységes. A nyílt csatáktól irtózók, mint Bercsényi és Ocskay, a hegyek közt akartak megmérkőzni. Rákóczi viszont ragaszkodott a síksághoz, ahol lovasságát használhatja. Végül is egy enyhén dombos vidéken folyt le az ütközet, amelyet a szél és a por nyeretett meg a császáriakkal, amely teljesen megzavarta az egyes kuruc seregrészeket, amelyek ezért idő előtt visszavonultak. A csata tehát Herbeville javára dőlt el, de az megelégedett a harcmező birtokbavételével s a nagy porfelhőben és az alkonyat homályában nem üldözte Rákóczit. Így a kuruc sereg, amely ez alkalommal egész kivételesen nem bomlott fel, visszavonulhatott a Vág felé. Ebben az ütközetben Rákóczi ismét életveszedelemben forgott, de különben a kurucoknak alig volt veszteségük. Az egészet mintegy 60 halottra, 140 sebesültre és két ágyúra tehetjük. Tiszt egy sem esett el. A császáriaknál elesett két tiszt s megsebesült tíz. A legénységi halottak száma 95, a sebesülteké 212 volt. A császáriak vesztesége ezek szerint 18%-kal múlta felül a kuruc veszteséget.

A pudmericzi csatában a kuruc seregnek már minden egyes része kitűnően állta a harcot, de az alvezérek megint nem bizonyultak alkalmasaknak arra, hogy a fővezér parancsait végrehajtsák. A császári győzelem most sem jelentett különösebb előnyt. Stratégiailag a kurucok helyzete változatlan maradt, a külföldi közvéleményre pedig kuruc szempontból igen jó benyomást tett még így is az ütközet. A bécsi angol követ jelentésében határozottan leszegezte véleményét, hogy sem a kurucok, sem a császáriak nem elég erősek ahhoz, hogy valamelyik a másikat a harctéren döntően legyőzze s így a háborút befejezze.

Herbeville mitsem jelentő győzelme után az Alföldön keresztül beindult Erdélybe Rabutin megsegítésére. Október 10-én kelt át Szegednél a Tiszán s minden ellentállás nélkül ért 31-ére Nagyváradra. Innen a Szamos felé indult. Herbeville seregét a Tiszáig Bottyán és Károlyi, onnan tovább Károlyi és Esterházy követték nyomon. Állandó portyázásukkal folyton nyugtalanították a menetelő császáriakat s apasztották is azok seregét. Forgách hozzáfogott az Erdélybe vezető völgyek elzárásához. Maga a fejedelem október utolsó napjaiban érkezett az erdélyi határra.

Herbeville menetelésének irányából kétségtelen volt, hogy északon akar betörni Erdélybe. Rákóczi serege október 25-én már együtt volt a magyaregregyi táborban. Innen egyforma távol volt mindkét számba jöhető völgytől, amelyen Herbeville várható volt, a Szamos és az Egregy patak völgyétől, amelyeket Rákóczi Zsibó, illetve Karika község mellett, úgy ahogy, elzáratott. Az erdélyiek nem nagy lelkesedéssel támogatták Forgách erősítési munkálatait s így bizony a sáncok elég primitívek voltak. Herbeville november 5-én ért Szilágysomlyóra. Rákóczi seregének holtartózkodásáról ekkor még nem voltak adatai, sőt még a 8-án kiküldött felderítő csapatok sem tudtak tájékozódást szerezni arról. Azonban egy elfogott román paraszt pontosan elmondott mindent s így Herbeville ezek alapján meglehetősen tájékozva indult 8-án este Varsolc felé, hogy a zsibói sáncokat megvívja. Rákóczinak az volt a terve, hogy a sáncoknál mindaddig feltartja a császáriakat, amíg az erre a célra kiküldött Károlyi megkerülve azokat hátba támadja őket. A sáncok és Károlyi közé szorult Herbevillenek nehéz lett volna már magát kivágni a völgy szűk volta miatt. Rákóczi serege mintegy 15.500 ember volt, amelynek fele nála, fele Károlyinál volt. Herbeville 16.000 ember felett rendelkezett, köztük 4 dán gyalogos és 2 dán lovasezreddel. Rákóczi környezetében többen most is kitérést ajánlottak a csata elől s azt tanácsolták, hogy vonuljon Erdély belsejébe s valahol az Aranyos és Maros széles völgyében ütközzék meg. Rákóczi azonban nem bízott az erdélyi csapatokban, még kevésbé az erdélyi urakban. Sőt az erdélyi urakat és csapatokat el is küldte Erdély különböző vidékeire, hogy csépeltessenek s küldjenek élelmet a sereg után. Tartott attól, hogy az erdélyiek megint csak összerúgnák a patkójukat Forgáchcsal. A román előadásából a viszonyokkal ismerős lett Herbeville nem ment be Rákóczi csapdájába, hanem Rákóczit megtévesztendő, seregét két részre osztotta, csak a kisebb, de lármásabb részt küldte Zilah felé, a karikai völgy irányában, a derékhaddal azonban egyenesen Zsibó felé fordult. November 9-én értek a császáriak Czigányiba, az útelágazáshoz s 10-én tovább indultak Zsibó felé. Rákóczi csak az utolsó órákban értesült az ellenséget nyomon követő Károlyitól az ellenség ilyirányú mozdulatáról s csapatait csak ekkor vethette át a karikai sáncokról a zsibói sáncokra. Mivel Rákóczi nem itt, hanem Karikánál várta eredetileg Herbevillet, az itteni sáncrendszer csak egyszeres volt és az sem volt összefüggő. Rákóczi utasította Károlyit, hogy serege egy részét a karikai szoroson át küldje vissza hozzá, maga azonban a maradékkal maradjon a császáriak mögött, hogy kellő időben tudja felgyújtani és felprédálni azok táborát.

November 11-én, derűs, napos őszi időben került sor az ütközetre, amelyet előbb kölcsönösen hatástalan tüzérpárbaj vezetett be. Rákóczi már azt hitte, hogy nem lesz aznap komolyabb esemény, de a császáriak, végezve az előkészületekkel, délután fél háromkor mégis megkezdték a támadást. A kurucok jobbszárnya Des Alleurs vezetése alatt háromszor, derekasan küzdve, visszaverte a támadást, de a negyedik roham alatt megingott. Des Alleurs azt hitte, hogy a balszárnyat is benyomták s látván, hogy a maga részéről nem képes tovább ellentállni, hogy a körülzárást elkerülje, elrendelte a visszavonulást. Közben a császáriak felismerték, hogy a sáncrendszerből középen egy meredek, de megmászható domb kimaradt s azon csak elsáncolatlan tüzérség van. Löwenburg tábornok tehát Wachtendonk ezredessel megrohamoztatta a dombot. Az első rohamot Des Alleurs érintetlen tartalékai visszaverték, de a második roham már nem talált komolyabb ellentállásra. Glöckelsperg csapatai pedig az erdőn át lepték meg a kurucok balszárnyán álló Forgáchot, mégpedig ott, ahol sáncok sem voltak. Kevéssel utóbb már a rácok is feltűntek Forgách hátában, elvágva előtte a visszavonulás útját. Rákóczi, aki egy közeli kastélyban ebédelt, már csak akkor ért vissza az ágyúzajra, amikor Des Alleurs visszavonulóban volt, hisz az egész kézitusa alig tartott egy órát.

A menekülő kuruc sereget a rácok meglehetős ideig üldözték s így sok podgyászos szekér odaveszett. Rákóczi a hegyeken át vette útját Szamosújvárra s ugyanezt a pontot jelölte ki vert serege számára is gyülekező helyül. Herbeville november 18-án vonult be Kolozsvárra, ahonnan Glöckelsperget 3 lovasezreddel felindította Szamosújvár felé, hogy biztosítsa Erdélyt

északról Rákóczi benyomulása ellen. November 26-án találkozott Herbeville és a Szebenből kimerészkedett Rabutin Gyulafehérváron. Herbeville felmentette Rabutint az ostrom alól és visszaszerezte Erdélyt a császárnak.

A zsibói csatából Károlyi csapatai távolmaradtak s így csak 7500 kuruc állt az ütközetben szemben a 16.000 császárival. Ezúttal a kuruc veszteségek voltak a nagyobb arányúak, négyszáz halott, sok zászló és 25 ágyú maradt a csatamezőn. Ehhez járult még kétszáz sebesült. A császáriak összes vesztesége négyszázötven ember volt.

A vereség után Rákóczi lassan kiszorult Erdélyből s bár a következő években is voltak harcok Erdélyben, de az ottmaradt kuruc csapatok és az utóbb beküldöttek maradandó sikert nem tudtak elérni. Maga Rákóczi is csak 1707-ben tudott bejutni Erdélybe, hogy beiktattassa magát a fejedelmi székbe, de még abban az évben véglegesen ki is szorult onnan.

A zsibói vereség a szabadságharc erdélyi relációjában a magyarországihoz hasonlítva a trencséni vereséggel vonható jelentőségben egy szintre.

A vereségért Des Alleurs Forgáchot, Forgách Des Alleurst, mindkettő azonban főleg Károlyit okolta, akinek az ütközetbe való bele nem avatkozása kezdett visszatérő jelenség lenni, mert Koroncónál is ugyanezt tette. Nem szerette a nagy csatákat s különösen nem szeretett reguláris császári csapatokkal szembekerülni. Károlyi mindenképpen felelős a vereségért, egyrészt mert nem volt elég erélyes és kezdeményező, hogy seregét a kellő időre a csata helyére hozza, másrészt azért, mert a győztes Herbevillet nem támadta meg s pihent csapataival nem kísérelte meg az ütközettől kimerült császáriak legyőzését, amire kilátása lett volna. Ezzel mérhetetlen erkölcsi veszteséget okozott Rákóczi és a szabadság ügyének Erdélyben. A zsibói vereséget a sáncok kezdetleges volta és Károlyi tétlensége okozták.

A teljesen levert és szinte elfásult Rákóczi Károlyit hagyta hátra, hogy biztosítsa Magyarország keleti széleit és foglalja vissza Erdélyt. Károlyi ímmel-ámmal vállalta a megbízást, mire Rákóczi szemrehányó levélben intette meg: „kedvetlen szolgának nem sok hasznát látja az ember”.

A kurucokat eddig ért vereségek közül a zsibóinak volt csupán súlyos következménye a fejedelem stratégiai helyzetére nézve, mert Erdély elvesztése járt vele. Viszont magával hozta azt is, hogy a küzdelem és az események súlypontja ismét nyugatra tevődött át.

A mozgalom szerencséjére ami elment a réven, megkerült a vámon s kevéssel utóbb nyugodtan írhatta Rákóczi az egyik császári békebiztosnak: „Nem minden napnak mult el a fénye és amely szerencse ma siralmat, holnap adhat örömet”. Ezt az örömet ezúttal Bottyán generális okozta, aki felhasználva a kitűnő alkalmat, hogy a császári erő Erdélybe ment át, elfoglalta az egész Dunántúlt.

A francia hadak 1705-ben Itáliában is szembe kerültek a császári erőkkel. Rákóczi rögtön újra felvetette az együttműködés gondolatát s már június 15-én azt írta XIV. Lajosnak, hogy szándékában van a horvátországi kikötők elfoglalása s ezért a nápolyi francia csapatokból kért oda csapatokat és felszerelést. Így akart Rákóczi közös fronthoz jutni a franciákkal s egyben azt is hitte, hogy ez mozgalma mellé fogja állítani a horvátokat is. Ennek a tervnek természetesen a Dunántúl birtoklása volt az előfeltétele. Ezért tartotta Rákóczi a félszemű, magát alulról felküzdött kitűnő katona vállalkozását fontosnak.

Mialatt Herbeville a Tiszán átkelve útban volt Várad felé, Bottyán visszafordult a Tiszától, ameddig előbb a császári sereget azt nyugtalanítandó, nyomon kísérte volt s átment a Dunántúlra. Még novemberben bevette Dunaföldvárt, Simontornyát, Pécset és Siklóst, majd Tatán, Pannonhalmán, Kapuváron át Sopron alá nyomult s azt 1706 január 2-án ostrom alá is fogta. Kevéssel utóbb azonban lemondott az ostromról s mivel értesült, hogy délen a rácok

ismét nyugtalankodnak, ellenük fordult s a rácokkal, illetve Herberstein eszéki várparancsnok császári hadaival csatázott egész addig, amíg a fegyverszünet be nem állott.

Beállott tehát az a különös helyzet, hogy a császári sereg messze keleten, Erdélyben ült s ugyanakkor egész Magyarország, beleértve a Dunántúlt is, Rákóczi fennhatósága alatt volt. Sőt mivel Bercsényi szilárdan állt a morva határszélen, a kuruc csapatok egész Bécs szomszédságában álltak. Ilyen viszonyok mellett a béketárgyalásokon egyik fél sem ülhetett le katonai fölénnyel a tárgyalóasztal mellé. 1706 április közepétől július végéig tartott a béketárgyalásokkal járó fegyverszünet. A katonai helyzetnek megfelelően a békefeltételek úgy a nemzeti ügy, mint Rákóczi szempontjából sokkal előnyösebbek voltak, mint később, a lejtőre jutott mozgalmat befejező szatmári béke pontjai. A tárgyalások meghiúsulásában főleg az erdélyi kérdés játszott nagy szerepet, mert Erdélyhez s az erdélyi fejedelmi címhez mind a császár, mind az erdélyi fejedelmek véréből származó Rákóczi mereven ragaszkodtak. De ne vágjunk az események elé, hanem folytassuk a béke ügyének előadását, ismervén a katonai helyzetet, József trónra léptéhez térve vissza.

Józseftől, az új uralkodótól, Bécsben sokat vártak. Úgy tudták, hogy szimpatizál a magyarsággal s nem gondoltak arra, hogy épp József örökös királysága a felkelés egyik közjogi oka. Trónra lépte napján kijelentette, hogy el van határozva kivizsgálni és orvosolni a magyarok sérelmeit, amelyekben őneki semmi része nincs. Remélte, hogy a magyarok megragadják a kínálkozó alkalmat, mert ha nem, a legnagyobb szigorral fog ellenük eljárni. Ezt a nádor útján körlevélben kívánta közvetlenül a magyaroknak kinyilatkoztatni, mert a külhatalmak közvetítését ő is el akarta kerülni.

Pedig Rákóczi ekkor már arra gondolt, hogy követeket küld Londonba és Hágába is. Kért is útleveleket a hatalmak bécsi követeitől, de azok lebeszélték, mert tudták, hogy kormányaik Rákóczi követeit nem fogadnák. Ebben a levélben (április vége) maga Rákóczi is leszögezte: „ugy látom ő felsége nem engedi meg a kezességet, már pedig anélkül a tárgyalás homokon nyugszik; szükséges volna a kezesség sziklájára áthelyezni, ha szilárdan akarunk építkezni".

Miután még a selmeci tárgyalásokon Stepney és Bruyninx előtt Rákóczi és Bercsényi is nagy tisztelettel beszéltek volt Józsefről, a két követ azt hitte, hogy az uralkodó személyében beállott változás jótékony hatású lesz a magyar ügyre. Rákóczi is gondolt arra, hogy Józseffel könnyebben meg tud egyezni a nemzet. De József jóindulatú személyét csakhamar a háttérbe állította az elvi kérdés: hogy József törvényes király-e vagy sem. A további tárgyalások szellemét s a kuruc mozgalom további sorsát pedig ez az elvi kérdés határozta meg. Bercsényi Lipót halálhírét hallva, azonnal az interregnumra gondolt. Már május 16-án így ír Rákóczinak: „Ime interregnumot mutatott az Isten; azért, hogy minden megmaradjon és mint a főnix, mintegy a hamvaiból ujraszülessen a visszatérő szabadság, gyűljünk össze! Hiszem, hogyha differáltatik is a terminus, semmi: azalatt ismeretes lesz az interregnum declaratiója. Igy Nagyságod s hazánk követjeinek megnyilik útja minden udvarnál… Bizony találunk udvarlót; mi szép leány ez a Regina Hungaria!"

Bercsényi szavai már világosan utalnak a királytalanságra, a szabad királyválasztás jogának visszatértére s arra, hogy demonstrálni kell a külföld előtt az ország függetlenségét, hogy minden külállam elfogadhassa az országot képviselő követeket. Ez a pár mondat nagy elkövetkezendő események árnyékát vetette előre már akkor, amikor Bécsben még bíztak József személyi varázsában.

Hisz egy nappal előbb bocsátotta ki Bécsben Esterházy nádor azt a körlevelet, melyet a felkelt rendekhez intézett s az uralkodóváltozás kapcsán azokat a megbékülésre intette. Ezt a felhívást Széchényi mellőzésével Jeszenszky titkár vitte el Egerbe s próbálta Szirmayn keresztül Rákóczihoz juttatni. Maga Rákóczi levéllel fordult Józsefhez s jelezte, hogy a

magyarok tőle várják régi szabadságuk visszaadását s ha József a sérelmeket orvosolja, a nemzet hajlandó Józsefet törvényes királyául és urául elismerni s hűséggel szolgálni. József csak azzal viszonozta Rákóczi udvariasságát, hogy neje fogadta Rákóczi feleségét s biztosította, hogy kész férje őt Magyarországba bocsátani, ha a béketárgyalások menetét sikeresen tudná befolyásolni.

A trónváltozás azonban egyelőre nem hozott fegyvernyugvást. Esterházy nádor kiáltványa, illetve körlevele kudarcba fulladt. Esterházynak semmi hitele nem volt már a magyarok előtt s különben is, mivel Esterházy nem megfelelően címezte a Rákócziho z küldött példányt, Rákóczi, hívei helyeslése mellett, sem Jeszenszkyt nem fogadta, sem a levelet nem vette át. A kurucok Esterházy szerepét arra magyarázták, hogy József nem akar a külhatalmak garanciájáról tárgyalni s így a körlevél a legtökéletesebben elrontotta azt a hangulati helyzetet, amivel a trónváltozás járt.

Egész természetes, hogy az újabb elkedvetlenedés felcsigázta Rákóczi külpolitikai tevékenységét. Vetési már május első felében biztosította a francia udvart, hogy Rákóczi nem szándékszik az általános békekötés előtt kiegyezni a császárral, mire XIV. Lajos sietett Rákóczit értesíteni, hogy őt tehetségéhez képest biztosítani fogja s ennek jeléül a havi segélypénzt is ötvenezer livrere emeli fel.

Az udvar idegesen szemlélte Rákóczi külföldi tárgyalásait. Május végén a bécsi rémlátások odáig fajultak, hogy komolyan számoltak Rákóczinak és a svédeknek fegyveres együttműködésével s egy közös sziléziai betöréstől tartottak. Ráday valóban követségben járt júniusban XII. Károlynál, akit júliusban felkerestek Szirmay Miklós vezetésével a magyarországi evangelikus rendek követei is. A svéd király ígéretet is tett arra, hogy az evangelikusok ügyét nyomatékosan figyelmébe fogja ajánlani a császárnak s egyben négy magyar számára stipendiumot is alapított a griffwaldeni egyetemen. A magyarországi protestáns rendek sikerrel támogatták Rákóczi diplomáciáját. Említettük már a protestánsok egy évvel előbbi követségét, amely a berlini udvart kereste fel s tudjuk azt is, hogy gyakran felkeresték Stepneyn keresztül az angol királynőt is panaszaikkal. 1704 novemberében pedig egyenesen arra kérték az angol királynőt, hogy amidőn békealkudozásokra fog kerülni a sor, követei által mindenekelőtt eszközölje ki vallásuk szabad gyakorlatát és sérelmeik orvoslását, hisz a magyar protestánsok Rákóczi és Bercsényi ilyirányú ígéretére csatlakoztak a kuruc mozgalomhoz. Ha pedig a császár nem kívánna békét kötni, akkor egyenesen fegyveres segítséget kértek ellene a királynőtől.

Június derekán szóba került Bécsben a követek közt, hogy a porosz király is közbelép a császárnál, de Stepney és Bruyninx kitértek ez elől, mert akkor XII. Károly is interveniált volna s a katolikus bécsi udvar elriadt volna a négy protestáns hatalom együttes intervenciójától. A vallásszabadság és a protestantizmus kérdése mindamellett a külpolitikai háttérben mindig megmaradt.

Esterházy fellépésének nyílt kudarca erélyes akciókra bírta Bécset s a külföldi közbenjárást is el akarta az udvar ismét ejteni. Holott ekkor már ki is volt szemelve Londonban lord Sunderland, hogy mint rendkívüli követ jöjjön Bécsbe és Magyarországra a béke előmozdítására. A királynőtől kapott utasításban benne volt az is, hogy figyelmeztesse a felkelőket, miszerint a franciák és a törökök, ha a maguk céljaikat elérik, cserben fogják hagyni a magyar mozgalmat s akkor a magyarok áldozatul esnek a németek dühének.

Bécset megint Stepney és Bruyninx bírta rá engedékenységre s július 1-én ők bízattak meg, hogy írjanak Rákóczinak és Széchényinek a tárgyalások újabb felvétele érdekében. Rákóczi július 3-án mind a maga, mind a rendek nevében elfogadta a két tengeri hatalom közbenjárását. Ugyanezen a napon a közbenjárást Rákóczi meg is köszönte s annak elfogadását

bejelentette Anna angol királynőnek is. Az angoloknak annál is inkább hálás lehetett a fejedelem, mert a sérelmek kérdésében az angol álláspont csak két tárgynál tért el a magyartól, a királyválasztás és az idegen katonaság kivitele ügyénél.

Az örökös királyság kérdése már kísértett, mert júniusban Ráday ebben az ügyben felvilágosításokkal szolgált a berlini Jablonskynak, aki azonban a magyar közjogi felfogást nem nagyon értette meg. A porosz udvar ennek ellenére is hajlandó volt, mint kezes, Rákóczi rendelkezésére állani.

Rákóczi táborában ekkor kétségtelenül volt valami határozott békehangulat arra az esetre, ha az udvar akceptálja a követeléseket. Erre vall, hogy júl. 3-án Rákóczi a gyömrei táborban elkeseredett beszédet mondott: „Tik voltatok" mondta katonáinak „azok a vitézek, kik hazátokat velem együtt véres verejtékkel s véretekkel a régi szabadsághoz oly közelgető állapotba helyeztettétek és most a közöttetek levő lágyszívűek, a dicsőséges magyar nevet nem érdemlők, az elfajzottak hírünket, nevünket, dicsőségünket csaknem tapodják… Mit akartok? vérkíméléssel, harckerüléssel, erősségek elhagyásával, egyszóval, szaladással édeshazánkat akarjuk megnyerni, vagy pedig gyalázatos és bízvást mondhatom, hallatlan példátokra feleségeinket, gyermekinket, magunkat jobbágyságra vetnünk?…" Bercsényi is türelmét veszítette s július 7-én azt izente Bruyninxnak és Stepneynek, hogy az irka-firka nem vezet célra, jöjjenek le még egyszer személyesen s hozzanak komoly békeajánlatot.

Rákóczi 1705 július 1-én végre összehívta azt az országgyűlést, amelynek gondolata már az egri napokban követelően lépett az előtérbe. Az összehívó levél azzal okolta meg az országgyűlés összehívását, hogy az eddigi értekezletek eredményeit a nemzet elé kell terjeszteni, hogy annak alkalom adassék nyilatkozni, akarja-e a békét, vagy folytatni akarja a háborút.

Stepney és Bruyninx értesítették Széchényit, hogy József akkor hiszi el, hogy a magyaroknak komoly békeszándékuk van, ha a kezesség kérdését csak a béketárgyalásokon hozzák elő s előre kijelentik, hogy nem bolygatják az örökös királyság kérdését és az ellenállási záradék visszaállítását. A követek a császárt az első kívánságról lebeszélték, de nem tudták a másik kettőről, holott látták, hogy ilyen előzetes nyilatkozat követelése csak elodázza a tárgyalások megkezdését. Közben megérkezett Bécsbe Sunderland és a holland rendek rendkívüli követe, gr. Rechteren is. A két rendes és a két rendkívüli követ is felajánlotta készségét, hogy leutaznak a Szécsénybe összehívott országgyűlésre, ha meghivatnak. Ez a leutazás azonban elmaradt. József különben is azt kívánta a követektől, hogy ezen a gyűlésen minden további szószaporítás nélkül ismertessék el a rendekkel az ő királyi jogait.

A szécsényi gyűlésen - már jeleztük - igen jelentős események zajlottak le. A gyűlés Bercsényi javaslatára lengyel minta szerint konföderációt hozott létre. A rendek szövetkeztek a szabadság helyreállítására és a mozgalom vezetésére Rákóczit választották meg, aki így vezetője és nem ura lett a rendeknek s ettől kezdve „a haza szabadságáért összeszövetkezett magyarok vezérlő fejedelme" címet viselte. Rákóczi és a rendek a szövetségre esküt tettek s Rákóczi a rendek előterjesztésére 24 szenátort nevezett ki. A szenátorok elsősorban a külügyek igazgatására neveztettek ki.

A szécsényi gyűlés a negyedik törvénycikkben felhatalmazta Rákóczit és a szenátorokat, hogy mikor a császár a saját követei, vagy a tengeri, esetleg más hatalmak követei által a béke-tárgyalásokat folytatni kívánja, azt megkezdhesse és folytathassa s a körülmények állása szerint a haza javára végezhesse. A kötendő béke megerősítését azonban a szövetkezett rendek fenntartották maguknak.

Bár a külhatalmi követek hajlandók voltak Szécsénybe menni, útlevelet is kértek s azt a gyűlés ki is adta, sőt Ocskayt meg is bízta a követek kíséretével, azok mégsem mentek le Szécsénybe.

A követek csak úgy vállalták József királyságának elismertetését, ha ők viszont ígéretet tehetnek a kurucoknak a magyar szabadság és törvények visszaállítására. Ebbe az udvar belement ugyan, de az utazás mégis elmaradt, mert Rákóczi a tárgyalások folyamára általános fegyverszünetet kívánt. Ebbe Bécsben nem voltak hajlandók belemenni, mert ez veszélyeztette volna Nagyvárad felmentését és az épp tervezett erdélyi hadjárat sikerét. A kurucok a fegyverszünettől való tartózkodást a békevágy hiányának tekintették. De az udvar nem engedett s szeptember 25-én a császár a küszöbön álló erdélyi hadjárat érdekében lemondott a követek utazásáról. Pedig a császár helyzete szövetségeseivel szemben elég kényes volt, mert azok már azt tanácsolták neki, hogy egyelőre adja fel Magyarországot, nehogy a szövetségesek helyzete az olaszországi harctéren katasztrofálissá váljék.

Mivel a követek nem jelentek meg Szécsényben, a magyarok Bercsényi elnöklete alatt egy hattagú bizottságot választottak a további tárgyalások vitelére. Rákóczi október 6-án teljhatalmú biztosokká nevezte ki ezeket, hogy Nagyszombatban tárgyaljanak a kiküldendő császári biztosokkal József gr. Wratislaw Vencel János csehországi kancellárt és Széchényi érseket nevezte ki biztosaiul. Rákóczi ezek számára ki is adta az útlevelet s ezzel végre, hosszas huzavona után ismét alkalom nyílt a fegyverszüneti tárgyalásokra. Lementek a tárgyalásokra Sunderland, Stepney, Rechteren és Bruyninx is, akik előzőleg nyomatékosan kérték a császári biztosokat, hogy előre közöljék velük a feltételeket, viselkedjenek mérséklettel s ne csak a fegyverszünettel törődjenek, hanem tekintsenek a béke munkájára is. Hangsúlyozták, hogy nem akarnak úgy járni, mint Seilern miatt jártak Selmecen. Az utolsó percben, szokás szerint, megint akadályok merültek fel. Salm herceg, első miniszter azt akarta, hogy a császári követek Pozsonyban, a magyarok Bazinban s a külföldi közbenjárók pedig Szentgyörgyön maradjanak. Bercsényi azonban ragaszkodott az eredeti megállapítás szerint Nagyszombathoz. Végre is Bercsényiék Nagyszombatban, a császáriak Pozsonyban maradtak s a közbenjáró külföldi követek ide-oda utazgattak a két város között. November 3-án mutatták be a császáriak fegyverszüneti feltételeiket a közbenjáróknak. Ez olyan területi követeléssel állt elő, hogy azok meg sem merték mutatni a kurucoknak. Szerencsére a 12-én Bécsbe érkezett Marlborough herceg mérsékletre bírta az udvart s így a 16-án átadott újabb feltételek már nem a Garam, hanem csak a Vág vonaláig terjedő területek feladását kívánták. Csakhogy ekkor már eldőlt a zsibói csata s ezzel az erdélyi hadjárat sorsa is, a kurucoknak most már igazán nem volt szükségük a fegyverszünetre. Hogy a kibúvóra, illetve a huzavonára tisztességes ok legyen, Bercsényi belekötött az angol királyné megbízólevelének szövegezésébe. Ezzel véget alig érő újabb tárgyalások indultak el, amelyek egész télen át tartottak.

Mielőtt előadnánk a hosszasan elhúzódott nagyszombati tanácskozmányok végső eredményét, vissza kell térnünk Rákóczi francia politikájának ismertetésére.

Előrelátható volt, hogy a béketárgyalások felől dönteni hivatott országgyűlés összehívása nem fog jó benyomást tenni sem a francia, sem a bajor udvarnál. 1705 július 8-án azt írta tehát Rákóczi XIV. Lajosnak, hogy a trónváltozás miatt kénytelen megtudni, hogy mi a rendek akarata, de vigasztalhatatlan lenne, ha a rendek a háború folytatása ellen foglalnának állást. 29-én pedig a bajor választónál levő követének írta: „én hasznát Magyarországnak a békesség dolgában egyáltalán nem látom… én soha javallani édes hazámnak nem fogom, hogy csalárd ellenségének hitelt adjon.” Ugyanaznap kelt s ugyanannak írt másik levelében kikelt a francia király és a bajor választó ellen, akiknek a lanyhaságában van az ok, hogy a magyarok hovatovább mindinkább a békekötésre gondolnak, tehát feltétlen szükséges, hogy Vetési szorgalmazza a két uralkodónál a végre már szabályosan megkötendő szerződés létrejöttét. Azt kívánja tehát Rákóczi, hogy XIV. Lajos adjon írást a következőkről:

1. hogy Rákóczival, mint erdélyi fejedelemmel örök támadó és oltalmazó szövetségre lép; hogy békességről nem alkudozik a császárral, valameddig Magyarország az ausztriai háztól el nem szakad, avagy legalább minden törvényes igazságit valósággal meg nem nyeri; hogy Rákóczi nélkül sem egyezkedésbe nem bocsátkozik, sem azt nem köt;

2, hogy, ha a hadakozás állása miatt békére kellene hajolnia: legalább az a rész, amely akkor Magyarországból Rákóczi hatalma alatt lesz, maradjon Rákóczi alatt az erdélyi fejedelemséggel együtt teljes felségjoggal s holta után annak kormánya után, akit a rendek megválasztanak;

3. hogy amíg a hadakozás tart, a segédpénzt tovább is folyósítja;

4. s végül, hogy ha Rákóczi bujdosásra kényszerülne, vagy fogságba esne, nemcsak kiszabadítja, de Lengyelországban jószágot és biztonságot is szerez neki, hogy mind magát, mind a vele valókat eltarthassa.

Ugyanekkor arról is értesítette Rákóczi Vetésit, hogy Ráday a svéd királynál nagy sikerrel járt.

Vetési László szeptemberben tett lépéseket fenti négy pont szellemében a bajor választó és XIV. Lajos udvarában, hogy a Rákóczi és mozgalma szempontjából oly kívánatos szövetséget nyélbeüsse. XIV. Lajos egyelőre csak azt kifogásolta, hogy Vetésivel nem tárgyalhat, mert nincs Rákóczitól teljes megbizatása és fölhatalmazása, de egyébként mind ő, mind a tanácsa helyeselte a pontokat s utasította Des Alleurst, hogy intézze el a dolgot mind az ország, mind Rákóczi megelégedésére. Vetési gyanakvással fogadta, hogy a dolgot Lajos Des Alleursre bízta. Nyíltan meg is írta Rákóczinak, hogy úgy látja, a dolgokat Des Alleurs nem fogja az ország javára elintézni. Azt látta szükségesnek: „hogy minden úton módon legalább arra kényszeríttessék a király, hogy a maga szándékát kiadja". „Mioltától én kezdettem esmernem az Francia udvart, elhitettem magammal, hogy szép szavait és pénzét nem fogja kimélleni tőlünk, de semmi realitásra nem fogja magát hozzánk kötelezni. Vigyázzon magára Nagyságod, hogy ezen Szirén éneklése Nagyságod és az ország halálára ne legyen. Méltóztassék az colligátiónak concludálását sürgetni és ha incalni nem akarja, az én opiniom az, hogy Nagyságod éljen mostani oportuna alkalmatosságával az Bécsi Udvarral való megbékélésre." Vetési ezen sorai (1706 február 16) mélyen belevilágítottak XIV. Lajos politikájába s utólag súlyosan igazoltattak is.

A francia udvar nagyon jól tudta, hisz a francia hadak vezére, maga Vendôme, írta XIV. Lajosnak, hogy a francia ügyet nagyobb csapás nem érhetné, mintha a magyarok kibékülnének Józseffel. Ezért a francia udvar nem hárította el határozottan a szövetségkötés gondolatát, csak kifogások emelésével odázgatta. Rákóczi viszont békehírekkel ringatta XIV. Lajost: „mióta a tapasztalás fájdalmamra éreztette velem" írta 1705 december 30-án Lajosnak, „hogy azok nincsenek nagyszámmal, akik készek a halálra, a béke kérdést a szenátusra biztam."

Des Alleurst aggasztották a nagyszombati hírek, mert 1706 január elején, Bottyán dunántúli sikereinek hatására, már határozott békülékeny szellő fújdogált Bécs felől. Az a hír is járta, hogy az udvar ugyan Erdélyt nem adja fel, de néhány megyét hajlandó Rákóczi uradalmaihoz csatolni. Des Alleurs ekkor arról igyekezett meggyőzni Rákóczit, hogyha ez a hír igaz s Erdély nem marad meg Rákóczi birtokában, az esetben nem fogja elkerülni az ausztriai ház bosszúját. Rákóczi igyekezett meggyőzni Des Alleurst, hogy akkor várait úgy megerősítené, hogy azokban biztonságban lehetne. A követ azonban intette, hogy ilyesmivel ne áltassa magát, mert az udvar rést fog törni a kerítésen, hogy hazájára ronthasson. Rákóczi egy óra hosszat töprengett a követ figyelmeztetésén s egy óra múlva biztosította Des Alleurst, hogy nem fog lemondani az Erdélyhez való jogáról. Kevéssel utóbb Des Alleurs kijelentette, hogy XIV. Lajos nem szövetkezhet a magyarokkal, mert azok még nem kerültek ki egész világosan József

hatalma alól, mivel azonban Rákóczi Erdélynek szabadon választott fejedelme s a császárnak semmi köze nincs Erdélyhez, Lajos hajlandó Rákóczival mint erdélyi fejedelemmel védés dacszövetséget kötni.

A francia diplomácia húzása ezzel határozott utat jelölt a szabadságharc további meneténeк. Elengedhetetlen feltétellé tette azt, hogy Rákóczi megtartsa Erdélyt, sőt világosan utalt arra is, hogy a magyaroknak meg kell szabadulniuk József fennhatóságának minden látszata alól.

Rákóczi 1706 március 20-án értesítette Vetésit, hogy milyen feltételekhez kötötte XIV. Lajos követén keresztül a szövetségkötést. Április 15-én maga XIV. Lajos írt Rákóczinak, akit kedvesen cousinjának szólított. Biztosította, hogy állandóan támogatni fogja bátorságához és születéséhez oly méltó feladatában, hogy hazája szabadságát kivívja. Levelében minden körülmények közt biztosítja becsüléséről, hajlandóságáról és arról, hogy részt akar venni az egész magyar nemzet helyzetének megkönnyítésében. Vetési tapasztalatai azonban nem változtak. Május 10-én ismét ilyeneket írt Rákóczinak: „bizony félek, vízre ne vigyen bennünket a francia… de ha, amint kételkedem Des Alleursnak nincs parancsolatja, hogy concludáljon, Nagyságodnak nemcsak tanácslom, de Nagyságodat az Isten nevében is kérem, hagyjon békét az franciáknak és békéljék meg a Bécsi udvarral."

Ugyanekkor Érsekújvárott Stepney és Rechteren is arra figyelmeztették a fejedelmet, hogy mondjon le Erdélyről és ne bízzék XIV. Lajosban, aki épp úgy cserben fogja hagyni, mint hagyta a kölni és a bajor választófejedelmeket és Thökölyt is. Azonban a harctéri helyzet mindezen bölcs figyelmeztetés ellenére is jogosulttá tette a békétől való tartózkodást. Ekkor nyílt ugyanis remény arra, hogy a francia hadakkal kezet foghasson Rákóczi Horvátországon és Itálián át. Az európai közvélemény nyíltan beszélt a küszöbön álló svéd-osztrák háborúról, hisz XII. Károly svéd király szászországi hadjárata már bizonyos volt. Az általános európai katonai helyzet valóban azt mutatta, hogy a magyar szabadságharc előtt újra megnyílik az együttműködés lehetősége egy külföldi sereggel, vagy még az idén Horvátországon át a franciákkal, vagy pedig jövőre Sziléziában a svédekkel.

Rákóczi tovább sürgette a francia szövetséget. Lajos megint csak azt felelte, hogy kész Rákóczit erdélyi fejedelemnek elismerni s vele a diplomáciai viszonyt felvenni, de a szövetséges rendekkel forma szerint csak akkor tárgyalhat, ha azok függetlennek nyilvánítják magukat. Így egyre jobban kétségtelenné lett, hogy feltétlenül szükség lesz a dinasztia detronizálására, ha a magyar rendek szövetséget akarnak kötni XIV. Lajossal. Egyre bizonyosabb lett, hogy már külpolitikai szempontból is szükségesnek látszik, hogy Rákóczi tényleg be is iktattassa magát az erdélyi fejedelemségébe. Hogy erre XIV. Lajos is súlyt helyezett, az abból is látszik, hogy amikor ez időszerű lett, külön megbízatással küldte Des Alleurst az erdélyi fejedelembeiktató országgyűlésre. Rákóczi külpolitikai kapcsolatai és tervei így nyúltak be mélyen a magyar és erdélyi belpolitikába is. Az 1706-os esztendő sűrű francia-magyar tárgyalásai, amikor Lajos és követe szinte hajszolt levélváltásban voltak egymással, kikerülhetetlenül előkészítették a magyar belpolitika eseményekben oly gazdag 1707-ik évét, amikor Rákóczi tényleg elfoglalta Erdély fejedelmi székét s az önodi országgyűlés, detronizálva a Habsburgokat, kimondta a nemzet függetlenségét.

Nagyrészt az 1706-os évbe nyúlnak vissza annak az eseménysornak a gyökerei is, amelyek aztán a szabadságharc második négy esztendejére Rákóczit és mozgalmát egyre jobban bebonyolították az északi eseményekbe, amiért 1707 őszén egyformán keresték Rákóczi barátságát a svéd és a lengyel királyok s az orosz cár forma szerint is szövetkezett vele, sőt jelölte is a lengyel trónra. De ennek az eseménysornak az előzményei, bár 1706-ba nyúlnak vissza, csak 1707 után lettek hatékonyak s így ezzel a bonyolult külpolitikai eseménysorral majd csak az 1707 utáni események előadásakor fogunk részletesebben foglalkozni.

Rákóczi külpolitikai terveiben a török kérdés mindég másodrangú szerepet játszott. Bölcs elővigyázatosságból melegen tartotta a portán a magyar szabadságharc kérdését, amit nagy hevességgel támogatott a francia diplomácia is, de a döntő elhatározás a porta részéről Rákóczit érintette volna a legkellemetlenebbül. Állandó elintézetlen probléma maradt Rákóczi részére Thököly ügye. Thököly az utolsó percig bízott abban, hogy Erdélybe juthat és onnan támogathatja mostohafiát. Thököly ilyen tervei pedig Rákóczi erdélyi fejedelemmé választása óta nem illettek be Rákóczi koncepciójába. Thököly látta is, hogy mostohafia nem szorgalmazza elég határozottan az ő elbocsáttatását a portán. Ettől eltekintve, Rákóczi Thököly anyagi érdekeit a legteljesebben kielégítette s a szécsényi gyűlés biztosította Thökölynek és híveinek anyagi igényeit és javait. Thököly azonban erről már nem értesült, mert 1705 szeptember 13-án Nicomédiában elhunyt.

De térjünk vissza a nagyszombati, 1705 késő őszi tárgyalásokra. Miután valahogy sikerült az angol követ megbízólevelének stílusa körül felmerült aggályokat eloszlatni, decemberben ismét kiújult a tárgyalások lényege feletti vita: az örökösödés és az ellentállás kérdése. A közbenjárók december 14-én biztosították a kuruc biztosokat, hogy József kijelentette előttük, miszerint az örökösödés nem kapcsolatos a törvénytelenséggel. Az udvar ugyan megneheztelt ezért a kijelentésért, ez viszont átsegítette a már-már kátyúba jutott értekezletet egy nagy nehézségen, bár a kurucok még ezzel a nyilatkozattal sem érték be, hanem előzetes királyi nyilatkozatot kértek az örökösödés kérdésében. Az újabb magyarázkodás egész 1706 januárjáig eltartott. Bercsényi azzal tetszelgett magának, hogy végre sikerült megértetnie a közbenjárókkal a magyar alkotmány önállóságát, a közbenjárók pedig azzal áltatták magukat, hogy sikerül az udvartól a Bercsényiék által kívánt előzetes nyilatkozatot kicsikarniok. Kaptak is Józseftől január 20-án egy nyilatkozatot, de az olyan tenorban volt tartva, hogy maguk a közvetítők, akik közben valóban tisztába jöttek a magyar közjoggal, látták, hogy azt nem lehet odaadni a magyaroknak. Pedig ekkor már Rákóczi január 25-ére összehívta Miskolcra azt a tanácsülést, amelyik a béketárgyalások előkészítő munkáját volt hivatott elvégezni.

Annyit elértek a közbenjárók, hogy József hozzájárult, készítsenek január 20-iki nyilatkozatából ők egy kivonatot s azt juttassák el Miskolcra. A közvetítők aztán úgy szövegezték meg ezt a kivonatot, hogy abból kétségtelenül látszott, miszerint József határozott különbséget tesz az örökösödés és az alkotmány nélküli abszolút uralkodás között. Miskolcon azonban ezzel sem elégedtek meg. Azt kívánták, hogy a király adjon egy minden kétséget kizáró királyi nyilatkozatot. Sunderlandot már előbb elhagyta a türelme és elhagyta Nagyszombatot. Most már Rechteren is azzal fenyegetőzött, hogy hazamegy.

A miskolci értekezleten azt határozták, hogy a szenátus tagjai csak mint szabad országbeliek küldik el megbízottaikat a béketárgyalásokra. Az angol és holland közbenjáráson kívül a svéd és porosz protestáns s a lengyel vagy velencei katolikus hatalom kezességét is kívánták. Követelték az ellentállási jog visszaállítását, az önálló, de Magyarországtól azért el nem szakított erdélyi fejedelemséget, az idegen katonák kivitelét az országból, az önálló nemzeti hadsereget, az ország teljes önállásának visszaállítását, az elkobzott jószágok visszaadását, a vallásszabadságot és a királyi örökösödést csak annyiban voltak hajlandók koncedálni, hogy csak az elsőszülött és annak ivadékai örököljenek.

Mivel azonban a fegyvernyugvás a kurucoknak mind politikai, mind katonai okokból ismét kívánatos lett s mivel Bercsényi belátta, hogy Nagyszombatban nem tanácsos a húrt tovább feszíteni, február 24-én Bercsényi megizente a közbenjáróknak, hogy a kurucok hajlandók béketárgyalásokba bocsátkozni, bár fenntartják eddigi álláspontjukat. Viszont belemennek abba, hogy az azzal kapcsolatos viták a tárgyalásokon tisztáztassanak.

Március 13-án adták át a közbenjárók az udvar új fegyverszüneti feltételeit, amelyek teljesíthetetlenek voltak, mert követelték az egész Dunántúl kiürítését. Szerencsére az udvarnak is nagyon kellett a fegyverszünet, mert a császári sereget is rendbe kellett hozni s így a közbenjáróknak sikerült ezeket a feltételeket mérsékelni s így 1706 április közepén végre kezdetét vette a hadi események előadásakor már említett fegyvernyugvás. Rákóczi már március elején kész volt a béketárgyalásokra, amint azt Rechteren jelentette is Bécsbe, de kötötte magát a fegyverszünethez. 1706 április 13-án hagyta helyben Rákóczi az első két hetes fegyverszüneti megállapodást, amelyet aztán az újabb megállapodások egész július utolsó napjáig meghosszabbítottak.

Április utolsó napjaiban az udvar öt esztendő után visszabocsátotta Rákócziné a férjéhez, aki rég nem látott asszonyát nagy örömmel és dísszel fogadta. Ezzel az udvarnak politikai céljai voltak s arra számított, hogy a fejedelemasszony engedményekre fogja bírni az urát. Május első napjaiban meglátogatták Rákócziné Nyitrán Stepney és Rechteren és mintegy véletlenül találkoztak ott Rákóczival is. Ekkor állapodtak meg az újabb kéthónapos fegyverszünetben, amelyet az udvar május 8-án el is fogadott. Rákócziné nyitrai tartózkodása módot szolgáltatott arra is, hogy Rákóczi magánjellegű alkalommal találkozhassék Wratislaw császári biztossal is. Mind a fejedelemasszony, mind Wratislaw küldetése az erdélyi fejedelemségről való lemondást akarta elérni. Rákóczi azonban ezt nem tekintette a maga magánügyének, hanem közügynek s így egyik közbenjárás sem volt eredményes. Különben is márciusban Huszton az erdélyi országgyűlés is csatlakozott a magyar konföderációhoz, mivel azt vélte, hogy „az erdélyi fejedelemségnek az ausztriai regimenttől való elszakadása mind a két hazának boldogulására szükséges". Az ausztriai-háztól való elszakadás és a magyar-erdélyi véd- és dacszövetség kimondása magával hozta, hogy az erdélyi rendek március 16-án követeket is küldtek a nagyszombati tanácskozásra. Mivel a császár Erdélyről lemondani nem volt hajlandó, az erdélyi követek megjelenésével a küszöbön álló béketárgyalások sikere máris teljesen reménytelenné lett. A császár május 26-án, Rákóczi június 6-án nevezte ki a békebizottságot. Még mielőtt az leült volna tárgyalni, a két közvetítő követ ismét találkozott a fejedelemasszonynál „véletlenül" Rákóczival s ismét igyekeztek rábeszélni, hogy Erdélyről mondjon le.

Rákóczi tudta, hogy az önálló erdélyi fejedelemség visszaállítása nélkül nem köthet békét, mert az erdélyi fejedelemség nélkül nincs a magyar alkotmányosságnak semmi jövője. Ennek leveleiben több ízben határozottan hangot is adott. Az udvar pedig épp ezért ridegen elzárkózott minden olyan törekvés elől, amely Erdélyt az ausztriai-ház jogara alól ki akarta szabadítani.

Június 13-án vette kezdetét a békeértekezlet s 15-én adták át a közbenjárók útján a magyar biztosok a császári biztosoknak a szövetséges rendek miskolci tanácskozásán készített előbb ismertetett békefeltételeket. A feltételek az udvar számára nagyon súlyosak voltak. Maga Stepney ugyan nemcsak a kezesség elfogadását tartotta olyannak, ami még nem csorbítja a császár tekintélyét, hanem magában még az erdélyi fejedelemség visszaállítását is megadhatónak vélte. Az utóbbi véleményével azonban nem mert az udvarnál előállani.

Június 18-án jelentek meg Nagyszombatban a Huszton tartott erdélyi országgyűlésről küldött követek: Pekry Lőrinc, Teleki Mihály és Kemény Simon. Ez újabb bonyodalomra adott okot. Az udvar csak magánemberként volt hajlandó velük szóba állani. Viszont Bercsényi 29-én nem vette át a közbenjáróktól a császáriak válaszát a békefeltételekre, mert feltételül kikötötte, hogy előbb a császáriak ismerjék el a szövetséges rendek erdélyi szövetségeseit hivatalos tárgyaló feleknek. A közvetítők mindent elkövettek, hogy valami stiláris kibúvóval megmentsék a helyzetet. Az udvar azonban ezt a kérdést akarta felhasználni arra, hogy a tárgyalásokat Rákóczi nagyravágyásának hibájára hivatkozva szakíthassa meg. Hogy ennek

eleje vétessék, a magyar küldöttség július 12-én mégis átvette a császári választ, miután a közbenjárók kérésükre kicsikartak az udvartól egy engedélyt, amelynek alapján a maguk részéről kijelenthették, hogy addig a kurucok nem kötelesek a császári válaszra felelni, amíg az erdélyiek fel nem vétetnek az alkudozó felek közé.

Az udvar azonban nem ment be a fegyverszünet újabb meghosszabbításába. Feltételül azt szabta, hogy a magyarok mondjanak le az erdélyi önállóság követeléséről. Rákóczi ennek ellenére is megigérte, hogy 24-én válaszolni fog a 12-én átvett pontokra. Azonban már ez sem használt, az udvar a legmerevebben elzárkózott a további fegyvernyugvástól s július 30-án visszatért a hadiállapot.

Stepney aug. 1-én határozottan kijelentette a császár előtt, hogy a magyarok akarták a békét és a sikernek minden reménye meg lett volna. Ez a beszéd nyilvánosságra is került s nálunk, Svájcban és Angliában is sokan olvasták. Rákóczi Anna királynő előtt levélben fejezte ki sajnálatát, hogy jóakarata kárba veszett. Angliában hallatlan felháborodást keltett a tárgyalások fiaskója. A királynő tanácsosai gyűlésén nyílt színen hányta a londoni császári követ szemére a fegyverszünet meg nem hosszabbítását. A követ csak azt tudta mentségéül felhozni, hogy a császár nem mondhat le Erdélyről.

A császár még az utolsó órában is személyes eszközökkel próbálta Rákóczit megingatni. Július 1-én felkereste Rákóczit Érsekújváron rég nem látott nővére, Aspremontné is. Eredményt ő sem ért el s Rákóczinak ez a találkozás csak azért maradt emlékezetes, mert ekkor látta utoljára nővérét.

Ez a béketárgyalás, amely az előkészítéssel együtt kilenc hónapig tartott, betetőzte az angol-holland nyomásra indult tárgyalásokat s mintegy le is zárta ezeket a törekvéseket. Az udvar ezek után nem volt hajlandó újabb tárgyalásokba bocsátkozni. Bruyninx ugyan megkísérelte Rákóczit és Bercsényit magánúton rábírni a megszakadt tárgyalások folytatására. Azonban ezek előzetes biztosítékul három pontot tűztek ki, mint olyanokat, amelyektől nem tekinthetnek el: a hatalmak kezességét, Erdély függetlenségét és az idegen katonaság kivitelét. 1706 december 28-án a bécsi titkos tanács ezeket az előzetes biztosítékokat visszautasította s Bruyninx 1707 január 2-án már az udvar egyenes tilalma ellenére értesítette Rákóczit az udvar tagadó válaszáról. Az udvar még a válaszadást is soknak tartotta már ekkor Rákóczival szemben.

A császár ekkor pillanatnyilag valóban páholyban ült, mert Rákóczi megtudta, Vetési is figyelmeztette rá, hogy XIV. Lajos 1706 késő őszén békehajlandóságokat árult el. Rákóczi dec. 18-án meg is írta XIV. Lajosnak, hogy: „a szándéklott békéről szárnyaló hir ijesztően hat a nemzetre, de én nem kétlem, hogy királyi felséged Des Alleurs ur által közlött kegyelmes biztosításához képest, követeim, mint Erdély fejedelmének követei, kiket Magyarország ügyeivel is lehetne megbizni, felséged eszközléséből az általános béke-kongresszuson részt fognak venni.” Két nappal később pedig az angol királynőt kereste fel soraival Rákóczi: „Miért is, Asszonyom, talán időelőtti óvatosságból könyörgök Felségednek, hogy, ha netán kegyes közbenjárása és a békére irányzott gondjaim dacára a magyarországi háború az általános békeértekezletig húzódnék el: méltóztassék akkor rólunk megemlékezni s minket hatalmas királyi oltalmában részesíteni azáltal, hogy követeinek meghagyja, miszerint bennünket a bécsi minisztérium kapzsisága és kegyetlenkedései elől védjenek meg.” Ugyanezen a napon hasonló értelemben írt Rákóczi a hollandi rendekhez is. Kevéssel utóbb Bercsényi a Vág mellett találkozott lord Sunderlanddal, akit az angol királynő azért küldött Magyarországba, hogy a nagyszombati értekezlet felborulásának okait tisztázza.

Érthető, hogy ezekben a hetekben Rákóczi határozottan hátrányosabb helyzetben volt, mint a császár. Ezért érlelődött meg egyre jobban a függetlenség manifesztálásának gondolata a

kuruc táborban. Nemcsak a francia diplomácia készítette elő a talajt, de az egész európai helyzet és a bécsi udvar merevsége is. A fejedelem, amikor 1706-ban látta, hogy egyrészt a bécsi udvar miatt nincs kilátás békére, másrészt a francia szövetség egymagában kevés és még bizonytalan remény is, élénk diplomáciai műveletekbe fogott. Követeit ismét elküldte északra a svéd és a lengyel udvarba s azokban bonyolult tárgyalásokba bocsátkozott. Előbb a detronizált lengyel királlyal, Ágost szász királlyal voltak tervei s felajánlotta neki a magyar trónt s magának csak az erdélyit kívánta megtartani. Majd, amikor Ágost nem felelt, akkor a svéd királlyal és Leszcsinszkij Szaniszló lengyel királlyal lépett összeköttetésbe. Ennek nyomán kialakult egy magyar-lengyel-svéd együttműködés észak-dél irányú terve, amelynek egyik alapja azonban a magyar függetlenség volt. Így tehát 1707 január 22-én a rozsnyói tanácskozáson felvetődött a kérdés: nem tanácsos-e kimondani az ausztriai háztól való elszakadást, a detronizációt s a trón megüresedését? A kérdésre fél évvel később megtartott ónodi detronizáció adta meg az egész világ előtt a csattanó választ.

De vissza kell térnünk a harctéri események előadásához. Az 1706-os és 1707-es esztendőben nem volt egyetlen olyan döntő jelentőségű ütközet sem, mint az eddig ismertetettek s így csak hadjáratokat, hadvonulásokat, várostromokat kellvén regisztrálnunk, meglehetősen röviden összegezhetjük mondanivalóinkat.

Mialatt Bottyán 1706 tavaszán Herberstein gróffal viaskodott, akitől még a fegyverszünet előtt kisebb fajta vereséget szenvedett Igalnál, addig báró Vojnovich János Rákóczi megbízottja, Boszniában megkezdte a toborzást. Török és bosnyák hadakat akart gyűjteni, hogy ezek segítségével Rákóczi pártjára vonja a horvátokat s megteremtse a horvát kikötőkön át a francia-magyar közvetlen összeköttetést. Rákóczi neve elég jól csengett épp a határszéli horvátoknál, mert azok dicső emlékű s mártírhalált halt bánjuknak, Zrínyi Péternek unokáját tisztelték benne. A toborzásnak azonban neszét vette a bécsi udvar s a hadi tanács közbelépésére a szultán kitiltotta Vojnovichot Boszniából. Ezzel a Horvátországon át tervezett magyar-francia kapcsolat terve kútbaesett. A franciák különben - valljuk be - nem is nagyon törték magukat azért, hogy Rákóczi tervét realizálják. Lett volna ugyan Itáliában egy erre a célra felhasználható francia sereg Vendôme herceg vezérlete alatt, mely Itáliában már szükségtelen volt, de mikor a belga harctéren a császáriak fölénybe kerültek, a herceget és seregét sürgősen oda vezényelték. Ezzel megszűnt a terv addig kétségtelenül meglevő tárgyi alapja is.

A császári seregben a fegyvernyugvás alatt újabb változás következett be. Herbevillet felmentették a főparancsnokság alól s seregét Rabutinnak adták át, akit utasítottak, hogy azt vezesse Szolnok felé, ahol egyesülni fog az új főparancsnok seregével. Ez az új főparancsnok, aki új csapatokkal jött a kurucok ellen, gróf Stahremberg Guidó táborszernagy volt. A bécsi haditerv eszerint az volt, hogy az egyesült császári sereg az ország központjából indult volna újabb hadműveleteire.

A Dunántúlon Bottyán kitartott s így ott is rendszeressé lett a felvidéki helyzet: nagyobb erők nem találkoztak, komoly ütközetre nem adódott alkalom, viszont az állandó portyázások, verekedések permanenciában tartották az ellenfeleket. Bercsényi biztosan tartotta a Felvidéket. Stahremberg csak a Csallóközt foglalta vissza. Viszont Esterházy Antal és Bottyán bevették a Soprontól a Fertőig terjedő sáncokat s megrohanták Alsó-ausztria határait. Így Stahremberg nem mert az osztrák határtól messzire nyomulni előre s nem is gondolhatott arra, hogy Szolnokig eljusson. Rákóczi már tél óta készült Esztergom megvételére, mert ezt a fontos Duna-melletti erősséget meg akarta szállni, még azelőtt, mielőtt Rabutin a Tiszáig érhet. Egyidejűleg el akarta foglalni Pozsonyt is s ezzel a feladattal Forgáchot bízta meg. Forgách azonban Pozsony ostroma helyett saját iniciatívájára betört Morvaországba s bár helyi sikereket ért el, ezzel mégis bajt okozott, mert így alkalmat adott arra, hogy Stahremberg a

szeptemberben Rákóczi által tényleg bevett Esztergom ellen vonulhasson. Meg kell jegyeznünk, hogy Stahremberg tehetség dolgában messze felülmúlta a Rákóczi ellen eddig Magyarországon operált császári hadvezéreket s Markó szerint Savoyai Eugen herceg után egyik legtehetségesebb császári generális volt.

Rákóczi Forgách önhatalmú vállalkozása után elvesztette a türelmét. Eddig is sok gyanúra adott Forgách okot s még több viszályt szított Bercsényivel szemben és az erdélyi urak közt. Forgáchot a fejedelem tehát letartóztatta s bebörtönöztette. Egy darabig a szepesi várban raboskodott, de mikor ott szökést kísérelt meg, a fejedelem átvitette a munkácsi várba s ott tartotta „tisztességes fogságban" 1710-ig.

Rabutin a vett parancs értelmében kiindult Erdélyből. Károlyinak a csapatait Várad alatt félretolta útjából és Szentesen át Szolnok felé igyekezett. Rákóczi erre Tokaj felé indult, hogy ott Károlyival egyesülve megakadályozza Rabutin tiszai átkelését. Esztergom hosszasan elhúzódott ostroma miatt a fejedelem megkésve indult el s így Rabutin ellenállás nélkül átkelt a Tiszán, feldúlta és kifosztotta Miskolcot és Szikszót, majd merész elhatározással a Felvidék szívének, Kassának ostromához fogott. A város kuruc parancsnoka, Radics András ezredes, derekasan állta az ostromot s mikor Rabutin Rákóczi közeledéséről értesült, felhagyott az ostrommal s téli táborba visszavonult Szolnokra. Rákóczi Károlyit bízta meg azzal, hogy Rabutin kimerült csapatait Kassa és Szolnok közt tartóztassa fel, de az vereséget szenvedett. Rabutin aztán 1707 januárjában serege egy részével Budára vette be magát, míg a másik seregrészt Tige ezredes visszavezette Erdélybe, nehogy Rákóczi kihasználja az őrizetlenül maradt Erdély könnyű visszaszerezhetésének alkalmát. Stahremberg október 12-én visszavette Esztergomot, amelynek falai közt a kurucok szégyenteljesen viszálykodának.

Az 1706-os esztendő ilyeténképpeni befejezése, Esztergom elvesztése és Rabutin sikeres visszavonulása, megint elkeserítette Rákóczit. „Őszintén megvallva, igen el valék csüggedve" írja Rákóczi „midőn hirül hozták, hogy azon csapatok, amelyeket Rabutin után küldtem, hogy útját Pest felé elvágják, szokás szerint semmit sem tettek. El valék csüggedve, mivel legszebb terveim füstbe mentek, annyira uralkodnak vala az elméken a hadviselés hibás elveiről elterjedt szerencsétlen előítéletek".

Az 1707-ik év hadieseményei önként adódtak az előző év végének hadi helyzetéből. Az év első háromnegyedében a háború súlypontja a Dunántúlon volt. Az utolsó évnegyedben Erdélybe tevődött azonban át, mert tavasszal benyomult volt Rákóczi Erdélybe s Marosvásárhelyen beiktattatta magát fejedelmi székébe. A Felvidék az év folyamán mindvégig mellékes jelentőségű katonai események színtere volt csupán. Stahremberg azonban a morva határtól előrenyomult lassan a Vágig.

Az évet Bottyán biztos kézzel vezetett, körültekintő és céltudatos dunántúli hadműveletei vezették be. A császáriak a Dunántúl visszaszerzését tűzték ki feladatuknak. Három oldalról támadtak a Dunántúlra. Rabutin Buda felől, Stahremberg Miksa, a fővezér öccse Sopron irányából, gróf Pálffy János pedig Horvátországból támadt Bottyánra. Az volt a cél, hogy valahol a Dunántúl közepén egyesülnek s közösen támadnak a kuruc generálisra. Tervük azonban nem sikerült, mert Bottyán megakadályozta egyesülésüket s ezalatt Bezerédy betört Stájerországba, Béri Balogh Ádám pedig a Szerémségbe, ahol egészen Pétervárad nyomult előre.

Ezt a pillanatot tekinthetjük annak, amikor a kurucok katonai helyzete a csúcspontra jutott. Nemcsak azért, mert ekkor volt a legnagyobb a kuruc sereg, hanem azért is, mert ekkor még a kurucok a morva határszélen álltak, Bottyán biztosan állt a Dunántúlon, alvezérei pedig Ausztriát és egyéb császári területeket nyugtalanítottak. Rákóczi be tudott menni Erdélybe s így az ismét a kezére került. Érdekes véletlen, hogy ugyanekkor konkludáltak a belpolitikai

események is, amennyiben az ónodi országgyűlés ezidőtájt, 1707 június 13-án, hozta meg függetlenségi határozatát, amely detronizálta a Habsburg-házat. Ezt az időpontot tehát a belpolitikai eseményekben is a felfelé törés csúcspontjának és egyben fordulópontnak is tekinthetjük.

Az 1707-ik esztendő nyarán megindult újabb hadmozdulatok már a lejtő felé indították el az eseményeket. Mert Stahremberg is előnyomult a Vágig, Erdély is újból s végérvényesen elveszett és a kurucok hadi helyzete ezután lassan bár, de egyre rosszabbodott. A vége-hossza nélküli háborúskodás kimerítette a nemzet anyagi erejét s lassan a fizikai és lelki erejét is. Az első négy év katonai sikerei 1707 nyarán érték el a csúcsot, amelyről újabb négy év vezetett le.

Még egy futó pillantást kell vetnünk azonban az 1706-7-es évek szervező munkájára is. Az előző évek céltudatos munkája ezekben az esztendőkben bontakozott teljesen ki. Már 1706-ban minden ezred megkapta a maga külön hadbíróját s a tüzérség is eljutott fejlődése legmagasabb pontjára. Rákóczi ez évben osztotta 5 katonai kerületre az országot, ami mind hadkiegészítési, mind élelmezési és egyéb ellátás szempontjából szükséges és célszerű intézkedés volt. Ezeknek a kerületeknek, amelyeknek ma a katonai körletparancsnokságok felelnének meg, élén egy-egy főkapitány állt tábornagyi rangban. Ez a főkapitány nemcsak közigazgatási feladatokat végzett, de egyben területén hadvezér is volt. A dunántúli főkapitányságra gróf Esterházy Antalt nevezte ki Rákóczi. Az érsekújvári főkapitány Bercsényi lett. A kassai, vagy felső-magyarországi gróf Forgách Simonnak, majd elfogatása után Bertóthi Ferencnek jutott. A Duna-Tisza közét jelentő szolnoki kerület Barkóczi Ferenc, a tiszántúli Károlyi kezére bízatott.

Ez a két év volt a kuruc sereg átszervezésének igazi esztendeje. A Forgách által begyakorolt reguláris hadtest is ekkor alakult ki igazán. Rákóczi nem is késett vele s az 1706-os béketárgyalások folyamán szerét ejtette, hogy ezt a hadtestet bemutassa egy ünnepélyes díszszemlén az osztrák békekövetteknek és a közvetítőként jelenlevő angol és holland diplomatáknak, akik meglepetésüket nem tudták elleplezni.

Ez a sereg már nem a szedett-vedett fegyverekkel felszerelt rongyosok hadteste volt, aminőkkel pár évvel előbb Rákóczi első sikereit kivívta. Rákóczi szerette a díszt és a csínt s hadseregét az idők folyamán csinos egyenruhával igyekezett ellátni. A lándzsát és kopját is kiszorította lassan a szurony. Napról-napra jobban kiütközött a csapatokban, hogy azok egy rendesen tartott állandó hadsereg tagjai. Rákóczi ennek érdekében magánvagyonából is tetemesen áldozott. Csak 1706-ban 214.500 rhénes forintot és 7000 magyar forintot fordított a sajátjából a hadseregnek, a nemzeti mozgalom alapjának, céljaira.

Mindezek az intézkedések a hadsereg végső és állandó kereteinek lefektetését jelentették, amelyet aztán az ónodi országgyűlés volt hivatva törvényesíteni. Nem hétköznapi jelentőségű munkák voltak ezek, mert például a kerületi főkapitányságok felállítása után a legtöbb tisztet és a legénység nagy részét át kellett egyik csapattestből a másikba helyezni, hogy mindenki a maga vármegyéjének csapatában lehessen. Természetesen ennek tökéletes végrehajtása az állandó hadi események miatt sohasem mehetett végbe.

A Nagyszombatban 1706-ban megjelent, már említett „Hadi regulák” is kiegészíttettek. Ezt a végső szövegezést Besztercebányán végezte el egy erre kijelölt bizottmány, amely Bercsényi vezetése alatt állott s részt vett benne Kajaly Pál főhadbíró is. Ezt a tervezetet az ónodi országgyűlésen szentesítette Rákóczi s kétezer példányban nyomatta ki latin és magyar nyelven. Ez a szabályzat két részből állt. Az egyik az általános hadi és fegyelmi szabályokat és a fizetési táblákat foglalta magában s pontosan meghatározta a hadsereg szervezetét. A másik egy hadi törvénytár volt. Utóbbi két okból is fontos. Egyrészt, mert nem egyéni alkotás, hanem

törvény-előkészítés útján jött létre, másrészt pedig azért, mert ez a legelső összefüggő magyar katonai büntetőtörvénykönyv. A mű annyira pontos és körültekintő, hogy még betűrendes tárgymutatóval is el volt látva. Csak sajnálnunk lehet, mint annak Markó adott hangot, hogy ez nem előbb lett kész, mert ekkor már a kuruc felkelés épp túljutott a delelőponton…

Rákóczi fáradhatatlan elméje egyre újabb és újabb terveket kovácsolt és valósított meg. 1707-ben öltött testet régebbi terve is s valósult meg a nemesi testőrcsapat, a nemesi társaság, amelynek maga Rákóczi volt az ezredese s amely először a marosvásárhelyi fejedelmi beiktatáson szerepelt a nyilvánosság előtt. A parancsnok Kemény János néhai erdélyi fejedelem unokája, báró Kemény Simon alezredes volt. Rákóczi szabályokat alkotott ennek a zárt testületnek a számára s az volt a célja, hogy az így nyert keretet átalakítja lovagrenddé. Ennek megvalósításában azonban meggátolta a hadiszerencse elfordulása.

Rákóczi erdélyi útját is felhasználta arra, hogy csapatait kiegészítse. Megbízott egy Cserey nevű fiatal nemest, hogy az általa megkedvelt székelyekből toborozzon egy lándzsás ezredet. Ez a csapattest aztán mint székely kopjás ezred be is került Rákóczi udvari hadai közé.

Erdély sohasem volt egységesen Rákóczi mögött. Részben, mert az erdélyiek idegenkedtek a magyarországi befolyástól s így Rákóczi nemzeti mozgalmától is, hisz a gyengeségi periódusban levő Erdélyre mindég jellemző transzilvánista hullám épp dagadóban volt, részben, mert Thököly török-barát politikáját vallották, míg Rákóczi, ameddig tehette, kerülte a török kapcsolatok kimélyítését. Attól tartott, hogy ezzel eljátszaná a keresztény államok rokonszenvét. Ilyen körülmények között mindég különös gondot és nehézséget okozott számára az erdélyi külön hadsereg szervezésének kérdése. Így sohasem sikerült Erdély lakosaiból egyetlen nagyobb kötelékű zárt sereget létrehozni. Az 1707-es marosvásárhelyi fejedelembeiktató erdélyi országgyűlés sem sietett Rákóczi hadseregszervező terveinek támogatására. Sőt egy oly értelmű törvénycikket alkotott, amely egyenesen lehetetlenné tette, hogy Rákóczi Erdélyben reguláris hadsereget hívhasson életre. Eszerint a földesura engedélye nélkül katonának jelentkezett jobbágyot a földesúr visszakövetelhette. Engedélyt pedig a jelentkezésre nem adtak. Azért tették ezt, mint mondák, mert el akarták kerülni, hogy Rákóczi az erdélyi urak jobbágyainak fegyverei segítségével korlátlan uralmat teremthessen az erdélyi rendek felett. Erdély már eljutott arra a mélypontra, ahonnan csak száz évvel később rázták fel a súlyos események. Minden érdeklődését és megértését elvesztette a maga egészen szűk látókörű, családi érdekektől át- és átszőtt lokális érdekkörén túlmenően. 1707 nyarára jutott a felkelés nemzeti szabadságharca a katonai és politikai delelőre, az út ettől kezdve állandóan csak lefelé vezetett. „Szemlátomást kezdett minden hanyatlani" írja Rákóczi emlékiratában „mert a rézpénz, amely alapja volt a háborúnak, napról-napra vesztett az értékéből".

Az anyagi gondok, a külföldi helyzetváltozások, a rengeteg eddigi fizikai áldozat lassan kikezdte a lelkeket és kikezdte a testeket is. A harci lelkesedést a lassan mindent megőrlő békevágy váltotta fel. A kuruc sereg egyre apadt s csatavesztései most már katasztrofálisak lettek. A fizikailag kimerült embereket járványok kezdték pusztítani s az országot elöntötte a devalvációval járó gazdasági válság súlyos morális rombolása. A szabadságharc második négy esztendejében egyre inkább szép emlékké lett az első négy év nagyszerű térhódítása, sok sikeres haditette és pompás katonai ellentállása.

De ez a szép emlék még ma sem oszlott-foszlott el a több mint két évszázad egyre ködösebben messzi eső távolában sem. A magyar lélek, amely szeret elborongani a múlt szomorúságain, de amely csodálatosan tud és szeret is lelkesedni a múlt minden sikerén, vigasztalódni és erőt meríteni mereng vissza azóta is ezekre a dicsőséges kuruc évekre. A köztudatban ezek a hadimozdulatok, ütközetek, hús és vér vezérek s katonák mithikus eseményekké és szinte természetfölötti legendás hősökké lettek. A történetíró lelkesedést nem ismerhető tolla ugyan

a valóság szürkeségében idézte most mindezt vissza, de a nemzet lelkében élő s a valóság talajából kisarjadt, de attól már rég elvált köztudatot ez nem fogja és nem is tudja szegényebbé tenni.

Mert a múltból mást jegyez fel a historikus és mást választ ki a maga gyönyörűségére a legenda. Az igazi nemzeti érzés és a csorbítatlan nacionalizmus pedig mindég a legendákon, a történet szürke anyaga felett lebegő nemzeti mithoszokon épül fel.

Rákóczi 1707 márciusában ment be Erdélybe, hogy ténylegesen elfoglalja az erdélyi fejedelmi széket. A beiktatás után Des Alleurs ünnepélyesen bejelentette, hogy XIV. Lajos elismerte Rákóczi erdélyi fejedelemségét. A konföderált magyarországi rendek pedig felajánlották Erdélynek a Magyarországgal való szövetséget, amit az erdélyiek el is fogadtak.

Alig hangzott el az ónodi detronizáció, Péter cár követet küldött Rákóczihoz s miután Ágost lemondott a lengyel trónról, a lengyel rendekkel egyetértve felajánlotta Rákóczinak a lengyel koronát.

Ezzel az eseménysorral, amely a császári udvarral való teljes szakítással kezdődött és az északi kérdésbe való tényleges beleavatkozással folytatódott, lezárult a szabadságharc diplomáciai történetének első és belsőleg egységes fele, hogy helyet adjon egy merőben más jellegű diplomáciai eseménysornak, amely az egyre romló harctéri helyzet mellett egyre szélesebb vonalú lett s valósággal magához ragadta a szabadságharcban a harctéri eseményekkel szemben a jelentősebb részt.

A szabadságharc külpolitikájának első felét az angol-holland nyomásra az udvar és a kurucok között folyó tárgyalások kísérletei jellemezték. Az udvarnál a nehézséget először maga a tárgyalások felvételének kérdése jelentette, majd az, hogy az udvar nem akart közvetítőket igénybe venni. Végül az erdélyi fejedelemség, az örökös királyság, az ellentállás joga és a külhatalmak garanciája voltak azok a pontok, amelyeken a tárgyalások megbuktak. A kurucok következetesen ragaszkodtak a külhatalmak garanciájához, majd az erdélyi fejedelemséghez. Mind a kettőhöz azért, mert e nélkül semmi reményük sem lehetett arra nézve, hogy az udvar állni fogja a megállapodásokat. A két követelésen kívül fontos vitaanyagot nyújtott az 1687. évi országgyűlés két végzése: az örökös királyság és az ellentállási jog. A többi sérelmi pont nem jelentett különösebb nehézséget.

Rákóczi mindvégig mereven és a figyelmeztetések ellenére is következetesen ragaszkodott a francia együttműködés, majd szövetség gondolatához s ez láthatóan befolyásolta belpolitikáját is. Emellett azonban nem hanyagolta el a legszélesebb diplomáciai térnyerés munkáját sem. Kapcsolatban volt a francia udvaron kívül a portával, a pápával, a lengyel, angol, svéd, szász és porosz, majd orosz udvarokkal és a hollandi rendekkel. Ezeket a kapcsolatokat soha nem ejtette el, hanem szívósan igyekezett kimélyíteni azokat. Amikor pedig új lehetőségek nyíltak, habozás nélkül új vágányra merte és tudta terelni az egész magyar külpolitika irányvonalát, mint azt 1706-7 fordulóján tette, amikor a magyar ügyet beágyazta a forrongó északi kérdésbe, hogy a magyar ügy valamiképpen el ne veszítse kapcsolatát az európai nagy politikával és jelentőségét az európai kérdések között. Különben is az egyenes vonalon követte az ősi magyar-lengyel (észak-déli) tradiciók vonalát.

Rákóczi fáradhatatlansága a külpolitikai ügyek szívós irányításában is kifejezést nyert. Felismerte már az első pillanatban, hogy a magyar szabadságharcnak csak addig van sikerre kilátása, amíg európai kérdés tud maradni. Ennek érdekében a semmiből nemcsak nemzeti hadsereget, de szerteágazó külpolitikai életet is teremtett s a másfél évszázad óta halott és elfelejtett magyar külpolitikát diadallal hívta egy évtizednyi, ragyogóan fáradhatatlan és szerteágazó életre.

A Rákóczi-szabadságharc magyar diplomáciája semmivel sem volt szürkébb és jelentéktelenebb, mint aminők a szabadságharc katonai tettei és belpolitikai erőkifejtései voltak.

A magyar szabadságharcok mindenkori nagy feladatát, a mozgalom külpolitikai adminisztrálását Rákóczi az emberileg lehető legszélesebb alapon és körültekintéssel teremtette meg. Hogy ügye végül látszólag ennek ellenére is elbukott, azt nem a Rákóczi-féle diplomácia, hanem a külpolitikai erőviszonyokban attól függetlenül beállott változások s s belső erőtartalékok kimerülése okozták.

MÁSODIK FEJEZET
A belpolitikai helyzet

1703 április 30-án hoztak Bécsben ítéletet a szökevény Rákóczival szemben. Az ítélet megállapította, hogy Rákóczi fegyveres felkelést készített elő, mely francia támogatással támadta volna meg Ausztriát. Ennek alapján határozta el az ítélet: „hogy Rákóczi Ferenc, mint felségsértő és pártütő, megfosztassék tiszteitől és méltóságaitól, hogy mihelyst kézre kerül, arra való helyen hóhér által feje vétessék; hogy összes vagyona a királyi kincstár számára elkoboztassék". Ennek ellenére nemcsak Bécsben nézték a pár héttel később lángra lobbant mozgalmat kis jelentőségű szociális lázadásnak, de maguk a vármegyék is ezt hitték róla.

Az a sereg, amely az első hívó szóra Rákóczi zászlói alá sietett, kétségtelenül olyan összetételű volt, hogy attól egyetemes jellegű nemzeti megmozdulást várni nem lehetett. Nincstelen jobbágyok, bujdosó egykori vitézek verődtek össze, vezetőik a maguk sorából kerültek ki s egyikük-másikuk már szerepet vitt az 1697. évi hegyaljai parasztmozgalomban is. A vagyonát és személyét féltő nemesség tehát, saját érdekeit szem előtt tartva, készséggel tett eleget Károlyi főispáni hívószavának s melléktekintetek nélkül verte szét Dolhánál Rákóczi túlbuzgó felkelő híveit.

Rákóczinak elsősorban arra kellett tehát törekednie, hogy mozgalmát szélesebb alapra helyezze s megértesse a nemzettel, hogy nem egyetlen társadalmi osztályért fogott fegyvert, hanem a nemzet összességéért. Meg kellett nyernie mozgalmának a nemeseket, a városokat. Hadseregének vezetését feudális kezekbe kellett áttennie s emellett a köznép bizalma a feudális elemek közrevonása után sem csökkent Rákóczi és mozgalma iránt. Egyetlen mondatban foglalva össze: a közös sérelmekből és a közös nyomorúságból fakadó közös nemzeti célnak, a szabadság és alkotmányosság visszavívásának érdekében közös alapra kellett hoznia a nemzet nemes és nemtelen rétegeit, amelyeket a külön útú szociális és közjogi fejlődés rég elszakított egymástól.

Ennek a szinte utópisztikus feladatnak, a nemzeti egység megteremtésének Rákóczi a legteljesebb mértékben megfelelt. Mozgalma rövid hetek alatt felszívta a Rákóczi-uradalmak jobbágysága mellé a Hajdúság népét, a Tiszántúl lakosságát, előbb az északkeleti, majd a bányavárosok bekapcsolódása után az északkeleti megyék nemességét. Mozgalma átcsapott a Királyhágón s felkavarta Erdélyt is. Lelkesen fogadták a Tisza-Duna közén s szorongva várták csapatait a Dunántúlon is. Az Ilosvayak csatlakozása megtörte a jeget. Bár egyes nemesi csoportok várakba menekültek a bizonytalan célúnak vélt fegyveres áradat elől, de aztán ezeket is magával ragadta a nemzeti mozgalom varázsa s ezekből a bezárkózott nemesekből került ki nem egy kitűnő híve Rákóczinak. Hisz Ráday Pál is, aki a fejedelem titkára s követe lett, beszorult Gács várába s annyira húzódott a hűségeskü letételétől egy darabig, hogy szinte életével fizetett érte. Hasonlóképpen Ottlyk György, Rákóczi későbbi főudvarmestere is, a trencséni várba menekült Rákóczi elől, mert a szájában érezte még a Thököly-idők kellemetlen ízét. Károlyi átállása nagyot lendített a mozgalmon. Neki különösen a Tisza-vidék északi részein volt nagy tekintélye.

Az Ilosvayak, Melith Pál, Károlyi és a többiek csatlakozása bizonyossá tette a szkeptikusok előtt is, hogy a mozgalom nem a földesurak ellen irányuló fegyveres szociális felkelés. Bécset pedig az ország osztatlan lelkesedése győzte meg lassan arról, hogy az ország kicsúszott Lipót zsarnoki kormányzatának hatalmából s az ország lakossága, kivéve a császárhű horvátságot és rácokat, társadalmi és nyelvi tekintet nélkül egységesen Rákóczi mögött áll. A külföld pedig az 1704 februárjában közrebocsátott manifesztumból értesülhetett arról, hogy a Kárpátok

koszorúzta Duna-medencében nem kalandorok ültették fel a könnyen félrevezethető szegény népet, hanem egy nemzeti öntudatában erős és az elnyomás által egységessé kovácsolt nagymúltú nép lépett fel a zsarnoki idegen kormányzat ellen, hogy kivívja ősi függetlenségét és szabadságát s ennek a törekvésnek a vezére tudatosan kapcsolja mozgalmát ősei és a nemzet előbbi generációinak immár évszázados múltú hasonló törekvésének egységébe.

Rákóczi személyi varázsa, Bécs évtizedes kegyetlen elnyomó és zsákmányoló politikája, a kezdeti sikerek átütő ereje néhány hónap alatt évszázadok szakadékait hidalta át s sikerrel oldotta meg a mozgalom első feladatát: a nemzet egységesítését a szabadságharc célegységében.

Rákóczinak azonban még sokkal nagyobb szakadékokat is át kellett hidalnia. Elsősorban a vallási kérdést kellett rendeznie, illetve meg kellett szüntetnie azt az ellentétet, amely a katolikus és a protestáns rendek között kiélesedett. Bécs kíméletlen visszakatolizáló törekvése mély szakadékot szántott a nemesi társadalom katolikus és protestáns tábora közé. A katolikusok, ha talán nem is helyeselték a rekatolizáció kegyetlenkedéseit, de mereven ragaszkodtak az elért eredményekhez míg a protestánsok egy olyan állapot visszaállítását követelték, amely csak a katolikus érdekek és a statusquo megsértésével lett volna végrehajtható.

Rákóczi és Bercsényi, de a mozgalom vezetőségének többsége is katolikus volt. Ezzel szemben az elégedetlenség miatt hozzájuk csatlakozottak túlnyomó többsége protestáns volt, akik azért csatlakoztak Rákóczi mozgalmához, mert attól sérelmeik orvoslását s a régi állapot visszaállítását várták. A mozgalomnak örökké aktuális Achilles-sarka lett a vallási sérelmek ügye. Olyan rés volt ez, amelyen át halálos sebet lehetett ütni a mozgalmon, ha ezen át valaki a meghasonlás magját elhinti a kuruc táborban.

Nagyon jól tudták ezt Bécsben és nagyon jól tudta ezt Rákóczi is. Ezért koholták Bécsben 1703 decemberében azt a követelés-listát, amelyet Rákóczi soha nem ismert el magáénak s amely az egész mozgalmat olyan színben tüntette fel, hogy az merőben csak protestáns jellegű. A protestáns követelések ilyen Bécsben történt kiélezése megoszlást akart kezdeményezni Rákóczi hívei között. De tudta ezt Rákóczi is. Bercsényiben már a mozgalom első hónapjaiban megfogant egy országgyűlés tartásának gondolata. Természetesen nem Lipót hívta volna ezt össze, hanem a felkelők és a felkelt nemzet adott volna itt kívánalmainak hangot s határozatainak formát. Bercsényi előtt történeti példák lebegtek. Hisz Bocskai, Bethlen, Thököly is hívott össze ily országgyűléseket. Rákóczi azonban tiltakozott az országgyűlés gondolata ellen. Attól tartott, hogy Bécsből meghasonlást szítanának ezen az országgyűlésen s a vallásszabadság, az elkobzott templomok ügye, vagy az elkobzott jószágok kérdése veszedelmes zavarokra adhat azon alkalmat. Előbb kezességet kell néhány külhatalomnak vállalnia, hogy Bécs nem fog az országgyűlés végzéseinek ellentmondani s a külhatalmak képviselőinek itt meg kell jelenniök, hogy bizonyíttassék Magyarország szabadsága.

Rákóczi aggodalmai nem voltak alaptalanok, mert már a február végén összehívott gyöngyösi értekezleten súlyos nehézségekkel kellett Rákóczi politikai tapintatának megbirkóznia. Amikor a gyöngyösi értekezlet összeült, már napvilágot látott a „Recrudescunt" című manifesztum, amely a mozgalom bel- és külpolitikai programadása volt. Ennek 16-ik pontja sérelmezte a hitvallások körüli fogásokat, ürügyeket, a vallásszabadsággal űzött csúfot. Azt mondta, hogy Bécs a vallás színe alatt egyenetlenséget hint az országban, hogy azzal meggyöngítse. Ebben a panaszban benne volt a változtatásra való törekvés programja is.

A decemberben Bécsben koholt követelményeket valószínűen azokból a pontokból fejlesztették ki, amelyeket a túlbuzgó protestáns Okolicsányi Pál nyújtott volt át Széchényi érseknek. Ez az Okolicsányi, aki Széchényi és Szirmay István mellett mint császári biztos

jelent meg 1704 márciusában Gyöngyösön, nem késett a bécsi érdekeknek megfelelően kiélezni a szabadságharc első népes értekezletén a vallási ellentéteket.

Ennek az értekezletnek az lett volna a kizárólagos feladata, hogy meghallgassa Széchényi érsek békeelőterjesztését és arra a választ megadja. Rákóczi meghívta a tárgyalásra a megyéket, urakat és nemeseket. De a dunántúli és az északnyugati vármegyék luteránus hitvallású követei egyenesen azért jöttek Gyöngyösre, hogy követeljék a linzi békében kimondott szabad vallásgyakorlatot s követeljék az őket illető templomok visszaadását. A követelőző luteránus követek élére maga az idős és nagytekintélyű császári biztos, Okolicsányi Pál állt. Kétségtelennek látszott Rákóczi hívei előtt, hogy a kényes kérdés felvetésében és kiélezésében nagy szerepe van a bécsi intencióknak is. Okolicsányi nyíltan arra izgatta a protestánsokat, hogy ha nem kapják meg követelésük teljesítését Rákóczitól, akkor kérjék kívánságuk teljesítését Lipót királytól.

Rákóczi határozottan kellemetlen helyzetben volt. Tudta, hogy XIV. Lajos és XI. Kelemen pápa nagyon rossznéven venné, ha szembehelyezkedne a katolikus érdekekkel, márpedig a luteránus követelések teljesítése könnyen oly színben tüntethetné fel a rosszindulatú külföld előtt, hogy a katolicizmus kiirtására törekszik. Rákóczi azzal tért ki a luteránus követelések érdemi tárgyalása elől, hogy azok nem lehetnek ennek az értekezletnek tárgyai s azok érdemileg úgy is csak egy országgyűlésen kerülhetnek szóba, ahol azokat elő is fogja terjeszteni. Ezzel sikerült leszerelni a pillanatnyi veszélyt, de a protestánsok a halasztásban veszedelmet láttak. Okolicsányi azzal izgatta a kedélyeket, hogy Lipótnak protestáns szövetségesei vannak s ezért nagy jóindulattal van újabban a protestánsokkal szemben, amit be is akar bizonyítani. Viszont Rákóczi szövetségesei, a franciák és a bajorok katolikusok s ha a bajorok Magyarországba érnek, senki sem tudhatja, hogy a Tiszánál nem kezdődik-e meg a protestánsüldözés. Rákóczi csak úgy tudta a kirobbanással fenyegető vihart leszerelni, mint arról XIV. Lajosnak utóbb levélben is beszámolt, hogy megesküdött, miszerint a francia és bajor hadaknak nincsenek valláspolitikai szándékaik s nem fognak a magyar belügyekbe beleszólni.

Rákóczi egyházpolitikája csak később alakult ki, viszont akkor már bátor kézzel nyúlt a kényes kérdéshez s kétségtelen sikereket ért el. Le tudta küzdeni katolicizmusának belső kifogásait s ügyesen egyensúlyozott az ellentétes felekezeti érdekek között s bizonyos mértékben ki is elégítette azokat a protestáns igényeket, amelyek a súlyos sérelmek jogos, de egyben a katolikus érdekekbe ütköző orvoslására irányultak. A gyöngyösi értekezlet 25 pontban foglalta össze a császárral szemben fennálló nemzeti követeléseket. Ezek közt két pontban protestáns követelés is volt, mert kívánták a protestánsok javára szóló törvények valahára való végrehajtását és követelték a jezsuiták kivitelét az országból.

Rákóczi ekkor még bízott abban, hogy mozgalmát megegyezés és törvényes keretek közt lefolyó országgyűlés fogja lezárni. Ezért óvakodott minden olyan végérvényes intézkedéstől, amelyek ezeknek elébe vágnának. Ezért tiltotta volt meg már a gyöngyösi értekezlet előtt (1704 január 27-én), „hogy a szép egyezség a hit és vallások között megmaradjon”, a templomok és iskolák erőszakos visszavételét a katolikusoktól s már akkor hangsúlyozta, hogy ezt a kérdést csak országgyűlés rendezheti. A gyöngyösi értekezleten aztán sikerült is nagy nehézségek között ezt az álláspontját pillanatnyilag elfogadtatni.

Pillanatnyilag, mert a szeptember eleji második gyöngyösi értekezleten megint kirobbant az evangélikusok nyugtalansága, elégedetlensége. Ezúttal is a császári biztos Okolicsányi Pál mozgatta a dolgokat. Az ő bíztatására hívatlanul megjelent az újabb értekezleten a tizenhárom északnyugati vármegye protestáns követsége s kihallgatást kért Rákóczitól, amelyen a Rákóczi dédapja által kötött linzi béke értelmében nekik visszajáró templomok átadását követelte.

Ez a követelés cselvetés volt az udvar részéről s magát Széchényi érseket is igen kínosan érintette, hogy Viza János és Okolicsányi a háta mögött önálló akciót kezdtek Gyöngyösön. Rákóczi most is kitartott már ismert álláspontja mellett, hogy ő nem feje a nemzetnek, de ha az volna is, akkor sem cselekedhetne önhatalmúlag a nemzet megkérdezése nélkül. Az ügy az országgyűlésre tartozik s ő esküvel fogadja, hogy ott a jogos kívánságok teljesíttetni fognak. Ez az ígéret nem elégítette ki a felheccelt evangelikus követeket, mire Rákóczi két belső bizalmi embere, a kálvinista báró Vay Ádám és a luteránus Ottlyk György bírta engedékenységre őket, figyelmeztetve azokat, hogy ha tovább bolygatják a vallás ügyét, azzal csak Bécsnek tesznek szolgálatot.

A bécsi elgondolás különben kitűnő volt, mert ha Rákóczi határozottan megtagadja a protestáns követeléseket, akkor elveszti hívei többségét, mert a kurucok nagy többsége a vallási sérelmek miatt hozzácsatlakozott protestánsokból állt. Ha pedig teljesíti a követeléseket, akkor elveszti XIV. Lajos támogatását, a bajor választó rokonszenvét s magára vonja a pápa haragját. XI. Kelemen ugyanis, amikor Bécsből megkapta a koholt követeléseket, brévét küldött a francia királynak s kijelentette benne, hogy a felkelt magyarok követelése annyira ellenkezik a katolikus hitvallással, hogy XIV. Lajost, a legkeresztényibb királyt csak rászedhették, amikor a magyarokat pártfogásába vette.

„Eszerint" írja Rákóczi emlékiratában „ha a követek kérésének engedtem volna, a bécsi udvar rágalmazó s hazug koholmányait erősítettem volna meg. Elhatároztam, hogy ha a követek meg nem nyugosznak az általam nekik adott biztosításokban, nyílt levelet bocsátok közre ellenük, hogy a pápát és a francia királyt megnyugtassam érzelmeim felől, meg lévén győződve, hogy ama 13 vármegye elfogadandja okaimat, ellenkezőleg könnyen támadhatna mi magunk között háború. Vay és Ottlyk megdöbbentek e veszélytől s miután igy leleplezve átlátták a bécsi udvar cselfogását, adott szavamért mintegy kezesül szolgáltak hitfeleiknek. E vármegyék követei ekkép meg lettek nyugtatva s személyemhez nagyobb ragaszkodást tanúsítottak, mint bármikor. Ezidőtől fogva a vallási ügy megmaradt eddigi békés állapotában…"

A szabadságharc első esztendejének tehát két nagy belpolitikai eseménye volt: a nemzeti egység megteremtése és a nemzeti egység megőrzése a Bécsből szított katolikus-protestáns ellentét többszöri felvetése ellenére is. Mindkét eseménynek igen nagy jelentősége volt a következő évekre nézve is. Ezek nélkül nem lehetett volna elkezdeni azt az országépítő munkát, amely Rákóczi vezetése alatt, olyan határozott jellemzője a szabadságharc esztendeinek s amely mélyen belenyúlt az ország gazdasági és szociális viszonyaiba is, amint arról még alkalmunk lesz részletesebben megemlékezni.

Rákóczi nagy súlyt fektetett arra, hogy mozgalmában lehetőleg egybefogja az ország valamennyi nemzetiségét. Már 1703 őszén kísérletet tett a rácok, majd 1704 január 18-án a horvátok megnyerésére is. Ez a két nemzetiség azonban mindvégig ellenséges szemmel nézte a magyarság nagy nemzeti megmozdulását s osztozott ebben velük az erdélyi szászság egy része is. Az utóbbi nemzetiség mindég a nagy németség politikai exponensének tekintette magát s már Szapolyai János királlyal szemben is Bécshez húzott volt.

Rákóczi még kezdeti nagy sikerei után sem gondolt Erdélyben rendszeres hadműveletekre. Hívei azonban Erdélyben is összetűztek a labancokkal s a megindult folyamatot már sem nem lehetett, sem nem volt tanácsos megállítani. 1703 októberében már csapatai vannak Erdélyben, november 2-án már támadásra utasítja az általa beküldött Orosz, Pált és Bóné Andrást s 1704 elején pedig beküldi Toroczkai Istvánt az erdélyi hadak vezetésére.

A szinte magától adódott kedvező erdélyi helyzetet, melyben nagy szerepe volt az erdélyi belső, most kirobbant elégedetlenségnek, nem akarta kiaknázatlanul hagyni, mert 1704 elején visszaküldte Erdélybe a neki hódolt Teleki Mihályt, mint főárendátort és harmincadost s ezzel

hozzáfogott az erdélyi felkelés gazdasági megszervezéséhez. Ekkor még mindég Thököly visszajövetelére gondolt Rákóczi. Thököly Erdély választott fejedelme volt s Rákóczi azt remélte, hogy a porta beengedi Thökölyt s így az Erdélyben biztos fedezéket nyújt a magyarországi szabadságharcnak. Thököly elé azonban a porta makacssága legyőzhetetlen akadályt emelt, viszont Erdélyben a parasztok rohamosan elterjedt kurucmozgalma egyre inkább megoldandóvá és tovább nem halogathatóvá tette a kérdést s így a körülmények egyre jobban előtérbe hozták Erdélyben is Rákóczi személyét.

1704 május 13-án Torda, Kolozs és Doboka megyék követeket küldtek Rákóczihoz. Nem tudjuk pontosan, de a legnagyobb valószínűség szerint a kuruc hadak által okozott károk megtérítését s ezzel kapcsolatban az erdélyi állapotok rendezését kérték Rákóczitól. Ekkor kapcsolódott az erdélyi kérdésbe Pekri Lőrinc, aki Rákóczi foglya volt. A mérhetetlen ambíciójú s érdekeiért szívesen meggyőződést változtató Pekri belekapcsolódott a Rákóczi által június 3-án fogadott erdélyi megyei követek akciójába. Kétségtelen, hogy már ekkor felmerült egy erdélyi országgyűlés gondolata, de hogy Rákóczi megválasztásáról is szó lett volna, nem tudjuk. Az bizonyos, hogy Rákóczi már érdeklődött a francia és svéd udvarnál, hogy a dédapjával kötött szerződés értelmében támogatják-e őt az erdélyi fejedelemség megszerzésében, de csak azt tapasztalhatta, hogy a régi szerződésnek ott kinn már kevés nyomatéka van.

A ravasz és Bercsényire neheztelő Pekri ügyes intrikával éket vert az erdélyi kérdésben Rákóczi és Bercsényi közé s Rákóczi így a saját elgondolása szerint intézkedett. Június 5-ike körül elhatározta, hogy összehív egy erdélyi országgyűlést. Kifejtette az erdélyieknek, hogy neki nem érdeke az erdélyi fejedelemség elfogadása s tőle telhetőleg Thököly személyét ajánlotta. Pekri azonban mindenképen Rákóczi jelöltségét erőszakolta, annak ellenére, hogy Thököly a sógora volt. Hogy Rákóczit a jelöltség elfogadására rábírja, azt állította, hogy Bercsényi felkérte, szorgalmazza az ő megválasztását. Rákóczi hitelt adott Pekrinek s most már csak azért sem tért ki a jelölés elől.

Erdély ekkor katonailag Rákóczi hatalmában volt. A császári csapatok csak néhány vár falai közt maradtak meg s így merőben csak elvi jelentősége volt az erdélyi kormányszék Szeben falai közt június 24-én kelt tilalmának, amely megtiltotta a rendeknek, hogy megjelenjenek a Rákóczi által Gyulafehérvárra július 5-én összehívott országgyűlésen. Rákóczi erre az országgyűlésre az evangélikus Radvánszky Jánost nevezte ki biztosául, akinek apját Thököly miatt az eperjesi vértörvényszék kivégeztette. Utasította, hogy ne befolyásolja az erdélyi rendeket szabad akaratuk nyilvánításában, mert nem is új fejedelemválasztás a cél, hanem Thököly 1690-ben történt megválasztásának elismerése s bizonyos ügyek, mint a hadi fegyelem és az adókérdés. Radvánszky mellett Pekrit és Mikest küldte be Rákóczi plenipotentiarius, meghatalmazott címmel s Toroczkai hadai biztosították a gyűlés zavartalanságát. Ez a biztonságérzés megmozgatta egész Erdélyt s a gyűlésen nemcsak a magyarok és székelyek jelentek meg, de Szeben, Szászsebes és Brassó kivételével a szászok is. Különösen nagy volt a bizalom Rákóczi iránt a jobbágyok körében, akik valósággal elárasztották Radvánszkyt hűségükről szóló s helyzetük javítását remélő kérvényekkel.

Az országgyűlés már az első napon egyhangúan és kétségtelen lelkesedéssel Erdély fejedelmévé választotta II. Rákóczi Ferencet. Pekri javasolta, hogy mivel Erdély jogait törvénytelenül kobozták el, éljenek a rendek elkobzott jogaikkal s válasszanak fejedelmet. A választással egyidejűleg feleleventették a rendek azt a régi szokást is, hogy feltételeket, kondíciókat szabtak a megválasztott fejedelemnek. Ez alkalommal 25 pontban foglalták össze feltételeiket, amelyek közül azonban Rákóczi hatot nem fogadott el, úgy, hogy a beiktatáskor csak 19-re tett esküt. Ezek a feltételek Rákóczi fejedelmi hatalmát erősen korlátok közé szorították. Azt lehet hinni, hogy Rákóczi megválasztásával az erdélyiek a belső békét akarták megteremteni,

de ezentúl a legkevésbé sem gondoltak arra, hogy Rákóczit támogassák magyarországi tevékenységében.

Az országgyűlés követeket küldött a választást bejelentendő a két román vajdaságba, amelyek az egykori hűbéri alárendeltség nyomán sűrű kapcsolatban voltak Erdéllyel. Követeket küldtek Rákóczihoz is, hogy kellő tisztességadással jelentsék megválasztatását. Majd az országgyűlés letárgyalta Rákóczi előterjesztéseit s így törvényalkotással is foglalkozott.

Rabutin válaszul augusztus első hetében Szebenben tartott egy nagyon csonkácska labanc-országgyűlést, amely semmisnek jelentette ki a gyulafehérvári országgyűlés fejedelem-választását és egyéb határozatait. Ez azonban a tényleges helyzeten nem változtatott. Rákóczinak most már kötelességévé tétetett, hogy magára vegye Erdély gondját is. Bercsényi önként jelentkezett, hogy bemegy Erdélybe. Az országgyűlésen erdélyi főgenerálisnak megválasztott, nagy ambíciójú Pekri is messze tekintett. De Rákóczi Forgách Simont küldte be Erdélybe. Erdély pacifizálása, politikai és katonai megszervezése, társadalmi viszonyainak lecsillapítása felülmúlta Forgách képességeit s különben sem tudott úrrá lenni az egymással vetélkedő erdélyi urak ellenségeskedésein. Így Rákóczi nem nyert sem emberanyagban, sem anyagiakban Erdély fejedelmi székével semmit. Épp úgy csak tehertétel volt számára, mint 1848-49-ben súlyos terhet jelentett Kossuth szabadságharca számára is az erdélyi mellékharctér, a maga ezer külön gondjával és bajával. Erdély fejedelmi székének birtoka külpolitikailag lett Rákóczi és a magyar szabadságharc számára jelentős, amikor Rákóczi ezen az alapon tudott a külhatalmakkal tárgyalásokba bocsátkozni s amikor az erdélyi fejedelemséghez való ragaszkodás egyik akadálya lett a Béccsel való megegyezésnek.

Utóbb Erdély is belekapcsolódott az általános szabadságharc ügyébe. Mivel a bécsi reakciótól tartani lehetett, az erdélyiek biztosítani akarták magukat minden lehetőséggel szemben. Ezért a külföldi hatalmak által garantálandó magyar békében akarták biztosítani az erdélyi fejedelemség szabadságát és függetlenségét. Erdélyt nagyon nyugtalanította, hogy Rákóczi nem jött be Erdélybe. Távolléte sokkal többet ront a közhangulaton, írta neki Radvánszky, mintha 10.000 embert vinne ki Erdélyből. Egyelőre azonban nem tudott időt és alkalmat szakítani arra, hogy Erdélybe menjen s a fejedelmi széket elfoglalja. Amikor pedig 1705 őszén Herbeville előnyomulása arra kényszerítette Rákóczit, hogy Erdélybe induljon, a zsibói csatavesztés kirántotta Erdély talaját a lába alól.

Rabutin Herbeville bejövetelét kihasználandó már december 15-ére országgyűlést hívott össze Segesvárra. A csonka országgyűlés a csüggedt közhangulatnak és Rabutin szuronyainak hatására sietve meghódolt I. Józsefnek s semmisnek nyilvánította Rákóczi megválasztását. Rákóczi erdélyi hívei kiszorulva Erdélyből 1706 március 8-án Huszton tartottak országgyűlést, amely a magyarországi kiküldöttek jelenlétében kimondotta, hogy Erdély csatlakozik az előző évben létrejött magyarországi konföderációhoz. A huszti gyűlés detronizálta Erdélyre vonatkozóan a Habsburgokat s a magyar szabadság védelmére, illetve a Habsburgok ellen Magyarország és Erdély véd- és dacszövetséget kötött egymással. Ennek volt a következménye, hogy az erdélyi követek megjelentek a nagyszombati béketárgyalásokon, ami aztán a béketárgyalások csődjéhez vezetett. Ugyanis a szövetkezett rendek szenátusi ülése Érsekújváron felvette a 23 békepont közé azt is, hogy „Erdély az Ausztriai Ház uralma alól kivétetvén, fejedelmét szabadon válassza.”

Wratislaw, Aspremontné s bizonnyal maga Rákócziné is a bécsi elgondolásnak megfelelően arra akarták rábírni Rákóczit, hogy a burgaui grófság és a leuchtenbergi hercegség fejében mondjon le az erdélyi fejedelemségről. Rákóczi azonban tiltakozott az ajánlat ellen, mondván, hogy nem családja emelésére, hanem hazája szabadságának kivívására fogott fegyvert. Annál is inkább ragaszkodott a fejedelmi székhez, mert nem akart II. Apafi Mihály módjára

érdemtelenné lenni rá. Ha az erdélyi rendek másképpen gondolkoznának, mondta, nem kényszerítené háborúra őket. De tudja, hogy hívei neki s látja, hogy a bécsi udvar azért akarja az erdélyi fejedelemválasztást megsemmisíteni, hogy ezzel Erdélyt kirekeszthesse a magyarországi békéből s így ismét kénye-kedve szerint hajthassa igájába. Bécs és hivatalos képviselője, Wratislaw, mereven kitartott álláspontja mellett s így a nagyszombati béketárgyalásokon az erdélyi kérdés Magyarország számára is döntő jelentőségű lett.

Így kapcsolódott be az erdélyi kérdés a magyar kérdésbe s játszott bele a magyar belpolitikába is. Az erdélyi-magyarországi szövetkezés megteremtette elvben az egységes Magyarországot, azonban azon belül fenntartotta mintegy biztosítékul Béccsel szemben a fejedelmi Erdélyt. A történelmi Magyarország gondolata és a Bocskai-féle elgondolás így lépett kompromisszumra egymással a körülmények kényszerítő hatása alatt…

A második gyöngyösi értekezletből kifolyólag került sor 1704 októberében a selmeczi értekezletre. A protestáns rendek nem bíztak a franciákban és bajorokban s ezért kapvakaptak a holland-angol közvetítésen. A fejedelem hajlott is a közbenjárásra, de hangsúlyozta, hogy a béke ügye csak országgyűlésen kerülhet szóba s azt csak fegyverszünet alatt hívhatja össze. Az országgyűlés terve nagyon aggasztotta a külföldi követeket, mert ebben Lipót tekintélyének csorbítását s a felkelőkének gyarapítását látták. Az országgyűlésre természetesen nem került sor, mert a tárgyalások a biztosítékok kérdése s egyéb áthidalhatatlan ellentétek miatt megszakadtak.

A selmeczi értekezlet után hadi mozdulatok kötötték le a mozgalom vezetőit s így újabb nevezetesebb belpolitikai eseményekre csak a nagyszombati vereség múló kábulatának elmúlta után került sor.

A nagyszombati ütközet után a fejedelem belátta, hogy seregeinek nagy száma még nem elegendő a sikeres hadviseléshez. Feltétlenül szükség van jól fegyelmezett, rendes hadseregre s szükség van tőkére, illetve állampénztárra, amely biztosítani tudja a zsoldfizetést és a háború egyéb természetű kiadásait. 1705 január legelején tehát kimondatta Rákóczi a Léván tartott tanácskozáson, hogy rézpénzt kell kibocsátani, melyet köteles lesz az országban mindenki elfogadni. A rézpénznek egyik oldalán Magyarország címere, másikán két szó „pro libertate" leend. A rézpénzt kétféle értékben bocsátották ki. A kisebb, amit polturának hívtak, egy drachmát nyomott s negyvennek értéke volt egyenlő fél ezüst tallérral. A nagyobb volt a libertas, amely 5 drachmát nyomott s értéke tíz poltura volt. Rákóczi maga ilyképpen emlékszik meg erről az alapvető fontosságú intézkedésről:

„A vert ezüst nagy szűke, engem mindjárt a hadviselés elején arra kényszeritett, hogy rézpénzt veressek, ha nem akarok hadiadót vetni ugyanazon népre, ugyanazon pórokra, kik jószántukból saját lovaikkal, saját fegyvereikkel katonáskodtak és azonfelül még eleséggel is szolgáltak. De ha a rézpénz belső értéke szerint veretik, nem felelt volna meg sem a szükségletnek, sem hasznavehető nem lett volna, a nagy súlya miatt. Kértem tehát valamennyi város és megye hozzájárulását s ezt megnyervén, a közszabadság emblémáit s nem a magam cimerét verettem rá a rézpénzekre… A rézpénzek jó forgásba jöttek s engem képessé tettek, hogy hadaimat jobb karba hozzam, de az eszélyesség előre láttatta velem, hogy e forgalom nem lesz tartós. Annyi eszközöltetett azonban általuk, hogy a bányák aranyát és ezüstjét fegyver és posztó vásárlására fordíthattam."

A lévai tanácskozások után az addiginál is fokozottabb energiával folytatta Rákóczi a hadsereg szervezését, felszerelését és fegyelmezését.

Az 1705 áprilisi tárgyalások, amelyeken Egerben ismét szóba hozták a császári biztosok Rákóczi előtt a fegyverszüneti tárgyalások felvételét, újra felmerült az országgyűlés összehívásának gondolata. Rákóczi ragaszkodott ahhoz, hogy országgyűlésen kívül nem lehet szó béketárgyalásokról, annál kevésbé sem, mert ő nem ura a nemzetnek.

Az országgyűlés gondolata egyre jobban előtérbe került. 1687 óta nem volt országgyűlés s a kurucok ezt az országgyűlést is csak az ősi szabadság ellen intézett merényletnek tekintették, hisz itt mondatták le a nemzetet az ellenállási jogról s vezették be az örökös királyságot. Lipót, mikor nagyon szorult, 1704 március 25-én megígérte egy Pozsonyban, vagy Sopronban tartandó országgyűlés összehívását, amit ő nyitott volna meg és zárt volna be. De az ígéret realizálására nem került sor s így előbb-utóbb be kellett következnie a kurucok által összehívott országgyűlésnek. Ha ez a gyűlés összeül, akkor kétségtelen, hogy a magyar nemzet nemcsak harcot vív szabadságáért, hanem visszanyertnek tekinti törvényhozói jogát is. Ez a tény a dinasztiára súlyos vereséget jelentett volna.

Rákóczi előző évben is csak hosszas töprengés után határozta el, hogy összehívja az erdélyi országgyűlést, amelyre tulajdonképpen semmi joga sem volt. De a gyulafehérvári országgyűlés megtartása komoly riadalmat okozott Bécsben s már azért is vonakodtak a fegyverszünet megkötésétől, nehogy azalatt Magyarországon is módja legyen Rákóczinak országgyűlést tartani. 1704 október 20-án jelentette ki először Rákóczi a közbenjáró külföldi követeknek, hogy országgyűlést kell összehívnia a béke ügyében. 1705 április 22-én azt ajánlotta Bercsényi Rákóczinak, hogy az országgyűlést hívja össze Hatvanban, majd május 16-án ezt a kívánságot oda módosította, hogy azt Rákos mezejére kell összehívni. Ebben az utóbbi tervben bizonyos történelmi reminiszcenciák voltak Mátyás királlyá választására s a nemzeti ellenzék ismert rákosi végzésére.

Rákóczi már április 25-én felszólította a megyéket, hogy nyilatkozzanak a kezesség elfogadása és a sérelmek ügyében, majd július elsején összehívta a Rákos-mezejére a rendeket „a régi hajdani országgyűlések formája szerint". Az összehívó levél eddigi manifesztumaira hivatkozott s leszegezte, hogy Lipót halálával okvetlen szükséges az országgyűlés összehívása. Ennek az országgyűlésnek az lesz a hivatása, hogy azon a rendek a csöndes békesség és a régi tündöklő szabadságaink teljes gyümölcsét hagyják utódaikra. A harctéri helyzet miatt augusztus 19-én az országgyűlés helyét Szécsénybe tette át: „a nemes haza státusainak egyben való gyűlését… az Isten által fölvett közügynek jobb utakon s módokon a nemes ország közakaratából való előmozdítására." Az új király, I. József május 15-én ígéretet tett arra, hogy országgyűlést hív össze. Tanácsosai két hónappal később ezt az ígéretét be is akarták véle váltatni. De ekkor már késő volt. A Rákóczi által összehívott országgyűlés mellett az akkori katonai helyzet miatt aligha lett volna résztvevője egy József által összehívott gyűlésnek. Különben is ekkor már szétfoszlottak a József személyéhez fűzött kezdeti romantikus reménykedések s a magyar politikai élet homlokterébe épp az a kérdés került, hogy József törvényes király-e, vagy sem s nincs-e az ország az interregnum állapotában, mikor is gátlás nélkül tárgyalhat és szövetkezhet bármilyen külhatalommal. Ez azért is fontos volt, mert Rákóczi ekkor már kényszeríteni akarta az egyre erősbödő békehangulat ellensúlyozására XIV. Lajost, hogy kössön vele, mint független erdélyi fejedelemmel nyílt véd- és dacszövetséget, ha máskép nem ismeri el szuverénnek.

A szécsényi országgyűlés nem a legjobb hangulatban ült össze, hisz kevéssel előbb veszett el a pudmericzi csata, amely fokozta a nemesség békehajlandóságát. Mindenki a legnagyobb bizonytalanságban volt, hogy a gyűlésen mi lesz. Rákóczi kijelentette, hogy ő csak mint egyszerű polgár fog azon részt venni, szavazni fog s végre fogja hajtani a határozatokat. A gyűlés tárgyául azt jelölte meg Bercsényi előtt, hogy alkalmat nyújt a császár követeinek ajánlataiknak a rendek előtt való előterjesztésére s beváltja a protestánsoknak Gyöngyösön

tett ígéretét azzal, hogy ügyüket a rendek elé terjesztik. Mivel Bercsényi ezt a programot kevesellte s Rákóczi magatartását sem helyeselte, a szécsényi gyűlésen magához ragadta a kezdeményezést s maga szabott irányt ennek az igen fontos tanácskozásnak.

Hogy megértsük a szécsényi gyűlés légkörét, vissza kell térnünk az örökös királyság kérdésére, amely áthághatatlan elvi akadályt emelt a nemzet és a Lipótot felváltó új uralkodó közé.

Bercsényinek és a kurucok radikálisabb szárnyának Lipót elhunyta után azonnal az volt az álláspontja, hogy József megválasztása az 1687-es országgyűlésen törvénytelen volt, tehát a törvénytelenül megválasztott királyt nem lehet elismerni. Ettől eltekintve is képtelen József az uralkodásra, mert megesküdött koronázásakor a feltételekre és az országgyűlések tartására s mivel egyiknek sem tett eleget, esküje semmis, viszont eskü nélkül nem lehet király. A magyaroknak semmi közük Józsefhez s Isten ítélete szerint interregnum, királytalanság van. Maga Rákóczi is hajlott erre a felfogásra, mert a július 1-én kelt országgyűlési összehívó levélben ezen az alapon nyilvánította a Habsburgok uralkodását képtelennek és törvénytelennek.

Rákóczi és József közt mérhetetlen szakadékot vájt az az elvi kérdés, hogy József, akit az 1687. I. tc. szerint még szabadon választottak, uralkodhatik-e az 1687. II-IV. tc.-kek alapján, amelyek behozták az örökös királyságot és eltörölték az ellentállás jogát? Az udvar az örökös királyság eltörlése és az ellentállási jog helyreállítása alapján nem akart tárgyalni. Ez a két kérdés viszont már a „Recrudescunt" című kiáltvány szerint is alapoka volt a nemzet fegyveres felkelésének és szabadságharcának. A kurucok ezeknek a pontoknak a tisztázása nélkül tárgyalni sem akartak, mert tudták, hogy mindaddig, amíg ezek a pontok nem tisztáztatnak, Bécsben a magyarokat alávetett szolgáknak s Magyarországot pedig örökös tartománynak, birtoklási tárgynak fogják tekinteni.

A magyarok világos disztinkciót kívántak az örökletes királyság és az örökös birtoklás között, mert az első csupán csak a királyi méltóság örökösödése egy családban, a nemzet hozzájárulása szerint, bizonyos megkötöttségeken belül; a másik azonban jogcím az alkotmány elvetésére, a szabadságjogok elkobzására és az önkényuralomra; azt jelenti, hogy Magyarország tulajdona az Ausztriai Háznak. Ezért követelték a kurucok, hogy jelentse ki József, miszerint a királyi örökösödés címén nem fogja az országot az örökös tartományok módjára kormányozni. A szécsényi országgyűlés összehívása után egy félévvel ezt Rákóczi és a szenátus világosan ki is fejezte, amikor leszegezte, hogy József örökös király, de nem örökös ura a rendeknek, mint ahogy nem örökös jobbágya neki az ország sem.

Amint tudjuk az előbbi fejezetből, József csak annyit volt hajlandó az 1706. évi tárgyalások folyamán kijelenteni, hogy az örökösödési törvény alapján nem kíván korlátlanul uralkodni. Az ilyen királyi kijelentések voltak az okai annak, hogy a nemzet egyre élesebben foglalt állást az örökös királyság elvi kérdésében s jutott el végül a végső konzekvencia levonásáig, annak a kijelentéséig, hogy a trón üres!

A magyar állásponttal szeges ellentétben állt az udvar álláspontja. Hisz Lipót házilag rendezte 1703-ban fiai között az örökösödés ügyét s már küszöbön állt az a bécsi törekvés, hogy be kell hozni a leányágon való örökösödést is. A magyarok azonban még abban reménykedtek, hogy a beteges és gyermektelen király halála meg fogja oldani a kérdést, mert ezzel meg fog szűnni az örökösödés s a szabad királyválasztás joga vissza fog szállni a nemzetre. Bécsben pedig már ekkor gondoltak arra, hogy ezt meg kell előzni. A bécsi udvar állandó rideg kitartása az örökösödés és az ellentállási jog kérdésében az örökösödési jognak számára oly kívánatos kiterjesztési célzata miatt is indokolt volt.

A szécsényi gyűlésen hat püspök, számos szerzetes és világi pap, 36 főúr, 25 vármegye s majdnem minden város követsége képviselte az ausztriai ház ellen felkelt nemzetet. A

megnyitó beszédet Telekesy püspök, a fejedelem régi híve tartotta. Majd Rákóczi vázolta, hogy az ország karai és rendjei azért gyűltek egybe, hogy a nemzet a békéről és egyéb ügyekről szabadon szólhasson és szavazhasson s tanácskozzék a haza védelméről. A gyűlésen a császárt Széchényi, Viza, Szirmay és Okolicsányi képviselték. A külföldi követek bár kértek és kaptak is útlevelet, végül is elmaradtak. Rákóczi lemondott minden tisztéről és hatalmáról, amelyet a rendek hűségesküjükkel eddig ráruháztak és szabad folyást engedett a tanácskozásnak, amelyben maga is mint egyszerű főúr akart részt venni.

A gyűlés súlyos válsággal kezdődött. A nemesség elhatározta, hogy a tárgyalásokat kétkamarás rendszerrel fogják folytatni s a két tábla csak követek útján fog egymással érintkezni. Ez a határozat a Rákóczi által is csak konventnek nevezett gyűlést országgyűlésnek nevezte és megválasztotta elnöknek, illetve királyi személynöknek Radvánszky Jánost. A nemesek határozata mélyen sértette a felső táblát s Bercsényi és a mágnások kijelentették, hogy abba soha nem fognak belenyugodni. Teljes lett a zavar. Amit növelt, hogy Rákóczinak nem lett volna joga országgyűlést összehívni s azóta még arról a hatalmáról is lemondott, amit a hűségeskükből nyert volt el.

A kivezető utat Bercsényi találta meg. Kijelentette, hogy a nádor, országbíró, kancellár stb. távollétében nem lehet országgyűlést tartani, különben sincs királyválasztásról szó, ami az országgyűlést szükségessé tenné, hisz épp arról van szó, hogy az uralkodó békebiztosait a nemzet meghallgassa. Ezért legyen a gyűlés egyszerű konvent.

Ennek elfogadása után azt ajánlotta, hogy a rendek kössenek szövetséget, esküdjenek meg szabadságuk helyreállítására és válasszanak egy főnököt. Bercsényi a mintát a lengyelektől vette, ahol az ilyen alkalmi konföderációk divatban voltak s amelyet maga Bercsényi is ismert lengyelországi bujdosása idejéből. Ajánlotta, hogy nevezzék magukat szövetkezett rendeknek s Rákóczit „dux”-nak, a haza szabadságáért összeszövetkezett magyarok *vezérlő* fejedelmének.

Bercsényi ajánlata nagy helyesléssel találkozott. Kimondatott, hogy a gyűlés a szövetkezett magyarok karainak és rendjeinek közönséges konventje, amely azonban a valóságos országgyűlések szellemében és szokása szerint tárgyal és intézkedik. Egy tizennyolc tagú bizottság kidolgozta az új szervezetet, megállapította Rákóczi címét s elhatározta, hogy Rákóczi mellé huszonnégy szenátor neveztessék ki. Szeptember 19-én tették le az esküt a fejedelem és a rendek a szövetségre s az utóbbiak a fejedelemre is. A katolikus klérus azonban kijelentette, hogy a szövetség határozatai ránézve csak annyiban kötelezők, ha a katolikus egyházzal nem ellenkeznek, a fejedelem pedig elhárította magától a szenátorok kinevezésének jogát. Végül is a rendek jelölése alapján nevezte ki a huszonnégy szenátort, akik főleg a külügyek igazgatására voltak hivatottak s akik közül 6-6 a papi és úri, 12 pedig a nemesi rendből került ki.

A fejedelem esküt tett, hogy a megbántott szabadság és törvények helyreállítására kötött szövetséget megtartja, terjeszti, segíti, annak külső szövetségeseket keres. Az egyességet megőrzi, az összeszövetkezett magyarságot és a haza szabadságának ügyét nem hagyja el, hanem lelkéből vezérli. A szövetkezett Magyarország minden nemesét, vitézlő és fölfegyverkezett rendeit törvényes szabadságukban megtartja, igazságaikban, törvényes kiváltságaikban nem háborgatja s háborgatni nem is engedi, sőt védi és oltalmazza. A vallásból származó egyenetlenségeket eltörölni igyekszik azzal, hogy a bevett három vallást a maga törvényes szokott szabadságában megtartja és megtartatja. Végül esküt tett arra, hogy a szövetkezett rendek végzéseit, akaratát megtartja, megtartatja és minden erővel és tehetségével véghezvinni is törekszik.

A szövetségi oklevelet, amelyet mindannyian aláírták, Ráday Pál olvasta fel. Ennek bevezető sorai, amelyek az egész lényegét összefoglalják, a következők: „Mi alul Specificált Magyarországi Statusok és Rendek adgyuk tudtára örök Emlékezetül mindenkinek az kiknek illik ez Levelünknek rendében: Hogy minekutána az Szabados Uraságra vágyódó Austriai Ház az Királyi Diplomákat Hiti-megszegésével átalhágván, minden Törvényeinket megvetvén és földre tapodván, édes Hazánkat, Nemzetünket, minden szabadságától nemcsak megfosztotta, hanem ennek több Tagjait minden kegyetlenséggel öldöklötte és sokakat közülök rettenetes kinokkal az föld színéről eltörleni nem irtózott volna: Istennek Csudálatos vezérlésébül azon kegyetlen Uralkodó rabságából Méltóságos Fejedelem Fölső-Vadászi Rákóczi Ferenc Kegyelmes Urunk Ö Nagysága kiszabadulván Austriának ellene velünk együtt fegyvert fogván és már harmadfél esztendőktől fogvást hasznosan hadakozván az végre: Hogy ezen Ügy dolgában közösséges akarattal tovább is jobb rend tétessék, ez folyó 1705-ik Esztendőben September Havának első Napjára ide Széchenyi Mezőben Generális-Conventusra bennünket hivogató-Levelei által összehivott és gyüjtött volna: szükségesnek itéltük, hogy mindeneknek előtte egy oly fejet válasszunk magunknak, az ki velünk együtt Hittel confoederálván, ezen Hazánk Ügyét, valamig Isten által régi Szabadságaink helyrehozásával, megnyerésével kivánt czilját el nem érjük, nemcsak az Hadi dolgokban, hanem az Törvényes, Egyházi és Oeconomiai állapotokban is igazgassa, kormányozza és velünk egyetemben oltalmazza…”

Rákóczi beváltotta a protestáns rendeknek Gyöngyösön tett ígéretét s szóba hozta a vallási sérelmek kérdését. Az ügy nagy és heves vitát váltott ki, annyira, hogy Bercsényi már egyenesen a gyűlés abbahagyását sürgette. Viszont Platy Sándor azt követelte, hogy a vallási sérelmek mindenekelőtt intéztessenek el. Rákóczi azonban most is leszerelte a vihart, mert bebizonyította, hogy hiába fognak addig a templomok és iskolák visszavételéhez, amíg az ellenség előnyomulása nincs meggátolva. Hangsúlyozta, hogy ő esküt tett a sérelmek orvoslására s azt állja is. Végül abban egyeztek meg, hogy a vallási sérelmek párhuzamosan tárgyaltassanak a fegyvernyugvás és béke ügyével.

A szécsényi gyűlés 19 törvénycikket alkotott. Kimondta a konföderáció létrejöttét. Törvénybe iktatta a vezérlőfejedelem által kínevezett 24 szenátor névsorát. Az állandó követjárások helyett elhatározta, hogy a megyék a fejedelem mellé 2-2 állandó megbízottat delegáljanak, akik mellette a megyéik ügyeit intézzék. Felhatalmazta a fejedelmet és a szenátust a béketárgyalások felvételére és folytatására. A vármegyék ügyeiben is megadták a szövetkezett rendek a fejedelemnek és a szenátoroknak a teljes auktoritást. Felszólították a jezsuitákat, hogy szakadjanak négy hónapon belül el az ausztriai provinciától, különbeni kitiltás terhe mellett. Az eperjesi vértörvényszék áldozatainak és a Thököly-emigráció tagjainak biztosították javaik visszaszerzését. Biztosították az utóbbiakat, hogy a kötendő békébe bevétetnek. Intézkedtek a gyűlésről igazolatlanul távolmaradt meghívottak büntetéséről. Alkalmat adtak az eddig nem csatlakozottak csatlakozására s intézkedtek az esetleges árulók azonnali büntetéséről. Elhatározták, hogy az erdélyi rendeket is felszólítják a konföderációba való belépésre. Meghatározták, hogy a szövetség alapokmányának egy-egy példányát Rákóczinál, György hannoveri választónál, a későbbi angol királynál, és a lengyel prímásnál teszik le. Az előbbit a protestánsok, az utóbbit a katolikusok kívánták. A vallási ügyek rendezésére az 1608., 1647. évi törvényeket és az 1659. évi hitlevelet fogadták el irányadóul. Ezeknek az alapján biztosították az evangélikusok és a reformátusok szabad vallásgyakorlatát s az 1647-ben átadásra kijelölt 90 templom ügyének csöndes megegyezéssel való elintézését. Felhatalmazták Rákóczit, hogy a templomok szétosztására nevezzen ki biztosokat. A katolikus papság ugyan tiltakozott ezek ellen, amit a rendek tudomásul is vettek, de leszegezték, hogy a hozott törvények értelmében és a szövetséglevél erejénél fogva is köteles a vezérlőfejedelem az evangélikus statust a maga törvényes követeléseiben és jogaiban támogatni. Rákóczi már október 6-án meghagyta a kijelölt biztosoknak, hogy a templomokat, iskolákat, paróchiákat

szétosztó működésüket azonnal kezdjék meg. Rákóczi a nekik adott utasításban igen körültekintő és tapintatos eljárásra utasította biztosait s valóban, az osztozás országszerte barátságos úton folyt le, legfennebb csendes, higgadt tiltakozásról van emlékünk. Rákóczi 1705 október 17-én kiterjesztette a bizottságok hatáskörét a királyi városokra is és az eljárás végén is vitásnak maradt kérdések rendezésére 1706 február 5-én a szenátus miskolci gyűlése küldött ki egy héttagú bizottságot.

A szécsényi gyűlés gazdasági természetű végzéseket is hozott. Megadta Rákóczinak a rendelkezési jogot a kincstári birtokok felett s felállította a közgazdasági tanácsot. Rákóczi már október 7-én 23 pontból álló utasítással látta el a „consilium oeconomicumot", amely aztán 1706 január 1-én kiterjesztett hatáskörrel a szepesi királyi kamara helyére lépett.

A szécsényi konvent jelentősége a szabadságharcra nézve alig felbecsülhetően nagy. Az eddigi személyi hűségen felépült rendszert a szövetkezés pontosan felépített szisztémájára helyezte át. Pontosan és közakarattal körvonalazta Rákóczi, a szenátus és a rendek kötelességeit és jogait. Megoldva a vallási sérelmek orvoslását, igen sokat tett arra nézve, hogy a szeretetet visszaállítsa s ezzel a nemzet lelki egységét is elmélyítse. Nem hiába veretett Rákóczi ennek emlékére olyan emlékérmet, amelynek domborművén közös oltáron táplálják a hazaszeretet tüzét a katolikus, luteránus és kálvinista papok.

Rákóczi országépítő munkája kiterjedt minden lehető vonatkozásra. Nemcsak a hadseregre, hanem az iparra, kereskedelemre, közlekedésre, postaügyre, földmívelésre, iskolaügyre, igazságszolgáltatásra stb., stb. Ehhez a sokoldalú építőmunkához szervezeti keretet teremtett a szécsényi konvent. Ettől a perctől kezdve a nemzetnek a szabadságharcban felszabadult erőit már egy látható és irányítható olyan szervezet fogta össze, amelyet a nemzet szabad akaratnyilvánítása teremtett meg.

Rákóczi pénzügyi politikájának az volt az alapelve, hogy mivel a felkelés egyik alapoka épp a pénzügyi kiszipolyozás volt, nem szabad a szabadságharc anyagi terheit azokra hárítani, akik különben is vér-és egyéb áldozattal szolgálják a mozgalmat. Rákóczi a háború első öt évében egyetlen garasnyi adó nélkül folytatta a háborút. Egyedül a kincstári jövedelmekre, magánvagyonára és az elenyészően kismértékű idegen segélypénzekre támaszkodott. A kincstári jövedelem alig jelentett évi félmillió forintot. XIV. Lajos támogatása évi 170.000 tallér volt. Ezzel szemben a hadviselés évente két és fél, három és félmillió forintot tett ki. A különbséget Rákóczinak kellett a sajátjából fizetnie vagy előteremtenie.

Magyarországon alig volt nemesérc-pénz. Ami az országba bejött marhákért Németországból és borért Lengyelországból, az a kíméletlen adópolitika és adóbehajtás révén adó fejében Bécsbe vándorolt. Bármilyen igyekezettel műveltette is Rákóczi a nemesfémbányákat, azoknak termése csak arra volt úgy-ahogy elég, hogy a külföldi behozatalt egy ideig biztosítani lehetett vele. Már Lipót bevezette 1696-ban a rézpénzverést s ezt a példát követte Rákóczi a lévai határozat értelmében. A vármegyék 1704-ben kétmillió névértékű rézpénz kibocsátására hatalmazták fel, de a könnyen hamisítható pénzből a hamisítók is hallatlan tömeget állítottak elő. A rézpénznek a mindennapi forgalomban jó szerepe volt, de a kölcsön- és jelzálogügyleteknél nagyon keresték az ezüstöt és az aranyat. Ezért a rézpénz árfolyamát és kötelező értékét mesterségesen kellett fenntartani.

1706 elején már általános rézpénzellenes hangulat fogadta Rákóczit a miskolczi értekezleten. Hogy megmentessék a rézpénz árfolyama, azt tanácsolták, hogy a további verése szüntettessék meg s térjen rá az ország az adózásra. Rákóczi még visszautasította az adózás gondolatát s inkább leszállította a régi kibocsátású pénz értékét s az új rézpénzre a nehezen hamisítható Boldogságos Szűz-képet határozta ráveretni. A rézpénz kényszerárfolyama különösen a

megyékben kedvetlenséget idézett elő s a lassan kiterjedt békehangulatot nagyban táplálta a fizetőeszközök ilyenképpen előállt válsága.

1706 decemberében a rozsnyói tanácsülésen Bercsényi is az adózás mellett tört lándzsát. Különösen a hadsereg ruházatának beszerzése vált lehetetlenné a nemesfém-pénz hiánya miatt. Ezért felbecsülte, hogy mekkora volt a megyék termése, mennyi kell abból maguknak a megyéknek s mennyit adhatnak belőle a nemzetnek. Ennek alapján az ajánlotta, hogy vettessék ki Felső-Magyarországra két millió forint adó, de nem pénzben, hanem a megyénként legjobban megfelelő terményben. Így szarvasmarhával és más terménnyel lehet megvásárolni a morvaországi és sziléziai árukat. Ez a természetbeni adózás megmentette az ország importlehetőségét, átmenetileg emelte a rézpénz árfolyamát s a behozott nyerstermékek feldolgozásával lendületet adott az ipar különböző ágainak.

Az ország csak így tudta biztosítani a mozgalom gazdasági alapjait s hogy ez a pénzügyi politika végül mégis összeomláshoz vezetett, az elsősorban a háború hosszú időtartamára vezethető vissza. Hisz Rákóczi már a rézpénz bevezetésekor tudta, hogy ez csak néhány évre képes anyagi bázisul szolgálni.

Többször említettük, hogy Rákóczi a nemzet egységét nemcsak a magyar anyanyelvűek különböző társadalmi rétegein belül, hanem a nem magyar és magyar anyanyelvűek cél-egységének megteremtésével is szolgálni kívánta. Törekvéseit azonban csak részleges siker kísérte. A horvátok és rácok (szerbek) megnyerésére és leszerelésére többször tett kísérletet. Ez a két dél-szláv náció azonban ridegen elutasította magától a közeledést. A horvátok a török hódoltság másfél évszázadában meglehetősen hozzáidomultak Karinthián és Krajnán át az örökös tartományok szelleméhez, míg a rácok és magyarok közt a török hódoltság ideje alatt mérhetetlen gyűlölet halmozódott fel. A bécsi kormányzat szívesen favorizálta is a rácokat a magyarság féken tartására s már a mozgalom kezdetén megtalálta a hatékony utat fellázításukra.

A szabadságharc leghűségesebb nemzetisége a rutén volt. Rákóczi első csapatai hűséges rutén jobbágyainak sorából kerültek ki. Hasonló lelkesedés vitte a tótokat is Rákóczi zászlói alá. Kezdetben ugyan volt megmozdulásuknak bizonyos szociális és úrgyűlölő íze, de azután teljesen beolvadtak a szabadságmozgalomba. A románság csak részben vett részt a szabadság-harcban s ezeket az erőszakos unitálás elleni védekezés lehetősége vezette Rákóczi táborába. Nagy szerepet játszott a románok között, mint a magyaroknál s a többi nemzetiségeknél is, az a reménykedés, hogy a mozgalomhoz való csatlakozás mentesíteni fogja az embereket a jobbágyságtól. A szászok egységesen soha nem álltak a mozgalom mögött. Mindamellett a szászok között is akadtak Rákóczinak elég szép számmal hívei. A zsibói csatavesztés azonban ezek számát nagyon megtizedelte. A felvidéki német lakosságú városok szívesen csatlakoztak Rákóczihoz, mert a bécsi rekatolizáló törekvésekkel szemben Rákóczitól remélték evangélikus hitük konzerválását. Különösen kitűnő hívei kerültek ki a vezérlő fejedelemnek és mozgalmának a szepesi németség sorai közül.

Rákóczi mozgalmának sikere nagyrészt azzal is magyarázható, hogy igen nagy szociális érzékkel rendelkezett, különösen kora általános érzékéhez viszonyítva. Elve volt, hogy a szegény nép elnyomását meg kell szüntetni, mert a szegénység kétségbeesése veszedelmesebb a gazdagok panaszolkodásánál. Már 1703 szept. 27-én felmentette Rákóczi a hadbavonult jobbágyokat mindennemű adózás és köztehervíselés alól. Viszont erélyes kézzel nyúlt a dologhoz, ha a jobbágynép fegyverviselés nélkül követelt magának szabadságot és teher-mentességet. A vallási kérdés mellett a jobbágy és földesúr problémája is állandóan kísértett a szabadságharc folyamán. Bécs fel is ismerte az ebben rejlő lehetőségeket s gondolt is arra, hogy a pórnépet szembefordítja Rákóczival. De a mozgalom átütőerejét jellemzi, hogy annak

ellenére, hogy az úr-paraszt ellentét nem szűnt meg, Rákóczinak sikerült a célközösség tudatát a nincstelenekre, a parasztokra is átvinni s a kuruc harcok folyamán még a pórnép is az addig előtte érdekkel nem bíró ideák szolgálatának szentelte magát: az ország függetlenségének, a nemzet szabadságának, az alkotmány helyreállításának, egy szóval: a nemzeti szabadságnak.

A szécsényi konvent után a miskolczi értekezletnek volt mélyebb jelentősége az események kialakításában. 1706 január 30-án nyitotta meg Rákóczi az értekezletet, amely először Bercsényinek jelentését hallgatta meg a már hónapok óta folyó nagyszombati tanácskozásokról. Az értekezlet felháborodással vette tudomásul, hogy József január 20-iki nyilatkozata nem ismerte el Magyarországot szabad országnak, de a szenátorok mégis a tárgyalások folytatását határozták el s megállapították a béketárgyalások számára követeléseiket. Az itt hozott feltételek azután éveken át a követelések tengelyéül szolgáltak. Kívánták az angol, holland, svéd, porosz, lengyel vagy ehelyett a velencei hatalom kezességét; az ellentállási záradék helyreállítását; Erdély és a Tiszántúl külön fejedelemségét a magyar koronától való elszakadás nélkül; Erdély és Magyarország kölcsönösen biztosítsa egymás szabadságát; vitessék ki az idegen katonaság és állíttassék fel egy 40.000 főnyi állandó nemzeti hadsereg; legyen az ország újra szabad, állíttassék vissza a magyar respublica; szűnjék meg a neo-acquisticum; az elkobzott birtokok adassanak vissza a tulajdonosoknak; a vallásszabadságot sértő 1681. és 1687. évi vallásügyi törvények semmisíttessenek meg; a királyi méltóság öröklése szoríttassék az első szülöttre s annak ivadékaira; a rézpénzt ismerjék el az örökös tartományokban is. Az értekezlet felhatalmazta Rákóczit a béketárgyalások folytatására s arra, hogy a fegyverszünet megkötését halassza tavaszra. Belpolitikailag a rézpénz megvédése volt a legjelentősebb tette a miskolci értekezletnek. A kancellária felállítása, több hadiszabály kibocsátása, a jezsuita ügy megtárgyalása hat vármegye beadványa alapján, csak mellékes jelentőségű események voltak.

A kátyúba jutott nagyszombati tanácskozások után a rozsnyói tanácsülésnek (1706 dec. 18-1707 febr. 5.) volt jelentős szerepe a mozgalom további útjának kijelölésében. Itt először a vármegyékre kivetendő előbb említett hadiadó ügyét hozták a szenátorok tető alá, majd néhány kisebb jelentőségű pénzügyi intézkedést foganatosítottak. A tanácskozáson került szóba XIV. Lajos izenete, hogy csak a beiktatott erdélyi fejedelem Rákóczival lép diplomáciai és szövetségi viszonyba s a magyarországi konföderációt sem ismerheti el addig, amíg az ki nem mondja az ausztriai háztól való függetlenségét. Nem lehet a francia királyhoz méltó, írta Lajos, hogy más uralkodó alattvalóival tárgyaljon. Ekkor már kibontakozóban volt a lengyel-svéd-magyar szövetség és együttműködés terve s határozottabban kezdett kibontakozni a magyar politikai élet hátterében az új királyválasztás gondolata is. A Nagyszombatban kétségtelenné lett áthidalhatatlan elvi szakadék, amely a nemzet és a dinasztia közt tátongott és a külpolitikai lehetőségek megjátszásától egy pillanatig el nem tántorodó szabadságmozgalom új külpolitikai horizontja súlyos események csíráját bomlasztották ki. Erdély Rákóczi-hű része már a huszti országgyűlésen, tehát egy évvel előbb kimondta Erdély függetlenségét. A példa adva volt, hogy Magyarország is ezt az elhatározó lépést követve induljon el független és szabad élete új útján.

A rozsnyói tanácskozáson már felvetődött a detronizálás gondolata s a tanács el is határozta, hogy a szövetkezett rendeket összehívja, hogy az új gyűlés mondja ki a király letételét. Addig is elhatározta a szenátus, hogy a külhatalmakhoz követeket küld, akik feltárják a magyar nemzet ügyét s kimutatják az önkényuralomra törekvő dinasztiával való kibékülés lehetetlenségét, kérve a külhatalmak jóindulatú támogatását. Egyelőre azonban a határozat titkos volt, nehogy idő előtt veszedelmes híre támadjon. Rákóczi ekkor tisztán látta az európai helyzetet s tudatosan visszatért az ősi magyar észak-déli külpolitikai koncepcióhoz. Ráday Pálnak adott

utasításában kifejtette, hogy a svédlengyel-magyar szövetség európai szükségszerűség a különböző hatalmi csoportok egyensúlyának biztosítása miatt.

A rozsnyói tanácskozás az országgyűlést május 1-ére Ónod mezejére hívta össze s megbízta a követeket azzal is, hogy a legalkalmasabb külföldi fejedelemnek nyújtsanak reményt a magyar trón elnyerésére. A tanácskozás még egyszer felajánlotta az együttműködést Horvátországnak. Jóváhagyta Forgách fogságra vetését. A megbízhatatlan Illyés István szenátort, c. püspököt lemondásra kényszerítette. Tárgyalta és elfogadta Bercsényi terjedelmes elaborátumát a hadsereg újjászervezésére nézve, amit aztán az ónodi országgyűlés is elfogadott, mint arról a hadiesemények előadása közben megemlékeztünk. A tanácskozások közhangulatára méltán találta Márki jellemzőnek Rákóczi Rádaynak adott s a svéd és lengyel királyokhoz szóló utasításának alábbi szavait: „Nem szorultunk meg annyira, hogy, ha kell, a háborút még több esztendeig ne folytassuk… A nép velünk van egy lélekkel." Valóban az előző évek béke-hangulatát nagyon lehűtötte a nagyszombati tárgyalások kudarca s az újonnan felcsillant külföldi lehetőségek s a belpolitikai események határozott karaktere új hangulati lendületet adtak a szabadságharc továbbviteléhez.

A XIV. Lajossal folytatott tárgyalásoknak, a svéd-lengyel terveknek, a huszti országgyűlésnek, a rozsnyói tanácskozások szellemének s nem kis mértékben az erdélyi katonai helyzet pillanatnyi lehetőségének következménye és összejátszása kényszerítette Rákóczit arra, hogy a rozsnyói tanácskozások berekesztése után Erdélybe siessen s ott végre beiktattassa magát a fejedelmi méltóságba.

Vay Ádám küldetett előre Erdélybe, hogy Pekrivel, Mikessel, Telekivel és a két Barcsaival készítse elő az országgyűlés összehívását és a fejedelem bevonulását. Maga Rákóczi febr. 11-én Munkácsról összehívta március 28-ára Marosvásárhelyre az erdélyi országgyűlést, amelyre meghívta a tiszai Részek, az úgynevezett Partium követeit is. Összehívó levelében büszkén hivatkozott fejedelmi őseire: „Repeső szives óhajtással *eleink* által is sok időtől várt s az egész világ előtt nagy emlékezetben forgó nemzetséges szabadságunk, mely a törvényekkel semmit nem gondoló Ausztriai Ház által… fundamentumostul felforgattatott vala… mintegy porából is megelevenedést vévén, édes hazánkban állandó megmaradását mutogatja."

Amíg Vay a beiktatás előkészítésén fáradozott, Munkácson nagyvonalú diplomáciai tárgyalások folytak. Rákóczi már egy évvel előbb birtokot vett Lengyelországban. Most pedig felkereste Szienyiavszkij hercegnő, egykori nagy pártfogója s talán már ekkor szóba került Rákóczi lengyel királyságának kérdése is. Ekkor vetette fel Rákóczi a svédekkel Sziléziában való katonai együttműködés gondolatát, amely már a lengyelországi tervekkel is összefüggött. Március 12-én indult Rákóczi Erdélybe, hogy részt vegyen az utolsó erdélyi fejedelmi beiktatáson…

Rákóczi kísérete egyre növekedett az úton. Díszes küldöttségek csatlakoztak hozzá. Erdély határán a partiumi seregek élén Mikes, Barcsay, Bethlen János s mások fogadták a fejedelmet. Nagynyulason egy ezred élén Pekri csatlakozott hozzá. Mezőbándon pihent meg Rákóczi s ott fogadta a három nemzet és a Részek küldöttségét, amelyet már az országgyűlés küldött ki üdvözlésére. A beiktatást a hitlevél feletti egyezkedés előzte meg; Rákóczi túl szigorúnak, lealázónak tartotta az eléje terjesztett, fejedelmi jogkörét egészen kis körre szorító feltételeket. Végül 19 pontban megegyeztek s ezután díszes külsőségek között bevonult Marosvásárhelyre, ahol megtartották a beiktatást. Mivel azonban már a legöregebbek sem emlékeztek a fejedelmi beiktatás ceremóniáira, a magyar koronázási szertartást követték. A fejedelmet az ország nevében Pekri üdvözölte, majd Rákóczi válasza után ismét Pekri kérte fel, hogy fogadja el a beiktatás feltételeit, tegyen rá hitet s fogadja el a Felséges címet, amit az országgyűlés ráruházott. Rákóczi újabb beszéde után - meggyőző s olykor patetikus hatású szónok volt -

Bartha András főítélőmester olvasta fel a már megbeszélt feltételeket, mire Rákóczi gr. Zichy Pál udvari főpap segédletével letette a fejedelmi esküt, majd feltett fejedelmi süveggel elfoglalta az emelvény közepére helyezett trónját, amelyben annyi őse és rokona ült ő előtte. Az ország nevében a beiktatott fejedelmet Bartha András köszöntötte. Beszédében kiemelte annak jelentőségét, hogy Erdély elszakadt a Habsburg-dinasztia kegyetlen birodalmától. Hivatkozott őseire is. Biztosította, hogy őseire, saját megbecsülhetetlen érdemeire való tekintettel és a nemzeti ügy jövőjének biztonsága érdekében választották meg ősei utódjának. Rákóczi válaszolt. Majd nagy ünneplések közepette elvonult mindenki a hálaadó istentiszteletekre.

Az első nyilvános kihallgatáson Des Alleurs átnyújtotta XIV. Lajos üdvözlőiratát, majd a magyarországi rendek követsége üdvözölte a beiktatott fejedelmet. A rendek még aznap letették a hűségesküt. Rákóczi a hadakat Szeben ostromának erősítésére küldte s maga április 8-án megnyitotta a várbeli református templomban a tulajdonképpeni országgyűlést. A hadakat főleg azért küldte el, hogy senki se vádolhassa azzal, miszerint fegyveres terrorral tartotta meg az országgyűlést. Rákóczi már kezdte kiismerni az erdélyieket…

Rákóczinak ezzel az országgyűléssel nem voltak különösebb céljai, csak eszközöket akart nyerni a háború további folytatására. Azonban az erdélyi reguláris hadsereg felállításának lehetőségét az óvatos erdélyiek nem adták meg. Sőt elgáncsolták a fejedelemnek a katolikus püspökség visszaállítására vonatkozó tervét is. Viszont megerősítették a magyarországi szövetkezett rendekkel Huszton kötött szövetséget és négy követet küldtek az ónodi gyűlésre, hogy azok ott a huszti országgyűlés minden cikkelyét ratifikálják s külön ünnepélyes okiratba is foglalják, amelyet az erdélyi országos levéltárba fognak letenni.

Rákóczi meglehetősen siettette a tárgyalások befejezését s április 21-én már szentesítette az alkotott 26. törvénycikket. Még aznap délután el is hagyta Marosvásárhelyt s Radnóton, Egerbegyen, Kolozsváron át kiindult Erdélyből. Zsibón, Margittán, Debrecenen át sietett a május 1-ére meghirdetett ónodi konventre. Útközben több diplomáciai ügyet intézett el. Írt feleségének, aki karlsbadi fürdőzése után a császár kezei közül megszökött s most épp Berlinben volt, hogy előkészítse a berlini udvart a porosz királyfi magyar királyságának elfogadására. Debrecenből pedig a pápához küldött követet, a később sokat szereplő Brenner abbé személyében, mert a szécsényi vallásügyi határozatokat XI. Kelemen nagyon rossz néven vette.

Az ónodi gyűlés kezdete elhúzódott. Már előbb 16-ikára halasztatott a megnyitás, de a nagy árvizek miatt csak nagyon lassan gyűltek a követek. A nagy víz miatt alig lehetett megközelíteni Ónodot s ezért a szomszédos körömi mezőre tevődött át az országgyűlés színhelye. A lassan gyülekező rendek már megbeszéléseket folytattak maguk között sérelmeik ügyében s 26-án megkezdte tanácskozásait a szenátus is, amelyet a fejedelem megbízott, hogy a gyűlés elé terjesztendő propozíciókat fogalmazza meg. A gyűlés ünnepélyes megnyitására május 31-én reggel 8 órakor került sor.

A gyűlés hangulatát, már megnyitás előtt, elég kellemetlenül zavarta meg Túróc vármegye egyéni akciója. Túróc megye január 1-én körlevelet intézett a többi megyékhez, melyben elősorolta a háború által rájuk nehezedett terheket, költségeket s az őket ért egyéb bajokat. A bajok forrásául egyes emberek egyéni érdekeit jelölte meg a megye s felszólította a szomszédos megyéket, hogy vele egyesülve igyekezzenek ezeket az állapotokat megszüntetni. A körlevélhez csatolva volt egy a fejedelemhez címzett memoriális is, amely határozott hangon követelte a mielőbbi békekötést.

A körlevél Rakovszky Menyhért alispán fogalmazása volt. Az alapindítékot a rozsnyói értekezlet adókivetése szolgáltatta, de a konkolyhintők közt vezető szerepet játszott Okolicsányi Pál, a császári biztos, a vallásügyek ismert méregkeverője, akinek kevéssel előbb engedte volt meg Rákóczi, hogy visszatérhessen megyéjébe. Különösen nagy szerepet vitt az ominózus körlevél körül Okolicsányi Pál fia, Kristóf, aki a megye főjegyzője volt.

Már maga a körlevél igen éles hangú volt, de azon is túltett az önmérséklés hiányában és gyanúsítgatásokban a memóriáié. A körlevél és a memoriális nem kevesebbel vádolta meg Rákóczit, mint hogy saját érdekeit hajhászva zúdít minden bajt az országra. A körlevelet a megyék vagy felbontva, vagy felbontatlanul, de valamennyien beküldték Rákóczihoz s kijelentették, hogy ők minden baj orvoslását csakis a szövetkezett rendek gyűlésén keresik s attól remélik. Rákóczi kevéssel az ónodi gyűlés megnyitása előtt értesült a túróciak fondorlatáról, amelyben az agg Okolicsányi kezén keresztül benne volt Bécs intrikája is. Kétségtelen volt, hogy az őt ért súlyos és méltatlan sértést nem fogja szó nélkül elviselni s alkalmat fog adni arra, hogy Túróc megye magyarázza meg a szövetségi oklevéllel ellentétes szellemű eljárását.

A gyűlést az ország sátrában tartott mise vezette be, majd a távollevő József-párti esztergomi érsek helyett Telekesy egri püspök köszöntötte ékes rögtönzött beszédben a vezérlő fejedelmet. A fejedelem, aki ezen a konventen tizenkét nagy beszédet mondott, meghatott szavakkal köszöntötte a rendeket s köszönte meg az üdvözlést. A rendek elhatározták, hogy nem várják a késedelmeskedőket, hanem azokat pénzbírsággal sújtják s maguk hozzákezdenek a tárgyalásokhoz.

A rendek tekintettel az előterjesztendő, súlyos elhatározásokat követelő fejedelmi javaslatokra bizonyos akadékoskodásokkal jöttek elő. Azt szerették volna, ha azokat nem tárgyalják azonnal, hanem a gyűlés előbb több csoportra oszolva beszélje át azokat. Szavazni sem megyénként és fejenként akartak, hanem négy kerület szerint akarták szavazatukat leadni. Rákóczi mind a két kívánságot visszautasította, de bizonnyal összefüggést keresett magában a túróci kezdeményezés és a rendek bizonytalankodása és a személyes felelősség alól való kibúvás keresése között.

Labsánszky János szenátor, a szenátus kancelláriájának igazgatója olvasta fel a fejedelmi előterjesztést s annak megokolását. A fejedelmi indokolás erélyes szavakkal kelt ki a békepártiak ellen s a portugál, svájci, hollandi szabadságharcokra hivatkozva buzdította a rendeket a további kitartásra. Tiltakozott az ellenség olyan beállítása ellen, hogy ő egyéni érdekből tér ki a béke elől.

A fejedelem élőszóval is kérte a rendeket, hogy előterjesztéseit tárgyalják a közjó szem előtt tartásával. Ígéretet tett, hogy intézkedik az elkobzott javak visszaadására nézve. Felszólította a gyűlést, hogy válasszanak 24 bírót, akikből két főtörvényszék alakíttassék Eperjesen és Korponán, hogy a nádor, országbíró és ítélőmesterek hiányában is biztosíttassék a jogszolgáltatás folyamatossága.

A nagyszombati tárgyalások jelentése leszegezte, hogy a német nemzet sohasem volt őszinte alkuvásaiban és csak rászedni törekedett a magyarokat. Az országgyűlés, a nagyszombati tárgyalások eredménytelenségét részben a nem elég „hazafias" császári biztosok működésének tulajdonította s ezért Széchényi Pál és Szirmay István javait elkobozta.

Forgách Simon felesége és fia kérvényt nyújtottak be a börtönbe vetett generális érdekében. A fogoly ügyének revízióját kérték. A rendek követeket is küldtek a fejedelemhez ebben az ügyben, azonban ő csak mint magánembereket fogadta azokat. Megigérte ugyan, hogy az ügyet revízió alá fogja vétetni, de figyelmeztette a követeket, nehogy a rendek ezzel szakadást akarjanak előidézni.

A hangulat egyre nyomottabb lett. Először húzni akarták a rendek az előterjesztések tárgyalását; aztán kerületenként akartak csak nyilatkozni, szavazni; most pedig Rákóczi utasította vissza beleavatkozásukat a Forgách-ügybe. Mindenki érezhette, hogy valami nyomasztó van a levegőben, ami alól csak nagy események szabadíthatják fel a gyülekezetet.

Ebben az izgatott légkörben került sor a rézpénz ügyének tárgyalására és az adó kérdésére. A kért 2.691.640 forint helyett csak 2.000.000 forintot szavaztak meg, ezt is csak Rákóczi makacs kitartású kívánságára. Egyesek hajlandók lettek volna a mindenkit egyaránt érintő 10%-os hadi adót is megszavazni, de ezek kisebbségben voltak. Ezt a kétmilliót porták szerint kívánták elosztani, de dikák szerint vetették ki s a nemesség hozzájárulása elmaradt. Rákóczi és Bercsényi ezen az ülésen határozottan a közadózás alapján álltak s azt kívánták, hogy az úr és a szegény egyaránt adózzék. Azonban ez épp oly ellenkezésre talált a rendeknél, mint akár másfél évszázaddal később az 1848-as törvényhozást megelőző időkben.

A rézpénz ügye csak fokozta azt az izgalmat, amelyet már a közadózás kérdése is felkorbácsolt. Abban egyetértettek a rendek, hogy a mintegy 12 millióra becsülhető rézpénz további verését be kell szüntetni, az értékét jelentékenyen le kell szállítani s legfennebb csak az egy harmadát szabad forgalomban hagyni. A vihart Bercsényi javaslata váltotta ki, aki azzal az indokolással, hogy nem lehet a rézpénz használatát csak a katonaság fizetésére szorítani, azt javasolta, hogy lehessen azzal adósságot is fizetni és elzálogosított jószágokat is kiváltani. A javaslat ellen többen tiltakoztak, de ezek ellentmondását a rendek túlnyomó többsége izgalmas szavazás után elvetette.

Június 6-án a rézpénz ügyének tárgyalása folytatódott. Elsőnek maga Rákóczi szólalt fel előterjesztése érdekében. Szavai nem sokat használtak, mert Berkess András váci prépost utána 13 megye nevében jelentette be tiltakozását az ellen, hogy a rézpénzzel adósságot lehessen törleszteni, úgy, mint a nemesfémpénzzel. Nyomban utána Bercsényi, Károlyi és több más főispán cáfolta meg, mintha Berkessnek jogában lett volna 13 vármegye nevében szólni, mert a megyék ilyen tiltakozásra senkit sem hatalmaztak fel. Bercsényi felhasználta az alkalmat s rámutatott arra, hogy miért helyes Rákóczi álláspontja, hogy a megyék ne ötönként-hatonként együtt, hanem ki-ki szabadon adja elő a maga dolgát, mert úgy vissza lehet élni a megyék nevével. Hivatkozott Túróc megye eljárására, amely nem a fejedelemhez fordult először a béketárgyalások továbbvitelének ügyében, hanem alattomban előbb a vármegyéket akarta közös elhatározásra bírni.

Bercsényi ezzel, hogy szóbahozta az ominózus túróci ügyet, kirobbantotta az addig felgyűlt szenvedélyeket s páratlanul izgalmas jelenetsort indított meg, amely végül is levezette a gyűlés addigi nyomott hangulatát. Az események rohanva tolultak egymásra. Bercsényi után Rákóczi szólalt fel. Kimondhatatlanul fáj neki, mondta, hogy amidőn minden idejét, javát a haza szolgálatára áldozza, akkor a köszönet helyett Túróc megye azt vágja a szemébe, hogy a császár alatt nagyobb volt a szabadság s hogy most nincs, akihez apellálni lehetne. Álljon elő, mondta, akit ő nem hallgatott meg valaha. Jelentkezzék s bizonyítsa be, ha valaha is egyetlen poltura beszedett adót a haza java helyett a maga szükségére fordított, mint a túróciak állítják. Feleljenek azok, akik gyanúsítanak.

Rakovszky Menyhért és Okolicsányi Kristóf hallatlan izgalom és nagy zaj közt megmagyarázni iparkodott a megye körlevelét. A fejedelem őrizte meg egyedül hidegvérét. Hogy hallja, közelebb kérte őket, majd mikor felolvastatta a két túróci iratot, ismét felszólalt. Bizonyította, hogy a felsorolt s a két követtől itt elmondott panaszok a háború következményei. „Édes Nemzetem" mondta „Hát ezt érdemlettem sok szives, hazám ügye mellett való fáradságaim után… Vagy öljetek meg, avagy nyeljen el a föld; készebb vagyok az országnak egyik szegletében megvonnom magamat, mintsem reméllett köszönet helyett tirannusnak mondatnom".

Sennyey István kancellár azt javasolta, hogy indítsák meg a törvényes eljárást. Okolicsányi és Rakovszky azonban fennen ismételték előbbi védekezésüket. Rákóczi türelmét vesztette. Okolicsányiék újabb szavait arra magyarázta, hogy Túróc megye nyíltan kijelentette ezzel, miszerint nem bízik a fejedelemben. Ha bízott volna, akkor eléje terjesztette volna panaszát s nem kerülte volna el őt. Igazságot és elégtételt kért tehát a rendektől az őt ért méltatlan és becsületsértő eljárásért. A rendek Rákóczi szavait döbbenetes csenddel fogadták. A csendből Rákóczi azt vette ki, hogy a rendek egy része valóban elfordult tőle. Megdöbbenését éles elkeseredés váltotta fel s ebben a lelkiállapotban törte meg a fejedelem ismét a csendet. Fájdalmasan érinti, mondta, hogy haboznak kérését teljesíteni, amikor az igazságszolgáltatást nem lehet a szövetség legkisebb tagjától sem megvonni. Szavaira a csend csak nem oldódott fel. Most már viharos erővel tört ki szívéből a fájdalom. Elkeseredetten ajánlotta fel lemondását s azt, hogy visszavonul erdélyi fejedelemségébe, ha már azt hiszik, hogy azért kezdett háborút, hogy a haza megkárosításával kincseket halmozzon fel magának. „Életemet, véremet, mindenemet éretted fölszenteltem" kiáltotta, „Feleségemet, gyermekeimet, szerencsémet megvetettem, sőt az én édes Eleim is hozzád való szerelmekért s virágzó előbbi szabadságodnak helyire hozásáért mindeneket kockára vetvén, vérüket, hitüket feláldozták. Nem tűröm, nem szenvedem, magammal koporsómba viszem, mert te tudod Istenem, hogy igaz szivü vagyok és privátumot nem kívánok. Ne szenvedd édes Hazám rajtam ezt a gyalázatot". Szólt és felugorva távozni készült.

Beszéde és indulatos távozási kísérlete egyszerre szabadította fel a mélységes csendből a vihar orkánját. Klobusiczky Ferenc erőszakkal kényszerítette vissza a fejedelmi székbe. Bercsényi könnyes szemmel ugrott fel. Szaggatott szavai túlharsogták a zajt. Tört mondatait egy felkiáltás fejezte be: „haljanak meg inkább a gazok". Ekkor már kardot is rántott Bercsényi s rásújtott Rakovszky vállára. Károlyi is kardot rántott s fején sújtotta Rakovszkyt. A túróci követek menekülni próbáltak. Ilosvay Bálint és Imre is vagdosták Rakovszkyt, aki alig egy kőhajításra az ország sátorától halva esett össze. Még a ruháját is letépték róla, hogy aztán ott hagyott meztelen testét a hóhér vontassa ki később a mezőre ételkül az ég rabló madarainak.

A fegyveres támadás nagy izgalmat váltott ki. A franciák a fejedelem életét féltve ágyúkkal vonultak az ország sátra elé. Okolicsányi Kristófot, aki súlyos sebekkel menekült, ők fogták el.

A gyűlés ezután őrizet alá vétette a túróci nemeseket s Bercsényi indítványára elrendelte a törvényes vizsgálatot ellenük.

A fejedelem másnap mélyen megdöbbenve jelentette ki, hogy nem gondolt arra, hogy szavai ilyen gyászos esetet robbantsanak ki. Majd szabad folyást engedett a hivatalos eljárásnak. A gyűlés az Okolicsányi kihallgatásával megbízott biztosok jelentésének meghallgatása után halálra ítélte Okolicsányi Kristófot, akit június 9-én le is fejeztek. Tetemének azonban kegyelmet adott Rákóczi s míg Rakovszkyt az ég madarai falták fel, addig Okolicsányit tisztességesen eltemették.

Az országgyűlés amúgy melegében összetépette Rakovszky teteme felett Túróc megye zászlóját, visszavette a megye pecsétjét s elhatározta a megye feloszlatását a szomszédos megyék közt. Pár nappal később azonban a megye eltörlését megsemmisítette s az elfogott főispán helyett a kinevezett adminisztrátornak adta át a megye új zászlóját és pecsétjét. Rákóczi még az ősz folyamán közgyűlést is engedélyezett a megyének s a megye kérésére és hűségnyilatkozatára új főispánt nevezett ki s új zászlót adva, kiadatta a régi pecsétet és a megyei levéltárat is.

A véres események után a konvent most már minden különösebb izgatottság nélkül tárgyalta tovább a rézpénz ügyét. 60%-kal csökkentették a libertások értékét s a devalvált rézpénzből csak 2.200.000 forintot hagytak forgalomban. Ezt a hamisítások elkerülése végett Szűz Mária képével felülbélyegeztetni rendelték. Rendezték az adókivetés ügyét. A fejedelemnek udvartartási célokra évi 100.000 tallért, Bercsényi főmarsallnak 50.000 tallért ajánlottak fel. A vallásügyi panaszokat pedig kiadták egy bizottságnak.

A közbejött pünkösd miatt június 13-án folytatta a konvent további tanácskozásait. Először megválasztották a fejedelmi előterjesztés értelmében a felállítandó törvénytáblákhoz kiküldendő huszonnégy asszesszort, megválasztották a törvénycikkek szövegezésére kiküldött bizottságot, majd sor került a fejedelmi előterjesztés azon részére, mely az ország belállapotáról, a megszakadt békealkudozásokról és az Ausztriai Háznak Magyarországgal szemben követett eljárásáról szólt. Az előterjesztés idevágó részének felolvasása után Rákóczi szólalt fel. Ismertette az alkudozásokat, amelyeken az udvar ki akarta játszani a rendeket. Ezek után be kell a rendeknek is látniok, mondta, hogy az ausztriai háztól semmi jót nem lehet várni, mert a békére semminemű hajlandósága nincs. Szükségesnek látja és tartja ennélfogva, hogy a rendek az ausztriai háznak, mint amely áskálódásai által az országnak nem javát, hanem csak kárát okozza, uralmát megszűntnek jelentsék ki és József királyságáról abrenuntiatiót tegyenek.

A detronizáció gondolatának külpolitikai és belpolitikai kialakulását már vázoltuk. Itt tehát csak a gyorsan pergő eseményeket összegezzük. Rákóczi után Bercsényi állt fel. Tüzesen pártolta Rákóczi előterjesztését s beszédét ezekkel a szólás-mondássá lett szavakkal fejezte be: „Eb ura a fakó!”

Már Rákóczi is mély benyomást tett a rendekre, de Bercsényi tüzes szónoklata határozottan magával ragadta a rendeket s kitörő lelkesedéssel kiáltoztak: „Eb ura a fakó! Mai napságtól fogvást József nem királyunk, abrenuntiálván mindenekben ellene. Inkább egy óra alatt elveszünk, semmint örökös jobbágyságot viseljünk”.

A lelkesedés elülte után megszövegezték az idevágó törvényszöveget, amely bőségesen megokadatolta az abrenuntiatió kimondását. Kijelentették a rendek, hogy ezt a határozatukat a szövetségre tett hitükkel megerősítik s az országot interregnumnak nyilvánítják mindaddig, amíg a következő országgyűlés új királyt nem választ. Addig is felkérték Rákóczit a fejedelmi teendők ellátására s arra az esetre, ha fejedelmi kötelezettségei Erdélybe kényszerítik távozni, mindenkori helyettesévé Bercsényi Miklóst választották meg. Az abrenuntiatiót három példányban adták ki, kellően aláírva és megpecsételve.

A trónfosztó irat, amely különben az ónodi törvények II. cikkelye, megállapította, hogy az ausztriai ház csalárd alattomossággal és álnokul tört arra, hogy az országot erőszakosan utálatos igája alá hajtsa. A nemzet kiirtására tört s nem a királyi igazságszolgáltató és oltalmazó tisztében szorgoskodott, hanem az ország nyílt ellenségévé lett. Ezt a zsarnokságot már az eddigi manifesztumok is a világ elé tárták. Igazságos fegyverkezésével és a zsarnok elleni szövetkezésével a nemzet ellene mondott ugyan már a nem jól folytatott országlásnak és ezzel magát felszabadítottnak is tekintette, mindazonáltal most megvizsgálva azokat a koholt indokokat, amelyek Józsefet törvénytelenséggel, álnoksággal, erőszakos szavazással, megfélemlítéssel ültették a királyi székbe, a nemzet magát mindenki közös akaratával az ausztriai ház alól felszabadultnak és megmenekedettnek határozza és nyilvánítja s az országot király nélkül levőnek jelenti és hirdeti.

Ezzel a határozattal a gyűlés legfontosabb és tulajdonképpeni tárgya el volt intézve. A nemzetnek az országgyűlésen képviselt abszolút többsége detronizálta az uralkodóházat, visszaszerzettnek tekintette a szabad királyválasztási jogot s ezzel a maga és sorsa feletti szabad rendelkezés teljes visszaállítását elvégezte. Most már mi akadálya sem volt annak,

hogy az uralkodóháztól magát függetlenített s ősi szabadságát visszaszerzett, önrendelkezésében teljes nemzet bármely másik szabad külországgal egyenjogúság alapján szövetséget köthessen. Az ónodi gyűlés határozata helyreállította a nemzeti királyságot s mivel az erdélyi választott és beiktatott fejedelem személye és a szövetkezett magyar rendek vezérlő fejedelme egyazon személy volt, elvben, sőt azon túlmenően is megvolt a történelmi Magyarország egysége is. Bármennyire átmeneti állapotnak bizonyult is ez s bármennyire külső tényezők játsztak is be ennek a kialakulásába, a történelmi Magyarország és magyar nemzet közel két évszázad óta nem volt ennyire egységes és ennyire független. A nemzet lelke és az ország területe a mozgalom bukása után csak száznegyvenegy évvel később jutott újra erre az egységre.

A felkelés célja: az ősi alkotmányosság és szabadság helyreállítása, valamint az ősi, az évszázados nemzeti cél: a nemzeti királyság visszaállítása és az ország területi egységének megteremtése, az ónodi gyűlésen megvalósult. A szabadságmozgalom elérte a csúcsot.

Az már más lapra tartozik, hogy Rákóczi és a felszabadult nemzet ezt az állapotot nem tudta állandósítani.

Már az ónodi országgyűlés előtt, Huszton detronizálta Erdély a Habsburgokat. Más volt ugyan a közjogi alap, de egy volt az eredmény. Benne volt már ennek a magja a szécsényi konföderációban, mint ahogy a törvény szövege utalt is rá s benne volt a marosvásárhelyi törvény szövegében is.

Igaza van Angyal Dávidnak, az ónodi gyűlés történetírójának, hogy az ónodi gyűlés trónfosztó határozata alapjában véve nem volt történetünkben új. 1505-től minden alkalmat megragadtak a rendek, hogy azon elvnek, miszerint Magyarország trónjára idegen nemzetiségűt nem választanak, tehát a nemzeti királyság elvének, kifejezést adjanak. Így az ónodi határozat sem volt más, csak ennek a régóta meglévő elvnek továbbfejlesztése, amely később csak egy láncszem lett abban a határozatláncolatban, amelybe a következő szemet a debreceni trónfosztó határozat kapcsolta be.

Egy egykorú, Vay Ádám, a függetlenségi nyilatkozat védelmére írt röpiratában klasszikus mondatban foglalta össze a Habsburgok bűneit s a jövő iránti reményeket. „A népek” írta „nem avégre teremtettek, hogy a fejedelmek nagyravágyásainak szomorú játékai és nevetséges mulatságai legyenek; hanem a fejedelmek a népeknek boldogulásáért és békességéért állíttatnak elő és mindenikének csak az Istennek kell cselekedetei czéljául lenni: akármi vélekedéssel legyenek is e felől a magyarok ellenségei”.

A gyűlésnek most már csak kisebb jelentőségű ügyei voltak hátra. Az erdélyi beiktató gyűlésre kiküldöttek megtették jelentésüket. Jelentették, hogy az erdélyiek helyeselték a szövetséget Erdély és Magyarország között s annak megkötésére követeket is küldtek ki. Az erdélyi követek június 20-án jelentek meg az ország sátorában s bejelentették, hogy Erdély belépett a magyar konföderációba s most csak azt kéri, hogy ezt a szövetséget tartsák fenn sértetlenül. A fejedelem és a rendek nevében Sennyei István biztosította az erdélyieket, hogy a szövetséget minden körülmények között fenntartják.

Ezután még elfogadták a már említett hadi szabályzatot. A fejedelemtől bocsánatot kérő fogoly túróci nemeseket szabadlábra helyezték. Megegyeztek a szécsényi gyűlés vallásügyi végzései végrehajtása körül felmerült panaszok mikénti orvoslásában. Majd 22-én Rákóczi ékes szónoklattal bezárta az országgyűlést, amely 15 tárgyalási napon 24 törvénycikkelyt alkotott. A vallásügyi bizottság még 27-éig tárgyalt ugyan, de a rendek már 23-án hazaoszoltak. Maga a fejedelem is átment Szerencsre, mert már harmadnapja várt ott rá néhány előkelő lengyel úr és hölgy. Ugyanis június 8-án a lengyel rendek is detronizálták Ágost lengyel királyt, viszont Leszczsinszkij Szaniszlót trónbitorlónak nyilvánították. Rákóczi teljes

energiával vetette magát a lengyel s az északi ügyekbe. Ottlyk Pált már 28-án Lengyelországba küldötte s 30-án 12 futárt indított 12 irányba, hogy hírül adja a világnak a Habsburg-ház detronizációját s a magyar nemzet függetlenségét.

Rákóczi még az országgyűlés alatt manifesztumot intézett a nemzethez és Európához, amelyben tudatta és megmagyarázta a Habsburg-háztól való elszakadást. Hivatkozott arra, hogy a nemzet csak ősei példáit követte, mikor letette Józsefet, mert a régiek is letették Pétert és Abát, akik a törvények megrontói voltak s Ottót, akit mások segítettek s nem a nemzet a királyi trónra. A nemzet csak Szent Istvánnak és II. Endrének a zsarnokság ellen hozott törvényeinek szerzett most érvényt s Portugália, Németalföld és Svájc példái lebegtek előtte függetlensége kimondásakor. Arra kérte tehát a manifesztum a keresztény hatalmasságokat, hogy álljanak az igazság mellé, mert az lehet a legméltóbb tárgy, ami egy nemzet gondolatát lekötheti. A magyar ügy pedig igaz ügy…

A felkelés, a magyar szabadságharc ügye az ónodi napokban járt a csúcsokon, ekkor látott a legmesszebb, ekkor kelthette legjogosabban mindenkiben a nemzeti álmok realizálása eljövetelének reményét. Méltó a pillanat tehát arra, hogy megszakítva előadásunkat, ismertessük azt, ami ebből az álomból meg is valósult pár évre: Rákóczi Magyarországát…

(Vége a második könyv első részének)

II. RÉSZ

Rákóczi Magyarországa

ELSŐ FEJEZET
A vezetők, a hadsereg, az ország

Rákóczi nem volt uralkodója az országnak. Kezdetben a felkelés és a szabadságharc szinte az ő magánjellegű ügye volt, övé volt a kezdeményezés, az irányítás és a felelősség. A hozzácsatlakozók a személyes hűségen keresztül kapcsolódtak az egyre jobban nemzetivé váló mozgalomhoz. A kijegecesedési központ továbbra is Rákóczi maradt. A szécsényi konvent után a mozgalom intézményesen megszűnt Rákóczi egyéni felelősségén nyugvó felkelés lenni. A felelősségben intézményesen is részt kért most már az ország, a szövetkezett rendek összessége. A szövetkezett rendek a kezdeményező és felelős szerepét addig magában vállaló Rákóczit elismerték továbbra is vezérlőjüknek, „Dux"-nak, de az ország ekkor sem volt az övé abban az értelemben, mint ennek a kornak abszolutisztikus hajlandóságú uralkodói tekinthették országaikat magukénak. Intézményesen csak Erdélyben volt fejedelem, pedig Erdély a valóságban sokkal kevésbé volt az övé, mint az a Magyarország, amelynek nem volt intézményesen ura.

Ennek ellenére mégis ura volt ő Magyarországnak. Ura, mert az ő akarata érvényesült benne; ura, mert az ő elgondolásai öltöttek benne testet, vagy legalább is igyekeztek testet ölteni. Rákóczi volt a felkelésnek, a szabadság-, majd függetlenségi harc nyolc esztendejének lelke, spiritus rectora. Az ő intenciói érvényesültek mindenhol. Ő irányított mindent, ő tartott mindent össze és állandó mozgásban. Ha intézményesen nem is adatott az ország úgy a kezébe, mint egy korabeli abszolút uralkodónak, mégis az övé volt az. Az övé egyszerűen azért, mert ő vállalta maradék nélkül az országépítést, a szervező és irányító szerepet s mikor a felelősségben osztozást vállalt vele a nemzet, az ország, akkor is tovább vállalta legszemélyesebb ügyének az egész felkelést.

Nem frázis tehát, ha ez alatt a nyolc esztendő alatt „Rákóczi Magyarországáról" beszélünk.

Évszázadok óta és újabb évszázadig ezalatt a nyolc év alatt volt magánvalóan magyar Magyarország s élhette a maga sui generis életét. I. Lipót uralkodási rendszere káoszt és nyomorúságot teremtett itt s ebből igyekezett Rákóczi a rendelkezése alatt álló rövid pár év alatt egy új országot teremteni, egy új országot, amelybe új életet és új szellemet kívánt elültetni. Rákóczi igyekvése nem egy pontban hosszú időre kiható maradt. Ami bukásával összeomlott, az is érdemes a megemlítésre. Ismerjük meg tehát Rákóczi soha nem hivalkodó nagy munkáját, a nyolc magyar év Magyarországát: vezéreit, nemzeti hadseregét, az országépítésben részes országot, a gazdasági és szociális viszonyokat, valamint a társadalmi élet és a műveltség kereteit. Ha másért nem, azért, hogy kibontakozzék előttünk az a háttér, amelynek előterében lejátszódott a magyar nemzeti törekvések évszázados folyamatát oly impozánsan bezáró felkelés élet-halál harca.

A felkelés szabadságharcának nyolc éve alatt úgyszólván minden a legszemélyesebb műve volt Rákóczi Ferencnek: hol a kezdeményezésben, hol az irányításban, hol magában a végrehajtásban. Természetes, hogy a maga egyénisége mindenre rá is ütötte a maga sajátos jellegét.

Rákóczit a rajta kívül álló véletlenek egész sora sodorta akaratán kívül a nemzet és az ország élére. Maga sokkal szemérmesebb, zárkózottabb, önmagával szemben kisebb hitű volt, semmint történelmi szerep utáni vágy, hiúság, vagy belsejéből kiáradó mindent elsöprő expanzivitás kényszerének engedett volna akkor, amikor az események odasodorták, hogy meg kellett felelnie egy nemzet minden várakozásának, amely várakozás családjának

történelmi és politikai hagyományai alapján feléje fordult. Rákóczit egyedül az a mélyen etikus hit vezette, hogy ő Isten által van erre a szerepre elhívva s így egyetlen kötelessége van: szolgálni az Isten akaratát a magyar nemzet szabadságának és függetlenségének kivívásával. Rákóczit egyetlen valami fűzte össze szétszakíthatatlanul nemzetével és országával: a kötelességérzet, amely a hivatottság missziós érzetéből fakadt. Felkelése szabadságharcának minden mozzanatában egyetlen vezérfonala volt Rákóczinak: a kötelességérzet, kötelességérzet a nemzettel és az országgal szemben, amelyet szolgálni az isteni elrendelés kötelezte s amely hittel, bizalommal, reménnyel fordult feléje, amikor megmozdulása a szabadság lehetőségét csillogtatta meg előtte. A legkötelességérzőbb és kötelességtudóbb vezéralakja Rákóczi a magyar történelemnek. Ez az a vezérmotívum, amely működését mindennél határozottabban jellemzi.

Rákóczi ősei nyomán az ország legnagyobb magánvagyonának volt a birtokosa. Minden olyan Béccsel való megegyezés, amely ezt a vagyont számára biztosította volna, amilyen megegyezésre a felkelés alatt a nemzeti célok feladása esetén, sőt a mozgalom végén anélkül is több lehetőség is nyílt, Rákóczi számára a gondtalan főúri élet minden lehetőségét megnyitotta volna. De, bár az őt közéletbe sodró véletlen események közt nem egy egyéni sérelem is akadt s így megmozdulása egyéni okokra is támaszkodott, mégis annyira eggyé lett a mozgalom magasabb nemzeti céljaival, hogy a maga és családja sérelmei és érdekei egyre jobban a háttérbe szorultak. Kitért a lengyel korona elől, amikor játszva mentesült volna Béccsel szemben minden felelősség alól, mert nem akarta nemzetét odadobni a német bosszúnak. Nem fogadott el egyéni kedvezményeket, hogy ellenükben feladja a nemzeti elveket. Végül is nem élt az anyagi javai megmentésének lehetőségével sem, amikor az ellentállás további lehetősége már megszűnt, mert érezte, hogy most már az ő puszta személye az, ami mint örökös memento a száműzetés idegenségéből is inti Bécset és biztosítja a visszaküzdött alkotmányos szabadságot. Feladta a földi javak, nyugodt élet hiú lehetőségét, mintha érezte volna, hogy neki kötelessége a nemzettel szemben az eszmévé válás mostoha sorsának vállalása. Neki kötelessége, hogy valaki, maga a szabadságküzdelem indítója, irányítója, ne adja fel azt a lehetőséget a főhajtással, hogy még egyszer a nemzeti ügy mellé állhasson felemelt fővel, esküszegés nélkül, ha a körülmények úgy kívánnák.

Nem nevelték magyar patriótának s nem hallotta fogékony gyermeksége napjaiban azokat a gondolatokat, politikai eszméket, amelyeket ősei szolgáltak. Maga mégis azok hív követője és felismerője lett. Atavisztikusan ütött vissza benne nemzete évszázados függetlenségi és nemzeti törekvése. A független és nemzeti Magyarország ideája elevenen élt benne.

Ez az idea tört minden intézkedésén keresztül a megvalósulás fizikai állapota felé. Két cél irányította munkásságát: felépíteni a lerombolt szabadságot újra, hogy meglegyen az ország és a nemzet régi szilárd alapja, majd aztán erre az alapra egy független ország és egy szabad nemzet egységéből új jövendőt építeni fel.

Semmi nem állt távolabb tőle, mint az anyagi érdek és az önös cél. Anyagi lehetőségeit nem fokozni kívánta, hanem áldozatos készséggel állította azt is a nemzeti célért folyó küzdelem szolgálatába. Önös célt még az erdélyi fejedelemség megtartásának követelésével sem szolgált, mert ez a kívánság is politikum volt s csak megértése volt annak az évszázados elvnek, hogy amíg a magyar trónon idegen ül, addig feltétlenül szükség van az önálló, nemzeti fejedelmű Erdély fennmaradására. Mert csak a nemzeti, önálló Erdély őrizheti és szolgálhatja az idegen uralkodójú nemzettel szemben az egység vágyának és a nemzeti függetlenség akaratának valóban nagy magyar gondolatát.

A független országban élő szabad nemzet gondolatának szolgálata megkívánta, hogy azon az országrészen, amely hatalmába került, helyreállítsa a régi szabadságot, közbiztonságot; jobb gazdasági és szociális viszonyokat teremtsen, tehát, hogy a birtokláson túl építő, regeneráló munkával is foglalkozzék.

A függetlenség kivívásához hadseregre volt szükség. Évszázados nemzeti vágyak öltöttek testet a Rákóczi keze alatt kialakult kuruc-seregben. A sereg fenntartására és a hadviselés költségeire anyagi eszközökre volt szükség. Az ország financiálisan immár másfél évszázada szinte az önállóság minden látszatnyoma nélkül felszívódott a birodalom közös szervezetébe. Új pénzrendszert kellett teremteni, új adópolitikát kellett bevezetni, új anyagi erőforrásokat kellett megnyitni. A függetlenség magával hozta a belső ipari termelés felfokozását s ezzel a kereskedelmi és ipari élet fellendítését is. Rákóczi volt Magyarországon az első nagy iparosító, mert szabad hadseregének a külföldtől lehetőleg független ellátása megkövetelte ezt.

A jobbágy helyzete javulásának reményében, a nemes eddigi előjogainak biztosítását tudva csatlakozott a nemzeti mozgalomhoz. Rákóczi volt az, akinek a két egymástól mégis csak divergáló kívánság között úgy kellett igazságot szolgáltatnia, hogy egyik se bántassék meg. Így lett Rákóczi a nemesi szabadságok helyreállítója s egyben a jobbágyokkal szemben az első szívvel érző s demokratikusan gondolkozni tudó magyar államférfi.

Mozgalmának, mely a legrövidebb idő alatt szélesedett a nemzet mozgalmává, legerősebb tömegtámasza az elégedetlen protestáns társadalom volt. Rákóczinak volt akkora államférfiúi bölcsessége, hogy erős katolicizmusa ellenére is szembe tudott fordulni a katolicizmus elnyomó tendenciáival és igazságot tudott szolgáltatni a protestánsoknak is, mert így kívánta azt a független országban élő szabad nemzet elgondolása.

Államférfinak kellett lennie, aki egyensúlyban tudja tartani a társadalmi osztályok és a felekezetek egymásközti vetélkedését, aki Európa ütőerén tartja a kezét s saját maga teremtette diplomáciájával mindent elkövet, hogy a magyar ügyet európai üggyé szélesítse. Hadvezérnek kellett lennie, aki a keze alá tóduló fegyelmezetlen tömegből hadsereget szervez, hadi terveket sző, csatát vezérel. Gazdasági vezérnek kellett lennie, aki financiális problémákat old meg, aki a hadsereg minden szükségéről gondoskodik. Aki ipart teremt, kereskedelmi életet mozgat s mindezt máról-holnapra, hisz igazán nem készülhetett erre.

Rákóczi mindennek a feladatnak megfelelt. Kezében tartotta a bel- és külpolitikát. Hadsereget teremtett és tartott fenn. Gazdasági kérdéseket oldott meg. Igazságügyi problémákkal foglalkozott. S végezte mindezt a legnagyobb szerénységgel, esendőségének és tökéletlenségének, ember voltával járó hibáinak fokozott tudatával. Zárkózottsága és helyzetének tudata magasan föléje emelte őt mindenkinek, viszont szükség esetén szónoki készsége varázsával mindenkihez közvetlen közel tudott férkőzni. Mindenről tudott és mindenkit ismert. Nem kerülte el a figyelmét semmi és senki. Mindemellett pedig ráért, hogy udvarában olykor vadászszenvedélyének, pompakedvelésének és szórakozásnak is éljen. Tudta, hogy mindez csak emeli a tekintélyét az alsóbb osztályokkal szemben. Valódi uralkodóképességek voltak benne s ezeket önmaga oly szerényen viselte, szinte rejtegette, hogy az állandóan dolgozó agy, a mindég munkás lélek, amely az egész mozgalom agya és lelke volt, szinte rejtve maradt még a közvetlen környezete előtt is.

Rákóczi a neki adatott nyolc év alatt beigazolta, hogy nemcsak testi inkarnációja volt az őseiben élt magyar nemzeti törekvéseknek, hanem örökölte nagy ősei minden kiváló államférfiúi, uralkodói tulajdonságát. A legmostohább viszonyok között oly szervező és irányító készségről tett tanúságot, hogy méltán állíthatjuk Bethlen Gáborral egy sorba, aki pedig a XVII. század legnagyobb magyar szervező államférfia volt. Csak sajnálnunk lehet, hogy nem tudta megvalósítani álmát, amiért mindent feláldozott, a független Magyarországot

és benne a szabad magyar nemzetet s nem lehetett ennek még évtizedekig áldásosan működő uralkodója. A magyarság akkor száz évvel előbb indult volna el nemzeti öntudatosodása és megerősödése útján s így száz év előnnyel indult volna a XVIII. század végén öntudatukra ébredt nemzetiségeivel szemben a hegemóniáért vívott harcba. Ez a száz évnyi előny hiányzott utóbb ahhoz, hogy a hegemóniáért nemzetiségeinkkel szemben sikerrel vehettük volna fel a harcot, ez a száz évnyi nemzeti öntudatosodás és erősödéshiány vezetett közvetlenül a trianoni eredményhez.

Rákóczi mellett Bercsényi Miklós maradt mindvégig a mozgalom, a szabadságharc másik nagy vezéralakja. Bercsényi impulzív és robusztus alakja olykor mintha el is homályosította volna a szerény és hallgatagabb Rákóczi személyét s nem egyszer a Bercsényiét állította előtérbe. Ez azonban akkor is, ma is csak optikai csalódás. A nyughatatlan, szónokló, pompában úszó Bercsényi, a generalisszimusz, mindvégig második személy maradt Rákóczi mellett. Kiélte ugyan teljesen magát, mint hadvezér, mint diplomata, mint orátor, mint belpolitikus egyaránt, de legtöbbször csak Rákóczi kegyéből és Rákóczi sokszorosan pompázóbb visszfényeként. Kétségtelen, hogy a kor valahány vezető és szerepet vivő embere között ő állt Rákóczihoz legközelebb. Mert Rákóczi minden szociális érzéke és demokratikus hajlandósága ellenére is lényegében erősen arisztokrata volt. Származás, társadalmi rang szempontjából is s talán a mozgalom előtti évek sorsközösségéből kifolyólag is Bercsényi állt legközelebb Rákóczihoz. Kettőjük levelezésében van a legtöbb bizalom és melegség s kettőjük viszonya volt mindég a legközvetlenebb. Bercsényi gondosan ügyelt arra, nehogy bárki is Rákóczi elé helyezze. Rákóczi viszont minden gyűlöleten és intrikán keresztül óva vigyázott Bercsényi személyére és pozíciójára. Merőben ellentétes egyéniségük még jobban egymásra talált, mint a mozgalom előtti években.

Nem egy ponton lényeges felfogásbeli különbségek voltak közöttük. Más volt mindkettő mint hadvezér s mint stratéga. Más volt különösen az első években mindkettő külpolitikai beállítottsága. Rákóczi francia orientációja, amely a mozgalom központi eseményeire oly elhatározó befolyással volt, Bercsényit sohasem tudta lelkesíteni. De egyek voltak mindketten az eszme szolgálatának komoly vállalásában s Bercsényi és Rákóczi is egyaránt rácáfolt a szatmári béke után arra a felfogásra, hogy az egész mozgalom csak néhány százezer hold birtokos-változásáért folyt le, mert mindkettő szó nélkül feladta vagyoni alapját és békés otthonát, az elvek és az eszme fenntartásáért.

Rákóczi és Bercsényi köré csakhamar egész szellemi vezérkar alakult ki. Komoly polgári hivatalnoki kar, ügyes diplomáciai készséggel rendelkező, követségre alkalmas emberek, hivatásos és nem hivatásos katonák, akik közösen alkották azt az apparátust, azt a látható hivatalos független Magyarországot, amely a mozgalmat élettel töltötte meg. Rákóczi körül lassan kialakult az ország kormányzósági ügyvitele. Közjogi, egyházjogi, igazságügyi, gazdasági kérdések merültek fel s találták meg a fejedelem környezetében a maguk szakembereit. A polgári apparátus és adminisztráció természetszerűen inkább háttérben maradt és sem az egykorúak, sem a későbbiek nem igen időztek azok neveinél, akik ennek a szolgálatában állottak, bármily kiváló és fontos volt is feladatuk és munkakörük.

Az egykorúak figyelme természetszerűen első sorban a katonák, a nagyobb hadiegységek vezetői és a sikeresebben működő csapatvezérek felé fordult. Károlyi, Forgách, Vak Bottyán, Ocskay, Bezerédy stb. neve így sokkal jobban összeforrt a szabadságmozgalom emlékével. Ezek közül Károlyinál kell megállnunk rögtön Rákóczi és Bercsényi után.

Károlyi kevésbé volt koncepciózus ember, mint Bercsényi. Viszont nem volt annyira idegember, akinél ezért oly nagy távolság választotta volna el az elgondolást a megvalósítástól. Nála a gondolat és a kivitel meglehetősen közel járt egymáshoz, viszont távol tartotta magát

igen gyakran már magától az elhatározástól is s ezért többször múlt rajta nagyobb hadiesemények sikere, illetve balsikere. Családi összeköttetései és vagyona alapján elsősorban a Felső-Tiszavidéken és az erdélyi széleken volt széleskörű tekintélye. Országos súlya csak akkor lett, amikor a felkelés harcainak második periódusában a kezébe került a hadsereg feletti parancsnokság. Károlyi sem volt képzett katona. Dunántúli hadjáratainak következetes végkudarcait elővigyázatlanságára vezethetjük minden esetben vissza. Nem idegenkedett ugyan a bravúros vállalkozásoktól, de nem volt rendszeres ember. Állítólag Thököly volt tisztjei domináltak körülötte s ezek elhatározó befolyást gyakoroltak hadvezéri működésére. Rákóczi és Károlyi között korántsem volt olyan közvetlen a viszony, mint Rákóczi és Bercsényi között. A felkelés utolsó időszakában egyre jobban elmélyült a közöttük keletkezett szakadék s kisebb-nagyobb elhidegülések már azelőtt is mutatkoztak, mint például Károlyi erdélyi megbízatásakor, amikor a megbízást Károlyi csak ímmel-ámmal vállalta volt.

Bizonyos, hogy Károlyi hosszú időn át lelkes és megbízható híve volt a nemzeti szabadságmozgalomnak. Amikor a békekötés körül magához ragadta a kezdeményezést és függetlenítette magát Rákóczi befolyásától, kétségtelenül hasznosan mentette azt, ami még menthető volt. A nemzeti ügynek nem volt árulója, azonban jogosan vethetjük fel a kérdést, hogy vajon nem került-e ellentétbe a Rákóczival szemben fennállt hűségkötelezettségével s még inkább a szövetkezett rendekkel szemben vállalt hűséggel. E két kérdésre a válasz nem lehet felmentő.

Forgách kétségtelenül sokkal képzettebb katona volt, mint akár Bercsényi, akár Károlyi. Viszont emberileg mindkettőnél számosabb hibával volt terhelve. Gőgös és összeférhetetlen ember volt, nem egy súlyos intrika kezdeményezője. Emellett a fejedelem még iszákosnak is ismerte. Erdélyben tapintatlan fellépésével inkább ártott, mint használt Rákóczi ügyének. Különben is több olyan meggondolatlanságra ragadtatta magát, amely a vele szemben való bizalmat teljesen aláásta. Utolsó önálló vállalkozása után valóban megtelt vele szemben a türelem pohara s személyének a mozgalomból való erőszakos kikapcsolása a legkevésbé sem szolgált a mozgalom kárára.

Károlyi és Forgách mellett Esterházy gróf volt még vezető szerepet vivő ember a felkelés katonai részében. Ő sem volt önálló egyéniség s bár nem volt híjával a személyes bátorságnak és vitézségnek, mint hadvezető inkább félénk, mint óvatos volt. Bercsényi, Károlyi és Forgách mögött háttérbe szorult s jelentéktelenebb szerepet vitt, bár ambíciója legalább is nem mindennapi volt.

Az 1709-ben elhunyt gróf Barkóczi Ferenc tábornagy régi katona volt. Maga kitűnő vitéz hírében állott, de vezényelni és irányítani nem tudott. Inkább nagy katonai múltja s Rákóczi bizalma biztosította számára azt a munkakört, amelyet a hadseregnél a felkelés alatt betöltött. A hatodik s egyben utolsó tábornagy báró Vay Ádám volt, egyben Rákóczi udvari főkapitánya is. Vay Rákóczi legszemélyesebb hívei közé tartozott, udvarában első személy volt s korának leghiggadtabb, legbölcsebb magyarjai közé tartozott. Ott volt a vezérlő fejedelem mellett csatái legsúlyosabb pillanataiban s mint bölcs tanácsadó ott állt mellette az állami gondok közepette is. Vay mint politikai író is szolgálta a nemzeti ügyet, amellett, hogy nemcsak a tollat, hanem a kardot is ügyesen forgatta s Rákóczi nem egyszer önálló és fontos katonai megbízatással is kitüntette.

Tábornagyi rangot viselt még, de nem Magyarországon, hanem az erdélyi csapatoknál Pekry Lőrinc, akinek bár jelentékeny szerepe volt Rákóczi erdélyi fejedelemmé választásában, mégsem tartozott a feltétlenül megbízható emberek közé. Mérhetetlen ambíciók hevítették. A természet a legellentétesebb, szélsőségekre hajló tulajdonságokkal ruházta fel, önző és fondorkodó volt s emellett kiváló tehetséggel volt megáldva. Találóan írja róla R. Kiss István, hogy még állhatatlanságában is ingatag volt.

Rákóczi, Bercsényi, Károlyi, Forgách, Esterházy Antal, Barkóczi, Vay és Pekry állt a nemzeti mozgalom szabadságharcának élén, az ő kezükben alakult ki az a nemzeti hadsereg, amely már több mint másfél évszázados vágya volt a nemzeti hadseregétől is megfosztott magyarságnak.

Amikor a magyar trón I. Ferdinánd kezére került s ezzel a maradék-Magyarország, ez a nyugati és északi csonka-karéj hozzásimulni kényszerült a Habsburg-tartományokhoz, mind adminisztráció, mind pénzügyi és hadpolitikai szempontból egyre jobban Bécs alá vonatott s addigi függetlenségét, önállását egyre jobban feladni kényszerült. Így sorvadt el lassan, de annál határozottabban az egykori magyar hadrendszer s jutott az egész magyarországi hadügy a bécsi, merőben idegenszellemű haditanács kezére. Az országot rendszerint idegen pénzen tartott idegen katonaság is védte, amelynek a feje, a fővezér, a király embere, idegen volt. Emellett ugyan fennállt a nádor hadügyi helyettesének, az országos főkapitánynak a szerepköre, azonban az egyre kisebb körre szorítkozott. Alája tartoztak a magyar csapatok, a várak őrségei, a vármegyei katonaság és a mezei hadak. A rendek az ország érdekében szívesen tágították a főkapitány hatáskörét, de ez nem volt elég arra nézve, hogy az állami szuverenitást biztosítani tudta volna az országba behozott idegen katonaság felett. A főkapitányi intézményben benne rejlett ugyan a nemzeti hadsereg, a nemzeti katonaság megszervezésének lehetősége, de a döntő szó mégis azé az idegen katonaságé volt, amely idegen testet jelentett az országban. 1556-ban Ferdinánd megszervezte a bürokratikus jellegű bécsi haditanácsot. Ez, a Ferdinándtól nyert utasítása alapján, nem ismert különbséget a habsburgi területeken belül s bár egyetlen magyar sem volt benne, hatásköre mégis kiterjedt a magyar végvárakra is. A haditanács magyarországi érvényesülésének még a nagysúlyú Nádasdy nádor sem tudott gátat vetni.

Ezzel megindult a magyarság háttérbe szorulása. A tisztikarban, különösen annak magasabb rétegeiben a magyarság nem, vagy csak alig jutott szóhoz s a nemzet által kiállíthatott haderő mindig másodrangú jelentőségű maradt az országban levő idegen sereghez képest. Ez oda vezetett, hogy igen hamar országos óhaj lett a nemzeti hadsereg intézményének, mint a nemzeti szuverenitás biztosítékának és külső kifejezőjének felelevenítése, illetve új alapokon való intézményes megteremtése. A népfelkelés lassan elvesztette katonai értékét. Katonai szempontból a zsoldossereg lépett előtérbe, ami viszont hamar gazdasági és szociális kérdéssé fajult. Az állandó idegen zsoldos-megszállásnak a népre nehezedő súlyos gazdasági terhei egy évszázadon át gyűjtötték a lelkekben az idegen-, főleg németgyűlölet egyre féktelenebb izgalmát.

A XVI. század végére lett ismét időszerű a nemzeti hadsereg kérdése. Olyan rendi seregre gondoltak az idea felvetői, amelyet a rendiség tartott volna fenn, amely felett az ország-gyűlésen a rendek diszponáltak volna. Ez a sereg független lett volna a királytól s a rendiség, amely egyben a nemzetet is jelentette, szükség esetén a királlyal szemben is felhasználhatta volna azt. 1598-ban Nádasdy Ferenc és Pálffy Móric vetették fel ennek a hadseregnek a gondolatát, majd 1604-ben Thurzó György és Pethe Márton érsek tértek vissza erre a gondolatra. A megvalósulásra azonban részben a rendek tehetetlensége, részben a hatóságok bizalmatlansága miatt nem került sor. Bár a vágy azután is elevenen élt s a század derekán különösen nagy pártfogóra és ékes szavú hirdetőre talált a költő és hadvezér Zrínyi Miklósban, aki nemcsak a magyar katonai irodalomnak volt a megalapítója, de évszázadokra a leghivatottabb hirdetője volt a magyar nemzeti hadsereg szükségességének is.

A rég kialakult formákban a nemzet mindezek ellenére katonáskodott, de nemzeti hadsereg híján a török idők közel másfél évszázada alatt nem jutott nemzeti vezérlethez. Nemcsak a felvidéki várak kapitányai voltak idegenek, de azok voltak a mezei hadakat vezető főkapitányok is. Az országgyűlések lankadatlanul követelték ugyan a magyar parancsnokokat, de a követeléseknek mi foganatjuk sem lőn. Az idegen főkapitányok a legjobb esetben nem

voltak ellenségei a magyar katonáknak, de bizony többnyire nyílt ellenségeik voltak. A magyar katonaság háttérbe szorult s nem egyszer szótlanul kellett a legsúlyosabb inzultusokat is eltűrnie.

Ilyen körülmények között természetesen nem aludt el a lelkekben a vágy a nemzeti hadsereg után. Az erdélyi fejedelmek sikeres Habsburg-ellenes hadjáratai alatt meggyőződhetett a karéj-Magyarország népe, hogy a nemzeti vezérlet alatt álló nemzeti katonaság Erdélyben sikeres haditettekre képes. Thökölynek kezdetben szerencsés katonai vállalkozásai, valamint a felszabadító háborúban részt vett magyar csapatok hadi értéke a kuruc idők kezdetén élénken élt az emlékezetben és a köztudatban. A hit a régi magyar katonai erények el nem hunytában és a vágy a nemzet szuverenitását végre kivívó és biztosító nemzeti haderő iránt egymást támogatta a századforduló keserű szájízű és nyomasztó légkörű évtizedeiben.

Ebből a hitből és ebből az immár tradicionális vágyból, törekvésből táplálkozott az a páratlan lendület, amellyel az ország népe rendi, vallási és nyelvi különbség nélkül Rákóczi kibontott zászlói alá sereglett s ez a hit, a győzni tudás hite s ez a vágy, a nemzeti hadsereg vágya, alakított Rákóczi zsenialitása mellett ebből az összeverődött emberseregletből egyre kötöttebb formájú és egyre állandóbb jellegű hadsereget, alakította ki másfél évszázad után újra a szuverén magyarság szuverén nemzeti hadseregét. Ez a sereg már mindenkié volt s későbbi egyre feudálisabb jellege ellenére is nem a rendek, hanem a nemzet serege lett, amelyet már nem a gyűlölet, hanem a szeretet lángja vett körül. A nemzetnek másfél évszázadon át lekötve tartott erkölcsi és fizikai ereje a kuruc nemzeti seregen keresztül szabadult fel s ez a felszabadult erkölcsi és fizikai erő táplálta nyolc hosszú éven át a mozgalmat.

Rákóczi seregének kialakulását, lassú keretek közé szervezését, Rákóczi állandó jobbító, javító törekvéseit már láttuk. Ekkor nagyjában megismertük ennek a seregnek minden erényét és hibáját. Legnagyobb erénye a háború céljával való kétségtelen együttérzés és az önzetlen lelkesedés volt, amely összehozta és összetartotta ezt a hadsereget. Hibái a begyakorlatlanság, nehezen fegyelmezhetőség, a képzett altisztek hiánya, a tisztikar gyakorlatlansága, a nagyobb egységek vezéreinek önfejűségre való hajlandósága, nem egyszer képzetlensége s magának a fejedelemnek is a hadsereggel és az azzal elérhető eredményekkel szemben való hitelvesztése voltak. A kuruc sereg képzetlenül és szervezetlenül indult első csatáiba, az ütközetek és ide-oda vonulgatások alatt szerzett ugyan hadiélményt s némi gyakorlatot is, de nagy tömegében mindig inferiorisabb katonai értéket jelentett, mint a vele szemben álló császári zsoldos csapatok.

Ezek mellett generális baj volt az, hogy a császári és a fiatal nemzeti haderő között korszerűségben volt nagy különbség a császári haderő javára. A császári sereg a kor színvonalán állott, míg a kuruc sereg egy elavult hadviselési módnak volt a híve s úgy a sereg, mint a tisztikar határozottan ellene volt minden újítási törekvésnek, melyekkel Rákóczi s nem kis mértékben Forgách is az irreguláris hadviselés és harcmodor helyett a reguláris harcmodorra akarták nevelni az inkább gyors elhatározást, éles szemet, erős kart és fürgeséget megkívánó régies csatározásokat kedvelő kurucokat.

Ezért nem volt várvívó a kuruc sereg. Markó Árpád igen kiválóan jellemzi a sereget azzal a megállapítással, hogy nem szerette a tényleges és látszólagos tétlenséget és nem volt türelme a passzív hősiességhez. Ez a magyar vérmérsékletből, a török idők végvári magyar vitézeinek és a hajdúk s Thököly emlékein élő kurucoknak hagyományaiból fakadó katonai természet soha sem jutott el oda, hogy egyenlően fegyelmezett és nagy ütközetben egyenlő biztonsággal vezényelhető sereg nőjön ki belőle a császári sereggel szemben, amely ennek épp az ellentéte volt. Ezért alá kell írnunk Markó szomorú, de igaz megállapítását, hogy ez a fiatal nemzeti hadsereg összességében a hadjárat egész tartama alatt nem tudott felemelkedni, éppen a

fejedelem által felismert és nemzetünk lélektanában gyökerező fogyatkozások miatt, arra a fokra, amelyre hivatva lett volna.

Rákóczi Emlékiratában gyakran megemlékszik seregéről s abból tudjuk, hogy a gyalogságot megvetette a közvélemény, mondván, hogy a kutya jár gyalog. Pedig Nyugaton a gyalogság már becses fegyvernem volt. A sereg nem szerette a huzavonát, viszont nem szeretett az ellenséghez közel táborozni, mert nem szerette a készenlétben való pihenést. Pihenéskor szívesen lakmározott és szívesen ivott. Szívesen és gyorsan csapott az ellenségre. Épp harci kedve miatt nem lehetett kitérni véle egy-egy ütközet elől. Ha azonban csatát vesztett, épp oly igyekvéssel oszlott fel, ment szét, mint amily buzgalommal kergette maga a futó ellenséget. Minden egyes ütközet a sereg felbomlásának veszélyét hordta magában, mert ha győztek, a zsákmányt vitték haza, míg ha vesztettek, a vereség miatti lelkiállapot vezette vissza a katonákat családjaikhoz. Erősen befolyásolta a legénységet a mezei munka is. A legénységben emellett meg lett volna, mint Markó is megállapítja, a tanulási készség, hogy elsajátítsa a rendszeres hadakozás módját, de a tisztikar végzetesen fogyatékosan volt képezve és maga is fegyelmezetlen volt.

Ez az oka annak, hogy számos kisebb-nagyobb helyi siker mellett a felkelés nyolc évének összefüggő hadtörténelme nem felemelő olvasmány. Rákóczi mindent elkövetett, hogy ezt a hadsereget a megteremtésen és a fenntartáson túl, fejlessze is. Nem rajta múlt, hogy igyekvésével nem volt arányban az eredmény, amelyet elért. De bár Rákóczi törekvései a harcmodor tekintetében alig értek el eredményt, a kuruc seregek - amint azt Szekfü írja a Magyar Történet hasábjain - mindent neki köszönhettek. Ő állította őket össze. Ő gondoskodott élelmükről, felszerelésükről, utánpótlásukról. Ő és hadi irodájának néhány embere soha nem vette le szemét erről a seregről, mely életének legnagyobb pozitív teljesítménye volt s amely oly önálló nemzeti hadsereg volt, - hogy tovább is Szekfüt idézzem - minőről Zrínyi Miklós álmodni sem mert s amilyen Hunyadi Mátyás és 1848 között magyar földön soha nem volt. A fejedelmi teljesítmény páratlansága, valamint a nemzeti hadsereg tényének öt évszázadnyi időközben való magában állása oly nagy dolgok, hogy ezek történelmi jelentősége mellett másodrangú kérdés marad mindig, hogy ez a sereg nem tudott a tökéletesség magasabb fokaira emelkedni s végül is elbukott s véle bukott a nemzeti ügy is, amely az első pillanattól kezdve katonai probléma volt és maradt mindvégig a külpolitikai momentumok fokozott kihangsúlyozása ellenére is.

A kurucok nemzeti hadseregének soha kétségbe nem vont legfelsőbb hadura mindenkor maga Rákóczi volt. A szécsényi országgyűlés óta Bercsényi főtábornoknak tekinthette magát, de ezt a tisztét a tábornoki kar nem ismerte el osztatlanul. 1706-ban Rákóczi az érsekújvári főkapitányság mellett hivatalosan is megbízta a fővezérséggel. Ezt a szerepkört a mozgalom vége felé Károlyi vette át. Rákóczinak egyre jobban terhére lett a nyűgös, beteges, tétovázó Bercsényi közelsége s inkább külszolgálatra alkalmazta.

A tábornagyokról már előbb megemlékeztünk. Mindegyik mellett volt egy-egy tartományi főhadbiztos, aki a pénztárnok és a ruházati biztosok segítségével a tábornagy-főkapitányok seregeinek gazdasági ügyeit intézte és a felszerelést és utánpótlást végezte. Mindegyik tábornagy főbiztos mellett volt egy-egy hadbíró is.

A felkelés alatt gróf Csáky Mihály és gróf Esterházy Dániel jutottak el az altábornagyságig. Egyik sem volt különösebb képességű katona s az utóbbit a fejedelem összeférhetetlen természetűnek is tartotta. Csáky utóbb a személyes hűségnek szép tanúságát adta s Rákóczit messze túlélve halt meg Rodostóban, 1757 decemberében.

A tábornoki kar tagjainál alig idézhetünk többet az egyszerű felsorolásnál. Andrássy György részeges, szűklátókörű katona volt, de a nagyszombati és pudmericzi csatákban tanújelét adta

személyes hősiességének. Andrássy István 1706 őszén Dunántúl főparancsnoka volt, de erély nélkül. Bagossy Pál csak 1707-ben állt át s a felkelés végén pestisben pusztult el. Kitűnő gyalogsági parancsnok volt; Rákóczi feljegyzi róla, hogy „becsülte a gyalogságot és értett vezetéséhez, látott rendszeres ostromokat és ütközeteket s minthogy Károlyinak rokona és régi barátja volt, lassanként felvilágosította őt a hadviselésről. Oly elmének, mint Károlyi" írja tovább Rákóczi „nem sok oktatás kellett, a természet megadott neki minden kelléket, hogy jó tábornok váljék belőle." A két Berthóti testvér, Ferenc a szenátor és István, régi katonák voltak, akiknek nagy becsületük is volt emiatt. Ferenc Forgách elfogatása után helyettes kassai főkapitány lett.

Bottyán János volt az egész szabadságharc legnépszerűbb tábornoka. Rákóczi tigris apánknak nevezte. Bercsényin, Károlyin, Forgáchon és Esterházy Antalon kívül ő volt az egyedüli, akire a fejedelem nagyobb seregcsoportok vezetését rá merte bízni. Talán egyszerű származása miatt, de Rákóczi nem értékelte annyira, mint amennyit ért. Pedig gyakorlati és erélyes vezér volt, akit további karrierében Bercsényi erélyes egyénisége szorított a háttérbe, mint Forgách Simont is. Bottyán volt az egyedüli a kuruc generálisok között, aki a nagy folyamok harcászati jelentőségét nemcsak felismerte, de ki is használta.

Bezerédy Imre híres vitéz volt s személye körül valóságos legendakör keletkezett. Ezredét kifogástalanul vezető tiszt volt. Utóbb árulásba keveredvén, kivégeztetett. Buday István, gróf Csáky István, gr. Forgách György, Galambos Ferenc nem vittek különösebb szerepet. Utóbbi mint szenátor többnyire a fejedelem mellett tartózkodott. Ebeczky István rátermettsége mellett megérdemelte volna, hogy magasabb katonai polcra jusson. Számos csatában vitt komolyabb szerepet s háttérben maradása a korszellemmel és Rákóczi feudális világnézetével magyarázható. Gyürki Pál az idegen lovasságot vezette. A fejedelem nem sokat tartott képességeiről. Gr. Mikes Mihály, aki 1708 után a Moldvába szorult erdélyi menekültek feje volt, inkább csak báb volt a ravasz Pekri kezében. A Prágából harminc huszárral Rákóczihoz hazaszökött báró Palócsay György, jó poéta és derék katona, csak a háború vége felé lett tábornok. Orosz Pál a fejedelem legkorábbi csapatvezérei közé tartozott. Erdélyben és a Tiszántúl játszott nevezetesebb szerepet. Rákóczi vele sem volt különösebben megelégedve s a hozzá intézett levelei tele vannak intéssel. Báró Petrőczi István 1708 után mint szenátor visszavonult a tényleges katonáskodástól. 1703-ban török földről tért vissza Rákóczi támogatására. Báró Sennyei István volt a hadviselés első éveiben a hadakozáshoz legjobban értő tábornok. Ő volt az első főtiszt, aki tudott magasabb katonai egységeket irányítani s Rákóczi épp ezért nagyon hallgatott első hadműveletei tervezésénél tanácsaira. Rákóczi mindég igen nagyra becsülte s mindég szokatlan elismeréssel és melegen nyilatkozott róla. Sennyei 1706-ban az új kormánytanácsnak, majd a szövetséges rendeknek kancellárja lett s így megvált a hadseregtől, de mint kancellár még nagyobb hatáskörhöz és szerephez jutott. Teleki Mihály és Thoroczkay István, a két erdélyi tanácsúr és tábornok, nem volt komolyabb értelemben vett katona. Thoroczkay ugyan átmenetileg volt Erdély főparancsnoka is, de inkább később, mikor az erdélyi szenátus elnöke volt, vitt jelentősebb és hasznosabb szerepet a mozgalom érdekében.

A brigadérosok neve közül a következőké lett ismertebb: Ocskay László, aki végül is árulásáért halállal lakolt, Béri Balogh Ádám, Babocsay Ferenc, Galánthai Balogh István, Czelder Orbán, Fodor László és Sréter János. Közülök Sréter János emelkedett ki, aki a tüzérség főfelügyelője volt.

A fejedelem inkább rossz, sőt lesújtó véleménnyel volt vezéreiről, tábornoki karáról, brigadérosairól s egyéb tisztjeiről. A vitézséget azonban méltányolta s a katonai érdemeket különböző arany-, ezüst- és bronzérmekkel jutalmazta. Vitézi rendet is akart alapítani, de terve kivitelében a változott idők megakadályozták.

Nem fordíthatjuk el tekintetünket úgy ez átfogó pillantás után a kurucok nemzeti hadseregéről, hogy meg ne állapítsuk: hogy, bár ez a sereg lassan leromlott s végül is majdnem feloszlott s ezzel a nemzeti hadsereg ügye ismét hosszabb időre leáldozott, de a későbbi világhíres magyar huszárság szelleme a kuruc csaták kuruc lovasezredeibe gyökerezett vissza.

A szabadságharc belpolitikai súlypontja a nemzet akaratát képviselő országgyűlésekre, illetve conventiculumokra és a szövetkezett rendek legfelsőbb organizációját jelentő szenátusra esett. Itt nyilatkozott meg a közvélemény s ezek állásfoglalása mélyen belenyúlt a hadviselés módjába és lehetőségébe is.

A mozgalom első két évében a nemzetnek nem volt alkalma országosan nyilatkozni. Láttuk, hogy milyen problémát jelentett, hogy vajon hivassék-e össze országos gyűlés s így először csak 1705 őszén a szécsényi conventiculumban tudott a rendi nemzet országosan megnyilatkozni és ország-világ előtt számot adni arról, hogy azonosítja-e magát azzal a mozgalommal, amelyet két évvel azelőtt Rákóczi indított meg s amelyhez a benne résztvevőket addig a Rákóczihoz való személyes hűségfogadalom kötötte.

A szécsényi gyűlés mindenben igazolta Rákóczit és a felkelést s annak lengyel mintára kötött szövetkezés formájában szervezetet is teremtett. Ez az országgyűlés még a vallásügyben is derekasan viselte magát s nem ismétlődtek meg rajta azok a válságos pillanatok, amelyek a két gyöngyösi értekezleten kirobbanással fenyegették az elmérgesedett vallási kérdés ügyét. Az ónodi országgyűlés első napjait kétségtelenül megzavarta egy kis ellenzéki csoport. Azonban a rendek többsége a legnagyobb elégtételt szolgáltatta Rákóczinak az egységbontók lekaszabolásával és vád alá helyezésével s azután a gyűlés alkotó munkáját komolyabb incidens nem zavarta meg.

Rákóczi személyes varázsa és kétségtelenül ékes szónoki készsége mindég erősen irányt tudott szabni a gyűlések szellemének és menetének. A két gyöngyösi értekezlet vallási békéjét is személyes hitelével mentette meg s egyedül az ő szónoki sikere volt a döntő momentum, amely az ónodi gyűlés ingadozó hangulatát elhatározóan a felkelés érdekeinek megfelelő irányba befolyásolta. Hasonlóan Rákóczi szónoki készsége volt az, ami az 1708. őszi sárospataki országgyűlést munkaképessé tette. Ekkor már a vármegyékben határozott békehangulat uralkodott s Rákóczi már-már ott tartott, hogy katonai háborús pártot szervezzen a megyék békepártjával szemben. A december 4-ikén tartott szónoklatával újra leírhatatlan hatást ért el, akárcsak Ónodon. A rendek a fejedelem szavaira a legnagyobb lelkesedés csúcsaira emelkedtek s a fejedelem főpohárnoka azt írhatta erről a napról: „Igy még sohasem rezolválta magát az ország ellenségének elrontására, mint most." Pedig ez közvetlenül a trencséni csatavesztés után volt, egy nappal a rézpénz devalvációjának kimondása előtt.

Rákóczi elhatározó befolyását szónoki készsége mellett, egyre jobban kiszélesedett szakértelme is biztosította. Az országgyűléseken és a különböző értekezleteken, szenátusi üléseken a legkülönbözőbb kérdésekhez olyan ügyesen szólt hozzá, hogy hozzászólásaival egy-egy kérdést nem egyszer segített ki a kátyúból.

Bár Rákóczi lenyűgöző egyénisége erősen befolyása alatt tartott minden gyűlést és értekezletet, amelyen részt vett, ez a befolyás az általánosan elismert, történeti szerepet vivő nagy embereket megilletni szokott önkéntes elismerés, hódolás eredménye és nem erőszak folyománya volt. Rákóczi különös nagy gondot fordított arra, hogy még a látszatát is elkerülje annak, mintha a különböző gyűléseket azok elhatározása előtt külső eszközökkel, például felvonultatott katonai erő jelenlétével, akarná befolyásolni. Nagy súlyt fektetett a feltétlen szólásszabadságra s azt a császár követeinek is fenntartás nélkül biztosította. Szabad véleménynyilvánítás a szabad országban a szabad nemzet részéről. Ez volt az elv, amely Rákóczit vezette a gyűléseken megnyilvánuló nemzettel szemben. Ő különben is az ország és a

nemzet szolgájának s nem urának tartotta magát s mindég hirdette, hogy a nemzet akaratának aláveti magát. Egyetlen kikötése mindég csak az volt, hogy a nemzeti akarat nem lehet megalkuvó és kishitű, lévén ez a legvalószínűbben a legutolsó alkalom, amikor szabadságáért fegyverhez nyúlhatott.

A különböző részgyűlések, értekezletek és országgyűlések ha nyugtalankodtak is, ha egyes kérdésekben ki is élezték a hangulatot, ha olykor meg is torpantak, de Rákóczi személyes hatására mindenkor egy akarattal tartottak ki a függetlenségi mozgalom mellett.

A fejedelem a felkelés második évében udvari tanácsot állított maga mellé. A szécsényi gyűlés azonban törvényesen rendezte a kérdést, még pedig az 1500: X. és az 1518: XXXVIII. törvénycikkek szem előtt tartásával. A II. szécsényi t.-c. értelmében életre hívott szenátusnak 24 tagja volt s elnöki tisztét Bercsényi töltötte be. A szenátus fele magas rangú katonatisztekből állt. Ez is hangsúlyozta, hogy a felkelés ügye a katonai helyzettől függ.

A szenátus, amely mintegy az alig száz éve kialakult főrendiházat volt hivatva pótolni, elsősorban külügyi kérdésekkel foglalkozott s a békeügyekben is tanácsokkal szolgált Rákóczinak. Politikai ügyekben Rákóczi esetenként önként kérte ki a szenátus közreműködését. Maga a szenátus elég széles hatáskört biztosított magának, nem egyszer törvénymagyarázásra is vállalkozott, vidékre külön biztosokat küldött ki s maga rendelte ki az országos számonkérő bizottságot.

Rákóczi közvetlen környezetében mindég volt néhány tanácsúr, de fontosabb esetekben, összesen 11-szer (a legutolsót már lengyel földön tartva) az egész szenátust is összehívta. Ilyenkor nem egyszer a városok és megyék is elküldték a követeiket, így 1706-ban Miskolcra és 1707-ben Kassára s ilyenkor a szenátus ülései fiókországgyűlésekké szélesedtek.

Az ilyen üléseken rendszerint Rákóczi maga elnökölt. Élénk részt vett a tanácskozásokban s így a határozatok hozatalára éppoly nagy befolyással volt, mint az országgyűléseken. A szenátus még az országgyűléseknél is összefogottabban állt mindég a vezérlő fejedelem mellett s így azt mondhatjuk, hogy a nemzet két megnyilatkozó szerve, az országgyűlés és a tanács mindvégig híve és támogatója volt a felkelésnek, a szabadságmozgalomnak.

Már 1704-ben, amikor Rákóczi életre hívta az udvari tanácsot, megszervezte az udvari kancelláriát is, amelynek élén Jánoky Zsigmond állt. A szécsényi gyűlés a szenátus mellé külön kancellárt nevezett ki, Sennyei Istvánt, amint arról már fennebb megemlékeztünk. Az udvari kancellária végezte egy darabig a szenátusi és az erdélyi kancellária munkakörét is. A szenátusi kancellária 1706-ban szakadt ki belőle s utóbb önállósult az erdélyi is. Ennek élére a fejedelem meghitt emberét, a kiáltványt fogalmazó Ráday Pált állította.

A Sennyei és Ráday alatt működő kancelláriák állami szervek voltak. A fejedelemnek volt külön több magyar, egy francia és két erdélyi magántitkára is, akik közül egyiknek-másiknak határozott munkaköre volt, egyik hadügyekkel, másik bizalmas magánügyekkel stb. foglalkozott.

A tanácskozások és az állami ügyvitel nyelve a magyar volt, s ezt például 1706-ban a bécsi kormánynak is méltányolnia kellett.

Itt említhetjük meg, hogy Rákóczi nemcsak a folyó állami ügyek vitelére fektetett nagy súlyt, de szeretettel gyűjtötte a régebbi idők államiratait, okleveleit, történeti emlékeit is. Úgy látszik, tervezte a magyar és az erdélyi állami levéltár felállítását.

Egy futó pillantással áttekintettük Rákóczi Magyarországának támaszait, a vezetőket, a nemzeti hadsereget s annak vezéreit, az országgyűlést, szenátust és a legfelsőbb hivatali apparátus kereteit. Lássuk most, milyen szerepet vittek, milyen állást foglaltak el az egyes szellemi, rendi csoportok: a felekezetek, a nemesek és jobbágyok, a megyék és a városok.

Minél jobban bekerült Rákóczi a férfikorba, annál mélyebben hívő katolikus lett s ez még jobban fokozódott nála, amikor mintegy Isten eszközének érezte magát magyarországi szerepében s hitte, hogy a magyarság ügye az isteni gondviselés kezében nyugszik. Buzgó vallásossága és mély hite azonban nem befolyásolta államférfiúi önmérsékletét és higgadtságát, amikor vallási ügyekről került szó. A vallásos élet megbecsülésében nem ismert különbséget, hogy valaki mint protestáns vagy mint katolikus él-e vallásos életet s merül-e el hitében. Már a felkelés elején olyan imádságot írt a nemzet számára, amelyet felekezeti, dogmai különbség nélkül rebeghetett el nemzetéért bárki az egek urához. Bár kurucainak kilenctizede protestáns volt, tőlük is megkövetelte a vallásos életet, a reggeli és esti imádkozást, viszont protestáns hadserege nem ütközött meg mély katolikus vallásosságán. Személyén keresztül bizonyos régtől hiányzó megértést tudott közvetíteni a két egymással ellenségként szembenálló vallási tábor között, amelyeknek egyike-másika ugyan a fogát csikorgatta, de a fejedelem és a nemzeti ügy kedvéért olyan áldozatok hozatalára is képes volt a fejedelem példájára, aminőt a felkelés előtt senki sem tudott elképzelni.

A Habsburg-uralkodók által minden eszközzel támogatott rekatolizáló mozgalom a XVII. század folyamán mélyen megbontotta a magyar nemzet lelki egységét. Ezt az egységet elsőnek Rákóczi Ferenc hozta vallásos meggyőződése és hite ellenére is össze, mert látta, hogy különben a felkelés nemzeti erőforrásainak leghatalmasabbja szikkad ki. Amikor a „Recrudescunt" hasábjain határozottan a vallásszabadság eltiprását jelölte meg a felkelés egyik indítékául, kötelezte magát arra, hogy az ő Magyarországában helyreállítsa azt a vallásszabadságot, amelyet az előző század nemzetközi szerződései és törvényei nem kis mértékben ősei kezdeményezésére egyszer már biztosítottak. Rákóczi ennek a kötelezettségének eleget is tett, annak ellenére, hogy közvetlen baráti környezete s első sorban Bercsényi ádáz ellensége volt minden olyan kedvezménynek, amely a protestánsok állapotának javítását célozta. Rákóczi és Bercsényi között ezen a téren élénk ellentét állt fenn. Rákóczi kancelláriája, hadi irodája, udvara majdnem teljesen protestáns volt, igaz viszont, hogy összes vezető tábornokai katolikusok voltak, de Bercsényi mégis attól tartott, hogy a felkelés vezetésében a katolikusok háttérbe fognak szorulni.

A féltékenység elfojtása, az elkerülhetetlen kedvezmények megadása a protestánsoknak, a katolikus érzékenység lecsillapítása s ezzel a leglabilisabb ponton az egyensúly biztosítása, mint a felkelés folyamán majdnem minden eredmény, merőben Rákóczi személyes érdeme és eredménye volt. Önuralma annyira ment s a katolikus nyugtalanságokat annyira le tudta küzdeni, hogy még a jezsuita-rend ellen hozott törvénycikket is elfogadta és a katolikusokkal is elfogadtatta.

Rákóczi látva a vallási kérdésben rejlő veszélyt, be sem várta az első országgyűlést, hanem már 1704 nyarán rendeletet intézett a vármegyékhez, amelyben megengedte a szabad vallásgyakorlatot s ha a templomok és iskolák visszaadásáról még nem is intézkedett, de azok építését minden felekezetnek megengedte. Ez a rendelet részben katolikus aggodalmakat, részben protestáns túlkapásokat eredményezett. A vitás tulajdonú templomok ügyét tehát intézményesen kellett megoldani, mielőtt a helyi önkényes erőszakok általánosakká lesznek. Amikor a szövetkezett rendek vezérlő fejedelmükké választják, már a három felekezet szabadságának megtartására is esküt tett s a szécsényi gyűlés XIII-XVI. törvénycikkei biztosították is a protestáns felekezetek szabad vallásgyakorlatát az 1608., 1647., 1681. évi tc.-ek és az 1659-es koronázási hitlevél szellemében. Ezek a szécsényi törvénycikkek az 1647-

ben visszaadásra ítélt 90 templom ügyét csöndes megegyezésre utalták. Nagy súlyt jelentett a protestáns rendek igényeinek szempontjából az is, hogy a protestáns Poroszország, Svédország, Hollandia és Anglia határozott jóindulattal állt a protestáns igények mögött. A ránk maradt három templomátadó-bizottság jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy az osztozás tényleg barátságosan folyt le s a csöndes tiltakozáson túl nem ment az ellentállás. Ezt a tiltakozást a katolikus klérus különben már magán a szécsényi gyűlésen is megtette volt. Az ónodi országgyűlésen ugyan egyesek még szóba hozták, hogy a szécsényi vallástörvény teljes végrehajtására hozassék új törvény, de ettől az országgyűlés a fejedelem közbelépésére eltekintett. Hogy Rákóczi igyekvése nem volt meddő, abból is látszik, hogy még a szatmári béke is átvette a vallás szabad gyakorlatának biztosítását.

Fentiek előrebocsátása után természetes, hogy a katolikus klérus többsége inkább tartózkodó volt a mozgalommal szemben. Rákóczi ezt a jezsuitáknak tulajdonította, akiket az ausztriai kormányzat eszközének tartott. Ezek töltötték el vakbuzgósággal a világi katolikusokat is. „Még a papságnak jobb része is azon balvéleményben volt" írja Emlékiratában Rákóczi „hogy a katolica vallás egyedül az ausztriai kormány alatt lehet biztonságban, azért az ellen fegyvert fogni annyit tesz, mint veszélyeztetni a vallást és ipso facto egyházi átok alá kerülni. Ennélfogva a háború elején tulajdon papjaim annyira kerültek, hogy sokáig lelkipásztor nélkül voltam, az eretnekek bajnokának és egyházi átok alatt levőnek tekintvén engem mindaddig, amíg végre elfoglalván Olaszi várost, a nagyváradi káptalan prépostja néhány pappal táboromba hozatott".

Rákóczi nagy támogatót talált katolikus részről Telekesy István püspökben, akit sikerült volt rábeszélni, hogy ne hagyja el híveit s a Rákóczi kezére került országban tartsa kezében a katolikus egyházat. Telekesy példája hatott aztán a papság azon töredékére, amely nem követte a jezsuiták elveit s csatlakozott Rákóczihoz. Telekesy aztán a felkelés folyamán nemcsak a 12 megyéből álló egri egyházmegyében, hanem a nyitrai, váci, váradi és erdélyi egyházmegyében is püspöki hatalmat gyakorolt. Telekesyt az ónodi trónfosztás után a prímás megfosztotta püspöki méltóságától, de a pápa nem talált benne kánoni vétséget s így a királynak vissza kellett helyeznie hivatalába.

Többször említettük, hogy Rákóczit Bécsben megpróbálták a protestáns mozgalom vezérének feltüntetni s ezáltal a francia udvar és Róma előtt hitelében megingatni. A pápa előtt Rákóczi hangsúlyozta is ismeretes levelében, hogy a vallásháborításért nem a katolikus papságot, hanem az ausztriai házat vádolja. Szerencsére a politikai viszonyok a pápát a Habsburgok katolikus ellenfeleinek táborába kényszerítették s így az egyelőre nem is lépett fel Rákóczi ellen. 1707-ben azonban Rákóczi, mint a magyar királyi jogok tényleges gyakorlója, a később sokat szereplő Brennert szepesi prépostnak nevezte ki, mire a pápa és Rákóczi közt a kegyúri jog gyakorlása körül ellentétek támadtak. Rákóczi erre deferált a szentszék előtt. A pápa végül is a császárral kibékülve 1709-ben brévében szólította fel a katolikus papságot, hogy szakítsanak a lázadókkal és térjenek meg a törvényes király hűségére. Rákóczi ekkor nem késett a pápát a varsói nunciaturán át figyelmeztetni, hogy megeshetik, ha a papjai a brévének engedelmeskednek, hogy törlik a klérust az ország rendjei közül. Telekesy ügyének jóra fordulása már ennek volt a következménye.

Amint nagy gondot okozott mindvégig Rákóczinak a katolikus és protestáns igények egyeztetése s a katolikus külhatalmak megnyugtatása, épp úgy komoly gondja volt mindvégig az egymást gyűlölő két nagy társadalmi rétegnek, a nemességnek és a népnek, a jobbágyságnak békés összefogása. Külön-külön egyik tábor sem jelentett volna gondot, mert mindkettő bizalommal és szeretettel viseltetett Rákóczi iránt, de a kettőjük közötti érdekellentét kiegyensúlyozása mindég időszerű kérdés maradt.

A főnemesség egy része két okból tartotta, Rákóczi szerint, magát távol a mozgalomtól. Egyrészt az ország nyugati részein lévén birtokos, összeházasodott az ausztriai és steierországi családokkal s biztosabban érezte magát a császár közelében annak védőszárnya alatt. Másrészt kevésre becsülte Bercsényi családját és személyét s nem akarván alárendeltjei lenni, inkább távol tartották magukat Rákóczitól is. Pedig „bizonyos, hogy valósággal egyikök sem volt ellensége azon ügynek, amelynek védelmét magamra vállaltam", írja Rákóczi.

A Rákóczi pártján levő főurakról maga a fejedelem így emlékszik meg: „Megveték, gyalázák és gyakran rágalmazák egymást előttem, minekutánna már magok között birálgatták személyemet és tetteimet. Azok közül, kik katonai hivatalokat viseltek, egy sem volt, ki szigorú, de igazságos büntetést ne érdemlett volna parancsaim elmulasztása miatt; s bizonyára nagyon sokszor meg is kapták volna, ha tudatlanságuk s más egyéb esetleges hibáik ki nem mentették volna őket. Különben is ügyes egyénekben hiányt szenvedvén, nem tudtam volna helyeiket másokkal betölteni. A főrendek vagyoni állapota, mióta az ausztriaiak zsarolása miatt elszegényedett a nép, leromlott, jövedelmük igen megcsökkent és ősi javaik hanyatlásnak indulván, nem bírtak oly nagy házat vinni, sem az alsóbb nemességből udvart tartani maguk körül, amelynek vérsége szintén hozzájuk ragaszkodott volna. Ez az oka, hogy annyira elvesztették hitelöket s tekintélyüket a nemesség előtt s ezért nem is igen valának képesek ártani…"

Rákóczinak ez a sötét ítélete nagy mértékben helytálló is volt. Viszont bármilyen nagy megértéssel is volt államférfiúi belátása révén a legkülönbözőbb osztályok, társadalmi rétegek érdekei iránt, a vezető és irányító állásokat nem töltötte be kis nemesekkel. Lélekben erősen feudális volt s nem egy kitűnő tisztjének katonai pályájára is pontot tétetett Rákóczinál annak alacsonyabb származása. Így hát bármily kis értékű volt a körülötte lévő főúri társadalom, azokhoz ragaszkodott, nem tudván pótolni őket.

Rákóczi mozgalmát végigkísérte az, hogy nem lehetett soha válogatni, mindég és mindenben azzal kellett élni, ami adódott. Sem emberanyagban, sem vezetőkben, sem felszerelésben, sem anyagiakban nem volt soha több és más, mint amennyit legtöbbször a véletlen összehozott. Lehetőleg mindenkit és mindent hasznosítani kellett. Nem kerülhetett sor sem a szelekcióra, sem pedig a tudatosan nevelt utánpótlás beállítására. Utóbbihoz kevés volt a hosszúra nyúlt szabadságharc ideje.

A nemességről Rákóczi nagy melegséggel és nagy részvéttel emlékezik meg Emlékiratában. „A harmadik rend" írja „azaz a nemesség és az összes katonaság a legnagyobb tisztelettel viseltetett irányomban s csak azon panaszolkodék, hogy az urak és tábornokok kicsapongásait nem büntetem egész szigorúan a legelső vádra, melyet gyakran meggondolatlanul és alaptalanul emeltek. Mert a közvélemény és a nép ítélete nem vette mindég figyelembe az ügyek körülményeit s azon sok rosszat, mely az elhamarkodásból, megfontolatlan tettekből és végre a rendetlen s törvénytelen eljárásból származhatnék; különben is mily kárhoztatandó lett volna, saját szabadságunkért harcolván, a nagyokkal és főbbekkel ausztriai módra bánni… A nemesség mindég tartós és hű ragaszkodással viseltetett irántam. Jó hazafi nem nézheti fájdalom nélkül a nemzet e nevezetes rendét, látván, mennyire el van hanyagolva nevelése az ausztriai kormány alatt és miként keveredett a legaljasabb néppel. A nagyok pompája és nagyszámú környezete máskor sem járt nehézség nélkül, azonban azok hiánya okozta a nemesség nevelésének elhanyagolását. A nemes ember alig tanulta meg a latin nyelvet a jezsuitáknál s végzé az iskolai tudományokat, hazament s megházasodván gazdaságot űzött, vagy ügyvéddé lett. Eszerint az ügyészek, törvényszéki elnökök s ügyvezetők s más alsóbbrendüek is fiatal nemesek által valának környezve, kiket polgári hivatalnokoskodásokra használtak s kik náluk a törvénytudományt tanulván, elkorcsosodának, s fájdalom, nagyon sokan megfeledkezének születésükről. Ezen rendnek legnagyobb része Luther vagy Kálvin

tanaihoz ragaszkodván, nem látogatta a jezsuiták collégiumait, mert ezek ellen dühös vakbuzgóságukért a gyülölet napról napra növekedett. A katolikus ifjúság legnagyobb részint a jezsuiták kreatúrája lévén, nem vétettek fel a törvénykezési elnököktől, minek következtében nevelésük még inkább elhanyagoltatott s durvább erkölcsöket vettek fel. A jószágra vonult nemesség tétlenségben az iszákosságnak adta magát s inkább a gyermekek szaporításán, mint nevelésükben fáradozott. Többen gyermekeiket vagy a nemességhez nem illő kereskedésre adták, vagy mesterségre taníttatták. Boldogoknak tarták magukat, kiknek gyermekeik eszesebbek lévén, ügyvédekké és ügyvezetőkké nevelhették. A törvénytudók feles száma számtalan pörökét támasztott a nagyok között, amelyek csak az ügyvédek és a birák erszényét tölték… Ezeket megvizsgálván, noha kevés szóval adattak elő, senkisem fog csodálkozni a magyarok kevéssé pallérozott voltán, senki sem vetendi meg őket, látván a nemesség járatlanságát a tudományokban és katonai ismeretekben, hogy azon érzelmek, melyeknek vérükben kellene lenni, bennük elhidegültek, hogy a hadi dicsőség keresése, melyre a magyart természeti ösztöne vezeti, egészen elhanyagoltatott. Sőt inkább ferde nevelésük az álbecsületnek és az álerénynek némi agyrémeit bámultatja velük, amelyek által félrevezettetnek. A gyászos eperjesi tragédia fölemészté a legkitűnőbb nemeseket, kik nagy gazdagsággal, vagy személyes tulajdonokkal rendelkeztek. Azok, kik a török háborúk alatt a véghelyeken nevelkedtek, már vagy elhaltak vagy elöregedtek. Ilymódon a szabadságért viselt ez utolsó háborúban a magyar nemzet ereje és vitézsége, jóakarata, tanulékonysága, rendithetetlen lelki nagysága tudta folytatni a hadakozást, minden tapasztalás - mit mondok? - a háború minden fogalma nélkül, dacára annyi szerencsétlenségnek s oly sok csapás ellenére is egy nemzet és a hadtudományokban jártas, gyakorlott, harcedzett, jól fölszerelt, jól élelmezett, s tüzérséggel bőven ellátott hadsereg ellenében. Mert ámbár számra nézve a magyarok gyakran túlnyomók voltak, mégis nagy hátrányban valának az ellenség előtt lovak, fegyverek és tisztek dolgában. Ki sem fejezhetem a szeretet, hűség és folytonos áldozatkészség nagyságát, mellyel a nemesség és katonaság irányomban viseltetett. Ha lettek volna, kik a hadi tudományokra oktatják őket, bizonyosan örömest tanultak s engedelmesekké és vitézekké lettek volna”.

Rákóczi szavai két fontos körülményt jegyeznek fel. Azt, hogy a nemesség a vallási ellentétek szította gyűlöletes légkörben, a háborúskodástól elszokva, az állandó súlyos politikai elnyomás alatt és a súlyos anyagi gondok közepette, a felkelés idejére mélypontra jutott. Műveltségi szintje sekély volt. Társadalmi öntudata is elhomályosulóban vala. Régi katonaerényeiből kivetkezett s álideálokat tisztelt. Viszont ezek ellenére sem húnyt el benne a sok derék ősi magyar qualitás s ennek lehet köszönni, hogy minden hátrány ellenére is a magyar szabadságharc addig tudta tartani magát, amíg minden össze nem jött ellene.

A nemességet betegnek, súlyosan betegnek ítélte Rákóczi, mint olyant, amely rendének kötelezettségeitől kezd messze esni. De megtalálta bennük a hűséget, a ragaszkodást, az áldozatkészséget s ezeknek az erényeknek s a szabadságharc alatt felszínre jött ősi tulajdonságoknak eredményét látta az utolsó szabadságharc hosszú ellentállásában.

Rákóczi mozgalmát a nép, a jobbágyok készítették elő. Ők voltak az a gyújtóanyag, amely lángra lobbantotta a mozgalom tüzét. Az első napokban valóban azt hihette Rákócziról bárki, hogy csak egy parasztmozgalomnak a vezére. A kíméletlen adópolitikától, katonai beszállásolásoktól végleg elkeserített és koldussá szegényített köznép lendülete adott az első hetekben, úgyszólván kizárólag, átütő erőt a felkelésnek. Rákóczi tudta ezt s látta, hogy nemcsak saját hatalmas uradalmainak hozzá személyileg hűséges és ragaszkodó jobbágysága, de a földnek népe máshol is bizalommal van hozzá, sőt többet vár tőle, mint amennyit ő megadhatónak vélt s ebben a reményben híven harcol a nemzetivé lett mozgalom zászlója alatt is. Rákóczi ezért mindig érezte, hogy tartozik valamivel annak a jobbágyságnak, amely évszázadok óta először harcolt önként közös nemzeti célokért a gyűlölt nemességgel együtt.

Rákóczi érdeme, hogy a jobbágyok fegyveres felkelése nem fajult bosszúhadjárattá a nemességgel szemben s a nagy ellentét nem lett bontó erejű a szabadságharc hosszú és nem egyszer válságos éveiben.

Rákóczi tudta, hogy a népre igen nagy terhet ró a háború. „A nemes szivek lángra lobbantak a szabadság nevére" írja „és siettek fegyvert fogni annak visszanyerésére. De az ige nem volt elégséges, fizetéssel, fegyverrel, lovakkal és ruházattal kellett ellátni a sereget. A néptől kellett tehát kérnünk, hogy adhassunk neki. Azonban ugyane nép volt katona is, adóra és élelemadásra kellett volna tehát szorítani, anélkül, hogy megszűnnék földet művelni s ugyanezen időben a háború fáradalmai elviselésére is kényszeríteni". Így került sor adóztatás helyett a rézpénz kibocsátására, „nehogy a néptől kényszeríttessem adót követelni, mely úgyis tulajdon lovával és fegyvereivel szolgálván, az élelmet is maga adá a legjobb akarattal". Ez a kímélet Rákóczi mély belátására és emberszeretetére vall. Bár mélyen érezte a közte és a nép között tátongó társadalmilag áthidalhatatlan szakadékot, de sorsa iránt mélységes emberi részvétet érzett. Nálánál egy kortársa sem írt nagyobb szánalommal és helyesebb ítélettel a borzasztó helyzetbe jutott parasztság már valóban nem emberi sorsáról. Az emberszeretet és a megértés volt az eszköze mindvégig, hogy a felszabadulásában csalódott jobbágyságot meg tudta tartani személye s a mozgalom hűségében.

Gyakran hangot adott nézetének, hogy „a felkelés egyik célja a szegénység teljes nyomorúságának megváltása s nem változása." Hangoztatta, hogy a gazdag ne nyomja el a szegényt, mert a szegénység átkozódása és végső kétségbeesése veszedelmesebb a gazdagok panaszánál. Már a mozgalom elején gondoskodott Rákóczi arról, hogy a fegyvert fogott jobbágyok, zsellérek, taksások, bérlők mentessenek fel mindenféle adózás és közteher alól. Viszont gondoskodott arról is, hogy az otthon maradottak továbbra is teljesítsék földesuraikkal szemben fennálló törvényes szolgáltatásaikat. Nem osztály-felszabadítással, hanem a régi szabadság helyreállításából önként fakadó gazdasági feljavulás és vagyonbiztonság útján remélte Rákóczi a jobbágyok sorsát ismét emberi szintre emelhetni.

„Nemzeti hadsereg" írja Szekfü „melynek jobbágy és nemes, városi polgár és a nem-magyar népfajok egyaránt lelkesen szolgálnak az arisztokrácia vezetése alatt, hatalmas ujság volt a magyar földön, alkalmas arra, hogy megjelenésével is növelje a harci kedvet és életkedvet öntsön az évtizedek óta csak panaszkodó magyarságba". Már korábban is megszólalt a németgyűlölet hangja, mely most általános lett s a magyar katonai dicsőség, amely a nemzet dicsősége, magával ragad valóban mindenkit. Kezdetben a különböző társadalmi osztályokat talán más-más cél vezette a mozgalom zászlói alá, de a mozgalom nemzeti iránya s a hadsereg hosszas ellentállása olyan hazafias légkört teremtett, amely már magába olvasztva együtt tudott tartani, Rákóczi tapintatától is segítve, mindenkit.

A városok a XVII. században hosszú küzdelmet vívtak a nemességgel s így a vármegyével, amely harc már a század derekára a nemesség és a megye győzelmével végződött. A század elején a városok még majdnem annyi szavazatot jelentettek az országgyűlésen, mint a megyék s 1687 óta valamennyiöknek összesen csak egyetlen szavazatuk maradt. Politikailag így teljesen háttérbe szoríttattak, de különben is már megindult a városok dekadenciája, elszegényedése. Az egykor oly hatalmas és büszke Kassának, hogy egy példát említsünk is, 1696-ban mindössze 294 háza volt. A török világ, kuruc évtizedek, ellenreformációs és abszolutista korszak állandó súlyos megpróbáltatásai a városok szellemi és gazdasági életét már-már a végveszély felé sodorták. „Az ország negyedik rende" írja róluk Rákóczi „azaz a királyi városok állapota is hasonló emlékoszlopa volt az ausztriai uralkodásnak: bizonyítván szegénységük, polgáraik megfogyatkozása, a mesterségek és az ipar hanyatlása által, hogy árvaságra jutott az ország s hogy az árva javai eltékozoltattak a gyámok által. A polgárság szintén ragaszkodott hozzám, de szegénysége miatt csak középszerű segítségemre lehetett, mert

magok is többnyire csak a boroszlai és danckai kereskedők ügynökei lévén, csupán ezeknek szolgálata által tarthatták fenn magukat".

A vármegyék a XVII. század folyamán egyre jobban kiterjesztették hatáskörüket s politikailag is nagy súlyuk volt. Egyes megyék állásfoglalása még Rákóczi idejében is országos jelentőségűvé tudott lenni, mint például volt Túróc megye szerepe az ónodi gyűlés előtt és magán a gyűlésen is. A vármegyék olykor egymással társulva hallatták különvéleményüket. Ilyen volt például az az alkalom, hogy amikor a szécsényi gyűlés a VI. törvénycikkben kimondta, hogy a jezsuitákat csak úgy tűri meg az országban, ha elszakadnak az osztrák rendi tartománytól és csatlakoznak a szövetséghez, de a német rendtagokat még ez esetre is kiutasította, hat katolikus megye tiltakozást nyújtott volt be Rákóczihoz s kérte, hogy a törvényt ne hajtsa végre.

A vármegyék politikai szerepe mellett talán még fontosabb volt a megyék közigazgatási, katonaállítási, adókivetési szerepe. Az ország közigazgatása, a hadfelkelés és a megajánlott adók beszolgáltatása a vármegyék feladata volt.

A megyei életben meglehetős anarchia uralkodott, s bizonyos szabadossággal is találkozunk. A megyegyűléseken némely megyében boldog-boldogtalan megjelent, amiből legkevésbé sem szabad arra következtetnünk, amire Márki gondolt, hogy ebben a megyék demokratizálódásának csírái jelentkeztek. Az ezidőtájt felbukkanó parasztvármegye nem a nem nemesek párhuzamos szervezete volt, hanem csak némely közrendészeti feladatnak a jobbágyságra való áthárítását jelenti. Fokozta a megyei életben mutatkozó zavarokat az a körülmény, hogy a főispánok többsége tábornok, vagy legalább is ezredes lévén, igen gyakran távol volt megyéjétől, sőt még az alispánok egy része is katona, ezredes volt. Mikor a megye vezetőit a tábori élet elvonta a megyei élet éléről, akkor a másodalispán kezébe került a közigazgatás irányítása. Nem egy esetben a megyének két tisztikara is volt, egy kuruc és egy labanc. A kuruc a helyszínen, a labanc beszorítva valamelyik ostromlott várba.

Ilyen körülmények között érthető, ha az ország közigazgatásában, az adóügyi adminisztrációban a megyei apparátus pontatlansága miatt szembeötlő hibák mutatkoztak. Rákóczi ugyan mindent megtett, hogy a megyék funkciókészségét emelje, de mint egy oly kor fia, amelyben a nemzeti szabadságok alatt a nemesi szabadságokat értették, viszont a nemesek politikai szervezete a vármegye volt, nem fordulhatott élesen a megyék ellen.

Ennek bizonyságául szolgál, hogy oly esetekben, amikor nem hívott össze országgyűlést s kíváncsi volt a nemzet közvéleményére, a megyéket kérdezte meg. Viszont éberen őrködött afelett, hogy a szövetség gyöngítését már csirájában elfojtsa s a közügyek érdekeit mégis a megyék politizáló hajlama elé helyezte. Ezért szigorúan eltiltott minden olyan magánjellegű gyűlésezést, amely megkerülte a megye közgyűlését s így bujtogatásra, vagy zavarkeltésre nyújthatott alkalmat.

Azt a szigort, amellyel a hanyag vármegyék és azok tisztviselői ellen olykor fellépni kényszerült s amellyel a mindég siránkozó, legszívesebben mit sem adó megyékkel szembeszállt, megértés mentesítette az egyoldalúságtól. Megvédte a megyéket a maga katonáitól, a lehetőségig könnyítette a terheiket a porták számának leszállításával s bizonyos esetekben maga figyelmeztette a megyéket arra, hogy éljenek jogaikkal, amelyek módot nyújtanak arra, hogy kebelükben rendet teremtsenek.

Rákóczi vezérlő fejedelem korában is gyakorolta megyéjében az örökös főispán tisztét, Abaújban pedig mint tanácstag vett részt a dikák (állami adók) kivetésének felülvizsgálatában. A megyék adókivető munkáját különösen fontosnak tartotta, mert a szegénység terheit a megyék rendetlenségének tulajdonította. Ezért Egerben, majd Kassán tartott úgynevezett számonkérő üléseket, amelyeken a megyék adóbehajtói működését ellenőriztette.

Mindezeket tudva, meg kell állapítanunk, hogy Rákóczinak nem álltak rendelkezésére a legjobb eszközök a szabadság kivívásáért folytatott háború vitelére. A mozgalom legszűkebb vezérkarában nem volt meg a kölcsönös bizalom és túltengett a dilettantizmus. A kialakult nemzeti hadsereg nem állt a kor katonai színvonalán s bár tanulékony lett volna, hiányzottak a jó csapatvezérek és a képzett tiszti- s altiszti kar. Az ország lakosságának két nagy tábora, a vallásilag két kiélezett ellentétű táborra oszlott nemzet féltékenyen követelte régi jussát, illetve ezzel szemben a statusquo fenntartását. A főnemesi réteg csak részben csatlakozott a mozgalomhoz, de az sem állt osztálya magaslatán, korhely volt és szegény. A nemzet gerince, a nemesség, eddigi életéhez viszonyítva a mélyponton állt s eljutott oda, hogy életszintje a műveletlenség s életformája a semmittevés s a megye határán túl nem látó lokális politika keverése lett. A városok anyagilag kimerültek s politikai súlyuk is megszűnt. Elernyedve s leromolva, reménytelenül néztek a jövőbe, a nagy múlt emlékével és a kilátástalan jövő rémével terhelve. A parasztság a teljes demoralizáció közepén volt. Emlékében még elevenen élt néhány parasztlázadás meddő erőfeszítése. Anyagilag, erkölcsileg egyaránt ki volt fosztva. A megyék ugyan a nemesség politikai fellegvárává fejlődtek, de mint közigazgatási szervek rozogák s mint adózó egységek ridegen önzők voltak.

Súlyos öröksége volt ez a közállapot annak a nemzetet, országot egyaránt kikezdett általános testi-lelki leromlásnak, amely az utolsó húsz-harminc év lelketlen kormányzati rendszeréből fakadt. Nem arról volt tehát szó, hogy egy erős ország kelt fel a maga jussáért, hanem egy nagyon beteg nemzet és egy nagyon leromlott ország tette meg az utolsó erőfeszítést az élet biztosítására a végső összeesés, a halálos letargia beállta előtt.

Rákóczinak és mozgalmának tehát nemcsak gazdaságosan kellett bánnia az ország erejével, de a kimerítő állandó áldozathozatal közben állandóan építenie, jobbítania kellett azt. Nemcsak az ellentállás kérdése volt a fontos, hanem a belső regenerálódás problémája is. A szabadságharc éveinek belső munkája talán felül is múlja teljesítmény-értékben a harctéri események értékét. Az a belső szervező munka, amely a kifosztott és kimerült országban a gazdasági élet megindítására, az ipar fellendítésére, a kereskedelem életre hívására irányult, volt a Rákóczi évek igazi országépítő munkája.

Az ily irányú törekvésekből és erőfeszítésekből azt látjuk, hogy Rákóczi nem csak szabad és független Magyarországot akart, de ebben a gazdasági élet fellendítésével, az ipar és kereskedelem foglalkoztatásával, az őstermelés biztosításával akart egy olyan gazdasági újjászületést kiverekedni, amely aztán magával hozta volna a szociális ellentétek lehiggadását és az általános kultúrszint emelését is.

Anyagi megerősödés, kulturális felemelkedés a szabad és független Magyarországon, ezek voltak azok az álmok, amelyeket Rákóczi, mint a sivár jelen ellentéteit, realizálni szeretett volna. Anyai ősének, Zrínyinek álmai éltek benne tovább s programjában épp úgy, mint a viszonyok kíméletlen ostorozásában s mindennek sötét látásában, Széchényinek másfél évszázaddal előrevetült szellemét ismerjük fel…

MÁSODIK FEJEZET
A szociális és közgazdasági viszonyok

Rákóczi 1703-ban, amikor zászlóit kibontotta, súlyos szociális nyugtalanságot és viszonyokat talált az országban. Amióta 1608-ban az országgyűlés megengedte, hogy, ha nem akarnak a megyék élni a jobbágyok költözködési jogával, csináljanak arról magánjogszabályt, azóta a jobbágy szabad költözködési jogáról alig beszélhetünk, mert minden megye igyekezett nemeseinek minél állandóbb olcsó munkaerőt biztosítani. A megkötöttséghez járult a földesúri terhek hallatlan emelkedése. Egyre inkább találkozunk a földbirtok jobb kihasználásának földesúri vágyával, viszont az ezzel járó munkatöbbletet is lehetőleg az ingyen jobbágy nyakára sózták. Ugyanakkor megkisebbedtek a jobbágybirtokok is. A majorsági földeket a földesurak a jobbágyoknak olyan földjéből szakították ki, amelyre addig a jobbágy ősi szokásjoggal igényt tarthatott. A köztulajdont képező erdőkből is nemegyszer kitiltották a jobbágyközségeket. Az egykori közös földhöz is elvész minden jobbágyi jog. A jobbágy lassan béresszolgává alakult át. A borkimérés és a mészárszéktartás joga is a földesúré volt, ami ismét csak a paraszt kiuzsorázását segítette elő. A korlátlanná lett földesúri hatalommal szemben nem volt jogvédelem, hisz az úriszék és a megye bíróságában is egyaránt a nemes urak ültek. A földesúr nemegyszer a halálos ítélet megváltásával tette jobbágyát örökös jobbággyá. Az ilyen jobbágy sem a katonaság, sem a város oltalma alá nem menekülhetett. Az ilyen „örökös jobbágy" jelenti a magyar történet folyamán a munkáskérdésben a legalacsonyabb fokot. A földesúri terhek mellett az állami adó, a dica is terhelte a jobbágyot, amit még tetézett újabban az államnak szolgáltatandó évi 12 napi ingyenmunka is. A jobbágy évente 52 napot szolgált ingyen földesurának és az államnak, természetesen a legjobb munkaidőben. Elképzelhetjük, hogy mikor jutott a jobbágy a saját munkája elvégzéséhez.

Érthető ezek után, hogy a XVII. században nem egy kisebb parasztlázadás volt, így 1618-ban Bethlen Gábor első támadásakor; 1631-32-ben Császár Péter mozgalma, amely egész Gömörtől Szabolcsig terjedt; 1659-ben az aradi, a következő második évben a szatmári lázadás; 1690-ben Orás András vallási háttérrel is terhelt ugocsai mozgalma. Ezekben a szociális lázadásokban a század végére, amikor a földesúri terheket messze felülmúlta a bécsi gazdasági rendszer és az idegen megszálló katonaság okozta gazdasági teher, a parasztság gyűlölete a nemességről némileg átvitetett a németségre s a szociális ellentét a szegény és a kizsákmányoló között magyar és német ellentétté színeződött át. Már egészen ilyen színezete volt az 1697. évi tokaji lázadásnak s ez adott nemzeti jelleget és irányt 1703-ban a Rákóczi zászlói alá sereglett jobbágyság megmozdulásának is.

Súlyos szociális kérdés volt a jobbágyság helyzete mellett az egytelkes nemesek helyzete is. A XVII. században részben a magyar királyok, részben az erdélyi fejedelmek igen nagy számban nemesítettek birtokadományozás nélkül jobbágyokat, főleg katonai szolgálatuk elismeréséül. Nem egyszer olyanokat, akik a török hódoltsági területen laktak s akik ilyen alapon meg is tagadták az adózást a töröknek. Ezek a birtoktalan, vagy csak egytelkes nemesek a század végére nagyon felszaporodtak. Nemesi kiváltságuk alapján nem vettek részt az állami terhek viselésében s már ez magában igen nagy mértékben növelte a jobbágyok állami terhét, amelyet valakikre mégis csak át kellett hárítani. Az egytelkes nemeseknek azonban már nemigen volt erejük, hogy az állami terheken túlmenőleg a földesúri terhektől is mentesítsék magukat. Ez állandó nyugtalanságra, katonaéletre s békés időben elégedetlenségre késztette őket. Ezért csatlakoztak volt szívvel-lélekkel az egytelkes nemesek is Császár Péter parasztlázadásához. Ezek az egytelkes nemesek voltak a szítói és lelkei a tokaji lázadásnak s egy testtel-lélekkel csatlakoztak Rákóczi mozgalmához is.

Meg kell jegyeznünk, hogy a jobbágyok és az egytelkes nemesek szociális elégedetlensége nem a nagybirtokos nemesség, hanem a középbirtokos nemesség ellen fordult. Az utóbbi sokkal jobban kihasználta őket és sokkal kevesebb megértést tanúsított velük szemben. Rákóczi az ország legnagyobb birtokosa volt. Magyarországon 18 megyében 396 falu ura s uradalmi területe 1,288.675 katasztrális hold volt. Erdélyben 9 megyében 50 faluja volt 100.341 hold területen. Ennek a hatalmas birtoknak legnagyobb része, közel egymillió hold az egymással szomszédos Bereg, Zemplén, Szabolcs, Szatmár és Szilágy megyékben volt s az itt elterülő uradalmak egymással szinte összeolvadtak. Ez a hatalmas birtok volt a szabadságharc egyik legnagyobb anyagi erőforrása, de egyben a legnagyobb emberrezervoárja is. Rákóczi megértéssel viselkedett mindég jobbágyaival szemben, akik őt ezért ragaszkodással szerették. Ez a jobbágytömeg is sokat szenvedett az uradalmakban garázdálkodott német katonaságtól s a birtokok elkobzása alatt a zálogba adott birtokokon bevezetett kiuzsorázó gazdálkodás miatt. Őszinte bizalommal várta tehát gazdája visszatértétől a gazdasági helyzetének megjavulását is. Nem Rákóczi és nagybirtokos társai álltak tehát szociális ellentétben a jobbágysággal és az egytelkesekkel, hanem a vármegyék közgyűlésének népe, a megyei többtelkes kis- és középnemesség.

Rákóczi a szociális ellentétek csökkentését a jobbágy vállát nyomó terhek csökkentésétől várta. Jobbágyszabadításra nem gondolt és mint korának gyermeke nem is gondolhatott. De tudta, hogy a terhek levétele a gazdasági megkönnyebbülést s ezzel a szociális izgalom lecsillapodását kell, hogy eredményezze.

Rákóczi a hadra kelt jobbágyokat és családjukat mentesítette mindennemű szolgáltatási kötelezettség alól. Nagy súlyt helyezett a hadviselés okozta károk megtérítésére s a hadiárvák gyámolítására. Azonban tudta, hogy a földesúrnál maradt jobbágyság terhén is könnyíteni kell. Ennek viszont csak egy módja volt. Ha leveszi a jobbágyok válláról az állami adózást. Mert a földesúri szolgáltatásokat a gazdasági élet teljes összeomlása nélkül nem szoríthatta volna szűkebb körre.

A szabadságharc első négy évében egyetlen dénár állami adót nem szedetett Rákóczi. A küzdelem költségeit az egyéb állami jövedelmekből, a francia segélyből és a maga uradalmainak hozadékából fedezte. A nemzeti mozgalom egyik kirobbantója a felfokozott állami adózás volt. Az adóterhek csökkentése és a régi mértékre való visszaszorítása hozzátartozott a felkelés céljaihoz. Érthető tehát, ha Rákóczi az állami adózás teljes kikapcsolásával ment a küzdelembe.

Az állami adó ugyan közvetlenül a jobbágyokat nyomta, de közvetve a nemességet is érintette. Mert minél nagyobb állami terheknek kellett a jobbágynak megfelelnie, annál kevesebb értékű szolgáltatást várhatott attól a földesúr. Az állami adók mellőzése tehát nem csak tényleges könnyítést jelentett, de alkalmat nyújtott arra is, hogy a földesúri terheket így könnyebben viselő jobbágy és a földesura közötti viszony is javuljon.

Volt némi szociális íze a vármegyéknek nyújtott kedvezménynek is, amikor a porták számát lejjebb szállították, mert ez is az állami szolgáltatások mértékének csökkentését jelentette, akkor már, amidőn mégsem lehetett tovább is eltekinteni a dicák, az állami adó kivetésétől.

Rákóczi a kifosztott és gazdaságilag tönkretett országban a kiuzsorázott jobbágyosztály szociális nyugtalanságával találkozott. Azonban sikerült neki különböző könnyítésekkel ezt a gazdasági nyomást csökkenteni s ezzel a kérdést nyugalmi állapotba hozni. Ezzel bizonyságot tett annak a felismerése mellett, hogy a helyes gazdasági politika: az egyes osztályok terhének csökkentése, illetve arányosítása a legcélszerűbb és egyben legkevésbé forradalmi szociálpolitika. A magyar történelemben ezzel a felismeréssel is úttörőnek bizonyult.

Már Rákóczi korában is szólás-mondás volt, hogy a háború viseléséhez elsősorban pénz, pénz és még egyszer pénz kell. Az ország anyagi forrásai az egészen lecsökkent teherviselési képességgel egyenes arányban ki voltak merülve. Lipót, IV. Béla óta elsőnek, már bevezette a rézpénzt s a nemes érmek, amikhez az ország külföldi exportja, állat- és borkereskedelme útján jutott, adók fejében kímélet nélkül kivitettek az országból. Anyagiakban felhalmozott erőtartalék tehát semmi sem volt az országban akkor, amikor a mozgalom kirobbant. Ez azt jelentette, hogy a komolyan latba nem eső francia segélyen kívül, abból kell a mozgalmat s az országot is fenntartani, amit az ország napról-napra, évről-évre termel. Az országnak azonban sem számot tevő ipara, sem valamire való kereskedelme nem volt. Egy-egy év rossz termése katasztrofális megpróbáltatással járt. A nemesércbányák termése utóbb még a külföldi áruk biztosítására sem volt elegendő. Olyan pénzügyi politikára volt szükség, amely függetleníteni tudja az ország szabadságharcát a mezőgazdasági termelés esetleges katasztrófáitól, a kereskedelmi és ipari élet hiányából származó megterheltetések gondjától s végül szükségtelenné tudja tenni az állami adók kivetését. Szóval az ország gazdasági erejétől független anyagi erőforrást kellett teremteni. Egy ilyen erőforrás ideig-óráig tényleg megfelelő erőt szolgáltathat, viszont amint nem lehet, fából vaskarikát csinálni, épp annyira biztos, hogy ez az erőforrás csak nagyon rövid ideig vehető igénybe. Csupán csak addig, amíg a gazdaságilag fedezetlen mesterséges anyagi eszköznek van bizonyos, a lelkek elfogadó készségében élő, erkölcsi fedezete. A felkelés pénzügyi politikája az ország erőforrásainak kimerültsége és gazdasági állapotának teljes leromlása miatt kénytelen volt a felkelés fenntartására olyan gazdaságilag fedezetlen anyagi eszközt igénybe venni, amelynek egyedül a lelkek készségének erkölcsi fedezete adott árfolyamot. A kuruc szabadságharc összeomlásának egyik oka és az egész mozgalom egyik tragédiája, hogy a természettől fogva különben oly gazdag országban kénytelen volt a mozgalom önfenntartása érdekében különben értéktelen s csak kényszerrel felértékelt fizetési eszközök útján teremteni magának anyagi alapot. Így a felkelés anyagi alapjának fedezete is csak a lelkesedés volt. Azzal állt s annak letörésével devalválódott.

Rákóczi nagy súlyt helyezett arra, hogy hadait minél jobban és minél pontosabban fizesse, mert le akarta szoktatni azokat a prédálásról, ami egyrészt fegyelembontó volt, másrészt nem kímélte a kurucbarát vidékeket sem. Mivel az első négy évben adót nem szedetett s a francia segély elenyésző volt, a kincstári javak jövedelmein kívül bizonyos szolgáltatásokat mégis kívánt. Így megkívánta, hogy minden porta után 10-10 gyalogos katonát állítsanak ki és fegyverezzenek fel s hogy ennek a megyei hadnak az ellátásáról a megyék gondoskodjanak. A nemesség és a papság a személyes felkelés megváltásaképpen a had fenntartására gabonából, borból és egyéb terményekből tizedet, a négy évet meghaladt lovakból, három évnél idősebb marhákból és a juhokból huszadot tartozott adni. A tábor élelmezési szükségleteit mindég a tábor vidékének lakossága látta el, míg a kereskedők és a mesteremberek jövedelmük tizedével szolgálták a hadsereg fenntartásának költségeit.

Ezek mellett a kincstári jövedelem fordíttatott a hadsereg céljaira. Viszont ez oly csekély volt, hogy a hadi és kormányzati kiadásokat közelről sem fedezte. A kincstári jövedelem legfőbb bevételi forrását a kincstári birtokok jövedelme jelentette. Hogy ez ne rövidüljön meg, szigorúan beszedette Rákóczi a kincstári birtokok jobbágyaitól a taksát, tizedet, kilencedet és a többi szolgáltatmányokat. Tehát már csak a kincstári birtokok jövedelmezőségének fenntartásáért is szükséges volt a hadba nem vonult jobbágyok kötelezettségeinek épentartása. A kincstári jövedelem egyéb forrásai a harmincad és egyéb vámok, a só és egyéb bányajövedelmek voltak és Rákóczi által a kincstár jövedelmei közé soroztatott a papi tized is.

De a hadsereg körüli különböző szolgáltatások és a kincstári jövedelmek együtt sem fedezték a felkelés költségeit. Rákóczi s más főurak, mint például Károlyi is, nemegyszer készpénz-kölcsönnel támogatták a nemzeti ügyet, amelyeknek visszafizetésére természetesen soha nem

került sor. Emellett az egyes városok is tetemes áldozatot hoztak a felkelés ügyéért, így például a kezdet kezdetén Debrecen, de valahány többi város is, ahol csak a mozgalom alatt Rákóczi vagy seregei tartózkodtak.

Mindez azonban kevésnek bizonyult a költségek fedezésére s a mozgalom vezérkara, élén Rákóczival, 1704 végére belátta, hogy, ha az állami adózást nem akarják feleleveníteni, akkor a hadi kiadások fedezésére szükségpénzt kell kibocsátaniok. A vármegyék és a királyi városok felhatalmazása alapján kezdte meg Rákóczi 1705-ben a rézpénz veretesét. Maga sem hitte, hogy ezzel a hiányzó ezüst- és aranypénzt huzamosabban pótolni lehet. De remélte, hogy egy-két évig átsegíti a nemzeti ügyet a gazdasági nehézségeken. Elsősorban azt remélte ettől, hogy most már rendesen fizetheti a hadakat s amellett a még jelentkező arany- és ezüstpénzt külföldi fegyverek és szövetek bevásárlására fordíthatja, amire égető nagy szüksége volt.

A rézpénzek báró Hellenbach János kamaragróf és Ajtai Mihály felügyelete alatt kerültek kibocsátásra s előállításukkal a nagybányai, besztercebányai, selmeci, kassai, körmöci, majd a munkácsi pénzverőházak foglalkoztak. A kassai egy ideig Szepesváron működött. Az ország pénzügyeit és így a hadi pénztárak felügyeletét is a Rákóczi-birtokok főigazgatója, Rákóczi udvarmestere, Ottlik György intézte. 1706-ban aztán megalakult a Közgazdasági Tanács s mellette a kincstár, amelyek azonban majdnem egymástól függetlenül kezelték a közjövedelmeket. Utóbb a két intézmény összeolvadt s hol Besztercebányán, hol Kassán ülésező gazdasági tanács kezelte az ország összes gazdasági ügyét, kivéve a nagy- és felsőbányai pénzverőházakat, amelyek felügyeletét Rákóczi önmagának tartotta fenn.

A gazdasági tanács elnöke, Rákóczi régi bizalmi embere, Klobusiczky Ferenc volt. Rangban utána a kincstárnok, Radvánszky János következett s a munkát tizenhárom tanácsos, egy titkár, két ügyész s még tizenegy segédhivatali tisztviselő látta el. A tanács a vármegyékben külön tiszteket tartott s külön biztosa volt Erdélyben és a tiszai Részekben is. Erdély pénzügyeit Barcsay Ábrahám, a Részekét Sztojka László vezette. A Bercsényi által szervezett ezredpénztárak a gazdasági tanácstól kapták a pénzt s azok gondoskodtak a zsoldfizetésről s a sereg ruházatára szükséges posztó megvásárlásáról. A gazdasági tanács évről-évre elszámolt a fejedelemnek, aki ezt szigorúan meg is követelte. A tanács fenntartása évente mintegy 50-56.000 forintra rúgott. Bár a katonai biztosok követtek el olykor kisebb sikkasztásokat, nagyobb sikkasztásról nem tudunk, noha a háborús idők igen alkalmasak a hűtlen vagyonkezelésre és egyéb visszaélések elkövetésére.

A gazdasági tanács nagyjában a magyar kamarára emlékeztető kollegiális ügymenetű szerv volt. Azonban nem tudta magát kivonni a szenátus befolyása alól, amely bár csak tanácsadó testületnek indult, a hadvezetés költségeinek fedezését használta fel a maga tekintélyének emelésére. Így végül is a pénzügyekben nem kizárólag Rákóczi akarata érvényesült, hanem a gazdasági tanács intencióin kívül a szenátus is befolyt a pénzügyi politikába. Szekfü szerint Rákóczi az idők folyamán a hadi költségek előteremtésénél egyre jobban a szenátus pénzduzzasztó politikájának a befolyása alá került s így valójában nem az ő gondolata volt a rézpénzek nagymennyiségű kiadása, kényszerkurzusa, majd devalvációja. Így a rézpénz ügyéért, amely kétségtelenül a felkelés legnagyobb bajai közé tartozott, nem egyedül Rákóczi felel, hanem osztozik és nagyobb részt vállal a felelősségben a pénzügyek irányítására károsan befolyó szenátus is.

A fejedelem 1705-ben kétmillió névértékű rézpénzt veretett. Viszont a pénzhamisítók működése elé nem tudott gátat vetni s így már az első hónapokban sokkal több rézpénz forgott közkézen, mint amennyi kibocsáttatott. A felkelés végére az újabb hivatalos kibocsátásokkal és a hamisítványokkal együtt mintegy 12 millió névértékű fedezetlen rézpénz rontotta a piacot.

Már 1705 október 29-én szigorú intézkedéseket kellett elrendelni azok ellen, akik a rézpénzt nem fogadták el árucikkekért, ingóságokért, vagy pedig nemes ércre való átváltásakor felárt számítottak. Egyelőre az árak ugrásszerű emelkedésén kívül nagyobb baj nem is lett. A baj ott mutatkozott inkább, hogy az eladósodott s adósságait csak ezüstben, vagy aranyban törleszteni tudó nemesség nem akarta elfogadni a rézpénzt. A rézpénz hitelének megmentésére egyesek az 1706 elején tartott miskolci tanácsülésen a pénzkibocsátás megszüntetését és az adókivetést tanácsolták. Azonban Rákóczi a nép adóterheit még mindég mellőzni akarta s ezért finomabb veretű rézpénz kibocsátását határozták el s kimondták, hogy a rézpénzzel is lehet adósságot fizetni, ha a törlesztés módja nem volt előre kikötve. Ezzel kezdetét vette a rézpénz kényszer-árfolyamon tartása és az áruk árának limitálása, amint ma mondanák: maximálása. A megyék azonban zúgolódtak a kényszerárfolyam ellen s a seregnél is nyugtalankodtak a rézpénz ellen. Az ónodi gyűlés tehát devalválta a rézpénzt, a kongót, amint a nép csúfolta s ezzel a pénzügyi csőd országszerte végzetes gazdasági romlást idézett elő.

A rézpénz elértéktelenedése magával hozta, hogy minden vonakodás ellenére ki kellett vetni a vármegyékre az állami adót, a dicát. A megyékre kétmillió forint rovatott ki, de úgy, hogy az terményszolgáltatásokban is elfogadtassék s egyformán terheljen nemest és nem nemest! Az 1708. késő őszi sárospataki gyűlés azonban a dicának még a nevét is eltörölte s a megyék már csak jelentékenyen kisebb adóösszeget vállaltak. A gazdasági csőd menthetetlenül bekövetkezett, a pénztelenség a tetőpontra hágott. Hiába volt Rákóczinak minden nagylelkű áldozatkészsége, az ország teljesen kimerült s ezzel megbénult az egész nemzeti mozgalom.

Az angol és holland követek nem tudták megérteni, hogy miért kell Rákóczinak rézzel fizetni a seregét, amikor Európa leggazdagabb nemesércbányái vannak a kezén. Nem tudták, hogy a magyar bányaügy Lipót alatt végzetesen lezüllött. A bányák jövedelmét a sok háború és a rengeteg bécsi államadósság annyira elnyelte, hogy a bányák karbantartására, újabb befektetésekre mi sem jutott. A bányák így fokozatosan leromlottak s már Lipót alatt ráfizetéssel dolgozott még a híres körmöci bánya is. A körmöci bányánál 1688-1698 közt közel 50.000 forint volt a ráfizetés, amíg a selmeci bánya 1631-ben még évi 40.000 márka ezüstöt adott, 1690-ben a termés már a felére esett vissza. Ilyen körülmények között nem lehet csodálkozni azon, hogy bár Rákóczi és különösen Bercsényi mindent elkövettek a kitűnő Hellenbach segítségével, hogy a bányák jövedelmezőségét fokozzák, az eredmény jelentéktelen maradt.

A felső-magyarországi bányavidék 1703 szeptemberétől 1708 őszéig volt Rákócziék kezén s az alatt visszanyerte régi jelentőségét, annak ellenére, hogy a nehéz munkásviszonyokkal, a szükséges faszén krónikus hiányával és a bányavízzel még a kitűnő Hellenbach is alig tudott megbirkózni.

Rákóczi különös gondot fordított a bányák fokozott művelésére s a munkásviszonyok javítására. 1707-ben súlyos természetű bányászzavargás tette kritikussá a különben is elégtelen nemesfémtermelést. A bányászok fellázadtak, mert őket is rézpénzzel fizették s bérmozgalmukat, melyben a nemesfémben való honorálást követelték, katonákkal kellett leverni. A lázadás során a munkások magát Hellenbachot is megsebesítették.

Az arany- és ezüstbányáknál sokkal hasznothajtóbb volt a rézbányák művelése. A rézbányáknál is voltak bérmozgalmak, de azok nem fajultak el. Ónt és ólmot kezdetben Sziléziából kellett beszerezni, de később már a magyar bányák is megfelelő mennyiséget termeltek. Gondja volt Rákóczinak a vasbányászat fejlesztésére is. Mint a többi bányaágnak, úgy ennek a számára is adott ki utasítást. Különösen a Gömör megyei bányákat műveltette és sikerült is azok terméséből a hadsereg vasszükségletét kielégíteni. Higanyt és ként is bányásztatott Rákóczi. Utóbbi már az egyéb bányákban folyó állandó robbantáshoz is igen fontos volt. A

háborús idők magukkal hozták az intenzív salétromtermelést és puskaporgyártást is. A salétromfőzés központja Nagykálló volt.

A fáradhatatlan és mindenre kiterjedő figyelmű vezérlő fejedelem a Lipót-féle lezüllés után nagy lendületet adott az egész magyar bányászatnak. Kettős célt akart ezzel elérni: biztosítani akarta az ország függetlenségét a külföldi nyerstermékektől, vastól, réztől, óntól, ólomtól, kéntől, salétromtól; nemkülönben biztosítani akarta a mozgalom anyagi alapjait a nemesfémek fokozott mértékű kitermelésével. Igyekvését csak az első szempontból koronázta siker. A hazai nyersanyagtermelés elegendőnek bizonyult arra nézve, hogy a külföldi behozatal inkább csak a kész fegyverekre és a posztóra szorítkozzék. A termelt arany, ezüst és réz azonban, mint láttuk, nem volt elég arra, hogy kellő anyagi alapul szolgáljon. Sőt bizonyos idő múlva a nemesfémtermelés már a külföldi vásárlások fedezésére sem volt elegendő s így került sor a nemzetközi forgalomban a természetben, állatokban való fizetésre.

Rákóczi a mozgalom érdekében valóságos nemzeti üggyé tette a bányászatot s az alatta kétségtelen fejlődésnek indult a Lipót-féle állapotokkal szemben.

A só kitermelése és értékesítése kezdettől fogva a kincstár jövedelmi forrásául szolgált. A bécsi kormányzat a só árát is oly magasra emelte, hogy a nép nem tudta megfizetni. Sótlanul ették az emberek nyomorult ételüket, amitől betegségeket kaptak s azt beszélték, hogy a sótalan ételek fogyasztásába sokan bele is pusztultak. A nép dühe már az 1697. évi zendüléskor a sótisztek ellen fordult s a Szatmár megyei Újlakon 1702-ben is kifosztotta a parasztság a sóhivatal pénztárát. 1703-ban, még mielőtt Rákóczi átlépte volna a határt, szintén kirobbant egyszer a nép gyűlölete a sótisztekkel szemben. Rákóczi a só elvonását a mozgalom egyik fő okának hirdette. Természetes tehát, hogy mindent elkövetett, amint a bányák a kezére jutottak, hogy a szegény nép kiuzsorázásának véget vessen, a sóbányák termelését felfokozza s a só árát leszállítsa.

A sóbányák felügyeletét Rákóczi egyik régi embere, Darvai Ferenc, látta el kitűnően. Vezetése alatt a bányák kifogástalanul működtek s az ország nemhogy nem szenvedett sóhiányt a felkelés évei alatt, de még a sókivitel is tovább folyt Németország és Törökország felé. A sójövedelmet teljes egészében a hadiköltségek pótlására fordították. A máramarosi aknák jövedelmének egyharmada fedezte a nemesi társaság fizetését s a sóvári só jövedelme szolgált a profontsütésre. Az erdélyi sóbányáknak az ország semmi hasznát nem vette. Egyrészt a bányaviszonyok is le voltak romolva, másrészt Erdély hamar elveszett a kurucok számára. Azonban Erdélyben is arra törekedett Rákóczi, hogy a bányászatot fellendítse s ezért újra kiadta, illetve megerősítette azt a rendeletet, amelyet 1658-ban adott ki nagyatyja az erdélyi sóbányák mikénti művelésére.

Rákóczi nagy építtető volt s így a kőbányákat is foglalkoztatta. Ennek kapcsán igénybe vette a francia mérnökök szakképzettségét is.

Magyarország igazi anyagi erőforrása a kereskedelem és az ipar elsorvadásán túl, már a kor szelleménél és a sajátos magyar viszonyoknál fogva is az őstermelés volt. A bányászat után tehát egy pillanatot időznünk kell a mezőgazdaság és állattenyésztés állapotánál is. Annál inkább meg kell ezt tennünk, mert erre a természet és az időjárás kiszámíthatatlan szeszélyeitől annyira függő erőforrásra nagyon számított Rákóczi és Bercsényi is. Bercsényi bizakodva írta még Lengyelországból XIV. Lajosnak, hogy a történelem azt mutatja, mindig jó termés van akkor, amikor a magyarság fegyvert fog a szabadságért. Bercsényi optimizmusa azonban nem vált be, mert például az 1707-ik esztendő katasztrofálisan aszályos volt s még abrakot is Sziléziából kellett drága pénzen beszerezni.

A háborús mezőgazdasági termelés nagyon kétséges eredményű szokott lenni. Megcsappan a dolgos kezek száma, nem jut vas az eke számára. Ellenséges dúlás pusztíthatja el a termést. Bár a kuruc sereg nagyrészt szétoszlott a mezei munka idejében, még az uradalmak sem termeltek valami sokat. 1704-ben nagyrészt azért kötött Rákóczi fegyverszünetet, hogy a nép azalatt elvégezhesse a nyárvégi, őszeleji munkákat.

A háborús idők nem alkalmasak arra, hogy intézményesen javítani lehessen egy ország mezőgazdasági termelési viszonyait. Ha ezt Rákóczi nem is tehette meg, de mindent elkövetett legalább arra nézve, hogy magát a békés termelést biztosítsa. Katonáinak szigorúan megtiltotta, hogy a termésben, szőlőkben kárt tegyenek s zokszó nélkül engedte, hogy serege zöme a mezei munka idején hazamenjen. Erre annál inkább szüksége volt, mert a nagy pénzínségben a parasztságon kívánt segíteni azzal, hogy megengedte a terményekben való adófizetést, viszont ez megkívánta a termelés lehetőség szerint való biztosítását.

A gazdasági tanács megtiltotta a mezőgazdasági termékek fölös felhalmozását s kötelezett mindenkit, hogy fölös termését maximált áron vagy a hadseregnek, vagy a rászoruló szegényeknek adja el. 1707 után, 1709-ben is szűkös volt a termés, 1710-ben jó termés ígérkezett, de akkor nagy sáskajárás pusztított s a pestisjárvány annyira megtizedelte az embereket, hogy a termést sok helyen a pásztor nélkül maradt barmok gázolták le. Ilyenkor különösen takarmányban volt nagy hiány, amiért is a hadra kelt sereg nemegyszer a zöld gabonát is lekaszálta. A felkelés második felére eső két aszályos és egy pestises esztendő a mezőgazdaságban nagy kárt okozott s így ez a természeti csapás is gyöngítette az ország ellenálló készségét.

Maradandó jelentőségű volt Rákóczi tevékenysége a szőlőművelés fellendítése körül. Már 1695-ben legbizalmasabb emberét, gyermekkori kamarását nevezte ki szőlői és dézmás borai főfelügyelőjévé. 1700-ban pedig egy 48 pontból álló szőlőművelési szabályzatot adott ki, amely rendet teremtett a hegyaljai szőlők munkásai és borkezelői között. Rákóczi a háborús évek alatt is tovább foglalkozott kedvenc termelési ágának gondozásával. 1706-ban újabb szabályzatot adott ki a szőlőművelésről. Azonban nemcsak a maga szőlői érdekelték, hanem a szőlőtermelésnek országos viszonylataiban is nagy jelentőséget tulajdonított. Hisz még a hadakozó Bottyán is ráért, hogy a győrieknek egy 9 pontos szőlőtermelési szabályzatot dolgozzon ki. A szőlőtermelésnek valóban országos jelentősége volt, mert a bor eladásából fedezte Rákóczi a szabadságharc költségeinek egy igen tekintélyes részét. A kincstári szőlők és dézmaborok a kincstár jövedelmét gyarapították. Mivel többen megkísérelték, hogy, bár nem szolgáltak fegyverrel, mégsem szolgáltatták be a bordézmát, Rákóczi az ilyen egyének szőlőit összeíratta és elkoboztatta.

A fejedelem igen büszke volt tokaji boraira és diplomáciai akcióit a legtöbbször tokaji borok ajándékozásával támasztotta alá. Hamar észrevette, amint Márki megjegyzi, hogy a diplomatákat a tokaji bor jobban érdekli és lelkesíti a szabadságnál és a vallásnál.

A háború, az állandó előre-hátra való hadvonulás nem kedvezett az állattenyésztésnek sem. A legelőkön nem voltak az állatok biztonságban, mert hol a kuruc, hol a labanc hajtotta el azokat. A kölcsönös pusztításnak az állatállomány kipusztulása lett az eredménye. Különösen a szarvasmarha állomány érezte ezt meg. Rákóczi ugyan kíméletet parancsolt a hadsereg számára vágómarhákat gyűjtő biztosoknak, de a labancok részéről nyoma sem volt a kíméletnek. Pedig Rákóczinak is, különösen pedig Károlyinak volt érzéke a marhatenyésztéshez, Rákóczi nagy marhakereskedést is folytatott nyugat felé. Károlyi pedig ausztriai betöréseikor zsákmányolt svájci tehenekkel és anyakancákkal frissítette fel gulyáit és méneseit. A lótenyésztés is inkább a hadsereg céljait szolgálta. A katona megbecsülte a lovát, de a lótenyésztő nem lehetett lova sorsa felől biztonságban. Rákóczinak híres ménesei voltak.

Sokat adott a szép és jó lóra. Főlovászmesterei nagy érdemeket szereztek a hazai lótenyésztés fellendítése körül. Rákóczi nemcsak jó lovas, de szenvedélyes vadász is volt s mint ilyen szerette a jó vadászkutyákat. Legégetőbb gondjai között is szakított magának időt egy-egy rövid vadászatra, amely szinte egyedüli pihenője volt. A szarvasmarha- és a lótenyésztés mellett még a juh-, disznó- és méhtenyésztés volt számottevő. Rákóczi Moldvából is hozatott disznókat s tudunk esetről, amikor Rákóczi Husztról egyszerre ezer oldal szalonnát hozathatott át Munkácsra.

A háborús évek - látjuk - korántsem szolgálták az őstermelési ágak békés művelésének lehetőségét. Ezzel szemben Rákóczi minden téren megtett minden lehetőt, hogy az állapotokat feljavítsa s a termelés biztonságát elősegítse. Ha jelentősebb sikereket nem is érhetett el, arról mindenesetre bizonyságot tett, hogy az őstermelés gazdasági jelentőségét teljes mértékben átérezte s nyugodt viszonyok mellett sikerrel vállalkozhatott volna a magyar mezőgazdaság intézményes országszerte való felkarolására. Érdeméül kell feljegyeznünk, hogy nem a máról-holnapra élés kizsákmányolása vezette, mint előtte Lipótot, hanem még a legválságosabb időben is konzerválni akart, biztosítani akarta a holnapot is.

Rákóczi legkevésbé saját uradalmai holnapjával törődött. Azok hozadékát annyira a nemzeti cél szolgálatába állította, hogy beruházásokat alig foganatosított. A nemzeti cél emésztette fel a termést, a tiszta jövedelmet és a birtokrészekre felvett kölcsönöket is. Emellett gyakran folyt a háború a birtokain s az udvari seregei legtöbbször saját uradalmaiban táborozva az uradalmakon éltek. A dicák alól uradalmait sem vonta ki s így minden lehető terhet magára vállalt, amit vállalni csak lehetett. Az erdélyi menekülteket is saját uradalmaiban helyezte el s maga gondoskodott ellátásukról is, amikor azok személyes hűségük miatt Erdélyt elhagyni kényszerültek. Ezt a sok terhet birtokai csak úgy bírták, hogy Rákóczi 1707-ben a személyes kezeléssel felhagyott s Ottlik György vezetése mellett megszervezte az udvari gazdasági tanácsot s ettől kezdve szorosabbra vette birtokai kezelésének módját.

A kincstári birtokok két fejedelem őse, I. és II. György alatt meglehetősen összeolvadtak volt a fejedelem magánbirtokaival. Rákóczi szakított ezzel a gyakorlattal és élesen elválasztotta a kettőt. A kincstári birtokokat az országos gazdasági tanács kezelte, Rákóczi azonban szigorúan ellenőrizte a tanácsot, nehogy az a Habsburgok példáira igaztalan elkobzásokkal növelje a kincstári birtokokat. A kincstári birtokokat Rákóczi már a hadjárat elején lefoglalta és biztosította az állam javára, de a szécsényi gyűlés visszaadatta tulajdonosainak az eperjesi vésztörvényszék által elkobzott, valamint a Thökölytől elkobzott s így kincstárivá lett birtokokat. Az 1705. XVIII. tc. felhatalmazta Rákóczit, hogy az érdemeket kincstári javak adományozásával jutalmazza, amivel különben Rákóczi már azelőtt is élt.

Rákóczinak több oka volt arra, hogy az ipart fellendítse. Az itthon előállított iparcikkért nem kellett nemes fémmel fizetni külföldre és a hazai ipar foglalkoztatása az iparos réteg teherbíró képességének fokozását jelentette. Mivel a mozgalom a katonai helyzettel állt és bukott, első sorban a háborús iparágak fellendítésére került sor. Ez nem csak nálunk volt így, Péter cár és I. Frigyes Vilmos porosz király is a katonaság szükségleteinek kiegészítésére teremtett ipart a maga országában.

Hadiipar alatt első sorban a salétromgyártást, puskaporőrlést, puska- és kardgyártást és a vasipart értjük. De közvetve hadiiparnak kell ezekben az években tekintenünk a hadsereg egyéb szükségleteit kielégítő szabó-, szövő-, tímár-, csizmadia- stb. ipart is.

Rákóczi Kassán, Egerben, Besztercén, Rózsahegyen, Nagybányán, Munkácson stb. tartott üzemben lőportörő-malmokat. Ezekhez a salétromot a Nagykállóban, Tokajon, Munkácson, Erdélyben, Máramarosban és Szepesben felállított salétromgyárak szolgáltatták. A központ Nagykálló volt. A puskaporgyártás központja Munkács volt. Munkács ekkor valóságos ipari

várossá lett. Munkács mellett Besztercebányának volt a legnagyobb heti teljesítménye: negyven mázsa. A pénzhiány azonban a puskaporgyártásban is okozott zavarokat, akár csak a nemesérc-bányászatnál láttuk.

Az egész hadjárat alatt mindössze 18.000 puskát sikerült külföldről behozni, részben a nehéz szállítási viszonyok, részben a külföldi nagy kereslet miatt. Ebből 10.000 Danckából, 8000 pedig a császárral szövetséges Hollandiából származott. A kaszával, kapával felszerelve összeverődött sereget fel kellett szerelni s mivel a külföldi szállítás elégtelen volt, nagyon hamar megindult itthon a nagy lendületű fegyvergyártás. 1704 április 26-án állította fel Rákóczi a két első fegyvergyárt Mecenzéffen és Csetneken. Utóbb még Krompachon, Remetén, Svedléren, Gölnicen, Szomolnokon, Stószon, Dobsinán, Rozsnyón, Kassán gyártottak puskát, karabélyt, kardot, szablyát, kopját. Erdélyben Torockón készültek kardok, szuronyok és puskacsövek s vagy Besztercén, vagy Medgyesen puskalakatok is. Erdélyben elsőnek Rákóczi készíttetett puskacsöveket s így egy új iparágat teremtett ott meg. Magyarországon Sréter János, Erdélyben pedig Forgách Simon irányította a fegyvergyártást.

A hadianyaggyártás is 1704-ben vette kezdetét s Kassán, Érsekújváron és Besztercebányán vett nagyobb lendületet. Itt öntötték és fúrták az ágyúcsöveket. A bombákat és a golyókat Dobsinán, Tiszolcon, Libet- és Gölnicbányán állították elő. Időnként pénzhiány miatt itt is mutatkoztak zavarok, különösen az ágyúöntés körül.

1705-ben zsákmányoltak a kurucok első ízben szuronyt s felismerve annak jelentőségét, azonnal gyártani is kezdték. Besztercebányán 1706-ban, Bajmócon a következő évben rendezkedtek be szuronygyártásra.

Melegen érdeklődött Rákóczi a vashámorok működése iránt is. A munkácsiakat a saját jövedelméből évi ezer forinttal támogatta. Azonban nem szorítkozott kizárólag a nagyipar foglalkoztatására. A hutákon kívül számos, főleg gömöri és szepesi mesterember is foglalkozott a sereg ásó, kapa és egyéb vasholmijának előállításával. Mivel több volt a munka, mint amennyit a képzett lakatosok el tudtak végezni, a köpenyegtartó pantallérvasak készítését már cigányokra kellett bízni. A kisipart főleg a javítási munkák foglalták le.

Gondot fordított a fejedelem a kovácsok biztonságára, akik egyben orvosoltak is. Hogy munkájuknak zavartalanul eleget tehessenek, mentesítette őket a katonai beszállásolástól épp úgy, mint a malmokat is. Rákóczi honosította meg a drótvonás mesterségét is. Azelőtt Magyarországon nem értettek a drótkészítéshez és feldolgozáshoz. A rézműipar is beilleszkedett a háborús munkába. Tudjuk, hogy Bottyán számára a dunai átkeléshez és hídveréshez rézpontonok készültek.

Rákóczi nemcsak egyes iparágak megteremtésével és foglalkoztatásával törődött, de belement az egész kis részletekbe is. Tudjuk például, hogy a karabélygyártásnál még a csövek méreteit is ő határozta meg.

Hogy a hadra kelt seregnek mi mindenre volt szüksége, azt csak akkor látjuk, ha egy-egy olyan város számadáskönyvét olvassuk, amelyben az alakulóban levő kurucsereg valamelyik csapatrésze tartózkodott. Ilyenkor a város a kocsi és szekérjavíttatástól, az edénycsináltatáson, zászlóvarratáson, fegyverjavíttatáson át, a legkülönbözőbb nyersanyagszállításig minden elképzelhetővel támogatja a csapatokat s ha a várost ez terhelte is anyagilag, de ez az összeg a maga teljes egészében iparűző polgárai zsebébe vándorolt.

A közvetlen hadiipar után lássuk a közvetett hadiipar működését. Rákóczi szerette a csínt. Szépérzéke nagyra becsültette a tiszta és csinos külsőségeket. Így hát úgyszólván a legelső pillanattól kezdve, amikor először megpillantotta az összegyűlt mezítlábas, rongyos sereget, arra törekedett, hogy csapatait egyenruhával, mégpedig csinos egyenruhával lássa el. A

külföldi áru behozatalát elkerülendő, a hadiipar példájára a posztóipart is fellendítette. A puhovai posztósok és a németprónai szűrszabók mellett Erdélyben a disznódi szűrposztó csinálókat állította munkába. 1707-ben Munkácson posztómetsző műhelyt létesített s azonnal 1500 forintot adott annak birkagyapjú vásárlására. Rákóczi, aki békében a legépítőbb uralkodója lehetett volna az országnak, még évtizedek múltán Törökországban is foglalkozott az ország iparának kérdésével s arra gondolt, hogy Magyarországon meg lehetne kísérteni a gyapot- és a selyemhernyó-tenyésztést is.

A posztógyártásnál is fontosabbnak tartotta, hogy a kész anyagot benn az országban hazai mesteremberek készítsék el, dolgozzák fel. Udvarában külön magyar és német szabói voltak, akik a legkínosabb aprólékosságú utasításai szerint dolgoztak. A kisiparosokat közös munkaműhelybe kényszerítette, olykor erőszak alkalmazásával is, viszont jól fizette őket. Szükség esetén szekereken vitette a szabókat oda, ahol épp nagyobb sürgős munka volt.

A Rákóczi által tervezett, ízlése által kialakított pompás egyenruhák előállításához nemcsak szabókra volt szükség, hanem ötvösökre, skófiumgyártókra, hímvarrókra, gombkötőkre is. A hímvarrók a kitervezett mintát Rákóczinak mutatták be, aki, ha az nem tetszett, Mányokival, udvari festőjével rajzoltatott megfelelőbb mintákat. Rákóczi barokk mintákon finomult ízlése alakította ki - állapítja meg Szekfü - az ősi magyar népművészeti motívumok összetételéből a kuruc pompát, melynek csak továbbfejlesztése, itt-ott egyszerűsítése a későbbi úri magyar öltözet.

A megyei csapatok egyenruháját a megyékkel készíttette el. Ekkor jött divatba, hogy a megyék csapatai a megyék színeibe öltözzenek. Ezt a szokást utóbb a labancok is átvették a kuruc kezdeményezés nyomán. A mai megyei hajdúk díszes s külföldiek által méltán megcsodált egyenruhája egyenes vonalon megy vissza a kuruc idők megyei egyenruhájára.

Skófiumvarrók Besztercén, Radványban, Bártfán működtek, de 1708 óta ezen a téren is a munkácsi állami műhely ragadta magához a vezetést. A süveget, a magyar kalapot, morvaországi és sziléziai anyagból készítették mindvégig s így azok elég drágák is voltak. Az idegen katonák sajátos kalapjait pedig még a hadjárat végén is készen kellett külföldről hozatni.

A sátorkészítés és a kötélverés is igen kelendő s a hadsereg számára fontos iparág volt. A sátorkészítésnél különben nagy számmal találunk zsidó iparosokat is, akik különösen a konyha és istálló céljaira szolgáló sátrak készítését végezték. A szőnyegkészítés már fényűzésnek számított, de azért Rákóczi igen érdeklődött aziránt is.

Még a bőr- és a malom- s a sütőipart számíthatjuk olyan iparok közé, amelyeket a háború fellendített. Rákóczi 1704 és 1710 között kerek számban 51.000 pár csizmát vett katonái számára. (Köpenyt 46.000-et csináltatott.) A csizmadiaipar mellett élénk volt a kereslet a szíj- és nyeregipar termékeiben. Természetes, hogy a fokozott bőrfogyasztás emelte a tímárok értékét is. A vezérlő fejedelem súlyt fektetett a bőr jó és szép feldolgozására. 1708-ban Huszton színes bőrgyárat állíttatott fel, amelybe Törökországból hozatott a színes bőrök előállításában jártas örmény szakmunkásokat. A szükséges szerszámokat egy konstantinápolyi zsidó szerezte be. Munkácson karmazsinos tímárokat foglalkoztatott. Ezek is Törökországból hozatott török szakemberek voltak. Amikor a nyersbőr megtörésére nem volt elég szakember, akkor a bőröket az egyes ezredek közt szétosztatta és a katonákkal törette meg.

Szűcsök természetesen több városban voltak, de Rákóczi a párducbőreit a rozsnyói szűcsökkel dolgoztatta ki.

Kezdetben a fejedelem tiltotta a malmok felégetését. Utóbb ettől már eltekintett, de a leromboltakat felépítette s próbálkozott a vízi malmokkal is. Szárazmalmokat is építtetett, de

nem a régi méretben, hanem két francia és német hadimérnöke tervei szerint, az eddigieknél sokkal nagyobb szabásúakat. Majd kézimalmokat szereztetett be a német csapatok mintájára, akik ilyen tábori vas kézimalmokat használtak.

Egyes helyeken tábori sütödéket állított fel Rákóczi, amelyek kiegészítői voltak a különböző helyeken felállított katonai raktáraknak. Különben az egyes helységeknek kellett az ott táborozó katonaságot kenyerekkel ellátniok.

A felsorolt iparágak fellendülése mellett találkozunk az ital iparszerű kimérésével s egyéb iparágak fokozott működésével is. Így az agyag- és üvegipar, az építőipar, asztalosipar, papírgyártás sem kerülték el Rákóczi foglalkoztató gondoskodását. A nyomtatott szöveg propagandaerejének felismerése foglalkoztatta a nyomdákat is s a pompakedvelő udvari élet kapcsán fellendült a legmagyarabb műipar, az ötvösség is. Érmeinek metszői közül Ocsvay Dánielt és Enyedy Dánielt kell megemlítenünk. A legszebb érmeket azonban a francia Warrou Dániel véste. Természetes, hogy a rézpénzkibocsátás fellendítette a pénzverő műhelyeket is.

Rákóczi sokoldalúságát, mindenre kiterjedő aprólékos figyelmét igazában csak az ő bámulatos ipartámogatásán keresztül ismerhetjük meg. Sem előtte, sem utána nem volt magyar államférfi, aki annyit tett volna a magyar iparért s annak a külföldtől való függetlenítéséért, mint II. Rákóczi Ferenc. A magyar történelem legnagyobb szervezője ő, aki amint a semmiből teremtette meg a nemzeti hadsereget, épp úgy szinte a semmiből teremtett néhány év alatt egy szerteágazó, nagy termelőképességű magyar ipari életet, valóságos gyáripart. Ha ezt látjuk, akkor tudjuk csak elképzelni, hogy milyen virágzó lendületet tudott volna Rákóczi adni a magyar életnek, ha történetesen nem egy kifosztott és kimerült s ily állapotában háborúra kényszerített, hanem egy békét élvező ország lett volna az ő Magyarországa.

A legnagyobb egyoldalúság lenne részünkről, ha Rákócziban csak a szabadsághőst látnánk és tisztelnénk; Rákóczi a magyar építő államférfiak egyik legnagyobbika, aki szabadságharc nélkül is örök nevet vívott volna ki magának.

Rákóczi a kereskedelem iránt is élénken érdeklődött, hisz mint az ország legnagyobb földesura maga is igen élénk kereskedelmi tevékenységet fejtett ki. A rézpénz felduzzadása, kényszerárfolyama és devalválása azonban sokkal többet ártott a kereskedelemnek, mint az iparnak s így a kereskedelmi élet a mozgalom második felében elsorvadt s a külországokkal való kereskedelem pedig úgyszólván teljesen meg is szűnt. Rákóczi tisztában volt a kereskedelem nagy jelentőségével. Biztos kézzel fogott a kereskedelmi élet szabályozásához. 1705 júniusában értekezletre hívta össze egri táborába az ország kereskedői társadalmát, ahol minden város kereskedői két-két kiküldöttel képviseltették magukat. Rákóczi így az érdekeltekkel, a kereskedőkkel magukkal beszélte meg azt a törvényjavaslatot, amelyet a kereskedelem szabályozása érdekében szeptember folyamán a szécsényi gyűlés elé terjesztett. Ilyen körültekintő törvény-előkészítés és az érdekeltek ilyen előzetes meghallgatása eddig ismeretlen volt a magyar törvényhozásban. A szécsényi gyűlésen azonban nem emelkedett a javaslat törvényerőre, mert a rendek a törvényelőkészítő munkálatok további kiegészítését határozták el. Rákóczi 1706-ban be is kérte a megyéktől a limitációkat, ármaximálásokat, a városok kereskedőinek pontos árujegyzékeit és a fontosabb török árucikkek árjegyzékét, hogy ezek figyelembevételével készíttessék el az új törvényjavaslat. Az idő azonban rohamléptekkel haladván, lehetetlenítette ezt a csak békevilágban keresztülvihető törvényalkotást. A rézpénz egyre jobban elértéktelenedett s az áruk ára négy- sőt ötszörösre emelkedett. Erre Rákóczi a szenátus jóváhagyásával 1707 február 5-én országos ármaximálást, limitálást bocsátott ki. A ármaximálás következtében az áruk eltűntek a piacról, amiért is kivételeket és enyhítéseket kellett életbe léptetni. Ezzel a kereskedelem ügyének törvényes rendezése Magyarországon

csődöt mondott. Erdélyben azonban sikerült az árszabásokat az 1707: XXII. törvénycikkben törvényerőre emelni, amit az erdélyi külön gazdasági és pénzviszonyok magyaráznak.

A kereskedelmi élet lassú elhalása, a fizetési eszközök devalválódása és a nemesfémpénzek hiánya miatt, szörnyű áruhiány és drágaság teremtődött, amit nemcsak a polgári lakosság, de a hadsereg is súlyosan megsínylett. A kereskedelmi élet elhalása magával hozta a régi kereskedők elkedvetlenedését is, amit érdekesen használtak fel a zsidók a maguk érvényesülése érdekében. 1707 óta a fejedelem több ízben is engedélyt adott lengyel zsidóknak boltnyitásra. Érsekújvár várát utóbb épp ezek árulták el a császáriaknak.

Nemcsak a hazai kereskedelmi élet sínylette meg a fizetési eszközök válságát, bár a fejedelem derekasan védte a hazai kereskedőket a külföldiek tisztességtelen versenyétől, hanem az országok közötti kereskedelem is. Az első időkben még elég élénk volt a kereskedelem Sziléziával, ahol is magyar marhák ellenében különböző iparcikkeket vásároltunk. Az ausztriai vágómarha miatt a bécsi udvar még a legellenségesebb időkben is elnézte ezt a cserekereskedést. Utóbb azonban a sziléziai határra is átterjedt az ellenségeskedés s ezzel megszűnt a felkelésre oly fontos külkereskedelmi élet errefelé is. Ez különösen a süvegesipart érintette súlyosan, mert az addig kizárólag Morvaországban és Sziléziában szerezte be a nyersanyagát.

Moldvából sertéseket vásárolt Rákóczi. Lengyelországgal igen élénk kereskedelmi forgalom állt fenn. Magyarországból különösen bor ment ki. Lengyelországon keresztül folyt a fegyverek becsempészése is s ezért különösen fontos volt a lengyelországi kereskedelmi út biztosítása. A Varsó, Krakó, Dancka felé irányuló kereskedelem biztosítása végett igen jelentős kereskedelmi pont volt Kassa, Eperjes és Lőcse. A csempészés és illegitim kereskedelem ellen mindenkor szigorúan fellépett Rákóczi s még barátnéja, Szieniewszka hercegnő emberétől is elkoboztatta azt a gyapjút, amit illegitim úton akart kivinni az országból.

Poroszországgal nem volt, egy borvásárlástól eltekintve, komolyabb üzleti összeköttetésünk. A porosz király 1708-ban megengedte, hogy a berlini és königsbergi kereskedők puskákat és pisztolyokat adhassanak el a felkelőknek. Ez már jelentős tett volt.

Oroszországgal a lengyel kereskedők közvetítésével némi borkivitel és szőrmebehozatal kapcsolta Rákóczit üzletileg össze. A nyugati államokkal alig volt üzleti összeköttetés. A felkelés kezdetén még megfordult Magyarországon egy-két angol és holland kereskedő, de már korán visszavonultak a magyar piacról. A béketárgyalásokon közvetítőként szereplő külföldi követek maguk azonban kereskedelmi tevékenységet is folytattak. Gróf Rechteren és Bruyninx felesége értékes angol bársonyt, selyem-szövetet, hollandi csipkét, posztót s más effélét árusított Nagyszombatban részben pénzért, részben tokaji bor ellenében. Maga báró Hellenbach, aki szinte örökös pénz- és kereskedelemügyi miniszteri szerepet töltött be Rákóczi mellett, szintén vásárolt a hadsereg részére a „mediáció boltjából".

Törökországgal volt a legtovább zavartalan az elég élénk külkereskedelem. Volt alkalom, amikor Rákóczi egyszerre százezer vég posztót rendelt török kereskedőktől, emellett kénesőt, puskaport, metélt dohányt, sorbetet, párducbőrt, citromot és egyéb déli árut szerzett be török földről. Sok gondot okozott a török kereskedők biztonsága, mert a temesvári és nándorfehérvári basák könnyen megtorlással fenyegetőztek. Különben török viszonylatban is alig megoldható problémának bizonyult az, hogy Rákóczi nem akarta megengedni az ezüstpénz kivitelét, viszont a törökök nem voltak hajlandók a rézpénzt 100%-os felár nélkül elfogadni. A török kereskedők, mint a lengyel nexusok is, igen fontosak voltak a vezérlő fejedelem számára a külföldre irányuló s onnan jövő politikai levelezés szempontjából is.

Komolyabb gazdasági életnek, kereskedelemnek kifejlődésére nem is gondolhatott volna Rákóczi, ha nem igyekezett volna feljavítani a közlekedési viszonyokat, egyrészt az utak

jókarbahelyezésével és a posták rendszeres kiépítésével, másrészt pedig a közbiztonság oly mérvű felfokozásával, amely már biztosítani tudja a szabad belső forgalmat. Ennek végrehajtása állandó hadmozdulatok közepette nem mindennapi feladat volt. A posták kiépítésére már hadászati szempontból is igen nagy szükség volt. Rákóczi volt az egész mozgalom lelke és ébren tartója. Ennek megfelelően állandóan és mindenfelől informáltatta magát s maga is lehetőleg mindenkivel összeköttetésben állt. A legkülönbözőbb égtájak felé, a legkülönbözőbb ügyekben levelezett, úgyszólván minden szerepet vivő emberrel, lett légyen az katona, vagy polgári funkcionárius. Egy ilyen széles információs szolgálatnak és központi irányításnak lehetőleg zökkenőmentes fenntartása jól kiépített és megbízhatóan működő postaszervezetet kívánt meg.

Rákóczi azonnal felismerte a közlekedésügy feljavításának és a postaügy kiépítésének fontosságát. Működése, különösen az utóbbira nézve alapvető jelentőségű is volt.

A teljesen elhanyagolt és leromlott utak rendszeres javítására és karbantartására nem gondolhatott, de jó néven vette, ha a megyék törődtek útjaik jobbításával. Nyugat felé még elég szélesek voltak az országutak, ám állapotuk miatt lassú volt rajtuk a közlekedés, de Erdély felé az utakat Pekri katonai okokból maga rontatván el, az utak kriminálisán rosszak voltak.

A közlekedést nagyon sokszor akadályozták a hatalmas méretű árvizek, amelyek a folyók szabályozatlanságának voltak következményei. Ilyenkor egyes vidékeken csak csónakon lehetett közlekedni, vagy pedig egész közeli helyek között is a légvonalbeli távolság háromnégyszeresét kellett kerülni.

A vezérlő fejedelmet a szárazföldi utaknál sokkal inkább érdekelték a vízi utak, révek, átkelőhelyek. A folyók ugyanis olcsó és aránylag könnyű szállítási lehetőséget nyújtottak s amellett katonai, védelmi szempontból is jelentősek voltak. Így, míg rendszeres szárazföldi út javításáról nem tudunk, addig több folyószabályozási munkáját, tervét ismerjük. Így 1705-ben, amikor a Tisza alacsony vízállása miatt a sószállítás szinte teljesen lehetetlenné vált, betömette a Karcsát, a Tisza egyik zempléni ágát. Ez a gát teremtette meg az úgynevezett Hosszúrétet, amely idővel közel 460 km^2-re terjedt ki. Tervei, közt találkozunk az ecsedi láp szabályozásának terveivel, amelyet egy Munkács és Ecsed közt, a Tiszával összeköttetésben levő csatorna egészített volna ki. Ez közlekedési célok mellett kitűnő védővonalat is jelentett volna.

A Tisza az egész szabadságharc alatt a felkelők kezén volt s ezért réveinek biztosítását fontosnak tartotta. Állandó híd csak Szolnoknál volt a Tiszán, a többi átkelőhelyeken csak tutaj- és hajóhidak voltak. A Duna vonala és a Duna-hajózás többnyire a császáriak kezében volt, de a fejedelem is több átkelőhelyet és révet tartott hatalmában. Természetes, hogy itt mind a kurucok, mind a császáriak első sorban arra törekedtek, hogy a maguk réveit biztosítsák s az ellenségét háborgassák. A Vágnak sok hídja és gázlója lévén, annak biztosítása nagy katonai erőt kívánt. A Nyitra nem számított sem akadálynak, sem közlekedési útnak, de a Garam már ezt a célt is szolgálta.

Rákóczi már az első sikerek után, 1703 november 11-én, intézkedett a postaszolgálatról s országos főpostamesterré Szepesi Jánost nevezte ki. Az első posták Szerencs és Szatmár között közlekedtek. A fejedelem anyagi áldozattól sem riadt vissza, hogy a postaszolgálatot tökéletesítse. 1705-ben újjászervezte a magyarországi és erdélyi postaszolgálatot. Ez az intézkedés alapvető volt. A posták ingyen, helyesebben államköltségen fuvarozták a fejedelem követeit, valamint a katonai futárokat. Az útlevéllel ellátott egyének készpénzfizetés ellenében vehették igénybe a postát. Az útlevél használata, miként egész Európában, Rákóczi országában is kötelező volt. A postautak jókarban tartása, minden község szakaszán a községek feladata volt. A postások a levelek, stafétá, utasok szállítási díján kívül meghatározott állandó

fizetést is élveztek, ezzel szemben szigorúan felelősek voltak a szabályok betartásáért. A posta hetenként kétszer közlekedett meghatározott díjak és utasítások mellett. A postaügy mindvégig érdeklődése homlokterében állt a fejedelemnek. 1706-ban újraszervezte a tapasztalt hibák figyelembevételével az erdélyi postát s Szepesi helyére 1707-ben Kossovich Mártont nevezte ki főpostamesternek. Azonban a közgazdasági tanács és Kossovich között felmerült ellentétek miatt a fejedelem Kossovich ellen is csakhamar fegyelmi vizsgálatot indított s a hivatalos küldemények ügyét Krucsay István szenátusi titkárra bízta.

A postahálózat természetesen mindég a birtokban levő területhez alkalmazkodott. Legnagyobb kiterjedési idején a hetenként kétszer, szerdán és pénteken induló posták a következő útvonalakon közlekedtek. Nagyszombat-Mocsonok. Itt az út kettévált s a déli út Érsekújváron át a Duna karvai réve felé tartott. Az északi út Nagykéren, Verebélyen át Lévára tartott. Innen két főútvonal indult ki s mindkettő Szerencsnek tartott. A déli egyenesen, az északi nagy kerülővel. Az északi főbb állomásai Selmecbánya, Zólyom, Olaszi, Lőcse, Eperjes, Kassa, Szikszó voltak. A déli Ipolyság, Vadkert, Losonc, Rimaszombat, Putnok érintésével ment Szerencsre. Zólyom és Losonc közt, valamint Rozsnyón át Lőcse és Putnok közt az északi és déli út között átlóútvonalak voltak. Az utóbbi Lőcséről északra, Kézsmárkon át Hanusfalváig ment. A déli útból Vadkertnél ágazott ki az Erdélybe menő posta, amelynek útja Acsa, Hatvan, Gyöngyös, Eger, Csege, Debrecen, Margitta, Zilah, Kolozsvár irányában haladt. Debrecen és Várad közt is volt egy szárnyvonalnak tekinthető postaút. Szerencs, Tokaj vidéke volt az úthálózat középpontja. Tokajból két út is vezetett Kállóba, ahonnan az út újra elágazott Szatmár, illetve Mátészalka és Beregszász felé. Utóbbi helyen oszlott el az út Munkács és Huszt felé. A Tokajból kiinduló rövidebb út Bujon át vezetett Kállóra, míg a hosszabb Nánáson és Hadházán át. A Dunántúlon a postaút nyugaton Kőszegről indult ki s Szombathelyen, Jánoshalmán, Pápán át ment fel Etére. Az út Pápa alatt Alásonon elágazott volt Sümeg felé. Az utak és posták ismerete mélyen bevilágít a közlekedés irányának megmutatásával az egész ország belső forgalmába, amelynek központja mindég a Hegyalja volt. A mozgalom bázisa mindvégig a Rákóczi-birtokok központja, a Hegyalja maradt. Két út vezetett ide nyugatról: egyik a legrövidebb út, másik a bányavárosokat kapcsolta az ország akkori szívéhez. A török hódítás északi határától délre még mindég csak egy-két nagy mezőváros van, amelyet nem is kellett bekapcsolni a postaforgalomba, különben is az átvonuló hadak elől ezeket a helységeket nem egyszer ki is üríttette a fejedelem. A legdélibb út a török hódoltság északi határán vonult Erdélybe. Nyugaton Nagyszombatnál, keleten Husztnál ért véget Rákóczi úthálózattal összefogott országa.

Rákóczi szétágazó diplomáciai tevékenységéhez megbízható külföldi postára is szüksége volt. Törökországba rendszerint odavaló kereskedők vitték a leveleit. Oroszországba és Lengyelországba rendszerint egy bizonyos Miklós nevezetű román kurír vitte a leveleket. Emellett azonban alkalmi kurírjai is voltak. Összeköttetésben volt Ross Vilmos krakói postamesterrel s 1707-ben szerződést is kötött azzal, aki vállalta Rákóczi lengyelországi magánpostájának közvetítését. Az orosz összeköttetések idején Oroszország felé is rendszeres postát szervezett Rákóczi.

A legfontosabb külföldi posta, a párizsi, gyakran nagy kerülővel, Konstantinápolyon át jött Magyarországba. Rákóczi tehát a Rossal kötött szerződés után a párizsi postát a Danzig-Krakó-Munkács vonalra terelte át. Ezt a vonalat ugyan később a pestis megzavarta, de Ross ekkor is talált módot a posta továbbítására.

Rákóczi, Márki összeállítása szerint, 1703 június 16-tól 1711 február 18-áig a Dunántúl kivételével bejárta úgyszólván az egész országot s mintegy 350 helyen fordult meg. Bárhol fordult meg, mindenütt csak javítani akart, azoknak a személyes benyomásoknak az alapján, amelyeket szerzett. Ismerte az ország szociális bajait, a gazdasági élet nehézségeit, tisztában

volt a közgazdasági élet minden bajával s azon volt, hogy a lehetőség szerint javítson rajta. Törekvése sok kezdeményezést, sok lendületet, sok helyi s olykor országos eredményt is hozott létre s egyedül az idők nehéz és háborús volta volt az ok, hogy Rákóczi a nyolc év alatt nem lehetett eredményekben is a legnagyobb magyar építő fejedelem.

A magyar közgazdasági élet ezer vonatkozásához gyakorlatibb érzékkel és közelebb egyetlen magyar uralkodó nem állt, mint felsővadászi II. Rákóczi Ferenc, aki pedig csak a szövetkezett rendek vezérlő fejedelme vala…

HARMADIK FEJEZET
Társadalmi élet. Műveltségi viszonyok

A forradalmak, szabadságharcok, világégések mindég mélyen megzavarják a békés évtizedek alatt kijegecesedett formák közé jutott társadalmi életet. Természetes, hogy a Rákóczi-féle szabadságharc nyolc éve sem múlt el nyomtalanul a magyar társadalmi élet felett, hanem mélyreható változásokat hozott abban létre. Olyanokat, amelyek még messze későbbi időkben is éreztették hatásukat.

A Lipót-féle időkben udvari élet Magyarországon nem volt. Az erdélyi fejedelmi udvar körül kialakult nagyobb szabású társadalmi élet Magyarországon nem éreztette hatását s különben is csak szűk körű és erősen familiáris volt ez az udvari élet, ahol a bécsi élet nemzetköziségét a családi intrikák sötét világa helyettesítette. Mint mondám, Magyarországon még ilyen vidékies udvari élet sem volt. I. Rákóczi Ferenc ugyan nem engedett atyja és nagyatyja fejedelmi hagyományaiból, de a Wesselényi-féle szövetségben való részessége miatti kellemetlenségek az ő udvarának életét is letompították.

Thököly ugyan sokat adott a reprezentálásra, díszre, de pályája üstökösszerűen rövid ideig volt csak fényt árasztó. Zrínyi Ilonára súlyos családi árnyak nehezedtek: férje korai elhunyta, közeli véreinek kivégzése. Az elnémított közvéleményű országban, az ostromlott várban, ha fejedelemasszonyhoz méltó udvart tartott is, ez az udvar nem szolgálhatott például másoknak.

Rákóczi, amikor birtokaihoz hozzájutott és Bécsből hazatért, elég zajos társadalmi életet élt ugyan és maga körül nagy udvart szervezett, nem kis mértékben feleségére való tekintettel, de itt sem alakulhatott ki nagyobb szabású és irányítóhatású társadalmi élet. A társaságokból nem lehetett száműzni a császári tiszteket, akik pedig a németgyűlölő s az eperjesi napok levegőjét még visszaérző vidéki nemesek előtt kellemetlenek voltak s megjelenésükkel eleve megölték a társalgás bizalmasabb lehetőségét. Különben a nemesi és főnemesi társadalom nagyobb része igen hosszú ideig bizalmatlanul tekintett Rákóczira s így udvarának közvéleményalakító szerepe nem lehetett.

Az ország társas élete vidékek szerint széttöredezett s vidékies volt. Nem volt egyetlen olyan ház sem, ahonnan az egész országra kihatólag indult volna ki szokás, divat, hangulat, közszellem. Rákóczi Lengyelországból történt hazatérte után ez a helyzet egy csapásra megváltozott.

Rákóczi és Bercsényi körül azonnal valóságos s most már irányt szabó és közvéleményt irányító udvar alakult ki. Az ország lefojtott levegőben élő társadalma különben is egyszerre szabadon lélegezhetett. A nemzeti hadsereg tisztikara a tábori élet elevenségében új és színes életstílust alakított ki. Az elnémult magyar élet máról-holnapra felpezsdült.

Az összes művészetek közül mindenkor az ötvösség állt a legközelebb a magyarhoz. Már a kora-Árpádkortól kezdve alig van Európának számottevő városa, amelyben magyar ötvös működésének emlékével ne találkoznánk. A keleti pompakedv és a fényűzés ősi szeretete: nyilvánul meg ebben és így érthető, hogy annak a magyar életnek, amely a Rákóczi szabadságharc társadalmi velejárója volt, a pompakedvelés és a fényűzési hajlam volt a jellemzője. Bár egyik sem fért össze az ország erősen leromlott anyagi helyzetével, de lelkileg motiválva volt a felszabadulás érzésével, amely a külsőségek kifejlesztésében is tobzódott. Maga Rákóczi tudta és vallotta, hogy a nagy tömegek és a köznép előtt feltétlen szükség van arra, hogy a vezető osztály és az egyes szerepvivő országnagyok már életük külsőségeivel is kitűnjenek. Természetes, hogy ezen elv mellett szívesen bontakozott ki Rákóczi körül egy

eleven és színes udvari élet, annak ellenére, hogy Rákóczi mellől hiányzott a háziasszony. Pedig, hogy a fénykedvelő háziasszonynak milyen nagy szerepe lehet a férje mellett a társaság összetartásában, az udvari élet fokozásában, arra Bercsényiné adott példát.

A Rákóczi-udvar épp úgy, mint a vezetők kisebb vonzókörű udvarai, vagy a nemesi társadalom házainak élete, merőben magyar volt. A latin nyelv egészen mellékes szerepet játszott az egész felkelés alatt s németül még ekkor igen-igen kevesen tudtak. Rákóczi udvarában a francia tisztek miatt ugyan francia szót is lehetett hallani, de a levelezés, társalgás, tárgyalás, szóval az élet nyelve a magyar volt.

Rákóczinak eredetileg is nagy udvartartása volt. Most kiegészítette ezt a Rákóczi körül kialakult katonai és polgári vezetőség, a vármegyékből delegált két-két nemes ifjú, majd a nemesi ifjak társasága. A fejedelem elég gyakran tartott különböző értekezleteket, amikor hol a megyéket, a városokat, hol a szenátust, hol a tábornoki kart, hol a gazdasági szerveket hallgatta meg. Ilyenkor még élénkebb volt körülötte az élet s ezen az sem változtatott, ha a fejedelem valamelyik kastélyában, várában, vagy pedig a táborban tartózkodott. Gyakran úgyszólván az egész ország ott volt közvetlen környezetében s így mindenki személyes hatása alá került a hallottaknak és látottaknak.

A kuruc világ nagy fényűzést fejtett ki az öltözködés terén. „A fejedelem", írja Thaly, „valamint a tábornokok, főurak és egyéb főtisztek, arany és ezüst, művészi készületü, zománcozott menteláncokkal, övekkel, gombokkal, stb. díszített színes öltözékekben jártak; nyusztos kalpagjaikon drágaköves forgókban kócsag-, sas-, és kerecsenytollak vagy sólyomszárnyak lebegtek. Vállaikat párduc-, tigris-, vagy podoliai farkasbőr-kacagány, derekukat gazdag zsinórzatú kurta dolmány övezte s szintén gazdagon kivarrott sárga vagy piros csizmákat hordottak; ezüstsarkantyúkra, ezüstpatkókra is van példa, ünnepélyesebb alkalmakra a fejedelemnek még paripáit is ezüstre patkolták."

A műötvösség foglalkoztatása mellett bizony külföldről kellett beszerezni a remek ékszerekhez méltó ruhaszöveteket, a velencei és francia nehéz brokátokat és a páduai s angol selyemposztókat. Az öltözetek színpompájában általában a vörös és kék volt az uralkodó.

A főtisztek fényűző ruházkodása példaadó volt lefelé minden osztálynál, ahol ki-ki a maga lehetőségei szerint egyszerűsítve, de viszonyaihoz mérten mégis fényűzően igyekezett öltözni. A puritán holland követ a nagyszombati tárgyalásokon egy éles összeszólalkozás kapcsán oda is vágta Bercsényinek: „Ha szabadságot kerestek, ne értéktelen rézpénzzel fizessétek hadaitokat, hanem vágjátok le a sok arany-, ezüstgombot, láncot mentéitekről, veressétek pénzzé s azzal fizessétek a katonákat, - majd jobban harcolnak. Lám Hollandia nem ezüst-, hanem ólomgombos kabátokban vivta ki szabadságát."

A Rákóczi udvarában kialakult fényűző és etiquettes élet létrejöttében nagy szerepe volt az udvarban tartózkodó francia tiszteknek, akik hozzászoktak volt XIV. Lajos pompakedveléséhez és szertartásos udvari életéhez s akik előtt Rákóczi semmivel sem akart jelentéktelenebb fejedelmi személynek feltűnni. A ranggal járó megkülönböztetett tiszteletnyilvánítások elmaradása nemegyszer súlyos összetűzésekre adott alkalmat. A tárgyalások felborulásával fenyegetett az a körülmény, hogy Seilern húzódozott attól, hogy Bercsényit excellenciázza. Egy ízben Bercsényi elfelejtette az érsekújvári szemlén Forgách tábornokkal tisztelgés után a kardját hüvelyébe tétetni, amiért Forgách felajánlotta Rákóczinak a lemondását.

Az országos eseményen túl nagy társadalmi eseményszámba mentek a különböző országos gyűlések, ahol szintén nagy ünnepélyességgel és pompával találkozunk. Híres volt pompájáról a marosvásárhelyi beiktató országgyűlés s az ónodi gyűlésen a Rákóczi ruháját díszítő ékszereket egy szemtanú 400.000 livre-re becsülte. Ilyenkor a felvonulások lóháton történtek. A fejedelmet az ország főnemesei követték díszes csapataikkal, amelyek igyekeztek fényben

felvenni a versenyt Rákóczi válogatott pompájú udvari csapataival. A saját zászlójuk alatt felvonuló megyei nemesek bandériumai is lehetőleg díszesen vonultak fel.

A magyar házak pazar vendéglátása és gazdag konyhája azelőtt is ismeretes dolog volt. A kuruc évek súlyos nehézségei közepette is biztosították Rákóczi uradalmai s néhány nagy úr birtoka, hogy a fejedelmi udvarban s az ország néhány vezető házában mindég fényűző, italban és ételben egyaránt pazarló asztal fogadja a vendégeket. Rákóczi mindég népes asztalt tartott, ami velejárt udvara mozgalmas s állandó állami ügyekben járó vendégekkel telített életével. A főasztalnál, mint Thaly leírja, a fejedelem ült az asztalfőn s asztalánál a kalocsai érsek, a békét közvetítő Széchényi Pál; az egri püspök, az idős Telekesy István; a tábornokok, a szenátorok és a külföldi követek ültek. A második asztalnál a kisebb mágnások, ezredesek, a törvényhatóságok követei foglaltak helyet s a fejedelem helyén az asztalfőn Vay Ádám udvari marsall rezideált. A harmadik asztalnál Ottlyk György főudvarmester ült a fejedelem képében s az asztal körül a nemes ifjak, az alsóbbrendű udvari népek s a főasztalnál ülő méltóságok kísérete telepedett le. Az ünnepélyes ebédek gazdagságára jellemző adat, hogy amikor a szécsényi gyűléskor Rákóczi vendégül látta az ország összegyűlt rendeit, csak a főasztalra 366 tál ételt hordtak fel. Természetes, hogy ilyenkor bőséges gondoskodás történt a környék népének is gazdag megvendégeléséről. A vásárhelyi beiktatáskor Rákóczi hegyaljai borait egy magaslatról vezették le a piacra, ahol kifogyhatatlan borkutakból ihattak a székelyek kedvük szerint.

Nem lesz érdektelen, ha találomra kiszakítunk hét napot a fejedelem életéből. Titkára, Beniczky Gáspár 1707-1710-ig minden napját feljegyezte Rákóczinak s ebből a naplóból idézzük az 1707 szeptember 11-17 közötti hetet, vasárnaptól szombatig. Ebből mindenki maga ismerheti meg a fejedelem elfoglaltságát, életrendjét s a körülötte nyüzsgő sokadalmat:

„11. Vasárnap. Méltóságos Mezei-Marsall Károlyi Sándor Ur Generál-Adjutántya Nemzetes Krajnai János Hevesrül ő Felségéhez korán reggel jövén és a Leveleket praesentálván, az midőn maga is ő Felsége vele beszélt volna: azután a Levelek dictálásában és magánosan való irásokban minden megszünés nélkül egész délig foglalatoskodott; ennek vége lévén és a Fejér-Barátokhoz Missére menvén s onnan visszatérvén Fejedelmi Asztalához leült. Délután ismét hozzá fogván az irásokhoz, sötét estig continuálta azokat ő Felsége és az nap mindenféle Postán elküldözte. (A fejedelem ezeken a napokon az Ipoly melletti Tőke-Terebesen tartózkodott.)

12. Hétfő. A tegnapi nyughatatlanság után korán reggel ő Felsége vadászni kimenvén, ott künn estvélig mulatott és onnan visszajővén, magános dolgai és írásai körül foglalatoskodott. Az nap Nándorfehérvárbul egy derék Török az odavaló Basátul és a Váradi Bloquáda alól is Obester Bonefus (Bonafous francia-kuruc ezredes) ő Felségéhez érkeztek.

13. Kedd. Magánosan való irásainak végbenvitele után a Felséges Fejedelem vadászni kiment, Ordinantián lévő Gavallérokkal, Bejárókkal, Főemberek szolgáival és Karabélyosokkal; hat vezetékkel, amint szokott mindenkor ő Felsége; az honnant is délfelé visszajövén, Fejedelmi Asztalához leült. Ebédután a Francia Generalissal sokáig conferálván, azután megint foglyászni kiment és onnan éppen csak estve visszajött.

14. Szerda. Külön-külön szükséges dolgainak rendben való vitele körül a Felséges Fejedelem foglalatoskodván, azután a Fejér-Barátokhoz Missére ment és onnan visszajövén; Fejedelmi Asztalához leült. Délután hasonlóképen szüntelen való dolgokban occupálódván, az Artelleriabéli Tisztekkel: Francia Lamuth-tal (La Mothe) és Bácsmegyei Ádámmal s más hadi Officirekkel, egész estig otthon contineálta magát. Az nap Tek. és Vitézlő Brigadéros Ocskaj László Urtól Fő-Strázsamestere: Nemzetes Blaskovics János ő Felségéhez érkezett, az kinek is Audientiája lévén, két aranyos Numismával ő Felségétől megajándékoztatott.

15. Csütörtök. Némely szükséges dolgainak végben való vitele után a Felséges Fejedelem vadászni kiment, az honnan is déltájban visszajővén Fejedelmi asztalához leült a Francia generálissal és más főbb Asztali Főember szolgáival. Délután az időnek alkalmatlan voltára nézve maga szállásán contineálván magát ő Felsége, egész estig magánosan való irásokban occupáltatott.

16. Péntek. Reggel külön-különféle occurrentiáknak elvégzése után ő Felsége vadászni kiment és onnan csak tova délután visszajővén, Fejedelmi Asztalához leült, az ki fölött a Francia Generálissal és egyéb más Főrendekkel midőn ült volna, jöve Lengyelországbul Russiai Palatínusné embere Zagorszkij nevü, más becsületes Lengyel Urral, akinek is audientiája délután lévén ő Felségénél, sokáig magánosán beszélt. Az nap M. Generális Károli Sándor Mezei-Marsaltól Volentérel Hadnagya Nemzetes Vitézlő Urai Gáspár jött, az ki is az nap expediáltatván, Postán elment maga Principálisa után.

17. Szombat. A Felséges Fejedelem magánosán való derék dolgok körül foglalatoskodván, azután vadászni kiment és onnan visszajővén Fejedelmi asztalához leült. Délután ismét mulatságnak kedvéért kimenvén amig oda késett: Méltóságos Fő-Generális Urtól egy Mosqua Curir Varsavárul jött, az ki is praesentálván maga Leveleit visszajöve tele alkalmatosságával Urunknak, azoknak olvasása körül occupálódott."

Ez a véletlenül kikapott hét, látszólag minden különösebb eseménytől mentes nap szorgalmas levelezéssel, követfogadásokkal, tanácskozásokkal telt el. Majdnem minden nap ült valaki új vendég a fejedelmi asztalnál s majdnem minden nap vadászni is ment a szokásos kíséretével Rákóczi. Lássunk még egy eseményekben dúsabb napot ugyanebből az évből, például december 5-ikét:

„Szaláncrul ő Felsége megindulván az egész együtt lévő Fejedelmi Udvarával, midőn Kassához közelgett volna, rendben vévén az egész Udvariakat Tek. N. és V. Török András Udvari Fő-Hadnagy: előre Karabilyosok, utánuk a Nemes Compánia, azok után Commendiroztattak a Nemes Compániabul Trombitások, Kornéta alatt Főrendek Uraimék, Béjárók, ennekután Inasok, Étekfogók, ő Felsége Vezetékjei, ezek után maga ő Felsége Sézában, körülötte a Fő-Béjáró, Fegyverhordozók, Csuhadárok és Ordinántián lévők. Séza után Csuhadás- és Pohárnok-Szekerek, azok után szolga-rend, végtére két Karabilyos Compánia mentenek. Ily rendben menvén, közel a Városhoz maga is a Felséges Fejedelem paripára, egy szeg Török lóra ült. A Mélt. Fő-Generális Ur (Bercsényi) pedig eleiben ő Felségének szép Sereggel jővén, vele lévő Tisztekkel együtt lórul leugrott és ő Felségéhez menvén, alázatosan complementumot tett. Felülvén a lóra, egy darabig együtt mentenek, annakután a Malomnál Sézában beülvén a Városra is jöttenek. A Város kapuja előtt két rendiben ő Felsége Kapcsossai állottak, a kapuk közben Praesidiáriusok. Kaputól fogvást pedig két rendiben egész az öreg Templomig Zászlóstul a Városiak. Ő Felsége Méltóságos Gen. Eszterház Antal Ur házához szállott, ki előtt is a Praesidiáriusok strázája lévén, Zászlókkal és szép Muzsikával excipiálták ő Felségét. Az utcák és az ablakok is rakva voltanak a sok néppel, örülvén az ő Felsége béjövetelének. Ő Felsége felkisérvén, kiki maga Szállására ment, a Méltóságos Fő-Gen. Ur pedig estvélig késvén, későn ment el ő Felségétől. Az nap Szinyovszkiné (Szienyiavszkij Ádámné) Asszonyom embere jött az Udvarhoz, kinek Audentiája más napra halladott el."

Meg egy pár mondatot idézzünk a következő napról, amikor asszonyok is voltak Rákóczi környezetében: „A sok conferentia után a Felséges fejedelem Szent-Miklós Poharára ő Excellentiájához az egész Fejedelmi Udvarával ment, (Bercsényi Miklóshoz Miklós-napi köszöntésre) kétfelől a Hintő mellett Kapcsosok, az hová is a Méltóságos Fő-Generális Urral midőn bementek volna: a Méltóságos Fő-Generálisné egész Garádicsokon alá ő Felsége eleiben, az öreg Csáki Istvánné, Gvadagniné és Barkóczi Ferencné Asszonyokkal lementenek,

az kik is Complementumot tévén ő Felségének, a Palotába Békisérették. A mig az étket feladták, együtt M. Fő-Gen. ő Felségével discurált, azután pompásan készitett Asztalhoz leülvén egész estéig mulattanak. Asztal után táncban eredvén a Felséges Fejedelem is egyet-kettőt fordult, azután egész végig nézvén a táncot, elbucsuzván, maga Szállására ment és nyugodalomra vette magát".

Ebből a pár lakonikus mondatban összefoglalt feljegyzésből is szemléltetően bontakozik ki a fejedelmi udvar élete s az a pompa és etiquettet szerető világ, amely Rákóczit körülvette. Boldog idők rég feledésbe merült magyar udvari élete virágzott ki megint a Rákóczi-felkelés évei alatt s ez a megújult magyar pompa, amely magyar földön talán Hunyadi Mátyás óta nem tudott ily szabadon kibontakozni, továbbrezgett az egész magyar társadalmi életben s utolsó elhaló rezgését a kuruc seregben szolgáló jobbágyok vitték magukkal a legkisebb kunyhókba is.

Az országos eseményeket kísérő ünnepi pompánál nem voltak kisebb fényűek, de talán szabadosabb és vidámabb kedvűek voltak az elég gyakran megismétlődő magánjellegű társadalmi ünnepségek. Például amikor 1706-ban a béketárgyalások alatt először Rákócziné, majd Rákóczi Juliánna eljött Bécsből a vezérlő fejedelemhez, vagy amikor 1707 kora tavaszán Szienyiavszkij hercegné kereste fel Rákóczit. Híresek voltak Bercsényiné bajmóczi báljai s azok a farsangi mulatságok, amelyeket gróf Esterházy Antal mint dunántúli főkapitány rendezett 1708-ban Sümegen s a következő évben Szombathelyen.

A magyar bor erejét nem ismerő külföldiek nem egyszer túlságosan el is áztak. Így 1708-ban Péter cár követe Egerben a vörösbor és a híres hevesi dinnye mértéktelen élvezetétől pusztult el s évekkel utóbb, mikor Rákóczit a lengyelországi Jaroslawban levő birtokán Nagy Péter cár felkereste, a cár is annyira elázott, hogy két magyar úrnak kellett hintájába emelni.

Rákócziné is, Juliánna is csak egész rövid ideig voltak Rákóczi udvarában. Juliánna visszatért Bécsbe, a fejedelemasszony pedig Érsekújvárról még 1706 nyarán Karlsbadba ment magát gyógykezeltetni. Morvaországon átutaztában a nép dühe elől csak a kirendelt katonaság tudta megvédeni. Alig érkezett Rákócziné Csehországba, híre jött a fegyverszünet felbomlásának is, mire a császáriak részéről állandó zaklatásnak volt kitéve, mert azt hitték, hogy aranyat visz a csehek fellázítására, vagy a svéd király megnyerésére. Karlsbadi fürdőzését be sem fejezhette, mert a császár nevében fogollyá nyilvánították s ajtai elé állandó őrséget rendeltek, nehogy a szomszédos Szászországban tartózkodó svéd királyhoz kimehessen. Kezdetben polgári őrség ügyelt rá, később azonban katonai őrség váltotta ezt fel, mely még az ágyban fekvő beteget is állandóan szem előtt tartotta. Ez az eljárás érlelte meg Rákóczinéban a szökés gondolatát. Amikor az év vége felé annyira javult az állapota, hogy orvosai tanácsára naponta kilovagolhatott, rábírta a mindég vele lovagló Radzievskij hadnagyot a szökésre. Egy napon a fejedelemasszonyt csak a hadnagy és két beavatott katona kísérte s ekkor a szász határon át elmenekültek. Rákócziné XII. Károly egyik táborába ment, de a király diplomáciai okokból kitért a fogadása elől. Az asszony ekkor előbb Poroszországba, majd Lengyelországba ment s ott is maradt még a magyarországi szabadságharc összeomlása után is egy évtizedet.

Így Rákóczi udvara 1706 nyarának pár hetétől eltekintve háziasszony nélkül maradt továbbra is s a fejedelmi pár 1701 és 1711 között csak ezen a pár héten volt együtt. Ilyen körülmények között Bercsényiné tekintetett az ország első asszonyának, aki ennek nagy élniszeretésével valóban meg is felelt.

Az ilyen fényűző külsőségekkel járó mindennapi élet, mint aminőt a kurucok vezetői éltek, magával hozta, hogy a főurak kastélyai, palotái maguk is díszes berendezésűek voltak. A becses ötvöstárgyak és díszes szőnyegek mellett, a legtöbb kastélyban pompás fegyver-gyűjtemények voltak, amelyeknek egyes darabjai vagy valóban történeti emlékek voltak, vagy

legalább is az hírlett róluk. Rákóczi és Bercsényi is könyvszerető emberek lévén, házukban könyvtáruk is volt. Bercsényi nagy kedvelője volt a festőművészetnek s tudjuk, hogy sok festményen kívül igen sok rézmetszete is volt. Az ungvári Bercsényi-kastélyban az emigrálás után készült kir. kamarai leltár szerint mintegy 600-700 olaj- és vízfestményű kép s rézmetszet volt.

Rákóczit érdekelték a régi dolgok. Érdeklődéssel ásatott ki egy római építészeti emléket s emberei érmeket és régi fegyvereket gyűjtöttek számára. Rákóczi is barátja volt a festészetnek, amelynek remekeivel olaszországi útja alkalmából megismerkedhetett. Atyjának a híres Kupeczky volt az udvari festője, Rákóczi udvarában Mányoki Ádám dolgozott, akit az emigráció után a fejedelem ajánlott be a drezdai udvarba. Ezen kívül még több hazai festőről tudunk, akivel a fejedelem dolgoztatott s akinek munkáját jutalmazta. Jellemző mondatot jegyzett föl Forgách a műbíráló Rákócziról: „A fejedelem nem jó pápista" írja, „mert ha templomba megy, ahelyett, hogy a szent képeket áhitattal imádná: kritizálja, hogy hogyan vannak irva."

Az előbb idéztük, hogy a Kassára érkezett fejedelem ablakai alatt szerenádot adtak. A zene szeretete velejárt a kuruc pompakedveléssel. Rákóczinak saját udvari zenészei voltak. Ezek zenekara trombitásokból, dobosokból és tárogatósokból állt. A hagyomány szerint lett volna még két cigányzenekara is, az egyik Bihari Mihályé, a másik Cinka Sándoré. Bercsényi is zenekedvelő volt. Fiát francia muzsikussal taníttatta s nyolctagú házi zenekarának élén, amelyhez egy udvari énekes is járult, Cedron Imre személyében képzett karmester állt. Utóbb Cedron Rákóczi szolgálatába állt. Bercsényi kis zenekarában öt vonós, két hautbois-ista és egy cimbalmos volt. Ebből a korból sok muzsikáló urat ismerünk. Például ránk maradt az a jegyzék, amelyben Esterházy Pál írta össze, hogy milyen énekeket, táncokat és nótákat tud kiverni a virginán. A táborban is szerették a zenét. Esterházy Antal tábornoknak is saját zenekara volt s a magát alulról felküzdött fél szemére vak Bottyánnak is volt két udvari síposa.

Ez a pár, a kuruc kor társadalmi életébe s annak külsőségeibe és velejáróiba belevilágító fénykéve is eléggé plasztikusan világítja meg azt a nyolc évig tartó fellendült magyar életet, amelynek emléke és hatása legtovább volt maradandó a magyarság legszélesebb rétegeiben. A külföldtől viszonylag független magyar barokk-életforma ekkor jutott fel a legmagasabb fokra, felszabadulva abból a kegyetlen letargiából, amelybe a Bécsből diktált abszolutisztikus törekvések levegőtlensége fojtotta. Ha súlyos gazdasági viszonyok mellett is, ha megoldhatatlan országos financiális zavarok közepette is, de lelkesedésben és külsőségekben egyaránt „szépen" élt a magát szabadnak érző magyar ezalatt a nyolc év alatt. Ez a szép élet épp úgy átcsengett az évszázadok távolán sokáig, mint a kuruc seregeknek, a nemzeti hadseregnek vitézsége. Megnyugtatóul a mindig szomorú jelenre és biztatóul a szépnek hitt jövőre.

A kuruc évek felsőbb társadalmi élete mellett a tábori élet volt az, amely a legszélesebb tömegeket magába olvasztotta. A kuruc tábori élet is szerette a gondtalanságot, a jó kedvet. Nem szerették az ellenség közelségét, amikor elővigyázatosan kell élni. Egy-két tábori síp, tárogató szava és jobb-rosszabb bor mellett szeretett elmulatozni a kuruc vitéz. Nem ő találta ugyan ki ezt az életformát, már a XVI. századi protestáns prédikátorok óvják ettől az élettől a vitézkedőket. Hiába, mert az életüket minden percben könnyen kockáztató vitézek szerették a biztonság óráiban az élet örömeit. A mulató kuruc katonákat nem egy egykorú festmény, rajz örökítette meg számunkra. Van valami a kuruc tábori élet mulatozásaiból, daloló, muzsikáló iddogálásaiból még a múlt század szabadlegényeinek betyárromantikájában is. Az együtt élő férfiak duhaj dévajkodó kedve töltötte be a pihenés órait, amikor nem volt közelben ellenség s túl voltak a gyakorlatozáson is. Különösen magasra szökött a jókedv egy-egy sikeres hadivállalkozás, ősi mintájú rajtaütés után, mintha csak az ellenség torát akarták volna megülni.

Csatavesztés után azonban annál nagyobb lehangoltság vett erőt mindenkin s ilyenkor gyakran hetekbe került, amíg a szétszéledt csapatokat ismét össze lehetett szedni.

Nagyrészt a tábori életnek volt a velejárója az az énekes kedv, amely a kuruc világ költészetében hagyta ránk virágait. A múlt században hitelesnek elfogadott kuruc dalok, kuruc versek közül ugyan számos Thaly saját költeményének bizonyult azóta. A kuruc kor legnagyobb kutatója, aki magát a „vezérlő fejedelem íródeákjának" nevezte, nagy beleérzéssel s kiváló költői tehetségével több magaírta verset kevert a hiteles kuruc dalok közé. De a hiteleseknek bizonyult versek is méltán idézik vissza ezt a kort s méltán reprezentálják ennek a kornak közszellemét, lelkületét. „II. Rákóczi Ferenc varázsos egyénisége" írja irodalomtörténetében Farkas Gyula „egy táborba gyüjti a nép legjobbjait: főurakat, nemeseket és jobbágyokat. Nyolc éven át folyik a harc, a lerongyolt, ezer sebből vérző nemzet harca egy európai nagyhatalom ellen, mely uralkodik Olaszországban, spanyol földön, a német birodalomban és Belgiumban. Az élet-halál-küzdelem nyomán felvirágzik a kuruc költészet, megrázó erejű balladák kelnek szárnyra, bujdosó-énekek kesergik a szabadsághősök mérhetetlen szenvedéseit, riadók lelkesítenek harcra és kitartásra."

A kuruc kor költői műveiben, Szerb Antal szerint, a XVII. század végének és a XVIII. század elejének nagy társadalmi és politikai forrongása, a Rákóczi-felkelés belső története csapódott le. „Dózsa György szörnyű halála óta" írja a kitűnő szempontokkal dolgozó Szerb Antal, „ez volt az első történelmi pillanat, amikor a magyarság a szó legtágabb értelmében, tehát nemcsak a nemesség, hanem a nép is, szót kért sorsának irányításában. Rákóczi piros selyem zászlóit „Cum Deo pro patria et libertate", először jobbágyok tűzték ki és Rákóczi volt az első, aki patria alatt a jobbágyok patriáját is értette s libertás alatt a jobbágyok libertását is. A történelmi pillanat azonban elmúlt és a jobbágyok újabb másfél évszázadig várhattak a hazára és szabadságra. A kuruc kor költészete a protestáns egyházi költészet folytatása, formailag meggazdagodva a főúri barokk és a históriás epika elemeivel. Az alaphang a XVI. század zsoltáros panasza, a nyújtott végtelen melódia, megszólalnak a protestáns gályarabok és tulajdonképen az egész kuruc költészet gályarabok siralmas éneke…"

A kuruc költészet a szabadságharc összeomlásával elnémult s a kuruc énekek, históriás énekek, dalok az elsárgult XVII-XVIII. századi feljegyzésekben maradtak ránk. A múlt század második felében országossá lett függetlenségi hangulat azonban nagy örömmel fedezte fel ezt a másfél évszázadig elnémult, vagy csak variánsokban a nép ajkán töredékekben tovább élt költészetet. S amint közhangulatot fejeztek ki ezek a dalok a születésük korában, annyira közhangulatot teremtettek a múlt század hetvenes és nyolcvanas éveiben is. Ha az igazi Rákóczit a historikusok idézték vissza a múlt torzító ködéből a maga emberi valóságában és nagyságában, a Rákóczi iránti későn támadt, de végre megjött országos hangulatot, az ő rég elporladt közvetlen híveinek egykori dalai alakították ki.

A kuruc dalokból mindenki megismeri a kuruc tábori életet. Annak minden örömét és minden árnyoldalát, bánatát. Megismeri az egész kuruc korszak belső történetét, minden sikerével és balszerencséjével egyetemben. Megismerjük belőlük a mozgalom összeomlása feletti bánatot, az elbujdosott fejedelem és társai utáni lemondó vágyakozást. A hangulat visszaidézésénél Thaly utánköltött dalait sem kell mellőznünk, mert azok át és át vannak szőve kuruc kori motívumokkal s ha Thaly versei nem is kuruc kori versek, de mint Szerb Antal írja: Thaly megírta azokat a verseket, amelyeket egy egykorú költőnek kellett volna megírnia, ha akadt volna abban az időben egy Thalyhoz hasonló arányú tehetség…

Az udvari, főúri, tábori élet ismertetése után néhány oldalon foglaljuk össze a Rákóczi-kornak műveltségi viszonyait is. Természetes, hogy nyolc röpke, gondokkal és megpróbáltatásokkal terhes év korántsem volt elegendő arra, hogy azalatt az általános és átöröklött magyarországi

és erdélyi kulturális viszonyokon még akkor is változtatni lehetett volna, ha az államnak, illetve a fejedelemnek ebben a korban egyáltalában lett volna valamilyen kulturális programja. De az államnak az ország műveltségi viszonyaiba való beavatkozása csak az állam teljes ellaicizálásával vette kezdetét s így arról Rákóczi korában még egyáltalában nem beszélhetünk.

A következőkben tehát nem szorítkozhatunk egyébre, csak egy rövid és a lehetőség szerint plasztikus kultúrkép felvázolására.

Az iskolaügy a kora középkortól kezdve az egyház munkaköre volt. A protestantizmussal beállott nagy egyházszakadás ezt a kérdést alig érintette. A protestáns felfogás is az egyház kötelességévé tette az iskolázást s az állam, illetve az uralkodó csak annyiban vonatott be ebbe a kérdésbe, hogy a protestáns felfogás szerint azoknak mindent meg kellett tenniök a hitért és mivel az iskoláztatás a hit tételeinek mélyebb megértéséhez vezet, tehát a hit szolgálatában az iskolák támogatása az államnak, illetve az uralkodóknak is feladatává tétetett. A tanításnak, tehát a műveltségadásnak kimondott célja a protestáns felfogás szerint is a hit, tehát még egy transcendens cél kimondott szolgálatában állt.

A magyar- és erdélyországi protestantizmus végzetes csapást mért a hazai katolikus iskolaügyre s a középkorban kiépült magyar katolikus iskolarendszer úgyszólván teljesen megsemmisült. Helyébe protestáns iskolák léptek, korszerűbb tananyaggal és tanítási renddel. A protestáns jellegű erdélyi állam s utóbb a protestáns erdélyi fejedelmek: Bethlen Gábor és Rákóczi déd- és nagyatyja rengeteget tettek az erdélyi és a tiszai Részeken való protestáns iskolázásért. Ez az iskolarendszer egy új arcú magyar típusát alakította ki a XV. század magyarjával szemben. Azonban a XVI. század utolsó évtizedeiben Magyarországon is gyökeret vert a jezsuita oktatás s ezzel feléledt a teljesen elalélt katolikus iskoláztatás. Ez, a kezdetben szintén korszerű és modern, de egészen más világnézetű jezsuita oktatás, a protestáns magyar típusa mellé kitermelte az ellenreformációs, hitbuzgó katolikus magyar típusát s így az addig egységes magyar lélekben két egymással ellentétes irányú tovahaladás indult meg. A protestánsból alakult ki utóbb a mozgékony, nemzeti és függetlenségi tradiciókkal telített úgynevezett keleti magyar, míg a császári Magyarország rekatolizált magyarjából lett a lassúbb mozgású, Bécshez és a dinasztiához jobban simuló, kompromisszumos megoldásokba szívesen belemenő nyugati magyar. Ez a két típus ma már összekeveredett s alig ismerhető fel, de a XVIII. században és a XIX. század első felében még mindkettőnek határozott és egyéni szerepe volt a magyar szellemi életben.

A XVII. század vallási ellentétekben tobzódó légkörében alakult ki ez a két típus. Mindkettő még forrásban volt. Izzó ellentétek, lefojtott indulatok lappangtak a lelkekben s a két ellentétes pólusra beállított iskolatípus, a katolikus és a protestáns is, csak részben tudott ezért megfelelni hivatásának.

A bécsi kormány fegyveres támogatását élvező rekatolizáló folyamat nem kímélte a protestáns iskolákat sem. A császáriak szüntették be Munkács eleste után a protestánsok nagyhírű sárospataki kollégiumát, amelyet Rákóczi dédanyja hívott volt életre. Hasonló sors érte az eperjesi protestáns iskolát is. Ilyen körülmények között nem csodálhatjuk, ha az általános kultúrszínvonal visszaesőben volt. Rákóczi méltán panaszolta több ízben, hogy a magyaroknak csekély a műveltsége, amit azonban az adott viszonyok mellett nem lehet csodálni. A jezsuiták iskolái, mint Rákóczi írta, csak gyűlöletet szítottak a Kálvin és Luther követői ellen s a kiválóbb tanítványokat papi pályára vonván, a közélettől vonták el a tanulásra hajlamosabb egyéneket. A protestáns iskolák pedig vagy szüneteltek, vagy csak állandó nehézségek közt tengették magukat, holott a főnemességtől eltekintve, az ország többsége protestáns volt. Ily

körülmények közt egyik fél sem bocsátott ki iskoláiból a polgári életbe komolyabban felkészült férfiakat.

Rákóczi és Bercsényi annyira átérezték a művelt fők hiányát, hogy nem engedték meg a nagyszombati egyetem diákjainak a kuruc sereghez való csatlakozást, azzal a megokolással, hogy katonája elég van az országnak, de tudós embere a hazának annál kevesebb van.

Ennek felismeréséből fakadt Rákóczinak az a határozott állásfoglalása, hogy bár a korszellem még nem kívánta meg az állam irányító beleavatkozását az iskolaügybe, ő mégis határozott nemzetnevelő programot épített ki magában a felkelés évei alatt. A szabadságharc légkörének megfelelően elsősorban jó katonák nevelésére volt szükség. Ez késztette Rákóczit arra, hogy felvesse a katonai akadémiák tervét, melyek felügyeletével meg is bízta volt Srétert s amelyekben az ifjúság isteni félelemben és szorgalmas tanulásban növekedett volna. Ha ez az elgondolás nem is tudott testet ölteni, de 1707-ben megvalósult a nemes társaság, amelynek a tagjaival, mint fiatal nemes fákkal kívánta Rákóczi beültetni az országot, hogy jó és tökéletes felnevekedésük után édes hazájuknak hasznos gyümölcsöket teremjenek szolgálatukkal. Rákóczi még a száműzetésben sem tévesztette szem elől a nemes ifjak véle tartó néhányát, mert még Franciaországban is tanítót tartott számukra.

Nagyra becsülte a külföldi továbbképzést s örömmel látta, ha magyar ifjak külföldi egyetemekre mentek. Nem egyet közülük maga is támogatott külföldi tanulmányában s a külföldet járó hallgatókkal szemben a legnagyobb liberalizmust tanúsította, bármily egyetemre jártak is.

Magyarországon és Erdélyben ekkor három egyetemjellegű főiskola működött s mind a három a jezsuiták kezében volt. A nagyszombati egyetemet még Pázmány Péter alapította (ebből fejlődött ki a mai budapesti tudományegyetem). Bercsényi az egyetem hallgatóinak a jezsuiták költségén magyar ruhát csináltatott s a tanítást kizárólag a magyar jezsuitákra bízta. 1705 június 8-án az egyetem német jezsuitatanárait katonai fedezet mellett túltette a határokon. Bercsényi, aki erős katolikus volt, ezzel a tettével valósággal eléje vágott a jezsuitákat kitiltó országgyűlési végzésnek. A kassai jezsuita főiskolát, mely két karral működött, Balassa Zsuzsánna és Lósy érsek alapította. A német jezsuiták Rákóczi 1706 július 23-án kelt rendelete értelmében innen is eltávolíttattak, de a magyarok tovább folytatták előadásaikat.

Rákóczi hithű katolikus volt, aki száműzetésében írt önéletírásában hosszasan meditál afelett, hogy épp néki kellett a protestánsoknak engedményeket biztosítania, nem a jezsuitákkal volt elégedetlen, hanem azok idegen, bécsi szellemével. Emlékiratában is csak a német befolyás alatt álló jezsuiták ellen kel ki, amikor így ír: „a káptalanok egészen felhagytak az ifiuság oktatásával, kivált mióta a jezsuiták vették kezükbe ez ügyet. Ezen körülményt nagy ügyesen felhasználta a bécsi kormány, mert a magyar jezsuitáknak ausztriai főnökeik lévén, először is élénk gyűlöletet csepegtettek az ifiuságba Luther és Kálvin követői ellen… még a papságnak jobb része is azon balvéleményen volt, hogy a katolica vallás egyedül az ausztriai kormány alatt lehet biztonságban…”

Rákóczi a németektől megtisztított nagyszombati és kassai főiskolák iránt érdeklődéssel viseltetett. Utóbbit meghagyta a forrói uradalom és egyéb haszonélvezetek birtoklásában is s azt Telekesy István egri püspök és Petthes András kassai nagyprépost felügyelete alá helyezte.

A kolozsvári jezsuita akadémia épületének építését épp 1704-ben kezdték el. Miként a másik két főiskola magyar jezsuitái, úgy ennek a tanárai is csatlakoztak a nemzeti ügyhöz s mikor 1705-ben Erdély várta Rákóczi bevonulását, amit a zsibói szerencsétlen csatavesztés akadályozott meg, az akadémia jezsuita tanárai idő előtt diadalkaput emeltek Rákóczi fogadására, amit a császáriak élénk gúnykacaja közben kellett sietve szétszedniük.

Rákóczi nem feledkezett meg a Lengyelországhoz tartozó szepesi Podolin piarista házáról és iskolájáról, ahol őt menekülése közben rejtegették s évről-évre húsz hordó bort ajándékozott a rendháznak. A szerzetes rendek különben többnyire együtt éreztek a felkeléssel. A bencések Rákóczitól kérték, hogy biztosítsa szabad főapát-választásukat s a rend szekszárdi apátja Rákóczi fejedelmi tanácsosa volt, s még a trencséni csatavesztés után is Bercsényi táborában tartózkodott. A ferencrendiek, akik közül került ki Rákóczi legelső tanítója Bárkányi János is, aki a szabadságharc alatt gyöngyösi házfőnök volt, Rákóczi leghívebb emberei közé tartoztak. Közülük kerültek ki Bottyán legjobb kémei. Rákóczi szeretettel támogatta is a rendet s ha valahonnan miatta menekülniök kellett, mindig gondoskodott elhelyezésükről. Rákóczi egyik udvari káplánja, gróf Kéry Ádám, a minoriták közül került ki. Minorita volt Andrássy Miklós, a török-tatár csapat derviskapitánynak nevezett vezére is. Andrássy azonban 1707-ben hűségében megtántorodék és ki nem elégített dicsvágya átvitte a labanc táborba. A ciszterciek álltak legtávolabb a szabadságmozgalomtól. Pápa kuruckézre kerülése után ugyan adminisztrátoruk hűséget esküdött Rákóczinak, de azt megszegte s ezért előbb börtönbe került, majd Telekesy püspök felügyelete alá helyeztetett. A rend badacsonyi szőlőit Rákóczi át is adta a csobánci kuruc katonáknak. A pásztói apátság sem csatlakozott a szövetkezett rendekhez s végig a rend osztrák tartományától függött, ami viszont uradalmai élvezetének elvesztését vonta maga után. A premontreiek magyarjai jobbadán csatlakoztak a nemzeti ügyhöz és Lelesz, valamint Jászó várába kuruc őrséget fogadtak be. Rákóczi maga is többször megszállt náluk Leleszen. A kamalduliak zoborhegyi remeteségét is meglátogatta egy ízben Rákóczi s akkor két remetelak építésére s két remete eltartására ezer forintot adományozott. A remetelakok felavatásán, 1708 július 14-én, Bercsényi képviselte a fejedelmet. A pálosok nemcsak a szövetséghez csatlakoztak, de még az ónodi országgyűlésen is képviseltették magukat. Amikor a prímás a már ismert pápai bréve hatására néhány pálost megfosztott állásától, Rákóczi egyiküket a sárospataki plébánia vezetésével bízta meg.

Rákóczi kísérletet tett arra, hogy Erdélyben helyreállítsa a katolikus püspökséget, de a rendek ridegen elzárkóztak kívánsága elől s így azt csak később III. Károlynak sikerült helyreállítania. Rákóczi, aki a katolikusoktól és a protestánsoktól egyaránt megkövetelte a vallásos életet, még a külföldi magyarok hitéletével is foglalkozott s 1705 és 1709 között Lippay János személyében magyar misszionáriust küldött a besszarábiai Csobordsa falu magyar katolikusai közé.

Ha Rákóczinak működő katolikus intézményeket kellett a szécsényi gyűlés határozata értelmében a protestánsoknak visszaadnia, nem egyszer kártalanította a kárt szenvedőket. Így a kassai Orsolya-apácáktól el kellett vennie és át kellett adnia a templomot és iskolát, ahol nővére is nevelkedett, a reformátusoknak. Kárpótlásul azonban megvette az apácáknak a két szomszédos házat kápolna és iskola céljaira.

Kitérésünk után ismertessük tovább a Rákóczi-kor iskolaügyét. Mindenek előtt meg kell állapítanunk, hogy a kurucok sokkal nagyobb megértést tanúsítottak az iskolákkal szemben, mint a császáriak. Így például a Nagyenyedet megszálló Thoroczkay István kuruc tábornok még csak fel sem esketé a kollégium tanárait Rákóczi hűségére, nehogy valamiképp is alkalmatlankodjék a kollégiumnak. Ezzel szemben kivonulása után, 1704 március 16-án, báró Tige császári tábornok az egész várost, a templomerődöt és a kollégiumot is, felégettette. Két tanár és nyolc diák esett el az iskola hősies védelmében s a monda szerint a menekült iskola a közeli Torockó felett emelkedő Székelykő barlangjaiban folytatta tanulmányait. 1706 szeptember 20-án a miskolci református iskola könyvtárát és levéltárát égették fel a labancok. Rabutin hadai pedig 1706/7 telén égették fel az előbb kifosztott kollégiumi könyvtárt Debrecenben. Gróf Heister császári fővezér a nagyszombati csata után a nagyszombati egyetem termeit alakíttatta át katonai kórházzá, viszont 1710-ben, amikor már a kurucok ügye

leáldozóban volt, Bercsényi szorongattatása közepette is gondolt arra, hogy szigorúan megdorgálja Bártfa városát, mert az abba az épületbe, amelyet Rákóczi iskolacélra ajándékozott a városnak, katonákat helyezett be. Rákóczi meleg szeretettel sietett a labancok által tönkretett iskolák segítségére. A bujdosó nagyenyedi kollégiumot, Bethlen Gábor alkotását, Máramarosszigeten telepítette le s gondoskodott ott szükségleteiről, elsősorban a híres Pápai Páriz Ferenc és Enyedi István tanárok ellátásáról. A debreceni kollégium ifjúságának 1706-ban előbb Beregszászon, majd Nagybányán nyújtott menedéket s mikor az iskola hazatérhetett, 1000 kősókockával sietett támogatására.

A felkelés kezdetén a protestáns iskolaügy nagyon gyengén állt. A sárospataki ref. kollégiumot, amelyet dús adományokkal ősei láttak volt el, bezárva találta Rákóczi. Hasonlóképpen bezárva találta a lutheránusok eperjesi kollégiumát, amelyet Caraffa vett volt el s amelyet a császáriak 1704-ig katonai éléstárul használtak. A Dunántúl északi megyéiben a református tanítókat kevéssel előbb dragonyosok verték ki az iskoláikból s Lipót a protestáns ifjaknak megtiltotta a külföldi egyetemek látogatását. Jellemző példa erre, hogy 1700 és 1703 közt a wittenbergi egyetemre 52 erdélyi ifjú iratkozott be, míg a sokkal közelebb fekvő Magyarországról mindössze 16-án merték felkeresni az egyetemet. Ezzel szemben az arányszám Rákóczi fellépése után azonnal megváltozott s 1704 és 1711 közt 48 magyarországi és 30 erdélyi iratkozott be új hallgatóként a wittenbergi protestáns egyetemre, jeléül annak, hogy Rákóczi helyreállította a külföldi egyetemek szabad látogatását.

Visszaadatta Rákóczi jogos birtokosainak a sárospataki és az eperjesi kollégiumokat. A sárospataki kollégium 1687 óta bujdokolt s ez alatt Gyulafehérvárt, Göncön és Kassán talált menedékre. A kollégiumot Csécsy János vezetésével 1705 május 14-én telepítette vissza s a kollégium tanáraival élénk összeköttetést tartott fenn. Különösen Simándit, a matematika tanárát látta gyakrabban szívesen várában matematikai eszközeivel együtt, mert Rákócziban ifjúkori matematikai hajlandósága még ekkor is elevenen élt. A sárospataki kollégiumot Pataknak császári kézre kerülése után a császáriak ismét elvették s 19 deákot le is vágtak. A többi deák és a tanári kar ismét Erdélybe menekült. Az eperjesi kollégium is visszakerült régi birtokosai kezére.

A lerombolt iskolák helyreállításában a protestáns külföld is Rákóczi támogatására sietett. Stepney már 1704 május 17-én közölte az angol kormánnyal a nagyenyedi református „egyetem” gyalázatos lerombolását s arra biztatta a canterburyi érseket, hogy neveltessék ezután 10-12 erdélyi ifjú ingyen a két angol egyetemen. Anna angol királynő át is érezte az erdélyi reformátusokat ért nagy csapást s megengedte, hogy az angliai templomokban gyűjtést rendezzenek a nagyenyedi kollégium javára. A gyűjtés fényesen sikerült, mert több mint 11.000 font sterling gyűlt össze. XII. Károly svéd király pedig 1709-ben juttatott 20.000 tallért az eperjesi kollégiumnak.

Rákóczi nagy hiányát érezvén a kiművelt főknek, mindent megtett, hogy ez a hiány megszüntettessék. Udvarában rendszeresen foglalkozott az eljövendő vezető réteg kiképzésével. A fennálló jezsuita egyetemeket, illetve főiskolákat a nemzetietlen elemek kiközösítése után támogatta. Megengedte a külföldi egyetemek korlátlan látogatását, sőt anyagi eszközökkel elő is segítette azt. Helyreállította az elvett, vagy lerombolt protestáns kollégiumokat s azokat rendszeresen támogatta. Elesett tisztjeinek katolikus árváit Kassán, protestáns árváit pedig Patakon alapítványi helyeken taníttatta. A népiskolák dolgában már a szécsényi gyűlés előtt, 1704 augusztus 12-én, állást foglalt a megyék előtt, amikor elvül állította fel, hogy mindenütt legyen szabad iskolákat felállítani bármely felekezetnek és azokban szabadon tanítani.

Ezekből az intézkedésekből egy nagy kultúrpolitikai és korában igen tiszteletre méltó türelmességből sarjadó koncepcióval, megértéssel bíró fejedelem képe bontakozik ki. Ha Rákóczi békés körülmények közt került volna Magyarország és Erdély élére, nemcsak a közgazdasági élet, hanem a kulturális élet terén is az alapokig menő nagy újjáépítés kezdeményezője és végrehajtója lett volna.

A kor általános műveltségéhez tartozott, hogy nem volt ment a köznép, sőt még a műveltebb rétegek sem, a babonáktól. Boszorkányégetéssel még jóval Rákóczi után is találkozunk, viszont a szabadságharc idejéből alig pár esetről van emlékünk. Rákóczi felesége családjában örökletes volt a tudománykedvelő és spiritista hajlam, a casseli udvarban mindig akadtak szellemlátók. Rákócziné atyjától örökölte a babonaságot s a történelem feljegyzi, hogy lengyelországi tartózkodása alatt egy éjjel Varsóban megálmodta azt a szobát, amit azelőtt soha nem látott, ahol meg fog halni és azt az előtte ismeretlen férfit, aki élete utolsó italával kínálta meg. 1722-ben Rákócziné a Chasse-Midi kolostorban felismerte azt a szobát, amelyet Varsóban megálmodott s már az előző évben megismerkedett Helvetius doktorral is, a régens és a király udvari orvosával, akit az álomban látott volt. Valóban 1722 február 18-án este ugyanabban a szobában és Helvetius kúrája alatt hunyt el a fejedelemasszony. Rákóczi maga nem volt babonás ember, de Bercsényiben az erre való hajlandóság fel-felcsillan. Ha féligmeddig tréfásan is, de maga is szeretett jövendölgetni s kétségtelenül felfigyelt minden próféciára. Volt saját tábori jövendőmondója, bizonyos Koncz Márton nevű bibliás molnár, akit azonban inkább kémszolgálatai miatt tartott maga körül. Koncz Márton, a szegény rajongó jós, 1706 tavaszán a császári tábor környékén ólálkodván, felismertetett s elfogatván, Pozsonyban a kémek vallatásánál szokásos kínzás után kivégezték. Bercsényi életében 1708-ban egy jósnő is felbukkan, de ennek már nem adott hitelt s 1708 augusztus 26-án így írt Rákóczinak: „az egész táltosság jól beszél, de nincs már semmi hitelük előttem, csak álom s esős idő, elmúlik". Azonban még később is hitelt adott bizonyos „előjeleknek". Így feljegyezte, hogy Ocskay árulása napján kétszer is leszakadt a szablyája. Azt pedig már tudjuk, hogy Drabicius jóskönyve milyen elterjedettségnek örvendett. Bercsényi ezt a Rákócziaknak diadalt jósló könyvecskét még 1712-ben is szívesen forgatta, ha nem is adott hangosan hitelt neki. Forgách Simon passzionátus álomfejtő volt s egész hosszú álmainak leírása maradt reánk. Különös előjeleknek tartotta a természet meglepőbb tüneményeit, amiben osztozott vele Károlyi Sándor is. 1705-ben seregélyek röptéből jósolta meg Szolnok alól Rákóczinak, hogy Herbeville nem látja meg többé Bécset. Gróf Mikes Mihály a székelyek generálisa pedig 1708 november 17-én biztatta Rákóczit levelében ilyképpen: „Itt, Felséges Uram (Lécfalván), mind a papok, de kivált a boszorkányok derekasint biztatnak, hogy Isten kegyelmességéből az magyaré lesz a victoria". Orosz Pál is szívesen igénybe vette az Ér mentén betegsége gyógyítására a boszorkányokat. 1707 június 5-én írta Eperjesről a betegeskedő Orosz Bercsényinek: „lefordulok az Ér mellé valamely boszorkányhoz, vagy árt, vagy használ, azt is megpróbálom, Isten neki!"

De nemcsak egyes emberek voltak hajlamosak bizonyos babonaságokra, hanem a közhiedelem is nagyon könnyen elfogadott egyes természetfölötti dolgokat. Így a kuruc csaták legendásabb hőseiről közszájon forgott, hogy azokat nem fogja a golyó. Ilyen sérthetetlen, illetve megölhetetlen ember hírében állott Bottyán János, Ocskay László és Csajághy János dandárnok. Bercsényi is hitelt adott ennek a mendemondának, mint levelei tanúsítják, mind a három hőssel kapcsolatban. Mennyivel inkább hitelt adott neki a tanulatlan nép.

Bezerédy Imre lódingtartójában sebesülés elleni talizmánt hordott, melynek szövege is fennmaradt ránk. Maga 72 császári tisztet ejtett el öt év alatt, többnyire páros viadalban, tehát valóban nagy szüksége volt ilyen bizalomnyújtó és bátorságnövelő talizmánra. Vele kapcsolatban különben egy érdekes mendemonda izgatta fel kivégzése után a kedélyeket. Mikor

1708 december 18-án Patakon az országgyűlés alatt Bezerédyt árulásért nyilvánosan lefejezték, alig temették el holt tetemét a vártemplomban, szájról-szájra járt a hír, hogy Bezerédyt, kinek feje porbahullását számosan látták, élve temették el, mert teste felett a föld megmozdult. A futótűzként terjedő hír Rákóczihoz is eljutott, aki elrendelte, hogy a Bezerédy tetemét exhumálják s tegyék ki közszemlére, csakhogy a szóbeszéd elálljon.

Mikor kevéssel utóbb az áruló Ocskaynak is feje vétetett, a Nyitra megyei nép a surányi úton álló Boldogasszony-képet könnyezni látta. Hasonlóképpen könnyezni kezdett a közhit szerint Kassán is Loyola Ignác képe, amikor az idegen jezsuiták kiűzetésének híre kezdett járni. 1709-10-ben, a pestis miatt, a fejedelem az érsekújvári várba szánt élelmet egyelőre a jászsági templomokban rakatta le. Egyik templom a profanizálásért falán vérezni kezdett. Rákóczi itt is hamar véget vetett a népet izgató csodának. Kiküldte Szentpétery Imre brigadérost - érdekes, hogy katolikus templomba protestánst küldött, - aki aztán meg is állapította, hogy nem véres a fal, hanem csak veres festékes.

Az ilyen mesterséges csodák mellett megmagyarázhatatlan rejtélyek is izgatták a közvéleményt. Az eperjesi várfalon egy éjjel az őrt álló hajdú előtt megjelent egy „öreg ember", aki megjósolta, hogy a várparancsnok Szent-Iványi János egy hónap alatt meghal, ha meg nem jobbítja magát. 1709-ben egy másik hajdú a murányi várban láthatatlanná váló csodás vörös vitézekkel társalkodott. Beszéltek egy bizonyos szentgyörgyi csodaállat vérengzéseiről, az égen megjelent szapora szikrákkal lövöldözve égő szövétnekről, az ördögre emlékeztető hódas lóról. Béri Balogh Ádám, akit a császáriak elfogva, Budán lefejeztettek, határozottan annak tulajdonította szerencsétlenségét, hogy fakó lovon ült s utódainak meg is hagyta, hogy fakó lovat soha ne tartsanak.

Nagy keletje volt már régtől fogva a naptárakban évről-évre megjelenő jövendöléseknek. Ezek némelykor beváltak, mint az 1705. évi lőcsei kalendárium novemberi jóslata szerencsésen eltalálta a zsibói csatavesztést s az 1706-os komáromi kalendárium a békealkudozások sikertelenségét. Többnyire azonban a mindég homályosan fogalmazott jóslatok csődöt mondtak, miértis az előrelátó csillagjósok gyakran eleve mentegették magukat, írván, hogy „mindazonáltal azon jövendölés bizontalan". A komáromi kalendárium még két ízben hibázott rá a dolgokra, 1709-re megjósolta a pestist és 1711 áprilisára a békekötést. Némely naptár jelezte a kritikus napokat is, amikor semmit sem tanácsos elkezdeni. Kétségtelen, hogy sokan szót is fogadtak a kegyes figyelmeztetésnek.

Jellemző a kor sokszínűségére, hogy midőn a babonaság és a hiszékenység még a legfelsőbb osztályokat sem kímélte (Bercsényi a pestis alatt fegyveresen aludt, mert úgy hitte, hogy a fegyveres embert elkerüli a vész), ugyanakkor egy szűk kis körben élénken virágzott a tudomány, amely már mosolygott ezek felett. Rákóczi körül kitűnő orvosok éltek, mint a nürnbergi Langh Ambrus, akit utóbb XIV. Lajos is nagyra becsült, vagy a többször említett Hellenbach János Gottfried és a lőcsei Spillenberger Szaniszló. A gyógyszereket a tábori kórházak részére dr. Langh rendelése szerint hozatta Rákóczi Danzigból és Krakóból. A felsőbbek között már divat volt a hévvizek használata. Maga Rákóczi kétszer is fürdőzött egészsége helyreállítása céljából Vihnyén s 1708 őszén, mikor Nagy-Károlyban beteg lett, Szolyváról hozatott ásványvizet. Az elreumásodott katonák szívesen használták Pöstyén és Stubnya fürdőit s már említik ebben a korban a bakonyszentlászlói fürdőt és a balatonfüredi savanyú vizet.

A tudományos irodalomban még mindég a theológiai irodalom volt a leggazdagabb. Ráday Pál fejedelmi kancellár imakönyvet írt. Hasonlóképpen imakönyvet írt fogságában Forgách Simon is. Szebeni fogságában Petrőczi Kata Szidónia Arnd imádságos könyvét fordította le. Ima- és elmélkedőkönyveket írt Kazai János, Pápai Páriz Ferenc és a labanc Torkos András is.

Esterházy nádor imakönyve még ma is a legelterjedtebb katolikus imakönyvek közé tartozik. Ács Mihály „Boldog halál szekere" című imakönyvét sok példányban találták meg a höchstädti csatában elesett francia katonák tarsolyában is, amit, úgy látszik, barátságuk jeléül akartak Magyarországon szétosztani. Szentiványi Márton, a nagyszombati egyetem öreg professzora, valósággal ontotta még ekkor is a theológiai műveket. Bár már 1705-ben elhunyt, a felkelés alatt mégis kilenc műve jelent meg. Rend- és tanártársa, Otrokocsi Fóris Ferenc, is szorgalmasan írt s egy művében Szent István intelmei nyomán hívta fel a magyar protestánsokat a katolikusokkal való egyesülésre. Hevenesi Gábor, az ausztriai és magyarországi jezsuita tartományfőnök is több munkáját adta ki ezalatt s közülük a latin nyelvű „Szent Ignác szikrái" című műve rövid idő alatt 45 kiadást ért el. Latinul író protestáns theológiai írók voltak a labanc Köleséri Sámuel s a kuruc ifj. Ács Mihály, Simonides Pál, Debreczeni András, Pányoki András és Kocsi Ferenc érsekújvári prédikátor. A nevezetesebb magyar nyelvű hittudományi munkákat Némethy Mihály, Técsi Miklós, Debreczeni Péter, Huszti István, Polgári Gáspár, Tarnóczi István, Zólyomi Balázs és Madarász Márton írták.

A filozófia tudománya nem örvendett ekkora kultusznak. Rajcsányi György nagyszombati egyetemi tanár adott ki maga és tanítványai neve alatt hat füzetet. A wittenbergi egyetemen a magyar Kassai György adott elő filozófiát. Kiss István, aki Rodostóban hosszú magányában pompás magyarságú filozófiát írt, a felkelés alatt még névtelen ember volt a fejedelem kancelláriájában. A neveléstudományba a legnagyobb magyar pietista, a híres Bárány György vitt új színt azzal, hogy lefordította a hallei Francke oktatását a gyermeknevelésről. Pápai Páriz latin-magyar szótárt adott ki, amelynek függelékeként jelent meg id. Csécsy János latin értekezése a magyar helyesírásról. Ez a mű öt kiadást ért el és több mint száz évig őrizte meg tekintélyét. Gretser Jakab görög, Kaposi Sámuel héber és Bél Mátyás tót szótára csak kéziratban maradt fenn. Itt említhetjük meg, hogy 1706 óta a besztercebányai gimnáziumban a fejedelem engedélyével Bél Mátyás a tót nyelvet is tanította.

1711-ben adta ki Czvittinger Dávid az első magyar irodalomtörténetet, amely már több mint negyedezer magyar író latin életrajzával cáfolta meg a német Reinmann Frigyes állítását, hogy magyar írókról nem lehet beszélni, mert a magyarok többet adnak a tüzes lóra s a kivont kardra, mint a tudós könyvre. Spangár András ugyanekkor kéziratban szerkesztett Magyar Könyvtárat, mely magyar írók életrajzait gyűjtötte egybe. A Sopronból kiszármazott regensburgi superintendens Serpilius György 1704-ben egyházi és világi énekköltők életrajzait adta ki szemelvényekkel.

Ugyan gróf Marsigli Alajos és Bél Mátyás is kortársa volt Rákóczinak, de alapvető nagy műveik már jóval a szabadságharc után láttak napvilágot. Így a földrajz tudománya a kuruc időkben csak kis jelentőségű munkákkal gyarapodott. Hidi Gergely és Timon Sámuel leírták Magyarország nevezetesebb városait. A lőcsei Sinapius Dániel külföldi vonatkozású földrajzi könyvet adott ki. Az id. Buchholtz György és Csiba István művei, a Kárpátok flórájáról, illetve Magyarország hegyeiről és forrásairól, csak később láttak napvilágot. Nevezetesebb az, hogy az iskolákban többen, így Szőnyi Nagy István, Bél Mátyás és ifj. Csécsi János, most kezdték a földrajzot új eljárással, a térképek felhasználásával, tanítani. A kurucok főleg De Fer, Jaillot, Sanson magyar térképeit használták, a labancok pedig Weigelnek a karlócai béke után felvételezett új kartonját.

A fejedelem különösen kedvelte a mathematikát s egyik hajdúhadnagya, Tolvay Ferenc újra kiadta magyar aritmetikáját. A kereskedők számára 1709-ben praktikus számvető tábla jelent meg. Kaposi Sámuel matematikai, csillagászati és naptárkészítési iratai kéziratban maradtak ránk, míg a Szepes megyéből Danzigba kiszármazott Pater Pál külföldön adta ki matematikai műveit. A matematikusok közül a naptárírók keresettek voltak, mert bár sokféle naptár jelent meg, azért mégis hiány mutatkozott a naptárpiacon.

A természettudományokat leginkább az orvosok művelték. Huszti Szabó István debreceni tanár és orvos élettani és egyéb orvosi tanulmányokat írt. Moller Károly tábori orvos ekkor írta le, de csak harminc évvel később jelentette meg a pestis elleni sikeres küzdelmét az essentia dulcisszal. Kitűnő orvosnevelő volt, aki laboratóriumokat és klinikát is állított fel, Lischovini Ferenc orvos, ki szintén irodalmi babérokra pályázott. Az 1695-ben megjelent Pax Corporisával méltán feltűnt Pápai Páriz Ferenc a szabadságharc alatt más téren keresett irodalmi sikert. A labancoknál Köleséri Sámuel tűnt ki orvostudományi irodalmi munkásság-gal.

Bár Rákóczi mindent elkövetett, hogy seregében minél nagyobb teret nyújtson a „modern" gyógyászatnak, részben az állandó orvoshiány miatt, részben a legénység kuruzslásra való hajlandósága miatt ezt sem sikerült teljes mértékben elérnie.

Még a politikai irodalomról kell néhány szóban megemlékeznünk.

A Rákóczi-féle mozgalomnak mind bel-, mind külföldön nagy irodalmi visszhangja volt. Rákóczi már a manifesztum kibocsátásakor felismerte azt a nagy nyilvánosságot, amit ügye igazságának sajtó által való terjesztése jelent. Tudjuk, hogy Ráday Pál írta a manifesztumot, de maga Rákóczi javította át a fogalmazványt. Forgách Simon adta ki 1705-ben Zrínyi Török Áfiumát, amely a nemzeti hadsereg sürgetésével épp a legaktuálisabb volt. Ugyancsak Forgách írta 1710-ben a Rákóczi Discursusai címen ismert tanulmányt is, mely különösen azért érdemel figyelmet, mert teljesen Magyarország függetlensége szempontjából foglalkozik a magyar alkotmányossággal, hadszervezettel. József halála után, előbbi röpirata után egy évvel, azonban Forgách a „Veszélyes zűrzavarban habozó magyar elmének tusakodása" című újabb röpiratában már a kiegyezést sürgette, bár magukat a szatmári feltételeket nem fogadta el.

1706-ban írta Vay Ádám Veracius Constantius álnéven azt a híres röpiratot, mely „egy szabad ország szabad városában" nyomatott s amely a kurucok 23 békefeltételét taglalja s válaszol a császári biztosok feleleteire. Az egész kuruc felkelésnek ez az egyik leghatalmasabb államjogi vitairata. Gróf Bethlen Miklós már ismertetett „Olajágat viselő Noé galambja" sem a kuruc, sem a labanc táborban nem aratott sikert. A labanc álláspontot Szirmay István „Fenestra obscura Rákócziana" című latin röpirata szegezte le. Nem túl szerencsésen, mert Bercsényi le akarta fordíttatni magyarra, azt tartván, hogy igen kilátszik belőle német uramék foga fehérje.

Kéziratban lappang, vagy el is veszett Rákóczi „Arany szabadsága". 1710-ben készült a fölkelés jogosságát legszebben és legalaposabban bizonyító s magyaron kívül latinul és franciául is ismeretes röpirat, amelyet egy lengyel királyi tanácsos leveleként ismerünk. A kitűnő és páratlan tájékozottsággal megírt röpirat szerzője, bár sokáig Rákóczit, vagy Rádayt gyanították annak, valószínűen szintén Vay volt.

A röpirat 1706-ra van keltezve, de valószínűen csak 1710-ben íratott. A kitűnő tanulmány végighalad az egész magyar történeten s hosszasan taglalja, hogy a magyarok miért tartják az 1687. pozsonyi országgyűlést törvénytelennek. Majd a szabadságmozgalom ismertetése után arra a végkövetkeztetésre jut, hogy: „Minthogy azért a magyarok magokviselésekben nemcsak a külső lehetőség, hanem még a belső hatalom is meg volt: nyilván való, hogy az ónodi gyűlés végzései törvényesek voltak és következésképpen a pozsonyi híres diéta teljességgel erőtlen… ami Pozsonyban végeztetett volt, egyenesen ellenébe tétetett a törvényeknek és az ő igazságos fundamentumos igazságoknak és azokat fenekestől felforgatta; ellenben ami végeztetett Ónodon, a törvényeken és a legrégebbi példákon építtetett, sőt az igazgatást és a törvényeket lábra állította".

A politikai, nyomtatásban megjelent, vagy kéziratban terjedt röpiratok mellett még, főleg külföldi vonatkozásban, az első magyar újságnak, a gróf Esterházy Antal és Rákóczi nevéhez fűződő s 1705 április 14-én megindult „Mercurius Veridicus ex Hungaria"-nak volt jelentős információs és meggyőző szerepe.

A nyomtatott szöveg nagy befolyásának felismerése késztette arra Rákóczit, hogy bevezesse a nyomdatermékek előzetes cenzúráját. Intézkedése azonban nem állt ellentétben kora gyakorlatával. Háborús időkben még napjainkban is szükség van a sajtó ellenőrzésére.

Már a szabadságharc alatt többen gyűjtöttek történelmi forrásanyagot a szabadságharc történetének megírásához. Rákóczi közelében élt Brenner Domokos s még Márki is neki tulajdonította a Hágában 1739-ben hat kis kötetben megjelent „Histoire des Revolutions de Hongrie" című művet. Pedig César de Saussure értesítése alapján kétségtelen, hogy ez a mű nagyrészt Rákóczi munkája. Vay Ádám az erdélyi fejedelmek udvartartásáról és uradalmairól keresett Rákóczi számára történelmi anyagot. Hevenesi Gábor, az említett jezsuita 91 kötet anyagot gyűjtött össze Magyarország történetére vonatkozóan. A még gyermek Kolinovich Gábor már ekkor gyűjtögette az anyagot s 1728-ban valóban megírta e kor történetét. Károlyi Sándor is meg akarta írni, de ideje nem volt hozzá s levelekkel teli ládáját feldolgozás végett fiára hagyta. A jezsuita Spangár András Pethő Gergely krónikájához gyűjtött toldalékokat. A császár-király szempontjából Wagner Ferenc szedegette össze az aktákat, amelyeket Lipót és József életrajzaiban 1719 után fel is használt.

Már 1707-ben jelent meg Rákócziról egy oklevelek alapján készült életrajz, mely két ízben Párizsban s egy alkalomkor Kassán jelent meg francia nyelven. Szerzője ismeretlen, állítólag valaminő Lenoble Ernst. Németül 1711-ben Lipcsében jelent meg a felkelés és a függetlenségi harc első teljes előadása „Wahrhafte curieuse Beschreibung von dem mit 1701-1711 gewährten neunjährigen Rebellionskrieg in Ungarn" címmel.

A mozgalom legtermékenyebb történetírója maga Rákóczi volt, aki száműzetésében megírta Emlékiratait és önéletírását is s nagyrészt szerzője az említett hágai összefoglaló történelmi műnek is.

A szabadságharc idejében készült és ránk maradt emlékiratoknak és naplóknak se szeri, se száma. Márki a háromkötetes Rákóczi-életrajzában közel negyvenről ad számot, amelyeknek felsorolására nincs terünk. Igen jelentős a ránk maradt levelezés is, amely ma ugyan forrásanyag, de a maga korában nagyrészt közvéleményalakító és eseményeket mozgató tényező volt.

A kuruc idők alatt jelentős törvényalkotás és kodifikálás is folyt. A fejedelem Gyulafehérváron, Szécsényben, Vásárhelyen és Ónodon 79 törvénycikket szentesített. A kodifikáló munka különösen a hadi regulák kiadásában nyilatkozott meg. De a jogi élet nemcsak ezekben nyilvánult meg. Rákóczi, aki az igazság bajnoka kívánt lenni, nagyon sokat tett az igazságszolgáltatás rendjének visszaállítására. Valósággal újjáteremtette a magyar igazságszolgáltatást. Erdélyben ítélőtáblát szervezett, Magyarországon felállította az állandó törvényszékeket. Megyénként 24 választott bíró két ítélőtáblát alkotott s ítéletük ellen a szenátushoz lehetett fellebbezni. A megyék évenként választottak összesen 24 ülnököt, akik a törvénytevő táblát alkották s fennebbviteli fórumot jelentettek. A hadi törvényszékek felállítása még ezen intézkedésnél is fontosabb lépést jelentett a magyar igazságszolgáltatás fejlesztésében.

Jelent meg két egyházjogi mű is, amely a főkegyúri jog kérdését taglalta. Egyik Rákóczi álláspontját védte, a másik a pápának adott igazat.

Ezekben foglalhatjuk össze Rákóczi Magyarországának társadalmi és szellemi képét, amely a szociális és közgazdasági állapotokról adott rajzunkkal és az ország vezetőiről, a hadseregről és magáról a rétegezett politikai nemzetről nyújtott képünkkel együtt plasztikusan kialakítja mindenki előtt Rákóczi független, szabad Magyarországát. Hogy milyen is volt és talán még inkább, hogy Rákóczi kezdeményezései alapján milyen lehetett volna, ha sikerül az, amiért Rákóczi kibontatta szabadságot és hazát igérő selyemzászlóit…

(Vége a második könyv második részének)

III. RÉSZ

Az út lefelé
1707-1711

ELSŐ FEJEZET
A katonai és külügyi helyzet

1707 júniusában jutott el a kuruc szabadságmozgalom a csúcsra. A katonai helyzet is szilárd volt, Rákóczit Marosvásárhelyt beiktatták erdélyi fejedelemségébe. Az erdélyi és magyarországi rendek szövetkeztek egymással. Az ónodi gyűlés kimondta a trón üres voltát s ezzel az addigi szabadságharc függetlenségi harccá lett. XIV. Lajos elismerte Rákóczit független szuverénnek. Rákóczi neve ismét forogni kezdett a közel északi külországok ügyeiben. A mozgalom az eddigi négy év alatt ilyen megmásíthatatlanul határozott irányt még nem öltött. A mozgalom a csúcsra ért, ahonnan messzi horizontok ködbe vesző távlata kéklett a szemlélő felé s csak a fantázia szabott határt a lehetőségek elé. A valóságban azonban ez a nagy perspektíva csalóka volt, amely a dolgok valóságos méreteit túlzottá torzítja. A nagy látóhatár távlatában elveszett az egyre fenyegetőbben fellépő fizetésieszköz-válság s az ezzel kapcsolatos gazdasági csőd s elveszett a hadsereg és a lelkek lassú kimerülése, elfáradása, amely a küszöbön álló években egyre csak növekedni fog, hogy végre feleméssze minden további ellentállási lehetőséget. Nem lehetett felismerni, hogy a csillogó külpolitikai lehetőségeknek nincs reális tartalmuk s a maguk valójában csak közelinek látszó, de soha meg nem közelíthető délibábok.

Rákóczi, a kevéssel előbb beiktatott erdélyi fejedelem, az imént függetlennek nyilvánított Magyarország koronázatlan ura, aki mellé néhány nappal előbb választották meg Bercsényit fejedelmi helytartóul a lelkes rendek, az ónodi gyűlés berekesztésekor joggal mondhatta, hogy örömmel távozik az ország sátrából, mert látja, hogy Isten egységben tartotta a szövetkezett rendek szívét. Őmaga mindig szíves akarattal, nagy veszedelmek közt is jó igyekvéssel és a maga hasznának keresése nélkül kormányozza a magyar hazát s nincs egyéb célja, mint édes hazája boldogságát keresni és nem kételkedik, hogy Isten ezt a boldogságot megadja, ha a rendek megemlékeznek hazafiságukról s megőrzik szívükben az egyességet és az őszinteséget, amellyel óhajtott hajdani szabadságuk visszanyerésére törekedniök kell. Joggal mondhatta, mert tudta, hogy seregei biztosan tartják kezükben az országot s tudta, hogy napok óta lengyel vendégek várnak rá Szerencsen, akiknek útján a magyar ügyet újabb külpolitikai kapcsolatokkal lehet alátámasztani. Nem láthatta még azt, amire csak az év végén jött rá, hogy „szemlátomást kezdett minden hanyatlani…” A csúcsról könnyebb a végtelenbe nézni, mint közvetlen a hegy lába alá látni.

Már a felkelés legelején szóba került Rákóczi lengyel királysága. Már a felkelés kezdete óta állandóan összeköttetéseket keresett és igyekezett fenntartani Rákóczi nemcsak lengyel híveivel és barátaival, hanem Ágost szász választóval, az elűzött lengyel királlyal, XII. Károly svéd királlyal s újabban Nagy Péter orosz cárral is. A sokoldalú összeköttetése közepette egyre jobban belebonyolódott a lengyel kérdésbe, amely - úgy látszott - magas támogatókat fog szerezni, vagy a svéd király, vagy az orosz cár személyében a magyar ügynek.

A kérdés 1707 kora tavaszára lett időszerű. Február 26-án érkezett Munkácsra Bercsényi feleségestől és március elsején jött meg Szkólyából 300 lengyel katona és számos lengyel úr kíséretével Szienyiavszka hercegnő, Rákóczi már ismert lengyel rokona, akit már első találkozásuktól kezdve meleg és belső kapcsolat fűzött Rákóczihoz. Bercsényi a találkozót vidám és hangos farsangnak rendezte meg, hogy annál jobban leplezze azokat a tárgyalásokat, amelyeknek ekkor kellett megtörténniök.

XIV. Lajos 1706-ban megvásárolta Rákóczi számára Szobieszka Mária lengyel királyné jaraszlói uradalmának felét nyolcszázezer livreért. Mivel azonban Rákóczi ősei lengyel honosságáról szóló oklevelét a lengyel országgyűlésen még nem hirdették ki, nem köthetett Lengyelországban adás-vételi szerződést. Így 1706 november 28-án megbízta Fierville francia ezredest, hogy ez ügyben tárgyaljon Szienyiavszka hercegnővel. De Bonac tehát, aki ekkor a svéd király mellett képviselte a napkirály érdekeit, oly szerződést kötött a lengyel korona főmarsalljával, gróf Bilinskyvel, hogy az uradalmat a hercegnő nevére írják. A hercegnő mostani látogatásakor ez a birtokügy is elintéződött s Rákóczi megnyugodhatott, hogy szükség esetén lengyel földön, a magyar határtól nem messze, van saját tulajdonú biztos menedéke. Rákóczi 1707 szeptember 17-én erről azzal a meghagyással utasította a birtok kézhezvételére kedvenc diplomatáját, Kray Jakab késmárki főbírót, kit később a császáriak kivégeztek, hogy „mivel most hamarjában nem kívánjuk mindeneknek tudtára adni azon jószágnak számunkra lett acquisitióját, csak szintén az emlitett palatínusné neve forogjon benne".

A birtokvásár elintézése mellett azonban sokkal fontosabb ügyek kerültek szőnyegre. Rákóczi már januárban megírta Potoczkij kievi palatínusnak, hogy Lengyelországnak csak úgy nyújthatna segítséget, ha biztosíttatik a svéd király részéről, különben kitenné országát az oroszok és kozákok betörésének s ezzel újabb háborút idézne fel. Úgy látszik, hogy már ekkor szóba került ismét Rákóczi esetleges lengyel királysága. Sajnos, hogy Rákóczi ezekről a napokról csak egy semmitmondó mondattal emlékszik meg Emlékiratában: „A lengyelországi főtábornoknő a munkácsi hercegségemmel határos skólyai jószágáról látogatásomra jött Munkácsra. Eltávozta után, március havában, útra keltem Erdélybe". Szienyiavszka, aki Rákóczit mindenképpen Lengyelország trónjára szerette volna emelni, talán, hogy véle, maga is oda emelkedjék, ekkor még a svéd király támogatásával akarta ezt végrehajtani. Kétségtelen, hogy első sorban ily irányú beszélgetések adhatták az impulzust Rákóczinak, hogy március 10-én felajánlja XII. Károlynak, miszerint hajlandó serege egyik részével Lengyelországon át Sziléziába vonulni, amely hajlamos a felkelésre s így közösen támadhatnák meg Ausztriát Csehország felől.

Ez a Szilézián, Csehországon, Magyarországon át Erdélyig húzódó svéd-magyar hadvonal kétségtelenül oly nagy feladat elé állította volna a császári seregeket, hogy Bécs nem térhetett volna ki az áldozatos békekötés elől. Egyben ez az együttműködés Rákóczi lengyelországi királyságához is megnyerte volna XII. Károly támogatását, aki végre rendet akart látni Lengyelországban.

A lengyelországi kérdés az alatt is forrt tovább, amíg Rákóczi Erdélyben járt. A Lengyelország fölötti befolyást két uralkodó kívánta magának biztosítani: a svédek és az oroszok ura. Előrelátható volt, hogy a svéd király nem fogja tűrni Péter egyre erősödő befolyását s a két uralkodó közt nyílt kenyértörésre kerül a sor. Viszont azt is várni lehetett, hogy a szász választófejedelemség területén álló svéd király megtámadja József császárt is. Péter tehát április utolsó napjaiban szövetséget ajánlott fel Józsefnek s XII. Károly ellen 50.000 főnyi támogatást ajánlott fel. Csupán azt kötötte ki, hogy a császár vagy savoyai Eugent, vagy - Erdély megtartása fejében - Rákóczit ismerje el lengyel királynak.

Lengyelországban a már előbb letett Ágost szász választót Nagy Péter támogatta eddig a svéd király ellen, akinek Szaniszló király volt az embere, s utóbbit Rákóczi még 1706 december 2-án is támogatással biztatgatta az orosz ellen. Most azonban megváltozott a helyzet, amikor Péter a svéd király emberével szemben Rákóczit akarta a lengyel trónra ültetni.

Péter ajánlatán Bécsben nem kaptak s megkérték, hogy ne támogassa többet a magyarországi és erdélyi forradalom fejét. Péter így Bécsben visszautasításra találva, még élénkebben Rákóczi mellé állt s mikor Rákóczi a beiktatás után visszatért Erdélyből, már várta Péter

követe, egy bizonyos Korbe nevű görög, akit Ráday hallgatott először meg s aki értesítette Rákóczit, hogy a cár elhatározta, miszerint a lengyelek megegyezésével őt, Rákóczit fogja a lengyel királyságra emelni, mivel Ágost a lengyel koronáról az altranstädti békében történt lemondásával megszegte a cárral kötött szövetségét.

Mielőtt az egymást rohanva követő eseményeket időrendben is előadnánk, idézzük az 1707. évi lengyelországi vonatkozásokra César de Saussure levélformában írt emlékirata idevonatkozó részét, mely tömörsége mellett azért is figyelemre méltó, mert minden bizonnyal a fejedelemtől is szerzett írója hozzá ismeretanyagot. Emlékirata ide vonatkozó része a következőképpen adja elő az eseményeket:

„A mindig győztes svéd király Ágost királyt az országból kiűzvén a szász választófejedelemségbe szorította és oly hátrányos békefeltételek elfogadására kényszeritette, amelyeknek első pontja értelmében a lengyel koronáról végkép lemond. Ekkor azonban XII. Károly nagy ellensége, az orosz cár, jókora haderővel még Lengyelországban tartózkodott. Ez látva, hogy a szász választó az ő szövetségét megsértve a trónról írásbeli szerződéssel lemondott: mást, egy harmadikat akart lengyel királlyá választani XII. Károly jelöltje ellen. E célból Nagy Péter cár titkon követet küldött Rákóczihoz, ki neki e királyság koronáját a köztársaság beleegyezésével felajánlotta és javaslá: lépjen szövetségre az ő urával, ki a maga részéről - Rákóczi közvetítésével - szintén szövetkezett volna a francia királlyal, hogy annak segélyével a svédekkel békét kössön. A fejedelem jól tudta, hogy mily segítségére lehetne neki a cár szövetsége, megbizta tehát követét, köszönje meg a cárnak, hogy ő Felsége reá gondolt, de közölje vele, hogy miután Lengyelország szabad királyság, különösen királyának választására nézve, kéri őt, tartaná a dolgot titokban és mint meg nem történtet, mindaddig, mig a prímás és a korona nagytanácsa ugyanezt az ajánlatot meg nem teszik neki. Másrészt a Szászországban álló svéd királyt mind a francia király, mind a szövetkezett magyar rendek szerették volna szövetségesül megnyerni, a fejedelem tehát tartott tőle, ha az megtudná, hogy ő a felajánlott lengyel koronát elfogadta és a cárral szövetkezett, - a császárhoz pártolna és hadseregét ő ellene, annak rendelkezésére bocsátaná. Szóval a dolog igen kényes volt. Azért Rákóczi, nehogy ellenségei számát gyarapítsa, titokban követet küldött Szászországba XII. Károlyhoz s közlé véle I. Péter cár üzenetét és az ő arra adott válaszát, majd megkérdezte, minő segítségre számíthat arra az esetre tőle, ha a cár, aki Magyarország határain áll hadaival, a császár kérelmére ő ellene fordulna? A svéd király válasza határozott és őt jól jellemző volt:

- A követ mondja meg urának, Rákóczi fejedelemnek, maradjon a cárral jó barátságban mindaddig, mig én Lengyelországba betörök, ami nemsokára megtörténik és a cárt én akkor onnan ki fogom verni.

Ez a válasz a fejedelmet arra bírta, hogy a cárt valahogy meg ne bántsa. Rövid idő múlva Lengyelországból egy nemest küldöttek hozzá követ képpen, aki a prímás és a nagytanács nevében felszólította a fejedelmet, hogy tartson igényt a koronára, biztosítván részükről őt, hogy megválasztása érdekében mindent elkövetnek. A fejedelem erre számos előkelő személyből álló követséget indított Varsóba, ennek élén gróf Bercsényi állott, aki egyedül volt beavatva valódi céljába. E célok a következők valának: az ő lengyel királlyá leendő megválasztását elkerülni, a cárt kímélni és békét létesíteni közte és a svéd király között a francia király és a bajor választófejedelem fölajánlott közbenjárásával azon föltétel mellett, hogy ez a választófejedelem emeltessék Magyarország trónjára s tartassék ott meg. Szaniszló Lengyelországban, Rákóczi fejedelem pedig Erdélyben uralkodjék. Azonban mind e terveket csakhamar romba döntötte XII. Károlynak Lengyelországba való betörése, ahonnan a cárt csakugyan kiűzé.

Rákóczi, mint maga feljegyzi, kétértelmű választ akart adni Péter előbb említett első követének, de az figyelmeztette, hogy ha nem vállalná a jelöltséget, akkor ura savoyai Eugen lengyel királyságára gondol. Rákóczi szerint ez az igen kellemetlen alternatíva volt az oka, hogy más természetű választ adott. Rákóczi a sok nyelvet beszélő Nedeczky Sándort küldte Péterhez, akinek 1707 május 24-én kelt követutasításában a következő intenciókat szegezte le:

1. Siessen a cárhoz s ott a szokásos szertartások után, a kézcsókot sem feledve el, köszönje meg a cárnak, hogy Rákóczit nemcsak érdemesnek tartotta a lengyel trónra, hanem annak elfoglalására is kegyesen meghívta.

2. Annál inkább megilletődött Rákóczi, mert ő csak édes hazája, Erdélyország és azok ősi szabadságáért ragadott fegyvert s nincs nagyobb kötelessége, mint azokra gondot viselni s mert annyira hitt a császár és a cár közt létrejövő szövetségben, hogy nem is remélte, miszerint követét a cár elfogadná, melynek ellenkezőjéről most zálogot nyert.

3. Figyelmeztesse a követ a cárt azokra a nemzetközi bonyodalmakra, amelyek Szaniszló király elmozdításával következhetnek s inkább ajánlja a svéd királlyal való kibékülést, amelynek ügyében úgyis megkereste már a cár a francia királyt.

4. Ezek a nehézségek a lengyel korona kívánásától visszariasztják az embert, bár tudja Rákóczi, hogy a cár, mint Lengyelország szövetségese a szabad királyválasztás épségbentartásával épp azt a szabadságot akarja biztosítani, amelyen Szaniszló megválasztása csorbát ütött.

5. Jelezze a követ, hogy Rákóczi biztos benne, hogy a cárt nem Szaniszló személye elleni érzés, hanem a lengyel szabadság ügye vezérli s így reméli, hogy Szaniszló elismerésével a béke akadályai elháríttatnának.

6. Okolja meg a követ, hogy a cárra mennyivel előnyösebb a független Magyarország és Erdély, mint az osztrák uralom, amely neki mindig ellensége lesz s már ezért is hasson oda a követ, hogy a cár keresse a békét a svéd királlyal, hogy Lengyelországgal és Magyarországgal így kezet foghasson. Rákóczi ebben az esetben mindent el fog követni, hogy XIV. Lajost rábírja a cár és XII. Károly közötti közvetítésre.

7. Mivel a cár a rácok megfékezését igérte, sürgesse a követ, hogy erre nézve a cár mielőbb tegyen lépéseket.

8. Bírja rá a követ a cárt, „hogy kéz alatt küldjön puskaport a legigazságosabb ügy folytatására és ekkép a béke megkötésének megkönnyítésére."

Két nappal utóbb még egy 5 pontból álló utasítást adott Rákóczi Nedeczkynek, most már az ónodi táborból, miután valószínűen Bercsényivel megbeszélte az ügyet. Ez a részletes utasítás arra az esetre szólt, ha Péter nem lenne elragadtatva Rákóczi kitérő válaszától s arra utasította Nedeczkyt, hogy ez esetben jelentse ki, van neki titkos utasítása is, de azt csak magánkihallgatáson adhatja elő. Ott pedig ajánlja a cárnak, hogy Lengyelországgal megbékülve lépjen szövetségre a svéd királlyal és a francia királlyal József császár ellen s vegye oltalmába a szabadságától igazságtalanul megfosztott magyar nemzetet. Rákóczi hajlandó élete hátralevő részét a felajánlott lengyel trón elnyerésére fordítani, de a lengyel királyválasztás függesztessék fel addig, amíg az osztrákokkal Magyarországon a béke megköttetik, amit legkönnyebben úgy lehetne siettetni, ha a svéd király megtámadná József császárt. Ajánlja a cárnak, hogy támadja meg maga is Ausztriát s a magyar sereget támogassa. Ha a kikényszerített európai háború miatt Magyarországgal békét kötne a császár, Rákóczi hajlandó a lengyel trónt elvállalni. Ha ez tetszene a cárnak, Nedeczky kérje meg őt, hogy mindez maradjon a magyar háború végéig titokban s hozza elő a szerződéskötés szükségét. A rácok ügyét és a puskaport a titkos audiencián is szorgalmazni kell.

Ily körülmények közt vette kezdetét Rákóczi összeköttetése a cárral, amely új színt hozott a függetlenségi harc további külpolitikai játékaiba.

Rákóczi, mint azt már de Saussure leírásából tudjuk, Ráday Pált azonnal elküldte a Szászországban álló XII. Károlyhoz, akivel még az év elején katonai együttműködésre gondolt. A svéd király ekkor diadalai csúcsán volt s XIV. Lajos is kereste barátságát. Rákóczi a cárral kötendő esetleges szövetséggel nem tehette ki magát Károly nehezteléséének s ezzel nem keresztezhette francia patrónusa terveit sem. Valószínűen tudott különben is róla, hogy a Lengyelországban mellette mutatkozó hangulatban nagy szerepe van a francia udvarnak is, melynek politikájában a Habsburg-ellenes magyar-lengyel egységfront jelentős szerepet játszhatott volna. Ráday misszió ja annál is fontosabb volt, mert XII. Károly azzal a fenyegetéssel tartotta sakkban a feléje orientálódó Rákóczit, hogy a császár kérésére segítséget fog nyújtani ellene. Egyidejűleg Szaniszló királyhoz is követet küldött Rákóczi s azzal bíztatta, hogy Szienyiavszkij és a nagytanács hajlandó Szaniszlót királyul elismerni, ha hajlandó őket elfogadni. A svéd király válaszát már ismerjük, ő egyszerűen Péter kiverését ígérte meg. Szaniszló pedig nem vette igénybe Rákóczi támogatását. Ő Isten kegyelméből Lengyelország királya, izente, amin nem változtat az, hogy elismeri-e őt a nagytanács, vagy sem. A szenátorokat tehát csak mint magánembereket hajlandó fogadni.

A válaszok után igazán nem juthatott Rákóczi más eredményre magában, mint hogy nem ejti el a cárt, hanem békét igyekszik közte és a svéd király között közvetíteni a francia király és a bajor választó közbenjárása mellett. Szaniszlót megkísérti megtartani Lengyelország, magát Erdély trónján s az üresedés előtt álló magyar trónt, régi elgondolása szerint, a bajor választónak szánta. A terv, amely egész Közép- és Észak-európa minden problémáját megoldotta volna, sokkal nagyobb vonalú volt, mint amit Rákóczi tényleges súlyával realizálni is tudhatott volna.

Már az ónodi gyűlés alatt megdöbbenéssel értesült Rákóczi arról, hogy Stahremberg Trencsén és Lipótvár között előnyomulva a Csallóközből Vágújhelyen sáncot hányatott. Ebből arra következtetett, hogy Stahremberg rendszeres hadműveleteket fog kezdeni a Felvidék ellen, amelyeknek végzetes következményei lehetnek. A várható katonai megpróbáltatás miatt is fokozottan a külpolitikai működéstől várta a helyzet megmentését s így a gyűlés után még nagyobb lendülettel vetette be magát az északi ügyekbe. Bizalma teljesen Bercsényibe helyeződött, akit nemcsak helytartójául választatott meg, de a Vág melletti parancsnokságot is Esterházy Antalra bízta, hogy Bercsényit felhasználhassa külföldi küldetésekre.

Még együtt voltak Ónodon a rendek, amikor Rákóczi már Sibrik Miklóst Szerencsre az érkező lengyel vendégek elé küldötte. Két nap múlva, június 23-án a Szerencsre érkezett lengyel vendégek Csepelovszkij lengyel kapitány útján értesítették Rákóczit megérkezésükről. A lengyel vendégek Viszniovszka hercegnő és menye, a litvániai marsall s több főrangú úr és hölgy voltak.

Június 26-án folyt le az ünnepélyes és külsőségekben díszesen zajos fogadtatás a körömi táborban. Az ebéd és a tánc egész estig eltartott s mikor a vendégek elmentek, Rákóczi hosszasan tárgyalt még Bercsényivel. Ekkor értesült Rákóczi arról, hogy június 8-án a lengyel országgyűlés örökre megfosztotta Ágost királyt a tróntól és Leszcsinszkij Szaniszló királyságát trónbitorlásnak nyilvánította, elrendelve az új királyválasztást.

A lengyel és magyar trónfosztás között csak öt napi időköz volt.

Rákóczi Ottlyk Pált két nappal később Lengyelországba küldte s 28-án és 29-én a szenátussal történt több rendbeli tanácskozás után 30-án tizenkét futárt indított útnak a legnagyobb titokban. Még titkára is csak annyit tudott feljegyezni: „kik hová ordereztetettek ő Felségétől és ki eleiben? nem constált még most”.

Rákóczi a körömi táborból előbb Kassát kereste fel, majd Szerencs, Sárospatak, Lelesz, Putkahelmecen át július 9-én érkezett Munkácsra. Innen küldte Ráday Pált és Kálnásy Jánost Ungvárra az orosz cár és a lengyel rendek követei elé. 21-én Ráday társaságában érkezett Munkácsra Volniszkij Mihály lengyel megbízott, akinek Rákóczi jelezte, hogy a követségeket Ungváron fogja fogadni, ahová Bercsényi, mint házigazda, már előre is ment. Ungvárra menet Putkahelmecen fogadta Rákóczi Nedeczkyt és hallgatta meg jelentését lengyelországi útjáról. Nedeczky azonnal előre sietett s Ungváron ő üdvözölte előbb a lengyel, majd az orosz követet. Rákóczi külön-külön fogadta nagyfényű külsőségek között a két követet s a cár követével, az erdélyi származású, görög eredetű Korbe (Csorbe) Ivanovics Dávid orosz pappal egy óra hosszat tárgyalt négyszemközt. A követ közölte Rákóczival, hogy a cár a lengyel köztársasággal egyetértőleg elhatározta, hogy Rákóczit emeli a lengyel trónra.

Rákóczit nem lepte meg a hír. El lehetett rá készülve az előzmények alapján. Most azonban határozottan állást kellett foglalnia. A kérdés számára annál nehezebb volt, mert mint Emlékiratában írja, tudta, hogy a lengyel, magyar és erdélyi korona birtokában feltétlenül ellenkezésbe kell jönnie valamelyik esküjével, mert mint Magyar- és Erdélyország urának harcolnia kell a császár ellen, viszont Lengyelországnak az érdekei azt kívánják, hogy jóban legyen Ausztriával. A lengyel korona elfogadása tehát attól is függött, hogy sikerül-e Miksát, a bajor választót, rábírni arra, hogy elfogadja a magyar koronát.

A vezérlő fejedelem a követeket pompásan megvendégelte. Jobbján az orosz, balról a lengyel követ ült. Utána hajnalig folyt a tánc. Másnap, július 25-én megérkezett kökényesdi Vetési László, akit Rákóczi három évvel előbb küldött ki residensül a bajor választó mellé és „sok derék Leveleket és titkos Correspondentiát hozott magával." Vetésitől épp arra vártak választ, hogy Miksa hajlandó-e a száműzetés kenyerét felcserélni a magyar királysággal, ami Rákóczi lengyel királyságának elengedhetetlen előfeltétele volt. A skeptikus Vetési, aki cseppet sem lelkesedett a detronizációs határozatért, a két külhatalom jelenlevő s mindent igérő követe mellett súlytalannak bizonyult. Vetési teljesen bizalmatlan volt XIV. Lajossal szemben s Rákóczinak csak azt tudta ajánlani, hogy mindenáron egyezzen ki a császárral, amíg lehet. Választás csak kettő közt lehet, meg tudja-e tartani a kiegyezéskor magának Erdélyt, vagy sem. Egyedül csak az erdélyi fejedelmek szabad választásának helyreállítására lehet most gondolni, de ha ez sem megy, arról is le kell mondani, hogy biztosíthassa Rákóczi a haza életét és vagyonát. Valószínű, hogy Vetésinek ezeket tartalmazó s Rákóczihoz intézett július 29-éről keltezett emlékirata későbbi eredetű, de előző leveleiből is bizonyos, hogy nagyobb reményeket a 26-án történt kihallgatásakor sem tárhatott a vezérlő fejedelem elé.

Rákóczi azonban úszott a megindított események árjával. Két napig tárgyalt, hol a szenátussal, hol egyik, hol a másik követtel, de legtöbbet az orosszal beszélt négyszemközt. 27-én ünnepélyes búcsúkihallgatáson fogadta a két követet. A cár követének megköszönte, hogy a cár megemlékezett személyéről, azonban arra kérte a cárt, hogy tekintettel arra, miszerint Lengyelország szabad állam s nagyon ártana tervének, ha a lengyelek megtudnák, hogy a cár felajánlotta neki és ő elfogadta tőle a lengyel trónt, tartsa a dolgot titokban s tekintse a dolgot mindaddig meg nem történtnek, amíg Lengyelország prímása és nagytanácsa a trónt forma szerint felajánlják.

Rákóczi még aznap visszatért Munkácsra, ahol, miután Bercsényivel még egyszer meghánytavetette a dolgot, Ráday Pállal megfogalmaztatta a cárhoz intézendő feleletet. Majd megbízta Nedeczkyt, hogy Gosztonyi Miklóssal és Madocsányi Jánossal kísérjék vissza az orosz követet a cárhoz Lengyelországba.

A lengyel követ 29-én vett búcsút Rákóczitól. Rákóczi nem bízott a lengyelek ajánlatának őszinteségében, mert a prímást és a kancellárt még mindég Ágost hívének tartotta, mindazonáltal megizente mind a cárnak, mind a lengyel nagytanácsnak, hogy a jóakaratot, amiért hálás, külön követséggel fogja megköszöntetni.

Hátra volt Des Alleurs és közvetve XIV. Lajos megnyugtatása. Rákóczinak különben is az volt a benyomása, hogy Des Alleurs, bizonnyal ura utasítására, húzódik Miksa király-jelöltségétől s Rákóczit szeretné a magyar trónon látni. Igyekezett meggyőzni Des Alleurst, hogy mindez nem ellenkezik a francia érdekekkel. Folytatja a háborút a császár ellen s ha XII. Károly a császár mellé áll, akkor a francia érdekeket szolgálva fog Rákóczi szövetségre lépni a cárral.

Rákóczi nagyon érezte új külpolitikai lépésének súlyát s még egyszer áttárgyalta a dolgot most már nemcsak Bercsényivel, hanem Károlyi Sándorral és Vay Ádámmal is. Valószínű, ennek következményeként küldött augusztus 6-án még egy újabb, nagyon kimerítő utasítást és egy terjedelmes utóiratot Nedeczkynek, amelyben még egyszer pontosan összefoglalta mindazt, amit el akar érni a cártól. Ugyanezen nap közelebb vonult az északi határhoz, hogy hamarabb kapja a lengyel híreket.

Az első utasítás csak azt szegezte le, hogy bár Rákóczi eltökélte a lengyel korona elfogadását, de előbb meg fogja ily irányban kérdezni a magyar és erdélyi rendeket s csak azután küldheti ki meghatalmazottjait. Ismét kérte a rácok lecsillapítását, kérte követei számára az útlevelek kiadását s javaslatot tett a közvetlen orosz posta megszervezésére. Az aug. 6-án kelt utasítás már kimerítőbb volt. Ez leszegezte, hogy Magyarországon interregnum áll fenn, hogy Magyarország és Erdély közt olyan szövetség köttetett, amely mind a háborúra, mind a jövendő békére kiterjed s hogy az osztrák kormány ezzel szemben eltökélte Magyarország és Erdély leigázását. Rámutatott arra, hogy Lengyelország helyzete mennyire emlékeztet a magyarországi helyzetre, a svéd király pedig a maga hatalma gyarapítására Lengyelország ellen tör. Ez az a pillanatnyi helyzet, melyet a követeknek ismerniök kell. Mivel Rákóczi elhatározta, hogy bizonyos szövetségben kikötött pontok és feltételek mellett elfogadja a felajánlott lengyel koronát, mert a magyar tanácsosok és az erdélyiek is azt vallják, hogy abból csak haszon háramolhatik, tudakolják meg a követek, hogy a cár és a lengyel rendek hajlandók volnának-e Rákóczihoz meghívást kinyilatkoztató követséget küldeni. A feltételek pedig a következők: Felbonthatatlan szövetség Oroszország, Magyar- és Erdélyország, valamint Lengyelország között. A cár támogatja Rákóczit mint lengyel királyt pénzzel és hadsereggel, amíg erre szükség van. A cár mint egyenjogút tekintse a trónon Rákóczit, aki a cár távollétében az orosz sereg felett intézkedhessék. Mivel Rákóczi Magyarországot és Erdélyt a hazája iránt érzett szeretete miatt nem hagyhatja el, annak biztonsága, java és segedelme nélkül; a cár vegye gondjába Magyar- és Erdélyországot. Ezt az utóbbi kívánságot az utasítás egy tizenkét pontból álló külpolitikai megokolással támasztotta alá. Végül azt ajánlotta Rákóczi, hogy a szövetséget egészítsék ki a bajor választóval, hogy így az európai békébe Magyar-, Lengyel- és Oroszország is bekerülhessen, ami elejét venné a svéd király Lengyelország elleni támadásának.

Az utóirat főleg arra fektetett súlyt, hogy a követek nyilvánosan csak a szövetség megkötéséről beszéljenek s Rákóczi megválasztásáról hallgassanak s ha a választás elmaradna, de a cárral előzőleg a szövetség mégis megköttetne, az esetben a lengyel köztársasággal szorosabb szövetség ne köttessék, csak olyan barátsági szerződés, amelyben nincs benne a véd- és dacháború, nehogy Magyar- és Erdélyország a svédekkel nyílt háborúba bonyolódjék.

Rákóczi valóban megkérdezte nemcsak a magyar tanácsurakat, hanem az erdélyieket is s azok a nemzeti hagyományok alapján mindannyian a lengyel korona elfogadását tanácsolták. Rákóczi közben állandó összeköttetésben állt Lengyelországgal. Augusztus 19-én fogadta

Péter cár újabb követét, aki közölte vele a cár és a lengyel köztársaság meghívását. Még aznap tizenkét óra hosszat tartó tanácskozáson megbeszélte Rákóczi a szenátussal a lublini királyválasztó lengyel országgyűlésre küldendő követek utasítását. A cárnak ismét megizente, hogy hatalma csak gyarapodni fog, ha szövetségre lép a francia királlyal, kinek közvetítésével a svéd királlyal is kibékülhet. A cár viszont járja majd ki a versaillesi és a bécsi udvaroknál az európai békében Magyarország szabadságának biztosítását. Végül az európai háború lezárása után a cár indítson háborút Magyar-, Lengyel- és Franciaország szövetségében a török ellen s verje ki azt Európából.

Ily utasítással bocsátotta útnak Lengyelországba menő követeit. A követséget Bercsényi vezette s a szövetkezett rendeket Klobusiczky Ferenc és Berthóti Ferenc szenátorok, Erdélyt pedig Ráday Pál képviselte. A követséget megfelelő díszes kíséret követte. Ugyanezen napon megérkezett Rákóczihoz Danzigból, feleségétől Langh doktor, ki szintén „bizonyos leveleket" hozott…

A régi északdéli államszövetségi rendszer, amely egy nyugati neolatin állammal is kapcsolatban áll s biztosítja Közép-Európa egyensúlyát a nyugati németség s a balkáni török, azelőtt görög hatalommal szemben, Rákóczi új külpolitikai terveiben újjászületett.

Alig indult el a díszes követség, Des Alleurs informálta Rákóczit ura állásfoglalásáról. Míg Vetési azt állította, hogy XIV. Lajos sem Rákóczit, sem Miksát nem akarja a magyar trónon látni, hanem titokban egy Bourbonra gondol, addig Des Alleurs kedvezőbb képet festett XIV. Lajos állásfoglalásáról. A francia király ekkor, hogy a Habsburg-ház helyzetét még jobban nehezítse, Des Alleurs útján épp rá akarta venni Rákóczit, hogy ő maga fogadja el a magyar koronát.

Rákóczi a lengyelországi helyzet forrása közben figyelő szemmel tekintett Szilézia felé is. Sziléziában a nép a tűrhetetlen adópolitika és elnyomás miatt fellázadt a császár ellen. Azonnal a határra küldte Esterházy Antalt egy megfigyelő hadtesttel. Ez annál inkább kapóra jött, mert hisz már hónapok óta kedvenc terve volt a fejedelemnek, hogy Szilézián keresztül fogjon kezet XII. Károllyal Csehország, illetve a császár ellen. Esterházy nyílt levelekkel izgatta a különben is teljesen felbolygatott sziléziaiakat. Rákóczi tudatában talán már felbukkant a porosz királyfi magyar királyságának gondolata is, akinek az útja Szilézián keresztül vezetett volna Magyarországra, mint ahogy pár évtizeddel később el is vették a poroszok Sziléziát a Habsburgoktól. A sziléziai lázadás miatt Stahremberg és Rabutin is más megbízást kaptak s így nagyon fontos volt, hogy a svédek benyomuljanak Sziléziába és magukra vonják a császári erőket.

Bercsényit és követségét már a határnál nagy ünnepélyességgel fogadták a lengyelek. Szienyiavszkij és felesége Varsóban igyekeztek a cárt erősíteni abban az elhatározásában, hogy tartson ki Rákóczi lengyel királysága mellett. Rákóczi pártja egyre növekedett, de egyre bizonyosabbnak látszott, hogy megválasztatása előtt meg kell küzdenie XII. Károllyal. Pedig épp ez volt, amit Rákóczi mindenképpen el akart kerülni. Hisz az ő terve a francia, svéd, lengyel, orosz megbékélés volt, hogy valamennyi hatalmat bekapcsolja a magyar ügy támogatói közé. A lengyelek szeptember 9-ig elnapolták az országgyűlésüket és az ország főurai Varsóba siettek, ahol a cárral együtt türelmetlenül várták Rákóczi követségét.

XII. Károly már előbb értesítette Rákóczit, hogy ragaszkodik Leszcsinszkij Szaniszló királyságához s hogy Pétert ki fogja verni Lengyelországból. Károlyt tehát érthetően kellemetlenül lepte meg, amikor hírét vette, hogy Rákóczi díszes követséget küldött Varsóba a cárhoz. Úgy látszik már előbb élt a gyanúperrel, minden esetre már előbb határozottan készült a Péterrel való leszámolásra, mert augusztus 22-én, két nappal a magyar követség útra kelése után, váratlanul kibékült József császárral. Szászországból nem Szilézia ellen fordult, hanem

Lengyelországba nyomult azzal az elhatározott céllal, hogy Szobieszkij Jakabot ülteti Péter cár trónjára. A közhiedelem azt tartotta, hogy az angolok és hollandok vesztegették meg Piper kancellárt s az bírta rá a svéd királyt, hogy megtámadja Lengyelországot és Péter cárt.

Péter 12 évi fegyverszünetet ajánlott Károlynak s az volt a célja, mert közben aláírta a Rákóczival kötött szerződést, hogy minden erejével a császár ellen fordul s kényszeríti azt, hogy a magyar koronát engedje át a bajor választónak. Egyetlen feltétele az volt, hogy a francia király a békekötéskor őt, a cárt is foglalja be a békébe. XII. Károly hallani sem akart a cár fegyverszüneti ajánlatáról. Erre a cár haditanácsa azt ajánlotta a cárnak, hogy csalja Károlyt be az orosz síkságra s ott semmisítse meg. Bercsényi ekkor még mindig Varsóban volt. Rákóczi azonban, amint hírét vette Károly megmozdulásának, egyik futárt a másik után küldötte Bercsényi után, hogy azonnal térjen vissza.

Rákóczi ügye a dolgok ilyen fordulata után Lengyelországban egyszerre reménytelenné lett. A svédek hadmozdulatáról a XII. Károlytól visszatérő francia tisztektől értesült először. A lengyel eseményekről pedig Bártfán keresztül Viszniovszkij hercegné, Krakón át pedig Szieniavszkijné futárjai látták el hírekkel. A fejedelem súlyos napokat élt át. Még vadászatai közben is tárgyalásokat folytatott Des Alleurs-rel, La Motte-tal és gróf Tourneauval.

A lengyel tervek teljes összeomlásáról, mely minden kétségek közt is váratlan csapásként hatott, Bercsényi azon levele számolt be, amelyet egy orosz futár 17-én hozott Terebesre a fejedelemhez.

„Valóban sajnosan esett vala" írja Bercsényi, „hogy értettem: az nap másfelé kigyütt volt előmben az Asszony (Szieniavszkijné) Csernyakorban és micsuda rettenetes indignatióval volt Rádai és Nedeczki uramék előtt; ugyan könnyes szemmel s nem csak előttük, hanem többek hallatára detonált Fölséged ellen: miért kellett az ő hire nélkül declarálni magát? Semmi sem lesz belőle, nem lesz electio, csak ad speciem irtak,… már magok is csúfot üznek; az francia is elhagy, ez se segit! Sőt még micsoda vakmerőség volt zálog nélkül idegyünnöm? Ihon, Stanislaus maga irja: már Bécsből küldték meg neki a conditiókat, az császárral miként végzett Fölséged, hogy elhagyja Magyarországot ezen királyságért… ihon a svécus megindult, ezek semmit sem fognak addig cselekedni; nincs mit hinni lengyel oblatiónak, mert csak exponálni akarják, ut sit occasio pacis (hogy legyen béke-ok) és elállanak."

Rákóczit érthetően megdöbbentette Bercsényi levele, amelyben beszámolt, hogy váratlanul a legnagyobb nehézségek támadtak. És érthető Szieniavszkijné kétségbeesése is. A hercegnő a legnagyobb rajongással csüngött első találkozásuk óta Rákóczin és annak minden ügyén. Mind az első, mind a második lengyel királyság felajánlását ő készítette elő. Most egyszerre évek hosszú és tervszerű munkája gyümölcsének elveszését kellett megértenie. Elhamarkodottnak és időszerűtlennek tartotta Rákóczi vállalkozását. Ő, ki tavasszal még Károly támogatásával akarta Rákóczinak a lengyel trónt megszerezni, hamarabb meglátta, hogy Rákóczi a lehető legrosszabbkor vállalkozott a dologra s hogy az egész ügy csúfos sikertelenségbe fog fulladni.

Vetési is azt írta Lengyelországból Rákóczinak, hogy a lengyelek gyűlölik az oroszokat és szövetkezni fognak a svédekkel. Az ügy egyre romlott. A lengyelek csak azért ajánlották fel Rákóczinak a koronát, hogy alkalmuk legyen béketárgyalásokra. Rákóczi gyanakvása nem volt hiábavaló. Bercsényiék varsói megjelenése csak növelte azt a zavart, amely ekkor már egyre nagyobb lett Varsóban. Közben Szieniavszkij is elfordult Rákóczitól. Végül is a választás elmaradt. Egy eredménye azonban lett Bercsényiék expediciójának. Több napi bizalmas tárgyalás után szeptember 12-én Bercsényiék és a cár megbízottjai: gr. Golovkin Gábor, Dolgurukij Gergely és Safirov Péter megegyeztek a megkötendő magyar-orosz szövetség föltételeiben s azokat 14-én alá is írták. A cár ezen a napon nagyon melegen fogadta Bercsényit és kijelentette, hogy ugyan nem reméli, hogy a francia szövetségre lépjen vele, de

ha a svéddel kibékül, akkor Magyarország támogatására siet, mert nem nehéz ellenfél neki a császár. De ha a svéd valóban megtámadná Lengyelországot, akkor tudni akarja, hogy Rákóczi vállalja-e a lengyel királyságot, „mert nekem az kell, hogy akkor ember legyen mellettem" mondta.

A szerződésben Rákóczi kijelentette, hogy a lengyel rendek felkérésére, ha megválasztják királlyá, elfogadja a felajánlott koronát. A cár viszont megígérte, hogy Rákóczi szabad megválasztása esetén őt Lengyelország trónján minden erejével, fegyverével, pénzével stb. támogatni fogja s uralkodását a jövőben is biztosítja. Rákóczi királyi tekintélyét mindenkor tiszteletben tartja s távollétében seregét Rákóczi rendelkezésére bocsátja. Ha a svéd nem tör be, akkor a királyválasztást három hóra, legfennebb négyre elhalasztják, hogy ezalatt Rákóczi megkísértse francia-bajor közbenjárással a svédek és oroszok kibékítését. Azonban, ha ez a kibékítés nem sikerül, Rákóczi köteles minden további halogatás nélkül elfogadni a lengyel koronát. A cár megtartja mind Rákóczit, mind a magyar nemzetet barátságában. Rákóczi megválasztása után a svédekkel semmi esetre sem köt a cár békét a lengyel köztársaság nélkül, viszont a cár tudta nélkül Rákóczi sem tárgyalhat a svédekkel.

A cár kötelezte magát, hogy az esetben, ha a svédek Magyarországra támadnának, a magyarokat haddal és pénzzel is segíti s az orosz seregek a magyaroktól a szokásos ellátáson kívül nem követelhetnek ezért semmit. A pénzbeli segély nagysága csak Rákóczi megválasztása után fog megállapíttatni. A cár kötelezte magát, hogy minden eszközzel oda fog hatni, hogy a császár adja vissza Magyarország és Erdély szabadságát s hogy Rákóczi maradhasson meg erdélyi fejedelemségében.

Arra az esetre, ha a svédek nem békélnének meg s seregüket nem vonnák ki Lengyelországból, akkor a szerződés a cár és Rákóczi közös elhatározásától teszi függővé a teendőket s erre az esetre előírták a szerződés nyilvánosságra hozatalát.

Intézkedett a szerződés arra az esetre is, ha netán Rákóczinak Lengyelországból bujdosnia kellene. Ez esetben a cár mind őt, mind híveit menedékben részesíti s Rákóczi ellátására egy tartományt bocsát rendelkezésül. A szerződés még leszegezte, hogy a Magyarországot megsegítő orosz seregek átvonulhatnak Lengyelországon s hogy ez a szerződés nem másítja meg azokat a szerződéseket, amelyeket a cár Lengyelországgal eddig kötött s a jövőben még kötni fog.

Ez a szerződés, melynek előzményeivel kissé terjedelmesebben foglalkoztunk, Rákóczit végzetesen és visszavonhatatlanul belekapcsolta a közvetlen észak bonyodalmaiba s elhatározó irányt szabott a függetlenségi harc második négy éve diplomáciai törekvéseinek. Pedig a szerződés a lehető legrosszabb időben jött létre. Rákóczi azt véli, hogy Des Alleurs, aki nem szívelte Bercsényit, a szerződésről nem tett kedvező jelentést udvarának s ezzel magyarázza Rákóczi, hogy a XIV. Lajoshoz tett előterjesztései hatástalanok maradtak. Kétségtelen, hogy a békeközvetítés és a francia-bajor mediáció elérésének kísérlete meddő maradt.

Az események Lengyelországban most már heves egymásutánban kergették egymást. Bercsényi 18-án búcsút vett a cártól és haza indult. Nedeczky azonban a cár mellett maradt. A királyválasztásról szó sem lehetett, a svédek előnyomulása hírére még Szieniavszkijné is lemondott arról, amit tervezett, hogy a bizalmas dolgok megbeszélésére, amiket írásra nem bíz, a határon felkeresse Rákóczit. Rákóczi is visszatért a határról és Sárospatakra vonult vissza. A cár megkezdte haditanácsa javaslatára a visszavonulást. Október 2-án érkezett meg Klobusiczky és Ráday s Rákóczi velük ment Bercsényihez Ungvárra, ahol még egyszer átbeszélték a helyzet változását. Rákóczi már belátta, hogy a cár visszavonulásával a tervei dugába dőltek. „A svéd királynak Lengyelországba beütése s a cárnak ugyanonnani

visszavonulása óta" írja Emlékiratában „negotiatióm rendszere tökéletesen meghiúsultnak látszik vala". Az Ónod körüli napok szép reményei meghiúsultak.

A lengyelek fellélegzettek, amikor Péter kivonult, mert ellenség módjára bánt velük. Azonban csakhamar torkig laktak XII. Károllyal is, mert ő is lealázóan bánt a lengyelekkel. Az év végén hagyta el Károly a szerencsétlen országot, hogy Oroszországba nyomuljon előre tovább, ahol fegyvereit egy ideig komoly sikerek kísérték. Rákóczi október 11-én írta alá a varsói szerződést, amit a cár néhány nappal Károly oroszországi betörése előtt, december 21-én látott el kézjegyével.

Amely napon Rákóczi aláírta a cárral kötött szerződést, újabb utasításokkal ellátva ismét elküldte követnek a bajor választóhoz Franciaországba Vetésit. A hónap végén figyelmeztette Nedeczkyt, hogy a cárnál ne fogjon újabb tárgyalásokba, mert azokat nem fogja úgy sem jóváhagyni. November 5-én pedig Nedeczky útján figyelmeztette a cárt, hogy ne üljön fel a magyarokat, franciákat és bajorokat illetően a bécsi intrikáknak. Mivel azonban a császár újabban nagyobb erővel készül Magyarország ellen s Lengyelország szabadsága is a magyar szabadságtól függ, szerződésük értelmében most már számot tart a cár segítségére, nem kívánhatván senki, hogy a lengyel korona kedvéért árván és zavarban hagyja Magyarországot.

November közepén Ráday Pált most már a svéd királyhoz küldte el Rákóczi, hogy igyekezzen kimenteni Bercsényi orosz követségét s azt kérte, hogy az osnabrücki békekötés 11., 12., 13. pontja értelmében - téves alapon - a király vegye Erdélyt Szilézia mintájára gondjaiba.

XII. Károly és Szaniszló lengyel király nevében Crassau tábornok figyelmeztetést hozott Rákóczinak, hogy ne engedje a cár követeit Erdélyben és Magyarországon szabadon járni-kelni s álljon el attól a szövetségtől, amitől mit sem remélhet. Inkább bírja rá lengyel híveit, elsősorban a Szieniavszkijeket, hogy ismerjék el Szaniszlót királyul. Ennek fejében Károly és Szaniszló igyekezni fognak, hogy rászorítsák a bécsi udvart a felkelők követeléseinek elfogadására.

Rákóczi azonban, akit a cárral kötött szerződésből már csak a cár által nyújtandó magyarországi segítség érdekelt s a lengyel koronáról lélekben lemondott, ragaszkodott a cárral kötött szerződéséhez. XII. Károly támogatásával sem ment volna sokkal többre, mert azt Péter 1709-ben Poltavánál tönkre verte s évekig bolyongott, amíg valahogy hazajutott hazájába.

Rákóczi még mindig bízhatott az európai helyzetben. A cár nyílt, XIV. Lajos vélt szövetségese volt. XII. Károly és Szaniszló is barátsággal kínálták meg. Ugyanekkor a franciák a felső-Rajna vidékén sikereket értek el és savoyai Eugen is visszavonulásra kényszerült Toulon alól. XIV. Lajos még most is halogatta azonban a nyílt szövetségkötést. Ezidőtájt kísértett Anglia és Skócia egyesítésének kérdése is, ami XIV. Lajos érdeklődését sokkal jobban lekötötte, mint a magyar ügy, amit a függetlenség kimondásával és Rákóczi biztatásával, hogy foglalja el a magyar trónt, kellően bonyolítottnak s egyhamar meg nem oldhatónak látott. Különben is kéziratot intézett Rákóczihoz, biztosította jóindulatú támogatásáról, kilátásba helyezte az aranygyapjas rend megszerzését számára s ígérte, hogy belefoglalja az általános békébe. Jóindulatát nemcsak az elmaradt hadisegély kiutalásával, de még 100.000 livre ajándékozásával is bizonyította. Rákóczi nem akart hallani most sem a magyar korona elfogadásáról. Október végén gr. Touron János rendkívüli követet azzal a megbízatással küldte tehát XIV. Lajoshoz, hogy köszöni a bizalmat, amiért Lajos őt méltónak tartja a magyar koronára, de azt ő éppen hazaszeretetből és XIV. Lajos érdekében sem fogadja el. A magyaroknak és XIV. Lajosnak hatalmasabb fejedelemre van szükségük. Olyanra, aki szövetségeseinek s a külföldi hatalmaknak segítségével megállapítsa és helyreállítsa az ország szabadságát. Ezért gondolnak ők Miksa Emanuel bajor választó királyságára, aki XIV. Lajosnak egyik hadvezére. Rákóczit a

cár azzal a fenyegetéssel szólította fel a lengyel korona elfogadására, hogy különben szövetkezik ellene és XIV. Lajos ellen a császárral. Rákóczi azonban inkább azt szeretné, ha a francia király kibékítené a cárt és a svéd királyt. Különben is a svéd királytól remél támogatást, ha őt a cár a lengyel korona elutasításáért megtámadná. (A varsói szerződést ekkor már Rákóczi ratifikálta!) Rákóczi a svéd király hallgatása miatt és azért nem utasította vissza a lengyel koronát, nehogy a cár tényleg szövetkezzék József császárral.

Rákóczi diplomáciai működése tehát nem lankadt azután sem, hogy az orosz-lengyel tervek dugába dőltek. A bajor választó magyar királysága mellett azonban már ekkor szóba került a porosz királyfi magyar királysága is. De Bonnac, kétségtelenül nem ura tudta nélkül, javaslatot tett Jablonszkyn keresztül a porosz udvarnál, jelezve, hogy a francia király a felkelőkkel való szövetsége értelmében hajlandó lenne a porosz trónörökös magyar királyságát keresztülvinni. Indultak is tárgyalások, amelyeket csak a következő év trencséni csatavesztése zavart meg. A magyar trón betöltésére irányuló kuruc törekvésekről azonban később fogunk részletesebben megemlékezni.

Igen helyesen állapította meg Márki, hogy Rákóczi egyik ereje Európával szemben az volt, hogy senki sem tudta, hányadán is áll a törökkel. Erdélyi fejedelemségébe való beiktatása után, bár maga mindig húzódozott a törökkel való komoly tárgyalástól, erdélyi tanácsosai sürgetésére nem térhetett ki az elől, hogy követeket küldjön a portára és jelentse be trónfoglalását. Rákóczi tudta, hogy a török belső viszonyai mellett s az európai helyzet miatt a töröktől mitsem remélhet, sőt tartania kellett, hogy a török megneheztel rá a cárral való barátkozása miatt. De nem akarván az erdélyiekkel ujjat húzni, Teleky Mihályt és Henter Mihályt beküldte török földre. Teleky csak Nándorfehérvárig jutott. Henter ugyan leért Konstantinápolyba, de a nándorfehérvári basa őt is visszaküldte Rákóczihoz. A basa egy albániai hadtestet ígért Rákóczinak, viszont azt kívánta, hogy Rákóczi foglaljon el néhány császári kézen levő végvárat. Rákóczi csak szabályos szerződés után akart a várak ostromához fogni, mert nem bízott a törökben, de Károlyi ezt nem várta be, hanem július 28-án ostrom alá fogta Aradot. Az ostrommal azonban nem boldogult s 25-én elvonult a vár alól. Utóbb Rákóczi nyíltan is megizente Nándorfehérvárra, hogy nem bízik a törökökben, akik őt Arad ostromára biztatták s közben élelmezték a vár német őrségét s 1707-ben Havasalföldről 8000 köböl búzát szállítottak a németeknek Szebenbe, akik így tarthatták meg Erdélyt. Így az ónodi nyilatkozat után sem lett bensőségesebb a viszony Rákóczi és a török birodalom közt, viszont Európa továbbra is épp oly kevéssé látott tisztán ebben a kérdésben, mint azelőtt.

A fejedelem már a detronizációt elvben elhatározó február 24-iki szenátusi határozat után követeket küldött a külföldi udvarokhoz, hogy az arra alkalmas személyiségeknek, mint a porosz trónörökös és a bajor választó voltak, reményt nyújtson a megürülő trónra. Az ónodi detronizációs határozat mégis széleskörű feltűnést keltett. Stepney már 1704-ben megakadályozhatatlannak mondta, ha Rákóczi ki akarná magát királynak kiáltatni. A József uralkodása elismerése körül folyó közjogi vita hangulatában is várni lehetett már hosszabb idő óta, hogy erre a lépésre sor kerül. Mindezek ellenére, különösen Bécsben ez a határozott s többé már jóvá nem tehető lépés mély benyomást keltett. Pedig csak Bruyninx jóslata vált be, amit 1706 január 25-én tett Stepneynek és Rechterennek, amikor megjósolta, hogy a magyarok le fogják tenni az örökösödési jogára támaszkodó császárt s megszüntetik a vele való tárgyalgatást. A magyarok elhatározottságát például az angolok oly erősnek tudták, hogy Lord Manchester, amikor híre járt 1707 áprilisában annak, hogy a pápa ki fogja átkozni a felkelőket és Rákóczit, annak a meggyőződésének adott kifejezést Harley miniszter előtt, hogy a bulla csalódást fog okozni, mert az illetők inkább a vallásukat hagyják ott, mint Rákóczit.

Még nem jutott el Angliába az ónodi végzés híre, amikor Harley miniszter értesítette Medows bécsi angol követet, az időközben elhunyt Stepney utódát, hogy a hollandi rendek még egy

kísérletet akarnak tétetni, hogy a császárt a magyarokkal való békekötésre rábírják s valószínű, hogy felkérik a hozzájárulásra az angol királynőt is. Ez a kísérlet utolsó lesz a hollandok részéről, s ha nem sikerül, akkor a hollandok talán fel is bontják a császárral fennálló szövetségüket. Harley sajnálata mellett be is vallotta, hogy igazuk lenne. Utasította tehát Medowst, hogy titokban érdeklődjék, mit szólna Bécs a hollandok utolsó kísérletéhez.

Medows még meg sem kapta az utasítást, mikor már jelenthette Rákóczi levele alapján az erdélyi és az ónodi gyűlések végzéseit s megjegyezhette, hogy a magyarok most hangosabbak voltak, mint valaha is. Jellemző a bécsi udvar megdöbbenésére, hogy az ónodi határozatot zavarukban XII. Károly befolyásának tulajdonították s hogy annak haragját enyhítsék, sürgősen kiadták neki gróf Czobor Márkot, aki a bécsi svéd követ jelenlétében a svéd királyt Európa egyik legcégéresebb pártütőjének mondta s Rákóczival és Leszcsinszkijjel együtt emlegette, ami Károly fülébe jutott s amiért Károly Szilézia határán 50.000 fegyveressel súlyosbítva várta az elégtételt.

Medows kevéssel utóbb jelentette, hogy semmi reménnyel nem kecsegtetne a hollandok újabb intervenciója s hogy az udvar most arra törekszik, hogy Rabutint valahogy 4000 emberrel beküldje Erdélybe, mert soha fontosabbnak nem tartotta, mint most, Erdély visszaszerzését. Az év folyamán még többször jelentette, hogy szó sem lehet arról, hogy a magyaroknak békeszándékaik lennének s amikor először híre járt, hogy József labanc országgyűlést akar tartani, rögtön leszegezte Bruyninxszal egyetemben, hogy az csak arra lesz jó, hogy még jobban elmérgesítse a helyzetet.

Az ország labanctársadalma különösen megdöbbent az ónodi határozattól. Esterházy, a nádor, már július 29-én tiltakozott az ország négy rendje nevében az ónodi végzések ellen s augusztus 20-án manifesztumot is intézett a külállamokhoz, amelyben magasztalta a Habsburg-uralkodókat s azt igyekezett bizonygatni, hogy a határozat véres terror alatt jött létre. Hangsúlyozta, hogy ez a mozgalom vezetőinek kétségbeeséséből fakadt lépés volt, látva, hogy őrült szándékaik nem sikerülnek. A manifesztumban, amely éles szatírával íratott, megsemmisítette az összecsődített ónodi konvent határozatait s azok létrehozóit hűtleneknek nyilvánította.

Talán még a nádornál is elhamarkodottabb lépésnek tartotta a detronizációt, ha nem is ekkor, mert irata valószínűen apokrif, de már kevéssel utóbb, Vetési, aki nem bízott a külföldi segítségben s a belső erőt elégtelennek tartotta. Vetési azt hitte, hogy az ónodi határozat még XIV. Lajost is el fogja fordítani Rákóczi mellől. Attól pedig óva intette Rákóczit, hogy a török támogatására szoruljon.

De amíg Bécs kapkodott, amíg a labancok nyilatkoztak s Vetési cassandrai jóslatokkal traktálta a fejedelmet, Rákóczi merész lendülettel vetette magát a diplomáciai játékokba s tovább folyt a mindennél fontosabb katonai küzdelem is.

Augusztusban a haditanács Rabutint visszarendelte Erdélybe, hogy a visszafoglalással a beiktatást követő Rákóczi melletti hangulatot Erdélyben visszafordítsa. A Dunántúlt megszállva tartó Bottyán erre nyugtalanítani kezdte a Fertő és a határ közti területeket. Azonban Stahremberg megerősítette Pálffy János seregét s maga is Sopron alá vonult, mire a túlerő elől a kuruc seregek a Dunántúl nagyobb feléből ismét kénytelen-kelletlen kiszorultak.

Ez még mindig jobb volt, mint amitől Rákóczi az ónodi gyűlés alatt tartott, amikor Stahremberg előtört a Vág vonaláig. Ekkor attól lehetett tartani, hogy Stahremberg a Felvidéken fogja kicsikarni a döntést s az végzetes lett volna, míg a Dunántúl mindig mellékharctér maradt.

A császár harctéri helyzete, mint említettük, ez évben nyugaton jelentékenyen romlott s így újabb csapatokat nem igen vonhatott el onnan, hogy azokat Magyarországon vesse tűzbe. Viszont az ónodi abrenuntiáció után már a szövetségesekkel szemben is kellett valamit tennie erősen megtépázott presztizse helyreállítására. Ez volt Rákóczi szerencséje, mert így nem merte a császár a seregeit központosítani, hanem Stahremberget a Morva-vonal védelmére, Pálffyt a steier határ biztosítására utasította s csak Rabutint bízta meg támadó jellegű mozdulatokkal.

Erdélyben báró Tige erősen váltakozó szerencsével küzdött az erdélyi kuruc erőkkel. Rabutin augusztusban indult Erdély felé. Rákóczi ugyan szeretett volna személyesen ellene fordulni, de a lengyel, svéd és orosz ügyek miatt az északi határon maradt s Károlyi Sándort és Pekri Lőrincet bízta meg azzal, hogy tartóztassák fel és verjék meg Rabutint. Azonban a császáriak második erdélyi benyomulása is sikerült. Károlyi a lehető legrosszabbkor hagyott fel Arad ostromával. Közte és Pekri közt állandó volt a súrlódás. A fejedelem eredeti terveit sem Károlyi, sem Pekri nem hajtották végre s kettőjük torzsalkodása közben Rabutinnak sikerült bejutnia Erdélybe. Esze Tamás Erdély határán a kajáni szorosban csúfosan megfutott kurucaival egyetemben s ezzel Erdély ismét és most már végképpen kicsúszott Rákóczi kezéből és elveszett a mozgalom számára. Pekri nem is annyira Rabutin, mint Károlyi bemenetelétől félt. Az már nem sokat segített a dolgon, hogy Pekri ellen Rákóczi szigorú vizsgálatot rendelt el. Rabutin maréknyi erővel benyomult Erdélybe s azt uralma alá vetette. Mikor Rákóczi előbb Olcsván november 24-én meglátogatta a kiszorult Károlyit s utóbb Kisvárdán fogadta Pekri és a menekült erdélyiek hódolatát, megállapíthatta, hogy Erdély elveszett. Rabutin október 27-én vonult be Kolozsvárra. Mikes Mihály pedig a székely földről hadaival együtt kiszorult Moldvába. A nemesség színe-java, tartva a császáriak bosszújától, kivándorolt. Egész falvak üresen várták a császáriakat. A nép az erdőkbe menekült Rabutin elől. Talán Basta félelmetes emlékének évszázados árnya sötétlett fel előttük…

Bár a hadműveletek közül Rabutin szerencsés erdélyi vállalkozása volt a legjelentősebb, mégsem mehetünk el szó nélkül a másik két vonal állandó csatái mellett sem.

Rákóczi a tavasz folyamán még XII. Károlytól akart 6000 embert kérni, akikkel megverhetni vélte a császáriakat. A segítség ellenében viszont ő támogatta volna Károlyt a cár ellen, sőt hajlandó volt betörni Sziléziába, hogy ott egyesüljön a svéd sereggel. Ez volt az első eset, amikor a fejedelem csapatait a magyar ügy szolgálatában külföldön akarta felhasználni. Károly vonakodása és Péter cár fellépése ezt az elgondolást háttérbe szorította, bár - mint láttuk - Rákóczi még az orosz szövetség után is ragaszkodott Károly jóindulatához.

Rákóczi, említettük, 1707 nyarán, őszén, minden eddiginél nagyobb arányú és szertébb ágazó diplomáciai működést folytatott s ha mást nem is, de azt elérte vele, hogy mindenki a legnagyobb zavarban volt tényleges összeköttetéseit és erejét illetőleg. Így, bár Rákóczi külpolitikai helyzete a valóságban jelentékenyen rosszabbodott s csapatai harci értéke is letűnőben volt, Bécs nem merte egyszerre több oldalról egyforma határozottsággal megtámadni.

A katonai erő gyengülését Bercsényi 1707 októberében vette észre, amikor 18-án azt írta Károlyi Sándornak, hogy a nép már engedelmet kér, hogy hódolhasson a labancoknak, ha a kuruc nem tudja megvédeni. Elveszett a nép szeretete, állapítja meg keserűen… Bottyánnak voltak ugyan helyi sikerei, Bezerédy decemberben ismét Bádenig portyázott ugyan s majdnem elfogta József császárt, Ocskay ugyan beütött Morvaországba s bevette Beckó várát is, de Rákóczi már látta, hogy azért a dolgok nem mennek rendén. Bercsényi meg is írta Károlyinak: az a benyomása, hogy Stahremberg ott jár, ahol akarja, illetve nem akarja, hogy a kurucok járjanak. A had zúgott, rongyosodott, fizetetlen volt s ez a körülmény figyelmeztette a

vezetőket, hogy jövőre minden összeomlik, ha nem hajtják végre az Ónodon megszavazott hadisegélypénzek behajtását. A kuruc helyi sikereket mindég ellensúlyozták a labancok helyi sikerei s az év végére Stahremberg elfoglalta Csejtét s még öt más várat, amelyek birtokában hatalmába kerítette a Fehérhegységet, ahol eddig a kurucok voltak az urak. Egyre tolultak az intő jelek, amelyek a dolgok rosszra fordulását mutatták, vagy jósolták. A kuruc ügy a lelkek hirtelen kifáradásán, amit nagyon munkált a pénzválság és a gazdasági helyzet is, egyszerre hatalmasat zuhant bent is. Sokkal nagyobbat, mint azt sötéten látóan is előre hinni lehetett volna.

Az 1707-ik évnek volt egy kellemetlen északi bonyodalma is, amely még ma sincs teljesen tisztázva s amely a 16 elzálogosított szepesi város körül zajlott le. A Lengyelországnál már hosszú évszázak óta elzálogosított városoknak Lubomirskij György volt a helytartója, aki a kurucok számára roppant kellemetlen szomszédnak bizonyult. Mint exterritoriális terület ura, kénye-kedve szerint bánt a területére betévedt kurucokkal s hol a kuruc, hol a császári tisztekkel barátkozott. Attól is lehetett tartani, hogy egyszer csak átengedi területén Rákóczi hátába a császári sereget. Rákóczi így kénytelen volt őriztetni az észak magyarországi hágókat is, annál is inkább, mert a legvadabb hírek keringtek. 1708 januárra azonban Podolinban Ráday Pál, Berthóti Ferenc és Szalay Pál megegyeztek a helytartóval s így elült a kellemetlen zavar.

Még egy kellemetlen körülmény zavarta meg ez év őszén a Felvidék biztonságát. Sokan azt tartották, hogy ez összefügg Lubomirszkij nyugtalankodásával, de valószínűbb, hogy a mozgalom önmagában álló esemény volt. Rákóczi hajlandó volt, a görögkeletiekkel való megbékélés szempontjától vezettetve, beleegyezni abba is, hogy a munkácsi görög katolikus püspökséget a kievi érsekség alá helyezzék s az erdélyi román és a dél-magyarországi szerb görögkeletieket az orosz patriarchátus helyére tervezett szent zsinat alá, az épp kialakulóban levő orosz államegyház alá rendelje. Nem idegenkedett ettől a gondolattól a szerbek „deszpotája", Brankovics György sem, akit Bécs épp hasonló törekvés miatt tartott fogságban s az erdélyi románok kuruc vladikája, Circa János sem. Rákóczi, láttuk, a cártól várta, hogy megfékezi az ellenséges érzelmű szerbeket s azt hitte, hogy a cár vallási befolyásával az ország valahány orthodoxát a magyar ügy mellé sorakoztathatja. Annál meglepőbb, hogy 1707 őszén egyszer csak nyugtalankodni kezdtek Rákóczi ellen a rutének. A mozgalom szítója a Bécsből kinevezett Hodemarszky orosz püspök volt s azzal izgatta a ruténeket, hogy, ha fellázadnak Rákóczi ellen, hasonló kiváltságokat kapnak, mint a szerb (rác) határőrök. Volt a püspöknek néhány fegyverese is, de nem mert az országba a lengyel-sziléziai határról betörni. Rákóczi előbb fegyverrel akart fellépni, de mikor látta, hogy a mozgalom magától elül, megelégedett a határ figyelemmel tartásával.

Bizonnyal erre a mozgalomra céloz Bercsényi, amikor Károlyinak írván, október végén egyik levelében megjegyzi: „Mi Maros s a Vág mind csak egy ág ott az olá, s itt a tót puskáz már. Ez a bökkenője, hogy popularis periit amor."

A katonai és külpolitikai események mellett két nevezetesebb belpolitikai eseményről kell majd a következő fejezetünkben megemlékeznünk. Még 1707 decemberében országgyűlést tartott Rákóczi Kassán, amelyen főleg az ónodi gyűlésen megszavazott adó mikénti kivetése és behajtása volt a tárgyalás tárgya. Sürgős szükség volt a pénzre és a lovasezredek kiegészítésére megajánlott lovakra, mert a fejedelem sürgősen vissza akarta foglalni Erdélyt. A másik esemény a labancok pozsonyi országgyűlése volt, melyet József császár huszonegy évi szünet után 1708 február 29-ére hívott össze. A gyűlés nem okozott nagyobb hatást a kuruc táborban s bár arra Rákóczi engedélyt adott, a szövetkezett megyékből egy sem jelent meg a labancok csonka gyűlésén. A később részletesen tárgyalandó országgyűlés eredménytelensége még a legodaadóbb labancokat is csak lehangolta s amint a jelenvolt porosz követ észrevette, a

kurucokat pedig csak a szabadságharc továbbfolytatására ösztökélte. Közben május közepétől június közepéig Rákóczi is tartott egy részgyűlést Egerben, ahol ismét a köztehervíselés és az adó ügye foglalkoztatta a megjelenteket, mint amitől függött a küszöbön álló hadjárat sikere. A párhuzamosan folyó labanc országgyűlésről még csak szó sem esett az egri konventikulum alatt.

Rákóczi nem adta fel kedvenc eszméjévé vált szilézíai betörési tervét. Viszont szükségesnek tartotta azt is, hogy Erdélyt visszaszerezze, vagy legalább is megakadályozza azt, hogy Rabutin ismét kijöjjön Erdélyből. Hogy utóbbi tervét megvalósítsa s az év fővállalkozásának tervezett szilézíai expedícióról a gyanút elterelje, januárban maga is Erdély felé utazott s ott Károlyival, akit az erdélyi hadjárattal bízott meg, beható tárgyalásokat folytatott. Február 6-án megtekintette Nagykárolyban az eléje vezetett erdélyi hadakat s a hó végére visszatért Kassára. Mint Markó írja, okulva az eddigi keserves tapasztalatain, bár minden idejét kedvenc terve megvalósításának előkészítésére szentelte, senki előtt sem tárta fel terveit. Külpolitikai és katonai elgondolásainál úgyis figyelmen kívül hagyta mindég a szenátus és alvezérei véleményét s így sikerült most titokban tartani a szilézíai tervet is.

Az erdélyi akció nem sikerült. Károlyi a kezdet kezdetén összekülönbözött az erdélyi urakkal. Görgény várának felmentése, mert a kuruc vár már régebb idő óta ostrom alatt volt, nem sikerült s a vár hősies védelem után elesett. A Dunántúlon Esterházy Antalnak, aki kuruc részországgyűlést is tartott ott, sikerült néhány akciója. Bevette Körmend várát s hadai prédálózva be-betörtek Horvát- és Stájerországba s Alsóausztriába is. A Vág vidékén Andrássy Istvánt Bottyán váltotta fel, aki vissza is nyomta a fővezér öccsét, Stahremberg Miksát és visszavette Beczkó, Bolondócz és Galánta várát. Végül maga Stahremberg Miksa is fogságba esett. Rákóczi azt hitte, hogy az altábornagy ellenében visszakapja két fiát s ezért örült az elfogatás hírének. Március 9-én Viard császári tábornok szétverte Pruszkán Révai Imre hajdúit, de Ocskay már 20-án visszafizette a kölcsönt: lemészárolta a lisszai szorost őrző németeket s betörve Morvaországba, megzsarolta a morvákat.

A Vág melletti viszonylagos csendnek a császári vezér személyében beállott változás volt az oka. Stahremberget a császár február 6-án kinevezte a spanyol hadak főparancsnokává s helyét ideiglenesen a magyar Pálffy János vette át. A végleges fővezér közmeglepetésre ismét az öreg Heister lett, aki március 31-én vette át a főparancsnokságot Pozsonyban.

Rákóczi szilézíai terve a magyar trón betöltésére irányuló tárgyalásokkal volt összefüggésben. Tudjuk, hogy két személy jött szóba, akiktől a magyar felkelés súlyt várhatott. Az egyik a bajor választó, Miksa Emánuel volt, a másik a porosz trónörökös, Hohenzollern Frigyes Vilmos. Mindkettőnek voltak történelmi kapcsolatai Magyarországgal. Miksa Emánuelnek egyik őse, Wittelsbach Ottó az Árpádok férfiágának kihalta után rövid ideig magyar király volt. A porosz trónörökösnek pedig, miként Rákóczi nejének is, egyik ősanyja Árpád-házi szent Erzsébet volt.

Mint Károlyi Sándor önéletírásában írja: az ónodi detronizációnak az volt a célja, hogy „míg királyuk lészen, senki addig nem fogja pártjukat; de ha király nélkül lesznek, találkozik elég, aki pártjukat s ügyüket felfogja. Csakhamar deliberáltatott, hogy a felséges bavariai herczeg hivattasson meg a királyságra, a felséges franczia király assistentiája által, mely iránt is az expedíciók meglettenek. Melyre is másfél esztendő múlva jött levél által a resolutió, hogy a felséges francia király kész volt assistálni, de módja nincsen benne, hogy oly messze fegyverrel secundálhassa intentiojokat és nem is látja módját, hogy a nevezett felséges herczeg penetrálhasson, biztatta mindazonáltal azzal, hogy az universalis békességből ki nem rekeszti a confoederatusokat, együtt a méltóságos fejedelemmel."

Rákóczi már előbb látta, hogy nem bizonyos, hogy Miksa valaha is elfogadja a magyar trónt s gondolhatott benyomásai alapján arra is, hogy XIV. Lajos nem is látná a bajor választót szívesen a magyar trónon. Miután a magyar-lengyel összeköttetések személyes biztosítása a lengyel kilátások elhomályosulásával reménytelenné vált, az északkeleti orosz szövetséges mellé, egy északnyugati szövetségessel akarta a magyar ügyet alátámasztani. Ez az új szövetséges a feleségével rokon porosz királyi ház lett volna.

A bécsi udvar ugyan komolyan számolt azzal, hogy Rákóczi a svéd királynak ajánlja fel a koronát s József egy ízben attól tette függővé, hogy lemegy-e Pozsonyba a labanc gyűlés bezárására, hogy nem ajánlja-e fel a koronát közben Rákóczi a svéd királynak, mégis ez a hír csak kósza mendemondának bizonyult. Sőt József még annak is hitelt adott, hogy az elkergetett Ágost király, a szász választó aspirál a magyar trónra.

Mielőtt a porosz trónörökös királysága komolyabban szóba került volna, Rákóczi még egyszer mindent megpróbált, hogy eredeti elgondolásának megfelelően, a bajor választót bírja rá a trón elfogadására.

Igaz, hogy Vetésit 1707 augusztus 26-án már elküldte volt a porosz udvarhoz, de ekkor még utasításában nagyon tartózkodóan volt szó a királyi trón betöltésének kérdéséről. Vetési komolyabb megbízatása október 23-án kelt, amikor Rákóczi egyenesen a bajor választóhoz küldte el. Az európai helyzet taglalása mellett akarta rábírni Rákóczi Miksát, hogy foglalja el a trónt. 15.000 főnyi sereget ígért neki s azt ígérte, hogy a nemzet akár Csehországig eléje megy. Rákóczi csak az erdélyi fejedelemséget kívánta a maga számára és azt, hogy abban az esetben, ha egy török háború esetén Moldva és Havasalföld felszabadulna, az csatoltassék az ő erdélyi fejedelemségéhez. Erdély elvesztése esetére Rákóczi a munkácsi és makoviczai hercegségeket kérte, hol uralkodó herceg lenne. A már régebb óta függőben levő aranygyapjas-rendet csak a spanyol grandsággal együtt kérte és előbb, mint Bercsényi.

Míg Vetési Miksához ment, addig gr. Tournon János közvetlenül Versaillesbe küldetett, hogy köszönetet mondjon, amiért Lajos Rákóczit alkalmasnak tartotta a magyar trónra s jelentse ki, hogy épp a haza és XIV. Lajos érdekében Miksára van szüksége Magyarországnak. Tournon utasításában benne volt a figyelmeztetés, hogy Erdély követei mindég egy rangban voltak a savoyai és lorraini hercegek követeivel. Ezzel a figyelmeztetéssel Rákóczi nyomatékot akart adni követségének.

Természetesen mindkét követnek munkálkodnia kellett azon is, hogy a francia udvar vegye kezébe a békeközvetítést a cár és a svéd király között. Ez még beletartozott abba az elgondolási rendszerbe, melynek alapján Rákóczi nyáron az orosz szövetséget is elfogadta s amelynek - ismételjük - négy sarokgondolata volt: francia-bajor közbenjárás mellett béke a svédek és oroszok között; a bajor választó a magyar trónon; Rákóczi megtartja az erdélyi fejedelemséget; a lengyelek megmaradnak Leszcsinszkij Szaniszló királysága alatt.

Mint a magyar res publica és az erdélyi fejedelemség követe 1708 január 3-án sürgette meg Miksát Vetési a belgiumi Monsban, hogy fogadja el a magyar koronát. Miksa azonnal értesítette XIV. Lajost Vetési sürgető emlékiratáról, aki épp Tournon grófot fogadva, biztosította általa Rákóczit, hogy kieszközli számára az aranygyapjas-rendet, elismeri Magyarország függetlenségét s követeit épp úgy fogadja, mint a hollandiakat.

Vetésit kevéssel később, 1708 január 17-én fogadta XIV. Lajos, akit arra kért Vetési, hogy hárítsa el az akadályokat Miksa magyar királysága elől. Vetési szokás szerint ismét rossz benyomásokat szerzett, úgy látta, hogy Miksa báb Lajos kezében s önálló akarata nincs. A királyi tanács komoly megfontolás tárgyává tette a kérdést s Monasterol gróf személyében súlyos tekintélyű diplomatát küldött Miksához, hogy a dolgot megbeszélje. A tanács három okból tartotta kivihetetlennek Miksa királyságát. Nem tartotta lehetőnek, hogy Miksa

Danckán és Lengyelországon át el tudjon Magyarországba jutni. Nem tartotta valószínűnek, hogy Magyarországon oly sereg várjon rá, amellyel a császárral szemben felvehetné sikerrel a harcot. Nem lehet Miksának akkora csapatot bocsátani rendelkezésére, hogy azzal át tudjon vágni Németországon akár a bajor, akár a magyar határig.

A királyi tanács véleménye alapján XIV. Lajos végül is csak azzal biztatta Vetésit, hogy Rákóczi követeit épp úgy fogadná, mint a hollandi rendekét, viszont addig ne küldjön Rákóczi ilyen költséges követséget, amíg a dolog nem tisztázódik. Rákóczi erre sietve közölte XIV. Lajossal, hogy tavasszal maga áll a hadjárat élére, hogy Miksa bejövetelének tárgyi előfeltételeit megteremtse s jelezte azt is, hogy a pápa a hozzá küldött Brenner prépostnak ugyan nem nyilatkozott a Habsburgok letételéről, de kijelentette, hogy szívesen elfogadná a békebíró szerepét. Azonban ezt Rákóczi kivihetetlennek minősítette, mert szerinte az ország és a nemzet szabadságába kerülne, ha új választás nélkül ismernék el a letett királyt uralkodójuknak.

Monasterol Miksától és a svéd királytól március közepén tért vissza Párisba s XIV. Lajos külügyminisztere, Torcy azonnal értesítette Vetésit, hogy ura gróf Solarit fogja elküldeni előbb XII. Károlyhoz, majd Rákóczihoz s neki lesz a feladata, hogy meglássa, közbeléphet-e Lajos mint békítő fél a svéd-orosz viszályba s hogy tisztába jöjjön Magyarország viszonyaival is. Kijelentette, hogy a király a bajor választót, mint a királyi sereg parancsnokát Németországba küldi, hogy alkalmas időben betörhessen Bajorországba, de Rákóczi igyekezzék tartózkodni a nyílt ütközetektől s csak az ellenség lekötésére törekedjék.

Solari küldetéséről, melyből különben semmi sem lett, Rákóczi azt hitte, hogy csak időhúzó diplomáciai manőver Versailles részéről, holott valószínűen Des Alleurs ellenőrzése lett volna a cél. Rákóczi tehát március 31-én figyelmeztette a francia udvart, hogy ha a király és a választó nem nyújtanak határozott reményt, akkor okai lesznek a nemzet fegyveres leigázásának. Rákóczi még nem tudta, hogy 25-én Lajos újra megnyugtatta Vetésit, fogadkozva, hogy mindent meg fog tenni Magyarország szabadságáért. Vetési ezt az ígéretet is kétkedéssel fogadta, mint ahogy egy pillanatig sem bízott sem XIV. Lajosban, sem Des Alleursben, sem az egész francia diplomáciában. Mikor ezt jelentette urának, nem hallgatta el, hogy kételkedik az ígéret őszinteségében.

Rákóczi a francia udvarhoz intézett figyelmeztetésében rámutatott arra, hogy a nemzet egységesen áll ma még a függetlenségi mozgalom mögött, mert hisz nem ment el a pozsonyi gyűlésre s inkább elviseli a legnagyobb ínséget, mintsem alávesse magát még egyszer az ausztriai háznak. A felkelés erejét sem az öt éve tartó háború, sem a béketárgyalások hangulata nem tudta megtörni. De ha Miksa nem fogadja el a magyar trónt, akkor a nemzet nem kerülheti el a fegyveres leigázást.

Rákóczi azt is kívánta, hogy a király nevezzen ki melléje külön meghatalmazott minisztert, hogy ezzel is jelezze a nemzet függetlenségének elismerését.

Rákóczi egyre türelmetlenebbül várta a megnyugtató francia választ. Végül is Vetési felkereste a Rajna mellé induló Miksát s május 4-én oly hevesen szegezte a kérdést Miksának, hogy vállalja-e a trónt, vagy sem, hogy Miksa nem térhetett ki végre a nyílt színvallás elől s a legnagyobb titokban közölte Vetésivel, hogy ő többé semmit nem kockáztat és a Habsburg-ház ellen sem lép többet fel. Közölte, hogy Franciaországnak nincs elég ereje, hogy egy ilyen vállalkozáshoz segítséget nyújthatna s XIV. Lajos különben is a háború befejezésére törekszik. Miksa azonban javasolta Lajosnak, hogy kössön szerződést a magyarokkal. Mivel a svéd királynak semmi békehajlandósága nem volt, Solari kiküldetése és a francia intervenció elmaradt.

Amikor Rákóczi erről értesült, rávetette magát a porosz kapcsolatok kiépítésére, amelyeknek már voltak a szabadságharc alatt előzményei s amely már 1707-ben szélesebb alapokra helyeződött. De Bonnac danckai francia követ, aki elég sűrűn érintkezett Rákóczinéval, jelezte, hogy XIV. Lajos nem idegenkedik attól a gondolattól, hogy a porosz trónörökös foglalja el a magyar trónt. De Bonnac XIV. Lajos engedélyével ezeket a terveket közölte volt a berlini udvarral s Lajos nevében a porosz semlegesség megvásárlására évi 50.000-60.000 tallért ígért és azt, hogy Lajos a trónörököst a magyar trónra segíti. A francia udvar Rákóczit is értesítette erről a tervről s kétségtelenül igaza van Márkinak, hogy Rákóczi egy királyság megalapítójától, egy kitűnően fegyelmezett hadsereg urától, aki emellett szinte szomszéd is volt, többet várhatott, mint a földönfutó Miksától, aki csak egy szürke francia tábornok volt ebben az időben. Rákóczi Kray Jakab útján, aki ekkor danckai ügyvivője volt, írt is ebben az ügyben Frigyes királynak és Jablonskynak. Frigyes egyelőre Wartenberg miniszter tudta nélkül tájékozódott a dologról s Klement János frankfurti egyetemi hallgató hozta a részletesebb terveket Jablonskynak.

Rákóczi arra számított, hogy Morva- és Csehországban, valamint Sziléziában sok titkos híve van s így a nyár folyamán benyomulhat Sziléziába, ahol egyesülhet a porosz hadakkal. Egyben kérte, hogy engedje meg a berlini és königsbergi kereskedőknek, hogy lőfegyvereket adhassanak el és szállíthassanak Poroszországon át Rákóczinak. Frigyes az utóbbit meg is engedte, de az elsőre csak akkor kívánt nyilatkozni, amikor Rákóczi már legalább egy hadosztállyal Sziléziába ért.

A porosz király csak abba volt hajlandó belemenni, hogy a fia mint magánember, akit ő visszatartóztatni nem tudott, menjen Magyarországra, ha már Rákóczi betört Sziléziába és akkor „nem tudná megakadályozni", hogy néhány, a sziléziai határon állomásozó brandenburgi ezred fia után ne szökjék. Frigyes hintót és saját méneséből kiszakított lovakat küldött Rákóczihoz jóakarata bizonyságául. Rákóczi viszont Krayt küldötte Berlinbe, hogy üdvözölje a királyt unokája megszületése alkalmából. A porosz kombináció határozott sikerrel kecsegtetett. Rákóczi realizálva látta már másféléves sziléziai betörési tervét. Latin, német és cseh proklamációi már készen voltak, amelyekkel a betöréskor fel akarta lázítani a morvákat, cseheket és sziléziaiakat. Ez volt az oka, hogy a fejedelem az egri tanácskozások után a Vág felé indult. A Felvidéket választotta hadműveletei színhelyéül, hogy alkalmas pillanatban betörjön Sziléziába.

Közben azonban egy keserves csalódáson kellett még átesnie. Vetésivel közölte júliusban a francia udvar, hogy XIV. Lajos nem hajlandó többet a szövetséget Rákóczival megkötni az 1705-ös alapon! Vetési a magyarok helyzetére hivatkozva, hangsúlyozta, hogy vagy királyt kell választaniok, vagy a francia király megígért védelme alá kell helyezkedniök. Tehát meg kell kötni a szövetséget! Torcy azonban úgy látta a helyzetet, hogy Rákóczi most már úgysem tud Józseffel békét kötni. Vetési kétségbeesve írta Rákóczinak, hogy ha nem teljesítik a kérését, mutassa meg, hogy igenis tud békét kötni! Végül mégis hajlandónak mutatkozott az udvar, hogy szövetséget köt Rákóczival, mint erdélyi fejedelemmel s a szövetkezett rendekkel, mint szabad állammal, de akkor ebből a célból küldessék felhatalmazott követ Párisba. Vetési most is figyelmeztette Rákóczit, hogy kételkedik XIV. Lajos őszinteségében. Azt tanácsolta, hogy ne áldozza fel magát a francia udvarért. Érdekei veszélyével Franciaország soha nem tart meg úgysem szerződést. Mindegy tehát, hogy köt-e vele szövetséget, vagy sem. Tehát Rákóczi is húzza-halassza az időt s ha XIV. Lajos hajlandó tárgyalni, akkor ő próbálja most már kijátszani a napkirályt.

Rákóczi most sem adott hitelt Vetésinek, azt hitte, hogy Vetési tájékozatlan s nem tud a francia udvar porosz terveiről. De egyelőre ő sem akarta még felvilágosítani. Bizton remélte, hogy a sziléziai betörése sikerül, a porosz trónörökös elfoglalja a magyar trónt s akkor minden

rendbe jön. A reményeket azonban derékba törte az augusztus harmadiki csatavesztés, amikor a trencséni mezőn egy nem várt és nem is keresett ütközetben egy csapásra megszűnt a tervezett francia-porosz-magyar együttműködés minden katonai reménye, sőt ezen túlmenően végleg beborult a függetlenségi harc további kilátásainak horizontja is.

Az 1708 nyarára tervezett hadművelet volt Rákóczi legszabatosabban megfogalmazott külpolitikai és hadászati célkitűzése - írja Markó - amelynek előkészítése érdekében minden lehetőt elkövetetett s a nagyszabású hadművelet úgyszólván az utolsóelőtti órában hiúsult meg Trencsénnél.

Rákóczi épkézláb haditervét megint értelmetlen alvezérei gáncsolták el, akik az előttük érthetetlen célú sziléziai betörés gondolatával nem tudtak megbarátkozni s Rákóczi elgondolását több haditanácsban leszavazták s arra kényszerítették Rákóczit, hogy a Vág felé vonuljon.

„A háború kezdete óta nem volt még ilyen szép seregem", írja Rákóczi„azonban nem tudtam, hogy hová fordítsam a hadjárat végéig, mert a télen fölötte alkalmasan megfészkelhettem volna magamat Sziléziában s ekkor igen nehezen működhetett volna az ellenség ellenem. A tél volt ugyanis a legalkalmasabb időszak, hogy lovasságomat zászlóim alatt együtt tartsam. Tehát a telet vártam; addig pedig valami vár ostromához sem foghattam, mivel az ostromkészületeket rézpénzen, pedig egyebünk nem volt, már nem lehetett megszerezni."

A nép a tétlenséget nem értette s zúgolódott, hogy Rákóczi csak vadászgat. Még Bercsényi sem a nyugtalanság letörésével foglalkozott, hanem különböző portyázó terveket kovácsolt, mint Ocskay is. Végül is a haditanács leszavazta Rákóczit. Egyedül udvari marsallja, Vay tartott vele s így Rákóczi akarata ellenére Viard ellen indult. Ez lett az egész szabadságharc veszte…

A tavaszi egri tárgyalások alatt Rákóczi minden erejével arra törekedett, hogy a lehető legjobb hadsereget hozza össze, amint az sikerült is neki. Emlékiratából idéztük, nem akarta seregét felesleges hadműveletekbe belevinni s erre Párizsból is figyelmeztették. A télre várt, hogy a sziléziai betörést akkor végrehajtsa. Azonban a tétlenséget a tisztek nem értették s már arról beszéltek, hogy a Rákóczi körül levő tanácsosok közt árulók vannak s azért késik Rákóczi a hadműveletek megkezdésével.

Alvezérei közül ekkor ketten csatázgattak a Felvidéken. Bottyán a Csallóközt próbálta visszafoglalni, Ocskay pedig hol a Vág völgyében, hol a morva határszéleken portyázgatott. Rákóczi 1708 június 15-én indult el Egerből s mind a két alvezér azt szerette volna, ha a fejedelem az ő hadműveleteinek jön támogatására. Ocskay Morvánka mellett már hidat is veretett a Vágon, hogy a fejedelem seregének átkelését megkönnyítse. Rákóczi serege július közepére érkezett Érsekújvár alá, ahol a nyugtalankodó alvezérek lecsöndesítésére haditanácsot tartott. Rákóczi a köznyomás alatt kénytelen volt elárulni, hogy mi tulajdonképpen a terve, de tervének jelentőségét nem tudták a haditanácson résztvevők felfogni. Két napi elkeseredett vitatkozás után, bár Rákóczi elvben nem adta fel a sziléziai tervet, az a közvélemény alakult ki s ebbe Rákóczinak is kénytelen-kelletlen bele kellett nyugodnia, hogy előbb át kell kelni Ocskay megsegítésére a Vágon.

Ezzel a továbbiakban megszűnt a tervszerű eljárás s a hátralevő napokban kapkodás jellemezte a kuruc fősereg mozdulatait. Az eredeti elgondolás elsikkadt a szűklátókörű alvezérek kezén.

Július 30-án értesült Rákóczi arról, hogy Strazsnicánál Viard császári tábornok megverte Ocskayt és Pekrit s hogy egy élelmiszervonattal a körülzárt Trencsén megsegítésére készül. Ekkor értesült arról is, hogy a többször hiába ostromlott Lipótvár labanc őrsége az utolsó

napokat éli s így most könnyű szerrel el lehetne foglalni ezt a várat. A hírek hatása alatt hirtelen elhatározta, hogy visszafordul a Vághoz, elfoglalja Lipótvárat és csak akkor megy tovább Szilézia felé.

A komoly hadicél elejtése után tervszerűtlenné lett kapkodásban ez az elhatározás sem bizonyult véglegesnek, mert amint híre jött annak, hogy Trencsén őrsége is végínségben lévén, ellentállásra alig képes, a bizonytalankodó alvezérek lebeszélték Rákóczit Lipótvár tervezett ostromáról is s rábírták, hogy Trencsén ellen vonuljon.

Rákóczi azonnal útnak indította La Mothe ezredest, hogy a Vág hídját biztosítsa s Viardot és csapatát tartóztassa fel. Ocskay dandárját pedig az egész sereg poggyászával Bán község felé küldte, azzal a meghagyásával, hogy csak akkor jöjjön a sereg után, ha az már elfoglalta Trencsént.

Maga a fősereg két oszlopban indult Trencsén felé. A gyalogságot Bercsényi vezette a Vág jobb oldalán. A lovassággal Rákóczi a bal parton haladt Csejtéig, itt átgázolt s augusztus 1-én egy napi pihenést rendelt el Beckó és Rakolub mellett.

Amint Heister értesült Rákóczi főseregének előnyomulásáról, azonnal összefogta a Csallóköz nyugati részén levő lovasságot s erőltetett menetben indult a Fehér-hegyek felé s július 29-én találkozott Viard seregével Szakolca mellett. Viardot azonnal tovább küldte Trencsén felmentésére s maga lovasságával a Vág felé kanyarodott, hogy Rákóczi főseregét felkeresse.

Rákóczi azért vállalkozott Trencsén ostromára, mert arra számított, hogy a kimerült várőrség nem fogja a várat védeni s így seregét nem fogja nagyobb veszteség érni. Ezzel szemben Heister el volt határozva arra, hogy Rákóczit felkeresi és csatára kényszeríti. Augusztus 2-án, amikor Heister már a Vág felé indult, értesült Rákóczi arról, hogy Viardot nem sikerült La Mothenak feltartóztatni. Elkésett. Viard megerősítette a vár őrségét és ellátta élelmiszerrel is. Most már azok az alvezérek is, akik eddig Trencsén ostroma mellett agitáltak, belátták, hogy nincs többé célja a vár ostrom alá fogásának. Rákóczi pedig, értesülve Heister közeledéséről, most már nem vonulhatott titokban tovább, hanem, ha akart, ha nem, táborhelyet kellett választania s figyelnie, hogy mi az ellenség célja. Rákóczi tovább vonult Trencsén felé s Trencséntől délre a barát-lehotai országúton kijelölt táborhelyen állt meg. Egyrészt, hogy könnyebben érintkezhessen a Bán felé küldött trénnel és Ocskayval, részben, hogy támadás esetén kihasználhassa a terep nyújtotta előnyöket.

Heister rosszul volt értesülve Rákóczi seregének helyzetéről s főleg ennek köszönhette, hogy 3-án hajnalban egyszer csak felbukkant Rákóczi serege mögött, szétverve annak gyenge elővédjét. A zavar a kuruc táborban teljes volt. Elsősorban senki sem tudta elképzelni, hogy Heister támadása a tábor milyen része ellen fog irányulni. Rákócziék zavarukban ahelyett, hogy megakadályozták volna, hogy Heister serege a Vág folyó és a hegyek alkotta keskeny szorosból kibontakozzék, amit könnyen végre lehetett volna hajtani, egy ma érthetetlen és bonyolult hadrenddel a hegy lejtőjén álltak fel Turna, Hamri és Szoblahó községek felett, arccal északra fordulva.

A kurucoknak ez a szerencsétlen felállása már maga felért egy fél csatavesztéssel. Pedig a kurucok nagy számbeli fölényben voltak, hisz míg Heisternek mindössze 8 lovasezrede volt, amely együtt csupán 5200 főt számolt, addig Rákóczinak közel 15.000 főből állt a serege, mely felesben gyalogos és lovas volt s volt 14 ágyúja is. Rákóczi csapatai frissen voltak felszerelve, kiöltöztetve. Lassú menetelések után volt egy napi pihenőjük is s már este 10 óta le voltak telepedve. Ezzel szemben Heister hada napok óta erőltetett menetben közeledett s most éjszaka is egész végig nyeregben ült, tehát kimerülten és törődötten ért a csata helyére. A győzelem mégis meglepő könnyen a császáriaké lett.

Heisternek sikerült minden nehézség nélkül kibontakozni a szorulatból. Ekkor csatára felfejlődve arccal kelet felé menetelt s az volt a célja, hogy félkanyarodással megtámadja a fejedelem hadállásának azt a részét, amely lovas támadásra épp alkalmas. A kuruc fegyverek lőtávolán kívül a kuruc állással párhuzamosan, valósággal végig sétált veszteség nélkül az egész kuruc arcvonal előtt. De belátva, hogy a kuruc állásokat lovasságával a szakadozott, lejtős, patakos, bozótos terepen nem tudja megtámadni, egy roppant bonyolult harcalakzattal, az úgynevezett „Contremarche"-sal, balra kanyarodott.

Ez alatt felfejlődött a már említett módon a kuruc sereg is. Az egész sereget Rákóczi vezérelte s maga Turnától délkeletre az arcvonal felett állott úgy, hogy nemcsak a kuruc, de a császári sereget is látta s tanúja volt Heister mozdulatainak. Reggel hétig Heister keleti irányú vonulásából arra lehetett következtetni, hogy Heister támadni fog. Azonban amint balra kanyarodott, azt lehetett hinni, hogy el akar vonulni Trencsén irányában.

Rákóczi teljesen zavarba jött. Eddig azt hitte, hogy neki kell védekeznie s most azt látta, hogy Heister csatarendben elvonult előtte s aztán harc nélkül átengedi a terepet. Tehát neki kell támadni! A helyzet erre igen alkalmas volt, mert Heister lovassága a bonyolult contremarche alatt némileg összezavarodott s a kanyarodás következtében Heister jobbszárnya 7 óra körül háttal állt a kuruc arcvonal előtt. Rákóczi azonban egyrészt késlekedett, másrészt csak fél intézkedést tett. Megparancsolta ugyan Pekrinek, hogy támadjon a jobbszárnyon s gyalogságot is küldött Pekri lovasságának támogatására, de nem számolt a tereppel, amely nem volt alkalmas arra, hogy azon gyors lovasmozdulatokat lehessen végrehajtani. Így Pekri sehogy sem tudhatta átkarolni és oldalba támadni a császáriakat, már csak a két hadvonal közötti nagy távolság miatt sem.

Heister és Pálffy tényleg nem akartak megütközni, különösen nem azért, mert hadaik fáradtak voltak s a két sereg között két patak mocsaras medre feküdt. Ezen a két helyen tóvá kiszélesedő patakmedren akadt meg Pekri lovas felvonulása. Egyetlen szűk töltésen tudott csak átvergődni s lovasai csak egyenként, kettőnként mehettek át így a túlsó partra. Ezzel annyi idő elveszett, hogy most már meglepetésszerű támadásról szó sem lehetett. Időközben a gyakorlott Ebeczky felismerte a veszélyt, hogy mit jelenthet a lovasságnak, ha vissza kellene vonulnia, a háta mögött levő mocsár. Figyelmeztette erre Pekrit, aki annyira szívére vette a figyelmeztetést, hogy lemondván a támadásról, úgy amint átkelt, egyenként, kettőnként visszahúzódott a patakok túlsó oldalára. Pálffy, aki tapasztalt lovasvezér volt, azonnal felismerte, hogy Pekri megrettenését kell felhasználnia s ezzel a császáriak kezükbe keríthetik a támadás kezdeményezését.

Heister maga nem támadt volna, de Pálffy kérelme elől, hogy megtámadja a megzavarodott kuruc szárnyat, nem zárkózott el. Pálffy virtusos támadása, amely alig akart több lenni zavarkeltésnél, döntő hatású lett az egész ütközetre, sőt közvetve az egész kuruc függetlenségi harcra nézve…

Hajnalban Bercsényit Rákóczi kiküldte volt a jobbszárny felriasztására s mikor Rákóczi elrendelte Pekri támadását, épp akkor igyekezett Bercsényi a balszárnyra. Rákóczi feljegyzése szerint, mint mindég, most is nagy zavarban volt a saját személyét illetőleg. Rákóczi és Bercsényi beszélgetése közben indult rohamra Pekri felbomlott rendű lovasai ellen két dragonyosszázad, míg a rácok dél felé rohantak a kuruc csapatok felé. Bercsényi vette észre a császáriak támadó mozdulatát s Rákóczi azonnal megindította La Mothe lovasságának ellentámadását és a tüzérséget is működésbe hozta. La Mothe és a tüzérség megingatta a rácok támadását, viszont Pálffy támadása, amelyet Althann dragonyosai hajtottak végre, sikeres volt. Pálffy azt tanácsolta Heisternek, hogy a kurucokat „a magyar hadviselés módja szerint kell megtámadni." Szemben csak kis ideig és enyhén kell támadni, aztán a lovassággal oldalba

kell kapni az ellenséget. Heister Pálffy tanácsának bölcsességét s Althann sikerét látva, háromnegyed 8 tájban megszüntette a folyamatban levő békés elvonulást és teljes arcvonalon megtámadta a kurucokat.

Pálffy kezdetben négyes-ötös csoportokban elvezette a lovasság egy részét a kurucok szeme elől, mire az egy La Mothe-ot kivéve a kuruc vezetők azt vélték, hogy a császáriak még sem fognak támadni. Annál kellemetlenebb volt a meglepetés, amikor egyszer csak Pálffy felbukkant egy erősebb lovascsapat élén Pekri megzavarodott lovasságának háta mögött. Szerencsétlenségre néhány nappal előbb épp ezeket a lovascsapatokat érte Strazsniczánál teljesen hasonló körülmények közt egy szégyenletes kudarc, aminek lelki hatását még nem heverhették ki. Mivel Pekri felbomlott lovassága teljesen összezavarta a kuruc jobb szárnyat, alkalom nyílt a császári lovasság számára, hogy oldalba kapja Rákóczi gyalogságát. A küzdelem nagy volt mind a két oldalon, de a hajdú és francia gyalogság nagyon derekasan ellentállt. Tíz és tizenegy óra közt még nem mutatkozott a kuruc seregben a felbomlás jele. De a jobb szárny felbomlása lassan magával ragadta a centrumot, majd a felbomlás átterjedt a balszárnyra is. A déli órákban a harc már egyoldalú mészárlássá fajult s a kuruc sereg pánikszerűen menekült. A centrumban a fejedelem palotás ezrede tartotta legtovább magát s mikor magára maradva az ezred maradványa megadta magát, a császáriak lemészárolták a fegyvert letevőket. A közép megsemmisülése után a balszárnynak már igazán nem volt mit tennie. Itt már komoly ellentállásra nem került sor, mit az is igazol, hogy a császári kézre került foglyok mind a középen elhelyezett magyar és francia ezredekből kerültek ki. A középen azonban az ágyúk és a zászlók is császári kézre jutottak.

Rákóczi, amikor látta, hogy már az udvari karabélyosok ezrede is megingott, személyesen sietett előre, hogy személyes beavatkozással öntsön lelket a csüggedőkbe. Kipróbált kitűnő lova, Pandúrnak hívták, két árok átugratása után a harmadiknál felbukott, nyakát szegte s maga alá temette Rákóczit. Szerencsére Rákóczi esés közben oldalt vetette magát s így elkerülte, hogy lova agyonnyomja. De arccal bukott a földre, arca bal felén és a szeme felett megsérült, sok vért vesztett s a zuhanás következtében elvesztette az eszméletét. A fejedelem környezete, csupa nemesi ifjú, köztük Bercsényi fia, kiből később francia marsall lett, megmentették Rákóczit attól, hogy a körülötte nyüzsgő tömeg agyontiporja. Mikor Rákóczi magához tért, ismét lóra ült, véletlenül épp arra a lóra, amelyen annak idején Bécsújhelyből menekült Lengyelországba. Sebét ideiglenesen bekötözték s őt kivezették a zűrzavarból. Ekkor egy labanc huszárszázad már csak ötven lépésre volt a fejedelemtől. Ez a század, amit Esterházy Ferenc vezetett, hasonló egyenruhája miatt tudott a kurucok mögé kerülni. A csata zűrzavarában Bercsényi is megsebesült s csak az mentette meg a biztos haláltól, hogy a hozzáférkőzött Vas Pál labanc kapitányt az utolsó percben felismerte Bercsényi környezete és lekaszabolta.

Rákóczi balesetének híre futótűzként terjedt el még a csata alatt s mivel halálhíre terjedt el, még csak fokozta a pánikot. Ennek a hírnek a hatására ingottak meg a magukat legtovább tartó hajdúk. Mindenki menekült, amerre látott. Az Inóc-hegység erdeibe és a barát-lehotai völgy felé igyekeztek. Idézzük Markó Árpád sorait: „Nem volt már hadrend. Nem voltak szilárd keretek között fegyelmezetten vagy félig-meddig rendben visszavonuló csapatkötelékek. Nem voltak tisztek, akik parancsoljanak és nem voltak csapatok, akik engedelmeskedjenek. Az a daliás kuruc sereg, amelyet Rákóczi a sziléziai betörés céljaira oly féltve őrzött, a csata napjának déli óráiban a teljes felbomlás vigasztalan képét mutatta”.

Rákóczit kísérői az erdőségekbe vitték a nehezebben járható úton. Estére értek Bánon át Nagytapolcsányba, de az aggódó környezet még hátrább vitte Rákóczit s végre Nyitra-szerdahelyen pihentek meg, ahol az orvosok most már rendesen bekötözhették a sebét. A nem várt és nem is kívánt csatában elpusztult a gondosan előkészített sereg, amelynek sziléziai

sikerétől függött volna minden: a porosz királlyal való szövetség, a sziléziaiak fellázítása az ausztriai ház ellen, a magyar királykérdés valamiképpeni megoldása s maga a függetlenségi harc sikere; ez a sereg elpusztult, megsemmisült 1708 augusztus 3 délelőttjén a trencséni síkon, mert Pálffy kihasználta ellene a jelentkezett lélektani pillanatot.

A kurucok közül mintegy 3000 ember esett el, a harcoló sereg 20,2%-a. A császáriak csak 160 főt vesztettek, mindössze 2,3%-ot.

A közvélemény, Thaly tévedése nyomán, azt tartotta, hogy a csata elvesztét Ocskay készakart távolmaradása okozta. Rákóczi azonban már július 30-án olyan megbízást adott neki, hogy ha meg is indult volna az első hozzá elhallatszó ágyúszókor, akkor sem tudott volna kellő időben visszaérni, hogy beleavatkozhasson a harcba. Sokan a fejedelem balesetével magyarázzák a csata elvesztését. Kétségtelen, hogy ez is hozzájárult a kuruc csapatok felbomlásához, de nem ez volt a döntő faktor. Markó, Rákóczi legfelkészültebb és általunk állandóan használt és idézett hadtörténetírója azt tartja, hogy Rákóczi baleseténél az volt a baj, hogy voltak ugyan olyan segédtisztjei, akik megmentették az életét, de nem volt Bercsényiben elég energia, hogy a vezetés gyeplőjét ekkor a kezébe ragadta volna. A trencséni csatának el kellett vesznie, mert a magyar sereg magában hordta a vereség és a szétoszlás csíráját s mert a csatát nem vezetéshez értő s csatára termett vezérek irányították. Találóan idézi erre a csatavesztésre Markó Zrínyi „Török Áfiumának" sorait: „mert a hadi ütközetben a kevesebb, de gyakorlott nép készebb a győzelemre, a tudatlan és gyakorlás nélkül való sokaság pedig mindenkor inkább kitétetett a veszedelemre". A trencséni csatában a nemzeti ügyet a tudatlan és gyakorlatlan sokaság vesztette el…

Beniczky Gáspár, a fejedelem titkára a következőképpen jegyezte fel a nap eseményeit:

„Az ellenség elöljárója: Rácz és némely elfajult Magyarok, virattakor a Tábori-Istrását megütvén, sokáig ellenkeztek vélek; kik után is a Német a maga egész Corpussával nyomakodván egy dombra Turnán felül szállott, és kirendelte magát; kire nézve az időnek rövid és helynek is alkalmatlan voltára nézve a mint hertelen lehetett, ő Felsége is Méltóságos Fő-Generális Urral egyetemben kirendelvén az Hadakat, készen várta. Mintegy hét óra tájban regvel, látván az ellenség a mi balszárnyunkon való jó rendeléseket, contra-maséroztatván, a jobbszárnyunkat véletlenül megütötte és a Mezei-Hadak közt confusiot tévén: minekelőtte a balszárnyárul a Felséges Fejedelem segétséget küldhetett, némely Reguláris-Hadakot is confundálta, az kik is helyeikből kinyomulván, szaladásra vették a dolgot. Mely confusiot látván a Felséges Fejedelem és a Gyalogsággal is segéteni kivánván: a sok ide s tova való nyargalózásban olly veszedelmessen Pandúr nevü Lóval esett, hogy mindgyárt ott helyben a Ló a nyakát kiszegte és ő Felségét megnyomván, nagy-nehezen kivonhatták alóla, egészen elvéresitvén orczáját; melly véletlen esetre a több hadak is megzódulván, vélvén azt, hogy a Felséges Fejedelem vagy az ellenségtől elfogatott, vagyis megsebesittetett: kiki valamerre mehetett, szaladott, a szaladásban sokat közzülek elejtvén az ellenség. A Felséges Fejedelem penig az esés után is vissza akarván tériteni a futott Hadakot, lehetetlenséget látván a megállitásokban: maga mellett kevés szolgáival Bán felé vette uttyát, és az Hadak öszve való csuportatására nézve Nitra-Szerdahelyre éjczakára ment, és ott a Doctorral és Borbélyokkal megköttetvén az orczáját, ott meghállt".

Ugyancsak Beniczky jegyezte fel, hogy Rákóczi már másnap tanácskozott Bercsényivel s az összeverődött tisztekkel és nyomban elrendelte a vármegyékben a személyes felkelést. A fejedelem tehát felemelt fejjel fogadta a csapást s késedelem nélkül igyekezett menteni a menthetőt a nemesi felkelés elrendelésével.

Rákóczi volt talán az egyetlen az egész kuruc táborban, aki rögtön tisztában volt azzal, hogy mit jelent ez a vereség. Hisz igazában csak ő tudhatta, hogy milyen lehetőségek törtek derékba a sereg megsemmisülésével. „Gyalázatosabb, nyomorultabb s következményeiben gyászosabb csatavesztés ennél sohasem volt" írta Emlékiratában Rákóczi. „A szerencsétlen trencséni nap után többé semmi sem sikerült".

A csatavesztésnek következtében a had úgy szétoszlott, hogy teljességében soha sem sikerült összehozni többet. Ennél is rombolóbb volt az a körülmény, hogy a vesztett ütközet hatására több kiváló kuruc vezér megtántorodott s átállt labancnak: így a két legendás hős, Ocskay és Bezerédy Imre. Mindkettőt utolérte azonban árulásáért a bosszúálló végzet. Mindkettő kuruc fogságba esett s Bezerédyt is, Ocskayt is hóhérpallos segítette át a másvilágra.

A csatavesztés után elsőnek Bottyán jelentkezett, aki amint a veszedelem hírét hallotta, Nyitraszerdahelyen termett s gondoskodott a helység biztosításáról. Rákóczi Bottyán és Bercsényi tanácsára azonnal utasította Esterházy Antalt, hogy dunántúli hadaival késedelem nélkül törjön Ausztriába, hogy ezzel kényszeríttessék Bécs Heister visszahívására. Heister előnyomulása miatt közben Rákóczinak még hátrább kellett vonulnia Kistapolcsányba, majd Szécsénybe, ahol megvárta a hírt a sereg összeszedésének kísérleteiről.

Mivel Heister előnyomulásának célja ismeretlen volt, Bottyán egyelőre Nyitra és Érsekújvár védelméről gondoskodott. Már-már attól lehetett tartani, hogy Heister egyenesen a Felvidék szívének, Kassának fog tartani. Rákóczi utasította is Károlyit, hogy ebben az esetben néhány ezredet küldjön keletről a Tisza és Kassa védelmére. Esterházy ausztriai betörése sikerült, de mivel tartani lehetett attól, hogy a háta mögött Nádasdy és Kreuz császári tábornokok seregei egyesülnek és Heisterrel egyszerre három oldalról támadják meg, vissza kellett a betörés után vonulnia. A cél így is eléretett, mert Heistert tényleg visszarendelték s Kistapolcsány alól visszafordult Bécs védelmére. Közben felszólította ugyan Nyitrát a hódolásra, de az elutasítás után tovább vonult Pozsonyba.

Heister trencséni győzelme így most sem járt területi nyereséggel. De mégis döntőjellegű volt, mert most először a vereség oly mérhetetlen pánikot okozott a kurucok katonái közt, amit a dunántúli helyi sikerek már nem tudtak ellensúlyozni.

A bányavárosok védelmét a fejedelem Bercsényire bízta, akit Ocskay és Bottyán támogatott volna. Ocskay azonban meggondolta a dolgot és miután már hetek óta gyanakodtak ellene, különösen Ottlyk, augusztus 28-án Pereszlénynél elárulta a kuruc ügyet. Ezredét Pálffy hadai közé vezette s bár ezrede egy része a csapdából kivágta magát, az elfogottak hűségesküre kényszerültek s Ocskayból császári ezredes lett.

Bécs korántsem volt tisztában a trencséni csatanyerés jelentőségével. Hírét vévén a Rákóczi által elrendelt nemesi felkelésnek, tartottak attól, hogy a felkelés még fokozottabb erőre kap.

Szécsényből Rákóczi Egerbe tette át tartózkodási helyét, ahol egész szeptember végéig maradt. Itt akarta regenerálni seregét, hogy aztán azzal a Nyitrát fenyegető ellenség ellen induljon. Télire pedig Erdélybe akart menni, hogy kiverje onnan a németet. Tavasszal még egy sziléziai betörés terve sem volt utópisztikus, de most, mikor serege szanaszét bujdosott, még ezek a tervek is túlzottak voltak. Márki igen kitűnően jellemzi a megváltozott helyzetet. Szerinte a szabadságharc Trencsén után önvédelmi háborúvá zsugorodott. Rákóczi tervezései közepette már tisztán látta a helyzetet. Seregét eddig se becsülte sokra, most utolsó bizalmát elvesztette irányában. Szeptember 23-án már ily hangon írt Rákóczi Károlyinak:

„Jobb nem lehetne, mint Nyitra táján Ottlikkal valami hadat hadni és az Ujvárt obsideálók dolgát kitanulván, egy csavarodással amavval megegyezvén, kemény próbát tenni rajtok; noha megvallom, hogy ebben is nehéz questio exurgálhat, - mert jól tudom én, hogy akkor is az

előttevaló szaladni, az utánnavaló széledni fog, elannyira, hogy meg kell vallani, hogy csak az Isten kegyelme segithet rajtunk, melynek utját-módját s csaknem mondhatom, reménségét, az emberi elme ki nem gondolhatja".

Augusztus 15-én jött meg a híre, hogy július 11-én Oudenarde-nál a császári szövetségesek megverték a franciákat. Sietett is Bercsényi, aki soha nem bízott a franciákban, megjegyezni a Rákóczihoz írt levelében: „Hire sincs Fölségednek? Hiszen hir az flandriai s nagy penig. Nem hiába irta azelőtt, az mit irt Kökényesi (Vetési). S hát a bavarus már hol van?" Másnap még egyszer visszatért rá, írván: „Ugy látom nem mind arany ami fénylik, nem parancsol az Istennek francia uram is!" Rossz hír jött Oroszországból is. Ott Golovczynnál július 15-én mért súlyos vereséget Péterre a svéd király. Bécs és a labancok ujjongtak. Bercsényi pedig panaszkodott a fejedelemnek: „Csak az rémület szűnjék meg; mert én egyébtől nem tartok, hanem az rémülés desperatiót ne okozzon és hogy szokásba ne menjen ezen országos rémülés. Tiz-husz mérföldnyire is szaladni s bódulni nem semmi".

Ebben a desperált hangulatban érkezett Rákóczihoz Jemelian Ukrainzew, a cár követe. Rákóczi nagy fénnyel fogadta szövetségese követét, ez biztosította ura jóindulatáról, aki nagyon szeretné végrehajtani a varsói szerződést s máris megbízta bécsi követét, hogy járjon közbe a császárnál a magyarok ügyében. Rákóczinak csak a cár bécsi megbízottja ellen volt aggodalma, mert úgy tudta, hogy az inkább a császár, mint a cár érdekeit szolgálja. Különben azonban tetszetős volt az a cár ajánlatában, hogy ragaszkodott az erdélyi fejedelemség helyreállításához. Rákóczi összesen öt alkalommal fogadta a cár követét s utána tárgyalt Des Alleurs altábornaggyal, majd szeptember 5-ére összehívta a szenátorokot Egerbe, hogy ott a cár izenetét megtárgyalják. Az összehívóban enyhíteni próbálta a trencséni vereség jelentőségét s hangsúlyozta, hogy nem az, hanem a hadak váratlan szétoszlása okozta a zavart. Rámutatott azonban arra, hogy a külföld azért még mindég fenntartásunkon és boldogulásunkon működik…

Bercsényi az erdélyi fejedelemségen kívül a cár levelének többi pontját bécsi sugalmazásnak tartotta s azt vélte, hogy csak azt célozza, hogy az ajánlatot a magyarok utasítsák vissza s így őket lehessen a béke ellenségeinek feltüntetni.

Ukrainzewnek megbízása volt urától, hogy csendesítse le a szláv nemzetiségeket, amit Rákóczi még ez év tavaszán is sürgetett a cár mellett maradt Nedeczky útján. Sikere azonban nem volt s Hodermarszky, a már említett labanc munkácsi püspök is ekkor tört be északról, Lengyelországból, de Czelder Orbán elől Makovicza alól visszavonult.

A hadi helyzet augusztus vége felé ismét romlott. Augusztus 25-én elesett Nyitra vára. 28-án adta meg magát Ocskay, akit Pyber és Spáczay püspökök is követtek a labanc táborba. Nyitra megye is labanc lett. A kuruc táborban mindenki gyanakodott s egymást érték a letartóztatások. Esterházy ugyan a Dunántúlon sikerrel operált s megvetette a lábát a Fertő vidékén, Béri Balogh Ádám pedig szeptember 2-án Kölesdnél szétverte Nehem táborszernagy szerbjeit és Heister sikertelenül volt kénytelen elvonulni Érsekújvár alól, de mindez nem tudta többé a lelkesedést ért csorbát helyreigazítani.

Bár Rákóczi tavasszal legnagyobbnak igérkező katonai akcióját készítette elő, titokban azért nem zárkózott el a békekísérletek elől sem. Csak arra vigyázott, hogy ne ő tűnjék fel a kezdeményezőnek. Áprilisban Bercsényinél tartózkodott Huissen, az orosz követség embere s Bercsényi tudtával ő értesítette Medowst, a bécsi angol követet, hogy értesülése szerint Rákóczi hajlandó lenne a békére s meghallgatná a közbenjárók ajánlatait. Utóbb a bécsi orosz követ, Urbich, útján próbálta meg Bercsényi a holland és angol közbenjárók beugratását.

A trencséni csata, mint már jeleztük, kettévágta a porosz udvarral folyt tárgyalásokat. Jablonsky azzal küldte vissza Magyarországba Klement János Mihályt, Rákóczi ifjú diplo-

matáját, hogy jó lenne, ha Rákóczi békét kötne még a nagy háború befejezése előtt. Azt tanácsolta, hogy forduljon a fejedelem a protestáns hatalmakhoz, akik aligha fognak kitérni a közbenjárás elől. Rákóczi kapott is a jó tanácson s Klementet azzal küldte vissza Berlinbe, hogy sürgesse ezt a közbenjárást. Kifejtette Rákóczi, hogy az európai helyzet egyensúlya megkívánná, hogy létrejöjjön egy szövetség a magyar, porosz és svéd államok közt, amely szövetséghez még Anglia és Hollandia is csatlakozzék. Rákóczi a protestáns hatalmak garanciája mellett hajlandónak nyilatkozott az 1706-ban Bruyninxszal közölt feltételek alapján békét kötni a császárral. Rákóczi nyomatékosan figyelmeztette a protestáns hatalmakat Magyarország végzetes helyzetére s különösen Anna királynőtől várta el, hogy ne segítse elő a császárnak nyújtott segítséggel az ország végromlását…

Az egri tanácsülések belpolitikai vonatkozásairól később fogunk megemlékezni. Itt katonailag azt határozták, hogy a fejedelem küldje be Erdélybe testőrző gyalog hadait s tegye közhírré, hogy maga is bemegy, ha Károlyi hátrább nyomja a császáriakat. Azonban figyelmeztették, hogy ütközet esetén ne tegye ki személyét a közvetlen veszélynek, mert az mérhetetlen kárt hozhatna mind a két országnak, Erdélynek és a magyar hazának is. Tárgyaltak a békéről is s Rákóczi megelégedéssel hallotta, hogy a szenátus sem többet, sem kevesebbet nem kíván a békekötéstől, mint eddig. Jellemző a zavarra, hogy a szenátus azt hitte, hogy 72.000 katona rendszeresen kap fizetést s nagyon csodálkozott, amikor értesült, hogy nincs ennyi emberre pénz. Rákóczi erre a számadások felülvizsgálását követelte, hogy lássák „nem lopunk”.

A cár javaslataival nem foglalkozhattak részletesebben, mert az orosz követ a bor és a dinnye mértéktelen élvezetétől meghalt. A fejedelem nagy tisztességgel temettette el. Szeptember 22-én különben új követ jött a cártól, a cár sógora, Kurakin Boris herceg, hogy mi volt és volt-e egyáltalán megbízatása, nem tudjuk. Különben a cár augusztus 29-én Dobrojenál újabb vereséget szenvedett. A kuruc táborban az orosz segítség késését azzal magyarázták, hogy József császár még mindég nem válaszolt a Pozsonyban összegyűlt labanc rendeknek s így még a cár nem tudhatja, hogy békül-e a császár, avagy nem.

A békelehetőség reményeit Urbich bécsi orosz követ levele teljesen lehűtötte. Urbich értesítette Rákóczit, hogy az udvar nem idegenkedik ugyan a béketárgyalásoktól, de szó sem lehet közbenjárókról s Rákóczinak Erdélyt és magánuradalmait el kell cserélnie. Ezután a szenátus erős németellenes hangulatban fejezte be tanácskozásait. Barkóczi Ferenc fejezte be szép szavakkal az értekezletet s azt bizonygatta, hogy a mult példáiból csak azt láthatja mindenki: „hogy hamis a német s meg akar csalni minket, melyet, adja Isten, minden magyar úgy higyjen, amint mondja, és valaha már tanuljunk magunk példáján”.

Amikor a szenátus szétoszlott s Rákóczi elindult Szerencs felé, mély megdöbbenéssel s kétkedéssel hallotta, hogy Bezerédy Imre is elárulta a magyar ügyet. Rákóczin egyre jobban erőt vett a sorsban való bizakodás. Amint a mozgalom kezdetén is hitte, hogy őt az Isten rendelte el a történelmi szerepre, úgy most is mindent Isten kezébe helyezett. Még az egri napokban (szept. 18-án) írta Bercsényinek: „Azt egyedül megvallom, hogy nem gondolkodom már én semmi jövendőrül, mert azon csudálatos utokat, amellyek által Isten ő szent Felsége kegyelmébül vezettetünk, elmém fel nem érheti”.

Heister a Felvidéken Érsekújvár vívásával bajoskodott s bár a fejedelem meg volt győződve, hogy a vár eleste után Bercsényi maroknyi hada magától is feloszlik, mégis arra határozta magát, hogy bemegy Erdélybe. Bercsényi a lehető legnagyobb rosszallással s már-már kétségbeeséssel értesült Rákóczi erdélyi tervéről. Igyekezett leveleiben rábeszélni Rákóczit, hogy ne menjen, mert ő nem tudja helyettesíteni sok más gondja között s a maga helyettese, Andrássy Pál is beteg. Rákóczi azonban hajthatatlan volt s október 3-án elindult Szerencsről Erdély felé. Útközben hozták eléje a foglyul ejtett Bezerédyt s értesült arról, hogy a porosz

király hajlandó közbenjárni a béke ügyében. Október 14-én értesült arról, hogy Ujvár felszabadult az ostrom alól, viszont értesült arról is, hogy Heister a bányavárosok felé fordult. Heister megindulása valóságos menekült-áradatot zúdított Gömörre. Közben belátta a fejedelem, hogy nincs elég hadianyaga, hogy Kolozsvárt ostrom alá vehesse s így lemondott arról, hogy alászálljon Erdélybe. Ekkor küldte Klementet a már említett követségben a porosz udvarba, felvázolva az európai protestáns szövetség álmát, amelyben Magyarország is szemben áll az európai egyensúly érdekében a katolikus Ausztriával. Diplomáciai tevékenysége ismét fellendült. Írt az angol királynőnek, írt Marlborough hercegnek. Bécsből azonban ismét csak rossz hírt küldött Urbich. A császár már egyenesen a fegyverletételt kívánta s az Erdélyről való lemondás mellett arra is kötelezni kívánta Rákóczit, hogy magyarországi uradalmait pénzért adja el a császárnak. A fejedelem azonban arra az álláspontra helyezkedett, hogy nem köt rossz békét, inkább kivándorol, mert vagy boldogul, vagy elvesz.

Szatmáron Rákóczi négy héten át értekezett az erdélyi urakkal s biztosította őket, hogy Erdély szabadsága nélkül nem köt békét.

Heister, miután Bercsényinek nem volt használható serege, lépésről-lépésre bár, de megszállta a bányavárosokat. Különösebb ellentállásra nem talált, de viszont nem lelhette nagy örömét hódításában, mert Bercsényi a bányaműveket használhatatlanná tette. A gépeket összetörette s a bányákat vízzel öntette el.

Hiába tartotta Esterházy magát a Dunántúlon derekasan a dánokkal megerősített császáriak ellen, ez nem segített a közhangulaton. Rákóczi így összegezi a helyzetet: „Ügyünk állása még nem volt orvosolhatatlan: ha az egész nemzetet bizonyos kábultság nem szállta volna meg. Sem főurak, sem nemesek, sem tisztek, sem katonák nem gondoltak többé a háborúval; mindenki csak azon igyekezett, hogy megmenthesse vagyonát s családját. A pozsony-, nyitra- és barsmegyei menekvők élelmet és lakást követeltek tőlem a confoederatio által biztosított kötelezettség értelmében". Keletről az erdélyi menekültek, nyugatról a Heister elől menekülők zúdultak a fejedelem nyakára. Mindenütt félelem, fáradtság szállta meg a lelkeket. Rákóczi ebben az általános pánikszerű közhangulatban vakmerő lépésre szánta el magát, összehívta a szenátust és a vármegyék követeit november 22-ére Tállyára. Ősszel betegeskedett is. Törődötten, fáradtan készült a konventikulumra.

Az összehívott gyűlés előtt Rákóczi felvetette a béke gondolatát. Ideiglenesen kiengedte a nála fogságban levő Tolvay Gábor ítélőmestert s elbocsátásakor közölte vele, hogy ha az udvar hajlandó fegyverszünetet kötni, akkor ő viszont hajlandó a béketárgyalásokat elkezdeni. József császár csak néhány bizalmasával beszélte meg a Tolvay által hozott hírt s azzal engedte őt vissza Rákóczihoz, hogy közvetítők nélkül és a bányavárosok megtartása mellett szó lehet fegyverszünetről. Bercsényi szívesen belement volna egy karácsonyig tartó fegyverszünetbe s a bányavárosok kérdését nem tekintette volna akadálynak. Sárospatakon Károlyi, Bercsényi és Rákóczi hallgatta meg Tolvayt, de a határozatot az országgyűlésre bízták.

Először Tállyára volt az országgyűlés összehívva. Aztán gondoltak Kassára, Eperjesre, Putnokra, Rimaszombatra. Azonban különböző okokból a többi várostól el kellett tekinteni s mivel Tállya is igen rossz állapotban volt, végül is Sárospatak mellett döntöttek. Előre látta Rákóczi és Bercsényi is, hogy annyi összegyűlt ember csak haszontalan élelemfogyasztó lesz a hadsereg rovására. De nem térhettek ki a gyűlés elől, amit Rákóczi épp a közhangulat miatt hívott össze.

Ugyanakkor, amikor Rákóczi Sárospatakon az összegyűltekkel bíbelődött, a bécsi pletyka azt hitte, hogy Rákóczi Lengyelországban van s ott Szieniawszka, mint a bécsi angol követ írta, Rákóczi „ágyasa", azon mesterkedik, hogy Rákóczi kincseit felhasználva a lengyel közhangulatot Rákóczi mellé terelje s így lengyel királlyá választassa.

Az országgyűlés egyéb tárgyalásai, bár fontos tárgyak kerültek szóba, nem igen érdekelték az embereket. Mindenkit inkább a béke kérdése izgatott. Voltak, akik kétségbeesve nyíltan követelték a békekötést. Rákóczi erre szervezni kezdte a katonai pártot. December 1-én az alábbi igen érdekes levelet írta Bercsényihez:

„Ugy veszem észre, leginkább bánják, hogy hallgatásban vagyon békesség állapotja, melynek óhajtásával annyira kiadják magukat, hogy minden difficultas nélkül széltiben beszélik desperatióbul esett kivánságokat; melyekre nézve, hogyha az odavaló dolgok megengedik, én valóban szükségesnek látnám az Kegyelmed ide való gyüvetelit és az Tiszántul való hadak is, jó volna, ha követeket küldenének, oly instructióval, hogy mivel ők voltanak akik legelsődször fegyvert emeltenek ezen ügy mellett: tudják, hogy nemcsak az németnek elfelejthetetlen bosszúállása alá esnek, - de még az többi vármegyék és hadak is jövőben az ő kénszeritésekkel menthetnék magokat; obtestálják az országot, hogy oly securitásrul provideáljon, ha békességet akar csinálni, az mely által lehessen nékiek mihez vetni hátokat; engemet is hasonlóképpen sokszor eleitül fogvást adott hitemre kénszeritsenek, hogy üket el ne hagyjam, mert ha szintén az vármegyék békülnének is: hozzám való hüségüket megtartani kivánják, és mindaddig inkább fegyver alá vetni életeket miglen elégséges securitást nem nyerhetnek, mintsem oly békességre adni magokat, az melyben magoknak securitást szerezhetnek, - végtére, kiadván az erdélyi fejedelemség az austriai háztól való elszakadásának kivánságát. Kegyelmed azért ezen dolgokat accelerálja a mint legjobban itili".

Rákóczi tehát a tiszántúli seregek fellépésével akarta a háború folytatását kikényszeríteni s azt akarta, hogy azok őt is kényszerítsék esküjére hivatkozva a nagyobb biztonság további kiküzdésére. Súlyt helyezett arra is, hogy a tiszántúli seregek követei a békefeltételek közé vétessék fel Erdély önállóságát.

A helyzet december 4-én lett a legválságosabb. A várpalotában tartott gyűlésen mindenki zúgott s kikelt a katonaság ellátása ellen. Némelyek a távolsággal, mások a szegénységgel védekeztek. Megint mások a menekült nemesség élelmezése ellen keltek ki. Ekkor Rákóczi a szenátus kíséretében közéjük ment s nagy beszédet tartott. Rámutatott arra, hogy az ellenség már megneszelte a szív fáradását és bátorság csökkenését s rögtön oly lealázó fegyverszünetet ajánlott fel, amelynek csak a császár venné hasznát s amely előkészítené a járom újabb nyakba vételét. Tisztességes fegyverszünetet és becsületes békét csak akkor érhetnek el, ha mindnyájan, akik jelen vannak, a magyarhoz illő elszánt bátorsággal fölkelnek és az országgyűlésből az ellenségre indulnak, bízva Istenben és igaz ügyükben.

Rákóczi nagy beszéde megint eldöntötte a tárgyalások sorsát. Szavainak leírhatatlan hatása volt, mindenki életét és vérét ajánlotta fel a hazáért és a lelkesedés olyan fokra hágott, aminő országos gyűlésen a felkelés alatt eddig még soha nem volt. „Felkiáltván az egész Státusok: kiki életit letenni édes haza szabadsága mellett és vérét kiontani resolválta; melly resolutióra a Szent és Seregeknek Ura, Istene segéllyen mindnyájoknak és kivánt végét engedje" írta naplójába Beniczky.

Az országgyűlés végén, december 17-én Rákóczi biztosította a rendeket, hogy sem a félelem, sem az erőhatalom, sem a szegénység el nem tántorítja a haza dolgaiban való fáradozástól és a haza szeretetétől…

A kurucok által szabott fegyverszüneti feltételeket Bécsben nem tartották elfogadhatóknak. Medows már 1709 január 5-én azt jelentette Harley miniszternek, hogy a Rákóczitól és Bercsényitől hozott fegyverszüneti feltételeket a miniszterek Bécsben nem tartják elfogadhatóknak. Pillanatnyilag januárban már Rákóczinak sem volt fontos a fegyverszünet kérdése, mert Olaszországból is jó hírei jöttek s Lengyelországban is ismét kedvezőbb légkör

kezdett kialakulni. Az utóbbi körülményt már január 12-én Bécsben is tudták s Medows is jelentette miniszterének.

Az 1709-ik év katonai eseményei a nagy sárospataki fellelkesülés után sem voltak vígasztalok s minden ok meglett volna arra, hogy Rákóczi minden igyekvéssel keresse a béke lehetőségeit. A trencséni csatában szétszóródott sereg még mindég csak lassan gyülekezett Eger és Losonc körül. Támadó hadjáratra gondolni sem lehetett. Egyetlen szilárd pontja volt a hadvezetésnek, Érsekújvár kétségbeesett védelme. Ezt a feladatot Rákóczi Károlyira bízta, aki végérvényesen kiszorult Erdély széleiről is. Károlyi soha nem volt vállalkozó kedvű hadvezér s lerongyolt és fáradt seregével most sem kockáztatott semmit. Heister tervszerűen nyomult előre a Felvidéken. Nyitra megye után Trencsén megye került labanc kézre s lassan Érsekújvár, Zólyom, Liptószentmiklós vonaláig nyomultak előre Heister csapatai. Északon Lőcse állt ellent keményen s Érsekújvár őrségét néhány sikeres áttöréssel Bottyán és Károlyi frissítette fel olykor. Júniusban a felvidéki császári seregben harcoló dánokat visszavonták s ekkor Rákóczi arra gondolt, hogy a további térvesztés megakadályozására mégis offenzívába megy át, felhasználva a Vág melletti ellenség gyöngülését. A tervezett offenzívára azonban csak ősszel került sor, pedig Heister még az udvari haditanács által Lubomirszkij hercegtől zsoldba fogadott pár ezer főnyi lengyel segélyhaddal sem tudott újabb lényeges sikert kivívni s vesztegelni kényszerült a már említett vonalon.

Túl a Dunán Esterházy Antal és Béri Balogh Ádám állandó betörésekkel zaklatta a stájer és az osztrák határszéli vidékeket. A Felvidéken megállt Heister ezért figyelmét a Dunántúlra is kiterjesztette. A kuruc sereg ereje már ott is hanyatlani indult s mikor a nyár folyamán Simontornya császári kézre került, a kurucok lassan újból kiszorultak a Dunántúlról, vagy mint akkoriban mondták: Alsó-Magyarországról.

1709 nyaráig tehát tetemes területveszteség érte a nemzeti ügyet. Kiesett a hatalmából Erdély, Dunántúl és az egész nyugati Felvidék a bányavárosokkal egyetemben. Rákóczi és kuruc serege egyre kisebb területre szorult össze s hogy a vezérlő fejedelem ennek ellenére sem adta fel a reményt és a küzdelmet, annak két oka volt: éltette benne a reményt az év első felének diplomáciai eredményessége s különben is el volt szánva a végső ellentállásra.

Mint említem Medows jelentéséből, januárban Lengyelországban komoly tárgyalások folytak Szaniszló lengyel király, Szieniavszkij, a pápai nuncius, Szobieszkij király özvegye és De Bonnac francia követ között. Rákóczi pedig állandó tárgyalásban volt Des Alleurs-rel. Olaszországból és Lengyelországból jó hírek jöttek s Rákóczit ismét elfogta az a fatális optimizmus, amellyel diplomáciai terveivel szemben mindég viseltetett. Most már arra sem vetett ügyet, hogy Bécs nem sietett elfogadni fegyverszüneti ajánlatát. Pedig Heister épp ekkor szállta meg Árva és Liptó megyét s kezdte meg a zsoldosok irányában tárgyalását Lubomirszkijjel.

Rögtön az év elején követeket küldött Rákóczi a törökhöz Nándorfehérvárra s onnan a portához. A követeknek rá kellett volna bírniok az épp Konstantinápolyban időző IV. Frigyes dán királyt, hogy vonja vissza csapatait Magyarországból s Velencével, amit a pápával harcban álló császári csapatok már egész körülzártak, Magyarország nevében szövetséget kellett volna kötniök. Rákóczi a hagyományos észak-déli koncepció követőjének bizonyult ezzel a lépésével is s az északon már kiépített kapcsolata után a megválasztandó magyar király nevében véd- és dacszövetséget akart kötni délen Velencével.

Vetésin keresztül figyelmeztette Rákóczi a francia udvart, hogy mennyire lehangolja a magyar közvéleményt a francia udvar közönyös viselkedése és a látható pártfogás elmaradása. Torcy miniszter örömmel hallotta a sárospataki országgyűlés lelkesedését s azonnal utasította De Bonnacot, hogy a lengyel királyt kérje fel, ne háborgassa Rákóczit, kinek évi segélyét májustól 100.000 tallérral emelni akarja a francia udvar.

Klement, akit még a múlt év októberében küldött a fejedelem ismét Berlinbe, rózsás színben látta a jövőt s így informálta urát. Rákóczi ügye Berlinben már egyszer jól állt, de Klement, aki a trencséni vereséget ott érte, tapasztalhatta, hogy a vereség híre miként csüggesztette el a magyar terv titkába beavatott udvari embereket. Jablonsky még ezután is azzal a reménnyel küldte vissza Rákóczihoz Klementet, hogy meg fogja kísérelni, hogy mind a porosz, mind a dán király visszavonják csapataikat, amelyek most valamely harctéren a császárt támogatják.

Klement, a még nem is egészen húsz éves diplomata, október 2-án érkezett volt Ónodra a fejedelemhez s hozta magával Jablonskynak Rákóczihoz intézett emlékiratát. Ebben azt tanácsolta, hogy a Berlinben tartózkodó Marlborough herceget rá kellene bírni, hogy közvetítse a fejedelem ügyét az angol királynőnél és a holland rendeknél. Kérje fel Rákóczi a porosz királyt is, hogy az bécsi, londoni és hágai követeit utasítsa a magyar béke előmozdítására. Jablonsky pontos tervet dolgozott ki, hogy hová és mily céllal kell Rákóczinak követet küldenie. Így azt tanácsolta, hogy küldessék követ a porosz királyhoz, Marlborough-hoz, az angol királynőhöz, a németalföldi rendekhez s küldjön levelet mind a luteránus, mind a református egyház vezetősége is az említett négy helyre.

Rákóczi kapva-kapott Jablonsky bölcs tanácsán s azt megfogadva Klementet visszaküldte Berlinbe, aki 1709 elején ott valóságos diplomáciai hadjáratot indított meg Jablonsky támogatása és irányítása mellett. Klementet meghallgatta a porosz titkos tanács is s főleg az iránt érdeklődött, hogy Rákóczi nem tárgyal-e a törökökkel. Klementnek sikerült az erre nézve mindég aggodalmas porosz kormányt megnyugtatnia, mire a porosz udvar és a berlini angol követ, lord Raby, arra az álláspontra helyezkedtek, hogy Erdélyt már a protestáns hatalmak szempontjából is biztosítani kell Rákóczi számára.

Jablonsky bizonnyal nem hallgatta el sem az udvar, sem lord Raby előtt Rákóczi hozzáintézett levelének idevágó passzusát:

„Engem, noha kisded koromtól fogva a római-katolikus vallás hitágazataiban avattattam, semmi sem aggasztott oly annyira, majdnem mióta eszemet tudom, mint a kereszténységben támadott annyi szakadást szemlélnem, a névre, nem lényegre nézve eltérő vallások okából. Látván a római széknek ez alapon a tekintély főpontjára jutását és majdnem könybelábbadtan szemlélvén clérusának despotai uralkodását egynél több országban: gyakran meggondoltam, hogy hazám romlása is nem kevésbé származik a mondottaknak az országban szerfölötti hatalmától, mint azoknak, akik ellen hadat viseltek, uralkodási kényétől, szolgáltatván a zsarnokságnak igen jó alkalmakat, miknél fogva a főbbek vakitott szemekkel vezettettek az árokhoz, ahol behanyatlott szabadságunkat keressük jelenleg.

Igaz, nem hiányoztak számos erdélyi fejedelmek - a mi elődeink - kik időről-időre megragadván az alkalmat, e népet fegyverrel is oltalmazták az enyészet elől; de végre önkényesen elfoglaltatván Erdély, csudálatos és jezsuita-fogások által elnyomatván bennem és atyámban házamnak hatalma: a jezsuita maximák és elvek korlátlanul garázdálkodtak Magyarországban, miből a jelen háború is származott - jó vagy rossz időben-e? bizony nem tudom…”

Lord Raby azt a fantasztikus hírt is közölte Vetésivel, hogy XII. Károly megegyezvén Péterrel a magyar határ felé közeledik s akkor a császár nem térhet ki a magyar követelések teljesítése elől s jelezte, hogy a dánoknál a közhangulat követeli a dán csapatok visszahívását.

A minden kis diplomáciai lehetőségen fellelkesedő Rákóczi ilyen körülmények között reménykedve várta a február 6-án Szentmiklósra érkező Szieniavszka hercegnét, leglelkesebb hívét, legmelegebb barátját. A munkácsi kastélyt már január végén „drága kárpitokkal és ezüstös mobiliákkal" díszítették ennek örömére. A hercegnő jötte maga is élmény volt Rákóczi számára s tudta, hogy soha nem jön tervtelenül. „Mivel Sinyavszkiné asszonyom holnap okvetlenül elindul Szkólyáról errefelé" írta január 29-én Rákóczi Bercsényinek „s naponként nagyobb conjecturák nyilatkoztatnak Lengyelországból, az mellyekbül valóságos reménségünk lehet s szükséges az conferentia, melyre Kegyelmedet inpatienter várom…"

Rákóczi nagy ünnepélyességgel és dísszel fogadta az asszonyt. Átjött Munkácsra Bercsényi és felesége is. Ott forgott Des Alleurs is. Ebben a környezetben fogadott Rákóczi egy épp akkor jött török követet. De míg Munkácson ragyogtak éjjel a palota ablakai s a tanácskozásokat elfedező mulatságok zaja lehallott a vár alá, addig az ugocsai oroszok és románok tengeri csutkájából és mogyorófa-berkenyéből sütött kenyeret ettek, a magyarság szállingózott ki Lengyelországba, egy-egy faluban alig maradt 2-3 ember, de azok még a másodalispánt is elverték, amikor adóvégrehajtásokkal zaklatta őket. A diplomáciai remények és a hazai belviszonyok fordított arányban álltak egymással.

Szieniavszka s a véle jött lengyel urak látogatása következtében Rákóczi megkereste a cárt, a svéd királyt és a francia udvart. A cárhoz Nedeczky útján fordult. XII. Károlyhoz Herbaix, XIV. Lajoshoz Brenner közvetítette Rákóczi óhaját.

Rákóczi az orosz cárnak felajánlotta, hogy abban az esetben, ha a svédeket megveri s a szász Ágost szövetséget köt a magyarokkal, akkor megválasztják Ágostot magyar királynak s így a lengyelek segítségével az ausztriai házat rászoríthatják, hogy Erdélyt engedje át. Így az orosz, lengyel, magyar szövetség lenne Európa békéjének legnagyobb biztosítéka.

A svéd király március 11-ére válaszolt Rákóczinak s válaszából azt lehetett kivenni, hogy kezd ugyan a magyar kérdéssel tisztába jönni, de egyelőre még egészen más irányú katonai tervek érdekelték.

Brennernek a francia udvarban meg kellett volna ismernie a lengyel-orosz-francia viszony igazi arcát. Március 12-én Rákóczi Romierst Skoljébe küldte, ahol De Bonnac és Des Alleurs tárgyaltak Szieniavszkával, hogy általuk felajánlja a francia király közbenjárását az orosz-svéd ügyben. Bár meg volt róla győződve, hogy a svédek csak össze akarják őt veszíteni a cárral. Azonban épp ezért gondoskodott róla, hogy az oroszok várható előnyomulása esetén Herbaix ne maradjon a svéd udvarnál. Rákóczi április közepe táján Brennert azzal bízta meg, hogy tárgyaljon Szaniszló királlyal. De ebből már nem lett semmi.

Mindebből csak az érdekel, hogy Rákóczi ismét minden erejével ráfeküdt az északi kérdés diplomáciai megoldására. Nem ismerte fel, hogy valamennyi tárgyaló fél között ő a leggyengébb, ő a támogatásra szoruló fél s hogy az ő kedvéért egyetlen nagy hatalom sem fog, hacsak egyéb érdekei nem kívánnák, összeveszni a Habsburg-házzal s annak szövetségeseivel…

Március 15-én küldte ki Skoljéba Kray Jakabot Rákóczi, hogy ott Szieniavskij jelenlétében számoljon el a francia segélypénzek mikénti felhasználásáról Des Alleursnek és De Bonnacnak s hozza rendbe a jaraszlói uradalom dolgát is. Kraynak meg kellett győznie Szieniavskijt arról, hogy Lengyelország nem tűrheti, miszerint Lubomirszkij a császár zsoldjába álljon s mivel Rákóczi úgy tudta, hogy Szieniavskij a lengyel sereggel a cárhoz akar csatlakozni, reményét kellett kifejeznie afelett, hogy még ez idén felvirrasztja Isten a magyar ügy csillagát, amint azt az ismét bizakodó Rákóczi épp e napokban írta Károlyinak. A lengyel ügy fejlődését Rákóczi oly fontosnak tartotta, hogy mivel Bercsényi betegsége miatt nem tudott utazni, maga sietett hozzá a dolgokat megbeszélni Ungvárra március 25-én.

Ezalatt Berlinben tovább fejlődött Klement akciója. Az általa meggyőzött lord Raby megnyerte Marlborough herceget Rákóczi ügyének. Marlborough február 4-én Brüsszelből válaszolt Rabynak, jelezvén, hogy megkapta ugyan Rákóczi három levelét, de a legnagyobb zavarban van a követendő magaviselete irányában. Belátja, hogy a köznek és a magyar protestánsoknak egyaránt érdeke, hogy a béke mielőbb megköttessék, tehát kéri a lordot, hogy a Berlinben levő követet és hadsegédet küldje sürgősen Hágába, mielőtt ő tovább utazna. Ezek az urak hozzák magukkal a protestáns rendek leveleit is. A herceg jelentette a dolgot Boyle miniszternek is, hogy Rákóczi rajta keresztül kérte az angol királynő és a hollandi rendek közvetítését. Ő szívesen is tenne a dologban valamit, de tart attól, hogy a királynő nem hagyná jóvá az ő megbízás nélküli beleavatkozását. Ugyanazon nap értesítette Wratislaw gróf császári minisztert is, kérve titkon a miniszter véleményét. Jelezte, hogy Rákóczi Erdélyt Magyarország fennhatósága mellett a maga számára kívánja s hogy Anglia és Hollandia a császár érdekében kívánják a magyarokkal való megbékülést.

Marlborough levele Angliában annál nagyobb érdeklődést keltett, mert Medows épp ezekben a napokban jelentette Bécsből, hogy a fegyverszünet iránti előzetes tárgyalások meghiúsultak s Bécsben meghódításról álmodoznak. Heister is azt bizonyítgatja, hogy könnyebb Magyarországot meghódítani, mint azzal békét kötni.

Marlborough levelét Raby késve vette kézhez s így Klementék már nem találták a herceget Hágában, de az intézkedett, hogy menjenek utána Londonba. Wratislaw késedelem nélkül értesítette a herceget, hogy a bécsi udvar hallani sem akar róla és eleve sikertelennek tart minden angol és holland közvetítési kísérletet. A herceg azonban, főleg mert igen sokan szerencsének tartották volna, ha a császár a mostani körülmények közt kiegyezik a magyarokkal, tovább folytatta akcióját.

1709 április elsején jelent meg Jablonsky és Klement az angol minisztertanács ülésén. A már előbb benyújtott emlékiratban a két megbízott a két tengeri hatalom közbenjárását és kezességét, a magyar önállóság helyreállítását, a vallásszabadságot s királyi fennhatóság mellett az erdélyi szabad fejedelemválasztás helyreállítását jelölték ki a magyar béke alapjául. A minisztertanács előtt Jablonsky élőszóval is előadta a dolgot. Több hozzászólás után a királynő nevében Godolphin válaszolt. Azt ajánlotta Rákóczinak, hogy mielőbb béküljön ki a császárral s törekvésében támogatni fogja mind a királynő, mind Anglia. De figyelmeztette arra is, hogy az erdélyi pont nehézséget fog okozni. Ezt a választ azonban nem adták írásban.

Marlborough visszatért Hágába s ott a hollandi rendeknek is támogatásába ajánlotta Jablonskyt és Klement Mihályt. A holland rendek ugyanazt felelték azoknak, amit az angol minisztertanácson hallottak.

Rákóczi örömmel hallotta a visszatért Klement jelentését s bizonnyal nem kis elégtételéül szolgált, hogy diplomatáját Londonban hatlovas hintón vitték fel a minisztertanácsba. Ugyan Godolphin határozatlan válasza helyett szeretett volna egy szabatos ígérethez jutni s evégből kiküldte a protestáns rendek nevében Dobozit és Vetésit, kérve, hogy oszlassák el aggodalmait, mert különben kénytelen lesz a törökökre támaszkodni!

A fejedelem május elején felment Zavadkára pár napra, mikor híre jött, hogy Szaniszló király szétverte Szieniavszkij seregét. Kevéssel utóbb megtudta, hogy a pápa és a császár kibékültek s a hónap második felében értesült Vetésitől, hogy XIV. Lajos békét akar kötni s már meg is kezdte az alkudozást, Rákóczit pedig magára hagyja, hogy az az ő alkudozásait ne zavarja. Május 21-én felháborodással írt Vetésinek. Utasította Vetésit, közölje azt Torcy miniszterrel, hogy Rákóczi tovább folytatja a háborút, akár támogatják, akár nem s inkább száműzetésbe megy, de az általános békéből nem záratja ki magát. Fejezze ugyan ki Vetési, hogy Rákóczi

változatlanul ragaszkodik XIV. Lajos személyéhez, de utasította arra is Vetésit, hogy jöjjön haza Versaillesből, ha ott már csak kellemetlenséget jelent a jelenléte.

A Lengyelországból, Itáliából és Franciaországból jött hírek miatt fékezte le a nyárra tervezett támadó szándékot Rákóczi. Ekkor még nem tudhatta, hogy Anglia és Hollandia kemény feltételei miatt a hágai béketárgyalások felborultak s hogy Torcy azzal a felkiáltással fogadta visszatérte után a rá várakozó Vetésit: „Háború lesz uram s nem béke s hogy azt önök is folytathassák, első gondom lesz, hogy kifizessük az önök hátralékát".

Az újabb francia támogatás híre és Klement londoni s hágai beszámolója közel egymásután érkezett Rákóczihoz s így a csalódásokat jelentő májust ismét bizalmat hirdető június váltotta fel.

Rákóczi július 10-ike körül a hágai magyar protestáns követekhez utasítást küldött, hogy fejezzék ki tiszteletét a porosz király előtt s közöljék vele, hogy a nemzetnek mindég a választás volt a legszentebb kincse s attól Lipót puccs útján fosztotta meg a nemzetet. Arra kérjék tehát a porosz királyt, hogy ő és a szövetségesek eszközöljék ki a következőket: a császár vesse alá magát új választásnak, az örökösödést szabályozzák az angol mintára, állíttassék fel nemzeti hadsereg, a császár mondjon le a fegyveres hódítás jogáról, Erdély adassék át teljes felségjoggal Rákóczinak, biztosíttassék a protestánsok vallásszabadsága s a magyar béke foglaltassék be az általános békébe s kezeskedjenek érte a szövetségesek.

Klement jelentésének vétele után, amikor értesült, hogy az erdélyi kérdésben nem számíthat a tengeri hatalmak támogatására, ez ügyben sajnálkozó leveleket írt a porosz királynak, Angliának és Hollandiának is, de hajlandónak nyilatkozott, hogy elfogad valamilyen kártalanítást Erdélyért, ha a rendek ebbe beleegyeznek. Most is a török ajánlkozásával igyekezett jobb belátásra bírni a hatalmakat. Azonban a londoni és hágai tanácsnak megfelelően is lépéseket tett a béke előkészítésére. Július 29-én levelet írt Lamberg bécsi miniszterhez, aki a nagyszombati tárgyalásokkor a magyar ügy iránt nagy megértést tanúsított s kérte, hogy adjon útlevelet Bécsbe küldendő követének, kinek útján ott új ajánlatot akar tenni. Írt ugyanezen a napon Bruyninxnek is Bécsbe, lord Rabynak Berlinbe és Péter cárnak s Golovkin orosz főkancellárnak. A cárnak gratulált, hogy a svéd királyt Poltavánál tönkre verte. Golovkinhoz írt levelében sürgette a cárt, hogy mondassa le Józsefet a magyar koronáról és ismertesse el vele Magyarország függetlenségét. Megint megcsillogtatta a cár előtt, hogy Magyarország és Lengyelország szabadságának helyreállításával ő lehetne Európa békéjének helyreállítója.

Szeptember elején kapott Rákóczi választ Bécsből. Lamberg helyett Bruyninx válaszolt. Jelezte, hogy Lamberg nem küldhet útlevelet s hogy Rákóczi már elkésett az új ajánlatokkal. Rákóczi erre októberben újra kiküldte Klementet Berlinbe s megizente, hogy mivel a császár nem akar békülni, jó lenne, ha a közbenjárók és a cár közösen kényszerítenék az udvart a békére. November 2-ikán még egyszer ízent Rákóczi Bruyninxnek s figyelmeztette a cár készségére s kérte, hogy a Londonba küldött pontok alapján teljesítse közbenjárói tisztét. Medows ekkor már saját kérelmére elhagyta Bécset s egyedül csak Bruyninx képviselte a tengeri hatalmakat Bécsben. Rákóczi újabb levelére keményen válaszolt. Az udvar nevében visszautasította a cár közbenjárását s a béketárgyalások megszűntéért való felelősséget az udvarról Rákóczira hárította, írván, hogy Rákócziék nem válaszoltak Nagyszombatban a császári pontokra s ők mondták ki az ónodi határozatokat. Rákóczi most sem adta fel a reményt. Mivel ellentétet látott Bruyninx mostani és Stepney Nagyszombat utáni levele között, Klementet 1710 elején Berlinből Angliába küldte a félreértések eloszlatása végett.

Az ősz nemcsak Bruyninx visszautasítását hozta meg, hanem Esterházy kiszorulását is a Dunántúlról s szeptember 11-én súlyos vereséget szenvedett Malplaquetnál XIV. Lajos is. A

lengyel kérdés is balfordulatot vett. A lengyel urak felszabadulva a svéd nyomás alól, valamennyien Ágost mellé álltak s Rákóczi pártja teljesen elolvadt.

Most Rákóczinénak is jutott diplomáciai szerep. Jaraszlóban ő igyekezett a cárt Rákóczi támogatására rábírni s ő közvetítette Rákóczi és Ágost király közt is a barátságot. Rákóczi erre azért fektetett súlyt, mert azt hitte, hogy Ágoston keresztül fog tudni hatni a cárra.

A cár nyíltan megmondta Rákóczinénak, hogy a svéd háború miatt nem keveredhetik háborúba Angliával és a hollandokkal s ezért nem segítheti a magyarokat sem s ezért nem tehet többet a közbenjárásnál. Rákóczi és Des Alleurs kezdettől fogva ellentétes álláspontón voltak az orosz kérdésben. Rákóczi a szerződésnél fogva az oroszokra épített, míg Des Alleurs kezdettől fogva svédbarát volt. Most, hogy már a menekülőben levő XII. Károlytól nem lehetett mit sem várni, Rákóczi nyíltan is kifejezte elégedetlenségét Des Alleurs-rel szemben. Alighogy kimondta az ismét összehívott pozsonyi labancországgyűlés Rákóczi és Bercsényi száműzetését, Rákóczi Vetésin keresztül figyelmeztette a francia udvart, hogy a hadsereg felbomlóban van s ha már más segítséget nem tud adni, legalább fizesse ki a két év óta összegyűlt 600.000 livrenyi hátralékot. Reményét fejezte ki, hogy Franciaország egy nap mégis csak észreveszi, hogy hiba volt, amikor De Bonnac Leszcsinszkij Szaniszló királyságát támogatta s amikor Des Alleurs az ország helyzetét rossz beállításban közölte az udvarral. Ha Des Alleurs a cárral szemben Rákóczi utasításait követte volna, akkor nem jutott volna a magyar ügy oda, ahol van. Hiszi Rákóczi, hogy ha Des Alleurs helyett más követ jönne, az még talán fel tudná kelteni a cár figyelmét Franciaország iránt, mely legújabb veresége óta maga sem tud segíteni. Levelének leglehangolóbb része az volt, hogy még így is kedvezőbbnek ítélte Magyarország külügyi helyzetét a belügyinél. Pedig a külügyi helyzet sok reménynyújtás után épp teljes leáldozást mutatott.

De XIV. Lajos épp most ajánlotta fel támogatását a svéd királynak s erre utasította Rákóczit is. Rákóczi azonban ekkor már megelőzte, mert Ráday Pált már előbb elküldte Benderbe, hogy Károlyt összebékítse a cárral s elvonja a török szövetkezés gondolatától.

XIV. Lajos 1710 januárjában végre felajánlotta Rákóczi által annyit sürgetett közbenjárását Károly és Péter között s ebből a célból Des Alleurst konstantinápolyi követté nevezte ki. Des Alleurs azonban itt sem tagadta meg magát s egy év múlva az oroszok őt okolták, hogy a török hadat izent a cárnak. Vetési, aki ekkor Versaillesből eljött és már Péter mellé rendelt követ volt, arra számított, hogy Des Alleurs ármánya őt fogja végül is Szibériába juttatni.

De térjünk vissza 1709 késő őszére. De Bonnac megkapta visszahívó levelét. A cár szövetséget kötött Ágost lengyel királlyal. A külpolitikai helyzet pillanatról-pillanatra változott. Rákóczi alig győzte a híreket kapni hol a feleségétől, hol az „asszonytól", Szieniavskijnétól. November 13-án felkereste Rákóczit a cár bécsi követe s ura felszólítására elhozta Rákóczinak a bécsi udvar feltételeit. A feltételeket azonban Rákóczi is, Bercsényi is keménynek és alkudozások megkezdésére alkalmatlannak találta. Így a cár első tényleges közbenjárása mit sem jelentett.

Tavasszal még Klement Mihály és Jablonsky akciója kapcsán a diplomáciai törekvésekben volt rendszer. Most a francia vereségek, a bécsi udvar erőre kapása, a svédek veresége, a cár új lengyelpolitikája kapcsán Rákóczi agilis diplomáciája is kapkodó és szétesők lett. De az ország belső helyzete még szétesettebb volt. Már vezető emberek is, mint Darvas Mihály főhadbiztos, hangosan lázítottak. Bottyán János és más vezető emberek halála is ráfeküdt a kedélyekre. A pestis szerteszét pusztított a hazában. Az ínség, a pestis és a hadjárat lassúsága elvette a kuruc sereg önbizalmát. Ekkor jutott Rákóczi váratlanul új idegen katonasághoz. Gróf Potockij Mihály, volt kievi palatínus, Rákóczi régi jó embere, aki XII. Károlynak és Szaniszlónak volt a híve, a poltavai csata után menekülni kényszerült mintegy 4000

emberével. Ezek előbb át akartak vonulni Magyarországon, hogy Moldvába mehessenek XII. Károlyhoz. Ezt Rákóczi, mint a cár szövetségese megtagadta, de megegyezett Potockijjal, hogy álljanak magyar szolgálatba. Ezzel a váratlan katonai erővel szánta rá magát Rákóczi, hogy a már rég esedékes támadást végrehajtja.

Még az ősz folyamán újabb katonai kudarc érte volt Rákóczit a Felvidéken. Megbízta volt Csáky Mihály gróf altábornagyot, hogy a Poprád és Fehérvág völgyén s a Királyhegy ösvényein keresztül vonuljon Liptó felé s a Liptóújvár és Szentpéter mellett épített erős császári sáncvonalat törje át. Csáky tétovázása miatt ez a rövid hadjárat kudarcba fulladt s Heister újabb előnyomulást kezdett. Elfoglalta Késmárkot s ezzel az egy Lőcse kivételével az egész Szepesség német kézre került. Esterházy Dániel nógrádi hadait a császáriak szétszórták s megszállták a vadkert-szécsény-losonci vonalat.

Rákóczi miközben egyrészt Ágosttal tárgyalt s felajánlotta neki a magyar koronát s mialatt XII. Károlynak azt a gondolatot vetette fel, hogy nem lenne-e jó az elhurcolt moldvai vajda helyébe magyar embert tenni a moldvai vajdaság élére s mialatt a pestis miatt maga is állandó vándorlásra kényszerült, friss svéd és lengyel hadaival katonai akcióra határozta el magát. Az év végén indult Zemplén megyéből utolsó hadjáratára, amelynek az volt a célja, hogy áttörje a császári előőrsvonal Nógrád megyei szakaszát s így megsegítse Érsekújvárt. Az utolsó támadó hadjárat 1710 január 22-én a romhányi csatával ért véget.

Az évet szomorú esemény vezette be. Jávorka Ádám Ocskó alatt elfogta Ocskayt s Érsekújvárra vitte, ahol január 3-án feje vétetett. Így jutott hóhérkézre egymás után Bezerédy és Ocskay is.

Rákóczi január 7-én vett búcsút Bercsényitől, akit a kassai hadakhoz küldött és a külügyek irányításával bízott meg s maga elindult kiválasztott kis hadával, hogy végrehajtsa a tervezett áttörést. 21-én a magyar katonákat magyar, a svédeket francia s a lengyeleket latin nyelven buzdította. Már ekkor csatarendbe állította seregét s másnap ugyanilyen felállításban ment tovább Romhány felé.

Rákóczi többek közt azért gondolt arra, hogy itt fog megütközni, mert a Dunántúlról kiszorult Esterházy Antal mintegy 3000 főnyi seregével már Érsekújvár körzetébe érkezett s a császáriak Vadkert és Szécsény felől igyekeztek Esterházyt megzavarni. Így ő a császáriak vadkerti állásait akarta megtámadni és siker esetén Szécsény és Rozsnyó felé akart fordulni.

Rákóczi serege mintegy 12.000 emberből állt, melynek nagy része lovas volt. Ebből kb. 3000 volt lengyel, litván és tatár lovas s 500 svéd vértes és dragonyos. A Rákóczival szembekerült Sickingen József gróf császári altábornagynak mindössze 1000 vértese és 500 labanc huszára volt. Így a kurucok nyolcszorosan múlták felül az ellenség létszámát.

A romhányi csatába egyik fél sem ment határozott csatatervvel s a csata állása szerint adtak ki a vezérek utasításokat. Rákóczi csak a felállítást intézte s bár végig jelen volt, az egységes vezetés kicsúszott a kezéből. Károlyi pedig nem jutván el a küzdelem első vonalába, maga nem folyhatott be döntően a csata irányításába. 22-én tulajdonképpen egyik fél sem akart még megütközni. Rákóczi csak Vadkertnél, tehát még 10 kilométerrel tovább várt ütközetet, Sickingen viszont abban a hitben volt, hogy nem Rákóczi, hanem Károlyi kis létszámú serege tart feléje s így azt hitte, hogy azt a rendelkezésére álló erővel meg tudja semmisíteni.

Délután 3 órakor kezdődött az első összecsapás. A kuruc arcvonal hosszabb lévén, át tudta karolni a császáriakat s a lengyelek nagy lendületű támadása benyomta a császáriak jobb szárnyát és centrumát. A császáriak balszárnyának ellentámadása nem sikerült, viszont a lengyelek átkaroló mozdulata annál inkább. Így a császári jobbszárny teljesen körülzáratott s a gyűrűben a nehéz lovasok és a labancok teljesen összekeveredtek. A svédek is győzedelmesen

nyomultak előre és a császári centrumot nekiszorították a Lókus patak mocsarának. Sickingen bekerített lovasainak egy része megadta magát, a többi az ingoványba szorult. Maga Sickingen is nyakig úszott a mocsárban. Ekkor a győzelem Rákóczi kezében volt.

A csata ilyen állásánál a lengyelek megszüntették a további támadás s a kurucokkal együtt fosztogatni kezdtek. Ekkor ért a mezőre a császáriak trénje, tehát rárohantak és kifosztották. Ezzel felbomlott a győztes kuruc sereg rendje. Minden csapattest a saját szakállára küzdött tovább, vagy fosztogatott. A felsőbb összefogásnak és irányításnak még csak nyoma sem mutatkozott. A fejedelem elmulasztotta, hogy Károlyi tartalékban álló csapatait ekkor tűzbe dobja. A megvertnek vélt ellenség felismerte a kuruc sereg állapotát s ahol a kuruc kötelékek felbomlottak, kikászálódva a mocsárból azonnal ellentámadásba ment át. Elszakadt egymástól a derekasan küzdő svéd csapat és a vele addig összeköttetésben állott tiszántúli seregrész. Az így keletkezett résen át tört be a kuruc csapatok közé a császári lovasság balszárnya, gróf Saint-Croix tábornok vezérlete alatt. Ezzel a csata sorsa megfordult. A támadó császári balszárny éket vert a svédek és a hajdúk közé, mire az utóbbiak menekülni kezdtek. Így Saint-Croix kellő pillanatban és megfelelő eréllyel véghezvitt ellentámadása a csatát megnyerte a császáriak számára.

A kurucok elvesztették az idegek felett való uralmat. Az új lovascsapatok, amelyek még nem voltak a tűzben, nem támadtak, hanem tétován megálltak s amikor egy császári kapitány egy erdőszögletben 12 emberével éktelen dobolást és lármát rögtönzött, mintha nagy csapat jönne, felborult a gyengén fegyelmezett kuruc csapatok végső rendje is s mindenki menekült át a Lókus patak gázlóin. Rákóczi már csak a túlsó parton szedte össze csapatait s ezzel az alig másfél órát tartó, de igen heves és annál változatosabb ütközet véget is ért. Mindkét fél visszavonult. A kuruc seregből csak a svédek, lengyelek és a reguláris csapatok töredékei gyűltek össze. A sereg többi része eloszlott. A svédek biztatták Rákóczit, hogy menjen a császáriak után. De Rákóczit annyira lehangolta csapatainak megmagyarázhatatlan gyenge magatartása, hogy visszavonulót fúvatott s visszaindult ugyanazon az úton, amelyen délelőtt még előrenyomult. Csak Károlyi érintetlen ezredeit küldte előre, hogy a császáriak visszavonulási útját Vadkert és Szécsény felé elvágassa s a harctól és a januári mocsár-fürdőtől kimerült császáriakat megsemmisítse. Azonban ezek a csapatok lassúak voltak s a császáriak így szerencsésen visszavonulhattak.

A kurucok az idegen segédhadakkal együtt 16 tisztet és 386 katonát vesztettek. A császári seregnek a fele elesett, mintegy 7-800 főre lehet tenni a veszteségét.

A taktikai sikert feltétlenül Sickingen könyvelhette el magának. Nyolcszoros túlerőt űzött el a harcmezőről s ha ideiglenesen maga is visszavonult, pár nap múlva ő tért vissza a harc helyére és szedte össze a kurucok ott ragadt ágyúit és egyéb holmiját.

A csatát mind a két fél győzelemnek könyvelte el és mindenik Te Deumot tartatott ennek örömére. A kurucoknál valóban nem olyan volt a közhangulat, mint az elvesztett csaták után s a sereg néhány óra múlva ismét együtt volt. Érsekújvár is megszabadult egy kis időre a császáriak szorongatásától. Az év első felében még többször találkozunk a kurucsereg kisebb-nagyobb vállalkozásával, amelyekre egy elveszettnek hitt ütközet után már nem igen került volna a sor. De a tervezett támadóhadjárat a romhányi csatával mégis megfeneklett.

Rákóczi belátta az ütközet után, hogy kiképzetlen tisztikarral és mezei hadakkal nem lehet sokra menni. Tapasztalatait írásba is foglalta és tisztjei okulására parancsba is adta. Esterházy tábornagynak megírta, hogy „úgy látom… hogy az német ellen reguláris had nélkül nem boldogulhatunk: melyre nézve teljes igyekezetem az, hogy aztat ujonnan szaporitsuk és fenthagyjuk inkább annak haszontalan fizetését, az ki se harcolni nem tud, se tanulni nem akar.”

Rákóczi reményei azonban már nem válhattak valóra. A lengyel és svéd segélyhadak, akikre nagyon számított s akik a romhányi csata hősei voltak, már márciusban haza akartak menni s a lengyelek Rákóczi minden igyekezete ellenére haza is széledtek. A pestis irtózatos irtást vitt végbe a kuruc csapatok közt. Volt ezred, amelynek fele legénysége elpusztult. Egész megyék elnéptelenedtek. Hulltak a közemberek és hulltak a tábornokok, brigadérosok, főtisztek is. A járvány elpusztította a szarvasmarha állomány tekintélyes részét is. Keletről végül sáskajárás jött, amely Erdély és Magyarország alföldi részeinek termését valósággal megsemmisítette. Ilyen körülmények között önmagától omlott össze a maradék kuruc sereg s szűnt meg a további ellentállásnak minden utolsó gazdasági támasza. Érthető, hogy a romhányi csata lett ily körülmények között a kurucok utolsó katonai erőfeszítése és az egész felkelésnek legutolsó nagy csatája…

A romhányi csata után Rákóczi még mindig bízott abban, hogy vagy Péter cár, vagy Ágost király megsegítik s így nem gondolt a küzdelem feladására. Még mindég nem akarta tudomásul venni, hogy az az érdeklődés, amelyet eddig sikerült a külföldi hatalmaknál a magyar nemzeti, ügy érdekében folytatott élet-halálharc mellett felkelteni és fenntartani, már előbb ellanyhult, majd pedig közönnyé változott. Most már Bécset sem érdekelte közelebbről a magyar harctér. A malplaqueti győzelem után a császár minden haderejét a nyugati harctérre igyekezett átvetni, hogy ott a megszorított XIV. Lajost békére kényszerítse. Jól tudta, hogy a magára maradt magyar ügynek úgyis el kell hunynia. Hadd verekedjék Heister és Rákóczi, hisz a francia béke után felszabaduló császári erőknek már gyerekjáték lesz megsemmisíteni a kurucokat. A magyar ügy a nyugati és északi fejlemények kapcsán elvesztette a határokon túlterjedő fontosságát s az európai diplomáciában, mint Markó mondja, már csak egy „quantité négligeable” szerepét játszotta.

Ezt Rákóczi még nem látta, vagy nem akarta látni, viszont nem tudta eltitkolni önmaga előtt sem a szövetséges rendek megnehezült helyzetét, a végtelen országos nyomort, a szörnyű pestist s a hadsereg ideget őrlesztő tespedését, amely Heister és a kurucok mindennapos kis harcaiban reménytölően ráfeküdt a lelkekre. Mindenkinek látnia kellett, hogy a megmaradt erőkkel többet támadni nem lehet, csak az ellenség minél további fenntartására lehet vele vállalkozni.

Rákóczi Romhány után Cegléd vidékén szedte rendbe csapatait. A Felvidéken nem akart többet elérni, mint halogató harcokban feltartóztatni Heistert. Komoly akciót két más irányban akart elindítani. Fel akarta szabadítani Érsekújvárt az újabb ostromzár alól s Tass és Szalkszentmárton környékéről még egyszer át akart törni a Dunántúlra.

Károlyi tényleg többször megsegítette Érsekújvárt s egyszer eredményes volt az őrség kitörése is. De ezek a helyi eredmények helyi jelentőségűek is maradtak. Márciusban a sereg egyre jobban bomlott. A csapatok a nyomorra és a pestisre való hivatkozással most már nyíltan kérték elbocsáttatásukat. Bercsényit, nagy mértékben személyes biztonsága érdekében, Rákóczi diplomáciai megbízatással Lengyelországba küldte s a sereg feletti főparancsnokságot Károlyira ruházta, kinek vezéri képességeiről a Romhány előtti napokban igen jó benyomást szerzett.

A dunántúli vállalkozás kezdetben sikerrel kecsegtetett. Br. Palocsay tábornok 2-3000 emberrel Pentelénél átkelt a Dunántúlra s ez a csapat Palocsay megbetegedése után Béri Balogh Ádám vezetése alatt egész Sopronig nyomult előre. Innen azonban Nádasdy gróf egész a Bakonyig visszanyomta. A Bakonyban még pár hónapig tartotta magát elkeseredett portyázásokkal Béri Balogh, de a nép is belefáradt a támogatásába s ellenségesen fordult vele szembe. Balogh Ádám Mohácsnál igyekezett visszatérni a Duna-Tisza közé, de Szekszárdnál a

rácok és a nyíltan ellene fordult nép elfogta s Béri Balogh Ádám, az utolsó kuruc portyázás hőse, vérpadon fejezte be életét.

A felkelés ügye egyre rosszabbodott. Eddig katonailag nem volt nagyobb baj. Most egyszerre jött az összeomlás. Lőcse még 1710 februárjában kapitulált. A szóbeszéd és a nép fantáziája a vár feladását a lőcsei „fehér asszony" személyével kapcsolta egybe.

A felkelés katonai sorsára döntő befolyással volt, hogy a bécsi haditanács szeptemberben Heistert elmozdította s kevéssel később helyére magyar embert, Pálffy Jánost nevezte ki a magyarországi csapatok élére főparancsnoknak. Pálffy leánya belső kapcsolatot tartott fenn József császárral s Pálffynak így nagy befolyása volt az udvarban. Savoyai Eugen különben már évek óta őt szemelte volt ki a magyarországi háború vezetésére, mert nagyra becsülte katonai képességeit.

Pálffy erélyesebben fogott hozzá a hadjárat vezetéséhez. Ennek következtében szeptember végén elesett Érsekújvár, majd októberben sorban a császári csapatok kezére került Jászóvár, Krasznahorka, Bártfa, Eperjes, Tokaj, Sárospatak, Szolnok és november 30-án Eger is. Ezzel Rákóczi kezéből kicsúszott úgyszólván az egész ország. Csak öt megye, a kelet-magyarországiak, Ung, Ugocsa, Bereg, Máramaros, Szatmár maradtak a kezén. Esterházy Antal megkísérelte, hogy a Felvidéken át Miskolc és Munkács felé menetelő Virmond és Viard tábornokokat feltartóztassa, de sikertelenül s így Rákóczi Munkácsra szorult. Rákóczi ekkor serege csonkjait, Károlyi maradék csapatait a Nyírségbe akarta összevonni, hogy onnan aztán egy elkeseredett támadással valamerre kivágja magát a császáriak gyűrűjéből. De erre már nem kerülhetett sor. Az év végére nagy hideg és szörnyű havazás állt be. A tervet elborította a kegyetlen hideg végtelen hótakarója, mint egy szomorú halotti szemfedő…

Rákóczinak az ősz végére már alig volt 20-22.000 embere. Pálffy viszont ekkor már kapni kezdte a nyugati hadszíntéren felszabadult császári csapatokat s így már legalább 50.000 embere volt. Igaz, hogy ezek is le voltak rongyolódva, ezeket is kikezdte a pestis s ellátásuk ezeknek is nyomorúságos volt. Viszont kitűnő hadvezér vezette őket s tisztjeik nagy katonai tapasztalattal rendelkező emberek voltak. Ez a sereg most már játszva megsemmisíthette volna a kuruc seregcsonkot, ha Pálffy akarta volna. Pálffy azonban, bár a császár mellett harcolt, mégiscsak magyar ember volt s nem a leigázást, hanem a tisztességes békét akarta elérni. A kuruc csapatokat, amelyek még tudtak volna ellentállást kifejteni, ügyes manővrirozással lassankint összeterelte a Tiszántúlra s egyidejűleg, lehetőleg ostrom nélkül, elfoglalta Kassa, Ungvár és Munkácsot kivéve a kuruc erődöket. Ezzel elvágta a lehetőségét is a további ellentállásnak.

Rákóczi kezdett magára maradni. Vezérei vagy felmentésüket kérték, vagy Lengyelországba távoztak. Károlyi volt egyedül biztosan mellette. De még ekkor sem hagyta el Rákóczit a remény. Kisvárdán gyűjtötte össze seregeit, egy utolsó szemlét tartott felettük s megizente innen Ágostnak, hogy inkább kibujdosik, de igába nem hajtja a fejét. Segítséget kért Ágost királytól és az orosz cártól is s maga Munkács várába akart zárkózni addig, amíg azok segítsége megérkezik. De erre már nem került sor. Pálffy támadás helyett békét ajánlott. Ezzel a felkelés katonai része befejeződött. 1711 májusában ugyan még betört Lengyelországból egy kuruc ezred, de ennek már nem volt jelentősége, mert hamar visszavonult s Lengyelországban felbomlott.

Pálffy békeajánlata lezárta a kuruc szabadságharcot, amely később függetlenségi, majd legvégén önvédelmi harccá lett…

Dióhéjba szorítva összegeztük a katonai összeomlás egymásra toluló drámai eseményeit a romhányi csata utántól. Talán ez a gyorsabb előadási ütem érzékeltetni tudja azt a katasztrofális folyamatot, amelyben a legtragikusabb annak gyorsasága volt.

Lássuk most már Rákóczi utolsó külpolitikai kísérleteit, amelyekkel még meg akarta menteni a körülötte romba dőlő világot, a romhányi csatasíkról való visszavonulástól 1711 február 22-éig, amikor ugyanazon az úton, amelyen nyolc évvel előbb bejött az országba, most kiment Lengyelországba.

Előrebocsátottuk, hogy a francia harctér eseményei és az oroszlengyel-svéd események újarculatú kialakulása után a magyar ügy minden súlyát elveszítette az európai nagypolitika szemszögéből. Franciaországnak most már mindegy volt, hogy messze keleten Rákóczi és a magyarok foglalkoztatják-e, vagy sem a császári csapatokat. Péternek, aki Magyarországot mindég csak azért tartotta számon, hogy azt szükség esetén átvonulási területül felhasználhassa, most már nem volt szüksége Rákóczira. Sokkal jobban lekötötték a török kérdés számára egyre kellemetlenebb fejleményei. A megvert és bolyongásra kényszerült XII. Károlynak az volt az érdeke, hogy visszavonulási útját biztosítsa a császár területén, tehát inkább Rákóczi ellen fordult. Ágost pedig biztosan ült a lengyel trónon, Rákóczi nevének már nem volt Lengyelországban varázsa.

Egyedül a három protestáns hatalomnak, Angliának, Hollandiának és Poroszországnak nem lankadt különösebben az érdeklődése. Az első kettő erélyesen támogatta is a magyar ügyet Bécsben a béketárgyalások sikere érdekében. De mindhárman sokkal messzebb voltak annál, mintsem fizikai segítséget nyújthattak volna, amire Rákóczinak és a felkelésnek ekkor már leginkább szüksége volt. De különben is érdeke lett volna-e akár egyiknek is e három hatalom közül, hogy a messzi és maroknyi magyar nemzet nemzeti ügyéért ujjat húzzon a Habsburgok birodalmával?

Említettük, hogy Rákóczi Bruyninx levelének vétele után 1710 elején Klementet útnak indította Angliába, hogy tisztázza az eddigi angol válaszok és a holland követ mostani válasza közt mutatkozó különbségeket. Útját Berlin felé vette, ahol kitűnő ajánlóleveleket kapott Angliába. Berlinből Hágába ment. Itt emlékiratot nyújtott át az ott időző Marlboroughnak. Ez az emlékirat nagyjában egyezett az előző emlékiratokkal, csak annyi újítás volt benne, hogy Rákóczi most már hajlandónak nyilatkozott Erdélyt valamilyen kárpótlás ellenében átengedni, ha az átengedett magyar terület ugyanolyan biztosíték volna a magyar szabadság számára, mint volt a múltban Erdély. Marlborough április 18-án válaszolt lakásán Klementnek Heinsius, Townsend lord, a porosz Schmettau és Vetési jelenlétében. Válaszában kifejtette, hogy mind Anglia, mind Hollandia nagyon jól emlékeznek eddigi üzeneteikre, de a császári udvar most még hajthatatlanabb, mint valaha is volt. Elismerte, hogy Bruyninx levelét nem helyesli. Jelezte, hogy sem Anglia, sem Hollandia nem igérhetik fenntartás nélkül, hogy Magyarország ügyét be tudják kapcsolni az európai békébe. Azt tanácsolják tehát, hogy Rákóczi szorítsa rá erre XIV. Lajost, mert ha a francia király kívánná a magyar ügynek az egyetemes békébe való bekapcsolását, akkor annak meglenne a foganatja.

A hivatalos nyilatkozattétel után Marlborough azon nézetének adott kifejezést, hogy Bruyninxet Bécsben a császári udvar valószínűen megvesztegette s ezzel magyarázható különben érthetetlen eljárása. Nem tanácsolta, hogy Klement tovább menjen Londonba, inkább mást ajánlott, mondván, hogy inkább indokolható Bécs előtt, ha a protestáns rendek követe jelenik meg Londonban, mintha a Rákóczié.

Klement helyett tényleg Berenstorff ment át Londonba, aki épp úgy, mint előző évben Klement és Jablonsky, megjelent a minisztertanácson is. Ő ugyan mindenképpen a királynő előtt is meg akart jelenni, de erről lebeszélték. A minisztertanács biztosította, hogy a királynő kész a közvetítésre, közbenjárásra, de Rákóczi viszont ne forduljon a törökköz. Mivel azonban Hollandiában kisebb a hajlandóság, azt tanácsolták Berenstorffnak, hogy mielőbb térjen vissza Hágába s ott siettesse az ügyet.

Amíg Berenstorff Londonban járt, Péter cár kezdeményezésére Urbich, a cár bécsi követe, a bécsi miniszterek általános rosszallása közepette meglátogatta Rákóczit, hogy attól békeajánlatok kezdeményezését kérje. Rákóczi és Bercsényi tudatták is vele feltételeiket. Ezek általános amnesztiából és oly biztosítékok követeléséből álltak, amelyek személyükre, jószágaikra és az ország alaptörvényeire vonatkoznak. Urbich egy követet is vitt magával vissza Bécsbe, de azt Pálffy Pozsonyban lefogta és bezáratta. Londonban ezt nagyon rossz kezdeményezésnek tartották, amit Boyle miniszter nem is késett az új bécsi angol követtel, Palmesszel közölni.

A londoni békeközvetítési hajlandóság komoly volt. Boyle június 16-án felettébb kívánatosnak tartotta, hogy a császár egyezzék ki a magyarokkal s ily irányban utasította Palmest. Palmes a holland követ társaságában ezt ki is jelentette a miniszteréknek s figyelmeztette azokat, hogy a huzavona a magyarokat könnyen a török karjai közé kényszerítheti. Bécs úgy nyilatkozott, hogy kész fegyverletétel ellenében a magyaroknak általános bűnbocsánatot biztosítani s javaikat is visszaadni, de a cárt nem fogadja el közvetítőnek. Palmes ezt a nyilatkozatot azonban nem hitte el s úgy referált Boylenak, hogy benyomása szerint az udvar még mindég a felkelők kiirtására s Magyarország teljes megrontására törekszik s csak azután békül. Az angol békeszándékot legjobban a királynő újabb fellépése igazolta. Szeptember 5-én Anna levéllel fordult a császárhoz s kérte, hogy a magyarokkal béküljön ki, hogy a közösen viselt háború erélyesen folytatható s becsületes békével befejezhető legyen.

Palmes benyomásai ezután sem változtak s egymás után jelentette, hogy egy újabb közbenjárás elől Bécs ridegen elzárkózik. Palmes rokonszenvvel fordult a magyar küzdelem felé s november 12-én St. John miniszternek írt levelében szerencsétlen népként emlékezett meg a magyarról (unfortunate people). Anglia magyarbarátsága, amit főleg a magyar protestánsok ügye táplált, annyira ment, hogy decemberben még a császárhoz küldött külön angol követ utasításában is szerepelt a kérdés, hogy miért vannak még akadályai a magyar békének és mik azok? Marlborough a holland rendekkel még Hágából is sürgette 1711 januárjában a császárt a magyar béke megkötésére. Ha ezeknek a sürgetéseknek nem is lett közvetlen következményük, de azt mindenesetre elősegítették, hogy 1711 tavaszán a bécsi udvar gyorsan és aránylag igen humánus békét kötött a magyarokkal. A gyors és emberséges békekötésnek egyik magyarázata az az igyekezet volt, hogy az udvar el akarta kerülni a két tengeri hatalom, de első sorban Anglia beleszólását a békekötésbe.

Klement jelentése a maga hágai és Berenstorff angliai eredményeiről arra ösztönözte Rákóczit, hogy 1710 augusztus 26-án Anna királynőhöz forduljon. Rákóczi levele épp a legjobbkor érkezett Londonba, mert amint az imént láttuk, Anglia ekkor már újra érdeklődött Bécsben, hogy fel lehetne-e venni ismét az elejtett közbenjárást.

Jellemző, hogy Bécs számára milyen kellemetlen volt már maga az egyszerű angol tapogatózó érdeklődés is, az a körülmény, hogy a bécsi miniszterek azt akarták elhitetni Palmesszel, hogy a magyar felkelésnek semmi köze sincs a protestáns vallás ügyéhez s hogy Magyarországon soha semmit nem tettek a református vallás ellen. Londonban mindezek ellenére tudták, hogy a protestantizmus megérezné, ha a felkelés leveretéssel végződne s tovább folytatták a kellemetlen érdeklődést és sürgetést. St. John miniszter pedig visszavárta Rákóczi követét Londonba, hogy tőle első kézből tudja meg, miként is segíthetne a magyarokon.

Rákóczi 1710 október végén küldte ki Klementet ismét Hágába és Londonba. Megizente általa, hogy most már végérvényesen visszautasította a török ajánlkozást, azonban viszonzásul azt kéri, hogy a két tengeri hatalom írásban és hiteles formák közt adjon nyilatkozatot arról, hogy gondoskodni fognak az egyetemes béketárgyalásokon Rákócziról és a magyar ügyről, amint azt ő kívánja.

Klement 1711 elején ért Berlinbe. Lord Raby Rákóczinak már a múltból ismert ajánlataira megjegyezte, hogy célszerűbb lett volna, elfogadhatóbb pontokat venni fel a kívánságok közé. Klement erre, miként erre egyes régebbi utasításai felhatalmazták, a múlt évi ajánlatot átalakította s az erdélyi pontot úgy magyarázta, hogy Rákóczi mint erdélyi fejedelem elfogadná azt a szerződést, amelyet Apafi kötött 1686-ban a császárral.

Az így átalakított ajánlatokat Raby megküldte Londonba és Bécsbe Palmesnek is. Meg is jegyezte utóbbihoz írt levelében, hogy ilyen észszerű ajánlatot az udvar igazán nem utasíthat vissza. Palmes rögtön jelezte, hogy Raby téved, mert az udvar jelen helyzetében más véleményen van s nehezen fog belemenni valamilyen választott bíróságba, vagy közbenjárásba, akár az angol királynő, akár a hollandi rendek, akár a cár legyen is a közbenjáró. Az ajánlat, Palmes szerint, legalább egy félévvel elkésett s most már időszerűtlen.

Az ajánlat már azért is elfogadhatatlan volt Bécs előtt, mert Erdély egyáltalában meg volt említve benne. Az angol és holland követek erre újabb pontokat adtak át Bécsben. Maga Peterborough, a rendkívüli angol követ is Rákóczi mellé állt. Különösen a vallásszabadság érdekében emelt szót. Az angol sürgetések egyre kellemetlenebbekké váltak s az udvar így, nem zúgolódás nélkül, de hozzájárult Pálffy önkezdeményezte békeakciójához, csakhogy elejét vegye az angol sürgetéseknek.

Klement és Jablonsky állandó diplomáciai missziója s ezzel kapcsolatosan az angol és holland közbenjárási kísérletek mellett, Rákóczi más irányban is folytatta bonyolult és szerteágazó diplomáciai működését a romhányi csata után is. Rákóczi ugyan Emlékirataiban már csak alig foglalkozik ennek az évnek diplomáciai törekvéseivel, de világosan foglalja azokat össze. Mindössze ennyiről számol be:

„A külügyi levelezéseket Bercsényire biztam. Ő nemsokára a romhányi harc után figyelmeztetett, hogy küldjem el Franciaországba Le Maire hadmérnökkari dandárnokot azon előterjesztésekkel, amelyeket nekem a cár a pultavai ütközet után tett, hogy a francia király küldjön hozzá követet s ő kész lenne a királlyal szövetséget kötni és egész győzelmes hadseregével segélyemre jönni s igy arra kényszeriteni a császárt, hogy kösse meg a békét Franciaországgal; - feltéve, hogy a legkeresztényibb király megigéri neki, miszerint a császárral és szövetségeseivel (Anglia, Hollandia) nem kötend a cár kirekesztésével békét. - Varsói szerződésünkben meg volt állapitva, hogy útleveleim érvényesek lesznek a muszkák előtt, valamint a cáré is Magyarországon. Azt hivém tehát, hogy Le Maire minden akadály nélkül utazhat; de Jánus orosz tábornok, aki később a cártól a császár szolgálatába állott át, megvizsgálván sürgönyeit, visszaadá ugyan azokat és őt magát is elbocsátá: azonban titkon az egészet megjelenté a bécsi udvarnak. Nemsokára ezután számtalan koholt másolata terjede el Lengyelországban leveleimnek, amelyekről azt álliták, hogy elfogattak. Teljesek valának pedig ezek a másolatok ezernyi ezer hamisságokkal: hogy elhitessék a cárral, miszerint én és a francia király egyesülten arra biztatjuk a török szultánt, hogy a cárt a svéd király érdekében támadja meg… Mig Szerencsen tartózkodtam, a francia király hozzám küldé megbizólevelekkel Kökényesdyt, más néven Vetésyt, aki a francia udvarnál mint rendes követem tartózkodott. Vetésy a Le Maire által elküldött előterjesztéseimre azt a választ hozta, hogy a legkeresztényibb király elhatározá haladéktalanul követet küldeni a cárhoz és a fejedelem eléterjesztései nyomán vele szerződésre lépni. Kökényesdyt azonnal a cárhoz küldeni s nagy reményeket helyeztem a francia király nyilatkozatába. Bercsényi november 26-án ment át a határon és Jaraszlónak vette útját, Dolgoruky herceggel értekezendő. E miniszter értesittetvén Vetési megbizatásáról, Bercsényit azzal kecsegteté, hogy ura, a cár, segitséget adand. Ugy, hogy Bercsényi tábornok reményekkel eltelve azt hivé, hogy ő már erős muszka hadtest élén fog visszajöhetni; e felől irt is leveleket - s ezeknek következtében méginkább óhajték időt nyerni. Megtudám, hogy Pálffy, leánya kedvéért, - aki József császárnak szeretője volt -

elnyervén a császári hadsereg főparancsnokságát, Budánál átkelt a Dunán és a Sajó mellé Ónodra érkezett. Azt ajánlám tehát Károlyinak, aki e tábornokot közelebbről ismeré, hogy figyelmeztesse őt, miszerint dicsőségére válnék, ha a magyar háborút örvendetesebb és gyorsabb eszközökkel fejezné be, mint az fegyverek által volna remélhető; s hogyha sikerülne fegyverszünetet kötnünk - amire a tél szigora által különben is kényszeritve vagyunk - remélhető, hogy a békealkudozások szerencsésebben végződhetnének, mint annakelőtte. Károlyi megirá levelét s megmutatván, titkon elküldé Pálffynak. Mig a felelet megérkezendett, igen csekély kisérettel kirándulást tettem Szkolyára, a lengyelországi főtábornokához, aki tulajdon fogatán Drohobiczba vitt, ahol Dolgoruky herceggel találkozandó valék. Érdekemben állott, hogy saját magam győződjek meg arról, valjon mennyire támaszkodhatunk azon reményekre, amelyekkel Bercsényi kecsegtetett? E miniszter meg is vallá nekem őszintén, hogy ura ugyan - amint ő hiszi - szives hajlandósággal viseltetik irántam s kész a francia királlyal szerződésre lépni: azonban hire terjedez, hogy Des Alleurs marquis, mióta a portára érkezett, folytonosan sürgeti a szultánt, hogy a svéd király érdekében üzenjen hadat a cárnak; aminthogy a török valósággal hadi készületeket is tesz, hogy a háborút a tavasszal megkezdje. Ha pedig ez be fog következni, úgy ő biztosithat, hogy a cár semmi esetre sem fog a császár ellen tenni."

Rákóczi feljegyzéséből az tűnik ki, hogy XIV. Lajos szorult helyzetében most már hajlandó lett volna szövetségre lépni a cárral. Ez a szövetség nagyon előnyös lett volna Rákóczira, mert ezen az alapon nyomatékosabban követelhette volna a cártól a varsói szerződés értelmében neki járó segítséget. A napkirály azonban most sem volt őszinte s amíg Pétert hitegette, folytatta svédbarát politikáját és a törököt háborúba ugratta Péter ellen. Amíg utóbbi körülmény nem sült ki, addig Rákóczinak komoly reményei lehettek Péter támogatására. Azonban Des Alleurs portai működése az utolsó reménysugárt is elfojtotta a török-orosz ellentét kirobbantásával. Így foszlott szét a legkétségbeejtőbb hónapokban az orosz segítség utolsó reménye is.

Egyetlen sovány elégtétele lehetett a külpolitikai álmaiban következetesen csalódott Rákóczinak. 1710 tavaszán végre megkapta a kért aranygyapjas rend nyakláncát, sőt a lánc helyett magát a nagy toisont, amihez utóbb még a rendszalag megküldését is kérte. Ha már a segélypénzek elmaradtak, ha a szövetségkötés is elmaradt, legalább megkapta a spanyol és francia nagyhatalmak udvariasságának jelét. Ez az egy valami lett maradandó a francia reményekből…

A magyar trónjelöltek száma Romhány után ismét szaporodott. Amikor a Rákóczit Bécsből felkereső Urbich orosz követ a magyar koronát a lengyel trónra visszakerült Ágost szász választónak akarta felajánltatni, Rákóczi megkockáztatta előtte azt a lehetőséget, hogy a cár ültesse a magyar trónra a saját fiát, Alexejt. Ez az oroszokra nézve annál is inkább előnyösebb lenne, mert a magyar trón az első lépés a Kelet trónjának megszerzésére. Ezzel is csak azt akarta elérni Rákóczi, hogy kedvet csináljon a cárnak a magyar ügy megsegítésére. Az már természetes az előzmények után, hogy Rákóczi a magyar ügy külföldi támogatását még mindég egész európai tervvel kapcsolta össze, mintha irányt szabhatott volna az európai nagypolitikának.

Az állandó külpolitikai reménységek közt még egyéb csalóka hírek is ébren tartották a reményt Rákócziban 1710 nyarán és őszén. Július végén hallotta, hogy Nehem császári tábornok kijelentette volna, miszerint a magyaroknak az aranybulla záradékán kívül minden szabadságot meg kell adni, mert míg egy férfi és egy tehén lesz Magyarországon, addig nem fog vége szakadni a hadakozásnak. Ugyanekkor már nagyon olyan volt a helyzet, hogy az az egy ember sem marad meg, mert amíg az utóbb készült hivatalos becslés szerint a nyolc éves

hadviselés csak 85.000 ember életébe került, addig a pestis Magyar- és Erdélyországban 410.000 embert pusztított el.

Rákóczi 1710 december elején már számított arra, hogy ki fog szorulni az országból s báró Vojnovichot kiküldte Ágost lengyel királyhoz s megizente általa, hogy inkább kibujdosik, mintsem igába hajtsa a fejét. A kibujdosni akarók Ágostnak és a cárnak kívánják szolgálataikat felajánlani s kérte, tudassa Ágost, hogy mi módon és mennyi magyart hajlandó befogadni seregébe. Felhatalmazta Ágostot arra is, hogy közölje a császárral, hogy a magyarok, ha nem is hajtják fejüket igába, szívesebben szolgálnak a vele barátságban élő lengyelek, mint az ellenséges törökök seregében. Azt is jeleznie kellett Vojnovichnak, hogy a fejedelem, mint lengyel honos, bizonnyal a király védelme alá fogja helyezni magát.

Rákóczi, aki már huzamosabb idő óta foglalkozott a mozgalom balsikere esetére az önkéntes emigráció gondolatával, lélekben ekkor már feladta a reményt s ez a követsége már nem a külső segítséget hajszolta, hanem az emigrációt készítette elő.

Kapott ugyan még ezután is hírt hol a porosz király, hol a cár jóindulatáról, de egyre jobban belátta, hogy ha a cár segítsége be is következne, azt ő már magyar földön nem várhatja be.

A belpolitikai események is olyan fordulatot vettek, amelyek a belső ellentállásnak még a reményeit is elvették. Pálffy és Károlyi tárgyalásai egyre jobban előre vetették a megkötendő béke körvonalait. Rákóczi számára nem maradt más, mint az emigráció vállalása. Az a gondolat tartotta külföldön, amely közel másfél évszázaddal utóbb Kossuthot, hogy a magyar ügyet külföldre víve, ott tartsa ébren. Amikor tehát katonai működésének minden lehetősége megszűnt, külpolitikai működésének irányítását külföldre tette át.

Nyolcéves küzdelme a nemzet ősi alkotmánya és szabadsága érdekében és a német elnyomás ellen, magyar földön, távozásával véget ért. Az őseitől öröklött külpolitikai koncepciókat, amelyek az északi szövetségesről és a nyugati neolatin barátról szóltak, azonban magával vitte külföldre is. Családi hagyományait többre becsülte egyéni boldogulásánál s amikor annak szolgálatában külföldre ment, az eszme szolgálatába állított törékeny fizikumú lénye egy Bécs felé kiáltó örök mementóvá alakult át, amely mint visszakísértő árny vetett a legnapsütöttebb órákban is egy árnyalatnyi borút Bécs felé. Az elvesztett Erdély helyett így lett a hontalan Rákóczi a magyar szabadság biztosítéka.

*

Így ért véget a Rákóczi-féle szabadságharc katonai ellentállása s így került külföldre a magyar ügy külpolitikája. Ettől kezdve a magyar ügy ismét intern ügy, belügy lett a nemzet és uralkodója között, Pálffy és Károlyi tárgyalásai is már ilyen természetűek voltak.

MÁSODIK FEJEZET
A belpolitikai helyzet. Az összeomlás

Az ónodi határozat mélyen érintette az ország mindkét érzelmű lakosságát. A nemzeti küzdelem híveit épp úgy, mint a császári kézen levő országtöredéken működő, Bécshez hű vezető tisztviselőket és a kevés számú alacsonyabb rendű labancokat. Az elsőkben a trónfosztás határozottsága megnyugvást, az utóbbiakban megdöbbenést keltett. Ez a megdöbbenés csak rövid időre jelentett egyben kábulatot is s a császárhű apparátus élén megmaradt nádor, Esterházy Pál, már július 29-én az ország négy rendjének nevében tiltakozott a szerinte teljesen törvénytelen, vakmerő határozat ellen. Erről József császár augusztus 4-én testimoniálist adott ki, amelyet ki is nyomatott. A nádor tiltakozását, amelynek az országban kellett volna visszhangot kiváltania, követte az augusztus 20-án kibocsátott s a keresztény államokhoz intézett nádori manifesztum.

Ez az éles szatírával megírt manifesztum, amely egy kétségtelenül eszes és szenvedéllyel telített tollú ember fogalmazványa, a labanc lojalitáson is messze túlmenően dicsőítette Lipótnak és Józsefnek a magyar nemzettel szemben tanúsított „atyai jóindulatát". Azonban nem a császár-király védelme volt a manifesztum gerince, hanem a felkelők vádolása. Azzal vádolta meg Rákóczit és mozgalmát, hogy a közjót feláldozták a maguk magánérdekeiért.

A manifesztum azt igyekezett bizonyítani, hogy a detronizációs határozat kimondása egyrészt kétségbeesett lépés volt, másrészt terror hatására történt. Azt állította, hogy a lázadás vezetői és zászlótartói látva, mennyire nem sikerülnek szándékaik, a népjog és a személyes szabadság sérelmével nyílt ülésen levágatták a túróci követeket s ennek a terror-cselekménynek tragikus légkörében erőszakolták ki a gyűlés határozatát. Hangoztatta a kiáltvány, hogy a lázadók oly féktelenül gyalázták az uralkodót és családját, hogy azt a tisztesség szabályai szerint az ellenséges fejedelmek is szégyellték volna. Vádolta a lázadók vezéreit, hogy amikor azokat a hazafiakat, akik megmaradtak a király hűségén, mert nem akarnak az erény magasságából a gonoszság és az örökös hűtlenség örvényébe bukni, a haza ellenségeinek nyilvánították, akkor a zsarnokság fő-fő polcára és a gonosz meggazdagodásra törekedtek.

A kiáltvány a kérdés jogi oldalát vizsgálva megállapította, hogy József királysága és örökösödése törvényes alapú. Idézte azokat a XVII. századi törvénycikkeket, amelyek a Habsburgok egymást követő trónra léptének minél zavartalanabb biztosítására veszélyesnek nyilvánították az interregnumot. A mozgalom vezetőit a haza pusztítóinak és a szabadság kiforgatóinak nevezte, akik gőgösen és makacsul, lázadás és összeesküvés következtében szerzett hatalomnál fogva érezték csak jogosultnak magukat az interregnum kimondására. Ezzel a végzéssel a lázadás vezetői előbbi társaikat mintegy járomba fogták s ezt a határozatot azoknak már mint szabadságaikból kiforgatott hűbéreseknek hirdették ki.

Az ónodi határozat létrehozói az országgyűlés összehívása jogának bitorlására, a hűtleneknek nyilvánított hűségesek birtokainak elkobzására nem idéztek törvényt, holott magukat a törvények jeles őreinek hirdetik, de nem találtak rá. Ám elfeledték azt is, hogy az 1542. VII. tc., amely a hűtlenek javainak lefoglalását rendelte el, reájuk vonatkozik.

Esterházy a kiáltványban ünnepélyesen megsemmisítette azokat a határozatokat, amelyeket a hűtlenek fejei által törvénytelenül összecsődített ónodi konvent mondott ki s azok kimondóit, illetve eszközlőit büntetés alá eső hűtleneknek nyilvánította. A manifesztum végül is kijelentette az ország négy rendje nevében, számolva az új királyválasztás lehetőségével, hogy I. Józsefen kívül más királyt nem ismer el. Hangsúlyozta, hogy a nemzet biztos abban, hogy

József megtartja a hitlevélben igérteket s ezért hajlandó hódolatát vére hullatásával is bizonyítani.

A manifesztum kibocsátója a legalitás álláspontjára helyezkedett s így kapóra jött neki, hogy az ónodi határozat még csak az aranybulla záradékára sem hivatkozott, mint detronizációs jogalapra. Valóban ezt a határozatot az ország többségét jelentő jelenvaló rendek a maguk többségi voltával látták első sorban alátámasztva s mivel 1687 óta ténylegesen szünetelt a törvényhozás s egyéb körülményekben is sokszorosan biztosítva volt annak az ismérve, hogy a király szembehelyezkedett a szabadsággal, joggal és törvénnyel, az utóbbiak védelmére a határozat kimondói az uralkodóval szembehelyezkedett nemzet többségének akaratával a maguk eljárásának jogszerűségét igazolva látták.

A két álláspont között kiegyenlítődés nem jöhet létre. Amennyiben a demokratikus felfogás szerint a többségi elv alapján önrendelkezési alapra helyezkedett nemzet önmagáról való döntése bizonyos körülmények közt a teljes legalitást is elérheti, Rákóczinak és az ónodi végzés megszavazóinak a maguk szempontjából teljesen igazuk volt. Viszont igazuk volt a nádoréknak is, akik az uralkodók törvénytelen uralmát törvényesnek vélték s így a törvényes rend felforgatóit látták a kurucokban. Az ily természetű vitákban mindég az legalizálja az elfoglalt álláspontok valamelyikét, hogy az illető álláspont vallói a végén felülmaradnak-e vagy sem. Rákóczi győzelme, szabad királyválasztás és teljes nemzeti függetlenség kivívása esetén az ónodi végzések forradalmi jellegű törvényalkotását az események legalizálták volna s a nádori kiáltvány lett volna illegitim álláspontú vélemény. Az események azonban a kuruc mozgalom esetében a császár-király javára döntöttek s az ónodi végzések maradtak jogtalanok. Különben József már 1708 augusztus 25-én megsemmisítette „Istentől nyert hatalmánál fogva" az ónodi végzéseket s annak alkotóit hűtleneknek, felségsértőknek és a haza ellenségeinek nyilvánította, elrendelve üldözésüket, elfogatásukat és vagyonuk elkobzását.

Rákóczi 1707-ben, a detronizáció kimondásának évében még egyszer alkalmat adott az ország közvéleményének megnyilatkozására. December 12-én nyitotta meg a kassai gyűlést, amelyen Liptó és Borsod kivételével minden vármegye megjelent.

A gyűlésnek egyetlen komoly programpontja az ónodi gyűlés adóügyi törvényeinek végrehajtása volt. Rákóczi egyetlen mondatban számol be erről a gyűlésről: „Kassára mentem, ahol a telet akartam tölteni s senátus-ülést is tartani, amelyre a vármegyék követei is hivatalosak voltak: hogy megállapítsák a rájok eső adót, amely részint élelmiszerekben, részint rézpénzben vala fizetendő".

Rákóczi ekkor már látta, hogy „szemlátomást kezdett minden hanyatlani, mert a rézpénz, mely alapja volt a háborúnak, napról-napra vesztett értékéből". A dikáknak kivetésére Rákóczi nagy súlyt helyezett. Megvizsgáltatta a gyűlésen az ő birtokaira kivetett hadi járulékot és azt igazságtalanul alacsonynak találva aránytalanul felemeltette. Példája hatott s a városok és vármegyék sem vonhatták így ki magukat a helyreigazítás és az esetleges magasabb megterheltetés alól. Az ország teljes dikáját 1,033.000 forintban állapították meg. A fejedelem javaslatára a szegény néptől 3 réz polturának egy ezüst garas értékében való elfogadását határozták el, különben azonban a kivetett állami hadiadót ezüstben akarták behajtani, de nem zárkóztak el a terményben való fizetés elől sem. A termények árának meghatározása és az ellenség elől menekült lakosság ellátásának, valamint az adó beszedésének módjáról könnyen határoztak, sőt a gyűlés bezárása napján, december 24-én még minden száz dika után egy lovat, vagy húsz tallért is megszavaztak. Ekkor a vármegyék hazamentek. A szenátus 29-én fejezte be tárgyalásait s maga is példát nyújtott az áldozatkészségre, mert amint a fejedelemnek egy a gazdasági tanácshoz 1708 január 7-én kelt utasításából tudjuk, a szenátorok lemondtak a haza javára elmaradt fizetéseikről.

Rákóczi csapatai még a fejedelmi beiktatás évében kiszorultak Erdélyből. Rákóczi nagy súlyt fektetett arra, hogy Erdélyt valamiképpen biztosítsa, visszaszerezze. Ebből a célból kereste fel 1708 február elsején Károlyi új nagykárolyi kastélyát, ahol napokon át értekezett az erdélyi urakkal s annak kiderítését, hogy miért nem hajtattak végre a marosvásárhelyi országgyűlés végzései s Erdély kormányát Károlyira bízta. Mint azonban előbb már láttuk, Erdélyt Károlyi sem tudta többé Rákóczi fennhatósága alá visszaszerezni. Ez volt az utolsó alkalom, amikor Rákóczi még részletes utasítást adott az erdélyi politikai és közgazdasági ügyekre nézve is a Károlyi mellé rendelt erdélyi szenátoroknak s az utolsó alkalom, amikor a fejedelem, ha Erdély határain kívül is, de egy egész hónapot szentelhetett az erdélyi ügyeknek.

A gazdasági helyzet elnehezedése miatt már tartani lehetett attól, hogy a nép nyugtalankodása esetleg zavargásokra is vezethet s ezért figyelt fel Rákóczi aggodalmasan arra a hírre, hogy bizonyos Munkácsi János sorra járja a szabolcsi falvakat és sorra esketi a parasztokat. Arra lehetett gondolni, hogy Bécs északon, az orosz délen a magyar parasztokat akarja kijátszani a mozgalom ellen, hisz a rutén parasztok nyugtalankodása is csak most ült el. Azonban utóbb kiderült, hogy Munkácsi egyszerű szélhámos volt. „Az Munkácsi dolgának mind füle-farka kinn van" írta már március 30-án Rákóczi Bercsényinek „s magam is úgy látom, semmi se lett belőle: mert egy éhenholt ember, aki az elmúlt hetekben az étekfogók közzé recommendáltatta volna magát, de nemességéről is nem lévén illendő attestatiója, be nem fogadtatott…"

Rákóczi decemberi kassai részországgyűlése után 1708 január 15 és 24 között Esterházy Antal tartott részgyűlést a Dunántúlon, ahol a Dunántúl védelmére tett intézkedések mellett szintén a hadisegély megajánlása volt a tárgyalás célja.

Bécsbe ezeknek a részgyűléseknek a híre felnagyítva érkezett már el s február második felében Medows angol követ már tudni vélte, hogy a „magyarok főnökei" újabb országgyűlést hirdettek volna Tapolcsányba. Ezek a hírek, de még inkább az ónodi detronizálás felrázta a bécsi udvart is s lassan ott is úrrá lett az a felfogás, hogy a magyarok megnyerése és leszerelése végett feltétlenül kívánatos az országgyűlés összehívása. A két tengeri hatalom követe azonban most is tisztábban látta a helyzetet s meg volt arról győződve, hogy egy ilyen labanc országgyűlés nemhogy békére nem fog vezetni, hanem még csak fokozni fogja az ellentállást.

József azonban meg akarta mutatni a külföldnek, hogy ő mindenre kész s a titkos tanácsban már január 23-án megbeszélték azt is, hogy erre az országgyűlésre a felkelőket is meghívják. Ugyanezt tartotta kívánatosnak a prímás elnöklete alatt Pozsonyban összeült előzetes értekezlet is. De fontosnak tartották, hogy a felkelt magyarok vezetői, vármegyéi és városai ne fejenként, hanem általánosan hivassanak meg, hogy így meg nem jelenésük esetében is határozhassanak a megjelentek. Ilyen előzmények után hívta össze I. József huszonegy esztendei szünet után Pozsonyba február 29-ére az országgyűlést.

Esterházy nádor már január 26-án meghívta Rákóczit, mint írta „kedves öccse urát a méltóságos fejedelmet" s mindazokat, akik a király hűségétől eltértek. Hivatkozva nádori tisztére és közvetítői szerepére, arra kérte Rákóczit, hogy küldje szét a vármegyéknek szóló királyi meghívót. A fejedelemre és a főbb vezetőkre hárított minden felelősséget, ha megtiltanák a megjelenést, vagy eltitkolnák a meghívást s ezzel meggátolnák, hogy a haza lecsendesítésén és megtartásán együtt tanácskozhassak az egész nemzet.

Rákóczi február 27-én vette kézhez a nádori meghívót s azonnal válaszolt Esterházynak. Levelében csodálkozásának adott kifejezést, hogy az országgyűlést akkor hívják össze, amikor azon a hazafiak nem jelenhetnek meg, mert a császár híveit mégsem lehet országnak nevezni, kik oly kevesen vannak, hogy névsorukat egy fél ív papirosra háromszor is fel lehet írni. Figyelmeztette a nádort, hogy akik az országról az ország nélkül akarnak végezni, azok csak a

haza rabságának kötelét fonják újra. Csodálkozott azon, hogy a kitűnő jogász nádor, miért akarja őket jobbágyságra csalogatni. Tiltakozott az ellen, mintha a kurucok a nádort valaha is elfogadták volna közbenjáróul. Óva intette a nádort, hogy ne akarja nemzetét jobbágyságra vezetni s figyelmeztette hogy a nemzet azért ontja évek óta a vérét, mert oly dicsőséges és szabad országgyűlésen akarja ügyét intézni, amelyen mindenki nemesi szabad szavazatát érvényesítheti. Intette vezérlő fejedelmi hivatala szerint Esterházyt és társait, hogy emlékezzenek meg hazafiúságukról, nemzetükről és maradékaikról s ne csak viseljék a magyar nevet, hanem ne is ártsák magukat olyan dolgokba, amelyből a magyarságra csak rossz származik. Végül jelezte Rákóczi a nádorhoz írt levél végén, hogy a császártól, akit nem ismer el, nem fogadja el a megyéknek szóló meghívókat, de jelzi, hogy azok arról értesülve vannak.

A fejedelem még aznap közölte a megyékkel a meghívást. Figyelmeztette őket, hogy az országgyűlésnek bizonnyal az a célja, hogy a detronizációs határozattal szemben megint elismertessék ott József uralmát és királyságát. Óva intette őket az örökös királyság elviselhetetlen vas jármától, amit fegyverükkel, szövetségükkel és hitükkel már levetettek nyakukból. A császár most úgy hirdetett országgyűlést, hogy a béketárgyalásokat még csak meg sem említette, tehát ebből jó nem származhat. Figyelmeztette a megyéket letett hitükhöz, de jelezte, hogyha mégis akadna vármegye, amely hisz az ellenség hitegetésének és meg akar Pozsonyban jelenni, ám jöjjön a fejedelem elé s ő megadja annak az útlevelet. Ilyen megye azonban egyetlen egy sem akadt, sőt sorra tiltakoztak a csonka és fegyveres nyomás alatt összeülő országgyűlés megtartása ellen. Bercsényinek az volt a véleménye, hogy már maga az interregnum kellő tiltakozás ellene s egyedül csak a József által használt királyi cím ellen lehetne még külön is tiltakozni. Rákóczi levelezése azt mutatja, hogy az ügyük állásában ekkor még magukat biztosan érző kurucok számára nem jelentett különösebb szenzációt a labanc országgyűlés összehívása, mert arról alig ejtettek maguk közt szót.

Az országgyűlés iránt különben maga József sem lelkesedett különösen. Az országgyűlésre egyáltalán nem ment le. Március 3-án kezdődtek meg az ülések, amelyeken bizony az ország rendjeinek csak elenyésző kis töredéke jelent meg. Az országgyűlés azt akarta, hogy Rákóczi és a fegyverben álló magyarok meghívására maga a prímás keresse fel Rákóczit. A király azonban tizenhárom napi késedelem után csak Skarbala alnádor és Luby Imre esztergomi prépost kiküldésébe volt hajlandó belemenni. Ezt a küldöttséget Rákóczival szemben még a labancok is sértésnek tartották s azt kérték Józseftől, hogy egyezzen bele abba, hogy a küldöttség gróf Csáky Imre váradi püspökből, Koháry István tábornokból, Festetich Pál soproni alispánból és Rösler Farkas pozsonyi ügyvédből álljon. A prímás ezt személyesen is kérte Józseftől, de az, egy a nádorhoz intézett levélben, nemcsak a küldöttséget tiltotta le, de még a levélbeli felszólítást is megtiltotta.

Ilyen körülmények közt az április 3-án Liechtenstein Ádám herceg és Tran Ottó osztrák tartományi marsall által megnyitott országgyűlés igen nyomott hangulatban kezdődött. Egy bécsi labanc rezignáltán fel is jegyezte, hogy „a békességhez kevés a reménység, mert amint látjuk - a malekontentusok nemhogy embereket küldenének rá, de ingyen nem is fütyülik, csak semminek vélik és diéta helyett konventikulumnak nevezik”. Rákóczi maga nem kis gúnnyal írta március 30-án Bercsényinek: „bárcsak azt tudnám, mit statuált afelől az nagy hirrel és méltósággal tündöklő gyülekezetecske?!”

A gyülekezetecske bizony nagyon csonka és egyoldalú összeállítású szánalom maradt, mely nem tudta felvenni az érintkezést a kurucokkal. De még így szánandó véznaságában is kurucosan kitett magáért a sérelmek felsorolásánál, igazolva Medows és Bruyninx előzetes aggodalmát. Az alázatosnak és hűségesnek remélt labanc-gyülekezet bátran követelte az alaptörvények visszaállítását és a személyes szabadság visszaállítását. Elég udvariatlanok

voltak ahhoz, hogy félreérthetetlen célzásokat tegyenek Rákóczi elítéltetésének törvénytelen voltára.

Bebizonyították ország-világ előtt, hogy a labanc és a kuruc közt csak vérmérsékleti és módszerbeli különbségek vannak, de a bécsi kormányzat törvénytelenségének felismerésében s a helyzet megváltozásának követelésében egyek.

Követelték a hódítás jogán működő neoacquistica, új szerzeményi bizottság eltörlését. Követelték, hogy csak oly adót kelljen fizetniök, amelyet az országgyűlés megszavazott. Követelték a háromévenként összehivandó országgyűlések megtartását, a kormányzatnak tiszta magyar kézbe való visszajuttatását, a jogbiztonságot jelentő állandó bíróságok működését. Tárgyalták a vallások szabad gyakorlatának ügyét is. Követelték a nádori és egyéb zászlósúri méltóságok régi tekintélyének visszaállítását, a magyar szent koronának az országba való visszahozatalát s az idegen katonaság kivitelét. A sérelmek tehát Rákóczi híres „Recrudescunt" kiáltványának szellemét és szólamait visszhangozták. Elégtétellel írhatta július 9-én Rákóczi a nándorfehérvári török szerdárnak, mikor informálta a hadi helyzetről és a belpolitikai eseményekről, levelében a pozsonyi gyűlésről: „Az Pozsonyban valamely gyülésecskét tartó egynéhány magyar urak magokban szállván és a német eleitül fogva való istentelenségét szivek szerint fontolván: kemény és darabos szókkal küldöttek némely punctumokat az német császárnak, mellyért, az mint mostanában elfogott levelekbül értjük, igen vigyáznak reájuk és tisztességes arestom alatt vannak némellyek közzülük".

A király mereven elzárkózott az elől, hogy az országgyűlés szóba hozza az örökös királyságnak, a katonaság kivitelének és Erdély visszacsatolásának kérdését. Ez aztán megadta a kegyelemdöfést a labanc gyűlés hangulatának. Június 24-én a rendek, Bécs örömére, föliratait és sérelmeik fölküldése után, a pestis ürügyét felhasználva, szétoszlottak.

A gyűlés nemcsak a labancokat hangolta le, de amint arról a porosz követ megemlékszik, a kurucok ellentállási kedvét is fokozta. Különösen kellemetlenül érintette a túlnyomó többségükben protestáns kurucokat, hogy a vallásszabadság kérdésében a rendek többsége a szabadság ellen foglalt állást. Az országgyűlés eddigi szakasza merőben meddőnek bizonyult s amint Acsády írja, amily mértékben bizonyosabb lett, hogy Bécs minden nemzeti engedményt ellenez s Magyarországot fegyverrel akarja visszaszerezni, oly mértékben emelkedett Rákóczi tekintélye, aki napnál világosabban képviselője volt ekkor a nemzet alkotmányos jogainak.

Még együtt volt a pozsonyi labanc országgyűlés, amikor Rákóczi május 15-ére konventikulumot hirdetett Egerbe. A meghívó szerint itt „hazánk további megmaradását és a célunk boldogulását illető dolgokat", különösen pedig a dikák ügyét akarta megtárgyaltatni. A gyűlés megnyitását a szokásos ünnepségek mellett még ünnepélyesebbé tette, hogy Ocskay ekkor küldte el Rákóczihoz a Morvaországban ezidőben zsákmányolt öt császári zászlót.

Az egri konvent nem foglalkozott a pozsonyi gyűléssel s egyáltalában nem volt támadó éle. Elsősorban gazdasági kérdések foglalkoztatták, mert a dikák behajtásától függött, lesz-e kellő pénz a háború megfelelő mértékű folytatására. A pénzre most különösen szükség volt, mert a fejedelem ekkor készült nagy külpolitikai manőverek közepette arra, hogy az ősz végén betör seregével Sziléziába s ezért olyan jól felszerelt sereget akart összehozni, amilyenre eddig még a felkelés folyamán nem volt példa.

A konventtel egyidejűleg tárgyalt a szenátus és a közgazdasági tanács is. A fejedelem a közteherviselés elve mellett tört lándzsát s annak igazságos keresztülvitelét sürgette. A rengeteg panasz miatt, amely főleg a szegénység körében volt általános, a megyék követeivel ismét végigtárgyalták az egyes megyék megterhelését s ha azt túlzottnak találták, leírtak belőle. A rézpénz értéktelenedése s az ezüstpénz hiánya megint nagy gondot okozott. Igyekeztek a rézpénz árfolyamát biztosítani s ismét elfogadták adóba a réz polturát. A kése-

delmeskedő megyei tisztviselőket a konvent a fejedelem elé rendelte. A szegénység terheinek könnyítésére fogadta el a gyűlés, hogy a jobbágyok a fuvarokat és a terménybeszolgáltatásokat pénzben is megválthassák.

A szegénység töméntelen panaszának lehetőség szerinti orvoslása mellett gondolt a fejedelem a Túróc megyei még mindig fogságban levő urak szabadon bocsátására is, ami a megyékre igen jó hatással volt.

Az egri gyűlésről Rákóczi gondosan kiépített tervvel és nagy reményekkel indult neki a nyárnak. A nyár azonban a trencséni csatavesztéssel s a franciák és az oroszok vereségének hírével kettétörte mindezeket a reménységeket és terveket. Megindult az addig hűséges vezérek elpártolása is. Országos pánik fogta el a lelkeket. Ilyen körülmények közt hívta össze Rákóczi szeptember 5-ére Egerbe a szenátust, amely 25-éig 15 ülést tartott.

Az erdélyiek kevéssel előbb figyelmeztették a fejedelmet, hogy Erdéllyel szemben kötelességei vannak s felszólították, hogy nyomuljon be Erdélybe. Rákóczi a szenátus elé terjesztette a kérdést. Károlyi nagyon fontosnak tartotta, hogy Rákóczi menjen be Erdélybe s személyes ottlétével bátorítsa fel a népet. Rákóczi azonban a zavaros időkre való tekintettel aggodalmasnak tartotta, hogy elmenjen Magyarországról. A szenátus azt tanácsolta, hogy a fejedelem küldje testőrző hadait Erdélybe s hirdettesse ki, hogy maga is be fog menni, de előbb várja meg amíg Károlyi visszaszorítja Erdélyben a császáriakat. Bercsényi levélben szintén a szenátus véleményéhez csatlakozott s így most Erdély érdekében is csak Károlyi akciója határoztatott el. Tudjuk, hogy eredménytelenül.

Szóba került a szenátusban a béke kérdése is. A trencséni vereség nem ingatta meg a szenátus hitét s az pontosan ugyanazt kívánta a megkötendő békétől, mint azelőtt. Ezt Rákóczi a bizalom jelének tekintette s igen jól esett neki. Általában, amikor a harctéri helyzet rosszabbra is fordult, a belpolitika sokkal kevesebb gondot rótt Rákóczira, mint a felkelés kezdetén, a katonai sikerek idejében. A gondot most inkább az általános elszegényedés, majd a pestis pusztítása okozta.

Rákóczi most már minden hitét elvesztette a rézpénzzel szemben. Ki is jelentette, hogy meggyőződése szerint azt csak a végítélet előtt három nappal lehet feltámasztani. Szóba került tehát az ezüst-alap megteremtésének megoldhatatlan kérdése is. Ennek tárgyalása közben összetűzött a fejedelem és a gazdasági helyzetet nem ismerő szenátus s a fejedelem követelte a számadások felülvizsgálatát, mert „nem lopunk”.

Az adó behajtásának kérdése különösen fogas probléma volt. Különböző módokat gondoltak ki, hogy a parasztot a megyei tisztek zsaroló adóbehajtásától mentesítsék. A gyakorlatba azonban ezek már nem mehettek át.

A szenátus nem tudott behatóbban foglalkozni a legújabb orosz javaslatokkal, mert az orosz követ a tárgyalások alatt meghalt. Így a megbeszélések fősúlya végig az adózás, kényszerpénz-kurzus és más pénzügyi vonatkozású dolgok megvitatására esett. A fejedelem a teherkönnyítések miatt még abba is belement, hogy a rendes hadsereg létszámát, kivéve abból a dunántúliakat, leszállítsa 30.000 főre. Az utolsó tárgyalási napokon érkezett meg Urbich bécsi orosz követ értesítése, hogy az udvar a rendes béketárgyalásokat a pozsonyi országgyűléshez intézendő leirattal akarja elkerülni. Ennek megfelelően erősen németellenes hangulatban oszlott szét a szenátus.

A pénz elértéktelenedésével járó gazdasági válság mellett 1708 ősze újabb megpróbáltatásokat hozott. Még ki sem heverte az ország a trencséni vereség után keletkezett általános pánikot, amikor egyre általánosabb lett a pestis. Ez a súlyos epidémia már rég kerülgette az országot. A fejedelem már 1704 késő őszén hallotta, hogy Lengyelországban, különösen a mai Lemberg

környékén, nagyon elhatalmasodott a járvány. Ekkor szigorúan elzáratta a mármarosi és a szomszédos megyék lengyel határait s ezt az egészségügyi határzárat egy év után ismét megújította. Magyarországon először 1708 június derekán kezdték beszélni, hogy a császári hadak közt felütötte fejét a pestis. Rákóczi nem rettent meg a hírtől, sőt azt írta Károlyinak, hogy az Isten nagy gondtól szabadítaná meg, ha ezt a csapást elterjesztené a császáriak közt. Valami naiv hit is terjengett, hogy a pestis nem árt a magyarnak. Ez a széles körben hiteire talált állítás azonban csakhamar szomorúan megcáfoltatott. Július elején már nemcsak a Dunántúlon és a császáriak közt, de már Dél-Hevesben a hajdúk s kurucok közt is pusztított „Istennek ez a látogató ostora." Kevéssel utóbb Erdélyben is jelentkezett a járvány. Gyergyói cigányok hurcolták be Moldvából a segesvári vásárra s néhány hét alatt megtizedelődött Rabutin serege. A pestis már gátolni kezdte a hadviselést is. Rákóczi mindenkit utasított, hogy inkább a pusztán vonuljon át, mint falvakban állomásozzék. November elején már annyira általános lett a járvány, hogy Bercsényi is így sóhajtozott: „A pestis, a pestis, csak pestis ne volna."

A pestis felbukkanása mellett újabb menekült-hullám okozott gondot a fejedelemnek. A bányavárosok felé előnyomuló császári seregek elől csapatosan menekültek az emberek Gömör megye felé. Ezeket a fejedelemnek el kellett látnia, pedig már az ő és az ország nyakán ott éltek a menekült erdélyiek is. A közhangulat egyre jobban romlott s Rákóczi a hangulat helyreállítása végett decemberre országgyűlést hívott össze Sárospatakra. Előzőleg, október végi és november eleji szatmári időzése alatt, több ízben tárgyalt az erdélyi szenátorokkal. Ezeken a tárgyalásokon arról igyekezett meggyőzni az erdélyieket, hogy ő továbbra is állja s az orosz cárnak is megírta, hogy Erdély nélkül nincs magyar szabadság s a cárt figyelmeztette is, hogy a varsói szerződés szerint köteles őt az erdélyi fejedelemségben fegyverrel is megvédem.

Az országos zűrzavarban, kábulatban, amikor már mindenki a maga és családja vagyonának megmentésére kezdett gondolni s így a nemzeti ügy melletti szolidaritás kötelékeit lazítani igyekezett, ült össze Sárospatakon a kuruc országgyűlés, vagy amint Rákóczi írja, „a haszontalan fogyasztók" gyülekezete november 27-én.

Rákóczi legelső sorban a nyilvános zárszámadást akarta megejteni. Szükségesnek tartotta, hogy az ország színe előtt számoljon el az ország jövedelmeivel, hadd lássa az egész ország, hogy a törvényes kivetések és egyéb jövedelmek hová lettek. Már nyáron tapasztalta, hogy a szenátus is tájékozatlan az ország financiáival szemben s azóta is jutottak fülébe hangok, hogy a fejedelem és mások az ország jövedelmeit magáncélokra fordítják. A gazdasági és katonai pénztári biztosoknak épp úgy nyilvánosan kellett elszámolniuk Rákóczi utasítására, mint Hellenbach bányakormányzónak. Rákóczi nyilvános elszámolása az országgyűlésen az ország javainak kezeléséről korát messze megelőző eljárás volt. Minden esetre le akart egyszer és mindenkorra számolni minden itthon és külföldön terjesztett rágalommal, amely őt és társait korrupcióval vádolta. Emellett igen alkalmas volt ez az elszámolás arra is, hogy végre mindenki tiszta képet nyerjen az ország anyagi helyzetéről és az esetleg még rendelkezésre álló anyagi erőről.

Már október 16-án jelezte Rákóczi ezt egyik levelében Bercsényinek: „mivel sokaknak számot adni kell: sokkal jobb volna, ha mindazok az egész ország előtt constálnának, jól lehet, tudom, hogy avval minden embernek szája be nem dugódik, mindazonáltal az magyarnak geniussához képest az is nem keveset tenne: mert bizony tapasztaltam Egerben, hogy még a senátorok sem értik az commissariatus dolgait és reparatióit, és sokan oly vélekedésben voltanak, amellyért ennyi sok oktatásaink után inkább szántam őket, mintsem haragudhattam volna."

A nyilvános elszámolás után a fejedelem maga sürgette, hogy a szegények adója méltányosan rendeztessék, nehogy a föld népe elhidegüljön a nemzeti ügy iránt. November 30-án a hadügyi tárca tárgyalására került a sor és sokkal nagyobb haderő számára szavazták meg az ellátást és a hópénzt, mint amennyi ekkor még fegyverben állt. Ugyanekkor tiszteletdíjat szavazott meg az országgyűlés Rákóczinak, Bercsényinek, gr. Csáky Istvánnak, Vay Ádámnak és a szenátoroknak. Mindezekből azt látjuk, hogy az országban egyre jobban elhatalmasodó gazdasági és egyéb bajok ellenére is, ekkor még az ország közvéleménye bizalommal nézett a további hadviselés és teherviselési készség elé. Ez a bizalom a lelkeket elfogott aggodalom alól a december 4-iki ülésen fel is szabadult, amint arról már az előző fejezetünkben megemlékeztünk.

Pedig ettől a naptól nagyon tartott a vezérlő fejedelem. Úgy hitte, hogy amikor ő és a szenátus a megyék elé terjeszti a békekötés kérdését, az általános békevágy oly formában fog megnyilatkozni, hogy eleve gondoskodni kell egy háborús katonai párt jelenlétéről. De a megyék, melyeknek követei közt ismét jelen voltak a túróciak is, derekasan viselkedtek. A fejedelem szónoki készsége most is megmentette a helyzetet. Beszéde, melynek végén mindenkit arra intett, hogy magyarhoz illő elszántsággal menjenek az országgyűlésből az ellenségre, leírhatatlan hatást tett.

Szükség is volt erre a hangulatra, mert a következő napokon újabb kényes kérdések kerültek szőnyegre. Már másnap kimondatott a rézpénz devalvációja, vagy mint akkor mondták „nyakaszakadása". Kényes kérdés volt a hadi-segélypénz kivetésének kérdése, amelynek mikénti kivetésében a rendek nem is tudtak maguk közt megállapodni. Az állami adónak, a dikának még a nevét is eltörölték. Maga a fejedelem sem akarta a vármegyéket a szegénység nyomora és állandó keserves panaszkodása miatt megterhelni ezzel. Az ország pórnépe valóban közel járt az éhenhaláshoz s az állami adókról való lemondás csak a tényekbe való belenyugvás volt. Azonban a kétes nemesekre, akiknek nemességét a megyék nem igazolják, kimondták a teljes teherviselési kötelezettséget. Ilyenek különösen a Hegyalján voltak. Egy újabb fejedelmi beszédre a rendek még megszavaztak hadkiegészítési célra 12.000 hajdút. Mivel minden 50 adóforint után kellett egy-egy hajdút kiállítani, a hadisegélyként kivetett adóösszeg mindössze csak 600.000 forintra rúgott. Ez az összeg már csak alig harmada volt a másfél évvel ezelőtt vállalt adónak.

Ez volt a kurucok utolsó törvényalkotó országgyűlése. Az alkotott 18 cikkelyt december 17-én szentesítette Rákóczi s ezzel ezt a nehéz körülmények közt összehívott, de mégis szerencsés véget ért országgyűlést be is rekesztette. Szétoszlás előtt még jóváhagyta az országgyűlés a szenátorokból és tisztekből álló bíróságnak Bezerédy, Bottka, Szegedi, Ujkéri és Pöstyéni felett hozott halálos ítéletét, de Rákóczi az utóbbi háromnak megkegyelmezett.

A pataki gyűlés szétoszlása után a helyzet állandó romlása tovább tartott. „Szerfölött terhemre voltak azok" írja Rákóczi „akik a németek elől menekülvén, szállást, tartást és kocsikat követeltek tőlem. Egyik felől a németek szorítottak, másik felől a pestis. Alig volt már valami táborozó hadam, mivel azon tisztek és katonák, akik miután biztos szállásra vitték családjaikat, visszajöttenek: alig valának annyian, hogy az ellenség kikémlelésére portyára küldhessem őket. Udvari hadaimmal bolyongtam tehát, hol az egyik, hol a másik faluban - amely még nem volt pestises - tanyázván: hogy elrejtsem valódi állapotunkat az ellenség elől." A hadak kiélték téli szállásukat. Maga Rákóczi is azért hagyta ott Munkácsot, mert kifogytak a munkácsi tárházak. Nyomorgott a had s még jobban a nyomorult nép, amelyen a had élt. Rákóczi már-már arra gondolt, hogy ezüstneműit vereti pénzzé, amikor Bercsényi egy kölcsönnel kisegítette. A helyőrségek is alig éltek, tehát nem lehetett még gyalogságot is összeszedni. Szánandó állapotban volt a lovasság is. Rákóczinak az volt a véleménye, hogy csak a zavart növelné, ha ezekkel a hadakkal akciót kezdene. Így el is húzódott, az őszi szerencsétlen liptói

vállalkozástól eltekintve, a fejedelem újabb hadi vállalkozása egész a következő 1710-es év januárjáig. Erdély, a végleg elvesztett Erdély is csak gond volt. Az erdélyi szenátorok még mindég ott voltak Rákóczi mellett s úgy foglalkoztak az erdélyi kérdéssel, mintha még valaha az elgondolásokat realizálhatnák is. Nőve-növekedett a gond és a baj. Rákóczi diplomáciai levelezésébe egyre többször került be az a mondat, amely a bukás esetére alku helyett az emigrációt igérte. Ez ekkor még csak fenyegetés kifelé és önerősítés, önbiztató fogadkozás befelé. De ez a refrénszerűen vissza-visszatérő mondat lassan életprogrammá lett Rákóczi lelkében, önmagát lovalta bele évek alatt s önmagával került volna ellenkezésbe, ha az emigráció kellemetlenségei helyett a hűségesküvel járó gondtalanságot választja két évvel utóbb.

Rákóczi az év első felének legnagyobb részét Munkácson töltötte s az egyre romló katonai helyzet helyett a külpolitikai helyzet eseményeit figyelvén, diplomáciai pókhálót szövögetve akart valami biztos alapot teremteni az egyre jobban lelohadó mozgalom számára.

Június 5-én ismét összeült az egy évvel azelőtt elnapolt pozsonyi labanc országgyűlés. Felolvastatott a királyi válaszleirat. A bécsi porosz követ már tavaly nyáron jelezte, hogy ez a leirat lesz hivatva bécsi felfogás szerint pótolni a béketárgyalásokat. A felolvasott uralkodói leiratnak tényleg volt néhány oly pontja, amely közeledett Rákóczi állásfoglalásához, de néhány más pont, különösen azok, amelyek a pénzügyekre és a vallási kérdésre vonatkoztak, annyira reakciós volt, hogy legkevésbé sem szolgálhatott kibékülési alapul.

A labanc országgyűlés protestánsai, akik itt kisebbségben voltak, érdemeikre hivatkoztak, hogy az uralkodót a vallás szabad gyakorlásának kérdésében jobb belátásra bírják. Bizonygatták, hogy Rákóczit és Bercsényit kezdetben éppen ők akarták a királlyal kibékíteni. Hivatkoztak arra, hogy Rákóczi és a többi katolikus vezér, bár nem teljesítették egészen a protestáns kívánalmakat, a vallás szabad gyakorlatát mégis megengedték. Ezt azonban szemfényvesztésnek tartották s a szécsényi vallásügyi végzésről azt állították, hogy azok csalogatók voltak a protestáns többségre. Saját érdemeikül rótták fel, hogy az ónodi gyűlésen kivégezték a többnyire protestáns Túróc megye követeit s még a katolikus Rakovszkyt is. Azt állították, hogy ez is azért történt, mert békülni akartak a királlyal és felszólaltak a templomok érdekében hozott törvény ügyében. Mindezek a labanc értelmezésű protestáns érdemek kevesek voltak ahhoz, hogy az uralkodót a maguk irányában jobb belátásúvá tegyék.

A lázadókra még ily módon sem volt tanácsos hivatkozni. A császár-király június 19-én megsürgette az országgyűlést, hogy a lázadókkal szemben foglaljon erélyesen állást. Július 14-én ki is adta József császári és királyi nyilatkozatát, amelyet mint kancellár gr. Illésházy Miklós jegyzett ellen. Ez az uralkodói nyilatkozat a magyar felkelés vezéreit és résztvevőit a haza ellenségének nyilvánította és száműzte, ha négy héten belül nem térnek vissza az uralkodóval szemben való engedelmességre.

Az uralkodó azt kívánta, hogy ezt a nyilatkozatot az országgyűlésen hirdessék ki. Mint királyi biztost leküldte tehát Pozsonyba herceg Liechtenstein János Ádám András t, hogy hirdesse ki ott a nyilatkozatot. A nyilatkozat kihirdetése minden ellentállás nélkül azonnal meg is történt. Ebben Rákóczit és Bercsényit a haza ellenségének jelentették ki és fölségsértőknek nyilvánították. A többi felkelőnek azonban bűnbocsánatot hirdettek arra az esetre, ha a kihirdetéstől számított négy héten belül leteszi a hűségesküt. Megsemmisítette az országgyűlés az ónodi országgyűlés végzéseit, amit József a maga részéről már az előző évben megtett s megsemmisítette a többi konvent határozatait is.

Voltak egyesek, akik még ezt is kevesellték és sokkal többeket akartak kizárni a közkegyelem lehetőségéből.

A pozsonyi gyűlés együtt tartása az uralkodó számára most már egyáltalában nem volt fontos s öt nappal a kihirdetés után a pestisre való hivatkozással elnapolta az országgyűlést. Az azon hozott határozatokat azonban nem szentesítette, bár köztük volt Rákóczi és Bercsényi „száműzése" is. Acsády úgy véli, hogy a szentesítés azért maradt el, mert az udvar értesült, hogy Rákóczi követségét Londonban és Hágában milyen szívélyesen fogadták s erre a császár savoyai Eugen ösztönzésére kijelentette, hogy Rákócziról szó sem lehet a nemzetközi béketárgyalásokon, lévén a magyar kérdés a császár házi ügye. A házi ügy jellegének kihangsúlyozására József még a saját maga által összehívott országgyűlés határozatait sem szentesítette.

Medows, a bécsi angol követ, úgy látta, hogy a jószágelkobzó határozatot Pozsonyban különösen azok pártolták nagy mohósággal, akik azt remélték, hogy abból részesülni fognak. Különben az volt a benyomása, hogy a katolikusok és protestánsok nagyon összekaptak az országgyűlésen s hogy az udvar a jelenben csak szép szavakkal tartja a gyűlést, de az orvoslást mindenre csak a jövőre igéri. Az uralkodó leiratából is azt olvasta ki, hogy az udvar inkább erőszakkal, mint igazságadással akarja legyőzni a mozgalmat s a magyar népet. Medows kedvét Bécstől végleg elvette a pozsonyi országgyűlés kudarca és épp úgy, mint elődje, Stepney, ő is kérte királynőjét, hogy hívja vissza Bécsből. Alig ért véget a gyűlés, Medows vissza is tért Londonba, az eredménytelen törekvéseknek épp olyan kellemetlen fanyar ízével, mint előtte Stepney is…

A pozsonyi gyűlés ez évben épp úgy nem váltott ki különösebb ellenhatást a nemzeti mozgalom táborában, mint tavaly sem. Az ország belügyei is inkább csak adminisztratív jellegű intézkedéseket kívántak s még csak a szenátus sem jött össze. Mindössze csak egy kis jelentéktelen református vallási ügyben tanácskozott augusztus elején Rákóczi és néhány körülötte levő szenátora a regéci hegyekben. Előzőleg pedig június 16 és július 7 között tartott Sárospatakon tizenegy megbeszélést a szenátussal. Ez a konferencia a fellebbezések reviziójával és a folyó közügyekkel foglalkozott minden különösebb esemény nélkül. Rákóczit sem kötötték le a szenátus ügyrendszerű békés tanácskozásai annyira, mint máskor. Jutott bőven ideje arra, hogy „a reformátusok professzorát Simándit a maga instrumentumaival a várba híva, egész estig sok szép discursusokban mulassa magát." Máskor pedig Rákóczi volt az, aki „a reformátusok collégiumába menvén, Simándi professzor által producált mathezist nézte, maga is disceptálván véle."

Július 9-én, a poltavai csatával, megfordult a hadiszerencse a cár javára s ettől kezdve ismét aktuális lett Rákóczi számára a varsói szerződésben való reménykedés. Szeptember 5-én Mayerfeld svéd tábornok titkára Bardili és a két evangelikus követ, Krmann Dániel és Podhorszky Sámuel, mint szemtanuk mesélték el Munkácson Rákóczinak a poltavai vereséget. Rákóczi, ha a haza állapota engedte volna, maga ment volna ki Ilyvóra, hogy a cárral találkozzék. Az ország belállapota azonban már olyan volt, hogy kimenetelét futásnak magyarázhatták volna s ez visszatartotta. A kimenetel helyett a szenátus és a konvent összehívásán gondolkozott. De amikor egymás után értesült a dunántúli hadak visszaözönléséről, a franciák súlyos vereségéről s a cár pálfordulásáról (hogy Ágost lengyel királysága mellett foglalt állást), lemondott ezeknek összehívásáról.

A fáradhatatlan Szieniavszka hercegné azonban újabb és újabb tanácsokkal látta el Rákóczit. Október 12-én találkoztak is a beregmegyei Zavadkán s azt tanácsolta, hogy Rákóczi igyekezzék Péter cár minisztériumával megismertetni az európai helyzetet, mert különben nem látják ott be, hogy milyen veszély fenyegeti őket még mindég a svédek és a császár szövetségesei részéről. Rákóczinak a cár fegyveres segítséget jelentő komoly ígéretére most annál is inkább szüksége volt, mert az erdélyi urak már szeptember 16-án arra kérték Rákóczit, hogy hívja össze az erdélyi országgyűlést, amit ő október 12-ikére Husztra ki is

hirdetett. Ezen a gyűlésen biztosítani akarta a fejedelem az erdélyi menekült rendeket, hogy a cár megtartja őt az erdélyi fejedelemségben.

A fejedelem a zavadkai kirándulás miatt öt napi késéssel érkezett Husztra s előbb három napig az erdélyi szenátussal értekezett s csak 22-én nyitotta meg az országgyűlést. A hangulat kölcsönösen rossz volt. A fejedelem tisztán látta, hogy az erdélyiek soha nem álltak teljes szívvel és minden áldozatot meghozó elszántsággal mellette. A menekült erdélyiek pedig látva az idő lassú téliesre fordulását, belátták, hogy ebben az évben komoly hadi vállalkozást aligha remélhetnek s így ismét bujdosásban kell telelniök valahol az erdélyi északi széleken.

Rákóczi a megnyitó beszédben meg is rótta a rendeket. Rámutatott az erdélyiek megkopott igyekvésére. Beszéde vázát Beniczky a következőkben jegyezte fel:

„A felséges Fejedelem hosszú peroratióval declarálta, hogy melly igen megcsökkent a haza szabadsága prosequálásában való fervorok ezelőtteni időkhöz képest, az holott nemhogy Táborban szállani kivánnának; de restségnek adván magokat, csak mindenkor Quartélyban kivánkoznak, mellyet jóllehet Országunk illy megszorult állapottyában is eő Felsége a maga hiveitül nem denegállya. Mindazonáltal mivel egyedül, maga a közsegitség nélkül semmit sem tehet, egyenlő szivvel az Országban való bémenetelinek modalitásárul necsak gondolkozzanak, hanem azon eő Felségével edgyütt iparkodjanak is."

Beszédét azzal fejezte be a fejedelem, hogy pedig azalatt is megélhessenek és mindenki előadhassa szenvedett rövidségét, várni fogja a tanácsuraknak eziránt való véleményét és folyamodását.

Az országgyűlés nem is foglalkozott egyébbel, mint a bujdosó erdélyiek elszállásolásával s a még Rákóczi kezén levő tiszai Részeknek, a partiumnak közterheivel. Mint Magyarországon, úgy itt is a közterhek arányos kivetése volt a legnagyobb gond és nehézség.

Az országgyűlés kétnaponként mutatta be Rákóczinak munkálatait, aki azonban eddigi szokásával ellentétben igen gyakran és igen lényegbe vágóan is módosított azokon. Rákóczi tudta, hogy semmi jót nem várhat ezektől a hontalanoktól. Jellemző, hogy az ezekben a napokban is sűrű Rákóczi és Bercsényi közti levelezésben egy szó sem esik az országgyűlésről. A nagyon rövid lélegzetű országgyűlés október 26-án már be is rekesztetett.

A pestis közben nem hogy alábbhagyott volna, hanem még jobban terjedt. A szörnyű epidémia előli állandó bujdosásban, leolvadt és leromlott kis seregével, nyugati és keleti menekültekkel a nyakán, a nyílt devalvációt követő letargiában a fejedelem még mindég nem adta fel a reményt. A külpolitikai reménysugarak csalóka játéka mellett decemberben végre valami tényleges segítséghez is jutott a menekült és befogadott svéd-barát lengyelekben és a főseregtől elszakadt svédekben. Közben megkísérelte Bécsben felajánlani a Londonban és Hágában tanácsolt békekötést, de onnan az udvar Bruyninxon keresztül ridegen visszautasította. Ilyen körülmények közt igazán nem tehetett mást Rákóczi, mielőtt a tétlen tespedésben önmagától szét nem oszlik a még megmaradt kis haderő, mint rászánja magát egy támadó hadjáratra, amely siker esetén ismét felrázza a csüggedő és békét sóvárgó kedélyeket.

Rákóczi tisztán látta ezt a belpolitikai helyzetet. Őt mindég csak a külpolitkai remények csalfa visszfénye zavarta meg. Már november elején ezeket írta Bercsényinek: „Olvasván azért az Kegyelmed utóbbi levelét és fájdalmas szívvel szemlélvén az tisztek, Generálisok és az had szíve, elméje bódulásokat: megvallom, médiumot nem látok, hanem qui perdit numerum, incipiat iterum. Zűr-zavart kell indítanunk és az által boldogulásunkat keresnünk: mert soha nemzetünknek tébolygó és sok rosszat lankadásunktól reménlő elméjét újonnan meg nem egyeztetjük jobban, mint ezen újonnan felgerjesztett szivünk jelenségében."

Ez a vállalkozás a romhányi csatával ért véget, melyről ugyan mind a két fél azt hitte, hogy ő nyerte meg, de mely mindenképpen a kurucok kudarcát jelentette. Ettől kezdve a tél végét és a tavasz elejét a haddal való vesződés és a diplomáciai műveletek foglalták le. A lengyel csapatok megszöktek, miután rengeteget zaklatták a népet s több bajt, mint hasznot hajtottak. A svédek felfogadása és a császár ellen való felhasználása miatt XII. Károly tiltakozott, akinek szüksége volt a császár barátságára, hogy magának visszavonulási területet biztosítson.

Június közepén ismét összegyűjtötte Rákóczi Huszt mellett az erdélyi tanácsnokokat és nemeseket s ott maga is megjelent. Ez a tanácskozás már épp úgy nem lendített semmit az erdélyi ügyön, mint az előbbiek sem. Maga írja: „ott velük az erdélyiek felbátorítását illető, mindazáltal meglehetős sikertelen és határozatlan intézkedéseket állapítottam meg."

Már a tél nagy gondok közt telt el. Rákóczi csapataival a tüzelőfa és tábori gunyhók hiánya miatt kénytelen volt a pestis által részben, vagy egészen kipusztított falvak közelében szállani táborba, hogy lebontva az elhagyott házakat tüzelőhöz jusson. Ilyen nyomorúságos táborozás után, végig kergetve a pestistől az egész megmaradt országon, élelmezési gondokkal küzdve s egyre jobban szétmálló sereggel, nem sok kilátással lehetett neki menni a nyárnak. Elmúlt a nép régebbi rajongó lelkesedése. A Dunán átkelő Palocsayt már nem szeretet fogadta, hanem idegenkedés, mert a nép látta, hogy oly kis sereggel jött, amellyel nem arathat maradandó sikert s már tudta, hogy az újabb kivonulás után megint csak rajta áll bosszút a német. Heister mai szemmel alig elhihető kegyetlenkedése a kuruc érzelmű polgári lakosságon az évek egymásra toluló sora alatt megtörte a lelkek ellentállását. A békét és közbiztonságot sóvárgó polgári lakosság lélekben egyre jobban elfordult a kurucoktól, látva, hogy csak bajt hoznak fejükre, de a császáriak bosszújától már nem tudják őket megvédeni. Így fordult Béri Balogh ellen a dunántúli nép közhangulata. A lelkek már feladták az ellentállást…

Érthető, hogy ilyen körülmények között Rákóczi kapva-kapott a híren, hogy a Moldvában álló Gruzsinszkij hétezer lengyelével, köztük a szökevényekkel, ismét szolgálatába akar állani. Tavasszal még szidta őket, amikor megszöktek, most azonban egy pillanatra megint reménykedni kezdett, hogy Erdély felől a lengyel sereggel úgy elöntheti az országot, mint az árvíz. Erre a segítségre azonban már nem került sor.

A téli hónapok alatti látszólagos elülése után tavasszal ismét s még újultabb erővel tört ki a pestis. Egymás után hulltak el a sereg főtisztjei. De pusztított a járvány a fejedelem és Bercsényi környezetében is. A viszonyok napról-napra rosszabbodtak. Már arra kellett Rákóczinak Károlyit utasítania, hogy csak azoknak az erdélyieknek a családjáról gondoskodjék, akik részt vesznek a hadjáratban. Az elmaradt lengyel segítség miatt megint késett az erdélyi hadjárat, ami lassan teljesen elfordított mindenkit Erdélyben Rákóczi mellől. Semmi kétséget nem szenvedett, hogy a felkelés ügye az utolsó hónapokat éli. Csak egy erélyes császári offenzívának kellett bekövetkeznie. Ez pedig nem sokáig váratott magára.

Már a tél utóján kellemetlen hírt hallott Rákóczi. Híre jött, hogy az udvar az elöregedett s kegyetlenkedő Heister helyébe, a kitűnő katonát, Pálffy János grófot bízza meg a magyarországi hadjárat vezetésével. Rákóczi tudta, hogy Pálffy jó katona és jól ismeri a kuruc katona minden hibáját.

Rákóczi már be is vallotta Károlyinak október 1-én, hogy rég nem bízik a nemzet önerejében:

„Én is ezért bátran mondhatom", írta „hogy mindeneket elkövettem, amelyek tüllem telhettenek és noha tudom, hogy eztet kevés ember ismeri meg s még Kegyelmed is megmosolyogja: de, ha külömben vagyon, tudom, - számadás nélkül nem marad Isten előtt. Hitemre mondom, esztendők folynak, - az mióta tudniillik az rézpénz elveszett, - hogy magunk ereje által való boldogulásunkat nem reménlettem, hanem külső segitségekben vetettem reménségemet s ezek által most is bátran bizom, hogy Isten megsegit bennünket: mert tudom, érettünk csudát nem

tészen, természet szerint pedig - csuda nélkül más útja nincsen. Ezt nekem is szintén oly nehéz várni, mint akárkinek másnak, - de valamint az drágaságban ámbár nehéz is megvárni az aratást, de avval csakugyan nem érhetik szaporábban a buza: ugy bizonyára azt sem közelithetem én, minek előtte az ideje el nem érkezik; s ehez penig miért s micsoda reménségem vagyon? mi haszna mondanom, mivel kevesen hiszik; megmondom Kegyelmednek, Isten szemben juttatván Kegyelmeddel. Minthogy penig a békességhez, - se jóhoz, se rosszhoz - éppen nem bizhatván, az hadakozással kintelenek vagyunk: arra forditsuk minden erőnket, hogy üdőt nyerhessünk és adjunk azoknak, akiktől minden jót remélhetünk".

A helyzet annyira kritikussá vált, hogy 1710 őszén már nem tudott Rákóczi a tiszai Részekben országgyűlést tartani. Kénytelen volt belemenni az erdélyiek előterjesztésére az exlexbe s a következő évre a tavalyi kulcs szerint vetett ki a Partiumra, a Részekre 18.800 rajnai forint adót, hogy a hadak ne maradjanak rongyosan és ellátatlanul. Rákóczi talán gondolni sem mert arra, hogy a vég oly közel van. Pedig midőn október 17-én elhagyta Patakot, mint hitte pár napra, örökre elhagyta azt…

A császáriak offenzívája megindult. A kör egyre kisebbre szorult. Cusani Szolnokot is bevette. A császáriaknak szabad lett az út Erdély felé s Rákóczi egyre jobban északra szorult a Tiszántúlon is. Nem hiába írta udvarának Palmes új bécsi követ ezekben a napokban Londonba: „Szegény magyarok! Megérdemlik a részvétet s én a szabadságot annyira szeretem, hogy mindent elkövetek érdekükben; de szerény véleményem szerint hiába reménykednek, hogy ezzel az udvarral tárgyalhatnak". Sőt úgy látta Palmes, hogy már a kegyelem kérésével is elkéstek.

A labancok és császáriak előnyomulása kapcsán tartani lehetett attól, hogy Rákóczi és Bercsényi élete nem lesz biztonságban. Nagyrészt ezért is, de mert az elbetegesedett és teljesen tétova lett Bercsényi csak útjában volt, november 20-án elindította Rákóczi Bercsényit Munkácsról Lengyelországba Ágost királyhoz. „Bercsényit még Szerencsről elküldém", írja Rákóczi, „hogy tegye meg előkészületeit lengyelországi útjára, ahová őt azon ürügy alatt akarám küldeni, hogy a cár teljhatalmazottjával Dolgoruky herceggel érintkezzék. Küldetésének valódi oka azonban az vala, hogy oly hadjáratról gondolkodtam, amelyben Bercsényi tétovázó szelleme, gyakori betegeskedése és más egyéb alkalmatlanságai miatt nagyon terhemre lett volna; különben is ő már nem igen volt képes nagy fáradtságok elviselésére". Bercsényi többet nem is tért vissza Magyarországra.

Bár a császár nem szentesítette, csak hét évvel később a pozsonyi országgyűlés proscribáló nyilatkozatát, az mégis csak éreztette a hatását. Egyes gyöngébb ellentállású emberek meginogtak s egyre többen hagyták el a kuruc zászlót. Akadtak egész csapattestek, amelyek elbocsáttatásukat kérték. XI. Kelemen pápa brévéje is éreztette a hatását.

„XI. Kelemen pápa kibékülvén József császárral" olvassuk Rákóczi emlékiratában „intő levelet adott ki az összes magyarországi papsághoz, hogy ismerje el törvényes magyar királyul József császárt, s hagyja oda a konföderációt, különben egyházi átok alá vettetik. Hasonló bullát intézett a lengyel biborosprimáshoz is Augusztus király ügye mellett. Azonban a lengyelországi clerus jobban tudta: mire kell az efféle bullákat becsülni, mint a magyarországi. A katolikus tisztek és nemesek pedig, habár nem igen voltak is vallásosak: mindannyian a papság példáját kezdik vala követni. E cselszövénynek köszönhetem, hogy elvesztettem ama két erősséget (Szolnok, Eger), amelyekre nagy mértékben számítottam. E két erősség elvesztése véget vetett oly rég ápolt tervemnek…"

Rákóczi október 3-án azt írta Károlyinak: „látván, hogy magunk erejével való boldogulásunkat nem reménlhetjük s csak egyedöl a moszkva segitségére kell elménket vetnönk,… nincs egyéb mód benne, hanem az mezőt elhagyván, erősségekre kell szorulnunk". Ebből a

kettős célból azonban a rohamos gyorsasággal romló helyzetben már csak egyet lehetett munkálni: az orosz segítség sürgetését. Mert Rákóczi nemcsak a mezőt volt kénytelen feladni, de a várakból való defenzíváról is le kellett mondania, mert várai egymás után estek el. Így páratlan gyorsasággal foszlott szét az utolsó katonai ellentállás reménye is.

Heister bécsi bukását első sorban politikai érzékének teljes hiánya okozta. Hadvezetői képességei is fogyatékosak voltak, győzelmeit nem tudta kiaknázni, de főleg féktelen terrorjával váltotta ki az udvar elfordulását személyétől. A kuruc csapatok felismert bomlásából és Rákóczi észrevehető passzivitásából Bécsben arra következtettek, hogy a felkelés vége felé közeledik. Ezért kellett Heistert elejteni, aki a békekötésnek feltétlen akadálya volt s helyére oly embert kerestek, aki alkalmas arra, hogy Magyarországon akár fegyverrel, akár diplomáciai készségével, de előkészítse a kibontakozást. A haditanács magát savoyai Eugent akarta megnyerni erre a feladatra, de az mereven elzárkózott előle. Pálffy személyét nemcsak Eugen herceg bizalma tolta az előtérbe, de a személye mellett megnyilvánuló császári akarat is. A tábornagy legidősebb lánya, Mária, közismerten nagy hatással volt a fiatal József császárra. Szeptember 27-én értesítette a haditanács Pálffyt az uralkodó elhatározásáról. Heister igyekezett a vezércsere elé akadályokat gördíteni, de Eugen hozzájárulása megerősítette Pálffy pozícióját, aki most már feltételeket szabott a fővezérség átvétele esetére. Pálffynak ma teljesen szokatlan eljárása ugyan némi megütközést keltett Bécsben, olyannyira, hogy Pálffy ezt észrevéve, kívánságaival vissza is vonult s így sikerült fővezéri megbízatását megmenteni. Október 22 körül Hainburgban Pálffy haditanácsot tartott gróf Herberstein és gróf Schlick közrevonásával és az ott megállapított haditervek értelmében megkezdett hadműveletekkel november elején átvette a főparancsnokságot.

Rákóczi Emlékiratában úgy ír, mintha Pálffy kinevezése hírére ő utasította volna Károlyit, hogy keresse Pálffyval az összeköttetést s figyelmeztesse, hogy dicsőségesebb a háborút békekötéssel befejezni s kérjen tőle fegyverszünetet. A valóság azonban némileg másként folyt le. Rákóczi egyes momentumokra már nem emlékezett vissza Emlékirata írásakor.

Kinevezésekor Pálffy negyvenhét éves volt. 1681-ben, tizennyolc éves korában kezdte meg katonai pályafutását és tevékeny részt vett az egész felszabadító háborúban, így Buda ostromában és elfoglalásában is. Utóbb a Rajnánál, majd Itáliában harcolt s 1703-tól mint Horvátország bánja Magyarországon harcolt a kurucok ellen. A császári csapatok sikereiben nemegyszer kiváló része volt. Rákóczi már februárban hallotta, hogy Bécsben Pálffyra gondolnak. Kinevezésekor egy névtelen röpiratban, melynek valószínűen Rákóczi volt a szerzője, vagy sugalmazója, Isten végzésének tartotta Pálffy kinevezését s zálogául annak, hogy a nemzet ügyét most már állandó boldogulásunknak és nyugodalmunknak csendes révébe fogják most vezetni. Kétségtelen, állapítja meg Lukinich Imre, a szatmári békekötés történetírója, hogy Pálffy megbízatása az adott viszonyok között a legszerencsésebb politikai tény volt.

Pálffy feladata nem volt könnyű és egyszerű. A pestis és az élelmezési nehézségek rengeteg költséget okoztak Bécsnek s pénz a bécsi kincstárban soha nem volt fölös számban. Jelentékeny létszámú sereget kapott ugyan, de az szanaszét volt szórva. Viszont Pest felé utaztában maga is látott hazaoszló kuruc csapatokat s látta, hogy a felkelők ereje teljesen felbomlott. Különösen kellemetlen volt a császári seregnek az, hogy hiányzott a magyarországi és erdélyi császári csapatok között az együttműködés. Pálffy azonnal elrendelte, hogy az erdélyi csapatok nyomuljanak Debrecen felé. Maga pedig megkezdte a kuruc váröv felgöngyölését. Így, bár a császári sereg súlyos anyagi és élelmezési zavarokkal küzdött, a gyors és eredményes előnyomulással ezt sikerült elleplezni s Rákóczi csak a győztes sereget látta fenyegetően közeledni. Szolnok, Tokaj, Sárospatak egymást követő gyors eleste a kuruc csapatokat végleg megzavarta. A kuruc csapatok már egymással szemben is bizalmatlanokká

lettek. Pálffy nap-nap után meggyőződött róla, hogy a kuruc seregben általános már a békevágy. Talán a hamburgi értekezlet is felhatalmazta rá, vagy csak magyar szíve diktálta, mindegy, de a nap-nap utáni tapasztalatok után arra gondolt, hogy felveti a békés megegyezés gondolatát.

Ezt alátámasztotta az is, hogy talán egyedül, de világosan látta serege rengeteg belső baját, amely egyszer csak az akcióképtelenséggé is fokozódhatik. Számított a békekészség kinyilatkoztatásának nagy erkölcsi hatására, ami nem is maradt el. Minden attól függött s az egész elhatározás azért volt alapjában véve mégis csak merész dolog, hogy Rákóczi mit fog látni Pálffy kezdeményezése mögött. Hitelt fog-e adni annak s őszinte békekészségnek fogja tartani, vagy csak egyszerű fogásnak, amelynek célja a mozgalom katonai leszerelése, hagy azután diktálni lehessen a feltételeket.

Pálffy ennek a merész lépésnek megtételére jól választotta ki a lélektani pillanatot. November 14-én magánlevélben kereste fel Károlyi Sándort. Egyelőre csak Károlyi személyével foglalkozott s igyekezett rábeszélni, hogy hódoljon meg. Kérte, hogy küldje el meghatalmazottját, akivel nyíltan tárgyalhat. Intette, hogy úgy csinálja meg a maga szerencséjét, hogy gyermekei ne átkozzák majd érette.

Károlyi, aki ekkor már az egész kuruc haderő parancsnoka volt, módfelett meglepődött Pálffy váratlan ajánlatán. Rákóczin kívül egyedül ő ismerte igazán a további ellentállás reménytelenségét, azonban bizonnyal kevésbé volt fanatikusa a külpolitikai reményeknek. Károlyi közölte Pálffy levelét Rákóczival, aki úgy értelmezte Pálffy kezdeményezését, hogy az Károlyin keresztül ugyan, de tulajdonképpen hozzá van intézve. A kuruc sereg amúgy is gyenge lábon álló egysége miatt ugyan még nem tartotta célszerűnek, hogy Károlyi és Pálffy személyesen találkozzanak, de utasította Károlyit, hogy levélben feltétlenül válaszoljon Pálffynak. Maga Rákóczi is dolgozott ki egy kibontakozási tervezetet, vagy legalább is sugalmazta azt „Egy igaz magyarnak hazája dolgai felől való elmélkedése” címmel. Ezt az iratot átvette az a követutasítás is, amelyet Károlyi adott annak a követének, aki a fejedelem tudtával és utasításával a Pálffynak adott válaszát vitte Pálffynak. Károlyi még előbb közölte Rákóczival a Pálffynak adandó válasza tervezetét s annak hozzájárulása után december 9-én küldte csak el levelét Pálffynak. Ez a levél teljesen Rákóczi utasítása alapján készült s így kétségtelenül félhivatalos jellegű volt. Károlyi a maga személyét egész a háttérben hagyta a levélben, csak azt említette meg, hogy nem tudja, miként tudja a confoederátióhoz való esküjét összeegyeztetni a Pálffy által ajánlott dolgokkal, de azért biztosította Pálffyt, hogy a béke munkálásán fáradozni meg nem szűnik. A levél másodrangú jelentőségű volt a követ szóbeli utasítása mellett, amelyre az egész diplomáciai tárgyalás súlypontja helyeztetett. A szemben álló két fél között mérhetetlen elvi ellentétek voltak. Ezt kellett a követnek áthidalnia, felismerve azokat az érintkező pontokat, amelyek alapján megindulhatnak az érdembe menő megbeszélések, majd tárgyalások. Erre a kényes és nagy diplomáciai érzéket kívánó szerepre Károlyi választása, kétségtelenül Rákóczi beleegyezésével, a Bihar megyei alispánra és debreceni főbíróra, Komáromi Csipkés Györgyre esett.

Komáromi Csipkés György nem volt hétköznapi ember. Hasonló nevű közvetlen őse korának egyik legkitűnőbb református egyházi szónoka és theológiai írója volt. Ő maga közeli bizalmasa volt Károlyinak s közéleti pályája arról bizonykodik, hogy derekasan megfelelt hivatásának.

Kettős feladat hárult Komáromi Csipkésre. Elő kellett készítenie a szóbeli tárgyalásokat azon utasítás alapján, amelyet Károlyi december 9-én Rákóczi hozzájárulásával részben levélben, részben élőszóban adott neki. Ezenkívül tisztáznia kellett Károlyi személyes meghódolásának lehetőségeit és körülményeit, amelyekre Pálffy november 14-iki levele félreérthetetlen célzásokat tett.

A vett utasítás értelmében Komáromi Csipkésnek le kellett szegeznie, hogy Rákóczi a pozsonyi gyűlés egyoldalú határozatait nem fogadhatja el magára kötelezőnek, mert őt ígérete kötelezi arra, hogy a béke ügyéről a vármegyék jelenléte nélkül intézkedés nem történhetik. Ha úgy látta volna a követ, hogy Pálffy fegyverrel akarja kicsikarni a döntést, akkor figyelmeztetnie kellett volna Pálffyt, hogy Rákóczi tudja, miszerint Pálffy seregrészei szét vannak szórva s ezért nem tart általános támadástól. Résztámadással szemben pedig készen áll az ellentállásra, mert „a vitézlő rendnek is nagy kedve nevelődött és mintegy megújult". Még ha győzne is Pálffy, a kurucok akkor sem tennék le a fegyvert, hanem védett állásokból folytatnák tovább a harcot. Ha pedig kudarc érné Pálffy fegyvereit, akkor az állásába kerülhet. Csipkésnek ezek szerint le kellett beszélnie Pálffyt a háború folytatásáról s legalább egy fegyverszünet szükségéről kellett meggyőznie.

Emellett módot kellett találnia arra is, hogy a fejedelemtől írt, vagy legalább is általa sugalmazott röpiratot, az „Egy igaz magyarnak hazája dolgai felől való elmélkedését", Pálffy kezéhez juttassa.

Ez az Elmélkedés rámutatott arra, hogy a magyar nemzet már volt a tatár, cseh, török és német rabságába vetve, de „mindezen nemzetek között leghosszabb rabságát kétségkívül az német igája alatt" szenvedi. „Valjon van-e oly magyar, aki átal nem látta, hogy miótátul fogvást az Ausztriai Ház fejére jutott a magyar korona, avagyis miólta az Habsburgi Ház Austriai birodalmához jutott, azon nem igyekezett volna: hogy lehessen a magyar nemzetet állandó, jobbágyi birodalma alá hozni? Melyre minekutánna szines házasságbéli kötésekkel magának utat irtott volna: lássuk elsőben, sok titulusok és jószágok osztogatásival mennyire kiványta hódítani nemzetünk elméjét és következendőképpen az kedvezésekkel s ajándékokkal azon véget el nem érhetvén, valjon van-é oly csalárdság, üldözés és kegyetlenség, amellyel nem élt volna feltött szándéka végbevitelére?" Hangsúlyozta az Elmélkedés, hogy az udvar a csalódásait a múltban is véres kegyetlenkedésekkel és jogtalansággal bosszulta meg. Utalt arra, hogy Caprara ígéreteit Caraffa nem tartotta be, Caraffa ígéreteit pedig Kollonics másította meg. Pálffy, mint magyar ember, megtartaná ígéretét, de meddig tartják őt meg állásában s az utód úgy járna el, mint a múltban jártak el az utódok. Utalt arra is, hogy a császár elhalálozása esetén Károly, a császár öccse, távol élne Spanyolországban s így Magyarország felett a kegyetlen bécsi miniszterek uralkodnának s a férfi-ág kihalta után bizonnyal bevezetnék a leányági örökösödést, ami újabb német rabságot jelentene. Az volt az Elmélkedés vég-konklúziója, hogy minden igaz magyarnak arra kell törekednie, hogy a hadakozást az általános európai békekötésig, vagy József császár haláláig elnyújtsák, mert ennek a hadakozásnak csak ünnepélyes békekötéssel szabad végződnie. Különben semmi garanciája nincs annak, hogy a magyar nemzet megszabadul rabságából.

Rákóczi tehát még most is ragaszkodott a szabályszerű béketárgyaláshoz és ünnepélyes békekötéshez. Károlyinak, mint Lukinich írja: „anyagiak iránt különben sem érzéketlen lelkére" azonban nagyon hatott Pálffy említett, egyénileg igen kedvező lehetőségeket nyújtó levele, amely neki felajánlotta a „restitutio in integrum" lehetőségét. Károlyi tisztán látta, hogy Eger, Jászóvára, Krasznahorka eleste után már a várakra támaszkodó ellentállás is reménytelen. Valóban a követ elindítását követő napon elesett Eperjes és Bártfa is. Tudta azt is Károlyi, hogy ő is felkerült a proscribáltak listájára s József császár 1710 május 29-én kelt rendeletével Károlyi összes birtokait gróf Batthyány Ádámnénak, Rákóczi legendásemlékű

fiatalkori álomképének adományozta. A kurucok rovására 1710-ben egész sereg császárhű magyar főúr és még több osztrák-cseh főúr, hivatalnok és tiszt kapott nagyobb birtokadományt a császártól. Károlyi tudta, hogy egy kiegyezéses békének ezek az új s még többnyire csak reménybeli nagybirtokosok heves ellenzői lesznek, tehát a magáét csak egyéni akció útján mentheti meg. Ez az elgondolás vezette akkor, amikor követet a Pálffy által megpendített saját meghódolása ügyének megbeszélésére is utasította.

Komáromi Csipkés ügyes volt. Meggyőzte Pálffyt, hogy Károlyi elhatározása őszinte. Pálffy azonnal jelentette ezt gróf Wratislaw cseh kancelláron keresztül József császárnak s a minisztertanácsnak, akik egyformán megelégedéssel vették ezt tudomásul. József már december 22-én ünnepélyesen biztosította a minisztertanács tudtával Károlyit, hogy kegyelemben részesíti, javait és főispánságát visszaadja, de azt kívánta, hogy hűségéről Károlyi mielőbb tegyen bizonyságot. Pálffyt pedig teljhatalommal ruházta fel a Károlyival való tárgyalások vitelére.

Károlyi küldöttje a Rákóczival való megegyezés lehetőségeit is felvetette Pálffynak. Pálffy úgy vélte, hogy abban az esetben, ha Rákóczi lemond az erdélyi fejedelemségről s arról, hogy a tárgyalások fegyverszünetben és országgyűlésen folyjanak s „alázatos levélben" magának és híveinek kegyelmet kérne a császártól, a kegyelem nem maradna el. Pálffy azt izente még Rákóczinak, hogy „Ne bizzon a külső hatalmasságoknak segitségekben és hitegetésekben, mert azokban megcsalatkozik, hanem ha valamit akar, a dologgal ne késsen, mivel ő felsége hadai megindulnak és ha az kevés lesz, lészen ő felségének 40 regimentje is".

A hónap közepe táján értesült Rákóczi Komáromitól Nyírbaktán Pálffy javaslatairól. Károlyi ekkor már személyére biztosítva volt Pálffy részéről, ha még nem is adatott ki a császári nyilatkozat s ezért Pálffy álláspontjára helyezkedett s igyekezett Rákóczit is rábírni arra, hogy vegye fel a tárgyalásokat a Pálffy által ajánlott alapon. Sőt még ott Nyírbaktán memorandumban dolgozta fel Pálffy ajánlatait s javasolta Rákóczinak azok elfogadását. Rákóczi Munkácsra ment, ahol a karácsonyi ünnep alatt megadta a maga válaszát a Kisvárdán levő Károlyinak.

Pálffyhoz a már szokott úton Komáromi által élőszóban juttatta el Károlyi Rákóczi udvarias, de inkább visszautasító válaszát. Rákóczi egyetlen egyet sem fogadott el a Pálffy által proponált pontokból. Csak abba volt hajlandó belemenni, hogy ne külön béketárgyalás legyen, ha az a császárra nézve kellemetlen, hanem az országgyűlésen folyjék le a tárgyalás. Rákóczi válasza tehát nem szolgálhatott tárgyalási alapul. Viszont Károlyi biztosította Komáromi útján Pálffyt, hogy ami a hűségre térést illeti, a maga részéről elhatározása végleges és teljes, sőt már célzást tett arra is, hogy Pálffy csak véle tárgyaljon. Erre vonatkozólag ezt írta Komárominak adott utasításában: „Mindezeket jól megfontolván, ő excellentiáját alázatosan kérem, bölcs tanácsival tovább is engem támogasson, igaz hazafiai lévén, visgáljuk meg azokat, amik hazánk törvényeinek megtartására és hazánk boldogulására céloznak, félretévén minden privátumot. A hercegnek (Rákóczinak) is semmi kedvesebben nem eshetik, mint egész tehetségével azon igyekezni, hogy örökösön a békesség öszve köttetve a szabadsággal, országunk boldoggá és szabaddá tétessék".

A nemzeti mozgalom vezérének, Rákóczinak és Károlyinak, a kuruc hadsereg főparancsnokának útjai 1710 karácsonyakor elváltak egymástól…

Rákóczi december elején Kállón még szemlét tartott összevont csapatai felett s azokat jobbaknak, népesebbeknek látta, mint hitte. Ez a kuruc seregszemle aggasztotta a saját seregének belső zavaraival tisztában levő Pálffyt s ezért koncentrikus előnyomulásra szánta el magát Debrecen irányában. Hogy minél nagyobb népszerűségre tegyen szert, kegyesen bánt a meghódított vidék lakosságával. Felére csökkentette a Debrecenre kivetett hadisarcot. Megerősítette a nemesek és polgárok jogait és kiváltságait, sőt még a vallások szabad

gyakorlásának kérdésében is elment addig a maximális határig, ameddig az udvar engedte. Helyes és tapintatos politikai érzék vezette ilyen irányú működésében, ami nem is lett hatástalan.

1711 januárjában indult el Pálffy Debrecen felé, ahova kevéssel utóbb főhadiszállását is helyezte. Nádudvaron fogadta Pálffy Komáromi Csipkést. Megmutatta neki József császár leiratát a Károlyinak adott kegyelemről. Rákóczi válaszára azonban teljesen elutasító feleletet adott. Hajlandó volt ugyan, hogy Rákóczi levelét, amint azt Rákóczi kívánta, az esztergomi érsekhez a hivatalos út betartásával eljuttassa, de inkább arra intette a fejedelmet, hogy közvetlenül forduljon az udvarhoz: „alázza meg magát" izente „és alázatosan írjon egy levelet, kérjen kegyelmet mind maga, mind jószágai végett és hogy a felséges császár az országot ilyen pusztult állapotjában kegyelmesen vigasztalja meg, régi szabadságaiban és törvényeiben tartsa meg", azonban intette arra is Rákóczit, hogy „mig ideje van, igazán fogjon a dologhoz, mert ha az időt halasztja, semmi jó sem jön ki belőle".

Pálffy személyes varázsa megnyerte a megegyezés ügyének Komáromit is, aki Károlyit, aki erre már különben is elhatározta volt magát, még külön is biztatta. Pálffy előnyomulása, a hurok szorulása és a császári kegyelem Károlyit most már döntő lépések megtételére késztették. Most már nem lehetett taktikázni és követjárásokkal időt húzni. Pálffy számításai kitűnően beváltak.

Január elején már nemcsak az ország gondjai szakadtak Rákóczinak a nyakába, de az udvarába menekült úriasszonyok siralmait is hallgatnia kellett. Udvarában Károlyiné már arra gondolt, hogy merre szökjék: az olcsóbb Moldvába, vagy a pestises Lengyelországba?

Szieniavszkijné útján állandóan értesült Rákóczi a lengyel-orosz-svéd-török ügy fejleményeiről s ezért elhatározta, hogy átmegy Lengyelországba s személyesen jár utána, hogy mit remélhet Bercsényi sokat emlegetett orosz segítségéből. Rákóczi megírta Károlyinak, hogy visszajön Lengyelországból s kérte, hogy nyugtassa meg a hadakat, mert épp a segítség ügyében megy ki. Végül arra kérte, hogy biztosítsa neki a visszatérés útját Munkácsra, nehogy útja elvágassék.

Január 11-étől 27-éig volt Rákóczi Lengyelországban, ahol nemcsak a segítség ügyében járt, hanem még az erdélyi bujdosók kiküldötteivel is tárgyalt, akik sorsuk iránt érdeklődtek nála. Rákóczi kint meggyőződhetett, hogy az orosz segítség koránt sincs oly közel, mint Bercsényi hitte. Sőt értesült arról is, hogy a török támadása esetén ez a remélt segítség végleg el is marad, összeomlott körülötte minden. Rákóczi később, mikor már egész énjén kisebb-nagyobb botlásainak és szenvedélyeinek mély bűntudata uralkodott, így írt erről Önéletírásában: „Ezen idő alatt én államügyek ürügye alatt Lengyelországba mentem; hogy miért, te tudod Uram; nem is kivánom azt, hogy szégyenem előtted rejtve legyen; ámbár az emberek előtt föl nem fedem; megértem én az ostorcsapásokat, amelyekkel engem nyomorgattál, de azért nem tértem észre. Tanácstalanul, mindenfelől szorongatva, látszat szerint akaratodnak alávetettem magamat és nyugodt lélekkel türtem az idő méltatlanságait, de szivem távol volt tőled, mert a bün lakozott bennem".

Rákóczi utóbb megaláztatását büntetésnek tekintette, amiért szívében még lángolt a szenvedély, amely őt Szieniavszkához fűzte. Pedig ekkor is ez az asszony volt az egyedüli lény, aki mellette állt, támogatta, biztatta. Elment vele Drohobiczára, ahol Rákóczi találkozott Dolgorukijjal. Vele volt a reményekben való csalatkozásban s ott volt Skoljéban is, amikor Károlyi 27-én felkereste ott Rákóczit. Ez az asszony volt Rákóczinak immár egy évtized óta leghűségesebb támasza, míg Rákócziné és Rákóczi közt az évtizedes elszakadás végzetesen elmélyítette azt a távolságot, amely - rövidebb intermezzóktól eltekintve - már házasságuk első éveiben mutatkozott.

Károlyi és Rákóczi találkozása döntő jellegű volt. Rákóczi most már tisztán látta a külföldi remények haszontalanságát, Károlyi pedig közölte vele a magyarországi állapot végzetszerű összeomlását s mindazt, amit a közte és Pálffy közt lefolyt tárgyalásokból közlendőnek vélt.

Pálffy bár megszállta a hajdúságot, nagyon jól tudta, hogy hiányosan élelmezett csapataival a kemény télben támadást aligha kísérelhet meg. Az erdélyi csapatok is olyan elcsigázva érkeztek meg, hogy azokra sem számíthatott. Hogy tehát vérontás és kockázat nélkül jusson az egész Tiszántúl birtokához, Károlyitól hűsége biztosítékául Sarkad, Sólyomkő és Ecsed várak kiürítését és átadását követelte. Károlyi vonakodás nélkül ígéretet tett a kérés teljesítésére, különben időközben Sarkad el is esett, sőt most már ő szorgalmazta a Pálffyval való személyes tárgyalást is. Mivel Pálffy ezekből a körülményekből arra következtetett, hogy a kuruc haderő meghódolása csak idő kérdése, engedélyt kért január 13-án az udvartól, hogy a Rákóczival leendő tárgyalásokat teljhatalmúlag vezethesse.

Január 19-én minisztertanács foglalkozott a kérdéssel. Rákóczinak az esztergomi érsekhez írt levelét már aláírása miatt (François Prince) sem tartották megválaszolhatónak. Rosszallták Károlyi indokát, hogy azért késik a nyílt hűségesküvel, mert felesége, családja és vagyona Munkácson Rákóczi hatalmában van, hisz Rákóczi gyerekei viszont a császár kezében vannak s így az udvar megtorolhatja, ha Rákóczi a Károlyi-gyerekeken bosszút áll. A minisztertanács figyelmeztette Károlyit, hogy ne késlekedjék, hanem addig fogadja el a kegyelmet, amíg nem késő. Nem ellenezte azt sem, hogy amennyiben Rákóczi kegyelemért folyamodna, arról Pálffy tegyen jelentést az udvarnak. Ez a minisztertanácsi határozat, amely Rákóczival szemben a legmerevebb visszautasítást jelentette, savoyai Eugen hercegnek legszemélyesebb műve volt. Bécs úgy látta, hogy Károlyi személyének elvonása a kuruc ügytől annyira elszigetelné Rákóczit, hogy az egyben a kuruc ügy bukását is jelentené.

Károlyi időnként tájékoztatta a fejedelmet a tárgyalásokról, de a Lengyelországba ment fejedelem olykor megkésve vette ezeket a jelentéseket. Mivel a január 13-án kötött nyolcnapos fegyverszünet lejárta előtt nem is tért Rákóczi vissza, Károlyi Munkácsra ment s ott Vay Ádámmal és báró Sennyei Istvánnal megbeszélte a dolgok állását. Vay és Sennyei arra az álláspontra helyezkedtek, hogy Rákóczinak kell Pálffyval összeköttetésbe lépnie. Pálffy azt hitte, hogy egyszerű időhúzásról van szó az ellenfélnél s ezért megkezdte 21-én az előnyomulást a császári sereggel Kálló felé. Erre Károlyi felkereste díszes kísérettel Pálffyt, aki Téglás községben fogadta a kuruc főgenerálist. Károlyi késznek nyilatkozott Sólyomkő és Ecsed átadására s Szabolcs megye kiürítésére s igyekezett meggyőzni Pálffyt, hogy az esetben, ha nem csapják be, Rákóczi is hajlandó lesz a kegyelemkérésre és hódolásra. Pálffy meglepődött, de mivel azt hitte, hogy Rákóczi beszél Károlyiból, némi vonakodás után hozzájárult a Rákóczival leendő személyes találkozás gondolatához. Pálffy a találkozás alapfeltételeül, hogy valami biztos haszna legyen, Kassa feladását kötötte ki.

Pálffy megbeszélte tábornokaival is a dolgot s báró Ebergényi és gróf Montecuccoli altábornagyok és Graven és Croix vezérőrnagyok egyhangúlag a találkozás mellett szavaztak. Mivel a csípős hideg miatt úgysem lehetett komolyabb hadmozdulatokra gondolni, hozzájárultak az újabb ötnapos fegyverszünethez is.

Rákóczi, bármily vesszőfutást jelentett is neki Lengyelországban az orosz segítség közelségéről való lemondás, még mindég nem adta fel a reményt, hogy XIV. Lajos beveszi őt és ügyét az európai békébe s Károlyi előtt leveleiben semmi esetre sem mutatta reményvesztettségét. Így Károlyi csak a maga jámbor elképzelését hitette el Pálffyval.

Pálffy viszont biztosan ült a nyeregben s bár a hideg miatt csapatainak és lóállományának biztos pusztulása nélkül nem tudott volna megmozdulni, mégis január 25-én, amikor Károlyi még néhány napi fegyvernyugvást kért, hogy Rákóczival tárgyalhasson, csak úgy járult ahhoz

hozzá, hogy egyidejűleg hangoztatta a katonai megszállás további kiterjesztésének szükségességét.

Károlyi hitelt adott ennek a beválthatatlan fenyegetésnek s azonnal felkereste Rákóczit Skoljeban, ahol tájékoztatta őt az eddigi tárgyalásokról. Rákóczit különösen a fegyverszünet lepte meg. Károlyi viszont azt állította, hogy annak Rákóczi és Pálffy találkozása az ára. Azt mondta, hogy Pálffy meg van arról győződve, hogy a fejedelemmel töltött egy óra alatt többet végezhet, mint másokkal több napi konferencián. Azt is mondta, hogy a béke játszva megköthető, ha Rákóczi és Pálffy megérti egymást s ha Rákóczi levelet ír a császárnak. Állította, hogy mindenkinek ez a véleménye s arra hivatkozott, hogy Rákóczi, aki sokszor megesküdött, hogy a hazáért szívesen feláldozza magát, ne térjen most ki az elől, hogy a hazáért megalázkodjék.

Mivel Károlyi mély meggyőződéssel beszélt s Munkácson Vay, Sennyey, Forgách is ezt tanácsolták Rákóczinak, az január 28-án előre küldte Károlyit Pálffy hoz, hogy készítse elő vagy Vaján, vagy Apátiban a kettőjük találkozását.

Rákóczi őszintén bízott Károlyiban s érdemének tudta be, hogy a fegyverszünet kieszközlésével feltartóztatta Pálffy előnyomulását. „Ha Károlyi Pálffyt nem tartóztatta volna", írta Rákóczi 29-én Bercsényinek „csak legkisebb hirével is motusának vége lett volna dolgainknak ezen sokféle rémülés között", amelyet Munkácsra való visszatérte közt tapasztalt. A mindenhol látható bomlás és az általános békevágy eltagadhatatlan jelei késztették arra Rákóczit, hogy vállalja a Pálffyval való találkozást.

Rákóczi ekkor sem gondolt arra, hogy egyedül tárgyaljon és végezzen. Arra gondolt, hogy mint a konföderáció feje, összehívja a Bereg megyébe szorult rendeket s eléjük terjeszti a béke ügyét. Tudta, hogy a békét mindenki el fogja bármiként is fogadni, de eleget akart tenni annak az alkotmánynak, amelyet a felkelés számára épp Bercsényi javallatára alkotott meg a szécsényi gyűlés.

Károlyi január 30-án érkezett Pálffyhoz, víve magával Rákóczi Pálffyhoz írt levelét, melyben a vezérlő fejedelem örömének adott kifejezést, hogy annyi háborúskodás után magyar tárgyalhat a magyarral a haza boldogulásáról. Pálffy Vaját jelölte ki a találkozás helyéül s Vay Ádám kastélyában a találkozás január 31-én délután fényes külsőségek közt meg is történt. A kastély előtt maga Pálffy fogadta Rákóczit. Az előzetes megbeszélések után Rákóczi vendégül látta vacsorán Pálffyt, a vele levő császári főtiszteket, valamint Károlyit és Vayt. Majd a roppant barátságos hangulatú és hosszasan elnyúló vacsora után Rákóczi és Pálffy magánértekezletre vonultak vissza.

Pálffy arról igyekezett meggyőzni Rákóczit, hogy írjon egy a király felsőbbségét elismerő levelet s mert József jóindulattal van iránta, ez esetben megadná mind a magyar nemzetnek, mind az erdélyieknek a törvényes szabadságukat s a fegyverben állóknak az amnesztiát. Biztosította Rákóczit, hogy személyére illetőleg mindent megkapna, kivéve az erdélyi fejedelemséget. Viszont figyelmeztette, hogy ha nem fejezi be a háborút olyan szerződéssel, amely biztosítja a nemzet törvényeit és szabadságait, akkor könnyen bekövetkezhetik, hogy a császár tanácsosai, mivel a háborút már kétségtelenül elvesztette, felhasználják a lázadást és ezen ürüggyel épp úgy eltörölnek minden magyar törvényt, mint azt a csehekkel tették a fehérhegyi csata után.

Rákóczi hajlandónak nyilatkozott, hogy ír a császárnak, bár tudja, hogy arra nem fog választ kapni. Viszont ragaszkodott ahhoz, hogy amíg a szövetkezett rendekkel és a szenátussal nem tanácskozik, - amihez pedig idő kell - semmiféle előterjesztést nem tehet. Bár csak olyan követelésekkel fog előállni, amik a nemzetet jogosan megilletik. Kijelentette, hogy a saját személyére nem akar mit sem elérni, mert tart attól, hogy a nemzetnek teendő ígéreteket a

császár tanácsosai nem fogják megtartani s akkor nem akarja, hogy a becsapott nép őt árulónak tartsa. Hangsúlyozta Rákóczi, hogy nem bízik az udvarban s kérdezte, hogy ha a császár úgy kívánja a békét, akkor miért nem teszi közhírré a magyarok törvényes igazságának megadását. Bízott abban, amit Pálffy mondott, de érezte, hogy Bécsben másként gondolkoznak. „A megalázkodás által csak felfuvalkodást remélhetünk ellenségünktől" írta Rákóczi március 3-án, már önkéntes emigrációjából Károlyinak.

Károlyi látva Rákóczi merevségét, Pálffyt igyekezett engedékenyebbé tenni. Maga is, Komáromi Csipkés is kapacitálta Pálffyt. Majd Rákóczit igyekezett meggyőzni, hogy tartson ki eredeti elhatározása mellett s írja meg a levelet a császárnak. Rákóczi Károlyi rábeszélésének engedve s meggyőződése ellenére fogalmazta meg még azon éjjel a kérdéses levél fogalmazványát, amelyet másnap Pálffy, Montecuccoli és Croix előtt fel is olvasott. Pálffy csak azt kifogásolta, hogy a levélben Rákóczi az aranybulla ellentállási záradékára is hivatkozik, de erre nézve Rákóczi megnyugtatta, mire Pálffy még aznap elhagyta Vaját s visszatért Kállóra. Rákóczi pedig Károlyi kíséretével Olcsvára ment, ahol már vártak rá hívei és közelben levő főtisztjei. Rákóczi Vajára menetele előtt szemlét tartott megmaradt csapatai felett Kisvárdán s most ezeknek a csapatoknak a tisztjeit informálta a Pálffyval történt megbeszélésről.

A tisztek megnyugvással vették tudomásul, hogy Rákóczi személyesen tárgyalt Pálffyval s arra kérték, hogy a levelet magával Károlyival küldje Bécsbe s Károlyi távollétéig gróf Montecuccolit kérje kezesül, amire Vaján Pálffy hajlandónak nyilatkozott.

Rákóczi valóban meg is írta a császárhoz szóló levelet, amelyet Pálffy már február 2-án elég ingerült hangon sürgetett. Pálffy 4-én este vette kézhez Rákóczi kérdéses levelét.

Ez a levél korántsem volt megalázkodó. Rákóczi a levél megírásakor, amint Márki írja, nem a Pálffyval történt megbeszélésekre gondolt, hanem a szívére hallgatott. A levelet nem kegyelemkérésre, hanem mozgalma jogosságának bizonyítására használta fel. Miután pedig bebizonyította mind a maga, mind a felkelés igazát, így végezte be a levelet:

„Ha azért a felhozott okok fölséged szemei előtt igaznak láttatnak, fölségednek igazságát, különösen pedig atyai kegyelmes voltát kérjük, hogy mi is mindnyájan, akik eddig fegyvert viselni kényszeríttettünk, országunk törvényeinek és szabadságainak (kik fölséged esküjével is megerősittettek), ugy jószágainknak visszaadásával mind Magyarországban s mind Erdélyben is élhessünk. Inditsa erre fölségedet az igazság és a kegyelmesség, akik a királyok székeinek istápjai. Vigye rá a jövendő dolgok általlátása és az országoknak következő romlása, háborúk támadása, ezerféle romlások, a melyeknek következésétől én magamat az én levelem által megmenteni kivánom. Amidőn ezen levelemmel fölséged igazságát és kegyelmességét tovább is kérvén kérem, maradok fölséged alázatos szolgája, Rákóczi Ferenc".

Pálffy nagy csalódással olvasta Rákóczi levelét, amelyben nem ismert arra, amit Rákóczi neki Vaján felolvasott. Különösen kifogásolta a megszólítást, mert szerinte Rákóczi úgy szólította meg Józsefet, mintha egyenrangúak lennének. Pálffy ugyan még aznap külön futárral továbbította a levelet Bécsbe, de ugyanakkor értesítette Rákóczit, hogy sem a levél megszólítását, sem célzatát, sem hangját nem tartja szerencsésnek és célravezetőnek. Károlyinak pedig azt írta, hogy ezt a levelet a megszólítás elégtelensége miatt talán át sem fogják adni a császárnak. Ha nem adta volna Rákóczinak szavát, akkor ezt a levelet nem is továbbította volna.

A levél után nem sokat várhatott Bécstől egyik fél sem, viszont kölcsönösen örültek annak a kétheti fegyverszünetnek, amit Vaján kötöttek.

Bécsben feszült érdeklődéssel figyelték Pálffy előzetes jelentései alapján a magyarországi eseményeket. Január 29-én ismét minisztertanács foglalkozott az üggyel s különböző vélemények után abban egyeztek meg ott, hogy Rákóczinak Pálffy megigérheti a neki adandó teljhatalom alapján a személyét és vagyonát illető kegyelmet, de csak Kassa, Munkács és a többi kuruc vár átadása fejében. Károlyi is csak ennek megtörténte után jöhet Bécsbe. A minisztertanács javaslata alapján január 31-én József meg is adta Pálffynak a tárgyalásokra a teljhatalmat. Az udvar tehát a külpolitikai helyzetnek megfelelően s a magyarországi gyors pacifizálás érdekében most túlment Rákóczi személyét illetően az előző tanácskozáson elfoglalt álláspontón. Rákóczi levele azonban ismét kellemetlenül érintette az udvart. Az ezzel foglalkozó február 10-iki minisztertanácson savoyai Eugen rosszallta a fegyverszünet megkötését, Rákóczi levelének elfogadását és Bécsbe küldését s azt, hogy Rákóczi nem mint alattvaló írt a császárnak. Az ügyet különben február 14-én a nagytanács elé vitték, ahol a császár is megjelent. Ezen sem a nádor, sem a magyar kancellár nem jelent meg. Meghívásukat mellőzték.

Itt egyhangúan hibáztatták Pálffyt, hogy a császár tudta nélkül Rákóczival személyesen tárgyalt, hogy fegyverszünetet kötött s elhatározták, hogy Rákóczi levelét visszaküldik. Végül is leszegezték, hogy Rákóczival csak mint magánszeméllyel tárgyalhat Pálffy, mert a szövetséget nem lehet elismerni. Mint ilyennek igérhet kegyelmet, de csak a kuruc várak átadása esetére. Rákóczi hívei, ha vagyonuk nem ér többet, mint 10.000 forint, három hét alatt leteendő eskü fejében elnyerhetik a személyüket és javaikat illető kegyelmet. A külföldön levők hat hét alatt kötelesek az esküt letenni. Károlyi csak mint magánszemély jöhet Bécsbe s nem mint Rákóczi megbízottja. Ily értelemben határozva, megbízták Karl Locher von Lindenheim-ot, a haditanács tagját, az érdemi tárgyalások tulajdonképpeni vezetésével. A császár azonban utasította a minisztertanácsot, hogy a sikertelenség esetére már most gondoskodjék a háború folytatásának előkészítéséről.

Az udvar csak kényszerűségből, az angolok kellemetlen sürgetéseire s a bonyolult külpolitikai helyzet nyomására engedett merevségéből s határozta el magát Rákóczival szemben is az engedékenységre, viszont azért bízta meg Lochert a tárgyalások vezetésével, mert az ügy fejleményei miatt kezdett bizalmatlanná lenni a magyar Pálffyval szemben.

Savoyai Eugen február 17-én igen szigorú hangú levélben fejezte ki rosszallását Pálffynak, úgyhogy Pálffy elveszett embernek érezhette volna magát, ha másnap a császári leirat fel nem hatalmazta volna a tárgyalások továbbvitelére. De most már tárgyalásait keret közé szorították azok az utasítások, amelyeket Locher kapott s amelyekhez Pálffynak is tartania kellett magát.

Ez az utasítás, amely utóbb tárgyalási alapjául szolgált a szatmári béke néven ismert egyezségnek is, tulajdonképpen a február 14-én tartott minisztertanácson elfogadott alapelvek kifejtése volt. Eszerint Rákóczi javaira és személyére kegyelmet kap, ha a kuruc várakat s az egész hadi felszerelést átadja. Ezt a kegyelmet mint magánszemély kérheti és kaphatja meg csupán s az nem vonatkozik az összeesküvőkre is. A császár ugyanis mindenik ügyét külön akarja elbírálni. Rákóczinak három nap alatt kell hódolatát bejelentenie. Ha fiai kibocsátását óhajtaná, akkor azt külön kell Bécsből kérnie. Az ország területén levő kurucok három hét alatt kötelesek hűségesküt tenni. Ez esetben fegyverletétel után hazamehetnek s a külföldi zsoldosok is útlevelet kapnak. A külföldön élő kurucoknak a hűségre térésre hat hét engedélyezhető. Ha az egyezség Rákóczi makacsságán meghiúsulna, akkor a fegyverszünetet azonnal fel kell mondani és meg kell kezdeni a további hadműveleteket.

Külön intézkedett az utasítás Károlyi ügyéről, de figyelmeztetni kívánta Károlyit, hogy ha most nem fogadja el a kegyelmet, akkor a jövőben nem számíthat rá.

Rákóczi az olcsvai értekezleten, ahol tisztjeinek beszámolt volt a Pálffyval folytatott tárgyalásokról, meggyőződhetett arról, hogy a lelkeket a gazdasági és katonai összeomlás után hatalmába kerítette a békevágy. Előrelátható volt, hogy bizonyára ilyen lesz a hangulat a salánki értekezleten is, amelyre a Munkács vidékén tartózkodó magyar és erdélyi tanácsurakat hívta Rákóczi össze, hogy megtárgyalja velük azokat a javaslatokat, amelyeket Pálffy elé fog terjeszteni. Alkotmányos érzülete visszatartotta attól, hogy bárminő egyéni akciót folytasson. A salánki értekezleten azonban Rákóczi szakított békehajlandóságaival. Az egyéni megaláz-kodásokkal torkig telt. Különben sem bízott a bécsi udvar őszinteségében és szavatartásában. Bercsényi is ellentállásra ösztönözte s újból kedvezőbb külpolitikai változásokról értesült. Bercsényi valósággal megdöbbent a vajai találkozótól s Rákóczinak a császárhoz írt levele felett felháborodott. Bercsényi hite az oroszokban és fanatikus optimizmusa a felkelés ügyének jobbrafordulásában most még egyszer hatalmába kerítette Rákóczit, aki különben is csak külső kényszer hatására tette meg eddigi meggyőződés nélküli lépéseit. Rákócziban egyre jobban elhatalmasodott a gondolat, hogy kimegy személyesen a cárhoz s ily módon helyrebillenti a felkelés alászállt mérlegét. Ezzel a békekötés közeli lehetősége elveszítette szeme előtt időszerűségét s ezt az elhatározását és felfogását nem is rejtette véka alá a salánki értekezleten.

Ezen az értekezleten Rákóczi ismertette a béketárgyalások eddigi menetét, de hangsúlyozta, hogy a béketörekvések még nem jelentik Bécs őszinte békekészségét is. Tanácsot kért a megjelentektől, de figyelmeztette őket a szécsényi országgyűlésen letett esküjére, hogy addig nem teszi le a fegyvert, amíg az ország törvényeinek és régi szabadságának visszaállítását nem biztosította. Felvetette a kérdést, hogy ragaszkodjanak-e most is nagyszombati feltételeikhez, ami a lelkiismeret- és az eskü diktálta és a szövetségből reájuk háramló kötelességük, vagy pedig keressenek újabb tárgyalási alapot.

A tanácsurak egyhangúan ragaszkodtak a nagyszombati feltételekhez s hivatkoztak arra, hogy a szövetség oklevele és letett esküjük ellenkezik minden olyan egyezkedéssel, amely nem ezeken a feltételeken alapul. Szerintük új feltételeket csak az összehívott szenátus és rendek közös gyűlése szabhat.

Rákóczi felajánlotta az erdélyi tanácsuraknak, hogy mivel nem akar szerencsétlenségük okozója lenni s úgy látja, hogy az ő fejedelemsége gátja az erdélyi megegyezésnek, szívesen lemond fejedelemségéről és félreáll. Kéri tehát, hogy mentsék fel fejedelmi esküje alól, mert addig ezt a lépést nem teheti meg.

Az erdélyi tanácsurak habozás nélkül kijelentették, hogy esküje alól nem mentik föl, sőt kérik, hogy minden úton-módon igyekezzék azt megtartani. Kijelentették, hogy készek vele bujdokolni, amíg feleségeik és gyermekeik megélhetése engedi.

Rákóczi viszont kijelentette, hogy ezek után soha nem fog fejedelemségéről lemondani. Ezzel pedig eleve lemondott a békés kiegyezés lehetőségéről. A tanácskozás már nem is kívánt Károlyinak újabb utasítást adni. Majd meghosszabbítja úgyis önként az udvar a fegyver-szünetet, ha valóban békülni akar, vélték. Ebben az esetben pedig bőven lesz Károlyinak ideje, hogy a fejedelmet és a rendeket mindenről tájékoztassa.

Rákóczi ekkor már nem bízott teljesen Károlyiban, ha még távol is állt attól a gyanakvástól, amivel Bercsényi figyelte Károlyi működését. De eltávozása idejére már kivette Munkácsot Károlyi kezéből s azt Szentiványi Jánosra bízta. Ettől eltekintve azonban szabad kezet adott Károlyinak a haza ügyeire nézve, amíg ő a külhatalmak támogatása ügyében külföldön lesz. Hangsúlyozta azonban, hogy őt nem engedi békülni, a nemzet boldogulása nélkül, konföderacionális hite.

1711 február 21-én Rákóczi, a szövetkezett rendek utolsó percig hűséges és kitartó vezérlő fejedelme, mint hitte, rövid időre, elhagyta a hazát, hogy személyesen kérje meg a cárt a katonai segítség gyors megadására. Senki el ne menjen, senki hitit meg ne szegje, intette még egyszer Károlyit, akinek ismételten lelkére kötötte a haza boldogulásának munkáját.

Útja ott vezetett ki az országból, ahol 1703 nyarán bejött. Nem gondolta, hogy soha többé nem térhet vissza hazájába, amelyet oly hőn szeretett s amelyért egész élete munkáját áldozta. Pár napra indult csak. De soha nem tudott többé visszajönni.

Távozásával az egész küzdelem sorsának irányítása Károlyi kezébe került s ezzel a szabadságharc lezárult. Rákóczi rövid időre szánt külföldi útja egy életre szóló emigráció lett. Károlyi pedig rövid pár hónap alatt teljesen eloltotta az évszázados magyar függetlenségi és szabadságtörekvések utolsó nagy fellobbanásának már különben is behamvazott s elszunnyadt parazsát.

Rákóczi távozásával bizonyosodott be igazán, hogy a felkelésnek lelke és éltetője ő volt s amint eltávozott, összeomlott éltető lélek híjában minden…

(Vége a második könyvnek)

HARMADIK KÖNYV
A BUJDOSÓ RÁKÓCZI

ELSŐ FEJEZET
A békekötés. Rákóczi Lengyelországban

„Mondjon, írjon bárki, amit akar a magyar háborúról és kimenetelének okairól; vádoljon engem hiszékenységgel, tunyasággal, másokat kapzsisággal; egyedül te tudod ó örök bölcsesség, miért szabtál az eseményeknek oly végkifejlést, aminő bekövetkezett." Írja Rákóczi Önéletírásában a kimenetele előtti eseményeknek drámai tömörségű összefoglalásában. „Nem tagadom el, hogy én a csatákban tudatlanságommal igen sok tévedést követtem el és hogy mások is sokat elkövettek, de emberi ítélettel vizsgálva meg mindent, a pénzhiány és a hadviselésben való általános tudatlanság vetett véget a jól és bátran elkezdett és a rézpénz kellendőségének ideje alatt annak elértéktelenedéséig jó kedvvel folytatott hadviselésnek; végre a dühöngő pestis miatt elfogyott a várakban a gyalogság és ennek pótlása megapasztotta azok számát, kik a síkon tartoztak katonáskodni. Lassú léptekkel foglalván el a folyókat és a hegyek hágóit, nyomult előre az ellenség és a foglalások biztosítására a gázlókat megerősítette, a gátakat őriztette, sáncokat emelt; mindezeket pedig a mezei gyalogság meggyengülése miatt sem megakadályozni, sem elfoglalni nem lehetett; úgy, hogy amikor a védelmi háborúra került a sor, az erősségek védelmébe kellett reményünket vetni, amelyek ugyan, keletje lévén még akkor a rézpénznek, elég jól meg is voltak erősítve, el is látva, de megvédésükre alkalmas és képes tisztekben hiányt szenvedtem, annakokáért egy részük gyávaságból, más részük a várőrség és a parancsnokok féltékenysége miatt került német kézre. Csak Ujvárt védelmezte méltányolandó serénységgel a katonaság mindaddig az ideig, amikor a bástyák töretése következtében támadt rés miatt a kisebb számú őrség a rohamot kiállani képtelen lévén, a feladás elhatározása után ez is elesett. Minden egyéb csekélyebb jelentőségű várat fenyegetéssel és ígéretekkel foglaltak vissza a németek és így a háború vége felé járván, egyedül Kassa városa és munkácsi váram a szomszédos Unghvár várával maradt meg hűségemen. A németek több részre osztott sereggel nyomultak előre, melynek az enyém nem számánál, hanem erejénél fogva nem bírt ellenállani. Napról-napra jobban meg jobban szorongattak és a hátunk mögött álló néhány vármegye, noha a lovas katonaság élelmezésére elegendő volt, a bujdosó főurak, nemesek és házas katonák nagy száma, kik az ellenségtől elfoglalt vármegyékből birtokaik elhagyásával, önszántukból hívek maradtak a szövetséghez, rendkívüli módon súlyosbította a nyomorult nép helyzetét. A tél dühöngött és oly rengeteg hó borította a földet, hogy még a lovas is alig térhetett le a járt útról. Faluról-falura, összetorlódott parasztszekereken költözködött a bujdosók e sokasága, részben a megélhetés eszközeit, részben biztonságot keresvén a hegyek és a mocsaras helyek rejtekeiben. A katona családja megmentéséről és élelmezéséről gondoskodván, elhagyta zászlóit és folyton füleimbe zúgott úgy a népnek, mint a bujdosóknak oly igen szánalmas panasza; a félig mezitelen katonaság a szigorú hidegtől kényszerítve elhagyta állomásait. Ez fegyverétől, amaz lovától, de mindannyian zsoldjuktól elesve, tárták fel jogos panaszaikat és a katonai szolgálat teljesítéséből inkább lehetőség, mint a jóakarat és hűség miatt állottak ki."

Ebben a drámai helyzetben a nemzeti ügy élén álló két férfiú, Rákóczi és Károlyi, másképpen látták a nemzet jövőjének biztosítását. Rákóczi mereven ragaszkodott a szécsényi konföderációnak adott hitéhez s még mindig bízott a külső segítség megváltó reménységében. Károlyi nem bízott a külföldben. Látta, hogy az ellentállás folytatására nincs eszköz. Tehát megragadta a kínálkozó alkalmat, hogy lehetőleg a legtöbbet mentse meg a nemzetnek és önmagának is. A békemű tető alá hozatalát előbbre helyezte a konföderációnak és Rákóczinak letett esküjénél is. Rákóczi külpolitikai reményei ezúttal is összeomlottak, de nem adta fel az ellentállás elvét s hű maradt letett hitéhez. Károlyi inkább vállalta az árulás vádját, de békéhez juttatta a

nemzetet s így megmentette annak az elérhető legtöbbet. Külön utakon jártak és merőben más volt kettőjük lelki struktúrája s ennek következtében állásfoglalása az élet súlyos feladataival szemben. De mind a kettő egyet munkált: a magyar szabadságból és alkotmányosságból megmenteni azt, amit lehet. A békeművet Károlyi hozta tető alá, de annak megtartására a külföldön bujdosó Rákóczi Bécs felé ismételten fel-felsötétlő árnya késztette rá a dinasztiát…

Alig ment ki Bercsényi 1710 késő őszén Lengyelországba, hogy sürgesse a cár segítségét, a bécsi udvar, amely cári követe, gr. Wilczek Henrik Lajos császári tábornok útján mindent elkövetett, hogy Pétert a maga pártjára vonja, idegesen figyeltette Bercsényit és működését. Kevéssel utóbb gr. Herbenstein János Ernő danckai császári rendkívüli követ már egyességet is kötött egy lengyel nemessel, aki vállalkozott, hogy Bercsényit s az esetleg Lengyelországba jövő Rákóczit saját felelősségére elfogja s bizonyos árért kiszolgáltatja a császárnak. Ugyanekkor br. Tiopolt Ferenc danckai rezidens egy lengyel tábornokkal egyezett meg hasonló értelemben. Maga Wilczek 1711 február 11-én azt javasolta a cárnak és miniszterei nek, hogy Bercsényit, ha az Moszkvába menne, fogják el és adják ki a császárnak. A cár és miniszterei ezt a kérést ugyan visszautasították, de a császár követei és ágensei mindenre elszánva lesték az alkalmat, hogy Bercsényit és Rákóczit ártalmatlanná tegyék.

Ilyen környezetbe ment ki Rákóczi, mint hitte, rövid időre, hogy találkozzék a cárral. Nem volt kilátástalan, hogy a cárral megfelelő egyezséget kössön. Minden attól függött, hogy mit tud nyújtani a kért segítség fejében. Mert Pétert, mint mindig, most is csak a hasznosság szempontja vezette s Rákóczi és mozgalma is csak annyiban érdekelte, hogy tud-e neki az a közeli orosz-török konfliktusban valaminő segítséget nyújtani. Pálffy és Károlyi békekísérlete azonban valósággal keresztezte ennek lehetőségét, kiemelvén Rákóczi kurucait a cárral szembenálló XII. Károly háta mögül. Rákóczi utolsó külpolitikai reményének alapját tehát épp Károlyi semmisítette meg.

Rákóczi már március 3-án felkereste levelével Lengyelországból Károlyit. Kifejtette, hogy teljes lehetetlenségnek tartja, hogy jó békét lehessen kötni „honyi trakta", külhatalmak által nem garantált béke útján. Figyelmeztette Károlyit, hogy a még meglévő hadakat hozza ki az országból, ne mint szaladó hadat, de mint a cár szövetségesének segélyhadát. Rákóczi tehát fegyvereit a cár szolgálatára akarta felajánlani, hogy aztán cserébe megkapja az orosz fegyverek segítségét. Ekkor még nem tudta, hogy Péter nem is fogadta Vetésit, miután meggyőződött a francia udvar rosszindulatáról. Mivel Dolgorukijra hiába várakozott, maga indult a cár elé. Útközben értesült arról, hogy Anglia Bécsben élénk figyelemmel kíséri a béke körüli eseményeket s ennek hatására március 14-én újra írt Károlyinak s újra figyelmeztette, hogy „a békesség formális tractájára, - kivált illyen móddal, amint Pálffy uram kívánta vala, - senkinek authoritást nem adhattam confoederationalis ususunk szerént, s most is előbb kellett volna tudnom, mire adjam az instrukciót?"

Károlyi ekkor már nem igen várt Rákóczitól instrukciót, hanem ment a maga útján. Holott Rákóczi a február 18-iki salánki levelében, mielőtt Lengyelországba kiment, az alkudozások kikapcsolásával bízta a felkelés ügyének vezetését Károlyira. Károlyi ugyan még ezekben a napokban is így írt Rákóczinak: „abban pedig bizonyos lehet Felséged, hogy egyszer adott resolutióm szerént particularis békességre nem lépek s Felségedtől el nem szakadok"… de már jelezte azt is, Bercsényire célozva, hogy „viszont particularis emberekért egész nemzetünket elveszteni s reménység fejében az bizonyost elbocsátani képes-e Felséged, bölcs itiletire hagyom." A következmények azt mutatják, hogy végül is Rákóczi a remények s Károlyi a bizonyos után ment.

Pálffy az ismert levél után már nem bízott Rákócziban. A haditanácsnak az volt a véleménye, hogy Károlyinak nem hagy gondolkozási időt s ha Rákóczi nem ad határozott választ,

folytatják a hadműveleteket. Károlyi a nyomasztó helyzetben kétségbeesve kérte Rákóczit, hogy térjen vissza s közölte vele a „finalis resolutio”-kat is, amelyek a már ismert módon biztosították volna Rákóczira s a többi felkelőre nézve a kegyelem elnyerését. Jelezte, hogy különben elvesz véle együtt az ország is s hogy „közönségesen megindultanak… az emberek a particularis gratia-sollicitalasban, némelyik penig már másoknak konferált jószágoknak alkuvás által való redemtiojában.”

Rákóczinak már előbb említett levelei meggyőzték Károlyit, hogy a lengyelországi távlatból ismét úgy látja Rákóczi a helyzetet, amely mellett nem szabad s nem is lehet külső garancia nélkül megbékülni. Viszont Károlyi nem akarta a béke lehetőségét eljátszva, hontalanul lengyel földön az oroszt szolgálni. Egyrészt Pálffytól való szorongattatása, másrészt Rákóczi merev elzárkózása miatt, arra szánta el magát, hogy Rákóczi akarata ellenére is találkozik Pálffyval és folytatja véle a tárgyalásokat.

Károlyi március 11-én el is ment Debrecenbe Pálffyhoz. Itt kemény belső tusakodás után, főleg Komáromi György és Ebergényi tábornok rábeszélésére március 14-én le is tette Pálffy és Locher előtt Józsefre a hűségesküt. Pálffy a teljes élet- és vagyonbiztonságon kívül még a Szatmár megyei főispánságot is biztosította Károlyinak s határidőt adott arra, hogy közölje a finalis resolutiót Rákóczival és a kurucokkal, miután Károlyi azt állította, hogy azok alapján Rákóczi bizonnyal hozzájárul az egyezséghez.

Károlyi Debrecenből visszatérve kétségbeesve kérte Rákóczit, hogy jöjjön Zavadkára s adjon alkalmat Károlyinak a részletekről való tájékoztatásra, mert - írta - „holtig való gyalázatomra és Felségednek kissebbségére, nemzetönknek elfeledhetetlen veszedelmére lenne, ha felségeddel nem communicálhatnék és per manifestum, vagy per arma menne végbe az dolog…”

Károlyi Rákóczi leveleiből érezhette, hogy kettőjük találkozása meddő lesz. Bizonnyal ezért még mielőtt felkereste volna Rákóczit, megkérdezte a még rendelkezésére álló kuruc haderő főbb tisztjeit a békéről s azok mellette foglaltak állást. Így a kuruc sereg a békés megegyezés mellett döntött.

Rákóczi Forgách Simon, Esterházy Antal és Vay Ádám társaságában március 26-án fogadta a lengyelországi Strijben Károlyit, aki átadta neki Pálffy levelét, melyben az biztosította Rákóczit, hogy a király hűségnyilatkozat- és fegyverletétel esetére hajlandó kegyesen életének és jószágainak kegyelmet adni. Majd átadta Károlyi a finalis resolutiót is, egy oly declaratió kíséretében, amely a végleges feltételek homályos részeit megvilágosította.

Rákóczi, mint Önéletírásában írja, azzal a benyomással tárgyalta végig az eléje terjesztett pontokat, hogy „általánosak, határozatlanok voltak az igéretek, amelyek, minthogy sokról biztosítottak, kevés meggyőző erővel birtak”. Ezért azt határozták, hogy kifogásokat emelnek a resolutió ellen. Ha ebből újabb fegyveres összeütközés lenne, Károlyi Bereg, Ugocsa és Mármaros megyékbe vonja össze a kuruc csapatokat. Ha azonban Pálffy meghosszabbítaná a fegyverszünetet, arra az esetre Rákóczi hajlandónak mutatkozott, hogy április 27-ikére összehívja Husztra az országgyűlést s mindent annak döntésétől tesz függővé.

Miután Károlyi látta, hogy ahelyett, hogy elégtételadással és megnyugvással fogadták volna őt és javaslatait, inkább ellenséges indulat fogadta, végtelenül kényelmetlen helyzetbe került. Nemhogy nem merte megvallani, hogy már hűséget esküdött a császárnak, de a kényelmetlenségek elkerülése végett ismét hűséget fogadott Rákóczinak s látszólag belenyugodott abba, hogy az ügyek intézését s a tárgyalások irányítását végérvényesen kivegyék a kezéből.

Sietve hagyta hát el Strijt. Három hét alatt három hűségesküt tett le, kettőt Rákóczinak, egyet a császárnak. Éreznie kellett, hogy tovább becsülete végleges kockáztatása nélkül nem szolgálhat két érdeket és két urat. Döntött magában. Mégpedig a legfrissebb hűségesküje ellen.

Rákóczi is döntött. A hűség elve alapján. Március 31-én írta meg Károlyinak: „Ugy látom, hogy a bécsi udvar subjugálni kivánja nemzetünket; mellyet ha csalárdsággal véghezvihetne, inkább akarná, mint erővel; de, ha az nem succedál, - mintsem valóságra lépjen, inkább fegyverkezik. Tudom, legnagyobb argumentum ebben az, hogy úgyis elhagyattam s még talán az külső reménység is megcsal; - mely ha mind úgy történnék is: mégis jobban szeretem tiszta, tökélletes lelkiismerettel Istenbe vetni reménységemet egyedül, mintsem hitetlenségemmel azt megmocskolván, attul is mind eltávoznom, mind érdemtelenné tenni magamat. Ez oly végső resolutióm, amelytől csak a halál választ el; s nincs oly nyomoruság s rabság, amely elmémben habozást okozzon. Számot adok evvel Istenem előtt: mert lelkemisméretemben convincáltattam s megmutatom hazámnak s nemzetemnek s az egész keresztény világnak, hogy valamint az ügyet nem dicsőségért, gazdagulásért vettem fel: ugy az nyomoruságok félelmétül viseltetve, aztat el nem hagyom."

Rákóczi ekkor még mindég bízott Károlyiban. Az előtte megismételt hűségnyilatkozat megtévesztette. Az eseményeket távolabbról figyelő Bercsényi azonban tisztán látta, hogy Károlyit a Bécsből kapott ígéretek nagyon kielégítik. De szintén azt vallotta, amit Rákóczi, hogy néhányuk menekülésével nem lehet lemondani az ország és a szabadság ügyéről, mert ez nem békesség lesz, hanem életre-halálra való megadás.

Bár a magyarországi mozgalom leszerelésében most már bizonyos bécsi haditanács Pálffy két ezredét Sziléziába rendelte s így Pálffynak a szorosan vett hadműveleti területen csak három ezrede maradt, Pálffy mégis ismét a kardcsörtetés bevált módszeréhez folyamodott. Ez a körülmény, de Rákóczi újabb levelének merev elutasító álláspontja is, amit Károlyi Bercsényinek tulajdonított, arra indította Károlyit, hogy a tárgyalásokat a saját felelősségére folytassa és befejezze. Egyelőre Komáromi Csipkés végezte a közvetítést Pálffy, Locher és Károlyi között. Mivel Károlyi észszerűen indokolta, hogy miért nem időszerű még a nyílt színvallás s különben is a Szamos és Kraszna tavaszi áradása miatt a császári sereg előnyomulásra képtelen lévén, Pálffy április 27-ig meghosszabbította a fegyverszünetet.

Károlyi és Komáromi első találkozásakor Károlyi maga dolgozott ki egy újabb tervezetet, amely az eredeti resolutió néhány homályosabb pontját tisztázta. Pálffy nem zárkózott el ennek a szövegnek a figyelembe vétele elől, mivel az nem módosított a lényegen s így azt is hasznosítva juttatott el Károlyihoz április 5-én egy új „finalis resolutiót", kérve azt, hogy most már siettesse a végleges megegyezést. Károlyi ezt is megküldte Rákóczinak, hogy meggyőzze azt, nincs szó csalárdságról, hanem minden hamisságtól ment a császáriak ajánlata. Megírta Rákóczinak, hogy „az mi hadainkkal még eddig Felséged intentióit közlöttem, mind azt resolválják, ők idegeny országra nem mennek, külső szolgálatra magokat nem kötelezhetik, mert az confoederatióhoz hitesek; azon monarchiának pedig elég könnyű hada lévén, reájuk semmi szüksége, hanem, hogy mivel a confoederatió benn van a hazában, úgy az erősségei is benn vadnak, amellett maradnak, ha hadakozni való ok adatik, hadakoznak, ha békességre út nyittatik, avval együtt békélnek s ha kik confoederatusok külső országokra kimentenek is, jöjjenek vissza s együtt hadakozzanak s együtt békéljenek." „Az élő Istenre s hivatali kötelességére kénszeritem Felségedet egy Bercsényiért Felséged ne vesse meg a confoederatiót, azaz nemzetet, mely hazában vagyon. Ne ragaszkodjék külső monarchiák álumbre formában levő reménségéhez és nyolc esztendőktől fogva biztató politicajához s azért ily contemptouose ne vesse meg a császár grátiáját, hagyjon békét a solennitásoknak, pompának, diffidentiának és abból származott félelemnek, jöjjön be a confoederatió közé, ne mondhassa az azt, in extremis, hogy elhadta a vezére őket…" Végezetül ezt írta Károlyi

Rákóczinak ebben a kegyetlenül őszinte levélben: „De ha a manifestum kibocsáttatik, Felséged közelebb, vagy be nem jön, hanyatt-homlok nem engedem nemzetemet veszedelemre menni, hanem vélle együtt maradván, in extremitate ha universális békességre találok fakadni, Isten s az világ s az egész kereszténység előtt protestálok, én oka ne legyek, senki pártosnak, hitetlennek ne tartson, mert amit cselekszem, egész nemzetemmel, nemzetem utolsó veszedelmének eltávoztatásáért kéntelenségbül cselekszem."

Rákóczi épp útban volt Strijből Sztaroszelóba, hogy az Ilyvó felé közeledő cár elé menjen, amikor Károlyi levelét megkapta. Rákóczi azzal kezdte válaszlevelét, hogy kettőjük barátságát súlyosan megbántva látja azáltal, hogy Károlyi Pálffynál látja a tiszta szándékot s Rákóczinál az ellenkezőjét, „táplál a reménység" írta „hogy az Kegyelmed hazájához való indulatja talán még eltávoztatja tülem azon keserűséget, amellyet szenvednem kellene, ha Kegyelmed felől concipiált opiniómban megcsalatkoztatnám… készebb vagyok Kegyelmedtűl megcsalattatnom, mintsem szóval és irásban száma nélkül adott hitiben kételkednem…" Felvetette a kérdést, hogy ki szakad el a szövetségtől; aki annyi ezer ember kiontott véréhez méltó békét kíván, vagy aki félelemből, esetleg más okból igába hajtja a fejét. Károlyi lelke adjon számot az egek Urának a magyarok kiontott és kiontandó véréről. Az Úr bírálja meg, hogy ki mivel tartozik az Istennek s az urának! Megrótta Károlyit, hogy be akarja vonni őt abba a rosszba, amit különben neki egymagának kellene elkövetnie. Reményét fejezte ki, hogy az Isten nem engedi, hogy a földig letapodott nemzetet saját vére tegye csúffá a világ előtt s még megvilágosítja Károlyit a maga szent lelkével…

Rákóczi sztaroszelói levele végleg két pártra bontotta az eddig egységes szövetséges rendeket. A szakadás első jelei a húsvétkor, április 5-én, tartott szatmári értekezleten robbantak ki. Ezt azért hívta volt össze Károlyi, hogy beszámoljon a tiszteknek és a bolyongó magyaroknak a Rákóczival történt megbeszéléséről. Ez a gyülekezet a feltételeket elfogadhatóknak mondta ki s kiküldte Rákóczihoz Csajági János brigadérost, Bulyovszky Dániel udvari számvevőt és Cserei János alezredest. Hálanyilatkozatukat küldték a megkezdett béketárgyalásokért s közölték, hogy tanácsosabbnak tartják a bizonyoshoz ragaszkodni, mint a bizonytalanhoz s kérték Rákóczit, térjen vissza s hozza magával a közjó érdekében kibujdosottakat is. Arra az esetre pedig, ha nem térne vissza, kérték, hogy kegyesen mentse fel őket azon eskü alól, amelyet ők neki, mint vezérlő fejedelemnek, tettek. A rendek levelét a sereg nevében néhány tiszt is aláírta. Kérték Bercsényit is, mint fejedelmi helytartót, hogy amennyiben Rákóczi nem tér vissza, ő jöjjön, hogy fő nélkül ne maradjanak.

A máramarosi Verchovinán ennek hírére április 11-én összegyűlt hetven erdélyi nemes és tanácsos is s ők is csatlakoztak a szatmári határozathoz s kiküldték az erdélyiek nevében Rákóczihoz, hasonló megbízatással, Rhédei Lászlót és Kemény Simont.

Mivel Rákóczi a tervezett huszti országgyűlés megnyitását Szieniavszkijék kukizói kastélyában várta, itt fogadta április közepén a szatmári kiküldötteket is. Keserűen vette tudomásul a rendek állásfoglalását, de igérte, hogy ha a fegyverszünet és a biztonság megengedi, elmegy a huszti országgyűlésre. Intette Károlyit és a magyar rendeket, hogy akkor, amikor a cár támogatása a küszöbön van - a sokat várt személyes találkozástól napok választották már csak el a fejedelmet - s amikor Anglia erőteljesen lépett közbe az ügyükért, ne kockáztassanak ily könnyelműen mindent. Április 18-án „egy mennydörgős manifesztumot" is adott ki, de a személyes bemenetelre nem vállalkozott, minden nap várván a cárt. Pedig talán a maga felfogását szónoki készségével még egyszer diadalra tudta volna Károlyival szemben juttatni, ha személyesen nézett volna szembe a békepárttal. A manifesztum hangsúlyozta, hogy a császár békefeltételei eltemetni látszanak a szabadságot. Ítélet lenne ez és nem kiegyezés. Nem megy be Rákóczi az országba, mert az ellenség nem békekötésre, nem országgyűlésre, hanem örökös rabságra hívja. A nemzetet ő nem engedi, hogy belefeküdjék abba a koporsóba,

amit neki saját felekezete készített. Tiltakozott az ellen, hogy Károlyi a szövetség megsértésével főnöknek játssza ki magát s hitelét, amit Rákóczitól nyert, a haza veszélyére fordítja s hamis síp hangján hirdesse, hogy a császári ajánlatnál senki sem kíván többet. Ocskay és Bezerédy istentelenségénél Károlyi bűne csak annyival másabb, hogy nagyobb veszedelmet hoz a hazára. Figyelmeztette a nemzetet, hogy Pálffy csak hadi kapitulációt köthet, de nem országos békét s bármennyire magyar is Pálffy, mégis a német parancsol neki. Ha a tárgyalásokat a hűségesküvel és Kassa feladásával kezdjük, akkor előbb öljük meg a hazát és a szövetséget, mint a szabadságot biztosíthattuk volna. A kegyelmet csak odavetve igérik s az ígéret homályos szövegezése mellett ezer lehetőség nyílik az üldözésre. A jószágok visszaadása sem áll különbül. Figyelmeztette a nemzetet Rákóczi manifesztuma, hogy milyen kegyetlen a jobbágyoknak igért kegyelem, amely a kuruc jobbágyot kiszolgáltatja labanc földesura kényének. Azért kössön békét, hogy fegyverrel legyőzöttek, rabok módjára bánjanak velük?! Ismételten hangsúlyozta, hogy ez a megalkuvás bűnösöknek fogja mondani az elesetteket, akik a nemzet és a haza szabadságáért ontották vérüket. Ez a megalkuvás csak kegyelemről beszél, de a szabadság ígéretéről nincs benne szó. Őmaga, Rákóczi, csak jó béke megkötésére vállalkozik, de ez nem békesség lesz, hanem fegyver által való meggyőzetés.

A manifesztum kibocsátásakor Károlyihoz is levelet intézett Rákóczi. Ebben az április 19-én kelt levélben így írt: „tartóztattam ezeket az követeket, az kik által is egyébre nem kérhetem kigyelmedet, hanem lelki üdvösségére kénszeritem ne praecipitalja szegén nemzetünk dolgát s ügyét maga s famíliája holtig való gyalázatára, mert soha nem fogják azt mondani, hogy az fejedelem pártolt el az generálistól, hanem az generális a fejedelemtül."

Amiként nyílt lett a szakítás a vezérlő fejedelem és a tábornoka között, úgy szakadt ketté a konföderált rendek egysége is s így a hadsereg felmorzsolódása után, 1711 tavaszán felmorzsolódott a rendek politikai egysége és ellentálló készsége is.

A szatmári határozat már eldöntötte a felkelés sorsát s elvben elhatározta a békés megegyezést. Rákóczi manifesztuma és Károlyi s Rákóczi éles levélváltása pedig tisztázta, hogy a szövetség kétfelé szakadt s amíg egyik a hazában menti a menthetőt, a másik az idegenben igyekszik továbbra is kivívni a lehető legtöbbet.

Károlyi azonban, amikor látta, hogy Pálffy és Locher még Rádayval, Rákóczi hozzájuk küldött s Rákóczi kifogásait vivő követével is megértően tárgyal, ismét úgy látta, hogy a béke kétségtelen s hogy azt Rákóczinak is el kell fogadnia. Megkísértette tehát április 19-én egy nagyon alázatos és barátságos, sok mindent visszaszívó levélben, hogy ismét közelítsen Rákóczihoz. Kísérlete azonban már időszerűtlen volt, mert Rákóczi épp ekkor adta ki a manifesztumot s írta meg előbb idézett rideg levelét Károlyihoz.

Rákóczi környezete azon a véleményen volt, hogy Károlyi, mint hitszegő és hazaáruló, megérdemli, hogy elpusztíttassék. Ezért azt tanácsolták, hogy Rákóczi írjon egy nyílt levelet s amikor azt a gyűlésen felolvassák, a fejedelem rendületlen hűségében megmaradtak támadjanak Károlyira és koncolják fel a levél felolvasásával támasztott zavarban. Rákóczi azonban elutasította magától ezt a tanácsot, mely lelkületével nem volt összeegyeztethető.

A Károlyihoz visszatérő követeket Rákóczi ellátta szóval, ígéretekkel, parancsokkal és a már ismert manifesztummal.

„De a dolog másként ütött ki a te intézkedésed szerint ó Uram;" írja Rákóczi Önéletírásában „hívebbek voltak a követek hozzája, mint hozzám. Parancsaimat elhallgatták és végre nem hajtották és a fegyver lerakása után az egész had és nemesség az amnesztia feltételeinek elfogadásával megesküdött a császár hűségére és minden ténykedésben és egyezkedésben visszaéltek a szövetség nevével és címével. Szerződésük eredeti oklevelét azonban mégis

elküldték nekem, hogy annak megsértése esetén legyen okom újra felvenni a szövetség panaszait és sérelmeit."

Az események most már rohamtempóban követték egymást. Egy részt a császáriak, különösen Ebergényi sürgette a nyílt áttérést, de siettette a dolgot I. József váratlanul bekövetkezett halála is. A császár himlőben hunyt el április 17-én. A hírt el kellett titkolni a katonák előtt, mert a kurucok szerint József halálával az örökös királyság megszűnik önmagától s így az ausztriai házzal nincs tárgyalni való. Sietni kellett, hogy megelőztessék egy magyar örökösödési háború kitörése, még mielőtt a nemzeti mozgalom véget ért volna.

A császár hirtelen halála súlyos időben jött. Az orosz-török ellentétben a bécsi udvar épp állásfoglalás előtt állott s kérdéses lett, hogy a császár elhunyta után meg tudja-e Bécs őrizni semlegességét. Még fontosabb kérdés volt a kormányzás folytonosságának biztosítása. József fiúörökös nélkül halt el s a minisztertanács III. Károly megérkezéséig I. Lipót özvegyét, Eleonóra Magdolnát bízta meg még április 17-én régenskirálynői minőségben Magyarország és az örökös tartományok kormányzásával. Esterházy Pál nádorra, akit ez a tiszt részben megilletett volna, miután már rég elvesztette minden tekintélyét, nem is gondoltak Bécsben s mikor ezt ott a magyar főrendek szóbahozták, a miniszterek s a titkos tanács a külpolitikai helyzet miatt elutasította a nádori kormányzásnak még a gondolatát is.

A régenskirálynő súlyos ellentétben állt Pálffy lányával, aki már egy évvel előbb teljesen elhidegítette Józsefet a feleségétől. A régenskirálynő s egy körüle kialakult kis párt meg is akarta buktatni Pálffyt. Károlyi sietése tehát utólag ezzel is igazoltatott. Pálffy Mária Anna, József szeretője, a régenskirálynő udvarhölgye volt s az maradt azután is, mikor a császári kegy feléje fordult. De amint József elhalt, az özvegy anyakirálynőben felgyűlt gyűlölet asszonyi bosszút követelt s egyszerre meg akarta semmisíteni nemcsak a lányt, de az apát is. Már április 20-án visszahívta Pálffyt és megvonta tőle a főparancsnoki megbízatást. Érvénytelenítette teljhatalmú felhatalmazását is. Utódává Cusani lovassági tábornokot jelölte ki s őt bízta meg a megkezdett tárgyalások folytatásával és befejezésével is. Nem kétséges, hogy Pálffy visszahívása, Cusani megbízása, József halálhírének elterjedése megölhette volna a békevágyat s fellobbanthatta volna az ellentállást. Pálffy és a mindent világosan látó Károlyi azonban siettek kész helyzetet teremteni s így, mikorra III. Károly meghosszabbította Pálffy főparancsnoki megbízatását, ami Pálffynak kétségtelen erkölcsi elégtételül szolgált, arra már nem is volt szükség, mert addig Pálffy és Károlyi tető alá hozták a kiegyezés nagy művét.

Pálffy Márián a régenskirálynő mégis bosszút állt, mert a 22 éves fiatal teremtést férjhez kényszerítette egy 65 éves öreg úrhoz, aki aztán ifjú nejét Prágába vitte.

Hogy Károlyinak sikerült a kiegyezést véghezvinni, azt elsősorban annak köszönhette, hogy Rákóczi nem jött vissza. Rákóczi azonban a cári találkozó elől a világ minden kincséért sem akart kitérni hazajövetelével akkor, amikor erre már hónapok óta várt. Pedig az öreg Sennyey István, Rákóczi egyik belső embere, április 16-án őszintén megírta Rákóczinak, hogy a nemzet megunta a hadakozást, végre otthon akar lakni mindenki s bármilyenek is Pálffy feltételei, azokhoz gondolatlanul ragaszkodik mindenki. Rákóczi mégsem jelent meg az utolsó kuruc gyűlésen s ezzel elvesztette az utolsó alkalmat, hogy az ország sorsának további irányításába valamit is befolyjon.

Pedig a császári haderő is közel oly siralmas állapotban volt, mint a kuruc s Pálffyt és Lochert végtelen zavarba hozta a császár halála. Rákóczi időhúzáshoz folyamodott s a fegyverszünet meghosszabbítását kérte Ráday útján Pálffytól. De amire erre sor került volna, már késő volt. Károlyi gyorsabbnak és határozottabbnak bizonyult s a kurucokat átvezette a császár hűségére.

Károlyi már április 19-én összehívta a rendeket Szatmárra április 25-ére, hogy „oda gyülekezvén, felséges fejedelmünk érkezésével communi omnium votu et consensu hazánk dolgaiban concludálhassunk." Pálffyt siettette a királyváltozás és helyzetének bizonytalansága, Károlyit pedig az a körülmény, hogy az öreg Sennyey, aki még 16-án a béke mellett foglalt állást, Rákóczi levelét véve, mereven a béke ellen fordult s így tartani lehetett attól, hogy a béke ellenzéke Rákóczi kiáltványának hatására megerősödik s veszélyeztetheti a béke kilátásait. A munkácsi, ungi őrség és környéki nemesség Sennyey hatására nem is képviseltette magát a szatmári gyűlésen.

Lengyelországban a magyarországi helyzetet teljesen bizonytalannak látták. Károlyi 15-én kelt megalázkodó levele a fejedelmet tévhitbe ringatta s Rákóczi azt vélte kiolvasni a levélből, hogy Károlyit csak kevesen követik s azért alázza meg magát. Azon gondolkozott tehát, hogy Károlyit leteszi a fővezérségből s Esterházy Antalt, Ebeczki Istvánt, Vay Ádámot és Teleki Mihályt akarta beküldeni új parancsnokoknak.

Rákóczi Vay útján értesítette Károlyit, hogy bár nem akarja megsemmisíteni a béke kilátásait, nem megy be a huszti gyűlésre, mert a fegyverszünet nem tart addig, amíg a tervezett gyűlés s csak olyan gyűlésre megy el, amely mind hely, mind idő szempontjából teljes biztonságot nyújt. Rákóczinak igaza volt, hogy nem kezdhet országgyűlést a fegyverszünet végének napján. Viszont Károlyi elég erősnek érezte magát, hogy április 25-én a Huszt helyett Szatmáron összegyűlt rendeknél dűlőre vigye a dolgot.

Április 26-án vette át Károlyi Pálffytól és Lochertől Nagykárolyban az eddigi tárgyalások eredményének végleges szövegét, amit megtoldott a két császári generális azzal, hogy a közkegyelem a kurucok számára akkor is érvényes lesz, ha Rákóczi nem kíván a maga személyére nézve azzal élni. Viszont Rákóczinak is adtak annyi kedvezményt, hogy az eskü letételére mást is küldhet maga helyett s két-három hetet is késhet azzal. Pálffy és Károlyi találkozása ismét eredményes volt, mert Károlyi kísérete, 18 kuruc nemes és főtiszt, még aznap letette a hűségesküt. Ily körülmények közt nyitotta meg Károlyi 27-én az utolsó kuruc gyűlést, nem Huszton, hanem az ellenség torkában, Szatmáron. Bár sem Rákóczi, sem Károlyit kivéve egyetlen más tábornok nem volt jelen, az összegyűltek illetékeseknek tartották magukat sorsuk intézésére s „egy akarattal és egy torokkal" a tárgyalások folytatása mellett döntöttek.

A gyűlésen felszólalt, mint magánember s nem mint Rákóczi követe, Ráday Pál. Felszólalásának sikere azt mutatja, hogy Rákóczi maga még meg tudta volna személyes megjelenésével fordítani a tárgyalás sorsát, amit a pillanatnyi bécsi helyzet igazolt volna is.

Ráday kimentette a fejedelmet s megokolta annak távolmaradását. Szavaira a gyűlésen résztvevő magyar- és erdélyországi rendek egy-egy követet bíztak meg, hogy Pálffyval közöljék a gyűlés kérését, mely Rákóczi kívánalmának megfelelően a fegyverszünet meghosszabbítására irányult. Rákóczinak még mindig volt akkora tekintélye, hogy kancellárja szavain keresztül is megindítsa a hallgatókat.

A Pálffyhoz küldött két követ útján meghívták Lochert a gyűlésre, hogy a késedelmes izengetést így elkerüljék. A Pálffyhoz ment követséghez különben hozzácsatlakozott a maga jószántából a fejedelem szempontjait már egyedül képviselő Ráday is. Locher már másnap kora reggel átment Szatmárra, ahol Bulyovszky Dániellel és Pongrác Györggyel átszövegezték s most már véglegesnek tekintett formába öntötték a kiegyezés pontjait. Ezeket a rendek megtárgyalták s csak az özvegyekre és árvákra, valamint a háborúban elhunytak vagyonára intézkedő pontokat kifogásolták. Két ízben is megkísérelték, hogy Lochertől erre nézve újabb engedményeket csikarjanak ki, ami részben sikerült is. Ily előzmények után mutatta be Károlyi a megszerkesztett s „megerősítő és bejfejező stílussal" is ellátott okiratot a rendeknek még 28-

án este, amit azok most már teljes terjedelmében elfogadtak. Károlyi ekkor már megkapta Lochertől a katonaság által leteendő eskü szövegét is. A gyűlés köszönetet szavazott Károlyinak, Pálffynak és Lochernek a békén való munkálkodásukért s intézkedett az egyezmény kiállítandó példányairól.

Károlyi még aznap éjjel megírta Rákóczinak a történteket. Reményét fejezte ki, hogy Rákóczi is élni fog a rendelkezésére álló három héttel s meggondolva magát, hazatér. „Kérem az élő istenre", írta, „szánjon meg mindnyájunkat és méltóztassék kijönni… legalább plenipotentionariussa által (ha jobbnak itéli) ezeket confirmálni, miért Istentül jutalmat, nemzetünktől áldást fog venni."

A rendek 29-én még néhány követeléssel álltak elő s Locher, kit Károlyi ismét Szatmárra kért, nem egy jelentékeny újabb kedvezmény megadásába belement. Így az özvegyek és árvák birtokjogára, a jászokra, a hajdúvárosokra és Erdély három nemzetére nézve adott újabb engedményt. De ekkor már Pálffy és Locher nem tűrt több huzavonát. Tudták, hogy a király halálát nem tudják már tovább titkolni. Úgy intézkedtek tehát, hogy a jelenlevő tisztek és a közeli csapatok még 29-én tegyék le a hűségesküt, ami meg is történt.

Megtörténvén a kuruc haderő felesketése és a békeokirat szövegének végleges megállapítása, április 30-án a közeli majtényi síkon összevonta Károlyi a még rendelkezésére álló kuruc haderőt, mintegy 12.000 embert s ünnepélyesen letette a fegyvert. 149 zászlót adott át Pálffy dragonyosainak. A fegyverét letett sereg még aznap megkezdte a hazaoszlást. A távolabb lakóknak csak másnap adták ki az útlevelüket. Május 1-én írták alá Károlyban a békeokiratot s Te Deumot énekelve oszlottak szét az összegyűltek. A nyolcéves szabadságharc véget ért. Pálffy ünnepélyes ígéretet tett, hogy a király az egyezséget szentül és híven megtartja, ha a kurucok is hívek maradnak most letett hűségesküjükhöz.

A szatmári béke és a tárgyalási alapul tekintett február 18-iki utasítás között lényeges különbség van, amelyet Pálffy és Locher Bécsben a király meghaltával bekövetkezett helyzettel mentett. Kétségtelen, hogy a külpolitikai nyomásnak nagy szerepe volt a béke engedékenysége körül. Mert az eredeti elgondolással ellentétben amnesztiát kapott most kivétel nélkül minden felkelő s a 10.000 forinton felüli értékű birtokok ügye is megoldódott a nemzeti érdekeknek megfelelő formában.

A béke biztosította Rákóczi számára a személyi kegyelmet és ingó, valamint ingatlan vagyona visszanyerését. Csak a vártartozékokról kellett volna lemondania. A hűségeskü letételére számára három hetet engedélyezett. Hasonlóképpen teljes személyi és vagyoni kegyelmet nyertek az összes főrendek, prelátusok, nemesek, főtisztek, ha három hét alatt az esküt leteszik; ha benn vannak az országban, ha kimentek Rákóczival. A közkatonák is teljes kegyelemben részesültek, felmenttettek a császári katonáskodás alól, de utasíttattak, hogy menjenek haza dolgozni. A külföldi katonák szabad elvonulást kaptak. Az uralkodó ígéretet tett, hogy a vallásügyi törvényeket megtartja s megengedte, hogy az esetleges sérelmeket az országgyűlés elé lehessen vinni. Az elhaltak árváinak és özvegyeinek birtokaira nézve is elég előnyösen intézkedett a békeszöveg. A külföldön tartózkodóknak, követeknek, kereskedőknek, diákoknak stb. a jelentkezési idő meghosszabbíttatott. A felkelt főnemesek és nemesek háború előtti méltóságai nem adattak vissza, nem lévén azok „jószágok", de ilyirányú felfolyamodásuk kedvező elintézése kilátásba helyeztetett. Ígéret tétetett, hogy a király a három erdélyi nemzet szabadságait és jogait megtartja s a jász, kun és hajdú városok kiváltságait is helyreállítja. Kiterjedt az amnesztia a magyarországi illetékességű hadifoglyokra is. Intézkedés történt a háború okozta károk kárpótlásáról, az udvartól ünnepélyesen megerősítendő amnesztia kikézbesítéséről. A király megígérte a békeszöveg szerint, hogy mivel Magyarország és Erdély jogait és kiváltságait megtartja, nem enged semmit tenni az amnesztia

ellen. Végül az egyezség utolsó, 10-ik pontja leszegezte, hogy nincs akadálya, miszerint a jövő országgyűlésen a sérelmek előadassanak, vagy olyan javaslatok terjesztessenek elő, melyek a nemzet érdekében állóknak látszanak.

Kicsit részletesebben foglalkoztunk a szatmári béke létrejöttének kialakulásával, mint az előadásunk aránya szerint lehető lett volna, de kívánatosnak látszott, hogy a nemzeti mozgalom befejezésével tüzetesebben ismerkedjünk meg. A továbbiakban már ismét visszatérhetünk előadásunk megszokott arányaihoz.

A május 10. és 12-iki minisztertanácsok kívánságának megfelelően a május 26-án tartott konferencia tett egynéhány lényegbe is vágó módosítást a békeszövegen s ezt a szöveget ratifikálta a régenskirálynő s ez jelent meg nyomtatásban is a különböző történeti művekben.

A béke megkötésének tényét egész Európa igen jelentősnek tartotta. III. Károly uralkodása szerencsés előjelű bevezetésének vélte. 1711 május 27-én így írt az új uralkodó gr. Wratislawnak:

„Az az akaratom és különösképen arra kell ügyelni, hogy ezzel a nemzettel nagyobb megértéssel kell bánni s elejét kell venni azon panaszának, hogy a németek elnyomják; meg kell nekik mutatni, hogy bennük épp úgy megbízom, mint a többiekben s becsületben tartom őket. Szigorúan meg kell hagyni az ottani vezénylő tábornoknak, hogy az országban a legjobb rendet tartsák fenn s a zsarolásokat ne tűrjék; meg kell mutatni a magyaroknak, hogy őket pártatlan igazsággal és szeretettel akarják kormányozni."

A békét Pálffy kezdeményezése és Károlyi elhatározása hozta ugyan tető alá, de az új király fenti elhatározása, amely új korszakot vezetett be a magyar nemzet életében, Rákóczi legszemélyesebb eredménye volt. Ez bizonyítja azt, hogy bár a fegyveres ellentállás összeomlott s Rákóczi a kegyelemmel nem élvén, egyénileg mindent elveszített, de a legszemélyesebb munkája eredményeként nyolc éven át folyt nemzeti ellentállás Bécs új urát új kormányzati elv alkalmazására késztette.

A békét az ország is általános jó benyomással vette tudomásul. Még a munkácsi őrség is, amely egyedül képviselte a meg nem alkuvás elvét, kénytelen volt elismerni, hogy, ha lehet bízni az udvar ígéretében, akkor a szatmári békesség inkább jó, mint rossz.

A munkácsiak valóban kételkedhettek Bécs őszinteségében, mert Pálffy, még mindig aggodalmaskodva, lépéseket tett a két Rákóczihoz hű vár, Munkács és Ungvár megszerzésére. Igaz viszont, hogy erre az késztette, hogy ezidőben tört be Lengyelországból Mármarosba az idegenekből álló Charriére-ezred s híre járt, hogy a cár tényleg megsegíti Rákóczit. Az említett betörés azonban már csak a mozgalom utolsó katonai vállalkozása volt.

A békekötés Rákóczit nem érte váratlanul. De egyrészt nem értett egyet az udvarral való megegyezés eszméjével, másrészt József váratlan elhunytát Isten intő jelének tekintette s így elhamarkodottnak tartotta a fegyverletételt. Mivel az emigrációból nem látta tisztán a magyarországi helyzetet, sőt a kuruc sereg és az ország állapotát, mióta külföldön tartózkodott, határozottan optimisztikusan ítélte meg; egyre jobban elhatalmasodott benne az az ítélet, hogy Károlyit nem az ország, hanem a maga érdekei vezették a gyors békekötésnél.

Rákóczinak az volt a véleménye, hogy a béke végzetes szerencsétlenség, amely épp a törvényes szabadság felvirradásának napján tette a szabadságot lehetetlenné. Megírta ezt Károlyinak is és hangsúlyozta előtte, hogy a császár halálával a békekötés tárgytalanná vált. Tovább is ragaszkodott ahhoz, hogy a konföderáció csak a jövendőbeli legitimus királynak tesz esküt s akkor fogja letenni ő is azt. És ha addig tartózkodni is fog az ellenségeskedéstől, sőt ha ki is vonja az országból a hadait, az nem jelent belenyugvást, csak várakozást. Sőt

leszegezte azt is, hogy Husztot mindaddig megtartja, amíg erdélyi fejedelemségéről nem fog a törvényesen összehívandó nemzet törvényesen határozni.

Ezeknek az elvi állásfoglalásoknak azonban már semmi gyakorlati jelentőségük nem volt.

Rákóczi május 13-án utasította Esterházy Antalt, hogy gyűjtse össze a kuruc hadakat, foglaljon velük állást Ungvár és Munkács vidékén s tartsa be a fegyverszünetet. Ha azonban a támadó császáriaknak nem tudna ellentállni, akkor a hadakat hozza ki Lengyelországba.

Csak Munkács őrsége azonosította magát Rákóczi közjogi felfogásával. Kővár, Huszt és Ungvár május közepén megadta magát s Kassa már a szatmári gyűlés előtt kapitulált. Mikor Pálffy május 20-án Munkácsot körülzáratta s felszólította a szatmári egyezség értelmében a feladásra, hogy annak védői is elnyerhessék a kegyelmet, az őrség megkérdezte, hogy tulajdonképpen kinek is adják fel a várat, mert I. József halálával a trón megürült s ők csak az országgyűlés által megválasztandó királynak teszik le a fegyvert. Pálffy ostrom alá vette a várat s a munkácsiak közjogi kételyeit bejelentette Bécsben.

Bécsben azonnal felismerték, hogy ez a Rákóczitól származó álláspont egy új nemzeti ellentállás elvi alapja lehet. Tudták, hogy a fegyverletétel nem vonja maga után a lelkek pacifizálását is s ezért fokozottan kezdték figyelni Rákóczi külföldi tevékenységét, nehogy még egy felkelést robbantson ki Lengyelországból. Ez az aggodalom adott súlyt Bécs előtt Rákóczi és a cár találkozásának is. A bécsi udvar és a cár között a viszony nem volt a legrózsásabb. A kusza lengyel viszonyokba ismét mélyen belenyúlt a francia politika s az utóbbi Bécs nyugtalanságára lanszirozni kezdte Ágost német császárrá való megválasztását s ennek kapcsán Szobieszkij Konstantin herceg, vagy Rákóczi megválasztását a lengyel trónra. A diplomáciai játékok mestere, Versailles, még mindig nem ejtette ki Rákóczit eszközei sorából. Wilczek jelentette is Bécsbe, hogy megfigyelése szerint Rákóczi még mindig aktív politikai tényező, akit a cár és a francia udvar egyaránt támogat. Ily körülmények közt érthető, hogy az udvar fokozottan figyeltette Rákóczi emigrációjának működését.

A sokat várt találkozás a cárral május derekán Jaworowban végre megtörtént. A cár nagy tiszteletadással fogadta az emigrált vezérlő fejedelmet, Erdély hontalan uralkodóját. Tárgyalásaik során Rákóczi egyre jobban meggyőződött arról, hogy a cár is igen jelentős eseménynek látja József halálát s azt rögtön be is illesztette a cári külpolitikába. A svéd-török szövetség ellensúlyozására is igen alkalmasnak látszott a cár és miniszterei előtt, hogy Magyarország trónjára magyar származású király kerüljön. Ők Rákóczira gondoltak.

A szatmári békekötés és a fegyverletétel tényének híre azonban végzetesen lerombolta Rákóczi orosz reményeit. A hír az emigráció súlyát, jelentőségét máról-holnapra tragikus mértékben csökkentette. Hiába igyekeztek a béke és fegyverletétel jelentőségét Rákóczi és Bercsényi is kisebbíteni s hiába hangoztatták, hogy közjogi felfogásuk szerint Magyarországon interregnum van. A hívek és sereg nélkül maradt Rákóczi egyszerre súlytalanná lett. Még leghívebb küzdőtársa, rokona és kedvese, Szieniavszka is belátta Rákóczi ügyének további reménytelenségét s kijelentette, hogy ha a bécsi udvar megkéri, akkor szakít Rákóczival és a francia udvarral. Férje fel is kereste Wilczeket s felkínálkozott a császári érdekeknek. Amikor Szieniavszkij ezekben a napokban a cárt ebédre látta vendégül, már meg sem hívta Rákóczit…

Rontotta a cár és Rákóczi viszonyát az is, hogy az említett Charriére-ezred, mely egyedül jött ki Lengyelországba Rákóczi seregéből, arra a hírre, hogy a cár seregében kellene szolgálnia, feloszlott s így kiderült, hogy a Rákóczi által felajánlott katonai segítségnek semmi értéke sincs.

Időközben kiderült az is, hogy a francia udvar Des Alleurs információi alapján visszavonult a tavaly felajánlott orosz szövetség gondolatától s ezzel Rákóczi éveken át folytatott közvetítési kísérlete a cár és a francia udvar között haszontalannak bizonyult.

Egymás után semmisült meg minden ok, amiért Rákóczit a cár továbbra is számba vehető tényezőnek tekinthette volna. A diplomáciai téren minden lehetetlenre szívesen vállalkozó Rákóczi ekkor végső mentsvárul azt ajánlotta fel a cárnak, hogy közvetíteni fog közte és a porta közt. A cár ezt az ajánlatot el is fogadta. De a feladat megoldhatatlan volt Rákóczi számára…

Bármennyire vesztett is Rákóczi hétről-hétre súlyából s vált egyre jobban „köztiszteletben álló magánemberré, Bécs még mindig tartott tőle, annál is inkább, mert épp május és június fordulóján vált a bécsi udvar és Péter cár közt a viszony a címkérdés merev bécsi kezelése miatt szinte nyílt összetűzéssé. Bécsben mindenki Rákóczit okolta a viszony elmérgesedéséért. Már a május 31-én tartott bécsi minisztertanács úgy határozott, hogy meg kell nyerni néhány jelentős lengyel főurat, közte Szieniavszkijt is és el kell fogatni a magyar emigráció főbb vezetőit. Egy lengyel generális, bizonyos Ribinszkij vállalkozott is Rákóczi elfogatására, de Ágost király rideg elzárkózása miatt tervét nem merte végrehajtani. A minisztertanács megbízta Wilczeket, hogy tiltakozzék a cár előtt Rákóczi támogatása miatt s emellett gondoskodjék arról, hogy követtessék el merénylet a fejedelem ellen. Ugyanekkor Pálffyt is megbízták Bécsből, hogy keressen bérenceket, akik anyagi ellenszolgáltatásért Rákóczit és Bercsényit, vagy élve, vagy halva, de átszolgáltatják Pálffynak. Pálffy azonnal intézkedett, hogy gróf Wallis ezredes és Scholtz kapitány menjen Wilczekhez Lengyelországba s ott álljanak ezen célból annak a rendelkezésére. A „Wienerisches Diarium" indiszkréciója azonban a két tiszt küldetését leleplezte s így a haditanács kénytelen volt őket dolguk végezetlenül visszarendelni. Wallis azonban megkésve kapta a visszahívását s így lépéseket tett a merényletek előkészítésére. Talált egy idegen származású emigránsra, aki hajlandó volt azokat végrehajtani. Azonban valaki a tervet elárulta s Rákóczit idejekorán figyelmeztették. Hartl János ezredes, aki a végrehajtásra vállalkozott, jezsuita ruhában menekült Pálffyhoz Magyarországra. Erre a haditanács levette a napirendről a merényletterveket. Osztoznunk kell Lukinich Imre véleményében, aki megjegyzi, hogy „a Rákóczi-problémának a haditanács által tervezett megoldása, illetőleg erre vonatkozó kísérletezése nem tartozik a császári külpolitika történetének dicső lapjaihoz".

A szatmári béke végrehajtása körül a legnagyobb nehézségek az időközben eladományozott birtokok visszaadása körül mutatkoztak. A haditanács utasította a magyar udvari kamarát, hogy az időközben kegyelmet nyertek birtokai visszaadandók s az időközi birtokosok csak a kimutatható befektetések erejéig tarthatnak kártérítésre igényt. A bécsi kormányszervek most már politikai okokból őszintén óhajtották a békeegyezség pontos betartását s a birtokok visszaadását még Pálffy Jánostól is megkövetelték.

Mivel az egész békeokmányban ez volt a legkényesebb pont s az udvar itt kétségtelenül derekasan viselte magát, az udvar iránti bizalom nagy mértékben megerősödött s nagyban előkészítette a lelkeket arra, hogy megindduljon a nemzet és a dinasztia közt egy évtizedekig tartó, kölcsönös kompromisszumra alapított politika. A birtokviszonyok szerencsés kezű rendezése idézte elő az addig egységes emigráció felbomlását is.

Józsefet III. Károly spanyol király követte a trónon, aki már július 20-án megerősítette Barcelonában a szatmári békét s így az teljes érvényű lett. III. Károly még rosszallását is fejezte ki, hogy az április 29-iki szövegen Bécsben, az anyakirálynő ratifikálása előtt, lényegbemenően s hitelt rontóan változtattak.

A szatmári béke érvényes volt Erdélyre nézve is s azt ott még könnyebben végre lehetett hajtani, mint Magyarországon. Ennek következtében az erdélyiek, az egy Mikes Kelement kivéve, valamennyien elhagyták Rákóczit s visszatértek Erdélybe. Ki azonnal a békekötés után, ki pedig júliusban Lengyelországból.

Mint említettük, a békében biztosított „restitutio in integrum" s a béke végrehajtásánál tanúsított bécsi őszinteség szétrobbantotta a lengyelországi emigrációt is. Az emigráció egyik része elhatározását egy ideig a Rákóczi és a cár között folyó tárgyalások eredményétől tette függővé. Amint azonban ezek a tárgyalások eljelentéktelenedtek s amint a béke becsületes végrehajtásáról egyre több megbízható értesülés jött hazulról, az emigráció bomladozni kezdett. Május utolsó napjaiban egy erdélyi nemes, Gyulay Ferenc, nyitotta meg a Wilczeknél Jaroslavban kegyelemért jelentkezettek sorát. Őt követte Nedeczky Sándor. Június 2-án jelentkeztek Keczer Sándor, Huszár Imre, Hellenbach Gottfried, Sréter János, Haraszti Imre, rozsnyai Lányi Pál és Ráday Pál. Kevéssel utóbb Forgách Simon is jelentkezett, de végül is nem élt a kegyelemmel.

Bercsényi és Rákóczi a kegyelem elutasítása mellett határozott, Bercsényi - úgy hírlett - nem mert visszatérni Magyarországra. Nem annyira az udvartól tartott, hanem az őt meggyűlölt magyar uraktól.

Amennyire hitelt lehet adni a kegyelmet kérők vallomásainak, úgy látszik, hogy maga Rákóczi is komolyan foglalkozott egy ideig az amnesztia elfogadásának gondolatával. Ez azonban csak rövid ideig tartott s mikor hívei amnesztia-kéréséről értesült, valamennyit Szibériába akarta, a cárral küldetni. Ez a fenyegetés Wilczeknek tetszett a legjobban, mert ez teljesen lejáratta volna Rákóczit.

Rákóczi, aki nagyon könnyen reagált minden kis külpolitikai sikerre, épp június első hetében volt Bercsényi társaságában kihallgatáson Ágost lengyel királynál s attól, mint császári helyettestől, támogatást kértek és felajánlották neki a magyar koronát. Ekkor tisztázódott a francia és lengyel udvar közötti újabb együttműködés kérdése is. És ekkor határozta el a lengyel szenátus, hogy a Lengyelországban birtokos, vagy indigena magyarok mellett közben fog járni a bécsi udvarnál. Ekkor kötött egyezséget a cárral is Rákóczi, hogy közvetíteni fog közte és a porta között, viszont a cár szerződésre lép XIV. Lajossal s a portával kötött béke után fegyveresen támogatja Rákóczi ügyét.

Ennek a négy véletlenül találkozó kétségtelen diplomáciai sikernek hatása alatt Rákóczi ridegen kitartott eredeti közjogi álláspontja mellett és Bercsényivel együtt visszautasította a felajánlott amnesztiát. Mint mindég, most is túlértékelte a maga és a magyar ügynek a nemzetközi helyzet szemszöge szerinti politikai jelentőségét. Tévesen ítélte meg, az emigráció nézőpontjából ítélve, a kelet-európai eseményeket is, de ez mint Lukinich megállapítja - helyzetének természetes következménye volt s az adott helyzetben minden emigráns politikus hasonlóképpen cselekedett volna. Más lapra tartozik azonban, hogy külpolitikai reményeiben most is, mégpedig nagyon hamar, súlyosan csalatkozott.

A hazatérni akaró s útlevelet és amnesztiát kérő emigránsok száma egyre növekedett. Az 1711 július 18-iki minisztertanács meg is adta ezeknek az elkésve jelentkezetteknek is az amnesztiát. Bercsényit azonban már kizárta az amnesztiából. Rákócziról ekkor még nem döntött.

Augusztus 20-án az amnesztiában részesült emigránsok elváltak Rákóczitól s haza indultak Magyarország felé. A fejedelem és Bercsényi magára maradt néhány személyes hívével s ezután ez a fáradt kis csapat képviselte a külföld előtt a nemzeti királyság hagyományaiból kisarjadt magyar közjogi álláspontot…

Rákóczi hajlott azon nézet felé, hogy Károlyi anyagi érdekből kötött békét s ezzel árulója lett a nemzeti ügynek. A kurucszellemű történetírás ezt a véleményt pedig köztudattá szélesítette. A ma távlatából úgy látjuk, hogy Károlyi megszegte ugyan azt az esküt, amit a fejedelemnek több ízben is és a konföderációnak is letett. Viszont kétségtelen, hogy 1710 végén már a kurucság nem jelentette a magyar és erdélyi nemesség többségének politikai meggyőződését, s kétségtelen az is, hogy a szatmári béke, amely Károlyinak a legegyénibb műve volt, biztosította a nemzetnek alapjogait és ősi alkotmányát és elejét vette a nagyobb szabású önkényes uralkodói intézkedéseknek. Így legalább annyi érvet lehet mellette felhozni, mint ellene. Azonban az kétségtelen, amit a kortárs Cserey Mihály írt róla, hogy „használt neki, hogy rebellis volt", mert a nagy anyagi érzékkel rendelkező Károlyi már a béketárgyalások alatt alku tárgyává tette a maga anyagi kárpótlását is…

Rákóczi, amint azt már érintettük, minden reményét a cárba vetette. Május 10 óta a Jaworowhoz közeli zaluzei kastélyban várt a cárra. Itt találkozott Rákóczi öt és fél év után feleségével ismét. Az asszonyról sok rosszat beszéltek, Rákóczi pedig még mindég nem szakított immár egy évtizedes szerelmével, Szieniavszkával. Ugyan úgy látta, hogy utóbbihoz inkább politikai szerelem fűzi, mint valódi, de azért a két asszony közelsége s számára teljesen idegenné lett felesége jelenléte, meglehetősen kellemetlen volt számára. Rákóczi tűrhetetlennek tartotta, mint önéletírása írja, a kettőjük erkölcse, kedélye és életmódja közötti nagy különbséget, feleségének komolysággal váltakozó könnyelműségét, pazarlásba átcsapó nagylelkűségét, rendetlen költekezését, szokatlan életmódját és a környezetében élő nők besúgását, pletykáját, amely kettőjük viszonyát már a házasság legelső éveiben is megzavarta.

Szieniavszka a feleség közelében is fenntartotta legbelsőbb kapcsolatát Rákóczival. Sűrűn hívta magához s Rákóczi az akkori korra annyira jellemző könnyelműséggel adta oda magát a megszokássá rögzült kaland folytatásához. Ez elől nem is térhetett ki, megkívánta társadalmi állása és rangja. Korának gáláns Európája vele sem tett kivételt. Maga írja „mindenütt külső kitüntetéssel fogadtak Lengyelországnak mindenünnen összesereglő mágnásai; vendégeskedések, lakomák, táncvigalmak elegyedtek a komoly dolgokkal; de ezen hiábavalóságok és az idő bünös eltöltése nem szabott határt az én rosszaságomnak; aki titkolva közbotránynyszámba menő életmódomat, házasságtöréseimet és világi szeretkezéseimet folytattam, nem annyira gyarlóságból, vagy természetes hajlandóságtól vezetve, mint inkább állásom kötelezettségéből és érdekéből folyólag, amelyek sem az állami, sem a magánügyeimre való tekintettel nem ajánlották, sőt meg nem engedték megszakítani azon összeköttetést, melyet már nyolc éve fenntartottam". Ez a viszony számára hova-tovább kényelmetlenebb lett s mikor a magát a politika és Rákóczi közt megosztó Szieniavszka Rákóczit elejtette, Rákóczi is örömmel szakított vele. De nejéhez már nem tudott közeledni többet.

Rákóczinak egyszerre szakadt a nyakába az országból való kiszorulás, a szatmári béke, a majtényi fegyverletétel, csalatkozása a francia-orosz és orosz-török relációkban való közbenjárásban, a vele kiemigráltak nagy részének visszatérése és a szerelmi s családi élet ezer kis kellemetlensége. Ezek a hónapok valóban a megaláztatások hónapjai voltak.

Rákóczi május közepén tárgyalt a cárral s tárgyalása után, amikor még a cár sem a szatmári békéről, sem a fegyverletételről, sem a francia huzavonáról nem tudott, nagyon nagy reményekkel telt el. Ekkor tartotta az utolsó szenátusi ülést a vele kitávozott kilenc szenátorral. A Zaluzén tartott tíznapos szenátusi tanácskozás elsősorban a József halálával bekövetkezett helyzettel foglalkozott s arra az álláspontra helyezkedett, hogy a királyválasztásig minden elhatározással várni kell.

Rákóczi több ízben tárgyalt a cárral, akinek hangulata a kapott hírek szerint változott. Rákóczi személye iránt azonban mindég barátsággal viseltetett, sőt a csatatérre indulásakor Rákóczi

invitálását is elfogadta s június 11-én Wysockán Rákóczi vendége volt. A cár, aki nem vetette meg a szeszes italokat, alaposan felöntött Rákóczinál a garatra s így nem csodáljuk, hogy Rákóczi előtt oly kijelentéseket tett, miszerint saját előnyeinek feláldozásával is kész békét kötni, csakhogy egész erejével és személyesen is megsegíthesse Magyarországot és Rákóczit. Egy más alkalomkor az alaposan bepálinkázott Ágost király is minden jót ígért Bercsényinek, miközben alig tudták feltenni hintójába. De az emigrációt már csak a beszeszelt államférfiak hitegették. Amikor kijózanodtak ezek, akkor lényegesen másként intézték a dolgokat.

A kijózanodva másként cselekvő államférfiak tettei aztán felébresztették Rákóczit is rózsaszínű álmodozásából. Június 18-án őszintén megírta véleményét Fiervillenek, Franciország követének. Gyanújának adott kifejezést, hogy az egész orosz üggyel csak azért bízták meg Párisban Vetésit, hogy eltávolítsák onnan minél messzebbre. Vele, hogy elvesztette a magyarországi háborút, úgy bánik a francia udvar, mint a kicsavart citrom héjával. Kérte, hogy legalább híveiről gondoskodjanak. Még aznap utasította Vetésit, hogy sürgősen menjen vissza a francia udvarba s kérje, hogy küldjék Fiervillet melléje Des Alleurs utóda gyanánt.

Vetési ekkor már ismét Párisban volt, de Torcy külügyminiszter nem hogy a királyi audiencia elől elzárkózott, de még csak azt sem igérte meg, hogy Vetési emlékiratát bemutatja neki.

Amint az orosz remények előbb a francia huzavona miatt, utóbb a kútbaesett portai közvetítés sikertelenségeért hirtelen lohadni kezdtek, Rákóczi ismét a francia udvarnál keresett újabb reményt. Mivel a nyugati harctéren még javában folytak a csaták, azt remélte, hogy XIV. Lajos végül mégis csak befoglaltatja őt a békébe. Amily mértékben távolodott lélekben az orosz orientációtól és közeledett a francia felé, oly mértékben vett erőt a vágy rajta, hogy Lengyelországot elhagyja és áttegye működése színterét Franciaországba. Lengyelországban különben a helyzete részben anyagi okokból, részben felesége közelsége miatt, részben a még mindig nyugtalan politikai helyzet kapcsán, egyre kellemetlenebbé lett. A közeli visszatérés reménye egyre távolabb jutott. Június 24-én Munkács őrsége is megadta magát s ezzel a hazában már egy talpalatnyi hely sem szolgált Rákóczinak még reménybeli bázisul sem.

A francia reményekben nagyon hamar csalatkoznia kellett. Vetési már július 12-én értesítette, hogy Torcy mily ridegen nyilatkozott az ügyről, mikor kijelentette, hogy XIV. Lajos nem segítheti tovább Rákóczit, mert maga is békülni akar. Rákóczi, aki uralkodóból alattvaló lett, különben is olyan most már, mint az a püspök, aki molnárságot vállalt, mondta a francia diplomata. Rákóczi erélyesen tiltakozott válaszában az ellen, hogy ő alattvaló s még mindég azt az álláspontot foglalta el, hogy az orosz cárral benyomul Erdélybe s elfoglalja annak fejedelemségét. De csak akkor fog munkába, ha XIV. Lajos most már tényleg szerződik vele, mint Erdély fejedelmével. Arra is utasította Vetésit, hogy az esetben, ha nem szerződnek vele, legalább azt tudja meg, hogy miként fogadnák őt a francia udvarban, mert egyrészt ínségben szenved s jaroszlói uradalmát már kénytelen volt elzálogosítani, másrészt mert élete az orvgyilkosságra kész Ribinszkij lengyel tábornok és Lubomirszkij herceg miatt nincs biztonságban.

A francia csalatkozást követte az orosz. Előbb csak arról értesült, hogy a portára küldött követe el sem jutott addig, hanem a moldvai vajda elfogta és leleplezte. De kevéssel utóbb arról is értesült, hogy a cár tragikus vereség után kénytelen volt a törökkel békét kötni. Augusztus 21-én találkozott ismét a visszatérő cárral, de, kevéssel előbb még hatalmas szövetsége csak egy leromlott éhes kis csapattal tért meg a török csatából.

Ezzel megsemmisült a török-orosz háború diadalmas befejezése utánra remélt orosz-kuruc betörés reménye és az orosz-francia magyarbarát szövetkezés hite is. A cár nagylelkűen újra megismételte, hogy Ukrajnában Rákóczinak és társainak nagy területet bocsát rendelkezésre,

de Rákóczi az ajánlat elfogadása elől most is kitért. Egy nappal előbb bomlott fel a magyar emigráció. Rákóczi sorsa mélypontra jutott.

Ilyen körülmények közt a lengyelországi időtöltés céltalannak látszott. Bármily kevésre is becsülte őt Torcy és bármily ridegen zárkózott is el most támogatása elől emiatt a francia udvar, mégis több lehetőséget látott a francia-német csatatér közelében. Különben is XIV. Lajos kedvesebb volt Vetésihez, mint minisztere s augusztus 4-én biztosította őt Rákóczi további támogatásáról. Így egyedüli reménye Rákóczinak az maradt, hogy a nyugati békébe fogja ügyét bevétetni a legkeresztényibb király. Anyagi helyzete, családi viszonyai, a magyarországi belső helyzet a keleti remények teljes összeomlása egyaránt azt tanácsolták, hogy siessen mielőbb Franciaországba.

Ezért úgy határozott, hogy a cárt elkíséri a Dancka közelében levő Elbingbe s onnan, minden eszközt megragadva, átmegy Franciaországba. A cár hajót is bocsátott rendelkezésére s a Visztulán a cár kíséretében el is indult észak felé. Rákóczi augusztus 24-én még részt vett egy oly lakomán, amelyen Szieniavszka is jelen volt. Másnap azonban már örökre búcsút vett élete nagy szenvedélyétől, aki egy évtizeden át állt mellette a támogatás minden fajával. Önéletírásában Rákóczi úgy emlékszik meg az elválásról, mint felszabadulásról a megrögzött bűnös viszonyból, de megvallja, hogy akkor azt nem látta bűnnek s a válás pillanatában döbbenhetett rá igazán, hogy milyen messze esik a jövőben mindattól, ami egy évtizeden át az egész életét betöltötte: hazájától, híveitől, nemzetétől és az „asszonytól" is.

Felesége követni akarta Rákóczit, amikor az augusztus 29-én hajóra szállt, hogy a cárt felkísérje a Balti tengerhez. Rákóczi azonban szabadulni akart mindentől, ami a múltra emlékeztette s ami őt szabad mozgásában gátolta volna. Felesége elájult, amikor elolvasta férje levelét. Rákóczi arra kérte, hogy ne jöjjön vele, hanem maradjon, mert remélte, hogy mielőbb visszajöhet. Úgy látszik, az ideges és víziókkal küzdő szegény asszony megérezte, hogy ura nem fog egyhamar visszatérni. Nem is látták többet egymást az életben. Bizonytalanságban és boldogtalanul nézett céltalan élete elé a jobb sorsot érdemelt Mária Amália Sarolta hercegné. Egyetlen vigasztalása lehetett asszonyi csalódásában, hogy Szieniavszka is örökre elvesztette Rákóczit…

Míg Rákóczi kalandos körülmények közt utazott északra lefelé a Visztulán, Jaroszlóban lassan kialakult a visszamaradottakból az első emigrációs telep, melynek feje Rákócziné és Bercsényi volt. Többen ott is haltak meg. Így lett Jaroszló az évtizedekig húzódó magyar emigráció vándorlásának első szomorú állomása.

A fejedelem a hajóutazás alatt szokatlan vidám és ifjú volt. A hajók zátonyra kerültek és összetorlódtak. Ő a veszély pillanatában is víg volt. Átugrott egyik hajóról a másikra s míg a hajósok kétségbeesetten küzködtek, ő teli boros flaskójából itatta őket. Valami nagy felszabadulás öntötte el. Szabadulás az évtizedes asszonyi lekötöttségből és szabadulás abból a házaséletből, amely évek alatt is csak meghitt napokat és keserves éveket nyújtott neki. Felszabadult az évtizedes mindennapi államgondok tömege alól s fiatal férfiúsága ömlött végig rajta. Hisz ilyen eseménydús élet után is még mindég csak harminchat éves volt.

A tizenkét napos hajóutat a cár állandó vendégeskedéssel és mulatással töltötte el s alig értek Thornba, útjuk első hosszabb pihenőállomására, a cár folytatta mulatását a szárazföldön is s Rákóczit is magával vitte a „fejedelmi álláshoz teljesen méltatlan csapszéki mulatozáshoz".

Péter Thornból Karlsbadba ment s hátrahagyta Thornban Rákóczit és feleségét. Katalin cárné már az úton „benső nagyrabecsüléssel és udvarias eljárásával nagy jóindulatot" tanúsított Rákóczi iránt s ezért Rákóczi, nehogy a férj távollétében a pletyka szájra vegye őket s ezzel elrontsa jó viszonyát a cárral, előre megbeszélte Péterrel, hogy ő sem marad Thornban, hanem Danckába megy s onnan Berlinbe próbál jutni.

Rákóczi már hetek óta foglalkozott azzal a gondolattal, hogy proponálni fogja Berlinben Magyarországnak a német birodalomhoz való csatolását, csakhogy függetleníteni tudja azt az örökös tartományoktól s megkísérti elérni, hogy a bujdosókat befogadják Poroszországba. Remélte, hogy ott az angol-holland közbenjárást is felelevenítheti s lépéseket tehet az erdélyi fejedelemség visszaszerzésére és a magyar ügynek az európai békekötésbe való befoglalására.

Rákóczi, míg magyar ruhái helyett francia ruhákat készíttetett s különben is felkészült az útra, mégis két és fél hetet töltött Thornban. Bercsényi sokat várt Rákóczi és Katalin asszony találkozásaitól, amiket Rákóczi nem is kerülhetett el. Az volt a véleménye, hogy az asszonyon keresztül lehet a legjobban lekötni a magyarok mellett a cárt. Rákóczi azonban látta, hogy a cárnéval való időzése céltalan s inkább veszedelmes, mint okszerű s amint elkészült, október elsején egy orosz tiszt neve alatt továbbindult Dancka felé.

Danckában, mely város a lengyel korona fennhatósága alatt állott s igen szíves viszonyban állt a francia udvarral, báró Bezenval francia követ vendége volt. Már előbb útlevelet kért gróf Sárosi néven a porosz udvartól, amit szeptember 22-ről keltezve meg is kapott. Azonban figyelmeztetés is jött az útlevéllel, hogy megjelenése Berlinben nem kívánatos, mert a porosz királyt igen kellemetlen helyzetbe hozhatja.

A bécsi udvarnak sikerült Rákóczi tervezett karlsbadi és berlini útját egyaránt meggátolni. Így tehát Danckában maradt. Nem volt más dolga, mint figyelni az európai politikai eseményeket s olykor egy-egy levélben fenntartani az érintkezést az emigráció más tagjaival s főleg Vetésivel. Bár anyagi viszonyai nem engedték meg, hogy fényűző és zajos életet éljen, de azért az élet világi örömeit itt is megtalálta. „Az új társaságok új barátságokat szereztek" vallja önéletírásában „ezek megszerezték a vonzalmat, amelyből szerelem állott elő és ez hány bűnt szült és hányfélét, nem titok előtted Uram". Rákóczi egy évvel utóbb Anglia partjairól írva Bezenvalnak, levelében meg is nevezi az illetőt: „la petité Faniche". Úgy látszik, hogy Danckában kedvelték a magyarokat. A bujdosó Balassa Bálint mintegy 120 évvel előbb szintén Danckában talált vigasztalóra, mikor megírta énekét, „kit egy citerás lengyel leányról szerzett".

Rákóczit Danckában is rossz hírek fogadták. Vetési megírta, hogy a havidíját leszállították 20.000 livrere s ha nem jön Párisba, akkor alig számíthat közepes kegydíjnál többre. Klement Londonból küldött rossz hírt. Strafford és Robinson lordok figyelmeztették, hogy most már egészen más Rákóczi állása, mint volt a szatmári béke előtt s így nem lehet közbenjárni érte Bécsben. A fejedelem erre a hírre vissza is hívta Klementet Londonból. Vetési egyre sürgette Rákóczit s minden elkésett pillanatot helyrehozhatatlan késésnek állított.

Rákóczi a figyelmeztetésre újra élénk diplomáciai levelezésbe fogott. Írt XIV. Lajosnak, kérve őt, hogy foglalja be az általános békébe. Fiának elhunyta felett pedig külön levélben fejezte ki részvétét. Írt V. Fülöp spanyol királynak. Írt Torcynak is. November 9-én pedig átment Elbingbe, hogy ott ismét találkozzék a cárral.

Ez a találkozó nagyon aggasztotta Bécset, ahol ekkor kapták kézhez a négy évvel előbb kötött varsói szerződés hiteles szövegét s megdöbbenve értesültek belőle, hogy a cár garantálta Rákóczinak az erdélyi fejedelemséget. Rákóczitól még komolyan tartottak s még mindég hitelt adtak az olyan kósza szóbeszédnek, hogy tavasszal Rákóczi 30.000 emberrel fog betörni az országba.

Bercsényi nagyon félt attól, hogy Rákóczi száműzi számításaiból a cárt. De a helyzet épp a fordított volt. A cár változott meg Rákóczi irányában. Unta előterjesztéseit s mindössze egy udvarias Pétervárra hívással fizette ki Rákóczit. De Rákóczi most már végérvényesen kiábrándult az orosz délibábból. A cár úgy is távozott el, írja Bercsényi, mintha Rákóczi elől szökött volna. Bercsényi még mindég Moszkvába vágyakozott. Rákóczi azonban Páris mellett döntött. Megírta barátjának, hogy jobban bízik a franciában, mint az oroszban s nem akar

kíséretestől együtt Szibériába jutni, összeköttetéseit a cárral nem hanyagolta el később sem, mert nem lehetett tudni, miként végződik az újabb orosz-török háború. De ez már csak tesséklássék összeköttetés volt.

Amikor Rákóczi visszatért Danckába, utasította szűkre szabott udvarát, amely addig Elbing és a Frische Haff közt szállt meg, hogy jöjjön Danckába. Bercsényi még mindig Oroszországba kívánkozott, de Esterházy Antal nem akart oly messzire menni. Az emigráció anyagi helyzete egyre kétségbe ejtőbb lett. Bercsényi az udvartartására szükséges évi 18.000 forintot már nem tudta előteremteni. Forgách Simon már kevéske ékszereit fogyasztotta, de közel járt ahhoz, hogy „forgácsot rágjon". A nemes ifjak csizmája lerongyolódott, de nem akartak Rákóczi hűségéről elmozdulni. Szerencsére XIV. Lajos kifizettetett hátralékából 50.000 livret s így Rákóczi tudott Forgáchnak, Esterházynak és Csáky Mihálynak 1000-1000 forintot küldeni. De kérve-kérte őket, hogy ne költekezzenek.

Vetési kétségbeesve sürgette Rákóczit, hogy siessen Párisba, ahol bár megjelenésének nem nagyon örültek volna, mégsem tudták megérteni, miért késik. De Rákóczi azt hitte, hogy Vetési túl heves. Mire Vetési sértődve ajánlotta fel lemondását. Rákóczi még mindég bízott abban, hogy igényeit az egyetemes béketárgyalásokon érvényesítheti.

Vetési nyíltan megírta Rákóczinak, hogy csak magáról és erdélyi fejedelemségéről igyekezzék gondoskodni, mert Torcy már december 23-án kijelentette, hogy nincs már magyar köztársaság s nincsenek szövetkezett rendek. Rákóczi minden reményét a közeledő utrechti békekongresszusba vetette. Intette is Klementet, akit Londonból Hágába rendelt, hogy járjon a francia követek kezére, mert azok képviselik a magyar ügyet.

Forgách, Esterházy, Csáky ezalatt magyarországi betörési tervekkel foglalkozott. Törökországból szedett hadakkal akarták megkísérteni a Magyarországra való betörést. Bercsényi azt hitte, hogy jó alkalom lenne, ha a török csapatok a Magyarországon keresztül hazafelé vergődő XII. Károly svéd királyhoz csatlakozva nyomulnának be Magyarországba. De ezek a tervek most nem érdekelték közelebbről Rákóczit.

Természetes, hogy Rákóczi, ha álnév alatt is élt Danckában, nem rejtőzködhetett el a bécsi udvar kémei elől. Házában megfordult a francia és a bajor követ, a kulmi püspök és palatínus, a korona maréchalja, az olivii apát, az ország kincstartója, a meávi sztaroszta. Kiléte nem maradhatott tehát titokban. Mint Márki írja, még mindég valaki volt. Így a bécsi kémek is közelébe férkőzhettek s nem egyszer társaságában is megfordultak.

Közben Magyarországon minden ment a maga törvényes rendjén. A Bécsbe bevonult Károly spanyol király közben a német birodalom koronás császára lett. Károly összehívta a magyar országgyűlést, de az örökös királyság 1697: II. t.-cikke alapján, amelyet Rákóczi soha nem ismert el. Már ezért is hiába remélték egyesek, hogy Rákóczi megjelenik az országgyűlésen és leteszi ott a hűségesküt.

III. Károly március 30-án végleg megerősítette a kancellárián addig visszatartott békeokmányt. Április 15-én a szent koronát hazaküldte Pozsonyba. Május 7-én leérkezett a béke megerősítése. Bizonyossá vált mindenki előtt, hogy az új császár-király kiadja a hitlevelet, megkoronáztatja magát, teret ad a sérelmek előadásának és orvoslásának s alkotmányosan fog uralkodni. A rendek, bár a horvátok már március 9-én elismerték a leányág örökösödési jogát, a hitlevél IV. pontjában kimondták, hogy Károly halálával a szabad királyválasztás joga visszaszáll a nemzetre. Május 22-én meg is koronázták III. Károly személyében az első elismert örökös királyt.

Az országgyűlés nagyon várta Rákóczit. Egyszer már négy svadrony díszes lovasságot is küldtek elébe, mert híre jött, hogy útban van a koronázásra. Károlyi még mindég nagy hévvel

sürgette Rákóczi számára a kegyelem megadását. Az ország közvéleménye azt tartotta, hogy Rákóczi hazajövetele azt jelentené, hogy őt és a nemzetet pártfogásukba vették a külső hatalmak. Épp ezért tartott még az udvar Rákóczi befolyásától s nyomozott nagy szorgalommal Rákóczi levelei után. Rákóczi azonban kijelentette, hogy senkinek sem küldött be levelet, nehogy bárkit is kellemetlenségbe keverjen.

Nagyobb zajjal járt a vallásügy tárgyalása, mert a protestánsok így akarták az utrechti kongresszus figyelmét a magyar ügyre terelni s azt európai kérdéssé tenni. A kongresszus elnapolása azonban derékba törte az ilyen reményeket s azt a várakozást is, hogy Rákóczi a külhatalmak támogatását bírva, hazajön.

Július 30-án készült el az a törvényjavaslat, amely a hat héten belül nem jelentkezett Rákóczit, Bercsényit, Esterházy Antalt, Forgách Simont és Vay Ádámot rebelliseknek nyilvánította, a kegyelemből kizárta és örökre száműzte.

A porosz udvar ugyan megkísérelte a közbenjárást, hogy Rákóczi és pártja kegyelmet kapjon. De ezzel elkésett. A közbenjáró Bartholdy porosz és Lintolo holland követnek, a nagyszombati tárgyalásokról is ismert Seilern miniszter azt felelte, hogy annyit kérnek, mintha Rákóczi győztes és nem legyőzött lenne. Különben is neki lehet köszönni, hogy a dinasztia elveszítette a spanyol királyságot s kijelentette, hogy most is ismerik Bécsben Rákóczi legújabb konstantinápolyi és utrechti működését. Károlyi most már hiába sürgette a Rákóczi javait biztosító béke törvénybeiktatását. Inkább Károlyit emelte Károly grófi rangra.

Augusztus 2-án a pestis miatt szétment az országgyűlés. Ha nem is végzett sokat, de a rajta betartott alkotmányos formák mégis hazacsaltak néhány újabb emigránst. Így vált meg most Rákóczitól a három Perényi, Szúnyog György, Ilosvay László s pár nap múlva a negyedik Perényi is. Rákóczit egyre nehezebb helyzet elé állította a maga és felesége ellátása. Ezért elhatározta, hogy elbocsátja azt a 60 nemes ifjat, akik eddig követték s akik eddig szegényesen éltek jaroszlói uradalma hozadékán. Az elbocsátás hírét az ifjak keserves sírással hallották. A török befogadta volna őket, de oda nem akartak menni. Végül is Ágost királynak ajánlotta be nemes ifjait és testőreit Rákóczi. Ágost fel is fogadta őket s 1716-ig szolgálatában tartotta őket, mint magyar gárdistákat. A nemes ifjak egy része novemberben megunta a nyomorgást és kegyelmet kérve hazatért Magyarországba. Néhányat azonban Rákóczi közülük és az öregek közül előre küldött Párisba. Már júliusban végleg elhatározta ugyanis, hogy kimegy Párisba. Oly kevés volt a pénze, hogy Lengyelországban nem segíthetett a bujdosókon s a saját fenntartása is gondot okozott már.

Sokat várt Rákóczi az ultrechti kongresszustól, amelytől remélni lehetett, hogy rendezi Európa vitás kérdéseit. A magyar szövetkezett rendek sérelmei I. József halálával megszűntek, így hát az erdélyi fejedelemsége visszaállításának kérdését akarta mindenképpen bevétetni a tárgyalás anyagába. Klement és Vetési azonban hiába magyarázták az Utrechtben tárgyaló protestáns hatalmaknak, hogy a magyarok és protestánsok szabadsága Erdély helyreállításától függ. Azok már jól látták, hogy Rákóczinak és a vallásszabadságnak az ügye már két egymástól teljesen független dolog, amit nem lehet az erdélyi fejedelemség ügyén keresztül egymással junktimba hozva európai üggyé tenni.

A kongresszuson megjelentek inkább a szatmári béke elismerését tanácsolták Rákóczinak s ha mondtak is sok szépet, nem adott egyik sem semminemű kötelező nyilatkozatot. A fejedelem ismét széleskörű diplomáciai tevékenységet fejtett ki. De súlya most már nem volt. Ahol reagáltak szavaira, az udvariasság volt s ahol pillanatokig foglalkoztak is személyével s az általa kért dolgokkal ott a nemzetközi politika pillanatnyi érdeke kívánta azt meg. Klementen és Vetésin kívül a porosz Jablonsky szuperintendens is forgolódott Rákóczi és a protestánsok ügye körül, de minden következmény csak az volt, hogy június elején a protestáns biztosok

foglalkoztak egy önálló ülésen a magyar protestánsok dolgával. Az eredmény azonban itt is elégtelen volt, mert a többség azt határozta, hogy a magyar protestánsok dolgát függetleníteni kell Franciaországtól és Rákóczi ügyétől.

A helyzet egyre változott. Októberre már úgy látszott, hogy Hollandia és Anglia is különbékét köt Franciaországgal. Klement azonnal Londonba is utazott s talán ez is közbenjátszott, hogy Rákóczi is búcsút mondott Lengyelországnak s 1712 november 9-én hajóra ült, hogy Franciaországba hajózzék s ott, az európai nagypolitika boszorkánykonyhájának közvetlen közelében, próbálja meg biztosítani a maga igényeinek elismerését.

A fejedelem most már csak Erdélyt akarta. Erdélyt, amely nélkül nem biztos a magyar szabadság. Nagy külpolitikai koncepció, a francia, lengyel-orosz, magyar szövetség, amelyek évszázados útmutatások nyomán sarjadtak ki benne, összeomlottak, de elevenen élt még mindég a nemzeti politika hagyománya: amíg Habsburg ül a magyar trónon, szükség van az önálló Erdélyre…

MÁSODIK FEJEZET
Rákóczi Franciaországban

Nemcsak külpolitikai okok tették indokolttá Rákóczi gyors elutazását, hanem az a körülmény is, hogy a lengyel udvar értesítése alapján tudta, hogy személye biztonsága Danckában tovább nem garantálható. Viszont a legnagyobb zavarban volt, hogy milyen hajón tegye meg az utat. XIV. Lajos megtiltotta a francia hajóknak, hogy a Balti-tenger kikötőit látogassák s így Danckába sem jött francia vitorlás. A hollandok, a bécsi udvar szövetségesei, mégsem szállíthatták Rákóczit, a császár ellenségét. Szerencséjére Anglia ekkor már kilépett a szövetségből s az angol királynő, Anna, aki nagy tisztelője volt a fejedelemnek, nem gördített akadályt az elé, hogy Rákóczi angol lobogó védelme alatt távozzék Lengyelországból. Az épp akkor Danckába küldött angol követ maga ajánlotta fel Rákóczinak, hogy vegye igénybe a „Szent György" nevű vászonszállító angol vitorlást. A kiadatás veszélyétől tartó fejedelem különböző ürügyek alatt kísérete legnagyobb részét előre a hajóra küldte, de maga közvetlen környezetével, Kisfaludi Boldizsárral, Mikes Kelemen úrfival s Szatmári Király Ádámmal, a megszokott életet élte, hogy utazása felől minden gyanút eltereljen. Csak november 9-én éjjel, amikor remélni lehetett, hogy a szél fel fogja végre duzzasztani tudni a vitorlákat s így a hajó kifuthat a kikötőből, szállt Rákóczi is a hajóra.

Az indulás izgalmában azonban az egyik vasmacska kötele elszakadt s így a hajó csak három napi veszteglés után tudott végre kiindulni a nyílt tengerre. Ez alatt szökése híre rohamosan terjedt szanaszét s már azt beszélték, hogy IV. Frigyes dán király a bécsi udvar kérésére fel fogja tartóztatni a hajót.

A nyílt tengerre való kijutás a kellemetlen ellenszél miatt három napig tartott. Az utazás azután sem volt kellemes. A novemberi viharos szelek miatt a Balti- és az Északi-tenger kisebb vitorlások számára nem volt biztonságos. Egy ízben szinte a sziklás parthoz vágta a vihar a hajót s bizony Rákóczinak is meg kellett ragadnia a vitorlák köteleit. A Sund-szorosban Kjöbenhaven, a dán főváros kikötője előtt 25 dán hadihajó horgonyzott. De a hajó úgy itt, mint Helsingőrnél, ahol a szokásos vámot kellett megfizetni a dánoknak a szoroson való áthajózásért, szerencsésen átjutott. Rákócziék a hajó belsejébe vonultak s a kapitány, akit ismertek is a dán vámtisztek, letagadta, hogy idegenek is vannak a hajóján. Ezzel a letartóztatás veszélyén túljutottak.

Az igazi veszély azonban még csak most következett. A hajó olyan viharba került, hogy a hajó alsó szobáiba zuhatagként ömlött be a víz. A másfélnapos viharban már a kapitány is hajótörésre számított. Rákóczi, aki úszni nem tudott, elkészült a halálra. A vihar elülte után a szél szembefordult menetirányukkal s így le kellett arról mondaniuk, hogy közvetlen Angliába menjenek s a kapitány Norvégia felé fordította hajóját, hogy élelmiszerkészletét ott kiegészítse. Végre december 2-án kedvező szél kerekedett s így a norvég kitérés mellőzésével újra Anglia felé fordulhattak.

Ötödikén újabb ijedtségen mentek át. Egy ágyúkkal felszerelt hajó állta útjukat. Azt hitték, hogy holland hajó és Rákóczit akarja letartóztatni. Majd svéd kalózokra gondoltak. A nagy ijedelem csak akkor oszlott szét, amikor kiderült, hogy feltartóztatójuk francia hadihajó és holland hajókra vadászik. Útjukat folytatva csakhamar megpillantották Anglia partjait. A kapitány előbb azt hitte, hogy a viharban irányt tévesztett s nem Hullba, hanem Edinburgh felé jutott. De csakhamar meggyőződött, hogy jó helyen jár s kevéssel utóbb a hulli kikötő előtt horgonyt is vetett.

A veszedelmes tengeri utazást Rákóczi jól, megbetegedés nélkül bírta s mint Bezenvalhoz írt levelében írja, minden szenvedését elfelejtette, midőn feltűntek előtte az angol partok.

Az angliai kitérést Bezenval tanácsolta Rákóczinak. Amióta Franciaország kiegyezett Angliával, Rákóczi arra számított, hogy Anglia és Franciaország közösen fog ügyében a szükséges időben közbenjárni. Magának is szándékában állt, hogy Anna királynőt felkeresse s az addig irányában tanúsított jóindulatát megköszönje. De ezt tanácsolta neki XIV. Lajos is, akit pedig Rákóczi mindég a legtöbbre tartott Európa összes uralkodója közt s aki londoni követét is megbízta, hogy a magyar ügyet Angliában a legmelegebben támogassa.

Anglia partjain érte Rákóczit nyugati útjának első csalódása. A hajónak, mivel Lengyelországból, tehát pestises vidékről jött, negyven napig kellett vesztegelnie. Rákóczit ez az időfecsérlés kellemetlenül érintette s azonnal írt a külügyek államtitkárának, Bolingbroke viscountnak, kérve azt, hogy eszközöljön ki számára egy más hajót a királynőtől.

A királynő még egy héttel Rákóczi megérkezése előtt igen barátságosan nyilatkozott Rákócziról s miniszterei előtt késznek nyilatkozott Rákóczi magánjavainak visszaszerzésénél közbenjárni, ha az lemond az erdélyi fejedelemségről és ha azt a kongresszuson Franciaország is kérni fogja. Bolingbroke ekkor azonnal átküldte Klementet Franciaországba, hogy ott készítse elő az udvart Rákóczi támogatására és ellátására. De amikor megtudták, hogy Rákóczi az angol parton áll, épp úgy, mint Berlin, úgy London is elzárkózott a fogadása elől. A királynő utasította ugyan a hulliakat, hogy bocsássanak Rákóczi rendelkezésére egy árukkal színleg megrakott hajót, amely őt Franciaországba vigye át, ugyanakkor azonban Bolingbroke államtitkár udvarias formában megkérte a fejedelmet, hogy tekintsen el London felkeresésétől, mert az Anglia számára politikailag kellemetlen volna.

Rákóczi így egyetlen pillanatot sem töltött angol földön s bár a nép szerető ünneplésével találkozott, a hivatalos Anglia az udvariasságon kívül ridegnek bizonyult.

Rákóczi 1712 december 24-én Mikes, Kisfaludy és Király kíséretében, felhasználva a dagályt, egy kis csónakban felevezett a városka alá, hogy bár közelről lássa ezt, az Angliának oly jelentős kikötő és kereskedelmi helyét. Egész a mólóig eveztek. A fejedelem kirándulásának híre a városka lakóit kicsődítette a partra, sőt a város polgármestere egy hajón Rákóczi mellé evezett s latin orációval köszöntötte Rákóczit, aki nyolc hosszú éven át dacolva a császárral és annak szövetségeseivel, a szabadságot szerető angol kispolgárok szemében a szabadság legendás hírű hősévé lett. Rákóczi hasonlóképpen latinul köszönte meg a nem várt köszöntést és a parton állók lelkes tüntetését s eztán visszaeveztetett a „Szent György”-höz.

Bár még újév előtt megkapta Rákóczi a rendelkezésére bocsátott hajót, a zord téli viharok miatt csak 1713 január 7-én indulhatott el a francia part felé.

Rákóczi londoni utazását, amelyet XIV. Lajoson kívül Torcy miniszter is igen fontosnak tartott, ismét a bécsi diplomácia akadályozta meg. A londoni császári követ tiltakozására Harley miniszter szavát adta, hogy többet Anglia nem keveredik a rebellisek dolgába s a királynő, aki pedig ekkor már különben kilépett a császár szövetségéből, ezt a szívességet még megtette a császárnak.

D’Absac, Rákóczi egykori francia testőrezredese, Dunkerquenél várt fejedelmi urára, hasonlóképpen ott várt rá Brenner prépost és Klement is, akik Párisból jöttek eléje, hogy a francia udvar álláspontjáról tájékoztassák. A vihar miatt, bár már 12-én este látták a dunkerquei tornyokat, tovább kellett hajóznia Rákóczi kis és alig terhelt s így a hullámok játékának fokozottan kitett hajójának Calais felé. Végre nagy nehézségek közt január 13-án bevergődtek a dieppei kikötőbe s Rákóczi végre francia földre léphetett. A vár parancsnoka tisztelettel

fogadta az érkezőt, akit bár itt nem tartottak szuverénnek, de az udvar utasítására mint előkelő idegent kellő reverenciával kezeltek.

Rákóczi nagyon sokat várt franciaországi látogatásától. Nem csak személyes biztonságáról volt végre meggyőződve, de hitte, hogy személyes megjelenése a francia külpolitikát ügye iránt fokozottabb érzékre fogja hangolni és nagyobb pénz-, esetleg katonai segítséget tud elérni.

Franciaország a teljes kimerülés szélén állt s érdeke volt, hogy mindenáron kiegyezzék a császári udvarral. Ezért 1711-ben határozottan elejtette Rákóczit, amint azt Torcy jelezte volt is Vetésinek, mikor leszegezte, hogy Rákóczi most már alattvaló s így véle és követeivel az udvar csak mint magánemberrel érintkezhetik. Ekkor nagyon kellemetlen lett volna, ha Rákóczi felbukkan Párisban, mert attól lehetett volna tartani, hogy meg fogja nehezíteni mindkét szemben álló félnek a békekötést. Mivel azonban az utrechti tárgyalások Rákóczi számára teljes kudarccal jártak s ezzel Rákóczi mint szuverén a nemzetközi viszonylatban teljesen befejezte pályafutását, most már nem volt semmi akadálya annak, hogy Rákóczi mint magánember megjelenjék Franciaországban s tiszteletét tegye az udvarnál is.

A francia külpolitika, amely egy abszolút uralkodó érdekeinek szálait szövögette, semmi érzékkel sem bírt egy rendi nemzetnek a hasonlóképpen abszolutizmusra törekvő uralkodója ellen vívott szabadságküzdelméhez. Még kevésbé érthette ezt meg maga a napkirály. Nem is rokonszenv, vagy veleérzés vezette a franciák teljhatalmú királyát, amikor olykor egy-egy biztatást vetett oda a benne bízó magyaroknak, hanem egyedül az a célszerűségi gondolat, hogy a magyarok szabadságharca igen kellemesen tehermentesíti a császári seregek ellen küzdő francia csapatokat. Rákóczit most sem fogadta XIV. Lajos túláradó szeretettel, vagy különösebb nagyrabecsüléssel. Viszont nem tagadta meg tőle azt, hogy a szívélyes fogadtatás minden látszatával ki ne tüntesse. Ha Rákóczi gyönyörűségét lelte volna abban, hogy magát ünnepeltesse, erre Párisba érkeztéig minden lehetősége megvolt.

XIV. Lajosnak már volt egy-két hasonló sorsra juttatott külföldi uralkodója, akik most udvara hívságos fényében emlékezhettek szuverenitásuk egykori napjaira. Ott élt a Stuart-házból származott III. Jakab angol király, ki mint Szent György lovag élt a versaillesi udvarban, de akinek szuverén voltát XIV. Lajos legalább az udvari ünnepeken és hivatalos alkalmakkor elismerte. Kegyelemkenyéren élt az egykori bajor választó fejedelem is, Rákóczinak és a magyar szabadság-mozgalomnak hosszú időn át volt magyar trónjelöltje.

Még Rákóczi szerencsecsillagának legmagasabban állása idején sem kötött XIV. Lajos szövetséget Rákóczival, mert nem tartotta őt magával egyenrangúnak, akivel szövetséget is köthet s nemcsak kihasználhat. Most még kevésbé remélhette a bujdosó fejedelem, hogy őt a ranglistára oly halálosan figyelmező versaillesi udvarban szuverén fejedelemnek tartsák s úgy is fogadják. Saját bölcs belátása és a párisi udvart már jól ismerő követei tanácsára önmaga vágott elébe ennek a kényes kérdésnek, kijelentve, hogy tovább is inkognitóban kíván maradni s mint „comte de Charoche” (sárosi gróf) kíván élni. Így mi akadálya sem volt, hogy megtalálja az elhelyezkedését a versaillesi udvar ranghierarchiájában.

Rákóczi be is illeszkedett ebbe az inkognitóba s az így számára kijelölt társadalmi elhelyezkedésbe. Csak az erdélyi fejedelmi cím elvesztése bántotta. Szíve mélyen, esküjének megfelelően mindég erdélyi fejedelemnek tartotta magát s ezért az udvari életen kívül, például a külügyi államtitkárral folytatott levelezésében, „prince de Transsylvanie” címmel szólíttatta magát.

A roueni kormányzót XIV. Lajos utasította volt, hogy Rákócziban előkelő személyt lásson, aki megérdemelte Franciaországtól a szíves fogadtatást. Ennek megfelelően már a dieppei fogadtatás is szíves volt, de azt még felül is múlta a Rouenban történt fogadtatás. Itt

Normandia kormányzója, Charles François Frédéric Luxembourgh herceg fogadta Rákóczit. Amíg poggyászai megérkeztek, Rákóczi kénytelen volt Rouenban tartózkodni. Itt hamarosan nagy udvar vette körül a sárosi grófot s mindeki azon igyekezett, hogy feledtesse vele a közelmúlt kellemetlen emlékeit. Életmódjáról ezt írja önéletírásában: „társalgás a férfiakkal ebéd idejéig, melynél válogatott női barátaim foglaltak helyet és igy sem az izlésnek, sem a látásnak nem volt fogyatkozása. Az ebédlőasztalt a játékasztalok váltották fel a késő órákban lefolyó profán szinjátékokig, amelyek után a férfiak és nők roppant társasága gyűlt össze a pamlag körül, melyre ledőltem és ezt a késő éjszakába nyúló pazar vacsora fejezte be. Mindezt akkor én a legártatlanabb dolognak láttam. Igaz szinészélet volt ez az enyém, ha jól megfontolom, játszottam a katonát a katonákkal, a politikust a politikusokkal, a keresztényt a papokkal, tettem a szépet, hazudoztam és hizelegtem a nőknek és akik nekem tetszeni igyekeztek, azok részemről ép oly módon viszonzásra találtak.”

A roueni napok alatt megismerhette Rákóczi a francia nagyvilági élet szellemét. Maga mindég szerette a zajos és pompás életet s így könnyen beletalálta abba magát. Csak később, a szigorú korlátok közé szorított udvari etiquette megszokása lehetett kényelmetlen Rákóczinak, aki eddig sohsem alkalmazkodott, hanem hozzá alkalmazkodtak.

Rákóczi, bár minél előbb szeretett volna a királynál jelentkezni, csak január 28-án érkezett meg Párisba. Útközben megpihent Jean Babtiste Hélissantnál, aki, midőn ő Danckában tartózkodott, a segélypénzeket számára átutalta s aki felkérésére már több mint egy éve őrizte a Rákóczi aranygyapjas rendjéhez tartozó gyémántokat.

A Hotel de Soissons épületében jelölt ki XIV. Lajos lakást Rákóczi számára. Ezt az épületet 1572-ben Medici Katalin építtette Jean Bullanttal. A király a Rákóczinak kijelölt lakosztályt újra bútoroztatta s Torcy által vizsgáltatta felül az új berendezést. A palotában még számosan laktak s egyes helyiségeiben savoyai Eugen húgai titkos játékbarlangokat is tartottak fenn.

Rákóczit, amikor Luxembourgh herceg hintóján megérkezett a palota elé, a király nevében Torcy fogadta, aki aznap nagy ebédet is adott ugyancsak a király nevében a Colbert-palotában Rákóczi tiszteletére. Pár nappal később elküldte XIV. Lajos Rákóczihoz Voisin hadügyminisztert és Breteuil bárót, aki az idegen követeket szokta az udvarhoz bevezetni.

Február 12-én került a sor a királyi fogadtatásra. Rákóczi saját hintóján kocsizott ki Versaillesbe, ahol a svájci testőrök parancsnoka, Dangeau marquis fogadta. A marquis különben Rákóczi apósának volt a sógora s így szívesen fogadta a fejedelmet. A királyhoz reggel 9 órakor Breteuil báró vezette fel Rákóczit azon a titkos lépcsőn, amelyet azok a fejedelmek használnak, akik meg akarják őrizni inkognitójukat. De adjuk át itt a szót a visszaemlékező Rákóczinak: „A titkos lépcső felső végén Torcy marquis fogadott. A kitárt kétszárnyú ajtón bevezetve, köszöntöttem a királyt, aki jóságos arccal és nyájas megszólítással üdvözölt. Ugyanezen szerencse ért azután minden királyi vérbeli hercegnél és hercegnőnél is és igy engemet, Uram, kedvessé tettél azok előtt, kiknek példája után az egész udvar, kiki saját hajlandóságának engedve, indult”. Rákóczi így bejutott az udvarhoz s végre szembeállhatott nagy ideáljával, a napkirállyal is.

A királyi kihallgatás után csak pár napot töltött Rákóczi a Soissons-palotában s aztán kiköltözött a Páris közelében levő Challios nevű faluba, majd pedig Passyba, a boulognei erdő szélére. Március elején Rákóczi ismét kiment Versaillesbe, ahol Dangeauék vendége volt. Itt szívesen fogadták a távoli rokont s bevezették az udvar ismert társaságába.

Rákóczi diplomáciai körökkel is érintkezésbe került. Polignac bíbornok, aki ekkor tért vissza Utrechtből, március 24-én egyszerre látta ebédre vendégül Rákóczit és az angol követet, Shrewsbury herceget. A franciák az újsütetű angol barátság kapcsán nagyon megbecsülték a herceget, mert abban bíztak, hogy az utrechti tárgyalásokon támogatni fogja a franciák ügyét.

Az ily alkalmak azonban csak társadalmi súlyát emelték Rákóczinak, de ügyét semmivel sem vitték előbbre.

Közben intézkedett XIV. Lajos Rákóczi anyagi helyzetéről is. A párisi városháza terhére utalványt adott neki 200.000 tallér erejéig. Ezenkívül évi 24.000 tallér pensiót utalt ki számára, amelyet később még 10.000 tallérral fel is emelt. Ezenkívül még 4000 tallért fizettetett neki, hogy azt ossza ki a Lengyelországban maradt száműzöttek között. Végül ígéretet tett arra, hogy kieszközli a spanyol királytól, miszerint Rákóczinak, mint az aranygyapjas rend tagjának évi 30.000 livret (10.000 tallért) utaljon ki.

Ezek az összegek kétségtelenül jelentőseknek látszanak, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt, hogy a kiutalástól a kifizetésig akkortájt az állami pénzeknél igen nagy volt Franciaországban a távolság. Az állam nem egyszer súlyos pénzzavarban volt s nem egyszer a gyorsabb gáláns kiadások megelőzték a költségvetésszerű tételek kifizetését. Így Rákóczi elég hamar és elég gyorsan került súlyosabb természetű anyagi zavarok közé. 1714-ben Törökországból többen jöttek utána az emigránsok közül. Így Szentiványi, Gosztonyi, Giczei. Külön udvarmestere is volt Sibrik személyében s a Torcyval folyó mit sem eredményező tárgyalásokon Brenner prépost töltötte be a diplomata szerepét. Ezen személyzet, illetve kíséret részére Rákóczinak Párisban egy háromemeletes házat kellett fenntartania. Ezt a személyzetet ruháznia és élelmeznie is kellett, ami különösen akkor jelentett számára elviselhetetlen terhet, amikor XIV. Lajos életének utolsó időszakában már alig kapott valami pénzt az államkasszából.

Franciaországi tartózkodását Rákóczi csak másodsorban tekintette életmentésnek, elsősorban diplomáciai eredményeket várt tőle. Így természetes, hogy amint egyre több és több ismeretségre tett szert az udvarban, a legfelsőbb ezer körében, egyre többet időzött Versaillesben s Passyban csak időnként töltött néhány napot. Különösen idegesítette a Lengyelországban maradt bujdosók kétségbeejtő anyagi helyzete. Emlékiratszerű levélben fordult emiatt már április 27-én a napkirályhoz. Kérésében a békébe való felvétel óhajtása mellett az a konkrét kérdés volt a fontosabb, hogy a király utaljon ki Bezenval útján havi 20.000 livret a Lengyelországban nyomorgóknak.

Rákóczi ismeretségi köre igen kiterjedt volt. Sz. Király Ádámnak, titkárának feljegyzései a francia legfelsőbb körökből 71 kimagasló egyéniség nevét sorolják fel, mint akikkel Rákóczi sűrűbben érintkezett. Legtöbbet Marlyban, Versaillesben, Trianonban tartózkodott s személye érdekelte a párisiakat is. Az újságok többször megemlékeztek róla s foglalkoznak személyével Saint-Simon feljegyzései is.

A franciák, angolok, hollandok, poroszok, portugálok és a savoyaiak 1713 április 11-én megkötötték az utrechti békét. A béke súlyos csalódást jelentett mind Rákóczinak, mind a bajor választónak, mert a békében szó sem esett róluk. De azért megjelentek a Marlyban rendezett békeünnepélyen. A fényes tűzijátékon azonban mindketten az udvartól külön, oldalt félrevonulva vettek részt, hogy a ceremóniákat bizonytalan jogállásukkal ne zavarják. Rákóczit azonban még mindég éltette az a remény, hogy a legkeresztényibb király folytatja a háborút a császár ellen s a király véle a marlyi sétákon és vadászatokon kitüntetően kedves volt, sőt a tiszteletére május 29-én díszebédet is adott.

A Lengyelországban maradt emigránsok helyzete a francia támogatás késése miatt már alig volt elviselhető. Az emigránsok ezért június 7-én, miután előzőleg Rákóczit már eleget zaklatták s még Vay sem akarta elhinni neki, hogy nem tud rajtuk segíteni, magához XIV. Lajoshoz fordultak. Erre a király végre június 22-én tényleg kiutalt számukra havi 6000 livret. Torcy azonban mereven elzárkózott az elől, hogy az emigránsok Rákóczi után Párisba jöjjenek. Bercsényi, izente, csak akkor jöhet, ha Franciaország már békét kötött a császárral.

Abban megkísérti személyükre és vagyonukra a kegyelmet kieszközölni s ha az nem sikerül, akkor gondoskodik ellátásukról. De ezt várják előbb be.

Pedig igazán nem mondhatjuk, hogy Rákóczi nem találkozott elégszer a királyi keggyel. A nyilvános sétákon Lajos majdnem mindég megszólította. Egy vadászaton kijelentette, hogy örül, hogy kíséretében olyan ember van, mint Rákóczi. Magánszobájában is sűrűn fogadta. De mindez csak olcsó vigasznyújtás volt, amit nem követtek a reáliák… Alig jelentett ez többet, mint az, hogy az 1713-14-es báli idényben sűrűn táncolták az udvarban a Cotillon Hongroist és a Menuet de Transsylvaniet. Nem jelentett ez többet, mint azt, hogy divat volt Rákóczi s érdekes volt a magyarokról és Erdélyről beszélni.

A versaillesi udvar viszonyai olyanok voltak, aminőre mai fogalmak szerint csak a botrányos jelző volna megfelelő. Az udvar családi élete szemérmet nem ismerően botrányos volt, az erkölcs fogalma teljesen devalválódott. A király maga semmiben sem ismert korlátot s egyedül a látszat volt az, aminek fenntartására még energiát fordított. De ezzel csak egy páncélszerűen merev külső életformát sikerült teremtenie, amely alatt tombolva keresték kielégülésüket a megfagyasztott arc mögé kényszerített szenvedélyek.

Az udvar tengelye XIV. Lajos kegyence, utóbb titkos neje, Maintenon asszony volt, ki mielőtt erre a magas polcra emelkedett volna, Maine hercegnek, a király és Montespanné, a király hivatalos szeretője fiának volt a nevelője. Maine herceg, aki nem akarta a királyra gyakorolt befolyását elveszteni, maga távolította el az udvartól anyját s csatlakozott az új szeretőhöz, volt nevelőnőjéhez, aki Scarronnak volt az özvegye. Utóbbi hálából kiküzdte a királynál, hogy az Maine herceget és öccsét a toulousei grófot, a vérbeli királyi hercegek rangjára emelte. Így a törvénytelen fiúk nemcsak rangban előzték meg a legkiválóbb francia hercegi családokat, de miután a trónörökösök sorában a halál hatalmas aratást vitt végbe, már-már kilátást nyertek a trónra is. A király szintén sugalmazott végrendelete a kiskorú XV. Lajos mellé régenstanácsot rendelt, élén névleg az orleansi herceggel, de a fiú nevelését Maine hercegre bízta s rábízta az udvart, a testőrséget, a pénzügyi és a katonai hatalmat. Így biztosítva látszott hosszú-hosszú időre Maine herceg és Maintenon asszony uralma.

Az udvar tehát két táborra oszlott, Maine herceg, Maintenon asszony és környezete volt a jelen és a látszólagos jövő, míg a kitűnő szellemi képességekkel megáldott orleansi herceg, Fülöp, hallatlan kicsapongásai között egyelőre nem sok tanúságot tett amellett, hogy önállósítani akarja magát, bár már bizonyos párttal rendelkezett. Pedig XIV. Lajos arra kényszerítette Fülöpöt, hogy vegye feleségül Montespan leányát, Maine herceg nővérét. Bármennyire is tiltakozott ellene Fülöp anyja a német „Liselotte", Rákóczi feleségének második unokanénje.

Rákóczi a Maine herceg körül kialakult úgynevezett „régi udvar" körében találta meg a maga elhelyezkedését. Az orleansi herceg környezetéből csak annak anyjával, felesége rokonával, volt közelebbi kapcsolata. Az idős hölgy szívesen fogadta Rákóczit, aki nem sikamlós történetekkel szórakoztatta s aki abban a fertelmes bűnbarlangban, amelyet Fülöp herceg s különösen Liselotte minden szemérméből kivetkőzött unokája, Berry hercegné környezete jelentett, kivételesen tiszta képviselője volt annak az elveszített szolid világnak, amelyből a német Liselotte kiszakadt.

A XIV. Lajos halálát követő napon azonban a „régi udvar" elvesztette pozícióját. Az orleansi herceg a vérbeli hercegek biztatására, akik XIV. Lajos életében fogcsikorgatva tűrték csak a fattyúk előtérbe nyomulását, a parlamentben oly ügyesen támadta meg a király végrendeletét, hogy az önállóságra törekvő parlament hatályon kívül helyezte a jóformán még ki sem hűlt király valahány intézkedését, Fülöp így megszerezte a legszélesebb régensi jogokat. Maine

herceg nem mert véle szembeszállni s bár, mikor felelősségre vonását javasolta Fülöp, végül is felszólalt, mégis teljesen elbukva hagyta el a parlament épületét.

Ebből az elbukott pártból került ki Rákóczi egész baráti köre. A toulousei gróf, Tessé, Dangeau, Torcy, d'O marquis, mind háttérbe szorultak s ezt súlyosan megérezte Rákóczi is, mert az orleansi hercegnek legkevésbé sem volt érdeke Rákóczi ügyének támogatása. Ha XIV. Lajostól biztatásnál és némi anyagi segítségnél többet nem is kapott, ez mégis több volt Fülöp és az általa kreált vezetőréteg közönyénél. Joggal hatott rá oly nagyon 1715 szeptember 15-én a király halálának híre. Ez a nap franciaországi sorsának változását vezette be.

Bolygóként követte volt Rákóczi XIV. Lajost különböző kastélyai közti vándorlásában s mint a többi udvaroncok, neki is egy nappal előbb kellett szállást kérnie ilyen esetekben. Ezalatt alakult ki baráti köre, amely XIV. Lajoshoz való viszonya miatt nem is rekrutálódhatott máshonnan, mint a titkos feleség és a törvényesített fattyú környezetéből. A közös vadász-szenvedély hozta össze Maine herceg öccsével, a toulousei gróffal. A gróf egykedvű, beosztott életű ember volt, aki zárkózottságával egyaránt visszatartott magától ellenséget és tolakodó barátot. Rákóczi vadászszenvedélyéről már többször tettünk említést. Ez volt a kapocs a két közel egykorú férfi közt. Emellett nagyon megfelelt Rákóczinak a gróf temperamentuma. Rákóczinak nagyon kellett ügyelnie, hogy senki ne szánja és senki ne nevethesse ki s ezért bizonyos nyugodt szenvtelenséget kellett állandóan magára erőltetnie, ami nagyon talált a gróf hideg simaságához. Ez a barátság, mint Szekfü megállapította, kellemes volt Rákóczira, de politikailag annak ellenére sem jelentett semmit, hogy a gróf utóbb még arra is vállalkozott, hogy Rákóczinak a Törökországban nagy rendetlenségbe jutott pénzügyeit megkísértse kibogozni és rendezni.

XIV. Lajos korában mindenki Maine hercegben, a gróf bátyjában látta a jövő emberét. Rákóczi a herceghez is barátsággal közeledett s ha köztük mélyebb baráti viszony nem is alakult ki, de az a kölcsönös udvarias figyelem, amit egymással szemben tanúsítottak, biztosította Rákóczinak a herceg környezetébe tartozó kisebb emberek szíves viselkedését.

A már több ízben említett Dangeau marquis vonzódott ebből a környezetből legmelegebben a bujdosó fejedelemhez. Német származású felesége, Maintenon asszony bizalmasa, különben szegről-végről rokona is volt Rákóczinak a hesseni ház révén. Dangeau nem sok vizet zavart az udvari életben s aki ifjú korában fáradhatatlan stréber volt, öreg korára, mikor a sors Rákóczival összehozta, már egyszerű megelégedett udvaronc volt.

De Tessé maréchal minden hájjal megkent ravasz diplomata volt s így a legaktívabb is volt Rákóczi egész közvetlenebb udvari környezetében. Kellő időben visszavonult azonban az öreg XIV. Lajos udvarából s így elkerülte, hogy Maine herceg bukásával az ő napja is leáldozzék. De Tessét komoly érdeklődés fűzte a politikához, de mindég csak közvetítő szerepig jutott el s így Rákóczi neki sem vette politikailag hasznát.

Még d'O marquis tartozott azok közé, akikkel Rákóczi sűrűbben találkozott. Kétségtelen, hogy melegebb barátságnak kellett kettejük közt lennie, különben nem tudta volna Rákóczi több ízben d'O marquis-n keresztül rávenni a királyi atyját nagyon respektáló toulousei grófot, hogy érdekében járjon közbe a királynál.

Ebben a baráti körben igazi barátság nem alakulhatott ki. Ez a kor és ez a környezet nem is volt erre alkalmas. Még arra sem volt alkalmas, bár a király legközelebbi környezetét jelentette, hogy Rákóczi politikai álmainak realizálásában közreműködjék. Csak arra volt alkalmas, hogy Rákóczi mindennapi életéhez kellemes keretet nyújtson. Ezek az évtizedek nem ismerték a nemzeti gyásznak, a közügyek feletti magánéletig menő országos kétségbe-esésnek fogalmát. Nagy életvágy tombolt mindenek felett. Kihasználni az élet örömeit, minél szabadosabban. Ez volt a felső ezernek egyetlen életprogramja. Mindent ünnepélyek fontak

körül s mindent lakomák, bálok tettek élvezetessé. Erkölcstelenség és féktelenül hazárd játékszenvedély tombolt mindenhol a felsőbb rétegekben, ahol még Európához tartozóknak érezték az emberek magukat, éltek légyen akár Firenzében, akár Bécsben, akár Lengyelországban. Rákóczit ezek az életkörülmények mindenhol körülfonták s olykor magukhoz is kényszerítették.

Csak a nyugati világ folyásától évtizedekkel elmaradt életű s a Lipót-féle abszolutizmus kábultságában megmerevedett magyar világban volt idegen ez a szellem s ez volt az oka, hogy a kuruc ellenállás utolsó vergődésének napjaiban akadtak olyanok, akik megbotránkoztak afelett, ha híre jött, hogy Bercsényi és Rákóczi az idegen segítség kétségbeesett hajszolása közben meg-megfordulnak az életvidám lengyel udvarházaknál is s vidám női kacagás közt siklanak szánjaikkal a végtelen hómezőn, mialatt a Kárpátok barátságtalan vidékein az utolsó kuruc csapatok az elemek csapásaival küzködnek.

Rákóczi franciaországi élete sem lehetett ment az udvar általános gáláns életének kényszerű elfogadásától s olykor jóleső élvezetétől. Ez volt az egyedüli élet, amelyet élhetett. De ez az élet döbbentette Rákóczit lassan az addig elhanyagolt belső életére, lelkének gondozására, amely aztán eljuttatta őt oda, hogy a világi élettel s egész fiatalságának s férfikorának világi vonatkozásaival szemben meghasonlottan oppozícióba került. A véletlen azonban megóvta attól, hogy az udvar romlottabb részével kerüljön kapcsolatba. Berry hercegnének, XIV. Lajos törvénytelen leánya s Fülöp herceg gyerekének szalonjában egyetlen egyszer fordult meg három év alatt s akkor is a király kíséretében. A hercegné különben, akiről szerte beszélték, hogy apjával folytat viszonyt, rulettet tartott fenn házában s az állandó jövedelmi forrása volt. Ez különben kedvelt pénzforrása volt a felsőbb rétegek egyébként vékonypénzű urainak és hölgyeinek.

Idegen volt az a szellem és az a hang Rákóczinak, amely a francia udvarban uralkodott, bár maga nem volt idegen az udvari élettől s az etiquettetől, amit francia tisztjei hatására maga is megkedvelt és bevezetett volt magyarországi udvarában. Kétségtelen, hogy voltak sikerei és voltak balsikerei is. A nagyon hamar lángot fogó fejedelem abban a légkörben, amelyben a szerelem volt az egyetlen komoly elfoglaltsága az embereknek, maga sem maradhatott érintetlen. Azonban maga nagyon diszkréten kezelte ilyen vonatkozású ügyeit s mindössze egy esetről tudunk, amikor a szép és szellemes, húsz év körüli Conti hercegnő körül forgolódva s visszautasításban részesülve, napokig kerülte az udvart, hogy ne tegye ki magát az udvaroncok léha csipkelődésének.

Udvari vadászatok és a toulousei gróf vadászata tették nappali szórakozása zömét. Az utóbbit annyira kedvelte, hogy még későbbi grosboisi önkéntes remeteségét is megszakította hetenként kétszer annak kedvéért. Az estét társaságok látogatása, színház, kártyázás foglalták le. De nagyon kellett vigyáznia arra, hogy anyagi viszonyainak szűk korlátait ne lépje túl életmódjával. Hajlott a divatos álarcos bálok inkognitó látogatására is. De alapjában véve mindvégig lelkileg előkelő idegen maradt ebben a környezetben és ebben az életben, aki mindezt azért csinálja, hogy azt az eszmét, amit élete vezéréül vállalt, az erdélyi fejedelemség biztosítását s ezzel a magyar szabadság megerősítését a francia diplomácia támogatásával megvalósíthassa.

Ebben a légkörben nem szabad meglepődnünk azon, hogy a Hotel de Transsylvanie-ban, Rákóczi párisi bérházában is működött egy elég emlegetett játékkaszinó. Bizonnyal egyik párisi nemes agyában született meg ez a gondolat, amelytől senki sem irtózott a vezető körökben s jellemző a korra és helyre, hogy ennek az intézménynek az emigráció egyházi férfiúja, Brenner prépost, aki évekkel ezelőtt Rákóczi pápai követe volt, állt az élén. Brenner volt az üzem adminisztrátora s a tényleges vezetést két francia nemes, bizonyos D'Absac és

Péan urak végezték. A rendőrfőnökség is tudomást vett a dologról. Ekkor Brenner azzal védekezett, hogy a játékbarlangot Rákóczi tartja fenn s arra engedélye is van. Amikor Argenson rendőrfőnök nem érte be ezzel az igazolással, a király el is engedte a büntetést. Hogy ezt miként érte el Brenner, ki különben Torcynál Rákóczi diplomáciai megbízottja is volt, nem tudhatjuk. Kétségtelen, hogy Rákóczi egyetlen direkt lépése sem derül ki abból a levelezésből, amit Brenner, D'Absac és Péan folytatott a kártyabarlang ügyében Argensonnal. Maga nem is lakott Párisban s ez a ház csak a személyzetének volt fenntartva. Amint nem tett egyetlen lépést sem a kártyabarlangot fenyegető rendőri beavatkozás elhárítására, majdnem annyira biztosra vehető, hogy kezdetben nem is tudott közelebbit ennek az üzemnek a működéséről. Ha hallott is róla, közelebbről nem érdekelték Brennernek a dolgai, bár a párisi császári követ nagy örömmel jelentette Bécsbe 1715 decemberében, hogy Rákóczi abból él, hogy játékház-tartási engedélye van. Magam kétségtelenül hajlok Márki álláspontjához, hogy Rákóczi távol állt az üzem alapításától s az inkább csak személyzetének magánüzlete volt. Erre mutat, hogy a király már 1713 április 20-án felfüggesztette a kártyabarlang ügyében hozott rendőrfőnöki ítéletet. Ez oly korai időpont, amikor még nem volt szüksége Rákóczinak, hogy ehhez a jövedelmi forráshoz folyamodjék. Különben is ő csak január 28-án érkezett Párisba s így a legelső dolga lett volna a játékház-alapítás. Viszont Brenner már előbb Párisban volt. Később pedig Rákóczi egyre jobban elfordult a világi örömöktől s már 1715 tavaszán hozzáfogott írni a grosboisi erdő csendjében, a kamalduli atyák környezetében, önéletírását, ezt a szent célú vallásos öngyakorlást, ezt a Szent Ágoston-i írást. Viszont Brenner még 1716-ban is kérvényeket adott be Rákóczi nevében a játékház érdekében a külügyi hivatalhoz.

Előttem kétségtelennek látszik, hogy a játékház Brenner egyéni üzlete volt s amikor Rákóczi erről utóbb tudomást szerzett, látva udvara különben teljes pénztelenségét, mindössze elnézte azt, ami többek közt Berry hercegné s a savoyai Eugen-húgok legitim jövedelmi forrását jelentette.

Rákóczi előtt megnyílt a versaillesi udvar a maga teljességében, amennyire azt a „sárosi gróf" elvárhatta, de ezen túl nem tudott komoly politikai eredményt is elérni. Anyagi ügyekben is csak féleredményre tudott jutni a napkirállyal, politikailag azonban csak szerepet nem játszó statiszta maradt. Jelen volt, de mit sem jelentett. Nem egyéni tragikuma volt ez. Figyelmeztették erre a sorsra már 1706-ban Érsekújváron Stepney és Rechteren s intő például felhozták a bajor választó és Thököly Imre sorsát. Bár épp úgy idézhették volna a Wesselényi-féle szövetség szereplőinek sorsát is. Sorsa most is közös lett a bajor választóéval. Mindkettejüket kihagyták a béketárgyalásokból és a békeszövegből is. Hiába tiltakozott Rákóczi írásban és élőszóban is az ellen a mód és eljárás ellen, amellyel a király és Torcy békét akar kötni, hiába követett el mindent karöltve a bajor választóval, hogy a békét megakadályozza. Sikertelenül. Ha szóba is hozták a francia békedelegátusok a tárgyalásokkor Rákóczinak és Magyarországnak az ügyét, savoyai Eugén ezt a legmerevebben kizárta a tárgyalás anyagából s mivel XIV. Lajos egy lelkiismereti rohamában s kimerülve minden áron békét akart kötni, végül is a sokkal szívósabb császári szempont lett az irányadó s a béketárgyalások nem akadtak meg azon, hogy a francia udvar ragaszkodni kívánt volna a magyar ügynek és Rákóczi dolgának a béke szövegébe való beiktatásához.

A régi diplomáciai készség Rákócziban ekkor felébredt. Egy ligát akart létrehozni, amely Itálián keresztül támadta volna meg Ausztriát. Tervében a savoyai herceg, a pápa, a velencei köztársaság és az angol királynő szövetkezett volna, hogy a császárt kiverje Itáliából s Magyarországot felszabadítsa. Érintkezett ez ügyben a svájci pápai nunciussal, a svájci angol követtel, a velencei köztársaság hollandiai titkárával, Lengyelországgal és Oroszországgal, sőt még Magyarországba is küldött leveleket. Mondanunk sem kell, hogy a tervezés nem jutott túl az embrionális állapoton.

A Franciaország és a Habsburg-ház között kötött rastadti béke (1714 márc. 7.) alapelve az volt, hogy a két hatalom ezután barátságban fog élni egymással. Egyik sem fog sem tenni, kezdeni, vagy pártolni olyan valamit, ami a másik kárára törne. Teljesen hasonló szellem jellemezte a szeptemberben megkötött bádeni békét is, amelyet Franciaország a legutolsónak maradt ellenfelével, a német birodalommal kötött. Ebben megegyeztek, hogy a másik fél lázadó és ellenkező alattvalóit nem fogja a másik sem befogadni, sem valamilyen úton pártolni, hanem egymás hasznán fognak munkálni.

Ez a két béke Rákóczi franciaországi működését is egész szűk körre szorította, mert ezek alapján csak addig élvezhette Franciaország vendégszeretetét, amíg tartózkodik minden olyan mozgalomtól, amely a császár kárára, vagy veszélyére irányul. Ebben az esetben Franciaország csak a békeszerződés nyílt megsértésével tűrhetné meg tovább is Rákóczit határai között.

A császár a XIV. Lajossal kötött békében dicsőséges békét kötött, mert megtartotta Flandriát és új birtokokat szerzett Itáliában. De Rákóczit sokkal jobban bántotta az, hogy ez a béke kizárta azt, hogy Franciaország támogassa az ő erdélyi fejedelmi igényét. Hogyan jöhetett volna a békében elő Rákóczi fejedelemsége, amikor XIV. Lajos Károly császár-király címeinek felsorolása közben maga nevezte III. Károlyt Erdély fejedelmének. Az erdélyi fejedelem címét ez a két béke végérvényesen elvette Rákóczitól s az már csak a francia külügyi hivatal udvariassága volt, hogy bizalmas négyszemközti érintkezés közben mégis átvett tőle oly iratokat, amelyekben ő magát erdélyi fejedelemnek nevezte s XIV. Lajos életében elfogadta tovább is Brenner abbét, mint a szuverén erdélyi fejedelem követét. A legkeresztényibb király halálával azonban ez a helyzet is megváltozott.

Rákóczi, mikor így minden reményét megsemmisülni látta, ismét lengyelországi bujdosó társainak, feleségének s önmagának nehéz helyzetét tárta a napkirály elé s ismét azt kérte, hogy gondoskodjék róluk. A nagy álmokból, a közjogi elvek fenntartásából, a történelmi hagyományok követéséből csak az apanázskérés joga maradt meg Rákóczinak.

A békekötések esztendejében egyéb kellemetlenségei is voltak a fejedelemnek. Klement, látva, hogy ura ügye menthetetlenül elveszett, kegyelmet kért Bécstől. Rákóczi haragjában nemcsak fizetését tagadta meg, de el is akarta fogatni, amit azonban a francia kormány nem engedett meg. Klement erre Hollandiába menekült s onnan zaklatta kegyelmi kérvényeivel az udvart. Hogy Rákóczi diplomáciai titkait ki ne szolgáltassa, Rákóczi Torcy útján igérte meg javadalma kifizetését. Klementet utóbb gyászos vég érte. 1720 április 18-án diplomáciai ármányaiért, melyeket a porosz és szász királyok kárára szőtt, a császár Berlinben kivégeztette.

Nagyon bántotta Rákóczit bizalmas diplomatájának hűtlensége. Pedig egy évvel később másik diplomatája is cserben hagyta. 1715-ben Vetési is áttért a császár-király hűségére s ettől kezdve Rákóczinak és embereinek megfigyelésével foglalkozott. A diplomácia intrikái s az idők változásai kalandort faragtak mindkét tehetséges emberből.

A másik kellemetlenség anyagi természetű volt. A napkirály június 20-án újból szabályozta évdíját. Az összeget természetesen lefelé kerekítette ki. Így Rákóczit tetemes veszteség érte. Ezúttal a lengyelországi emigránsokkal is törődött a király s Bercsényinek, Forgáchnak, Esterházynak és Csákynak 8000-8000 livret, Vaynak 5000-et, Gerhardnak 1500-at és Pápay, valamint Krucsaynak 1500-1500 livret utalt ki. Ezt a 42.000 livrenyi összeget váltóra és Lengyelországban kellett fölvenni s így még ez az összeg is tetemes levonást szenvedett. A lengyelországi állapotokra jellemző, hogy például Vayék abból éltek, hogy Vayné két aranyos szoknyájából értékesítette az aranyszálakat.

Rákóczi időközben áttette lakását Passyból a Versailles melletti Clagnyba. De itt időzött a legkevesebbet, mert vadászatai és a király körüli udvari élete elvonták onnan.

A békekötések kellemetlen hírét szomorú hazai hírek is tetézték. 1714 őszén, mint arról Rákóczi a német újságokból értesült, újabb összeesküvést fedeztek fel. Egykori tisztjei közül 36-ot elfogtak s a kassai börtönbe zártak. Közöttük volt Czelder Orbán és Pongrácz János, kik közül az első a gyalogságnak, utóbbi a lovasságnak lett volna a parancsnoka. Az elfogottakat Kassán kínzás alá vették s ugyanakkor sietve letárgyalták Korponay Jánosné felségárulási pörét is. Korponaynét lengyelországi levelek közvetítéseért Pálffy már 1712 júliusában elfogatta s a szép asszonyt, ki különben a lőcsei fehér asszonyról szóló monda megszemélyesítője volt, Vöröskő várába záratta.

A szerencsétlen elfogottakat kegyetlen kínzások után kivégezték. Korponaynét is megcsigázták. Pongrácz bele is halt a kínvallatásba s már csak a holt tetemét négyelték fel. Czeldert és Korponaynét 1715 szeptember 25-én végezték ki. Érdekes véletlen, hogy azok az emberek: Esterházy Dániel, Ebeczky István, br. Andrássy Pál, Csajági, akiknek az emigránsok még 1712-ben leveleket írtak Lengyelországból, rövid időn belül elhunytak.

Az ilyen hírek, a békekötések szomorú ténye, diplomatáinak hűtlensége, anyagi helyzetének romlása, bírták rá Rákóczit arra, hogy, foglalkozzék a lármás élettől való elvonulás gondolatával. Már Clagnyban elfogta bizonyos vallásos elmélyedés, amely a csapások könnyebb elviselésére Isten akaratában való megnyugvással kezdte eltölteni a lelki életével addig nem sokat törődő s negyvenedik életéve felé közeledő fejedelmet.

A negyvenedik életév a mai viszonyok mellett nem magas életkor. De a XVIII. század első évtizedeiben az akkori életiram s a kezdetleges higiéniai viszonyok mellett s a nagyarányú halandóság kapcsán az emberek átlagos életkora jóval kevesebb volt a mainál. Így egy negyvenéves férfi, ha nem is érezte magát fáradt öreg embernek, de mindenesetre eljuthatott oda, ahonnan az ember már számot vetően szokott visszatekinteni addigi életére s ahol már foglalkozni kezd az elmúlás s a túlvilági élet gondolatával. Rákóczi ezekben a kiábrándító eredménytelenségű franciaországi napokban élete delelőjére jutott s az elfogatásától eltelt, izgalmakban, munkában, tervekben és gondokban oly gazdag másfél évtized után nosztalgiát kezdett érezni a csend és az egyedüllét iránt. Ha nem is fáradtság volt ez, de mindenesetre már pihenésvágyat jelentett.

Önéletírásában írja, hogy „Clagny várában a szokottnál tovább tartózkodván, imádságok készítésével és a szentirás olvasásával foglalatoskodtam, mert már akkor felhagytam a világi mesék és az ifjúság behálózására költött regények olvasásával; azonkivül a házikápolna nyujtotta kényelemmel élve, már-már naponként megjelentem a megrenditő miseáldozaton… Velem voltál Uram kegyelmeddel és kezdted megvilágositani elmémet. Én meg felismertem, hogy ördögi ösztön volt, amely engem a miseáldozat látogatásától azon ürügy alatt elvont, hogy jobb azt elhanyagolni, mint áhitat nélkül ott lenni”.

Ezidőtájt már megtörtént, hogy mikor egy társasággal esti áhítatosságra egy karmelita kolostor templomába tért be, az oltári szentség előtt oly mély áhítatba merült, hogy nem vette észre, midőn társasága eltávozott. Ekkor még nem tudott ugyan elszakadni az udvar életétől, ám már kezdte a meghívásokat visszautasítani s böjtjeit most már szigorúan betartotta.

1715 tavaszán, április 27-én ment el abba a fontainebleaui úton fekvő falucskába, amelyre már egy évvel előbb figyelmes lett. A Brunoy község határában épült Yerres falunak a templom mögötti része, amit Grosbois-nak hívnak, nagyon megtetszett neki. Egy park közepén állt egy XVI. századi kis vadászkastélyka. Ez a hely vonzotta s ezt a helyet annyira megszerette, hogy ide is temettette el a szívét. Grosboisra pedig egy kamalduli kolostor hívta fel a figyelmét, amellyel pedig a véletlen hozta össze. A kamalduli barátokat már a Nyitra

melletti Zoborhegyről ismerte, ahol - mint írtuk is - két remete ellátására ezer forintot adományozott volt. Előzőleg a legnagyobb titokban három napra szállást kért a barátoktól s a náluk mély áhítatban töltött három nap után vette meg az imént említett vadászházat.

Elhatározta, hogy más emberré válik. Az udvari társaságokban különbözőképpen kommentálták elhatározását, különösen azon csodálkoztak, hogy máról-holnapra felhagy a kártyajátékkal, amely pedig egész siheder kora óta szenvedélye volt. XIV. Lajos iránt érzett mély tisztelete és hozzá való vonzalma miatt ugyan elég gyakran részt vett a vadászatokon, mi különben is nagy öröme, volt s egyelőre még egy gyengéd érzelem szálai is visszavisszavonták a társasági élethez. De szilárdan elhatározta, hogy a nagy ünnepeket megelőző napokat és a telet magányban fogja tölteni s a gyónás és áldozás szentségével élést többé nem fogja elhanyagolni. Rákóczi, aki soha sem volt közlékeny és bizalmaskodó lélek, az élet sok súlyos csapása után megkezdte teljes bezárkózását.

Van ebben a Saulus-Paulus változásban valami nagy leszámolás és elismerése annak, hogy az élete tartalmául választott feladat megoldásától egyre távolabb esik. Most már maga is belátta, hogy a magyar szabadság biztosítása többet nem az ő feladatköre s hogy az erdélyi fejedelemséget, a magyar szabadság zálogát többé nem szerezheti vissza. Élete művének lezáródását kellett belátnia s emelkedett lelkiségére vall, hogy megvolt az erkölcsi bátorsága levonni ennek következményeit. Rákóczit ezután is érdekelte a nagy politika s ezután is felvillanyozódott minden kis reménysugár érintésére. De 1714-15 fordulóján már befejezettnek látta földi hivatását s megkezdte elvonulását a lélek mélyére, mert annak, akinek földi pályája véget ért, már csak a nagy útra való készülés lehet egyedüli hivatása…

A magyar országgyűlés 1714-ben ismét összeült. A királynét koronázták meg s új nádort választottak Pálffy személyében. De a szatmári béke törvénybe iktatása elmaradt, annak ellenére, hogy a király kezét adta rá Károlyinak. Még mindég akadtak, akik tiltakoztak az általános amnesztia ellen.

Károly császár-király egy évvel előbb hirdette ki spanyol szokás szerint titkos tanácsosai előtt az osztrák leányági örökösödést, az osztrák pragmatica sanctiót. Ha ez még nem is juthatott el az európai köztudatba, Rákóczi azonban már aggodalommal gondolhatott arra, hogy miként fogják megnyerni a nemzetet a leányági örökösödésnek. Ily politikai körülmények közt, lelki újjáalakulása vajúdó napjaiban érte élete legnagyobb gyásza. 1715 szeptember 1-én meghalt XIV. Lajos.

Május 31-ike óta már grosboisi házában lakott, de elkísérte június elején a királyt Marlyba. Ez volt a legkeresztényibb királynak legutolsó nyaralása. Rákóczi derekasan állta elhatározását, kártya helyett a sokkal szolidabb biliárdjátékkal szórakozott, mint huszonöt évvel ezelőtt a prágai jezsuiták közt s mint egy évtizeddel utóbb Rodostóban.

Rákóczi a toulousei gróffal vadászott Fontainebleauban, amikor hírét vette, hogy a király állapota rosszabbra fordult. Sietve visszatért tehát a királyhoz s így tanúja volt a király végóráinak s annak a nagyszerű színjátéknak, amely a haláltusát ünnepélyes külsőségekkel kísérte. A haldoklásnál asszisztált Lang doktor, Rákóczi híres orvosa is, akinek összetűzése is akadt a többi orvossal, hogy melyiknek jobb a szere.

Valószínűen igaza van Márkinak, aki azt hiszi, hogy Rákóczi volt Franciaországban az egyedüli lény, aki a haláltusát látva magányába vonult s ott imádkozott a haldoklóért. Talán mások is imádkoztak, de szívéből ő egyedül. Mert ő igazán Európa legnagyobb politikusának és második édesatyjának tartotta a napkirályt, akinek elmúlása most a legtöbb embert csak annyiban érdekelte, hogy melyik párt kaparintja meg elköltözése után a hatalmat. Talán még csak az ötéves kis dauphin, a későbbi XV. Lajos sírt őszintén, amikor dajkája haldokló dédapja

elé vezette, hogy annak áldását átvegye. A kis gyermeket kétségtelenül megrázta a haldokló látása.

A hetvenhét évet élt királyban Rákóczi hatalmas támaszát veszítette el. A király tette kedvessé száműzetése éveit s feledtette el figyelmességével sok megcsalatását.

A király halálát követő küzdelem, amely az orleansi herceg diadalával végződött s az a végtelen hálátlanság, amely orgia módjára tobzódott a még el sem temetett király teteme felett, mélyen megrázta Rákóczit. „Mindent hirtelen oly megváltozottnak láttam" mondja Önéletírásában, „hogy harmadnapra a király halála után alig ismertem többé az udvarra, miután az elhalt király barátai is vagy úsztak az árral, vagy elhagyták az udvart". Ez az emberi színjáték oly hatással volt rá, hogy még a király temetésére sem ment el. Otthon imádkozott az erdőktől körülvett Grosboisban.

Bár személyes tisztelgésekor az orleansi herceg igen szívesen fogadta, amit főleg annak köszönhetett, hogy az ellenpárthoz tartozott ugyan, de soha nem kompromittálta magát, mégis éreznie kellett, hogy az új régenstől, az orleansi hercegtől, semmi jót nem várhat. A király halálakor lett nyilvánvaló, hogy az állam anyagi helyzete kétségbeejtő. Már-már arról gondolkoztak a hivatalos körök, hogy nem ismerik el a napkirály hátrahagyott adósságait s megszüntetik az általa adományozott felelőtlenül nagy penziókat. Ha a herceg ezt nem is engedte meg, mert nem akarta nagybátyja emlékét ezzel megszégyeníteni, mindenesetre elrendelte, hogy kevesebb kamatot fizessen az állam a hitelezőinek. Ez ismét súlyosan érintette Rákóczi anyagi helyzetét, mert ezzel újra kevesebb hasznát látta a párisi városházán való követelésének, amellyel őt XIV. Lajos a szabadságharc alatt elmaradt segélyrészletek helyett kárpótolta volt.

A régens teljesen új hivatali apparátust állított a régi helyére. Szerencséjére Rákóczinak, a külügyi hivatal élére Fülöp herceg d'Huxelles maréchalt állította, aki ugyan kevéssel előbb Maine herceg embere volt, de most csúszással-mászással sikerült magát átmenteni a régens kegyébe. Viszont a tehetségtelen d'Huxelles korántsem jutott akkora hatáskörhöz, mint Torcynak volt. A régens saját felelőtlen embereivel s elsősorban egykori nevelőjével, Dubois abbéval intéztette a külpolitikát.

Alig halt meg XIV. Lajos, még Torcy ült a külügyi hivatalban, amikor báró Imhoff, a császár párisi követe, már követelte Torcytól, hogy ne fogadja többet Brennert a francia udvarnál akkreditált követek sorában. A kérdés Imhoff győzelmével végződött s a külügyi hivatal előtt ettől kezdve Brenner nem tartozott többé a hivatalos diplomáciai testülethez s jegyzékeit, amelyek már leginkább csak a segélykérés és a játékbarlang körül mozogtak, csak mint magánember nyújthatta be.

III. Károly 1715 június 10-én szentesítette az 1712-15. évi országgyűlés alatt alkotott 136 törvénycikket. Ezek közül a XLIX. t.-c. Rákóczit, Bercsényit s mindazokat, akik a kitűzött határidőre nem jöttek haza, mint törvényes királyuk és hazájuk nyilvános ellenségeit és mint árulókat s az igaz szabadság felforgatóit összesen és egyenként törvényesen száműzte, elrendelte üldözésüket, illetve elfogatásukat és elkobozta összes ingó és ingatlan javaikat. Ez a törvénycikk még az emigránsokkal való érintkezést is eltiltotta.

A csapások egymásra tolultak. A két békekötést, amelyből Rákóczi kimaradt, követte követei hűtlensége, anyagi helyzetének újabb romlása, királyi pártfogója halála, udvari körének háttérbe szorulása, követének törlése a hivatalos külképviselők sorából. Mindezt pedig betetőzte a magyar törvénykönyvbe beiktatott száműzetése és árulónak nyilvánítása. Utóbbi alapján a császár párisi követei ettől kezdve magában Franciaországban támadhatták meg Rákóczit, aki többek közt ennek következtében határozta el magát 1717 nyarán arra, hogy átköltözik Törökországba.

A hazai száműzetéssel egyidejűleg Rákóczi is száműzte magát a grosboisi csend magányába. Lang doktoron, orvosán, kívül mindössze Szatmári Király Ádám, Mikes Kelemen s talán még Kisfaludy Boldizsár volt a környezetében. Kísérete többi tagja Párisban élt a fejedelem által számukra bérelt házban.

Még nehéz anyagi helyzetében is foglalkozott Rákóczi az őt követő nemes ifjakkal. Róla tudjuk, hogy Franciaországban is érdeklődött a tudományok és a művészetek iránt, sokat olvasott, megnézte a nevezetes festményeket s operákat hallgatott. A fejedelem rászoktatta az őt követő ifjakat is a francia nyelvre. Kényszerítette őket, hogy ismereteiket és műveltségüket rendszeresen kiegészítsék. Nem csoda, hogy az így kiművelt magyar ifjak néhányából francia szolgálatban utóbb számottevő ember lett, mint például Bercsényi fiából, aki francia tábornagy, vagy Nyitrai Tóth Andrásból, aki tábornok lett.

Anyagi helyzete súlyosbodása közben Rákóczi 1716 márciusában kérvénnyel fordult a régenshez s kérte, hogy hátralékos évjáradékát fizettesse ki, mert költöztetnie kell embereit, mivel a Hotel de Transsylvanie számára nagyon terhes lett a már régente (cidevant) ott levő játékterem miatt. Ez is arra mutat, hogy a játékteremmel nem volt összeköttetése s az erről szóló feljegyzések csak rosszakaratú megszólások emlékei.

Rákóczi legutolsó hazai diplomatája, Brenner prépost, Rákóczi embereinek átköltöztetése után visszamaradt a Hotel de Transsylvanieban, de kevéssel utóbb öngyilkosságot kísérelt meg. Fátuma azonban csak 1722-ben következett be, amikor, mint a Bastille rabja, elmetszette a torkát.

A sárosi gróf reményeit, melyeknek felköltéséhez a legkisebb momentum is elegendő volt, grosboisi visszavonultságában a török-velencei háború ajzotta fel megint. Azt remélte, hogy ez a konfliktus egy török-Habsburg ellentétre, majd háborúra fog vezetni. Magyarországi évei alatt, bár, végig összeköttetésben állt a törökkel, elkerülte még a látszatát is annak, hogy a török az erkölcsi együttérzésen túl is támogatja. Számkivetettsége reményt vesztett napjaiban, amikor a porosz és más udvarok törökirtózata diplomáciai okokból nem tartotta vissza attól, hogy a törököt szorosabban bevonja terveibe, visszaemlékezett a nemzeti hagyományokat őrző erdélyi fejedelmek törökre támaszkodó Habsburg-ellenes koncepciójára s mint esküt tett s ahhoz hív erdélyi fejedelem, most már gátlás nélkül érdeklődött azok után a lehetőségek után, amelyek az erdélyi fejedelmek hagyományai nyomán egy török és emigráns-magyar együttműködésből kisarjadhatnak.

Érdeklődése nem volt egyoldalú, mert a törököt hasonlóan érdekelte Rákóczi személye és a magyar emigráció. Állítólag a török már nagyon korán megtette azt a fényes ajánlatot Rákóczinak, hogy jöjjön át Konstantinápolyba s vegyen részt a törökök tervezett Habsburg-ellenes hadjáratában.

Kétségtelen, hogy amikor Rákóczi látta, hogy Velence egymagában nem boldogul a törökkel, tehát keresni fogja a császár barátságát, azonnal utasította Pápay Jánost, egyik Lengyel-országban élő hívét, hogy magánemberként lépjen érintkezésbe Kantakuzenos János oláhországi fejedelemmel. Rákóczi Kantakuzenos útján akarta a török figyelmét maga felé fordíttatni, mint olyanra, aki alkalmas arra, hogy a töröknek az osztrák hatalom ellenségei közül szövetségest szerezzen. Ekkor még élt XIV. Lajos s Rákóczi azt remélte, hogy a francia király fogja közvetíteni a szövetséget közte és a török között.

Ezt a pillanatot használta volt fel Klement és Vetési arra, hogy Rákóczit elárulva, iratait a császárnak kiszolgáltatva (ketten több mint ötszáz kuruc kori diplomáciai levelet és okiratot adtak át Bécsnek), átmentsék magukat a császár szolgálatába.

Az ambíciózus Pápay, aki tárgyalása folyamán nem egyszer a maga intencióit tolta a Rákóczié helyett az előtérbe, túlment megbízatása határán s miközben Rákóczi egy teljes éven át mit sem tudott holtartózkodásáról, tárgyalásaival Rákóczit meglehetősen kész helyzet elé állította. A császár 1716 április 13-án kötött védő és támadó szövetséget Velencével. Rákóczi most már bizonyos volt a török háborúban s Bercsényit, Forgáchot, Esterházyt és Csákyt egyaránt figyelmeztette leveleiben a lehetőségekre. Ekkor már Magyarországon a szultán nevében lázító tartalmú iratokat terjesztettek, melyek ellen Bécs erélyesen lépett fel. A török ellen készülődő császári erő élére savoyai Eugen herceg állt. Az összecsapás kétségtelennek látszott. Rákóczi Brenner közreműködésével lázasan dolgozott Grosboisban a magyarországi háborúról szóló „Emlékirata" írásán, melynek közreadását egy újabb európai bonyodalom esetén a magyar ügyre nézve fontosnak tartotta.

Az események elsősorban a Törökországhoz közel élő lengyelországi bujdosókat mozgatták meg. Khalil basa, nagyvezír, meg is bízta Alboér Ábrahám belgrádi nagykereskedőt, aki egykor Rákóczi szállítója volt, hogy kutassa, merre tartózkodik Rákóczi és hol vannak a hívei. Rákóczi és a török tehát egy időben és kölcsönösen érdeklődött a másik iránt.

Pápay Oláhországból, hol már volt néhány emigráns, köztük Rákóczi egykori portai követei, Damat Mehemed basához, Oláhország török katonai parancsnokához ment, aki magához hívatta a már nála levő Esterházy Antalon kívül Bercsényit, Forgáchot és Csákyt is. Az itt lefolyt tárgyalásokkor az emigránsok nem voltak egységes véleményen. Bercsényi azt hitte, hogy Pápay valóban mindent a fejedelem utasítására cselekszik s bántotta, hogy Rákóczi nem avatta be ily mélyen a terveibe. Bercsényi különösen kettőért aggodalmaskodott: hogy elhamarkodott lépésekkel ne rontsák a császárral most már békében élő Franciaországban levő Rákóczi helyzetét s hogy a nagyon erős császári sereggel szemben jelentéktelen erővel ne kezdjenek vállalkozást.

Bercsényi ezt meg is írta a már Nándorfehérvár alatt álló nagyvezírnek, de az nem hallgatva rá, átkelt a Száván s augusztus 5-én Pétervárad alatt csatát vesztett s maga is elesett. Az új nagyvezír, a már említett Khalil basa Belgrádba kérette Pápay Jánost s a törökül jól beszélő Horváth Ferencet. Hosszasan tanácskozott velük, hogy a szultán hogy és miképpen hívja be Rákóczit. Közben azonban október 16-án savoyai Eugen elfoglalta Temesvárt s ezzel befejezte Magyarország teljes felszabadítását.

Mindez azonban nem vette el a nagyvezír kedvét a további tárgyalásoktól, sőt megkérte Franciaország konstantinápolyi követét, Bonnac marquist, hogy járjon közbe Rákóczi bejövetele ügyében. Pápay és Horváth teljesen meggyőzte Khalil basát, hogy Rákóczi jövetelének a hírére is már legalább 10.000 ember kel fel csak a határon a magyar szabadságért. Bonnac tényleg tárgyalt is ez ügyben a portán s ott azt a benyomást szerezte, hogy a szultán kész Erdélyt felajánlani Rákóczinak s a szükséges segítséget is rendelkezésére fogja bocsátani. Pápay Drinápolyban folytatta megkezdett tárgyalásait s sikerült is elérnie, hogy a nagyvezír követet küldjön az ő kíséretében Rákóczihoz Franciaországba Rákócziért.

A fejedelem egyelőre elégedetlen volt Pápay működésével. A múlt szomorú tapasztalatai alapján nem akart addig Franciaországból kimozdulni, amíg a török nem köt vele szabályszerű egyezséget. Utasította is Pápayt, hogy amíg ez meg nem történik, ne vegye át a szultán meghívó levelét s ha már átvette volna, ne induljon el vele. Bonnacot is kérte, hogy a szultán hozzá szánt követét tartsa vissza.

Rákóczi kész volt ugyan a török szövetséget igénybe venni, de régi aggodalmai nem oszlottak teljesen el s biztosítékokat akart nyerni, hogy a török nem fog sem Erdély, sem Magyarország területéből semmit megtartani s hogy nem fogja bántani Magyarország ősi szabadságát sem.

Savoyai Eugen csapatai állandó sikerek közben nyomultak előre. Megszállták Bukarestet is s a Kantakuzenost kevéssel előbb felváltó Maurocordato Miklóst kurucbarátsága miatt Szebenbe hurcolták. A bujdosó magyarok erre a török meghívásnak engedve Törökországba mentek. Az erdélyi császári biztos ekkor követelni kezdte Rákóczi erdélyi híveinek száműzetését, amit a szebeni országgyűlés 1717 január 28-án teljesített is.

Bár az emigránsok közt a követendő politika szempontjából nem volt teljes az összhang, mégis akadtak, akik elhatározó lépésekre szánták magukat. Így Esterházy Antal egykori hadsegéde, Talaba Máté, állandóan sürgette Bonnacot, hogy Pápayt a szultán levelével valamelyik kéznél levő francia hajóval most már késedelem nélkül küldje el Rákóczihoz. A nagyvezír is elhatározta, hogy Pápayt most már egy basa kíséretében csak elküldi Rákócziért. Bonnac Rákóczi érdekében még nem helyeselte ezt. Tartott attól, hogy a császár Rákóczi Bécsben fogott fiain áll majd bosszút. Azt ajánlotta, hogy a török Rákóczi valamelyik már Törökországban levő emberével hajtassa végre a terveit.

A török azonban Pápay és Horváth előadásai nyomán ragaszkodott Rákóczi személyéhez s még Bercsényire, vagy Forgáchra sem bízott csapatokat. Pedig Bercsényi már január 26-án Drinápolyban volt s Bonnac hangsúlyozta a portán, hogy a felkelést könnyebb megcsinálni a kéznél levő Bercsényivel, mint a 7-8 hónap előtt nem is várható Rákóczival.

Párisban a hivatalos külügyi szervek ugyan figyelemmel kísérték Rákóczi és a török tervezgetését, Bonnac jelentéseit figyelemmel olvasták, de mint a császár barátai, csak kézalatti segítséget ígértek.

Pápay és a melléje beosztott török másod-tengernagy február 24-én indult el Franciaországba. A fejedelem Grosboisban egy csendes erdőben fogadta egy hónappal később Pápayt, aki átnyújtotta neki III. Ahmed szultán ezüst tokba helyezett, aranyos pecsétű levelét. A szultán levelében hivatkozott arra, hogy Rákóczi egyik feje Erdély és Magyarország szövetkezett rendjeinek s így szükséges, hogy a magas portával együtt törekedjék felszabadítani Erdélyt és Magyarországot a németek alól. A szultán ígéretet tett arra is, hogy meghallgatja Rákóczinak Magyar- és Erdélyországra vonatkozó kívánságait s azokat be is foglaltatja a császárral kötendő békébe. Megígérte, hogy a magyar nemzetet védelmébe veszi s hivatkozott arra az igaz és őszinte barátságra, amelyet Rákóczi ősei tanúsítottak a felséges Ottomán-ház iránt, amiért az felszabadítani igyekezett a magyar nemzetet a német zsarnoki iga alól.

Ibrahim kajmakán is írt Rákóczinak, amit Pápay át is adott. Ő is biztosította a szultán nevében Magyarország jogainak és szabadságának helyreállítását s hogy a szultán az erdélyi fejedelemség helyreállítása és Magyarország szabadságának biztosítása nélkül békét nem köt.

Rákóczit mélységesen megragadta az a lehetőség, ami a két levélből kicsendült: Magyarország és Erdély függetlensége s hogy a két ország szabadságát önálló nemzeti hadsereg biztosíthatja. Tetszett neki, hogy a szultán hajlandó vele Törökországba érkezte után pontos szerződést kötni. A reménytelenségből egyszerre - úgy érezte - ott állt újra élete törekvéseinek megvalósulása előtt. Igazat adott Pápaynak, hogy a szultán minden levelezést csak bizalmatlan időhúzásnak tekintene a maga mindent felajánló levele után s ezért elhatározta, hogy ismét kilép a porondra, elmegy Törökországba s ott a felállítandó keresztény csapatok élére áll.

Helyzete különben sem volt kellemes már Franciaországban. Anyagi helyzete egyenesen siralmas volt. Tudta, hogy az udvar kémei állandóan szem előtt tartják. Bizonnyal nem kerülte el a tudomását, hogy Pentenriedter báró, a császár új párisi követe már 1716-ban kérte az udvartól az ő kiutasítását Franciaországból, hivatkozva arra, hogy Rákóczi a törökkel konspirál. D'Huxelles a régenshez utasította a követet, aki viszont a conseil de Régence elé terjesztette az ügyet, bár hivatkozott arra, hogy Rákóczi egy szegény földönfutó, aki a legteljesebb visszavonultságban él a kamalduliaknál. A régenstanács Rákóczi mellé állt s így

Pentenriedter akciója kudarcba fulladt. Utóda, Königsegg gróf ugyan nem foglalkozott Rákóczi ügyével, de azért egy eset nagyon gondolkozóba ejthette a sárosi grófot.

A franciák időközben ugyanis szövetségre léptek régi ellenségükkel, az angolokkal s a szövetség záloga a XIV. Lajos által királynak elismert Stuart trónkövetelőnek, III. Jakabnak, Franciaországból való eltávolítása volt. Jakab előbb pápai területre, Avignonba, vonult vissza, majd onnan is távoznia kellett s végül Itáliába ment, ahol politikailag teljesen eljelentéktelenedett.

Ez az intő példa s az a körülmény, hogy Rákóczi új utat látott a magyar szabadságot biztosító erdélyi fejedelemség visszaszerzésére, eldöntötte Rákóczi elhatározását s 1717 márciusában, éppen negyvenegyedik születésnapján, azzal az elhatározott szándékkal ment a dolgokat bejelenteni az orleansi herceghez, hogy elhagyja Franciaországot s Törökországba menve szövetségre lép a szultánnal.

Fülöp régens intette Rákóczit, hogy a porta ígéreteiben kevés a bizonyosság. De eltávozása elé nem gördített akadályt. Olyan volt az európai helyzet, hogy Franciaország Rákóczi távozásával csak nyerhetett. Mert ha megjelenésével jobbra fordítja a török fegyverek sorsát, akkor a császár gyöngülése Franciaország erősödését fogja jelenteni. Ha azonban a császár győz, akkor már előre kényelmes, ha a megerősödött császárral való szövetség érdekében már előre elhagyja Franciaországot.

Rákóczi mindenre el volt szánva. Arra is, hogy a török ki is adhatja s azt is tudta, hogy ez esetben a leggyalázatosabb halálnemmel végeztetnék ki. De visszaemlékezett a szövetkezett rendeknek és az erdélyi fejedelmi beiktató országgyűlésen tett esküjére és a hívséges ember kötelességérzetével ment a felcsillanó remény után.

Már Szekfü helyesen állapította meg, hogy Rákóczi külföldi helyváltoztatásainak mindvégig egy oka volt: az erdélyi fejedelemség vágya és reménye. Kétségtelenül ez volt élete politikai működésének a vezérfonala már az erdélyi választás elfogadásának pillanatától kezdve. Bizonyos az is, hogy az erdélyi fejedelemséghez, mikor azt már elnyerte, valami őseitől örökölt nosztalgia is fűzte. De ezen a reminiszcencián túl elsősorban és döntően mégis csak a letett eskü vezette és az az általa vallott elv, hogy önálló és magyar Erdély nélkül bizonytalan a magyarországi szabadság. Bizonyos az is, hogy a Bocskai, Bethlen, I. Rákóczi György és az ő Erdélye közt nagy volt a különbség. Azok Erdélyből indultak ki Magyarországra s végig arra támaszkodtak. Ő Magyarországból jutott Erdélybe s Erdélyre sohsem támaszkodhatott. De előtte épp a Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György Erdélyének visszaállítása lebegett mint életcél s a reális viszonyokat lelkében teljesen elhomályosította a célgondolat, amelyhez az ő álomerdélye igazodott.

Rákóczi a felkelés alatt az arisztokratától a szuverénig szárnyalt fel, mint aminők ősei voltak a fejedelmi széken. Ez a szuveréni magasság, amely abban az időben szédítően magas volt, még akkor sem engedte volna, hogy Erdélyről s ezzel a maga szuverenitásáról lemondjon, ha ahhoz nem kötötte volna az egész életének vezérlő és értelmet adó gondolata, hogy ő Istentől hívattatott el a magyar szabadság biztosítására s ezt neki kell elvégeznie, mert ősei kötelezik erre s mert ezt senki más el nem végezheti.

Nemcsak családi nosztalgiáit, nemcsak szuverenitását tagadta volna meg Rákóczi, ha nem fogadja el a szultán hívását, de szembe fordult volna egész közéletével és elhivatottságáról vallott öntudatával. Rákóczi azonban számos mindennapos emberi hibája; nevelésének hibáiból és a kor szelleméből folyó emberi esendősége mellett is óriásivá magasztosul előttünk elhivatottságáról vallott öntudatának következetes megtartásában.

Nem rontja ezt le még az sem, hogy Rákóczi - mint egy historikusunk megjegyzi - akkor is ment „az erdélyi fejedelemség bármily kis reménye után, mikor az török háborún, tatár hordák pusztításán át, felégetett magyar falvak füstjéből látszott feléje inteni". Ez a megjegyzés tetszetős, de olyan szentimentális lélekre vall, aminők nem vittek politikai vezérszerepet a XVIII. század első évtizedeiben. Ily szempontokat akkor egy államférfiúnál sem találunk. Viszont Rákóczi a magyarországi szabadságharc alatt épp elég bizonyságot tett amellett, hogy kímélte a magyar népet.

Amíg Rákóczi Franciaországban döntött élete újabb fordulatáról, addig a bujdosók, ha nem is a legnagyobb egyetértésben, de komolyan készültek a magyarországi betörésre. Bercsényi memorandumban fordult a portához s abban három kuruc ezred felállítását javasolta. A haditerv szerint a támadás fél karéjban az ország legkülönbözőbb pontjain érte volna a császári seregeket. Az emigráns tábornokok ismét elemükben érezték magukat, bár alig ezer magyar vitéz állt egyelőre rendelkezésükre.

Minden emigrációnak egységes hibája, hogy nem ismervén hazája belső viszonyainak újabb alakulását, azt hiszi, hogy az ottani közhangulat változatlanul ugyanaz, aminő akkor volt, mikor ő elhagyta az országot. Így csúszott most is egy számadási hiba az emigráció elgondolásába, amikor nem számolt azzal, hogy Magyarországon egyrészt a lelkek az elmúlt években meglehetősen pacifizálódtak, másrészt pedig az erős császári ellenőrzés mellett most nem törhet ki egykönnyen lázadás. Akadt ugyan mégis bizonyos szervezkedés bent az országban is, de csak igen-igen szűk körre lokalizálódon; s a rebellis hajdúk közt nem akadt egyetlen kaputos ember sem. Az ország kétségtelenül lelki válság előtt állt volna, hogy kitart-e Károlyi békeműve mellett, vagy felveszi a Rákóczi távoztával elejtett nemzeti függetlenségi harc fonalát, ha Rákóczi betörése sikerül. Mielőtt azonban ez a válság időszerű lehetett volna, Eugen herceg döntő jellegű győzelme kétségtelenné tette, hogy a török vállalkozása komolytalan s így az ország sem juthatott komoly válaszútra. Az egész török vállalkozás alatt csak egyetlen ízben léphettek Magyarország, illetve Erdély területére fegyveres kurucok az egész emigráció alatt. 1717 augusztusában tört be egy tatárhorda Erdélybe, a moldvai Rakovicza Mihály románjainak és Esterházy Antal kurucainak társaságában. A betörés azonban balszerencsés véget ért s csak arra volt alkalmas, hogy két évszázaddal később ennek a betörésnek az alapján látszólag el lehessen ítélni Rákóczit, hogy minő szövetségesekkel kísérelte meg erdélyi fejedelemségét visszaszerezni s ezzel a „történelem folyását 50-100 évvel visszafordítani".

Pedig ekkor Rákóczi még Franciaországban volt, szerződést sem kötött a szultánnal, nem is tudta, hogy egy-egy emigráns tábornoka mit csinál. Ekkor még semmi befolyása sem volt a török-magyar együttműködés szabatos szabályozására, amit pedig az együttműködés előfeltételének tartott. Különben is mindég tiltakozott még a gondolata ellen is, hogy török vagy tatár seregek keveredjenek török földről támadó keresztény csapatok közé.

A szellemesen csevegő és híres levélíró Liselott egyik levele megőrizte számunkra a kívülálló kortárs véleményét Rákóczi elhatározásáról: „A mi jó, becsületes Rákóczi hercegünk éppenséggel és semmiképpen sem kicsapongó; szorgalmasan, majdnem sokat is imádkozik s valósággal ájtatosnak is mondható. Hogy a törökhöz megy, nem csoda; mert a császár rosszul bánik vele, élete ellen tör; a törökök pedig megigérték Rákóczinak, hogy nélküle nem kötnek békét s visszasegitik fejedelemségébe". Liselott pedig kétségtelenül jobban belátott Rákócziba, mint a kései kutató, a holt betűk mindenkor egyéni színű magyarázatán keresztül…

Nem csak Pápay sürgette Rákóczit, hanem a fejedelem legnagyobb meglepetésére s Pápay referátuma ellenére, Bercsényi is sürgetni kezdte Rákóczi indulását. Bercsényit a porta

készsége annyira megnyerte, hogy Rákóczi mielőbbi megérkezését még a szerződés megkötése előtt kívánatosnak vélte.

A Törökországba ment emigránsok április 10-én ismét letették egymás közt az esküt II. Rákóczi Ferencnek, mint a szövetkezett rendek vezérlő fejedelmének s ezzel is jelezték, hogy a magyar szabadságküzdelmet akarják feleleveníteni. Rákóczi, bár elhatározta, hogy elmegy Törökországba, mégis utasította Pápay portai helyettesét, Horváth Ferencet, hogy siettesse a portán a szerződés megkötését s elindulását ettől tette függővé. A porta maga pedig már értesítette XII. Károly svéd királyt, hogy Rákóczi érkezik. Bonnac, aki régi gyűlöletét még nem tudta elfeledni a császári ház ellen a francia külpolitika kényszerű császárbarátsága ellenére sem, Bezenval útján a lengyel s De Campredon útján az orosz udvart értesítette a remélhető fejleményekről. Rákóczi különben még a török tervek legelején összeköttetésbe akart lépni Ágost lengyel királlyal s kilátásba akarta helyezni neki, vagy valamelyik fiának, a császári korona megszerzését a Habsburgok férfiágának küszöbön levő kihalása esetére, ha megsegíti őt Magyarország felszabadításában és Erdély visszaszerzésében.

Rákóczi a török lehetőségekre egyszerre visszanyerte régi külpolitikai mozgáskészségét, bár nem szakított új, visszavonult életmódjával. Küszöbön állt a XV. Lajos esetleges elhalálozása esetén a francia trón újabb betöltése körül kitörhető európai válság. A trónra a spanyol király, V. Fülöp, tarthatott leginkább igényt s ezt megakadályozandó, egész európai koalíció kezdett kialakulni. V. Fülöp emellett állandóan ki volt téve annak is, hogy a megerősödött császár meg fogja kísérelni tőle a trón visszaszerzését. Rákóczi tehát a spanyol lehetőségeket sem hagyta ki számításából s mivel joggal számított egy spanyol-osztrák háború lehetőségére, ami pedig az egy időben folyó török-osztrák háborúval nagyon lekötné a császárt, olyannak tarthatta az európai konstellációt, amely mellett nem volt kilátástalan a török szövetség elfogadásának haszna.

Sűrű érintkezésben volt Rákóczi a portán levő követével és kikötötte, hogy tatárokat nem szabad Magyarországra küldeni. Mivel azonban késett, a török mégis tatárokat zúdított Erdélyre. Talán hogy ezzel is siettesse a még mindég késedelmező Rákóczit. A szultán követe is megérkezett Franciaországba, de a francia külügyi hivatal kérésére Toulonban várakozott Rákóczira, nehogy Párisban való megjelenése a császárral szemben a franciákat kellemetlen helyzetbe hozza. Kevéssel előbb V. Fülöp király, mivel egyik követét olasz területen a császáriak elfogták, a barcelonai kikötőben már nyíltan megkezdte készülődését a császár kezén levő Nápoly elleni tengeri csatára. Rákóczi azonnal érintkezést keresett a párisi spanyol követtel. Tehát mindent elkövetett, hogy új vállalkozását mentül jobban beágyazza az európai nagy érdekek közé.

Augusztus második hetét a kamalduli atyák közt mély áhítatosságban töltötte a nagy út előtt álló fejedelem. Majd megköszönve nekik, hogy maguk közé fogadták, elbúcsúzott tőlük s kérte őket, hogy imádkozzanak vállalkozása sikeréért. 16-án minden poggyász nélkül hagyta el Grosboist. Párisban is csak legbensőbb ismerőseitől vett búcsút. Az orleansi herceg még egyszer le akarta beszélni tervéről, de aztán jó tanácsokkal látta el, miként menjen úgy Marseillebe, nehogy a császár ágensei tőrbe csalják. Le igyekeztek beszélni a „régi udvarhoz" tartozó barátai is. St. Simon pedig lesajnálkozóan emlékezett meg e napokban Rákócziról, hogy aki egykor oly nagy zajt csapott a világban s most egy csausz hitegetésében bízik, az tehetségtelen és jelentéktelen, szellemtelen ember kell, hogy legyen.

Augusztus 18-án ismét elindult még egyszer Grosbois felé, de fele úton megakadt s elbúcsúzott barátnéjától, a szellemes és szép Conti hercegnőtől, akinek oly sokszor kereste a társaságát. Ezalatt Pápay elment Toulonba, hogy ott a kiküldött basával tudassa az indulást. Augusztus 19-én folytatta útját Rákóczi Fontainebleau irányában s 25-én egyik ágense házában,

Marseilletől alig egy órányira, szállt meg. Itt értesült szeptember 3-án párisi barátai leveléből, hogy augusztus 15-én savoyai Eugen visszavette Nándorfehérvárt és tönkreverte a török sereget. De ugyanekkor értesült arról is, hogy a spanyolok elfoglalták Sardiniát és folytatják megkezdett háborújukat a császár ellen.

Utolsó áhítatait a Les Chartreuxi kolostorban végezte. Itt a gyóntató atyja, aki valamikor császári tiszt volt és Rákóczit még Bécsből ismerte, felismerte és fejedelemnek szólította. Rákóczi ekkor kiöntötte szívét és terveit. Mikor pedig cselédjeit már előbb hajóra ültetve szeptember 17-én a Hyéres-öböl legészakibb részén maga is hajóra szállt, ennek a kolostornak buzgó imái kísérték útját a bizonytalan felé…

Gróf Königsegg párisi császári követ kémje, Welez révén Rákóczi minden lépéséről értesült. Welez, aki előbb Rákóczi szolgálatában állt, azt tartotta volna legcélravezetőbbnek, ha Rákóczit pápai területen, Avignonban, legyilkolják. Ez az ember kísérte nyomon, mert azt hitte, hogy Rákóczi a császári győzelem hírére vissza fog fordulni. De a volt szolga nem ismerte urát. Rákóczit megingathatatlanul vonzotta keletre élete célkitűzése: Erdély és a magyar szabadság.

HARMADIK FEJEZET
Rákóczi Törökországban

Rákóczi szolgái 16-án délelőtt indultak útra a „L'Ange Gabriel" nevű hajón. Ez a hajó másnap találkozott a Rákóczihoz küldött török követ hajójával. A basa átjött Rákóczihoz s még egyszer meghívta ura nevében Törökországba. Rákóczi kijelentette, hogy elmegy, de kéri a követet, hogy az Pápay Jánossal menjen előre s jelentse érkezését. A basa és Pápay el is indult. Rákóczi azonban még várt poggyászára s így csak 17-én este futhatott ki a „L'Ange Gabriel" a Földközi tengerre. Előbb azonban Rákóczi még egykori ezredesét, D'Absac grófot követül küldte a spanyol királyhoz, kérve V. Fülöpöt, hogy küldjön az Törökországba Rákóczihoz követet s ha Rákóczi szerződött már a törökkel, kössék meg a spanyol-magyar szövetséget is.

A tengeri út most is viharokkal kezdődött, mint közel öt évvel azelőtt is. A szél egész Afrika partjaiig sodorta a hajót s Rákóczi úgy véli Márki - vágyakozva kereste szemeivel az egykori Karthagó romjait. A szigettengeren át lassan haladtak előre. Ferenc napját szárazon, a Syra szigeti Hermupolis kapucinus templomában töltötték. Október 10-én este érkeztek meg Gallipoliba, de ki sem fogadta őket, mert Pápayék hajója lassúbb járatú volt s csak 10-12 órával később érkezett meg.

Alig érkezett meg Pápay, a fejedelem azonnal Drinápolyba küldte, hogy jelentse a szultánnak jövetelét. A szultán a belgrádi vereség hírére egy nappal előbb érkezett meg Szófiából Drinápolyba. Rákóczi azonnal százezer tallért kért, hogy azt a hajóval visszaküldhesse fegyver- és hadiszervásárlásra. Megizente Rákóczi Bonnac francia követnek is megérkezését. Bonnac kelletlenül fogadta a hírt. Alkalmatlannak találta az érkezés időpontját, neheztelt Pápayra s magára Rákóczira is, hogy az ő megkerülésével levelezett Horváth Ferenccel s így ő mindenről megkésve értesült. Bonnac és Rákóczi közt később sem volt jó a viszony, mert Rákóczi a hajóra lépés óta ismét szuverén fejedelemnek tartotta magát s levetette a sárosi gróf rangrejtését. Bonnac pedig nem volt hajlandó Rákóczi fejedelmi etiquette-jét akceptálni, sőt utóbb értesítette is Rákóczit, hogy véle a nyilvánosság előtt épp úgy nem érintkezhetik, mint előbb Bercsényivel nem tehette, hisz udvara jó viszonyban van a császárral.

Rákóczi megérkezésének most már a török körök sem örültek. A belgrádi vereség után megindultak a császárral a béketárgyalások s a nagyvezír meg is jegyezte Pápaynak, hogy Rákóczira most semmi szükség nincs Drinápolyban, a szultán közelében. Pápay, akinek túlbuzgósága juttatta ide az eseményeket, ezt nem merte Rákóczinak bevallani. Pedig Rákóczi, ha ezt megtudja, amint azt önéletírásában írja, akkor már Gallipoliban visszafordult volna.

Rákóczi első üdvözlője egy Gallipoliban 17 hónap óta száműzetésben élő tatár kán volt, kinek köszöntését a fejedelem Bercsényi fia, László útján viszonozta.

Az ünnepélyes bevonulás 11-én történt meg. Rákóczit a koronás főket megillető tiszteletben részesítették, de társait ebül helyezték el. Nem is késett megírni Rákóczi Liselottnak, hogy minden másként történik, mint ahogy elképzelte. Csalódása teljes lett, amikor az eléje küldött aga, aki Drinápolyba kívánta vinni a köszvényétől kínzott fejedelmet, mindössze csak 4000 tallért hozott az udvartartás és a hajó költségeire.

Rákóczi betegen is lóháton ülve tette meg az utat Gallipoliból Drinápolyig. Rákóczi olyan fogadtatást kívánt, aminőben annak idején János Zsigmondnak volt része. A szultán viszont kijelentette, hogy úgy fogadja, mint a kánnak nevezett tatár királyt, vagy a véréből származó

hercegeket. Rákóczi csak a fogadtatás után jött rá, hogy ez a mód inkább lealázó, mint kitüntető.

Már Drinápoly előtt fényes fogadtatásban volt része. A nagyvezér helyettese, a szultán veje, Ibrahim kajmakám köszöntötte, majd mind Rákóczit, mind kíséretét fényes külsőségek közt megebédeltette. Október 28-án vonult be Rákóczi a janicsárok sorfala közt Drinápolyba. A szultán utóbb kitüntetően királynak nevezte, de az egykori közvéleményt kifejező „Europäisches Fama" hasábjain azt olvassuk, hogy nem tudhatja senki, hogy ebből a Rákóczival űzött török komédiából mikor lesz tragédia.

Rákóczi fogadására csak napok múlva került sor s akkor is csak a már említett nagyvezér-helyettes, Ibrahim kajmakám fogadta, hogy a szultán megbízásából tárgyaljon vele a közös ellenség elleni teendők felől. Rákóczi előadta, hogy neki külön sereget kell szerveznie. Tehát annyi pénzre van szüksége, hogy 30.000 embert vihessen Magyarországra. A spanyolok most lekötik részben a császár erejét, tehát erős sereggel nem maradhat el a török győzelme. Azonban ragaszkodik a külön keresztény hadsereg megszervezésére igért összeghez s kéri, hogy a szultán kössön vele írásos szerződést a hozzá Grosboisba küldött levél szellemében.

A törököket Rákóczi igyekezett rábeszélni, hogy szakítsák meg a császárral folytatott béketárgyalásaikat, mert a spanyolok már megtámadták a császárt s a többi európai uralkodó magatartása egyedül a magyar és spanyol támadás sikerétől függ.

November 29-én megérkezett Drinápolyba Khalil nagyvezír is s Rákóczi véle is folytatta megbeszéléseit. De mivel a császárral folyamatban levő béketárgyalásokat zavarták Rákóczi elgondolásai, az első megbeszélésre csak december 17-én került sor. Khalil ekkor már lehetőség szerint húzta a dolgot és kifogásokkal élt a tervezett szerződéssel szemben.

Csak azt tudta Rákóczi Khalilnak is tanácsolni, amit Ibrahim kajmakámnak tanácsolt. Károsnak tartotta a béke megkötését, pedig a tárgyalások ekkor már a holland és angol hatalmak közvetítésével folytak. Rákóczi első sorban a folyamatban levő spanyol-osztrák háború esélyeit emlegette, mire a nagyvezír megkérdezte, hogy van-e joga Rákóczinak véle a spanyol király nevében tárgyalni. Rákóczi tagadólag válaszolt, de ígéretet tett arra, hogy ezt megszerzi, ha biztosítani tudja V. Fülöpöt, hogy a török alkudozni kíván véle. Rákóczi tanácsára azt is elfogadta a nagyvezír, hogy a két tengeri hatalom közbenjárása mellé még kívánja a francia, lengyel és orosz közbenjárást is. Rákóczi itt is felajánlotta, hogy a francia és orosz közbenjárást megszerzi.

Ez a megbeszélés volt eddig a legeredményesebb működése Törökországban Rákóczinak, mert pillanatnyilag megtörte a békepártot s a török további háborúra készült. Különben azonban nem volt megelégedve, mert a töröktől kapott támogatás elégtelen volt. A természetbeni támogatás helyett inkább pénzt akart volna. A szerződést is hiába sürgette. Aggasztotta, hogy az emigránsok Lengyelországból nagyszámú személyzettel s családjukkal jöttek át s bizonytalan volt, miként tudja őket eltartani. Rákóczi szerette volna Pápayt követül elismertetni, de ezután már fogadni sem akarták. Bercsényit is szerette volna a környezetében látni, de az még Ruscsukban volt s ott a többi magyar tábornokkal a maga szakállára katonai akciók előkészítésén törte a fejét.

Már Francia-, vagy Spanyolországba való visszatérésével fenyegetőzött Rákóczi arra az esetre, ha a keresztény sereg felállítására szükséges 1,500.000 tallért nem adják meg neki. Hajója valóban várt még rá s az csak akkor fordult vissza, amikor 1718 január 4-én végre fogadta Rákóczit a szultán.

Rákóczit fényes, de szerinte megalázó körülmények közt fogadta a szultán. Rákóczi emlékiratot adott át s mind magát, mind célját a szultán jóakaratába ajánlotta. A szultán a

nagyvezírnek, az pedig a tolmácsnak válaszolt udvarias formában. Majd Rákóczit és kíséretét is felkaftánozták s a kihallgatás véget ért. A szultán megértéssel fogadta a fejedelmet s közös érdekükben saját maga írt a francia királynak s más udvaroknak. De pénzt nem kapott Rákóczi s emellett valósággal tétlenségre és bizonytalanságra kárhoztatták. Kellemetlen időben jött, vissza nem utasították, de keleti udvarias formák közt csak arra törekedtek, hogy Bécs felé ijesztésül szánt mumusként kezeik közt tartsák.

A szökött császári katonák és az emigráns magyarok szemében Rákóczi személye kijegecesedési központ volt. Viszont ő mit sem akart kezdeni a szerződés megkötése előtt. Beszélték, hogy Rákóczira fogja bízni a porta az egyesített Moldva és Havasalföld kormányát, viszont ez is még a hadiszerencse forgásától függött.

Tetézte Rákóczi kínos bizonytalanságát, hogy értesült az úgynevezett „Triple Alliance" létrejöttéről, amelyet Dubois azzal az elgondolással hozott létre, hogy ezzel biztosítsa Európa sorsára Franciaország döntő befolyását. A Triple Alliance egyrészt a svéd-porosz-orosz megegyezés meggátlására szolgált, másrészt az orleansi herceget és I. György angol királyt kívánta biztosítani V. Fülöppel és III. Jakabbal szemben. Ez a szövetség Franciaországból, Angliából, Németországból és Hollandiából állt. Rákóczi a hírre Pápayt azonnal Péter cárhoz küldte, hogy tőle kérjen menedéket a magyar emigráció részére. A cár ekkor még mindig ragaszkodott eredeti elgondolásához, amely végül is azt eredményezte, hogy sikerült a svéd hatalmat a kontinensről visszaszorítani s az orosz nagyhatalmi állást ezzel megalapozni.

Törökországi kellemetlen tétlenségében s félszeg és anyagi gondokkal terhelt helyzetében, az európai külpolitika spanyol- és oroszellenes kialakulása közben jelentkezett Rákóczinál március folyamán egy francia ezredes, bizonyos Boissiméne nevű ember, aki mint a spanyol király követe mutatkozott be. Ez az úr a valóságban politikai kalandor volt s pillanatnyilag a spanyol külpolitika szolgálatában állt. Alberoni bíboros, spanyol külügyminiszter, Rákóczi követei és levelei nyomán ezt az embert küldte d'Absac ezredessel Rákóczihoz. A küldetésnél valószínűen olyan szempontok vezették Alberonit, hogy ha időközben a helyzet megváltozik, ezt az embert könnyen veszni hagyhatja. Így Rákóczinál végül is egy kém és jellegzetesen kalandor jelent meg Alberoni, illetve a spanyol udvar képviseletében. Alberoni utasítása szerint Boissiméne felelőtlen hazugságok tömegével ígért fűt-fát a fejedelemnek, de azért gondosan kerülte még a látszatát is annak, hogy a törökkel közvetlen érintkezést kívánna felvenni s Rákóczival sem akart szerződést kötni.

Rákóczit nagyon megragadta, hogy Spanyolország ím követtel tiszteli meg s a kétes exisztenciájú követet a lehető legnagyobb udvari pompával és szertartásossággal fogadta. Boissiméne kifejezte Alberoni azon reményét, hogy a spanyolok itáliai támadása s a szultán segítsége Rákóczit visszavezeti országaiba. Rákóczi válaszában pedig kifejtette, hogy mint a magyarországi szabadságharckor is, úgy most is csak örvend, hogy érdekei egyeznek a spanyol király érdekeivel.

A spanyol követ másnap úgyszólván Törökország valamennyi nagyját fogadta, csak a holland és az angol követ botránkozott meg azon, hogy a spanyol király oly fejedelemhez küld nyilvános követet, akinek sem országa, sem hadserege nincs.

Az első benyomás alapján Rákóczi igen sokra becsülte ezt a semmitmondó követséget. Nem csoda, hisz még két évszázaddal később is akadt historikus, aki ebből komoly török-magyar-spanyol szövetséget olvasott ki. De két hét múlva a nagyvezír határozottan megmondta Rákóczinak, hogy a szultán feltétlenül békét köt. Rákóczi ennek ellenére még mindég meg akarta akadályozni a békekötést, de sikertelenül.

Rákóczi komolyan gondolkozott a távozásról. Boissiméne pedig látva, hogy itt semmi keresnivalója nem lehet, szintén a távozásról gondolkozott. Azonban Bonnac, aki oktalanságnak tartotta, hogy Rákóczi eljött a bizonytalanság országába s hogy a spanyol király követet is küldött hozzá, még oktalanabbnak tartotta, hogy az előtt menjenek el, mielőtt a béke megkötése bizonyos lesz. Mert időközben még mindég történhetik valami.

Bonnacnak sikerült is Boissiménet a portához bevezetnie. Jelezte, hogy nem rendelkezik a török szultánhoz szóló formális megbízólevéllel, de utasításai értelmében szívesen ajánlja fel szolgálatait, hogy a spanyol kormány közvetíteni fog a Velencével kötendő béke ügyében. Bonnac ezt nagy diplomáciai sikernek tartotta, mert azt hitte, hogy így állandóan befolyásolni fogja tudni a szultánt a háború folytatására, anélkül, hogy a császár gyanítaná a francia diplomácia kezét a dologban.

Rákóczi helyzete egyre lehetetlenebb lett. Egész diplomáciai rendszere pókhálónak bizonyult. Mivel nem akart oly háborúba belemenni, aminőt a török kívánt tőle s aminőt lelkiismerete tiltott, egyszerre diplomáciai nullává lett s mint ilyen, egy diplomáciai kísérleti nyúlnak használt kalandor kíséretében ment el május 13-án a nagyvezírhez, hogy még egyszer megkísértse azt a háború folytatására rábeszélni.

Ez a közös kihallgatás sem jelentett változást a dolgok menetében. A török sokkal jobban félt Eugen herceg fenyegető árnyától, mintsem Boissiméne üres ígéreteitől befolyásoltatta volna magát. Bonnac csalódva látta, hogy igyekvése hiábavalónak bizonyult.

Boissiméne küldetése csődöt mondott. Küldetésének híre viszont ekkor már elterjedt egész Európában és felháborodással vegyes csodálkozást váltott ki. A vatikáni császári követ magánál a pápánál emelt panaszt bíborosa, Alberoni ellen, hogy keresztény főpap létére a törökkel paktál a katolikus Habsburgok ellen. Alberoni szemrebbenés nélkül letagadta Boissiméne egész küldetését s Gallas császári követ jelentését hazugságnak minősítette. Alberoni szerencséjére kevéssel utóbb a pápa és Spanyolország közt megszakadt a diplomáciai viszony és így hazugságai is feledésbe merültek.

Rákóczi ezekről a római, párisi, bécsi, madridi iratváltásokról még nem tudott semmit sem s így, amikor Ibrahim nagyvezír arra szólította fel, hogy jöjjön vele a béketárgyalásokra s ott támogassa őt a tanácsaival, még mindég bízva a spanyol „ígéretekben," az előzetes szerződéskötést, az önálló keresztény sereget s az ehhez szükséges egymillió piaszter kiutalását követelte. A nagyvezír gúnyosan nevette ki Rákóczit, aki viszont a török birodalom elhagyásával fenyegetőzött. De végül összezsugorodott a kérése annyira, hogy adjon neki a nagyvezír Konstantinápolyban megfelelő lakást, ahol be fogja várni a béketárgyalások kimenetelét.

Mialatt Rákóczi izgalommal leste a Passaroviczból érkező béketárgyalási híreket, hisz arra is el lehetett készülve, hogy a török kiadja, csakhogy minél jobb békét érjen el, Boissiméne bejelentette, hogy Alberonitól parancsot kapott az azonnali visszatérésre.

Rákóczi élete egyik legsúlyosabb csapásának érezte ezt a visszahívást. A török becsapta s megalázottságában egyedül az volt a vigasza, hogy a „katolikus" királynak követe van nála. Erdélyi fejedelmi szuverenitását érezte súlyosan megsértve, hogy a hozzá küldött követet magánlevélben hívják vissza. Követelte a visszahívó levél ünnepélyes bemutatását. Alberoni azonban Gallassal s a pápával keletkezett konfliktusa után mitsem törődött Rákóczi fejedelmi méltóságával s hallani sem akart visszahívó levélről.

A vérig sértett Rákóczi megtiltotta Boissiméne-nek, hogy a visszahívó levél bemutatása előtt el merje hagyni Drinápolyt. A megszorult követ francia állampolgárságára hivatkozva Bonnactól kért védelmet. Bonnac legalább úgy fel volt háborodva, mint Rákóczi, de célszerűbbnek látta, hogy közvetítsen Rákóczi és Boissiméne között. Rákóczi be is látta, hogy

nem fogja nimbuszát emelni a török előtt, ha kiderül a spanyol barátság elmúlta. Így hát végül ő maga járta ki a portán az útlevelet a kalandor számára, azzal a megokolással, hogy a nyugati diplomáciai események megkövetelik, hogy Boissiméne mielőbb személyes jelentést tehessen uránál. Boissiméne így szerencsésen megszabadult abból a csapdából, ahová Alberoni ravaszsága ejtette, kevéssel utóbb azonban életével fizetett egy összeesküvésért. Rákóczi azonban egyelőre nem mehetett kívánsága szerint Konstantinápolyba, mert amíg kétséges volt a béketárgyalások eredménye, minden percben szükség lehetett személyére s ezért Drinápolyban fogták.

A már említett fogadáskor, május 13-án, már nem Khalil, hanem Ibrahim nagyvezír, a volt kajmakám, fogadta Rákóczit és a spanyol követet. Khalilt utolérte a száműzetés keserű sorsa. Rákóczi látta, hogy a béke elkerülhetetlen s tartott attól, hogy a török kiadja. Ezért kérte, hogy a tengerpartra, Konstantinápolyba mehessen. Mikor ezt nem engedték meg neki, egy ideig a szökésre gondolt. De visszatartotta az, hogy akkor a török a birodalom területén összeverődött magyar emigránsokon állana tehetetlen dühében bosszút. Így teljesen ki volt szolgáltatva a jó szerencsének s a grosboisi magányban szőtt álma Eugen herceg diadalai és a törökök rémülete folytán még sokkal szerencsétlenebb helyzetbe juttatta, mint aminőben bujdosása folyamán valaha is volt. Súlyosbította Rákóczi helyzetét az is, hogy több ízben biztatta a törököt az orleansi herceg közvetítési készségével s a török porta ezt indiszkréten egész Európában elterjesztette. Mivel pedig a francia politika ekkor a császárral való barátság jegyében mozgott, Rákóczi bizonyos lehetett abban, hogy ez a hír nemcsak a portánál való meghazudtolását vonhatja maga után, de az orleansi herceg amúgy sem túlságos jóindulatát is elvesztheti általa. Végül is kénytelen volt önmagát megalázva az eseményeket megelőzni azzal, hogy kimosakodott előre a francia követség titkára előtt. A szerencsétlen törökországi vállalkozás keserű napjai még az 1711. kora tavaszi keserű lengyelországi napokat is felülmúlták megalázásokban.

Az 1718 június 5-én megnyílt passaroviczi béketárgyalásokon, amelyen Rákóczi beígért közvetítése nélkül kötött békét Velence és a török, valamint a császár és a szultán: Virmont és Talmann császári biztosok Rákócziék bilincsbe vert kiadatását követelték. A jelenlevő angol követ, Sutton, azonnal tudta, hogy a szultán ezt a követelést nem fogja teljesíteni. Valóban, amikor a török megbízottak ezt a nagyvezír elé terjesztették, az kijelentette, hogy inkább megszakítja a tárgyalásokat, de ezt a birodalom becsületébe és a vallás parancsaiba ütköző követelést nem hajlandó teljesíteni. A török megbízottak tehát kijelentették, hogy Rákóczi a birodalom vendége s őt sem bilincsben, sem másként semmi körülmények közt ki nem adják. Mivel a spanyolok ekkor már 35.000 emberrel Messinát ostromolták, a békét siettető császári biztosok eltekintettek ettől a követeléstől s a békét most már az „uti possidetis" alapján húsz pontba foglalva 24 évre július 22-én meg is kötötték. A béke XV. pontja Rákócziról és bujdosó társairól így intézkedett:

„Hogy a határok csendje és az alattvalók nyugalma semmiképen se zavartassék meg: Rákóczi, Bercsényi, Esterházy Antal, Forgách, Vay Ádám, Csáky Mihály és más magyarok, kik a felséges római császárnak tartozó engedelmességtől elpártoltak és a háború idején ottomán területen kerestek menedéket, az ottomán császárság területén tetszés szerint, de a végektől és a határoktól távol eső helyeken nyerjenek és kapjanak szállást; feleségeik azonban akadály nélkül követhessék férjeiket és velők a kijelölt területben tartózkodhassanak."

Amitől francia barátai óvták s amire intették, íme bekövetkezett. A fejedelem élete és megélhetése a fenti jogalapon biztosítva lőn ugyan, de a török szultán pártfogoltja lett, annak kényére hagyva. Elvesztette önálló akaratát s ha lehetett volna is akarata, nem lehettek annak kivitelére eszközei kegyes pártfogója beleegyezése nélkül.

Rákóczi már a tárgyalások alatt szeretett volna Konstantinápolyba menni, de a szultán engedélye csak augusztus közepére jött meg. Időközben azonban a Rákóczi és kísérete számára kijelölt lakások leégtek, mire a szultán Szárijeriben és Böjükderében rendelt lakásokat számukra. Az utazási engedélyt azonnal követte a sürgetés is s Rákóczi felindultan indult el kevés málhájával és kíséretével Böjükdere felé. A török eltitkolta előttük a békekötést és annak feltételeit, de az egyre rosszabb bánásmódból azt következtette, hogy tulajdonképpen száműzetésbe viszik a császár kedvéért. Augusztus 14-én érkeztek a kijelölt Böjükdere s a vele összeépült Szárijeri házai közé, a Kabatas-dagh lejtőire, a Boszporus partjára. A csendesvizű tengerszoros túlsó partjáról átlátszottak a kisázsiai partok…

A helységben egyetlen ép ház sem volt. Eddig is száműzöttek laktak itt. A bujdosók sátrakat vertek s maga Rákóczi is a sátor alatti lakást választotta. Felajánlották neki ugyan lakhelyül a kisázsiai Nikomédiát, ahol Thököly élt, de azt visszautasította: nem azért tett eleget a szultán ünnepélyes meghívásának, hogy száműzzék.

A bujdosók be-bejártak Konstantinápolyba, el-eljárogattak Bonnachoz is s a követ felesége nagyon szíves volt hozzájuk. De Rákóczi előtt még ez a szórakozás is zárva volt, mert Bonnac nem ismerte el fejedelemvoltát s ezért Rákóczi nem érintkezett vele.

Rákóczi előtt ekkor zárult le a keresztény világba való visszatérés utolsó reménye. XV. Lajos szeptember 9-én tudatta Bonnackal, hogy a négyesszövetségi szerződés értelmében többet nem adhatja meg Rákóczinak azt a menedéket, amit addig élvezett Franciaországban. Figyelmeztesse tehát erre Rákóczit s ha vissza akarna térni, akkor beszélje le még a visszatérés gondolatáról is.

Rákóczi spanyol orientációja nem volt titok Páris előtt, viszont ekkor derült ki, hogy egy összeesküvés, élén Maine herceggel és a párisi spanyol követtel, el akarta fogni az orleansi herceget s helyébe régenssé a spanyol királyt, helyettesévé pedig Maine herceget tette volna. Rákóczi spanyol orientációja és a „régi udvar”-ból való barátai összeesküvése váltották ki Rákóczi franciaországi száműzetését.

Ugyanekkor száműzte a lengyel udvar Lengyelországból, a császári diplomácia követelésére, az urával még mindég levélváltásban lévő Rákóczinét is.

Rákóczi most már csak az utolsó csapást várta: hogy a spanyolok is kibéküljenek a császárral. Tudta, hogy akkor elveszti a török szemében minden jelentőségét, mert európai háború nélkül a török nem tudja őt hasznosítani.

Szeptember 22-ikéig laktak Rákócziék sátrak alatt. Ekkorra a nagyvezír gondoskodott emberibb szállásról s a bujdosók átköltöztek a Therapia és Sztenia közt fekvő Jenikőbe. Itt már házakban lakhattak, ha keleti ízlésű és felszerelésű házakban is. Közel voltak a szomszédos Konstantinápolyhoz s Mikesnek a lakása kirúgott a tengerpartra.

Miközben Rákócziék kezdtek beletörődni a száműzetésbe s míg Mikes leveleit irogatta, a fejedelem pedig vallásos tartalommal telített önéletírásának folytatásával foglalatoskodott, nyugaton elvérzett a büszke spanyol flotta s kevéssel utóbb kidőlt a császár utolsó fegyveres ellensége is, a spanyol Bourbon király. Maga V. Fülöp is kénytelen volt hozzájárulni a négyes szövetséghez s Európa végre eljutott; legalább is a Visztulától nyugatra, az évtizedek óta óhajtott általános békéhez. Ezzel elült Rákóczi minden reménye, amelyet egy nyugati háborúhoz fűzhetett. Az emigránsok szívós hitével és kitartásával szőtt tervei szétfoszlottak teljesen. Megalázott, megtört, pogány környezetbe kényszerült ember lett, akinek számára már csak a múlt az egész élettartalom, a jelen kellemetlen átmenet s a jövő csak az elmúlás után tárja fel kapuját.

Rákóczi azonban nem az az ember volt, akit a csalódások örökre kiábrándítsanak. A kábulat most is csak pillanatnyi volt s újra reménysugarakat vélt felfedezni. Klement diplomáciai szélhámoskodása szinte háborút robbantott ki északon. Rákóczi új reménycsírái ennek alapján sarjadtak ki. Vakon bízott abban, hogy ha az orosz és a svéd békét köt, akkor a cár le fog számolni a császárral. Rákóczi azonban most is egészen tévesen ítélte meg az északi helyzetet. Péter cárnak egy pillanatig sem volt terve Károly császár megtámadása. Egész élete arra volt beállítva, hogy megtörje a svéd hatalmat s visszaszorítsa azt a tenger fölé. Vak remény volt tehát az a bizakodás, amely eltöltötte Rákóczit már az 1718-19-es tél fordulóján, amikor még a nagyvezír is tárgyalt vele ennek a háborúnak a lehetőségeiről. De remény volt s ez éltette s tette elfogadhatóvá számára azt az életmódot, amelyre kényszerült.

A töröktől alig kapott pénzt s ez arra sem volt elég, hogy udvarát tisztességgel ellássa. Közben Lengyelországból kiűzött feleségének is ebből a csekélyke összegből kellett valamit kiszakítania, hogy az asszony feje felett össze ne csapjanak a hullámok.

Egyedüli vigasztalása volt súlyos gazdasági gondjai közepette, hogy december 15-én végre Bercsényi és felesége is Konstantinápolyba költöztek. Rákóczi örömmel adta vissza látogatásukat s jó kedvvel látta viszont a neki végtelenül örvendő Bercsényinét, özvegy Ráthonyi Jánosnét, özv. Kajdacsy Péternét s elgyönyörködött Talaba Máté mátkájában és a kis Kőszeghy Zsuzsikában.

Szegény Mikes Kelemen ekkor látta először és rögtön meg is szerette ezt a nem szép, de jóságos „tiszta jószágot", Zsuzsikát, de a hűséges Mikes Kelemen sohasem tudta nőül venni szerelmét…

Február utolsó napjaiban zarándokolt el a fejedelem édes anyjának, néhai Zrínyi Ilonának a konstantinápolyi, galatai, szent Benedek templomban levő sírjához. Tizenhat éve nyugodott már akkor ott a legjobb édesanya s tizenhat évvel utóbb ide tétette saját fáradt porhüvelyét is nyugalomra a legszerencsétlenebb fiú.

A gyászmise után átadta még egy Franciaországban írt vallásos tanulmányát a konstantinápolyi patriarchátus apostoli helynökének, kérve annak megbírálását. Az érsek nemcsak maga olvasta el, de egy ferences és egy domonkosrendi theológussal is elolvastatta. Nagyon bántotta Rákóczit, hogy bírálói kegyetlen ítéletet mondtak művéről s szemére vetették, hogy a XVI. századi De Bay és a hollandiai Jansen Kornél eretnek és hamis elvei nyomán halad.

Említettem, hogy a télen már híre járt, hogy az orosz és a svéd ki fog békülni egymással. Rákóczi ekkor azonnal az orosz-osztrák háborúra gondolt, mint amely biztosítaná neki Erdély visszaszerzését. Kevéssel utóbb értesült róla, hogy XII. Károly svéd királyt egy norvég vár ostroma közben 1718 december 11-én meggyilkolták. Azonnal követet akart küldeni Máriássy Ádám személyében a cárhoz, hogy rábírja, küldjön követet a portához, aki megkösse a török-orosz szövetséget. Rákóczi ezzel a követséggel a cár háborús szándékát akarta kipuhatolni, de a szultánnak is tetszett a gondolat s hozzájárult, hogy Máriássy költségeit a porta fedezze.

Alig indult el Máriássy, amikor híre jött, hogy a cár maga küldött követet a szultánhoz. Rákóczi meg volt győződve, hogy a követ azért jön, hogy őt Moszkvába kísérje s a cár a lengyel trónra akarja őt ültetni. Azonnal elhatározta, hogy ehelyett az erdélyi fejedelemséget fogja szorgalmazni. Nagyot csalódott azonban, mert a követ az első napokban tudomást sem vett Rákóczi létezéséről. Rákóczi előbb Bercsényi, majd Le Bon francia százados útján közeledett a követhez. A cári követ, Daskow Elek, egy ideig mint kegyvesztett Lengyelországban élt s így jól ismerte Bercsényit s a bujdosók ügyeit.

Rákóczi közeledése után Daskow ügyes diplomáciai játékba kezdett. Rákóczit is bevonta célja elérésébe, hogy a török-orosz béke némely pontját, amely szégyenteljes volt a cárra nézve,

megjavítsa. Bercsényi azonnal látta, hogy a követnek semmit sem szabad kezdenie a császár és a lengyel király ellen. De mikor Daskow megtudta, hogy a nagyvezír és a miniszterek sokat adnak Rákóczi diplomáciai tudására és tanácsaira, megkísérelte, hogy Rákóczi befolyását is érvényesítse a pruthi béke módosítására. Hogy ezt elérje, egész homályos és senkit sem kötelező kijelentéseket tett Rákóczi előtt a lengyel trónra nézve, ami elég volt arra, hogy Rákóczi valóban akcióba lépjen s maga is igyekezzék meggyőzni a törököt, hogy milyen nagy érdekük a császárral szemben, hogy a török és az orosz jó viszonyban éljen egymás mellett.

Rákóczi arról igyekezett meggyőzni a nagyvezírt, hogy ha a török nem szilárdítja meg az orosz békét, akkor a cár nem hajthatja végre régi tervét, a császár megtámadását. Rákóczi azt hitte, hogy ha meg tudja vetni az orosz-török együttműködés alapjait, akkor már nem lesz nehéz rábírni a cárt a császár elleni háborúra sem. Rákóczi, aki különben is vakmerő tervező volt külpolitikai orientációi közben, az emigráció reménytelenségében és a törökországi messzeség perspektivátlanságában teljesen elvesztette minden reális érzékét a külpolitika tényleges viszonylataihoz.

Rákóczi valóban nem ért el magának és az általa halálig képviselt ügynek semmit, de hozzájárult ahhoz, hogy Daskow valóban elérte célját. Némi vesztegetés is hozzájárult ugyan s bizonyos mértékben Ibrahim nagyvezír békeszeretetén is múlt, de még a közben megérkezett császári követ sem tudta végül megakadályozni, hogy az orosz és a török „örök" szövetséget ne kössön. A porta megengedte, hogy a „lengyel szabadság megvédésére" orosz seregek mehessenek s maradhassanak Lengyelországban s hogy Oroszország is tarthasson végre állandó követet a portán. Az orosz zarándokok bizonyos szabadságokat kaptak s ígéretet tett a két fél a krimi kánok adóügyének rendezésére. Szegény Rákóczi, aki már régóta csak eszköz volt mások kezében, megint csak a gesztenyét kaparta ki másnak. A moszkvai út, a lengyel királyság, az erdélyi fejedelemség épp úgy álom maradt továbbra is, mint a tárgyalások folyamán szóba került liviandi kormányzóság, amiről Rákóczi azt állította, hogy a cár felajánlotta azt neki.

A francia követ jelentette is Párisba Rákóczi álmodozását, mert ezek a tervek már merőben álmodozások voltak s megjegyezte, hogy „mialatt Rákóczi herceg dicsvágyát ilyen kevéssé alapos reményekkel kecsegteti és táplálja, nem számol vele eléggé, hogy a törökök kezében van". Hozzátette azonban, hogy úgy tudja a nagyvezírtől, miszerint a török nem engedi Rákóczit eltávozni, bár semmi oka sincs, hogy visszatartsa.

Míg az emigráns sovány kenyerén és bő reménykedésén élő Rákóczi orosz álmát szőve a cár érdekeiért exponálta magát a portán, Bécs felől súlyos veszély fenyegette. A császár követe, gróf Virmond megérkezett a portára. Érkezése előtt a francia követ gondoskodott róla, hogy Bercsényi elköltözzék Perából, mert a császári követ nem akart vele egy városrészben lakni. Így 1719 július 16-ára a bujdosók már kettő kivételével mind Jenikőben voltak. Csak Csáky és Esterházy voltak meg távol. Ők még északon veszekedtek a román vajdákkal s kölcsönös panaszaikkal terhelték a portát.

A császári követ és a pestis elől Rákóczi és kísérete a portától kölcsönkért sátrakkal átköltözött nyaralni a Boszporus túlsó partjára, Therápiával szembe. Régi szórakozásaiból egyedül a vadászat kedvtelése maradt meg. Többi idejét az elmélkedés, imádkozás, olvasás és írás foglalta le. Lassan-lassan egyre inkább lefoglalta idejét az irodalom.

A császári követ azzal az utasítással jött a portára, hogy Rákóczit kikérje. Virmond, amint alkalom adódott, kérte is a nagyvezírt, hogy Rákóczit és társait szolgáltassa ki a császárnak. Ibrahim nagyvezír felháborodva utasította vissza a követelést. Rákóczi a porta vendége és sem a lelkiismerettel, sem a becsülettel, sem a törvényekkel nem egyeztethető össze, hogy az megszegje a vendéglátás törvényeit. Virmond erre azt kérte, hogy legalább távolítsák el őket minél

messzebb a fővárostól s tartsák ott szoros őrizet alatt, hogy senkivel se levelezhessenek. Kérése nyomatékosabbá tételére felmutatott egy állítólagos jegyzéket, hogy ezt a török megbízottak a béketárgyaláskor megigérték volna. A nagyvezír az állítólagos ígéretre megjegyezte, hogy ilyenről nem tud, ő ilyen ígéretre felhatalmazást nem adott, tehát érvényét sem ismerheti el.

Ibrahim sürgősen felelősségre vonta a passarovici béke török biztosait s mikor meggyőződött, hogy a császár követe valótlanságot állít, ridegen elzárkózott Virmond további zaklatása elől is.

1720 tavaszán Rákóczi még egyszer az orleansi herceghez fordult s kérte, hogy tegye lehetővé visszatérését Franciaországba. A külpolitikai helyzet olyan volt, hogy nem érezte magát Törökországban biztonságban. Az orosz-osztrák háború reménye elaludt. A spanyol-francia-német háború utolsó időszakát élte. Alberoni megbukott. Ilyen körülmények között már gondolhatott arra, hogy a császár egész seregét Magyarország déli határain fogja felvonultatni s ezzel a nyomatékkal fogja követelni az ő és társai kiadatását.

Rákóczi napi elfoglaltsága bővült, festegetni és faragni kezdett, de az emigráció kisebb tagjait már elfogta a tunya élet ezer rossz velejárója. Egymás között versengtek, nagyokat ittak, kishitűekké lettek. A halál is megkezdte közöttük lassú pusztítását. Ketten a török szolgálatába álltak s mohamedánokká lettek.

1720 március 4-én a nagyvezír magához hívatta Horváth Ferencet és közölte vele, hogy a bujdosóknak a jenikőinél jobb és alkalmasabb helyet jelölt ki. Pár nappal utóbb megtudta a kis tábor, hogy Rodostóba fogják áttelepíteni őket.

Virmondnak sikerült 1720 elején elérni, hogy a Havasalföldön tartózkodó Esterházy és Csáky tábornokok egy kis makedóniai falucskába internáltassanak s ha többet nem, de azt is kivitte, hogy a szultán távolabb költöztesse Rákócziékat a fővárostól. A szultán nem ment bele az Ázsiába való áttelepítésbe s így került a sor Rodostóra. Rodostó a Márványtenger partján fekszik, de már két napi járóföldre Konstantinápolytól. A török, hogy Rákóczi érzékenységét ne bántsa, figyelmeztette, hogy maga kérje az áttelepítését. Rákóczi azonban nem állta meg, amikor búcsúlátogatást tett a nagyvezírnél, hogy szemrehányólag meg ne jegyezze, miszerint ő kérte Virmont megérkezése előtt Spanyolországba való elbocsáttatását s ha azt megkapja, akkor most nem került volna sor erre az újabb megaláztatásra.

Rákóczit a törökök ágyúdörgés, kiadós keleties tiszteletadással ültették arra a hajóra, amelyet a költözés céljára a szultán bocsátott volt rendelkezésére. Bercsényiért Therápiába szintén külön hajó ment. Utazás közben azonban a szél a hajókat egész közel szorította az ázsiai parthoz, mire Forgách nyugtalankodni kezdett, hogy nem Rodostóba, hanem Kis-Ázsiába, Nikomédiába viszik őket.

A kapudsi basa előrement s szállást csinált. Izenetére folytatták útjukat a hajók s április 24-én érkezett meg a magyar emigráció Rodostóba. Rákóczit partraléptekor a török urak és főtisztek nagy tiszteletadással fogadták. Az internált száműzötteknek legalább a tiszteletadás külsőségeit megadták a törökök. Virmond pedig három nappal később, ha nem is teljes eredménnyel, de azzal a biztos érzéssel indulhatott Bécsbe vissza, hogy sikerült Rákóczi személyét kikapcsolnia az európai nagy politikából.

Rákóczi most már maga is érezte ezt. „A törökök saját hasznukat nézik” írja „és csak saját hasznuk reményében pártfogolnak engemet a bécsi udvarral szemben, hogy egy orosz-császári háború esetében visszaszerezzék maguknak Magyarországot és Erdélyt. Mi lesz velem, ha a cár eldobja magától a császárral való háború gondolatát!”

„Nincs többé hová forduljak” vallja be Önéletírása közben „a mostani helyzetemben. Szomjuzom a magányosságra, melytől az Ur parancsára örökre megváltam: rettegek itt maradni a pogányok közt, de nem kisebb borzadállyal tölt el a gondolat, hogy a cár udvarába menjek; háború és embervér kiontása visszariasztanak, pedig jól tudom, hogy kötelességem fejedelemségemet a szolgaságból kiszabadítani, de már ezt sem kívánom a világi élet veszedelmei miatt, melyek lelkemnek kárára szolgálnak. Mutasd meg Uristen, az utat, mely reám várakozik, mert mindaz, amit magam előtt látok, tele van veszedelemmel”.

A Rodostóban rá váró egyhangú életben egyszerre felsír a fejedelemben szörnyű magányossága. Mindég zárkózott volt, az embereket nem engedte közel magához. Bercsényi közelsége nem elégítette most már ki. A magára és környezetére kényszerített udvartartás merevsége ezt a nagy társtalanságot még jobban kihangsúlyozta. Szívében egyszerre csak felcsendült a visszasíró vágy a családja után, amellyel úgyszólván alig-alig élt együtt. „Feleségemtől és gyermekeimtől megfosztottak;” írja „ő inség közepette él, melyet én most a vele való levelezés teljes megszakadása miatt annyira sem tudok enyhíteni, amennyire eddig; hogy pedig emezek üldözőim kezei között minő nevelésben részesültek, egyedül Te tudod, mert én oly keveset tudok róluk, mintha nem is élnének… én értük semmit sem tehetek azonkivül, hogy mindennapi, noha méltatlan és oly végtelenül szórakozott imádságaimban könyörgök hozzád értük”.

A spanyol remények után az orosz reményekben is csalatkoznia kellett. A tisztelettel hívott vendégből internált, száműzött lett. Messze északon, Magyarországon pedig új élet sarjadt a romokon. A nyolcéves ellentállás rávezette az udvart az alkotmányos formák betartására, a rendek pedig rendi szabadságuk és kiváltságaik védelmére kompromisszumos hajlandóságot mutattak Bécs felé. A lakatlan pusztákon megkezdődött a telepítés. Az elvadult földeket kezdte visszahódítani a mezőgazdasági kultúra. A társadalom felső rétege egységes volt az udvarhoz való loyalitásában, hisz túlnyomó számban Bécs kegyéből gazdagodott meg, vagy nem is volt magyar. A vezető társadalom Bécs-imádata áttelepítette a világi barokkot. A rekatolizáció sikerei a magyar közjogot is katolikus elemekkel kezdték átitatni. Mind ez Rákóczi szabadságharcának volt köszönhető, mert az hárította el az ország és a nemzet felől az abszolutizmus és németesítés veszélyét. De ebben a Bécsre hangolt új magyar világban gondolt-e vajon valaki Pálffyn és Károlyin kívül Rákóczira. Hisz ez akkor a béke és nem a háború eredményének látszott…

Rodostó a Márványtenger partjának legnépesebb városa volt. Csak fele lakossága volt török, a többi görög, örmény és spanyol zsidó. A város lenyúlt a tengerig s a hegyoldal, amelyen elterült, kellemes látványt nyújtott. A nagyvezír az örmény negyedben üríttetett ki 24 előkelő házat s ezekben helyezte el a magyarokat. A lakbért a porta fizette s a fejedelemnek napi száz, később hatvan piaszter segélyt, „taint” utalt ki a török kincstár. Bercsényi ezen felül külön tartásdíjban részesült s mivel ő nem költötte el politikai levelezésre és követküldésekre, szinte bőségesen is élhetett a tartásdíjból.

A különben sem valami erényes asszonyaikat féltő örmények kezdetben nem nézték jó szemmel a jövevényeket, de utóbb megszeretették őket, mert a fejedelem a kis kolónia tagjai közt szigorú rendet tartott. Utóbb már szolgálataikat is felajánlották a fejedelemnek.

Rákóczi ebben a huszonnégy házban úgy élt, mintha az szuverén fejedelemsége lett volna. Rákóczi közvetlen környezetében ott találjuk Sibrik Miklóst, aki az udvarmester tisztjét töltötte be, Zay Zsigmondot, Mikes Kelement, aki az első bejáró nemes szerepét játszta. Volt nemes apródjai közül ott volt még Ilosvay János. Ott élt még néhány hűséges francia tiszt, köztük Charriére ezredes a lányával. Udvari papja Radulovics János, udvari orvosa pedig a híres Lang Ambrus doktor volt.

Ott élt Rodostóban Forgách Simon is, akit elkísért az emigrációba könnyelműségéről nevezetes fia, Zsigmond is. Forgách és Bercsényi régi ellenkezése itt sem oszlott el. Egy ízben a honvágytól gyötört Forgách kihallgatást kért Virmonttól s öreg korára kegyelmet kért rajta keresztül királyától. Az eset azonban valahogy belekerült egyik európai hírlapba s a hír Rodostóba is eljutott. Forgách Bercsényi elől már egy ízben átköltözött a galatai francia kapucinusokhoz, de a török visszaköltöztette Rodostóba. A hír akkora felháborodást váltott ki Bercsényi külön udvarában, hogy szegény Forgách nem bírta tovább. Engedélyt kért a szultántól, hogy Lengyelországba mehessen. 1721 januárjában meg is jött az engedély, viszont ekkor egy fél évig szánogatta rá magát, hogy elhagyja Rákóczit. Lengyelországban még évekig élt s fia 1735-ben ugyanott a legnagyobb nyomorban pusztult el. Gondolkozott azon, hogy átmegy másod-unokatestvéréhez, Bercsényi Lászlóhoz Franciaországba, de soha nem volt erre pénze.

Forgáchon kívül Esterházy Antal érezte magát nagyon kellemetlenül Rodostóban. Havasalföldről előbb Csákyval együtt egy makedóniai faluba került, majd ők is lejutottak Rodostóba. Esterházy ért oda legkésőbb, 1721 nyarán. Esterházy még Moldvában csinált egy vétkes könnyelműséget s ez tette lehetetlenné azt, hogy Rodostó magyar szigetecskéjében megtalálja a maga társadalmi elhelyezkedését. Elvette ugyanis elhunyt második feleségének lengyel szolgálólányát, akit épp ő adott feleségül egy tót szolgához. A lengyel menyecskét elválasztotta az urától s maga vette el. A Rákóczi környezetében megforduló papok ezt a házasságot nem ismerték el törvényesnek s így Esterházynét nem fogadta Bercsényiné, aki még mindég nagyon nagyra volt a maga Csáky voltára s amennyire lehetett, megtartotta udvara fényét és szertartásosságát. Szegény Esterházy gróf így kiközösítve élt, mígnem a következő évben a pestis szabadította meg szerencsétlen sorsától.

Forgách és Esterházy helyzetétől eltekintve a többi száműzött megtalálta a maga elhelyezkedését. Az idősebbeket ugyan nagyon bántotta a honvágy, de a fiatalok ezen elég könnyen túltették magukat.

Rákóczi és Bercsényi közül az idősebb Bercsényi volt az, akiről jobban lepattantak az idő múltának támadásai. Ez az ember tele volt ambícióval, akarattal és tettvággyal. Azonnal belátta, hogy ügyük örökre elveszett s ezért szertelen belső tüzet éles megjegyzésekben, maliciában élte ki. A hetven évhez közeljáró felesége 1723 tavaszán elhunyt. Fél év múlva az ötvennyolc éves generalisszimusz elvette az egyetlen leányzót, Kőszeghy Zsuzsikát. Hosszas betegeskedés után 1725-ben hunyt el Bercsényi s fiatal özvegye elhagyva Rodostót, a lengyelországi Jaroszlóba költözött.

A már idős Csáky Mihály tábornok nem sok vizet zavart a különben is egyhangú és csendes rodostói életben.

Rákóczi csendes háza mellett a rodostói társas élet súlypontja Bercsényi legutolsó házassága előtt a Bercsényi házra esett. Bercsényi, de különösen felesége, a Csáky-lány, nagyon sokat adott arisztokrata voltára s az alacsonyabb rangú nemeseknek bizony nem kis dolog volt látogatást tenni a Bercsényi-udvarban.

Rákóczi a maga fejedelemvoltát életmódjával igyekezett kihangsúlyozni. Tudta, hogy Rodostóban hosszú időre rendezkednek be, tehát pontosan szabályozta a körülötte folyó életet. Mindég szeretett rendelkezni és szabályokat alkotni. Most is szabályozta a napirendet, az étkezéseket, a fogadtatásokat. Életmódjában fel-felcsillan egy-egy szegényes visszaemlékezés a versaillesi udvari élet szokásaira, mint például a reggeli nyilvános felkelés. Évekkel előbb ő is ott állt nem egyszer XIV. Lajos ágyasházában reggel, amikor a napkirály felöltözött. Most az öltöztető szolgákon kívül Mikesnek kellett minden reggel hat órakor, mint első bejáró nemes embernek jelen lennie.

Reggel fél hatkor dobszó költötte fel a cselédséget. Hatkor a második dobszóra ébredt, illetve kelt fel a fejedelem Mikes mindennapos jelenlétében, öltözés után kápolnájában misét hallgatott, majd nemesei körében ebédlőházában kávét reggelizett és dohányzott. Nyolc órakor három dobszó hangzott el s utána az egész háznép misére vonult. Ez a mise nyilvános volt, azon a fejedelem kedvéért Bercsényi is megjelent. Ezután Rákóczi visszavonult s 12 óráig írással foglalta el magát. Ilyenkor vagy magyar, vagy francia titkára volt néha nála. Az ebéd közeledtét újabb dobszó jelezte. A két és fél órát tartó ebéden az egész udvar részt vett. Természetesen a fejedelem ilyenkor is megközelíthetetlen volt. Elmosolygott az anekdotákon, meghallgatta a híreket, de mindenkinek úgy körül volt írva körülötte a hatásköre, hogy már ezért sem juthatott senki közel hozzá az „emberhez". Fél háromtól háromig kápolnájába visszavonulva imádkozott s utána ötig testi munkával foglalta el magát. Festett, rajzolt, vagy kedvenc szórakozásával, asztalos és esztergályos munkával foglalatoskodott, öt órakor újabb dobszó terelte össze az udvart a kápolnába. Az áhítatoskodás után a fejedelem ismét magára maradt. A vacsora fél hatkor kezdődött s utána nyolc órakor az udvar tagjai jelenlétében vetkőzött le. Ugyan ekkor még soha nem feküdt le és már hajnali két órakor megébredt, este nyolc és reggel hat között senki számára nem volt elérhető.

Ilyen életkörülmények között még a hozzá legközelebb eső ember is végtelen távolban maradt tőle. Viszont csak így tudta megőrizni a maga nimbuszát teljes csorbítatlanságában s tudta elejét venni annak a bizalmaskodásnak, ami az egyhangú évek állandó egymásrautaltságában okvetlenül felütötte volna a fejét.

Rákóczi élete utolsó pillanatáig fejedelem maradt a legnehezebb körülmények között is. Élő tiltakozásul a tényleges állapot ellen, amelyben Erdély mély kábulatba esve valósággal kivetkőzött előző önmagából. Élő jogfolytonosság gyanánt. A fejedelemségét Istentől nyert magasztos megbízatásnak tartotta. A francia Bossuet Jacques Bénigne ezen az alapon vezette le XIV. Lajos abszolutizmusának jogalapját. Rákóczinál ez a jogalap nem az abszolutizmushoz vezetett, hanem épp az osztrák abszolutizmus elleni küzdelemhez szolgált erkölcsi alapul. Az Istentől való elhivatás és az isteni megbízatásból folyó kötelesség, a letett eskü ereje vezette végig erdélyi fejedelemsége keresésében és fejedelmi életmódja fenntartásában. Viszont az egyre nagyobb arányokban fellépő mély vallásossága adott lelki erőt a csapások elviselésére is. Így egészült ki benne egyetlen vallásos rendszerré a fejedelemség keresése s így tudta egész életét úgy szemlélni, mint az isteni akarat emberi, tehát gyarló, megnyilvánulását. Vallásosságának ez a politikai tartalma mentette meg attól, hogy valóban szerencsétlen legyen. Helyesen állapítja meg Szekfü, hogy a vallásnak és a politikának ez a szerves kapcsolata Rákóczi lelki életének talán a legegyénibb, de az ő szempontjából kétségkívül legszerencsésebb produktuma volt.

Rákóczit az anyagi gond, ami egész életének örökös kísérője volt, itt sem hagyta el. Mint említettem, segélypénzét a porta már 1721 tavaszán leszállította s azóta állandóan tarthatott tőle, hogy ez a leszállítás nem az utolsó. Nagyon jól látta, hogy a szultán és a nagyvezír egyedül a meglevő hatalom élvezetét tartja politikai programnak s ezért a tehetséges embereket száműzi s csak szürke hivatalnokokat tűr meg a hatalom környékén. Ily körülmények közt az államrezon egyetlen szempontja a takarékosság volt. Rákóczi soha nem lehetett biztos, hogy ezt a takarékoskodást nem fogja-e épp úgy megérezni, mint megérezte az orleansi herceg kormányának hasonló pénzügyi politikáját.

Tetézte rossz anyagi helyzetét, hogy a féktelen ambícióktól hevített és a kétes spekulációktól sem visszariadó Brenner abbé Párisban Rákóczi utolsó vagyonroncsát is megsemmisítette. Brenner a kezéhez kaparintotta Rákóczi értékpapírjainak kezelését s féktelen pénzéhséggel vetette magát az egész francia közvéleményt megbolondító részvényjátékba. Mindenki Law bankár Missisipi társulatának papírjaira vetette magát. Voltak többen, akik vagyont szereztek

ezen, mert idejében abbahagyták a játékot. Brenner azonban kitartott s mikor a Law-féle bank 1720 nyarán megbukott s a két milliárd követelést 222 millióra, alig 10%-ra mérsékelték, Rákóczi elvesztette minden franciaországi vagyonát, többek közt a párisi városházára betáblázott követelését is, amit XIV. Lajostól az elmaradt támogatás fejében kapott volt. Rákóczi, amikor a csapásról értesült, megkérte a francia udvart, hogy Brennert zárassa a Bastilleba. Itt Brenner öngyilkos lett. A fejedelem teljesen zilált franciaországi vagyoni ügyeit ekkor régi vadászbarátja, a toulousei gróf vette kezébe s ő mentette meg azt az elenyésző töredéket, ami még menthető volt.

Rákóczit sokszor állította az élet olyan helyzet elé, amely más embernek minden reményét elvette volna. Rákóczi azonban a rodostói berendezkedés után ismét a „nagyszerű álmok" után vetette magát. Álmai egyrészt a török földről való elszabadulással, másrészt az általa most már igazán nem ismert európai nagy politika lehetőségeinek megjátszásával foglalkoztak.

Felesége a kiutasítás után elhagyta Varsót és átköltözött Franciaországba, Párisban akarván letelepedni. Rákóczi azt hitte, hogy neje sikeres képviselője lesz a francia udvarnál érdekeinek. Nem számított arra, hogy a szerencsétlen hercegasszonyt még tulajdon unokanénje, Liselott sem fogadja szívesen. Rosszkor ment Párisba, mint Rákóczi Törökországba. Így vonult vissza a szegény asszony a párisi Chasse-Midi apácakolostorba, ahol megdöbbenve látta viszont azt a szobát, amely varsói álma szerint halottasszobája lesz. Valóban itt hunyta le örök álomra szemét. „A mi szomorúságunknak pedig az az oka" írja Mikes 1722 április 26-án képzelt nénjének „hogy tegnap vettük hirét a fejedelemasszonyunk halálának, aki is Párizsban 18. febr. holt meg 43 esztendős korában. A való, hogy a fejedelem szívesen bánja, de már egy nagy bútól megmenekedett; mert a fejedelemasszony állapotján mindenkor kellett búsulni. A való, hogy igen keveset laktanak együtt, de a kötelesség mindenkor fenn volt és a gondviselésnek meg kellett lenni, noha a hijával a szegény fejedelemasszonynak nagy nyomorusággal és szegénységgel kelletett életét tölteni."

Rákóczi szép álmai, hogy felesége Párisban támogathatja törekvéseit, hamar megsemmisültek. De Rákóczi azért törhetetlenül izent, levelezett, emlékiratozott. Bármily süket is volt Páris, s a közben bíborossá lett Dubois miniszter. 1721 őszén a Párisba küldött török követet, Mehemet efendit kérte fel, hogy emeljen mellesleg szót őmellette is Versaillesben. Mehemet azonban jobbnak látta Párisban Rákócziról hallgatni. Annál is inkább, mert Rákóczi esetleges elutazása ellenkezett a porta szándékaival. November közepén Bonnacon át Rákóczi juttatott egy emlékiratot Duboishoz. Ebben többek közt nem kisebb dolgot pendített meg, mint a római és görög egyházak egyesítését francia pártfogás alatt. Érzéke előbb sem volt sok a külpolitikai realitások iránt. De most már a négy fal és az íróasztal perspektívátlanságában semmi gátat nem ismert képzelő és kigondoló ereje.

Mikor híre jött, hogy Spanyol- és Franciaország Stuart Jakab kárpótlására el akarnák venni Nápolyt és Szicíliát a császártól, Rákóczi azonnal jelentkezett bekapcsolódási terveivel a francia követségnél és a nagyvezírnél. 1722 február 24-én ismét terjedelmes emlékirattal terhelte Dubois bíbornok urat. Teljes elszigeteltségében, az európai viszonyok teljes nem ismerésében tárgyalta végig ebben az egész európai helyzetet. A terjedelmes emlékiratnak megint csak az volt a vége, hogy bizonyos kedvezőnek látszó körülmények közt megvan most a lehetősége annak, miszerint a császár kénytelen Erdélyt átadni Rákóczinak. Megjósolta, hogy a császár-király halála után Magyarország, Cseh- és Morvaország, Szilézia elszakadnak az örökös tartományoktól s Erdélyt ebben az esetben is helyre kell állítani. Görcsösen ragaszkodott ahhoz a tradicionális nemzeti elgondoláshoz, hogy az önálló magyar Erdély, mint Franciaország szövetségese, nemcsak a magyar szabadság biztosítéka, de a közép-európai német túlsúlynak is megtörését jelenti. Utolsónak vallotta ezt az évszázados múltú elvet, de utolsó percéig kitartott mellette.

Május 24-én újabb emlékiratával közvetlenül az orleansi herceghez fordult. Megpróbálta meggyőzni arról, hogy Franciaország érdekei nem Ausztriában, hanem Magyarországban vannak. Arra kérte a régenst, hogy beszélje rá a portát és a cárt egy németellenes szövetségre, amely Rákóczit visszahelyezné Erdélybe. Azonnal egész európai hadfelvonulási tervvel is szolgált. Felajánlotta, hogy az ügy érdekében visszatér Franciaországba s onnan elmegy Spanyol- és Oroszországba is, - ha kell hogy a szükséges együttműködést megalapozza.

Amikor Rákóczi felesége haláláról értesült, Rodostóban is bőven aratott a halál. Felütötte fejét a pestis s a bujdosók közt is pusztított. Esterházy halála mélyen megdöbbentette Rákóczit s már végrendelet írásának gondolatával foglalkozott. Gyermekei és azok sorsa egyre többet és többet foglalkoztatta. Ősszel Liselottnak írva azon aggodalmának adott kifejezést, hogy fiait váratlanul és méltatlanul házasítják majd meg Bécsben.

Ekkor vette hírét annak, hogy az erdélyi országgyűlés 1722 március 30-án s a magyarországi június 27-én tett indítványok alapján törvénybe iktatta a Habsburg-ház női ágának trónöröklési jogát. „Meg vagyok győződve" írta Liselottnak „rám gondolt királyi fenséged, mikor olvasta, mi történt a magyar országgyűlésen."

Rákóczi 1723 januárjában újabb levelet küldött Liselottnak. Szomorúan írta, hogy a szellemi és testi halálnál van egy szörnyűbb halál is: a politikai halál. Rákóczi kezdte végre belátni, hogy minden igyekvése meddő s ő már politikailag rég halott. Írta, hogy senkije sincs ezen a világon s ő mégis maradni akar. Élni akar még mindég, pedig sem a fejedelmek, sem a bíbornokok nem felelnek a leveleire. Honnan tudhatta volna a szegény, mindentől távolesett politikai halott, hogy levelét halottnak írja. Liselott december 10-ike óta már a saint-denisi kripta lakója volt.

Meghalt Brenner, meghalt a felesége, meghalt Liselott, meghalt Esterházy, meghalt aztán Bercsényiné Csáky Krisztina, meghalt a mindég vidám Horváth Ferenc, Rákóczi hűséges török tolmácsa. Elhunyt 1723-ban Dubois bíbornok s december 2-án az orleansi herceg is. A halál közeléből nem tudott kilépni s minden eltávozott vitt valamit az életéből: vagy a múlt emlékét, vagy a jövő reményét.

Mikest ezekben a napokban hívta haza az anyja, intve, hogy a fejedelem halandó s gondoljon arra, hogy mire jut ura halála után az idegen országban. De Mikes mindennél jobban szerette a fejedelmet, aki napról-napra jobban elárvult és mellette maradt.

A francia politika vezetését a fiatal Bourbon herceg vette át mint régens s mellette Dubois hagyományainak őre, Morville, lett a külügyek államtitkára. A négyesszövetségen belül létrejött egy külön franciaspanyol és egy francia-angol-spanyol szövetség, amely ellensúlyozta a császár és a spanyol korona itáliai érdekellentéteit. Az új regime szorosra vonta a francia-spanyol viszonyt. A régens leányait spanyol infánsok jegyezték el s XV. Lajost eljegyezték egy négyéves infánsnővel.

Ilyen körülmények közt Rákóczi még annyira sem számíthatott Páris támogatására a maga spanyol és orosz reményeiben, mint Dubois alatt.

A francia politika nem volt oroszbarát, bár 1724-ben főleg a francia külpolitikának, személy szerint Bonnacnak volt egyéni sikere, hogy az orosz-török feszültség levezetést talált s a két hatalom megegyezett a Kaukázus és a Kaspi-tenger vidékén. Az új régens, akit szeretője, madame de Prie, vezetett politikájában, azonban elejtette Bonnacot s helyébe D'Andrezel marquist küldte le követül a portához. Rákóczi így megszabadult régi ellenségétől s az új követ személyében jó „barátra" lelt, aki lelkiismeret-furdalás nélkül használta ki Rákóczi portai összeköttetéseit s a török viszonyokkal való ismeretségét. De Rákóczi már ennek a körülménynek sem vehette hasznát, mert közben a francia udvar nyílt szakítást provokált az

orosz udvarral. A Bourbon herceg egy darabig azzal hitegette a cárt, hogy leányát, Erzsébet hercegnőt fogja elvenni XV. Lajos. A cár kapva-kapott a francia barátságon, amelynek megszerzéséért évekkel előbb hiába ment el személyesen Párisba. De a Bourbon herceg szeretője tanácsára, ha vissza is küldte a menyasszonyául kiszemelt spanyol infánsnőt, nem a cár lányával házasította össze XV. Lajost, hanem a száműzött lengyel királynak, Leszcsinszkij Szaniszlónak lányával, Máriával. Az állam nyakára ült szerető olyan királynét akart, aki mellett megtarthatja befolyását s ezért kereste ki ezt a jelentéktelen családot. A cár utóda, I. Katalin cárnő levonta az eset konzekvenciáját s ettől kezdve épp úgy Franciaország ellensége lett, mint a vérig sértett Spanyolország. Ettől kezdve Oroszország a császár barátságát kereste s így Rákóczi minden orosz és spanyol terve végleg megsemmisült. Rákóczi politikájának sarkpontja a francia barátság volt. Franciaország most teljesen elszigetelte magát s Oroszországot, valamint Spanyolországot is ellenségei közé kergette. Rákóczi ezzel végleg lehetetlenült minden elgondolásával egyetemben. Többet nem gondolhatott arra, hogy a császár ellenében az orosz, a francia és a spanyol hatalom fogja Erdélybe visszavinni.

De amíg ez a változás 1723 és 1725 között Európa arculatán végbe ment, addig Rákóczi még mindég megragadott minden vélt szalmaszálat. Politikailag ugyan már rég halott volt, de igazi politikai haldoklása, amikor elszigeteltségét végre kénytelen volt maga is észrevenni, mégis ezekben a keserű években folyt le.

Bécsben 1723 július 3-án igen ötletes módot találtak ki arra, hogy az apjukat úgyszólván nem is ismerő Rákóczi-fiúkat apjuktól még jobban eltávolítsák. Józsefet és Györgyöt is szicíliai birtokosokká tették, természetesen bécsi lakhellyel, de mindkettőnek megváltoztatták a családi nevét. Ferencnek Marchio de Romanuccio, Györgynek a Conte di Giunchi nevet kellett viselni, minek ellenében évdíjat nyertek itáliai „birtokaik" után. Biztos fedezet mellett lekísérték őket Nápolyba, ahol beiktatták birtokaikba s azonnal visszavitték őket Bécsbe. Az apától még a fiait is örökre el akarták venni. Milyen érzelmek közt értesült vajon erről a rodostói száműzött? Honnan tudhatnánk…

Rákóczi, amint értesült az orleansi herceg elhunytáról, 1724 március 3-án hosszú emlékiratban tárta fel Morville előtt a maga és Franciaország viszonyát. Hivatkozott arra, hogy Egész Európa úgy ismeri, mint olyan fejedelmet, akit Franciaország felbiztatott s utóbb elhagyott. Sokan figyelmeztették, hogy Franciaország az általa szerencsétlenné tett fejedelmek kórháza s ő mégis kitartott Franciaország mellett. Most sem a maga szegénysége bántja, hanem a vele bujdosott magyar uraké.

Rákóczinak már előbb franciaországi megbízottja volt bizonyos Le Bon, aki már 1720 óta igyekezett érdekeit képviselni a versaillesi udvarnál. Le Bont örökölte Duboistól Morville is. Rákóczi a regimeváltozás után azonnal kioktatta Le Bont, hogy miként nyerje meg a holland és angol követeket, nem különben Bourbon herceget miként győzze meg arról, hogy európai érdek őt az erdélyi fejedelemségbe visszahelyezni. Azonban ekkor felcsendült benne valami, amire addig nem volt példa. Fiai iránti szeretete egy pillanatig túláradt benne még a letett eskü kötelező erején is s felállította azt az alternatívát, hogy ha a gőgös bécsi udvar nem ismerné el jogát Erdélyre, ő sem bolygatná ezt a kérdést egy európai tárgyalás esetén, feltéve, ha öröklött birtokaikat fiai és a vele kibujdosottak visszakapnák. Lemondásról itt sem volt szó. De fiai érdekében hajlandó volt a hallgatólagos belenyugvásba belemenni.

Sürgette segélypénzének rendezését is, mert „bizonytalan helyzete a halálnál is kegyetlenebb".

A párisi levelezésnek, Le Bon jó igyekvésének mi foganatja sem lett. Franciaországban ekkor merőben más szempontok irányították a politikát, mint a rég elhunyt XIV. Lajos politikai öröksége ilyen kellemetlen utórezgéseinek kegyeletes gondozása.

Rákóczi kénytelen-kelletlen egyre jobban belenyugodott abba a fanyar gondolatba, hogy Rodostót már soha nem hagyhatja el. Kitataroztatta a lakóházakat. Némelyiket kívül-belől feldíszítette, szebbé, otthonosabbá tette. Az ekkor megkezdett építkezései több évig tartottak.

A halál pedig, amely pár év óta oly kellemetlen kísérője volt, tovább szedte áldozatait környezetéből és barátai közül. 1725 januárjában elhunyt tudós udvari orvosa, Lang doktor. Következő hónapban elhalt országépítő fejedelmi nagy barátja, Péter cár. Novemberben pedig elvesztette élete munkájának legnagyobb osztályosát, élete legkitartóbb s talán igazán egyetlen barátját a székesi grófot, Bercsényi generalisszimust.

Párisból egyetlen jó hírt kapott. A király újra megadta évjáradékát a 60.000 livret. Évek óta ez volt az egyetlen kívánsága, amely bizonyos mértékben teljesedett.

Maga is száműzött és maga is szegény volt s mégis segítette a más üldözöttet is. Decemberben befogadta Gallani szófiai római katolikus érseket udvarába, aki a török kormány és a görög papok üldözése elől menekült hozzá. Szegény fejdelem nem tudta kit fogad be egy félévre házába. Gallani érsek a császár zsoldjában állt s csak kémkedni jött hozzá. Rákóczit még egyháza méltatlan főpapjai is félre vezették.

Amíg Rákóczi az idegenben egyre elhagyatottabb lett, azalatt termésbe szökkent a Rákóczi felkelés vetése. A felkelés visszaadta a magyar rendi nemzet súlyát a bécsi kormányzattal szemben s ha ez az ország és az összbirodalom viszonyából nem is mutatkozott, de a magyar ügyekben a nemesség kétségtelen súlyt nyert. Mivel pedig a rendi nemzeti felfogás szerint a nemesség volt maga a nemzet, a nemzet ismét befolyást nyert saját ügyeibe. Rákóczi felkelésének tapasztalatai nyomán az udvar és a nemesi nemzet is lemondott a fegyveres megoldás kereséséről s inkább sorozatos kompromisszumot kötött egymással. A kompromisszum abban jelentkezett, hogy Károly megkapta továbbra is a Lipót-féle vívmányokat, az örökös királyságot és az ellentállásról való lemondást; viszont a nemesi nemzet megőrizte minden egyéb kiváltságát. A magyar rendiség ugyan elmaradt az európai fejlődéstől s mint a középkori tradiciók őre, korszerűtlen és merőben önző lett. Viszont ez a korszerűtlen rendiség volt az egyetlen Európában, amely kompromisszumra lépve az abszolutizmussal, azt teljes kibontakozásában fel tudta tartóztatni. Nem szabad elfeledkeznünk, hogy a magyar rendi nemzet ezt a kompromisszumot az ekkor egész Európában diadalmaskodó abszolutizmussal szemben még nemzeti célok által űzetve vívta ki.

A kompromisszumban azonban elestek a további nemzeti célok s így a rendi nemzetben csak a rendiség iránt maradt meg a féltékeny érzék, a nemzet iránt elveszett. A kompromisszum biztosította a rendiség társadalmi rendszerét, de kiölte a rendiség nemzeti tartalmát. Ily körülmények között a nemzeti mozgalom útján rendisége biztosításához hozzájutott politikai nemzet hűtlen lett a nemzeti gondolat évszázados hagyományaihoz. A kompromisszum a nemzeti célok szolgálatának szempontjából teljesen immúnissá tette a rendi szabadságaihoz hozzájutott nemességet. A Rákóczi-szabadságharc nemzetösszefogását felváltotta a legridegebb rendi gondolat s ezzel a magyarság nagy tömege közel másfél évszázadra ismét kizáratott a nemzeti célközösségből s a tulajdonképpeni nemzet fogalmából.

Rákóczi ezt nem láthatta ilyen tisztán, hisz ehhez két évszázad távlatának kellett eljönnie. De a magyar politikai élet hozzá is eljutott eseményeiből mégis megállapíthatta, hogy a belső békéért, újjárendeződésért, nyugalomért és alkotmányosságért a nemzeti egység és nemzeti királyság évszázados történelmi koncepciójának feladása az ár. Joggal láthatta önmagát igazolva s hihette azt, hogy mindez a szatmári béke következménye. A pragmatica sanctio elfogadásából csak azt láthatta, hogy életének törekvése: a német iga végleges lerázása nem hogy nem sikerül, de a nemzet ezt az igát állandósítja a leányág örökösödési jogának szentesítésével.

Látnia kellett, hogy a nemzet az idegen dinasztia kihalásának küszöbén, amikor a szabad királyválasztás joga visszaszállna rá s ezzel évszázados következetes törekvése valósulna meg, önként zárkózik el a természetes felszabadulás elől. Látnia kellett, hogy Károly Erdélyben önálló fejedelemséget rendez be jogara alatt s ezzel a magyar szabadság záloga, Erdély is német kézre kerülve, politikailag értékét veszíti a magyarság számára.

Súlyosabb fájdalom volt ez számára még annál is, hogy összes külföldi kapcsolatai elszakadoztak s hogy az európai nagypolitika egyenesen ellenkezőképpen fejlődött, mint ahogy ő megálmodta. Egész élete művét, minden törekvését megsemmisülve látta s ítélje ezt a törekvését a kései ember a maga pártállása szerint helyesnek, vagy helytelennek, abban egy véleményre jut, hogy tragikusabb sorsú embere aligha van a tragikus sorsokban oly gazdag magyar történelemnek.

„Rákóczi egy százados eszmének legeslegutolsó képviselője volt", írja róla Szekfü „s utolsó éveiben villámcsapott fatörzsként lombtalan koronával, száraz ágakkal állott ott a fiatalság színeiben pompázó gyorsnövésű cserjék között. Rodostóban nem volt többé kivel beszélni és ha mégis megszólalt volna, a körülötte lévők nem értették volna meg beszédét. A világ ismét, mint annyiszor már, megújult s a réginek pusztulnia kellett."

Ebben a nagy magányosságban, amikor már nemzetével és az egész világgal szemben idegen lett, már csak két dologban lelte örömét: az irodalmi munkálkodásban és azokban a kétes exisztenciájú idegenekben, akik minden véleménynyilvánítására helyeslően bólintottak, minden elgondolását készséggel támogatták, hogy ezáltal megélhetést teremtsenek önmaguknak.

Bizalommal fogadott Rákóczi minden idegent, aki közvetítő kívánt lenni a külvilág és ő közötte. Jól tudták ezt a császári követek: Virmont, utána Dirling, majd 1728 decemberétől kezdve Talman. Ezek a követek egész kémrendszert építettek ki Rákóczi körül. Szolgálatukban állt a bajor származású Musztafa, aki Rákóczi mellett a török tolmács szerepét töltötte be. Császári kém volt Cachod atya, egy galatai jezsuita, aki egykor Zrínyi Ilona gyóntatója volt. A konstantinápolyi apostoli vikárius, Gallani érsek, később utóda, Mauri, hasonlóképpen császári zsoldban álló kémek voltak, akik magas egyházi méltóságuk ellenére is visszaéltek Rákóczi mély vallásosságával s azon keresztül férkőztek bizalmába, hogy a császári követet minél hívebben szolgálhassák. Az a már ismert tévhit vezette őket, ami ellen Rákóczi emlékiratában is kifakadt, hogy a bécsi jezsuiták tanítása szerint a császár ellensége egyben a katolikus egyháznak is ellensége.

Rákóczi egyre kevesebb és egyre lassabban érkező hírt kapott külföldről. Igyekezett ugyan külföldi ágensei útján beszerezni a francia, holland, bécsi lapokat, de azokat csak nagy késéssel kapta kézhez. A hírszolgáltatás elégtelenségére jellemző, hogy Csáky Mihály nyolc évi késéssel értesült leánya férjhezmeneteléről.

A vallásos elmélyedést széleskörű theológiai irodalmi olvasottsággal egészítette ki. Leginkább olyan szerzőket olvasott, akik a janzenizmus vádjával voltak terhelve s bár őt is janzenizmussal gyanúsították, tovább is ebben az irányban mélyedt el érdeklődése. Olvasmányai Bossuet, Bourdaloue, Fenelon, Massillon, Quesnel és Nicole műveiből kerültek ki s gyakran forgatta Sacy egyházilag kifogásolt bibliafordítását is.

Mióta fiaival gondolatban egyre többet foglalkozott, megírta számukra, Szent Istvánnak Imre herceg számára írt „Intelmeit" tartva szem előtt, politikai végrendeletét, aminek az első részét 1725 január 15-én fejezte be s aminek második részével is alkalmasint hamar elkészült. A mű, melynek címe „Reflexions sur les principes de la vie civile et de la politesse d'un chrétien", 1751-ben jelent meg Hágában a „Testament politique et moral" második felében. Ez a mű versaillesi emlékei nyomán született meg s mikor azt megküldte d'Andrelez konstantinápolyi

francia követnek, a követ roppant meleghangú levélben elragadtatással nyilatkozott róla. Művében leszegezte, hogy dicsőségét találta abban, hogy a törvényes szabadságért hazaszeretetből és nem uralkodásra vagy hatalomra vágyakozva cselekedett.

Foglalkozott a magyarországi felkelés és szabadságharc történetével is, amelyet a magyar múlt hasonló természetű mozgalmainak egységébe állítva akart bemutatni. Ezzel már foglalkozott Grosboisban Brenner abbé is. Ez a mű utóbb megjelent Hágában 1739-ben „Histoire des révolutions de Hongrie" címmel hat kötetben. E mű szerzőségéről megoszlanak a vélemények. César de Saussure, aki Rákóczi utolsó éveiben Rákóczi környezetéhez tartozott, a műről a következőket írja:

„… van szerencsém Önnel közölni, hogy ama könyv első darabjának, amelyről Ön beszél, minden valószínűség szerint maga a fejedelem a szerzője, aki is azt a darabot, amelynek címe Magyarország Története 1000-től 1699-ig, s amely az első kötet anyagát tartalmazza, latinul fogalmazta. E művet egyik titkára (Bechon Lajos) fordította franciára, de minthogy a fejedelem akaratából szigorúan az eredetihez kellett ragaszkodnia, minden eltérés nélkül s mintegy szószerint adva azt vissza, nem volt neki lehető az irály szépségeit s azt a bizonyos könnyed és természetes hangot megadni, mely az olvasók érdeklődésének fölkeltésére annyira szükséges. Miután a kéziratnak csak azt a néhány ívét láttam, amelyet e titkár közölt velem, nem vagyok abban a helyzetben, hogy ama változtatásokat, vagy hozzáadásokat, melyeket utóbb a kiadó eszközölhetett benne, kijelölhessem. A második, harmadik és negyedik kötetet, melyek szinte kizárólag az egyrészt a császár, másrészt a fejedelem s Magyarország szövetkezett Rendei közt létrejött fegyverszünetre (1706) s békére vonatkozó levelezéseket, emlékiratokat és utasításokat tartalmazzák, ugyanazon titkár fordította le franciára. Ami Az 1703. évtől 1711-ig tartott magyarországi háborúról szóló Emlékirat című második darabot illeti: azt a fejedelem maga fogalmazta franciául. Nemsokára azután, hogy a fejedelem szolgálatába állottam, átadta e művet nekem, hogy több helyesírási hibát, mely a másoló tudatlansága miatt csúszott bele, kijavítsak. Én bátorságot vettem magamnak néhány nem elég franciásan hangzó mondat megváltoztatására is, de e tekintetben igen tartózkodóan jártam el a fejedelem iránti tapintatból és kíméletből, akinek, mint rendszerint minden írónak, megvolt az a gyöngéje, hogy elmeszüleményeit elfogult szemmel nézze s a világtalan apa módjára gondoskodjék róluk. Miután művén néhány kisebb változtatást tettem, letisztáztam azt s úgy adtam vissza a fejedelemnek, aki megelégedettnek látszott. Megjegyzem, hogy ezen munkát a kiadó elég híven közölte a közönséggel."

Szekfü Saussure állításai ellenére is azt hiszi, hogy a mű nem Rákóczi alkotása, mert oly túlzásokra, aminők szerinte abban vannak, Rákóczi még elkeseredése embergyűlölő pillanataiban sem volt képes, Saussureről pedig azt mondja, hogy „Saussure egyedül azon állításaiban megbízható, melyek személyes tapasztalatain alapulnak. Amit ott Rodostóban gyermekes fővel hallott, nem jól jegyezte meg magának s később még rosszabbul írta le". Idézi is Saussurenak egy másik, nem az általunk idézett helyét, melyből Szekfü azt olvassa ki, hogy Saussure csak „hallomásból tudja", hogy „teljesen bizonyos, hogy ennek a műnek szerzője maga a fejedelem".

Szekfü Saussureral szemben elfoglalt álláspontja egészen egyéni. Az idézett helyen a francia szövegben sehol sincs szó arról, hogy Saussure „hallotta" volna, amit állít. Tévedés az is, amit Saussure „gyermekes fő"-jéről is mond, mert Saussure 28 és 30 éves kora között állt Rákóczi szolgálatában, amit gyermekes kornak aligha lehet minősíteni. Szerintem a mű úgynevezett „túlzásai" ellenére is annyira magán viseli Rákóczi történetszemléletét, hogy ha nem is végig ő a szerzője, de a nem általa írt részeknek is ő a sugalmazója. Márki különben társas műnek tekinti, amelyet a fejedelem Brenner Domokossal közösen készített volna.

Ez a nagy mű Rákóczit már Franciaországban foglalkoztatta s azóta is, úgyszólván halála pillanatáig dolgozgatott, csiszolgatott rajta. Az, hogy többekkel átnézette, mint Saussureral is, amellett bizonyít, hogy a fejedelem nagy gondossággal és lelkiismeretességgel igyekezett e művet tető alá hozni, bár egyes eseményekről hiányosan, sőt tévesen írt, mert emlékezete cserben hagyta. Különösen, amikor oly dolgokról írt, amelyekben nem volt közvetlen része.

Ez a mű az első, amely eseményegységnek fogja fel a magyar történetírásban a nemzetnek a bécsi kormányzat ellen megismételt támadásait. Mohács óta tűnt el szerinte az ország kormányzásából az igazság és a méltányosság. 1526-tól kezdve minden egyes kis momentumban felfedezi a bécsi udvar gonosz kezét s rámutat ezzel szemben a magyar nép nagy szabadságszeretetére, amellyel mereven álltak szemben esküszegő, zsarnok, dicsvágyó idegen királyaik.

A mű nemcsak az első olyan magyar történelmi munka, amely a magyar szabadságmozgalmakat a magyar-Habsburg ellentét tengelyébe állítva egyetlen összefüggő eseménysornak látja, de megjelenéséig az egyetlen olyan mű is, amely a magyar történet tengelyének a szabadsággondolatot ismeri fel. Rákóczi másfél évszázaddal anticipálta ezek szerint az úgynevezett liberális történetírás szemléletét, amely a történet tengelyét a szabadságmozgalmakban vélte felfedezni. A műnek ezért a magyar gondolkozás és történetszemlélet története szempontjából alig felbecsülhetően nagy jelentősége van.

Rákóczi egész életműve a magyar nemzet és az idegen dinasztia érdekellentétére épült fel. Ez a történelmi mű is ebből a szempontból nézi az eseményeket s nem alaptalanul a magyar-német gyűlöletben látja a közeli évszázadok legjellemzőbb sajátságát. Ez a mű Rákóczi történelmi önigazolása s egyben a legközvetlenebb kulcs élettörténete megközelítéséhez is.

A vallásos elmélyülés, az irodalmi munkálkodás mellett még a körötte felbukkanó idegenekben lelte örömét a magára maradt s a magyar környezete elől önmagát elzáró fejedelem. Igen helyesen állapítja meg Szekfű, hogy egyetlen trónkövetelő sem tudja elkerülni, hogy ne csatlakozzanak hozzá oly önérdeküket kereső emberek, kik az emberi társaságot kerülik, legtöbbször azért, mert az kivetette őket magából.

Nem kerülte el ezt a fátumszerű sorsot Stuart III. Jakab sem, miként nem kerülhette el azt Rákóczi sem. Kalandorok bukkantak fel, akik bizalmába férkőztek s aztán eladták terveit a császári követnek; vagy pedig külföldi követségekre vállalkoztak, azokon mitsem értek ugyan el, vagy épp bajt okoztak, de a költségeiket saját háztartásától megvonó s földi javakban korántsem dúskáló Rákóczival busásan megtéríttetvén, maguknak fényűző életet teremtettek.

Az első kalandor, aki Konstantinápolyban felbukkanva, Rákóczit sem kerülte el, bizonyos angol, Ploutman nevű szélhámos volt, aki valamely török tartományban polgári életre vágyó gazdag kalózok számára akart telepet alapítani. Ez az ember 1725-ben bukkant fel. Eddig Párisban Le Bon és Máriássy, Lengyelországban Jávorka Ádám ezredes látták el Rákóczi érdekei képviseletét. 1725-tel fordul a fejedelem egyre inkább az idegenek felé.

1727 elején jelent meg udvarában egy dán származású mérnök, Bohn Pál Vilmos. Rákóczi titkárnak alkalmazta ezt a minden hájjal megkent kalandort, aki első perctől kezdve fizetett kéme volt Dirling császári követnek.

A kalandorok sorából messze kiemelkedett nagyvonalúságával egy egykorú orosz ezredes, Vigouroux. Ez a vakmerő kalandor 1726 augusztusában jelent meg Rákóczinál Rodostóban, felnőtt fia és egy Baraillon nevű francia társaságában. Bár a francia követ figyelmeztette Rákóczit, hogy Vigouroux érkezéséről ő mit sem tud, tehát legyen óvatos, de Rákóczi ezzel nem törődött. Rákóczi nem hitt a gyanúsításoknak. D'Andrelez arra is figyelmeztette, hogy a magyar születésű Ibrahim efendi, aki Rákóczi portai ágense volt, gyanús. Rákóczi ennek a

figyelmeztetésnek sem adott hitelt, pedig a kitűnő renegát rendszeres díjazást kapott Dirlingtől hírszolgáltatásáért.

Vigouroux és a sokkal jelentéktelenebb Baraillon, miként előbb dán kollegájuk is, a fejedelem rábeszélésére áttértek a katolikus hitre s ezzel szedték le Rákóczit a lábáról. Vigouroux lett csakhamar a fejedelem legbizalmasabb embere s éveken át állandóan útban volt a különböző európai udvarokban, hogy Rákóczi visszatérését szorgalmazza. Semmi eredményt nem tudott felmutatni, viszont Rákóczi előtt egyre nőtt megbecsülésben. Az utolsó években teljesen a kezébe kerítette a pénzügyek vezetését. Ő lett a fejedelmi titkárok és tisztek tanácsának elnöke. Ez a kitűnő férfiú annyira behálózta Rákóczit, hogy az kedvéért még belső udvari magyarját, Kovács titkárt is száműzte egy ízben Drinápolyba. Vigouroux behálózta a gyanútlan Ilosvay Jánost is s miután egy kompromittáló iratot csikart ki belőle, annyira a kezében tartotta, hogy ezután állandóan értesült tőle Rákóczi egyéb ügynökeivel való titkosírású levelezésének tartalmáról is. Mondanunk sem kellene, hogy ez a férfiú is már a második héten felajánlotta szolgálatát Dirling császári követnek s állandóan értesítette őt Rákóczi és a francia követ érintkezéseiről.

Rákóczira, amikor a keresztény világba való visszatérés lehetősége egyre jobban lezárult előtte, újabb gondok szakadtak. Eddig mentes volt a családi gondoktól, azok inkább csak anyagi vonatkozásokban terhelték. Most egyszerre csak a nyakába szakadt a kisebbik fia s ezzel pár évre tervezgetései jórészt családi természetűekké váltak.

1727 április elején értesült, hogy kisebbik fia, György, akit életében még nem látott, Párisból elindult hozzá Rodostóba. A fiatal huszonhat éves - herceg itáliai útján szökött meg kísérőitől s előbb Párisba ment, majd onnan az ifjabb Vigouroux kíséretében sohsem látott atyjához utazott Rodostóba.

György herceg csinos és jó megjelenésű ifjú ember volt. De Bécsben nem sokat törődtek a nevelésével s mint Mikes írja: „a tudomány föl nem ékesítette, a jó nevelés föl nem cifrázta." Szerette az élet örömeit s az élet komoly oldalával szemben ép oly értelmetlenül állt, mint annak idején Bécsben a váratlanul maga lábára állított siheder apja.

A fejedelem túláradó szeretettel fogadta fiát. Politikai pályát szánt neki s ezért azonnal hozzáfogott, hogy hiányos nevelését pótolja. A filozófiát író Kiss István, Mikes Kelemen és bizonyos György deák voltak körülötte s igyekeztek pótolni hiányos ismereteit. Apja annyira a kedvére járt, hogy még a már abbahagyott vadászgatást is újra kezdte kedvéért. Elvitte a jedzsikói fürdőre is. De a szigorú életrendet neki is be kellett tartania s járhatta ő is a „baráttáncot." Sóvárogva emlékezett vissza a szíves bécsi és itáliai lánykákra, asszonyokra s a török világ asszonytalanságában sehogyan sem találta meg a helyét.

Rákóczi látta ezt előre s mivel fiának azonnal szerepet szánt politikai terveiben, már megérkezése előtt arra gondolt, hogy összeházasítja a néhai moldvai hoszpodár, Rakovicza Mihály ifjú özvegyével s így talán Moldva fejedelmi székére is tudja helyeztetni. Ez a terv azonban Ghica Gergely fejedelemmé tételével elvesztette időszerűségét. Ekkor lengyel házasságra gondolt. Szieniavszkijné 1726-ban elözvegyült s a régi szerelem ismét összehozta a két elárvult embert. Sűrű levelezés folyt az özvegy és Rákóczi közt s Rákóczi most arra gondolt, hogy fiát Szieniavszkijné özvegy leányával, Dönhoff gróf özvegyével házasítja össze.

Rákóczi György, akit megérkeztekor apja makoviczai herceggé nevezett ki, nem bírta egy félévnél tovább atyja udvarának rideg kimértségét s „mértéken felüli" vallásosságát. Visszakívánkozott Franciaországba. A fejedelem belátta, hogy fiát nem tudja visszatartani. Vigouroux-val elintéztette, hogy fia megkapta Versaillestől az útlevelet s a porta is hozzájárult a távozásához. Párisban egy ideig ugyan húzódoztak, tartottak tőle, hogy a nyughatatlan természetű György herceg kellemetlenségeket fog okozni a bécsi udvarral szemben. 1728 március 23-án

éjjel indult vissza Franciaországba a makoviczai herceg, akinek további anyagi támogatása a szegény fejedelem nyakába szakadt.

A herceg távoztával ismét mély csend ült Rodostóra és a fejedelmi házra. A francia követ, D'Andrezel is meghalt s Rákóczinak ezzel megszakadt az összeköttetése a francia követséggel is. Utódának, Louis Saveur de Villeneuve marquisnak utasításában semmi sem volt már Rákóczi személyét illetőleg. Megismétlődtek azok a bajok, amik Bonnac idejében úgy bántották Rákóczit s a teljesen megoldhatatlan etiquettekérdés lehetetlenné tette, hogy kettőjük közt komolyabb érintkezés alakuljon ki. De ebben a mély szélcsendben is minden lehetőségre felfigyelt Rákóczi s a soissonsi kongresszus alkalmából nem késett a hűséges Le Bon (nem azonos a dán Bohn-nal) emlékiratban fordulni XV. Lajoshoz s a westphaliai békéig visszamenőleg bizonygatni Rákóczi Erdélyre való jogait.

A kétes távolban levő erdélyi remények kergetése közben Rákóczi, fia Párisba térte óta, reálisabb tervekkel kezdett foglalkozni. Valami modus vivendit keresett, amely biztosabb alapokra helyezi mind a maga, mind a fia jövőjét. Mivel Törökország elhagyására különben semmi reménye sem lehetett, arra gondolt, hogy politikai házasságot fog kötni - nem a fia, hanem ő maga.

A fejedelemségét veszített s a körülmények folytán párt nélkül maradt trónkövetelőben fia jövője érdekében előtérbe lépett az apai gondoskodás vágya. Látta, hogy fiának nincs biztos életalapja. Nem örült fia szökése hírének, de annak megtörténte után vállalta a következményeket. Olyan lehetőséget keresett tehát, amely mellett elvet feladása és feje meghajtása nélkül rendezheti a császár-királlyal szemben fennálló rendezetlen viszonyát s ezzel biztosíthatja fia jövőjét. Szíve teljes melegével fogott új terve kiviteléhez. Az atyai szív áttört mindenen s mivel látta, hogy a császárral való kibékülés nélkül fia jövőjét nem biztosíthatja, tisztességes keretek közt erre is hajlandó lett volna.

Rákóczi ezt a főhajtás és elvfeladás nélküli kibékülést a maga megfelelő házassága révén vélte elérhetni. Régi ismerősére gondolt, akihez sok ifjúkori kellemes emlék fűzte, Jablonovszka Konstantina hercegnőre. A hercegnő nagy vagyon ura volt s vérszerinti rokona volt az egykori lengyel királynak, Leszcsinszkij Szaniszlónak. A hercegnő nem utasította vissza az ötvenharmadik életévében járó fejedelem ajánlkozását, csak azt kötötte ki, hogy rendezze előbb ügyét a császárral, mert addig semmi ígéretet nem tehet neki.

Rákóczi 1729 nyarán Vigouroux-t és a Konstantinápolyban lézengő német tudományos kalandort, Bachstrom doktort, elküldte Lengyelországba és Poroszországba, hogy vigyék dűlőre házassági tervét.

A következőt kellett volna elérniök. Ágost lengyel király kérje ki Rákóczit a portától, hivatkozva arra, hogy oly érdekek kötik őt Rákóczi lengyelországi tartózkodásához, amelyek a porta érdekeivel is megegyeznek. Ha Rákóczi már Lengyelországban lesz, akkor Ágost biztosítsa a császárt, hogy Rákóczi részéről többé semmiféle veszély nem fogja fenyegetni. Hogy pedig ne legyenek anyagi gondjai, erről a Jablonovszkával kötendő házassággal fog Rákóczi gondoskodni.

Fia ügyét úgy kívánta rendezni, hogy György herceg a gazdag Dönhoffnét, Szieniavszkijné leányát vegye el.

Ha mindezt Vigouroux Lengyelországban elintézte, akkor a berlini udvarban ki kellett volna járnia, hogy a porosz király adja tudtára a császárnak Rákóczi őszinte békülési szándékát s kérje, hogy a császár járuljon hozzá, hogy ő és fia Lengyelországba mehessenek. Ismerje el a császár őt erdélyi fejedelemnek s fiának adja oda a bargaui őrgrófságot és a nellenburgi landgráfságot évi minimális 200.000 tallér jövedelemmel. Rákóczitól ezek fejében ne kérjen

hűségesküt, arra azonban hajlandó Rákóczi, hogy Lengyelországba érkezve egy tiszteletteljes levélben kifejezze a császár előtt hódolatát.

Rákóczi feltételei megszabásánál még mindég abban a hitben élt, hogy nem jelentéktelen személy, hanem súlyt jelent s hogy ajánlata arányban áll azzal, amit kér. Kétségtelen, hogy Bécs még mindég tartott tőle és épp ezért figyeltette is minden lépését. De ennyire veszélyesnek, hogy ilyen alkuba belemenjen, még sem tartotta.

Rákóczi követei először Jablonovszkát keresték fel, aki késznek nyilatkozott arra, hogy egyengeti Rákóczi visszatérésének útját. A házasságról idő előtt nem akart nyilatkozni. Maga a hercegnő ajánlotta az ügyet a lengyel király s egyben szász választófejedelem drezdai miniszterének, Manteuffelnek jóindulatú figyelmébe. Erre annál is inkább szükség volt, mert Szienyiavszkijné, Lubomirszkij Erzsébet hercegnő, március 22-én már elhunyt s így Rákóczi ügyének nem volt egy pártfogója sem a lengyel-szász udvarban. Szienyiavszka halála súlyos csapást mért György herceg és Dönhoffné házassági tervére is. Az anya sürgetése nélkül - mint Szekfü írja - a leány nem volt hajlandó sorsát egy földönfutóhoz kötni.

Rákóczi pontosan előkészítette követei küldetését s a porosz király, a lengyel hercegnő és a szász miniszter jóakarattal is kezelték a kérdést, de a tetszetős terv mégis teljes kudarcba fulladt. Savoyai Eugen herceg ugyanis kijelentette, hogy a császár lázadóval nem alkudozik s az udvar a porosz király közbenjárását nem fogadja el. Rákóczi, aki, mint azt a bécsi udvar vélte, egy végtelen gonosztettekkel bemocskolt lázadó, örökös urától és királyától legfeljebb feltételnélküli kegyelmet kérhet, de alkut nem kezdhet.

A házassági tervek s ennek kapcsán az apa Törökországból való elszabadulása s a fiú jövőjének biztosítása, kútba estek. Jablonovszka nem is gondolt arra, hogy Törökországba költözzék. Dönhoffné is inkább más udvarlását fogadta.

Az így szomorú véget ért 1729. év keserűségét betetőzte, hogy a porta majdnem felére szállította le Rákóczi addig élvezett évdíját. Hogy fiát és a bujdosókat mégis támogathassa, a szegény fejedelem eladta lovait és vadászfelszerelését. Ezzel feladta egyszer és mindenkorra az egészségére oly hasznos utolsó világi szórakozását is.

Egyetlen szórakozása a fúrás-faragáson, festegetésen, olvasáson, Sibrikkel való biliárdozáson kívül az irodalomba való elmélyülés volt.

Rákóczi irodalmi munkásságát már nagyjában ismerjük. Ennek gerince a „Histoire des révolutions de Hongrie, ou l'on donne une idée juste de son legitime gouvernement" című Hágában 1739-ben napvilágot látott hatkötetes mű, amely mint alcíme is mondja, Magyarország törvényes kormányzatának eszméjét szolgálta. Ebbe a műbe van beillesztve a „Memoires du Prince François Rákoczy sur la Guerre de Hongrie depuis l'année 1703 jusqu'a sa fin", amelyet mi előadásunk során Rákóczi emlékirata névvel idéztünk. Keletkezésének időrendjében részben megelőzte ezt a két művet a „Confessio peccatoris", az „egy bűnös vallomása", amit a fejedelem latinul írt s amelyet Önéletrajz címmel idéztünk. Ez a vallomás a fejedelem élettörténetét a szabadságharc eseményeinek mellőzésével 1719-ig adja elő. Ebbe a műbe van beillesztve Rákóczi két elmélkedése. Egyik az emberi természet megújulásáról, a másik Lukács evangéliumáról szól. Ez utóbbi műnek különösen nagy irodalma van s összehasonlító irodalomtudományunk elsősorban Rákóczi és a janzenizmus egymáshoz való viszonyát igyekszik újabban nagy szorgalommal tisztázni. Írt Rákóczi egy, a szent áldozás előtt és után való 32 elmélkedésből álló tábori könyörgés-sorozatot. A politikai végrendeletét, amelyet fiai számára írt s amin 1725 körül dolgozott, már szintén említettük (Testament politique). Rákóczi nagyon gondosan és alaposan dolgozott s tudjuk, hogy egyes tárgy tíz-tizenkét éven át is foglalkoztatta.

Nem foglalkozván irodalomtudománnyal, nem vállalkozhatom Rákóczi irodalomtörténeti méltatására. Mivel azonban ez egy róla szóló könyvből el nem hagyható, legyen szabad idéznem az egészen korszerű irodalomtörténetet író Szerb Antal könyvéből Rákóczira, az íróra vonatkozó megállapításokat:

„Megrendítő és kultúrált vallásosság inspirálta II. Rákóczi Ferenc latin nyelvű önéletrajzát. Ez a mű is a gondviselés igazolása, de itt egy fejedelmi lélek, aki végső magányosságra jutva, már levetett magáról minden földi kicsinyességet, elmélkedik a nagyobbszerű, fejedelmi gondviselésről.

A fejedelemből, amikor önéletrajzát írta, már kihervadtak azok az aktív tulajdonságok, melyek egy felkelés izzó középpontjává tették. Megmaradt az igazi egyénisége, a sors által rákényszerített kifelé forduló attitűdök nélkül: zárkózott, csak önmagának és Istennek megnyilatkozó, mérhetetlenül szemérmes és mérhetetlenül érzékeny lélek, aki Szent Ágoston-i módra évtizedeken át expiálja magába szállással az apró botlásokat, amelyeket világibb fiatal korában elkövetett, vagy elkövetni vélt.

Önéletrajzának ihletője és formaadó mintaképe Szent Ágoston Vallomása. Mint a nagy Confessiók, az övé sem én-formában, hanem te-formában játszódik le: a főszereplő az isteni jóság, aki végtelen kegyelmében mindent előre elrendezett az emberi lélek javára. Különös epika jön így létre, minden elbeszélő mondatot két-három meditatív, Istenre vonatkozó mondat követ:‚Zavar fog el, Uram és elpirulok, midőn születésedet és annak körülményeit megfontolom és a magaméra gondolok. Te Isten, teremtőm nekem és a mindenségnek, istállóban születtél, én meg palotában; te ökör és szamár közt szegény pásztorok körében, én - a por és a féreg a te színed előtt - udvarjárók nagy csődületében, stb.”

A könyv varázsát éppen ez a stiláris paradoxon, ez a legyőzött nehézség adja meg: Rákóczinak sikerült egy eseményekben gazdag, aktív fejedelmi életet áttenni a Szent Ágoston-i helyben járó önvizsgálat nyelvére. Ily módon válik a mű a XVII. század szellemének reprezentáns alkotásává. Szintézisre jut benne a század két legfőbb eszmei mozgatója: a Fejedelem ideája és a felújult, barokk vallásosság központi mozzanata, az Isten akaratában, mint a legfőbb fejedelem akaratában való elomló, önmegsemmisítő belenyugvás.

Zrínyi eposza mellett ez a másik magyar alkotás, mely szellemtörténetileg a barokk, vagy inkább a klasszicizmus legmagasabb szintjén áll. Éppen azért, mert ez az írás a fejedelemség ritka, magaslati levegőjén nyílott ki, még sokkal kevésbé alkalmas arra, hogy a mindennapok olvasmánya legyen, mint a Zrínyiász. Aki Rákóczi sokszínű életének szenzációiban akar részesülni, máshol könnyebben megtalálja azokat. Bár nagyon sok a rendkívül érdekes részlet az önéletrajzban, mint pl. Rákóczi szökésének mesteri leírása, általában az is hozzátartozott Rákóczi előkelő és önmegtagadó lényéhez, hogy elkerülte az elbeszélés érdeklődést lekötő lehetőségeit. „Nem fogom itt elbeszélni”, mondja ő maga „azokat az érdekes dolgokat, amelyek élvezetesebbé szokták tenni az elbeszélést, ámbár nem voltam események szűkiben; mert nem a világ fiainak és az érdekesség hajhászóinak írok, hanem a Te gondviselésed imádóinak, hogy lássák és csodálják annak nagyszerűségét és megtanulják a benned való megnyugvást.”

A tömegtől, az érdekesség hajhászóitól való tudatos elfordulása - az írói öntudat szempontjából rendkívül fontos állomás. Ez az első felismerése annak az ekkortájt keletkező irodalomszociológiai ténynek, hogy kétféle irodalom lehetséges, élite- és közönség-irodalom.

Látjuk, hogy Rákóczi az irodalomban is elhatározó jelentőségű helyet tudott biztosítani magának, ami ismét csak azt igazolja, hogy igen széles érdeklődésű és nagyon átfogó tehetségű ember volt. Messze volt a hétköznapi embertől s már-már a rendkívüliség határait súrolta.

Érdekes az a különbség, amely Rákóczi két könyvtárának összeállítása, a sárospataki és a rodostói között mutatkozik. A sárospataki könyvtár még latin nyelvű, a rodostói már egy vulgáris nyelvet, a franciát favorizálta s egy valóságos kis francia szellemi oázist teremtett a rodostói szürke élet sivatagában. A 112 műből, 290 kötetből álló könyvtár a XVII-XVIII. század fordulójának francia szellemiségét tükrözi vissza. Az ezidőből ismert francia könyvtáraknak legfennebb 25%-a foglalkozott theológiával. Rákóczi törökországi könyvtáránál ez az arány a theológiai irodalom javára nagyon eltolódik. Közel kétharmada könyvtára anyagának theológiai mű. A theológiai irodalom gerincét pedig a vallásosságot elősegítő művek teszik: szent elmélkedések, intelmek. Képviselve van könyvtárában a janzenista irodalom, de a misztika és az okkultizmus is. A versaillesi napok halvány visszfényeként találunk a könyvtárban néhány művet, amely a fejedelmi élettel és a társadalmi neveléssel, a civilitással foglalkozik. Legszegényesebben van képviselve benne a szépirodalom. A janzenizmus felé hajló Rákóczi nem tűrte meg maga körül a hiú világi irodalmat. Csak Madame Gomeznek Journées amusantesja, Fénelon Télémaqueja és Szent Teréz önéletrajza képviselte könyvtárában a világias hiú irodalmat. Ezek mellett még a történelem, az útleírás-irodalom és a természettudomány volt képviselve a könyvtárban. A világi tudás könyvei is összhangban álltak a rodostói szent könyvekkel. Mint a könyvtár ismertetője, Zolnai Béla mondja: a könyvtár enciklopédikus tudásanyagot jelentett az Encyclopédie szelleme nélkül. Rákóczi tervszerűen válogatta össze könyveit s közülük elvileg csak a szépirodalom és a felvilágosodás propagandája volt száműzve…

Láttuk, hogy mennyire tehetetlen volt Rákóczi már régtől fogva, de neve, amikor valami ok volt Magyarországon a dinasztiával szemben való elégedetlenségre, azonnal felmerült a néha nekikeseredő magyarok között. Az 1729. évi országgyűlés teljesen kikapcsolta bécsi kívánságra az országgyűlés hatásköréből a vallási kérdés rendezését. A király a vallási kérdést erre egy osztrákokból álló bizottsággal rendeztette, melynek élén Eugen herceg állt s az a kérdést oly módon rendezte, hogy sem a katolikusok, sem a protestánsok nem voltak véle megelégedve. Szeptember 29-én ezért már magyar elégedetlenek jelentek meg Rákóczinál Rodostóban s Magyarországon ismét összefogatott az udvar néhány nyugtalan kurucot. Az elkeseredés pillanataiban fellobbant a különben csendes hazában a Rákóczi-romantika, amely később az ál-Rákóczik személyében élte ki magát, mint ahogy száz és egynéhány évvel később ál-Petőfik népesítették be a romantikus lelkülettel megáldott lakosságú vidéket.

A magyarországi nyugtalankodás mellett azonban sokkal inkább lekötötte Rákóczi érdeklődését az, ami az európai nagypolitikában és közvetlen környezetében, Konstantinápolyban történt. Az 1729 novemberében kötött sevillai szerződésben szövetkezett egymással, Ausztriával szembeni kereskedelmi érdekei megvédésére, Anglia, Spanyol- és Franciaország s kevéssel utóbb Hollandia is csatlakozott a szövetséghez. A császár ellen meginduló háború kitörése valószínűnek látszott. Ebben az esetben Rákóczit mind a török, mind a francia udvar elővette volna. Leszcsinszkij Szaniszló, XV. Lajos apósa, aki Ágost várható halála esetére komolyan spekulált a lengyel trón visszaszerzésére, ténylegesen megkereste Rákóczit, gondolva, hogy Ausztria ellen még felhasználhatja a fejedelemségét kereső száműzöttet.

Az európai helyzet kedvezően fejlődött, viszont a török helyzet nagyot romlott. A török seregeket a perzsa sereggel szemben tragikus vereségek érték. A tehetetlen szultán és nagyvezíre ellen kirobbant a török nép elkeseredése. Hiába hirdetett Ahmed szent háborút, elkésett véle s a janicsárlázadás Ibrahim nagyvezírnek életébe, Ahmednek trónjába került. Utóda, unokaöccse, I. Mahmud, letörte a forradalmat s a forradalom vezérét az albán eredetű Padronát 1730 novemberében a divánban lekaszabolták. Az új nagyvezír, Topal Ozmán, több mint ötvenezer embert mészároltatott le rendcsinálás címén. Törökországban a háborús párt került felül s Ozmán nagyvezírt háborúra kényszerítették a diadalmas perzsákkal szemben.

Ozmán belebukott. Új nagyvezír jött. Rákóczi hiába igyekezett békére bírni a portát, tudva azt, hogy a keleten hadat viselő török nyugaton egyidejűleg tehetetlen. A török menthetetlenül belebonyolódott az újabb perzsa-török háborúba s az még akkor is javában folyt, amikor már a rodostói száműzött visszaadta fáradt testét az anyaföldnek s feltisztult lelkét teremtőjének.

Igazolva láthatta Rákóczi 1733-ban az aggodalmait. Mert amikor nyugaton kitört a háború s a francia-spanyol sereg egész Itáliát elfoglalta a császártól, a keleten lekötött török tehetetlenül nézte csak az eseményeket. Hasznavehető csapatai ott vérzettek el keleten a perzsa szabadsághősök ellen. Rákóczinak egyetlen haszna mégis lett a török rendszerváltozásból. Az új szultán visszaadatta eredetileg élvezett nagyobb összegű évdíját s így anyagi gondjai némileg csökkentek.

Rákóczi látva a török tehetetlenségét s az európai helyzetnek javára fordulását, azt kérte a szultántól, hogy engedje meg neki és társainak, béreljenek földet Havasalföldön és Moldvában, Erdély határán. Arra gondolt, hogy a magyarországi nyugtalanokat itt gyűjti össze s így egy mindég támadásra kész kolóniát hoz össze közvetlenül sóvárgott fejedelemsége határán. A porta azonban Rákóczi, sőt Mikes hasonló kérése elől is mereven elzárkózott. Ezt a császárt provokáló engedményt nem merte a legyöngült török hatalom megadni, viszont Rákóczit sem engedte ki kezei közül, hogy mégis sakkban tartsa véle félelmetes ellenfelét, Bécset.

Aggasztotta Rákóczit a Lengyelországban élő néhány emigráns lehetetlen anyagi sorsa is. Bohnt, a császári kémet akarta Lengyelországba küldeni, de egy közbejött hírre visszahívta. Bohn viszont azt hitte, hogy a fejedelem rájött árulására s szolgálata jutalmául őrnagyságot kért a császártól. De Rákóczi visszatartotta s a császári követség is célszerűbbnek tartotta, ha egyelőre Rákóczi szolgálatában marad.

1732-ben avatkozott be Törökország sorsának irányításába a század egyik legnagyobb kalandora, az előkelő francia grófi családból származott és renegáttá lett Bonneval pasa. Egy ideig császári tiszt volt, de világraszóló botrányai után, megtelve savoyai Eugen iránti mérhetetlen bosszúvággyal, 1729-ben Törökországban kötött ki. A hamar renegáttá lett Bonneval, aki időközben a török tüzérség főfelügyelője lett, 1732-ben került közelebbi viszonyba Rákóczival. Bonneval becsülete akkor kezdett nagy lenni, amikor a nyugati háborúk kapcsán egyedül tőle függött, hogy a török megtámadja-e a császárt vagy sem. Bonneval terveiben részt juttatott Rákóczinak is. Rákóczi szerencsétlenségére, mivel Rákóczi nem érintkezett Villeneuve francia követtel, az pedig Bonnevallal nem akart nyilvánosan érintkezni, a közvetítést a három német-ellenes háborús tervkovács között a császári kém, Bohn végezte. Ez lett Rákóczi utolsó keserű csalódása, mert halála előtt megtudta, hogy hosszú éveken át egy kémre pazarolta bizalmát s az előtt bontogatta ki legbensőbb terveit, elgondolásait.

Mielőtt néhány sorban még összefoglalnánk Rákóczi Bonnevallal és Villeneuvevel kapcsolatos utolsó háborús tervezgetését, meg kell állnunk egy dátum mellett. 1732 október 27. Ezen a napon készítette el a fejedelem végrendeletét. Már ötvenhetedik évében volt, hosszú évek óta kínozta a köszvény. Megállt egy időre az elmúlás gondolatánál s papírra vetette utolsó szuverén akaratát, végső rendelkezését.

Végrendeletét címei felsorolása vezeti be: „Én Ferenc, a Te kegyelmességedből oh Istenem! Erdélyországnak keresztyén fejedelme, Rákóczi-Fejedelem s a Római Szent-Birodalom Fejedelme, Magyarország Részeinek Ura, Székelyek Grófja, Munkácsi és Makoviczai Herceg, Sárosvármegye örökös főispánja, Sáros-pataknak, Tokajnak, Regécznek, Szerencsnek, Ledniczének, Somlyónak, Ecsednek és Ónodnak örökös Ura stb.”. Majd hálát ad az Istennek, hogy oly országba vezette, mely lelkével és természetes büszkeségével annyira ellenkezik s

hogy meglátogatta őt mindennemű szomorúságokkal, ellenkezésekkel, üldöztetésekkel, gyalázatásokkal és rágalmaztatásokkal, mert így adatott alkalom arra, hogy büszkesége megtörjön s hogy lemondjon az emberi elme hiú számításairól s szemét egyedül Istenre fordítsa. Megjegyzi, hogy egyrészt romló állapota, másrészt a sok járvány miatt készít végrendeletet s bár oly országban él, ahol nem tudja megadni végrendeletének a hitelességhez kívánatos rendtartásokat, mégis reméli, hogy akaratát megtartják. Reméli azt is, hogy külön latin nyelvű végrendeletének is eleget fognak tenni, amelyben a Törökországban levő értékeiről rendelkezett. Jelen végrendelete Franciaországban levő javairól intézkedik.

Legelőször arra kérte a francia királyt, hogy ne engedje, miszerint fiát a jaroszlói birtokhoz való jogából kiforgassák. Ezt a birtokot XIV. Lajos vette neki, a fejedelemnek s csak bizonyos okokból van az Szieniavszka nevére írva. Rákóczi a háború után elzálogosította a birtokot nevezett hercegnőnek. Attól tart tehát, hogy ez a két körülmény lehetőséget nyújt arra, hogy fiát e jogból kiforgassák.

Másodszor fiára hagyta azt az évi 6000 livrenyi évjáradékot, amelyet a Brenner által 600.000 livre névértékű kötvényből 82.000 livrere csökkentett tőke hozadéka gyanánt élvezett.

Hivatkozott arra, hogy XIV. Lajos évi 40.000 livret biztosított a Rákóczival emigrált nemesek részére, amelyet az újabb rendeletek eltöröltek. Jogát erre az összegre is fenntartotta s szintén fiára, Rákóczi György makoviczai hercegre hagyományozta.

Mivel remélte, hogy XV. Lajos eleget tesz elődje kötelezettségeinek, tehát ennek az összegnek terhére mintegy százezer livret hagyományozott egyházi célra, valamint udvari embereinek; míg a tisztek nyugdíjára ígért összegből 42.000 livret hagyományozott gr. Csáky Mihálynak, br. Zay Zsigmondnak, Krucsay Istvánnak, Máriássy Ádámnak és Pápay Gáspárnak. Az előbb említett százezer livre körül járó összegből tíz-tízezret udvarmesterére, Sibrik Miklósra és főkamarására, Zágoni Mikes Kelemenre hagyott.

Arra az esetre, ha XV. Lajos még több adósságát fizetné meg, az összeg Györgyöt illeti oly kötelezettséggel, hogy ha lenne Rákóczi Ferencnek törvényes tartozása, azt fizesse ki. Az 1701 előtti időkből származó adósságairól úgy intézkedett, hogy azok megfizetése birtokai új tulajdonosait illesse.

Végrendelete végrehajtásával, mivel kihalt minden család, amelyből származik (Rákóczi, Zrínyi, Báthory, Frangepán, Lorántffy, Gerendi családok) s XV. Lajos nem is emlékezhetik rá, hisz egész kis gyermek volt, amikor őt láthatta; barátait, Bourbon herceget, Charolois grófot, Du Maine herceget és Toulouse grófját bízta meg. Ezeknek ajánlotta figyelmébe neveltjét, Louis Molitard francia nemest, valamint francia komornyikjait és szolgáit, mivel ő nem tudja hátralévő napjaikat biztosítani.

A végrendelethez két levelet csatolt a fejedelem. Az egyik a nagyvezírhez szólt s azt kérte benne, hogy holt tetemét édesanyja mellé temessék s hogy a vele volt magyarok „minden háborgatás nélkül bátorságosan követhessék más országokra útjokat, vagy akiknek tetszeni fog, e birodalomban bátran megmaradhassanak."

A másik levél Franciaország portai követéhez szólt. Kérte, hogy halála esetén küldje kancellárját Rodostóba, hogy hiteles leltárt vegyen fel s kereskedőket, akik hagyatékát felbecsülik. Kérte a követen keresztül is a végrendeletében megnevezett négy francia főurat, hogy végrendeletét hajtsák végre. Levelét igazi franciás udvariassággal így fejezte be: „Legyen ön arról bizonyos Uram, hogy csak ezen utolsó perc vetend véget azon becsülésnek és tiszteletnek, amellyel Excellentiád iránt viseltettem…"

A végrendeletről való megemlékezés után visszatérhetünk az utolsó háborús tervekhez. Bonneval a nyugati események kedvező alakulásakor terjedelmes emlékiratot nyújtott be a

portához. Ebben kifejtette, hogy itt az alkalom, hogy a török visszaszerezze legutóbb elveszített dunai tartományait. Mivel azonban nem akarta új hazáját újabb súlyos vereségnek kitenni s minden elgondolásának rugója a császári ház és Eugen elleni gyűlölete volt, a háború megkezdésének előfeltételéül azt szabta meg, hogy előbb kössön Franciaország szerződést Törökországgal s abban kötelezze magát, hogy nem köt különbékét a császárral.

Az európai bonyodalom egyre jobban kibontakozott. 1733 február 1-én elhunyt Erős Ágost lengyel király. A francia király apósát, Leszcsinszkij Szaniszlót akarta visszaültetni a lengyel trónra. Azonban sem a császár, sem a cárnő nem akartak Varsóban „francia helytartót" látni. A franciaellenes bécsi és moszkvai udvar III. Ágost mellett nyilatkozott, míg Páris utasította Monti varsói és Villeneuve portai francia követeket, hogy Szaniszlót támogassák. Villeneuvöt elfogta a háborús láz s nyitrai Tóth Andrást, akit a franciák azért küldtek Törökországba, hogy onnan Magyarországba menve, a Bercsényi-féle francia huszárezredbe legénységet toborozzon, saját felelősségére a tatár kánhoz küldte, hogy azt az oroszok ellen lázítsa. Tóth meg is szemlélte a kán két seregét, melynek fizetését a francia állampénztár fedezte.

Villeneuve számított arra is, hogy a magyarokat fel lehet lázítani. Azonban erről a tervéről nem értesítette Rákóczit s maguk a fellázítandó magyarok sem tudtak arról, hogy a portai francia követ úr elgondolása szerint nekik fel kellene a francia külpolitika érdekében lázadniok. Rákóczit is mélyen sértette a róla-nélküle való intézkedés. Kereken visszautasított tehát minden közreműködést: „A magyarok felkelésébe én nem keveredem bele" izente Bohnnal a követnek, mint azt Talmann császári portai követ jelentéséből tudjuk „folytassa az, aki elkezdte a dolgot. A követ úr nem ismer sem engem, sem a háborút, innen van, hogy e tárgyat illető gondolatai igen felületesek."

Pedig Rákóczi nem idegenkedett attól, hogy az európainak ígérkező háború Magyarországra is kiterjesztessék. De el akarta kerülni, hogy az ország területére török és tatár hadak lépjenek. Emlékezett Esterházy Antal tatárokkal színezett kellemetlen emlékű betörésére s ezért nézte rossz szemmel a francia követnek és Tóth Andrásnak üzelmeit a tatár kánnal.

Erre Villeneuve kezdeményezésére, Bonneval, Bohnon keresztül, emlékiratot küldött Rákóczihoz, amelyben kifejtette a török-francia-magyar együttműködés fontosságát. Hangsúlyozta, hogy Franciaországnak eminens érdeke, hogy elszakítsa Magyarországot a császártól, mert a császár a magyar területek birtoklása nélkül apró fejedelemmé süllyed le, aki alig 30-40.000 ember felett rendelkezik. Hogy ebben a megállapításban mennyire igaza volt, azt egy évtizeddel később épp Magyarország bizonyította be, mert a magyar segítség nélkül Mária Terézia örökösödési háborúja a Habsburg-hatalom teljes megsemmisülésével végződött volna. Azt javasolta tehát Bonneval, hogy az Itáliában fölös számú emberrel rendelkező francia és szövetséges hadakból szakítsanak ki 50.000 embert s az törjön Horvátországon át Magyarországra s szállja meg Budát. Rákóczinak Boszniában kellene a sereghez csatlakoznia, hogy Buda elfoglalásakor királlyá kiálttathassa magát. Rákóczi Györgynek Párisból azonnal Moldvába kell jönnie, hogy onnan egy sereg élén egyidejűleg Erdélybe nyomuljon s elfoglalja az erdélyi fejedelemséget.

Rákóczi örömmel fogadta a tervet. Leginkább az tetszett neki benne, hogy a török és a tatár támogatástól megszabadulva térhetne vissza.

A francia-török együttműködés terve különben is kútba esett. Bonneval nem volt hajlandó új hazáját beugratni a háborúba anélkül, hogy az előzetes szövetség Franciaország és Törökország közt megkötessék. Viszont Fleury bíbornak, a francia külpolitika új vezetője, az itáliai sikereken úgy felbuzdult, hogy a leghatározottabban megtiltotta Villeneuvenek, hogy folytassa a török szövetségre irányuló munkásságát. Villeneuve elfecsegte ezt az utasítást Bohnnak, aki azonnal továbbadta Talmann császári követnek, az pedig késedelem nélkül közölte a portával.

A porta, amely szerződéskötés nélkül úgy sem akart belekezdeni a háborúba, hisz Bonneval is ezt javallotta, ettől kezdve teljesen letett arról, hogy beleavatkozzék a nyugati eseményekbe. Különben is sokkal nagyobb feladatok hárultak rá keleten, semmint kockáztatás nélkül nyugaton bármit is kezdhetett volna.

Rákóczi ekkor már lemondott az egyéni tervekről s szinte következetlenül kapott minden kívülről jött terv után. Élete hajója már kormánytalan s a vihartól széttépett vitorlájú alkotmány volt, amely a szelek és habok játékának volt odavetve. A régi határozott célok a messziségen s a játékos fénytöréseken keresztül már ködös délibábképekké alakultak a végtelen felé néző tekintete előtt s bármerre is hányták élete hajóját a tőle független erők, egyre azt látta, hogy a vágyott cél bontakozik ki a köd mögül… Egyre határozottabban az öregedő, fáradt s már csak máról-holnapra élő ember képe bontakozik ki ezen évek rodostói Rákóczijának tetteiből. Álomvilága már messze ragadta őt az élet realitásaitól. Az ő világa már nem e földi világ vala.

Az európai helyzet a következő volt. A franciák és szövetségeseik Itáliát elfoglalták, viszont Varsóban III. Ágostot választották meg lengyel királynak s Szaniszló Danckába szorult, ahol nem sok kilátása volt arra, hogy a szász és orosz csapatokkal szemben tartani tudja a várost. Pedig a lublini palatínus épp ezekben a napokban írt Rákóczinak Rodostóba s Szaniszló hívei nevében dicsőítette a lengyel-magyar testvériséget s terveket szőtt a lengyelek és magyarok közös császárellenes támadásáról.

Nem hiába hozták annak idején földrajzi tényezők (amelyek az idővel sem változnak) létre az Árpádok azóta hagyományossá és nemzetivé lett külpolitikai koncepcióját, az észak-déli szövetséget, amely lehetőleg egy nyugati neolatin állammal egyetértőleg fordult a német Közép-Európa felé. Ugyanezek a földrajzi tényezők ismét időszerűvé tették ezt az elgondolást, ami különben Rákóczi egész élete külpolitikájának vezető gondolata is volt. Az elmékben ott kísértett a lengyel-magyar-török Habsburg-ellenes front együttműködésének gondolata, amelyet nyugaton a francia-spanyol érdekek támogattak volna. Generációk születhettek és tűnhettek el. Évszázadok válthatták fel egymást. De a földrajzi tényezők adta külpolitikai lehetőségek kötelező erővel kényszerítették az egymást váltó generációkra az azonos külpolitikát, mindaddig, amíg egy nagy történelmi fordulattal fel nem adta a nemzet ősi német-ellenességét s nem simult politikailag fenntartás nélkül a német Közép-Európához a XVIII. század harmadik-negyedik évtizedétől kezdve, kivéve azt a pár évet, amikor Kossuth és szabadságharca visszafordult a Rákóczi járta útra.

Még mindég az volt a legnagyobb kérdés Rákóczi előtt, hogy a porta ki fogja-e őt bocsátani kezei közül. Mindent elkövetett tehát, hogy legalább ezt tisztázza. A francia követtől nem várhatott támogatást, mert időközben Villeneuve rájött, hogy a szerződés követelésének kérdésével Bonneval áll a porta mögött s így tulajdonképpen ő a megakadályozója annak, hogy a franciák beugrassák felelősségvállalás nélkül a törököt a császár elleni háborúba. Villeneuve így nem is vállalkozott volna arra, hogy Rákóczi és Bonneval közös ügyét Párisban támogassa. Megkísérelte tehát Rákóczi a moldvai száműzetéséből visszabocsátott Pápay útján, hogy közvetlenül a portától kérje elbocsáttatását, de az elzárkózott a kérés teljesítése elől. Megkísérelte, hogy Anglia védelmébe helyezze magát, de a portai angol követ épp úgy visszautasította most is, mint 1731-ben tett kísérletezésekor.

Egyetlen észszerű út volt csak nyitva Rákóczi számára, az, hogy közvetlenül Franciaországhoz forduljon. György fiáról is kellemetlen híreket kapott s mélyen fájlalta annak könnyelmű életét, összekapcsolta tehát a köz- és a magánügyet s Bohnt elküldte Franciaországba, mintegy két hónappal a Bonneval-féle terv kipattanása után. Két feladattal bízta meg: hogy vegye kezébe Párisban Rákóczi összes ügyének vitelét s első sorban a Bonneval-féle tervhez

igyekezzék megnyerni a francia külpolitika támogatását; hogy igyekezzék György herceget becsületesebb életmódra szorítani.

Bohn útnak indulása előtt átvette Talmanntól a császári alezredessé való kinevezését s elárulta Rákóczi, Bonneval és Villeneuve minden ügyét, nemcsak a császárnak, de az orosz követnek is. Párisban Bohn nem elégedett meg eddigi jövedelmi forrásaival, hanem Chauvelin külügyi államtitkárral történt tárgyalásairól most már nemcsak az orosz és a császári udvarnak számolt be, de eladta magát még a hollandoknak is.

A hűséges és becsületes Bon, akit Rákóczi azért szorított Párisban Bohn által háttérbe, mert eredménytelensége miatt már nem bízott benne, gyanakodással figyelte Bohn ügyvitelét s hosszas figyelés után sikerült is annak titkos levelezését lelepleznie. Jelentette az ügyet a párisi rendőrfőnöknek, aki az áruló Bohnt a Bastilleba záratta. Az áruló aztán kihallgatásain be is vallotta bűneit. Chauvelint a vallomásból Rákóczi angol orientációja érintette legkellemetlenebbül. Villeneuve is olyan jelentést küldött Konstantinápolyból, hogy magát tisztázza, amely minden kellemetlen dolgot Rákóczira és Bonnevalra hárított. Párisban Rákóczi a legkellemetlenebb színben tűnt fel s a külügyi államtitkár nem is késett a hűséges Bon útján rosszallását fejezni ki, hogy Rákóczi ahelyett, hogy a francia kormány lengyel terveit támogatná, amin csak egy török-orosz háború segíthetne, egy török-császári háborút akar felidézni, ami most egészen másodrangú érdeke Franciaországnak.

Rákóczit mélyen megrázta a hír, hogy legbizalmasabb embere évek hosszú során át fizetett ellensége volt. De még sokkal inkább bántotta az, hogy szembe került a francia külpolitika irányítóival.

Míg Rákóczi követét Párisban leleplezték, Szaniszló ügye Lengyelországban teljesen elveszett. Július 27-én Dancka megadta magát s Szaniszló csak harmadmagával tudott idejében megmenekülni.

Bohn gyalázatos árulásának híre s a francia külpolitikusok gyanúsítgatásai mélységesen megrázták Rákóczit. Nappal ugyan nyugalmat erőszakolt magára, de éjjel - hallotta a szomszéd szobában tartózkodó lakáj - nyugtalanul hánykolódott párnáján, egyre kevesebbet aludt s gyakran fel-felsóhajtott, amit addig sohsem tett. Megtört, nagyon megtört.

Rákóczinak nagy gondot okozott egyik fia támogatása is s őszintén kívánta, hogy másik fia ne cserélje fel a biztos megélhetést a bizonytalan emigráns-sorssal. De az idősebb fiú, József is követte öccse példáját. Megszökött. 1734 augusztusában jutott el az apához a hír, hogy a másik fia is megszökött s most már két fiú eltartása fog ránehezedni.

Az újabb családi gond még egyszer megacélozta tervezőkészségét s a hűséges Bon útján újabb tervet adott be Párisba. Ez a terv a Bonneval-féle elgondolás módosított második kiadása volt. A most spanyol kézre jutott Nápoly biztosítására azt ajánlotta, hogy a spanyol hajóhadak foglalják el Triestet, Fiumét, Buccarit és Porto-Rét s szállítsanak partra 3-4000 embert, mert ennyi is elég a horvátok fellázítására. Ki is szemelt egy volt kuruc, akkor francia ezredest, Rátkayt, akinek a Dráva és a Duna között nagy rokonsága van. Mivel Rákóczi a horvát szabadság ősi védelmezőinek, a Zrínyieknek és a Frangepánoknak egyetlen utóda, a horvátok fellázítása néhány kiáltvány útján könnyen menne. De, hogy a török Rákóczit el is bocsássa, ahhoz az szükséges, hogy Villeneuve helyett egy erélyesebb követ jöjjön a portára, aki az elbocsátást kieszközli. Rákóczi, ha kap a franciáktól pénzt, fegyvert és tisztet, akkor 10.000 gyalogossal és 4000 lovassal a török határról törne be Magyarországba. A déli támadással egyidejűleg Lengyelországból is lehetne egy támadást kezdeményezni, ami elősegítené a magyarországi újabb abszolutizmussal elégedetlen magyarság lázadását. III. Károly ugyanis évek óta nem hívott össze országgyűlést s a magyar törvények ellenére 1732-ben a nádor

elhunyta után vejét, Lotaringiai Károlyt királyi helytartóként a helytartótanács élére helyezte. Ez a két intézkedés eléggé elidegenítette a nemzetet és a császárkirályt egymástól.

Rákóczi komolyan készült erre az akcióra. Máriássyt és Ilosvayt már 1734 nyarán Lengyelországba küldte, hogy ott Krucsayval és Jávorkával tárgyalják meg az északi betörés lehetőségeit.

Így alig maradt valaki Rákóczi mellett. Vigouroux is Franciaországban költötte a fejedelem pénzét. Csak Csáky, Sibrik, Zay, Pápay és Mikes, no meg néhány névtelen s az idegenek közül Charriére ezredes, Bechon, a fejedelem francia titkára és a ragaszkodó de Saussure. Ebben a szűk kis körben rohanta meg a külföldi terveiben még mindég bizakodó és azokat még mindég sürgető vezérlő fejedelmet az a betegség, amely rövid szenvedés után sírba is vitte.

1735 márciusában kezdett gyöngélkedni. De még sürgette fiát, Józsefet, hogy siessen hozzá. Megkísérelte a kibékülést Villeneuvevel is s őt is kérte Párisba juttatott terve támogatására. A szokásos napirendet igyekezett még megtartani. De környezete március 23-án már észrevette, hogy arcszíne elhagyta s hogy étvágya nagyon megcsappant. Este megkérdezte szolgálattevő kamarását, Mikest, nem fázik-e. Az idő elég meleg, ő nem fázik, felelte a kamarás. „De én nagyon fázom" mondta Rákóczi. Most már bevallotta, hogy beteg. Éjjel már hányt a fejedelem s reggel Mikes megdöbbenve látta, hogy ura úgy leromlott, hogy alig lehet ráismerni.

A fejedelmet évek óta, 1713-tól kezdve kínozta a köszvény, de csak pár hétig minden évben. 1694-ben negyednapos hideglelésben szenvedett, de nagyobb betegség csak 1727-28-ban látogatta meg, mikor háromnaponként kirázta a láz. 1704-ben Szeged alatt valami tífusz-féle megbetegedésen ment át. Különben egészséges és erős szervezetű ember volt s ilyen gyors leromlása megdöbbentette környezetét.

Rákóczi megkísérelte leküzdeni a rosszullétet, bár amint a hiányos adatokból meg lehet állapítani, tüdőgyulladása (Pneumonia biliosa) volt. 25-én felöltözött s átvánszorgott a kápolnába, hogy a Boldogasszony-napi nagymisén részt vegyen.

Nem akarta tudomásul venni, hogy beteg. Bármennyire kérték, mégis foglalatoskodott tovább s naponta megjelent a templomban s együtt ült étkezésnél az udvarral. De panaszait, hogy szíve, gyomra fáj, már nem tudta elhallgatni.

Nagyböjt volt s orvosa s papja hiába kérték, hogy egyék, böjtölt. Április elsején annyira rosszul lett, olyan hidegrázáson ment át, hogy többet nem tudott a templomba átmenni. De azért azon volt, hogy betartsa a napirendet. Április 7-én azonban annyira rosszul lett, hogy papot hivatott és meggyónt, megáldozott. Majd felolvastatta 1732-ben írt végrendeletét s azon József fiára való tekintettel egyet és mást változtatott. Mindez nagyon kimerítette. Ketten támogatták, amikor karszékéből felállt, de még maga ment be a hálószobájába.

Az ágyban még beszélt, de már alig lehetett érteni, hogy mit. Éjféltájban a bujdosók aggódó körében felvette az utolsó kenetet. Reggeli három órakor, 1735 április 8-án hajnalban, nagypénteken, szemei előbb felnyíltak, majd kevéssel utóbb fennakadtak. Az életében annyit fáradt és szenvedett fejedelem megpihent és megnyugodott…

A balzsamozó orvosok felboncolták s gyomrában súlyos elváltozásokat találtak. Agyát is kiemelték s úgy találták, hogy akkora, mint két más embernek. Szívét urnába tették, hogy végrendelete szerint elküldhessék a grosboisi kamalduliak templomába. A boncolásnál eltávolított részeket a rodostói görög templomban egy ládában azonnal elföldelték. A bebalzsamozott tetemet a spanyol aranygyapjas rend egyenruhájába öltöztették, cédrusfa koporsóba tették. Imára kulcsolt kezébe édesanyja jeruzsálemi olvasóját adták s nyakára fűzték Báthori Zsófiának, nagyanyjának, talizmánját.

Április 13-án közszemlére tették ki a tetemet. A törökök nem ismerték meg. Azt suttogták, hogy elutazott s helyébe más valakit öltöztettek fel. Április 15-én temették el egy bolthajtásos mély üregbe, a közelben lévő Belvedere-kioszk alá. Július elején a rodostói ideiglenes sírból kiemelték s átcsempészték Konstantinápolyba. Ott helyezték el a legnagyobb titokban július 6-ról 7-re virradó éjjel II. Rákóczi Ferencet, a magyar szabadság leghívebb rajongóját, édesanyja koporsója mellett öröknek gondolt nyugalomra.

Az 1906: XX. törvénycikk eltörölte a Rákóczi és bujdosó társait meggyalázó és száműző 1715. XLIX. tc. 2. és 3. paragrafusait s Rákóczit és bujdosó társait hazahozatva most már magyar földön helyezték végleges nyugalomra.

1906 október 29 óta a kassai székesegyházban nyugszik II. Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona, Bercsényi Miklós, Bercsényiné és Sibrik, a késmárki luteránus templomban pedig Thököly Imre szétporló földi maradványa. Azon a tájon, ahol legtöbbet küzdöttek nemzetük ősi szabadságának helyreállításáért…

*

Nem zárhatjuk le könyvünket anélkül, hogy megemlékeznénk az utolsó Rákócziakról és a bujdosók sorsáról. Pár sorban csak, hogy lássuk, miként halt ki a nemzeti mozgalmak legnagyobb magyar családja s hogy pusztult el lassan az egész emigráns kolónia.

Elsőnek Sibrik Miklós udvarmester követte fejedelmét. 1735 október 6-án halt meg. Ettől kezdve a rodostói kolónia csak Józsefet várta. Remélték, hogy a herceg átveszi apja örökét s élükre áll. Különösen remélték ezt azóta, amióta kétségtelen lett, hogy ki fog törni a török-orosz háború. De József csak hosszú késlekedés után 1736 december 5-én érkezett meg. Gallipolinál szállt partra s csak Mikest fogadta s azonnal Konstantinápolyba sietett.

Mialatt a portánál igyekezett egészen bizonytalan politikai helyzetét tisztázni, nejének, Marie de la Constanciérenek leánya született, akit Josephe-Charlottenak kereszteltek. Az utóbb apácává lett leányát József sohasem láthatta meg. Neki más sors rendeltetett.

József nehezen szokott össze a száműzöttekkel. Indulatain nem tudott uralkodni. De atyja emléke és Erdély függetlenségének még egyre kísértő reménye hozzá fűzte őket. Közben kitört a háború a császárral s a temperamentumos József otthagyta Rodostót. Bement Konstantinápolyba és szerepet követelt magának. Amíg a szultán elé került s amíg kiverekedte, hogy a szultán szövetséget kössön vele, négy hosszú hónap telt el. Ez alatt az apja örökét átvett fiú díszes márványsíremléket emeltetett apja teteme fölé.

1738 január 25-én a szultán ünnepélyes körülmények közt nyújtotta át Rákóczi Józsefnek az öt nappal előbb aláírt szövetség-levelet, melynek értelmében a szultán elismerte őt előre Erdély fejedelmének, Magyarország vezérlő fejedelmének, esetleg királyának. Vele véd- és dacszövetséget kötött s háború esetére magát 80.000, Erdélyt 20.000, Magyarországot 100.000 katona kiállítására kötelezte. A szultán kikötötte magának a valaha török kézben volt várakat, viszont kötelezte magát, hogy ha a háború nem sikerül, akkor Rodostóban Józsefet és társait is épp úgy ellátja, mint apjával tette, de megengedi azt is, hogy más országokba költözzék.

Rákóczi Ferenc ezt a szerződést semmi körülmények közt alá nem írta volna, de József, aki már nem nemzeti célok, hanem előtte egészen homályos követelések után futott, már 27-én elindult a bujdosókkal északra s kiáltványban szólította fel a nemzetet a felkelésre. Február 18-án ért Csernavodába. Egy hónap mulva átment Viddinbe, hová április 6-án érkezett meg. Súlyos csalódás várt itt rá. Egy valamire való magyar sem jött a táborába. A király már május 6-án pártütőnek nyilvánította s 10.000 forint jutalmat tűzött ki annak, aki élve kézbe adja s 6000-et annak, aki megöli. Szeptember 5-én XII. Kelemen pápa exkommunikálta a herceget.

Betegen és megalázva indult Rákóczi József október 6-án téli szállására. 19-én értek vissza Csernavodába, ahol Rákóczi József november 10-én 38 éves korában, hosszas szenvedés után elhunyt.

Rákóczi Györgyöt ugyan Villeneuve volt portai követ figyelmeztette a bujdosókkal és a nemzetével szemben való kötelességére, de a herceg magát nem zavartatva nyugodtan élt tovább Párisban. Megnősült. Elhízott. Elvette Pinthereau de Bois l'Isle kisasszonyt s csendesen éldegélt abból a 20.000 livreből, amit XV. Lajostól kapott évdíjul és naponta megivott 10-12 palack bort. Semmisem volt már benne ősei törekvéseiből, 1756 június 17-én hunyt el s benne kihalt a Rákóczi-család férfi-ága.

Rákóczi Juliánna, Ferenc nővére már 1717-ben meghalt s dédunokájával, Aspremont Máriával, gróf Erdődy Györgynével kihaltak a magyar Aspremontok is. Rákóczi József leánya pedig apáca lett s 1780 július 3-án véle szállt sírba az utolsó leányági Rákóczi is.

A nagy és dicső família így pusztult ki s véle kihaltak a XVI-XVII. század nagy magyar nemzeti küzdelmeinek családjai is. Hogy még emlékeztető se maradjon akkorra, amikor a nemzet irányt változtatva, a nemzeti ellentállás helyett a szomszédos németséggel való együttműködésben találja meg újabb célkitűzését…

Az emigráció soha nem hatott a magyar életre. Minden igyekvése meddő volt s nyomtalanul ült el. Rá sem várt tehát más, mint a legtermészetesebb felszámolódás: a lassú pusztulás sorsa, lassú kihalás. Mikes Kelement 1761 október 2-án váltotta meg nagy földi magányából a halál. Csáky Mihály már 1757-ben meghalt s Zay Zsigmond egy évvel élte túl őt csupán. Utolsónak 120 éves korában Horváth István adta vissza lelkét teremtőjének. Ő még szinte megérte az új századot s látta a francia forradalmat s Napóleon sikereit. 1799 szeptember 12-én hunyt el.

De Horváth s még néhány Mikest túlélő emigráns, már csak mint szánandó magánosok éltek Törökországban. Zágoni Mikes Kelemen halálával Rákóczi törökországi emigrációjának rodostói hivatalos telepe megszűnt.

Rákóczi hamvaira, száműzött társai csendes életére, majd sírjaira a XVIII. század magyarországi levegőjében mély feledés és közöny szállt rá. Egy újabb szabadságharcnak kellett eljönnie és egy újabb elnyomatásnak, hogy a nemzet felfedezze az elfelejtett bujdosót s kiemelve személyét és mozgalmát a méltatlan feledésből, egyszer és mindenkorra beállítsa a leghívebb és a legkötelességérzőbb, nagy országépítő magyart történelmi értékeinek pantheonjába.

(Vége a harmadik és egyben az utolsó könyvnek)

IRODALOM

Könyvemet a nagyközönség legszélesebb rétegeinek szántam. Arra kellett törekednem tehát, amellett hogy értékesíteni kívántam a Rákóczi-kutatás minden eddigi valamire való részeredményét, hogy előadásomat ne szakítsam meg lapalji jegyzetek, idézetek tömegével, hanem mondanivalóimat irodalmi formában közöljem olvasóimmal. Hogy ez mennyire sikerült, arról legkevésbé sem én vagyok hivatott véleményt mondani. Viszont ez az előadási mód kötelez arra, hogy művem befejezése után számot adjak forrásaimról, ami egyben azt is jelenti, hogy összefoglaljam a Rákóczi-irodalmat. Különösen fontos ez már azért is, hogy az Olvasó, ha könyvem valamely részlete iránt közelebbről is érdeklődik, megtalálja, hogy hol olvashat bővebben azokról a részletekről, amelyeket könyvemben, annak adott terjedelme mellett, nem adhattam elő részletesebben, csak amennyire azt a mű egysége megkívánta.

Az egész magyar történelemnek egyik legjobban felkutatott területe a Rákóczi-mozgalom korszaka. Különösen Thaly Kálmán fáradhatatlan munkásságának köszönhetjük, hogy erre az időszakra nézve minden lényeges forrás ki van már adva. Mivel nincs terünk minden kisebb napló és egyéb forrás felsorolására, legelső sorban *Bartoniek* Emma könyvére utaljuk az olvasót: *Magyar történeti forráskiadványok* (Bp. 1929). A Magyar Történettudomány Kézikönyve. I. kötet 3/b. füzet, amelyben a tárgyalt kor valamennyi kiadott forrása fel van sorolva. Aki ennek a kornak egykorú nyomtatott irodalmára kíváncsi, az forgassa *Szabó* Károly és *Hellebrant* Árpád négykötetes *Régi Magyar Könyvtárát* és gróf *Apponyi* Sándor *Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok* című négykötetes könyvészetét.

Rákóczi többször említette, francia nyelven Hágában 1739-ben megjelent *Historie des revolutions de Hongrie* c. művének nincs teljes magyar fordítása. *II. Rákóczi Ferenc emlékiratait a magyarországi háborúról Ráth* Mór és *Thaly* Kálmán adták ki magyarul. Megjelent Ráth és Kugler kiadásában Pesten 1866-ban. A *Confessiot II. Rákóczi Ferenc fejedelem önéletrajza* címmel *Domján* Elek fordította le latinból magyarra s ő maga is adta ki Miskolcon 1903-ban.

A Rákóczi-korra vonatkozó szélesebb időközt felölelő forráskiadványok közül külön meg kell említenünk *Thaly* Kálmán kétkötetes *Rákóczi Tár* című kiadványát (Pest, 1866-68), amely Rákóczi imádságát, Beniczky Gáspár, Szatmári Király Ádám és Ráday Pál naplóit, a szécsényi országgyűlés jegyzőkönyvét és törvénycikkeit, valamint Bercsényinek Károlyi Sándorhoz írt leveleit tartalmazza. Ugyancsak *Thaly* adta ki a vargyasi Daniel-család levéltárából a *Történelmi Kalászatok 1603-1711.* c. művet (Pest, 1862), amely Rákóczi leveleken kívül Vay Ádámnak egy lengyel királyi tanácsos nevében írt híres röpiratát is tartalmazza. Ottlyk György önéletírását, a bártfai követek naplóját az ónodi országgyűlésről, Teleki és Pápay belgrádi követségének naplóját s még más három kuruc kori naplót szintén *Thaly* adott ki a *Monumenta Hungariae Historica* c. sorozat második osztályának 27-ik kötete gyanánt *Történelmi Naplók 1663-1719.* címmel (Bp. 1875. Akadémia.). Az egész Rákóczi korra nézve nyújt érdekes részismereteket *Thaly* Kálmán *Irodalom- és mivelődéstörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból* című könyve. (Bp. 1885. Ráth.)

Az első összefoglaló s a maga korában modernnek is tekinthető Rákóczi életrajzot, amely ma már merőben elavult és hiányos, *Horn* Emil írta. Megjelent német és francia nyelven is: *Franz Rákóczi II. Fürst von Ungarn und Siebenbürgen.* (Zweite Auflage: Leipzig, 1861) és *François Rákóczi II. Prince de Transylvanie.* (Paris. 1906.) Rákóczi első kimerítő és adatokban ma is felülmúlhatatlanul gazdag életrajzát *Márki* Sándor írta: *II. Rákóczi Ferenc.* I-III. kötet (Bp. 1907-1910). A hatalmas terjedelmű mű a *Magyar Történelmi Életrajzok* sorozatában jelent

meg. Számomra ez az úttörő munka igen hasznos útmutatásokkal szolgált. Sajnos, írója egy ma már stilárisan is túlhaladt történetírói iskola kimagasló alakja volt és így műve ma már nagyon nehéz olvasmány s több helyen erős kritikát kíván. Érdeme azonban adatgazdagsága miatt időálló marad. Az összefoglaló magyar történelmi előadások sorából ki kell emelnem *Szalay* László *Magyarország története* című művének VI. kötetét (Pest, 1859), mint amelyik mű először közeledett komolyabb megértéssel a Rákóczi-kérdéshez.

Rákócziról, koráról és a vele kapcsolatos, vagy vele egykorú eseményekről rengeteg cikk, tanulmány, adalék jelent meg a különböző szakfolyóiratokban: Turul, Századok, Erdélyi Múzeum, Budapesti Szemle, Történelmi Tár, Gazdaságtörténeti Szemle, Hadtörténelmi Közlemények, Magyar Katonai Szemle, stb. stb. Ezt a több száz darabra menő irodalmat itt felsorolni nincs terünk. Az ebben rejlő anyagot, amennyiben az előadásomba belekívánkozott, természetesen, szintén hasznosítottam.

A magyar külpolitikai koncepció kialakulására először *Hóman* Bálint mutatott rá a *Magyar Történet* általa írt köteteiben, majd külön tanulmányokban is. A nemzeti királyságért folytatott küzdelemre nézve alapvető természetűek *Szabó* Dezső művei: *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában* (Bp. 1909) és *Küzdelmeink a nemzeti királyságért 1505-1526* (Bp. 1917). Rákóczi Ferenc első két évtizedével behatóan foglalkozik *Thaly* Kálmán *II. Rákóczi Ferenc fejedelem ifiusága 1676*-1701 című kimerítő tanulmányában (Pozsony. 1882). Thököly Imre életrajzát a *Magyar Történelmi Életrajzok* sorozatában *Angyal* Dávid írta meg és adta ki két részben (Bp. 1889). *Thököly Imre naplóit és leveleskönyveit,* melyekből idéztünk, *Thaly* adta ki a Monumenta idézett sorozatának 24-ik kötete gyanánt (Bp. 1873). Ugyanezen sorozat 23-ik kötete gyanánt adta ki ugyancsak *Thaly* Kálmán *Késmárki Thököly Imre és némely főbb hiveinek naplói és emlékezetes irásai 16861705* címmel azt az anyagot, amelyet szintén felhasználtunk (Bp. 1868). Bercsényi Miklós életrajzát 1706 végéig *Thaly* Kálmán írta meg *A Székesi Gróf Bercsényi Család 1470-1835* c. műve második és harmadik kötetében (Bp. 1887-1892), ugyanitt igen részletesen olvasható Bercsényi és Rákóczi 1701-1703 közötti lengyelországi működésének és a szabadságharc 1706-ig folyó eseményeinek előadása is.

A Rákóczi-féle szabadságharc, illetve függetlenségi harc korszakára nézve a következő forráskiadványok a legnélkülözhetetlenebbek: Az *Archivum Rákóczianum* had- és belügyi sorozatának I-X. kötete, melyet *Thaly* Kálmán 1873 és 1883 közt rendezett sajtó alá. Ennek első három kötete *Rákóczi Ferenc leveleskönyveit, levéltárának egykorú lajstromát tartalmazza 1703-tól 1712-ig.* A negyedik, ötödik, hatodik és hetedik kötet *Bercsényinek Rákóczihoz 1704 és 1711 közt irt leveleit* közli. A nyolcadik kötetben *Bercsényi leveleskönyvét* adta ki *1705 és 1711 közöttről.* A kilencedik kötet *Bottyán János levelezését s a reá vonatkozó iratanyagot* tartalmazza. A tizedik kötet igen jól használható név- és tárgymutató az egész sorozathoz. Az *Archivum Rákóczianum diplomatiai*-sorozatának három kötetét *Simonyi* Ernő rendezte sajtó alá *Angol diplomátiai iratok II. Rákóczi Ferenc korára* címmel (Pest, 1871-1877). Alapvető fontosságú a mozgalom francia összeköttetéseire nézve Joseph *Fiedler* kétkötetes okmánykiadása: *Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczi's und seiner Verbindungen mit dem Auslande* (Wien, 1855-1858). Az első kötet *Kökényesdi Vetési László,* a második *Klement János Mihály* iratait tartalmazza. A két kötet a *Fontes Rerum Austriacarum* IX. és XVII. kötete gyanánt látott napvilágot. *Szalay* László adta ki a *Magyar Történeti Emlékek* sorozatában *Gróf Károlyi Sándor Önéletírása és naplójegyzetei, Pulay Jánosnak A szathmári békességről írt munkája* címmel e kérdés becses forrásanyagát két kötetben (Pest, 1865).

A Rákóczi-mozgalom szabadságharcának külpolitikai történetére először von *Hengelmüller* fordított nagyobb súlyt *Franz Rákóczi und sein Kampf für Ungarns Freiheit 1703-1711* c.

művében, melyből azonban csak az első kötet jelent meg (Stuttgart-Berlin, 1913) s az csak 1706-ig adja elő az eseményeket. Nélkülözhetetlen *Angyal* Dávid kis könyve: *Erdély politikai érintkezése Angliával. A mohácsi vésztől a szatmári békéig* (Bp. 1902).

A szabadságharc hadtörténeti irodalmában korszakalkotó jelentősége van *Markó* Árpád számos résztanulmányának, melynek összeredménye *II. Rákóczi Ferenc a hadvezér* címmel mint önálló mű is megjelent (Bp. 1934). Katonai vonatkozásokban első sorban erre a kitűnő könyvecskére támaszkodtam. Rajta kívül és a szétszórtan megjelent tanulmányokon kívül a hadi események előadásánál leginkább még az alábbi műveket használtam: *Thaly* Kálmán: *Ocskay László, II. Rákóczi Ferenc fejedelem brigadérosa és a Felső-Magyarországi hadjáratok 1703-1710.* I-II. kötet. (Bp. 1905.) *Thaly* Kálmán: *Bottyán János, II. Rákóczi Ferenc fejedelem vezénylő tábornoka* (Pest, 1865). *Thaly* Kálmán: *Dunántúli hadjárat 1707-ben* (Bp. 1880.) *Jurkovich* Emil: *II. Rákóczi Ferenc szabadságharca és Besztercebánya* (Besztercebánya, 1903).

Des Alleurs szerepéről *Márki* értekezett a Hadtörténeti Közlemények 1917-es kötetében *Des Alleurs marquis Rákóczinál* címmel. Nedeczky diplomáciai működésének okiratait kiadta *Nedeczky* Gáspár *A Nedeczky Család* című könyvében (Bp. 1891). Klementre nézve töredékében is becses *Szalay* László tanulmánya: *Klement János Mihály, II. Rákóczi Ferenc követe Berlinben. Hágában. Londonban* (Századok, 1870). A Századok ugyanezen kötetében érdekes adatok olvashatók egy könyvismertetés kapcsán Klement halálos pöréről is. A lengyel, porosz és svéd összeköttetésekhez becses adatokkal szolgált *Marczali* Henrik *Regesták a külföldi levéltárból* c. közleményében (Történelmi Tár, 1882).

A Rákóczi-kor belpolitikájára lásd *R. Kiss* István művét: *II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása* (Bp., 1906) és *Áldásy* Antal: *Az 1707. évi Ónodi országgyűlés története* (Bp., 1895). A művelődéstörténeti vonatkozásokra *Thaly* már idézett s már címével is idemutató könyvén kívül használtam még *Thaly* tanulmányát: *Az első hazai hírlap. 1705-1710* (Bp., 1879), *Hildenstab* György értekezését: *Közgazdasági viszonyaink II. Rákóczi Ferenc korában* (Székelyudvarhely, 1910), *Schulz* Irén disszertációját: *Női viselet a kuruc korban 1670-1700* (Bp., 1912).

A svédeknek a poltavai csatavesztés utáni szerepére nézve lásd *Ballagi* Aladár könyvét: *XII. Károly és a svédek átvonulása Magyarországon 1709-1715* (Bp., 1922). *Erdődi gróf Pálffy János nádor* címmel megírta Pálffy rövid életrajzi vázlatát, vitéz *Málnást* Ödön dr. A szatmári béke történetének ismeretéhez nélkülözhetetlen *Lukinich* Imrének a *Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai* sorozatában megjelent gazdag oklevél kiadványa: *A szatmári béke története és okirattára* (Bp., 1925).

Rákóczi emigrációjának első évét napról-napra haladva *Szalay* László állította össze: *II. Rákóczi Ferenc bujdosása* I. kötet (Pest, 1864). A francia- és törökországi emigráció történetét önállóan megírta *Szekfü* Gyula: *A száműzött Rákóczi* (Bp., 1913). A mű megjelenésekor országos vita középpontjába került. Kétségtelen, hogy vannak részmegállapításai, amelyeket magam nem írok alá és amelyek kiváltották *Ballagi* Aladár: *Az igazi Rákóczi* (Bp., 1916) című könyve megjelenését. *Thaly* Kálmán adta ki *De Saussure Czézárnak törökországi leveleit és följegyzéseit* (Bp., 1909). *Mikes Kelemen leveleinek,* amik a rodostói napoknak igen becses forrásai, számos kiadása forog közkézen.

A Rákóczi-emigrációnak igen nagy irodalma van. Az egészet összeállította *Karácson* Imre: *A Rákóczi-emigrázió török okmányai 1717-1803* c. (Bp., 1911) művében. Ezen mű mellett nélkülözhetetlen *Angyal* Dávid: *Adalékok II. Rákóczi Ferenc törökországi bujdosása történetéhez* (Bp., 1905), *Thaly* Kálmán: *Rákóczi-emlékek Törökországban és II. Rákóczi Ferenc fejedelem hamvainak föltalálása* (Bp., 1893). Az emigráció lengyelországi részére fontos mű

Thalytól: *Kosztolányi Jávorka Ádám ezredes s a gr. Forgách és Rákóczi-levéltár* (Bp., 1888). Rákóczi és a kamalduliak viszonyára lásd Emile *Pillias: Etudes sur François II. Rákóczi de Transylvanie, pendant son séjour en France: Rákóczi aux Camaldules de Grosbois* (Revue des Études Hongroises, 1933).

Rákóczi és Mikes irodalmi munkásságára lásd *Szerb* Antal könyvét: *Magyar Irodalomtörténet* I-II. köt. (Cluj-Kolozsvár, 1934), *Fraknói* Vilmos: *II. Rákóczi Ferenc vallásos élete és munkái* (Bp., 1904), *Brisits* Frigyes: *Szent Ágoston és Rákóczi Ferenc vallomásai* (Pécs, 1914), *Zolnai* Béla: *Magyar janzenisták* (Minerva, 1924-1925), Zolnai Béla: *A janzenista Rákóczi* (Szeged, 1927), *Máté* Károly: *A magyar önéletírás kezdetei 1585-1750* (Bp., 1927), *Zolnai* Béla: Mikes Kelemen (Bp., 1930). Rákóczi rodostói könyvtárát *Zolnai* Béla ismertette a Magyar Bibliofil Szemle 1925-ös évfolyamában.

Köztörténeti vonatkozásokban első sorban az *általam* és Pethő Sándor által írt *Magyar Nemzet Története az ősidőktől napjainkig* című mű (Bp., 1932) szövegére támaszkodtam s a magyar történet megfelelő századainak átfogó elbeszélésére kíváncsiakat erre a könyvemre utalom.

Ez az irodalmi mutató valószínűleg elegendő arra, hogy ennek alapján az olvasó az egyes őt érdeklő részletnél az utánaolvasás irányát megtalálja. Aki pedig maga is el akar mélyedni a Rákóczi kérdésben, azt úgyis egyik tanulmány a másikhoz, egyik könyv a másikhoz vezeti. És ekkor fogja csak meglátni, hogy a források közös használata miatt egyes mondatok, szófordulatok, hogy visszacsengenek a legkülönbözőbb feldolgozók előadásának szövegében is.

(VÉGE)